

ONORE DE BALZAK

416(4)
B23

240592

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

M.F. Axundov adına

Ədəbiyyat və İncəsənət Akademiyası

kitabxanası

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKİ-2006

*Bu kitab "Onore de Balzak. Novellalar" (Bakı, Azərnaşr, 1949) və
"Onore de Balzak. Qorio ata" (Bakı, Yazıçı, 1978) nəşrləri əsasında
təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərcümə edən:

Mikayıl Rəfil

843.7-dc22

AZE

Onore de Balzak. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006, 408 səh.

Fransanın və dünyanın dahi yazıçıları sırasında özünəməxsus layiqli yer tutan Onore de Balzak yaradıcılığında ictimai hadisələr, insan taleyi və onun cəmiyyət həyatındakı mövqeyi, əxlaqı və məişəti daim araşdırılır, tədqiqat obyektinə çevrilir.

Onun yaradıcılığında burjuva cəmiyyəti və onun əxlaqının eybəcərliyi, şəh-vət hərisliyi nəticəsində törədilən rəzalet və cinayətləri əks etdirən əsərləri Balzak realizminin əsasını təşkil edir.

İstər sələmçi Qobsek ("Qobsek"), istərsə də zabıt Şaber ("Polkovnik Şaber") və başqalarının pula, sərvətə, cah-calala, eys-ışrətə aludəçilik bu personajları ümumiləşdirir və cəmiyyətin qurbanına çevirir. Qazanc ehtirası beləsi onları mənəvi uçuruma aparır. Elə Qorio atanın ("Qorio ata") özü də pozğun, amansız burjuva cəmiyyətinin və əxlaqının qurbanıdır.

Bu kitab Onore de Balzakin bəşər oxucuları tərəfindən sevilən "Qobsek", "Polkovnik Şaber" novellaları və "Qorio ata" romanı əsasında tərtib edilmişdir.

ISBN10 9952-34-020-6

ISBN13 978-9952-34-020-4

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN

**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Onore de Balzakin ayrı-ayrı əsərlərinin çapa hazırlanması ədəbi həyatımızda çox mühüm hadisədir. Çünki Balzak bəşəriyyətin bədii inkişafında irəliyə doğru nəhəng bir addımdır. İlhamın, istedadın, yaradıcı təxəyyülün qüdrəti etibarlı ilə o, Nizami Gəncəvi, Aligeyri Dante, Vilyam Şekspir, Lev Tolstoy kimi sənətkarlarla bir cərgədə dayanır. Yüz ildən çoxdur ki, onun şəxsiyyəti, zəmanəsi, dünyagörüşü, fəvqəladə həcmə və dəyəərə malik olan bədii irsi ətrafında gedən mübahisələr soyumaq bilmir. Realist sənətin, dünya mədəniyyətinin ən mütərəqqi ənənələrinin varisi olan sosialist bədii fikrinin inkişafını Balzaksız təsəvvür etmək olmaz. Bu keyfiyyət Balzak qələminin, Balzak nəfəsinin, ictimai gerçəkliyə dərinən nüfuzu, onu sert, obyektiv, eyni zamanda nəvaziş dolu insanpərvərliklə, görüldüyündən doğru, canlıdan canlı əks etdirməsi ilə bağlıdır.

Balzak bütün Avropanı lərzəyə gətirən 1789-1794-cü illər burjua inqilabından sonra yaranan mühitdə yetişmişdir. O, Fransada Napoleonun hakimiyyəti, mütləqiyyət idarə üsulumunun bərpası və yenidən devrilməsi, 1830-cu il iyul inqilabı ilə əlaqədar hadisələrin, 1848-ci il inqilabını yetişdirən ictimai-siyasi çaxnaşmaların bilavasitə şahidi olmuşdur. Nə Balzaki, nə də onun yaradıcılığını fransız xalqının bu özəmətli, eyni zamanda keşməkeşli illərdə qazandığı siyasi-inqilabi təcrübədən, tərəqqidən ayrı təsəvvür etmək olmaz. Balzak bunsuz öz nəhəng epopeyasını, Fransanın ilk burjua inqilabından sonrakı əlliillik tarixinin bədii ensiklopediyası olan "Bəşəri məzhəkə"sini yarada, qüdrətli xalq yazıcısına çevrilə bilməzdi. Fransız xalqının 1789-1794-cü illər inqilabı ilə nəticələnən və bütün Avropanı ayağa qaldıran qüdrətli siyasi fəallığı, gücü, cismani və mənəvi yüksəlişi Balzakin fəlsəfi-əxlaqi, ədəbi-estetik görüşlərinin, bədii şücaətinin dayağı, zəmini olmuşdur. Bunsuz Balzak fransız tənqidi realizminin zirvəsi, həqiqətən əsil carçısı ola bilməzdi. Fransız, o cümlədən Avropa tənqidi realizminin ən parlaq dövrünün Balzakin yazıb-yaratdığı, təşəkkül tapdığı 20-40-cı illərə təsadüf etməsi də həmin dayaq, zəminlə bağlıdır.

Bu dayağı bütün varlığı ilə duyan "Bəşəri məzhəkə"nin müəllifi sənət və sənətkar qarşısında çox böyük tələblər qoyurdu. Onun gənc yaşlarından fikri, arzusu sənət aləminin Napoleonu olmaq idi. O, Napoleonun xırda heykəlinin özülünə bu sözləri həkk etmişdi: "Onun qılıncla başladığını mən qələmlə tamamlayacağam". Balzaka görə, sənətkar ömrünü hökmdarları, dünyanın güclülərini tərifiyləməklə zay etməməlidir, o bilməlidir ki, ali məqam sahibləri qısa bir dövrün, əsil sənətkarlar isə əsrlərin hakimidirlər. O öz "məni"nin əsiri olan romantiklərdən bədii müşahidənin obyektivliyini, gerçəkliyə sədaqəti əsas götürən realistləri ciddi surətdə fərqləndirir. Valter Skottu ona görə yüksək qiymətləndirir ki, onun yaradıcılığında dünya ayağa qalxıb özünə tamaşa etməkdən sanki heyran olub. Sənətkarın ən böyük vəzifəsi və məqsədi "bütün cəmiyyətin tarixini" əks etdirməkdir. Bunu isə tipik, səciyyəvi surətlərsiz həyata keçirmək olmaz. "Hər hansı tipik surət ancaq tipikliyinin gücü sayəsində nəhəng olur". Öz böyük epopeyasını yazmağa girişərkən Balzak, niyyətinin dərin tarixi mündəricəsini gözəl anlayaraq göstərirdi ki, mənim əsərlərimdə tarixçi fransız cəmiyyətinin özü olacaq, mən isə onun katibi sifətində çıxış edəcəyəm. Bu məqsədlə o, ictimai hadisələrin, nəhəng tiplər yığınının, ehtirasların, əhvalatların ümumi əsasını öyrənmək, aşkar etmək, bu cəmiyyətin həyatının mənzərəsini, bütün tarixçilərin unuduğu bir sahənin – əxlaq və adətlərin tarixini yaratmaq qərarına gəlir. Balzak həmin əsası "ictimai mühərrik" adlandırır və onu əks etdirmək üçün heç bir tipi, kişi və qadın xarakterini, heç bir peşəni, məişət formasını, ictimai zümrəni, heç bir fransız əyalətini, həmçinin uşaqlığı, qocalığı, yetkinliyi, siyasət, hüquq, hərbi aləmini unutmamağı əsas kimi götürür. Uydurulmuş faktları deyil, ətrafda baş verən hadisələri, insan qəlbinin, ictimai münasibətlərin tarixini canlandırmağa qərar verir. Öz coğrafiyası, şəcərə cədvəli, ailələri, məskənləri, şəraiti, iştirakçıları və faktları, gerbi, zadəganları, burjuaları, rəssamları, kəndliləri, siyasətçiləri, ədəbazarları, ordusu, bir sözlə, bütöv dünyası olan bir abidə yaratmağı qət edir.

Yuxarıda haqqında danışılan dayaqsız bu nəhəng ədəbi-estetik və fəlsəfi niyyət, bunsuz isə dahi sənətkarın bütün ömrünü həsr etdiyi 97 novelladan, povestdən və romandan ibarət ölməz epopeyası – "Bəşəri məzhəkə" yarana bilməzdi.

"Bəşəri məzhəkə"nin ilk əsərləri 1829-cu ildə, sonuncular isə 1847-ci ildə yazılmışdır. Epopeya üç hissəyə ayrılır: "Əxlaqi tədqiqlər",

“Fəlsəfi tədqiqlər”, “Analitik tədqiqlər”. Birinci hissə öz növbəsində altı bölməyə ayrılır: 1. Xüsusi həyat səhnələri (“Qobsek”, “Polkovnik Şaber”, “Qorio ata”, “Qeyyumluq məsələsi”, “Otuz yaşlı qadın”, “Kəbinsiz ailə”, “Allahsızın ibadəti”); 2. Əyalet həyatı səhnələri (“Ejeni Qrande”, “Qədim şeylər muzeyi”, “Subayın həyatı”, “İtirilmiş xəyallar”); 3. Paris həyatının səhnələri (“On üç nəfərin əhvalatı”, “Sezar Birotunun əzəmətinin və devrilməsinin tarixi”, “Nusingenin evi”, “Kurtizanların parlayışı və süqutu”, “Façino Kane”, “Yoxsul qohumlar”, “Xanım de Kadinyanın sirləri”); 4. Herbi həyat səhnələri (“Şuanlar”); 5. Siyasi həyat səhnələri (“Şübhəli iş”, “Arsinin nümayəndəsi”, “Z.Marka”); 6. Kənd həyatı səhnələri (“Kəndlilər”, “Kənd həkimi”, “Kənd ruhanisi”).

“Fəlsəfi tədqiqlər”ə aşağıdakı əsərlər daxildir: “Sağrı dərisi”, “Məchul şah əsər”, “Uzun ömür iksiri”, “Qambar”, “Lui Lamber”, “Serafita”, “Mütləq ünsürün soracağında”.

“Analitik tədqiqlər” iki əsərdən ibarətdir: “Kəbinin təbiəti”, “Ailə həyatının xırda məşəqqətləri”.

Balzak özü “Bəşəri məzhəkə”ni “üç-dörd min iştirakçısı olan dram” adlandırmışdır. Əsəri küll halında oxuyan kəs özünü nəhənglər məmləkətinə düşmüş Qulliver kimi hiss edir. Epopeyanın güddüyü niyyət, ondakı qəhrəmanların ehtirasları, iradələri, əməlləri, nifrətləri, sevgiləri, fəth etdikləri zirvələr, düşdükləri girdəblər, törətdikləri rəzalet, güvendikləri əqidə və inam miqyas etibar ilə o qədər dərin, uca və intehasızdır ki, adam əsəri oxuduqdan sonra sehrli, sehrli olduğu qədər də gerçək bir aləmə səyahətdən qayıtmış kimi olur. Ancaq Balzak istər mütləqiyyətçilərdən və respublikaçılardan (“Şuanlar”), amansız sələmçilərdən (“Qobsek”, “Ejeni Qrande”), burjuva əxlaqının qurbanlarından (“Qorio ata”, “Kurtizanların parlayışı və süqutu”, “İtirilmiş xəyallar”), milyonçulardan (“Ejeni Qrande”, “Nusingenin evi”), şairlərdən, kəndlilərdən, istər zadəganlardan (“Qədim şeylər muzeyi”) yazsın; o, bu mübaligələrə öz dövründə baş verən mühüm tarixi hadisəni – inqilabdan əvvəlki feodal quruluşunun inqilabdan sonrakı burjuva idarə üsulu ilə əvəz olunmasını, köhnə sərvətin yeni, maliyyə kapitalı, feodal əxlaqı və ailə münasibətlərinin burjuva əxlaq və ailə qaydaları tərəfindən sıxışdırılıb aradan çıxarılmasını daha obyektiv, daha inandırıcı təsvir etmək üçün əl atır. Bu siyasi-ictimai təbəddülatın şəxsiyyətin və cəmiyyətin, ayrı-ayrı siniflərin və zümrələrin həyatında doğurduğu ümidləri, möyus-

luğu, kədəri, məzhəkəni, faciəni bəzən qəzəblə, bəzən kinayə, bəzən də təəssüflə seyr edir, zülmə, istismara, haqsızlığa məruz qalanlar üçün çarələr axtarır, amansız “ictimai mühərrik”, yeni sərvət, altun, mənfəət və qazanc ehtirasının qurbanı olan bəşərin, gülünc məzhəkə qəhrəmanına çevrilmiş bəşərin halına filosofcasına acıyır, onu düz yola çəkməyə çalışır. Canlandırdığı aləm inandırıcı olsun deyə, cəmiyyəti fərdin, fərdi isə cəmiyyətin gözü ilə ölçür-biçir, burjuvaları və zadəganları kəndlilər tərəfindən və əksinə səciyyələndirir, kəskin şəkildə qütbləşməyə doğru gedən ictimai qüvvələrin, burjuvalaşan zadəganların, zadəganlaşan burjuvaların və xalqın dramatik mübarizəsinin tipik surətlər vasitəsi ilə tipik şəraitdə canlandırır. Marks və Engels bunu Balzak realizminin mühüm nailiyyəti kimi qiymətləndirmişlər.

Balzakin 30-cu illərdə yaratdığı və “Bəşəri məzhəkə”yə daxil etdiyi əsərlərdə burjuva cəmiyyətinin əxlaqının ifşası əsas yer tutur. Sələmçi Qobsek (“Qobsek”) mənəvi eybəcərliyin, sərvətə əsaslanan hakimiyyətin törətdiyi rəzaletlərin mənbəyidir. “Hamının hamıyla” boğuşub-didişdiyi əsrdə yaşayan Qobsek böyük zəka sahibi olsa da, qızıldan başqa heç şeyə inanmır, onun yeganə ehtirası da qızıldır. Hamının müharibədə ölmüş bildiyi zabit Şaber (“Polkovnik Şaber”) təsadüfən sağ qalsa da, var-dövlətini mənimsəyib başqasına ərə gedən arvadına diriliyini sübut edə bilmir, Qobseklər cəmiyyəti onu ələ salır, tanımaqdan vaz keçir.

Kasıb zadəgan ailəsindən çıxmış ağıllı, savadlı və mərifətli Rafael (“Sağrı dərisi”) sərvət dünyası ilə təmasa girən kimi pozulur, bu dünyanın fəlsəfəsini əxz edən kimi xudbinləşir, dərinin təmsil etdiyi sərvətin, sərvətlə bağlı cah-calal, eys-ışrət, intehasız maddi imkan ehtirasının qurbanı olur.

Keçmiş çəllək ustası Feliks Qrande (“Ejeni Qrande”) burjuva əxlaqının ən səciyyəvi cəhətlərini əks etdirən surət kimi Balzakin mühüm bədii nailiyyətidir. Sərvət dünyasının bu xəsis cəngavərini qazanc ehtirası yırtıcıya döndərir, təbii hisslərini kütləşdirir. Onun xəstə təsəvvürlərində qızıl sikkələri insanlar kimi yaşayır, gəlir, gedir, artırlar. O, qızılı maddi rifah xatirinə deyil, daha da artırmaq naminə yığır. Qarpaqon, Hacı Qara, Plyuşkin, İduşka Qolovlyov kimi qazancını nə özünə, nə də başqasına sərf etmir. Amansız rəqabət əsnasında soyduğu, qarət etdiyi adamların taleyi onu qətiyyənlə düşündürür. O buna qanuni bir şey kimi baxır və bu inkarı yaradan ictimai quruluşu bəyənilib, bacardığı qədər müdafiə edir. Çünki onu yetişdirən məhz bu cəmiyyətdir, belə ki,

xəsislik Qrandenin anadangəlmə xüsusiyyəti deyil. Onun qızı da bu azara ətrafdakıların təsiri nəticəsində yoluxur.

“Qorio ata” romanı “Bəşəri məzhəkə”nin sütunlarından biridir. Bu əsərdə yazıçı yoxsul tələbələr, katorqaçıların, müflisləşmiş burjuaların, pozğun və amansız kübar xanımların, fırıldaqçı tacirlərin dolaşdığı mühitdə “ictimai mühərrikin” doğurduğu müsibətləri, insanlara aşılacağı eybəcər əqidəni, yaratdığı mənəvi uçurumu qüdrətlə əks etdirmişdir. Burjuə cəmiyyətinin məhsulu olan Qorio eyni zamanda onun əxlaqının qurbanıdır. Min bir fırıldaqla sərvət qazanan, bütün varlığını övlad məhəbbətinə qurban verən bu zavallı insan ölüm ayağında boynuna alır ki, pul insana hər şey, hətta övlad bəxş edir.

“Qorio ata” romanının ancaq parislilər tərəfindən başa düşülməyini güman edən təvazökar Balzak nə qədər yanılırdı! Demək olar ki, Balzakin əsərləri dünyanın mühüm dillərinə, o cümlədən Azərbaycan dilinə də tərcümə olunmuşdur.

Vəkil Hacıyev



QOBSEK

Baron Bartu de Pengana!

Mənə elə gəlir ki, Vandom kollecinin¹ müdavimlərindən yalnız ikimiz yenə ədəbiyyat yolunda bir-birinizə təsadüf etdik. Biz o zaman K.Nepotun² əsərlərini oxumaq avazına, sevə-sevə fəlsəfə ilə məşğul olurduq. Biz yenidən görüşdüyümüz zaman yaratdığım hekayə budur: sən o zaman alman fəlsəfəsinə aid gözəl əsərlərini yazmaqla məşğul idin. Biz ikimiz də öz məsləkimizə sadıq qaldıq. Heç şübhəsiz, öz adını burada gördükdə, mən bu adı yazarkən məmnun olduğum kimi, sən də məmnun qalacaqsan.

Sənin köhnə məktəb yoldaşın de Balzak

1829-1830-cu ilin qışında, gecə saat birdə, vikontessa Qranl'enin salonunda ailəyə mənsub olmayan iki nəfər var idi. Saat zəngi vurur, vurmaz gözəl gənc oğlan getdi. Gəncin kolyaskası həyətdə səsləndikdən sonra yenicə piket³ oyununu bitirmiş qardaşı və ailə dostu ilə birlikdə qalmış vikontessa buxarının qarşısında dayanmış olan qızına yaxınlaşdı. Qızı kolyaskanın gurultusuna qulaq asdığı halda özünü elə göstərirdi ki, guya o diqqətlə ekrandakı şəffaf rəsmləri nəzərdən keçirməklə məşğuldur. Anası, ürəyinə daman şübhənin doğru olduğunu hiss etdi.

Vikontessa qızına müraciətlə:

– Kamilla, – dedi, – əgər sən gələcəkdə də, gənc qraf Resto ilə bu axşamkı kimi rəftar edəcəksənsə, mən onu bir daha evimdə qəbul etməməyə məcbur olacağam. Mənə bax, əzizim, əgər mənim sənə qarşı olan məhəbbətimə etimad edirsənsə, həyatına rəhbərlik etməyimə icazə verməlisən. On yeddi yaşında olanlar nə gələcəyi anlarlar, nə keçmiş, nə də ehtiyatlı olmaq lazım gələn bəzi ictimai

¹ Kollec – Fransada orta məktəbə deyirlər.

² Korneli Nepot – Roma şairi və ədibidir (bizim tarixdən 100-27 il qabaq). Nepot bir sıra aşiqanə şeirlərdən başqa, məşhur yunanlı və romalıları aid (serkərdələr, filosoflar və sairə) 16-ya qədər çox da etibarlı olmayan bioqrafiyalar yazmışdır.

³ Piket – kart oyunudur.

münasibətləri başa düşərlər. Mən yalnız bir şeyi sənin nəzərinə yetirmək istəyirəm. Restonun anası bədxərc bir qadındır, o ən böyük bir sərvəti belə puç edə bilər. Bu qadının keçmiş şübhəlidir. Familiası qızlığında Qorio imiş, vaxtilə onun barəsində çox söhbətlər olmuşdur. O, atası ilə yaxşı rəftar etməmişdir, odur ki, belə yaxşı bir oğul sahibi olmağa layiq deyildir. Gənc qraf onu son dərəcə sevər və bir oğul sədaqət ilə ona yardım edir. Əlbəttə, onun bu hərəkəti ən yüksək bir təqdirə layiqdir. Bundan başqa o daima bacısı və qardaşına dərin bir qayğı göstərir.

Bu sözlərdən sonra vikontessa incə bir mənə ilə əlavə etdi:

– Onun bu hərəkəti nə qədər gözəl olsa da, – hələlik anası sağ ikən – hər bir ailə öz gənc qızının gələcəyini və varidatını gənc Restoya etimad edə bilməz.

Ailənin dostu:

– Mən bir neçə kəlmə eşitdim, – dedi, – odur ki, söhbətdə iştirak etmək istərdim. – Sonra o üzünü oyun yoldaşına doğru çevirərək:

– Mən uddum, qraf, – dedi, – indi də bacıqızınıza yardım etmək üçün sizi tərk etməyə məcburam.

Vikontessa:

– İşlər vəkilinin qulağı nə qədər həssas olmuş, – dedi. – Mənim əzizim Dervil, Kamillaya lap yavaşcadan söylədiyim sözləri siz necə eşidə bildiniz?

Dervil buxarının yaxınlığındakı yasdıtlı kresloya əyləşərək:

– Mən sizi baxışlarınızdan anladım, – deyər cavab verdi.

Dayısı, bacıqızının yanında, madam de Qranl'e isə qızı ilə Dervil arasındakı yumşaq kreslodə əyləşdi.

– Vikontessa, məhz bu saat sizin üçün bir əhvalat nağıl etməyi lap münasib görürəm. Zənn edirəm ki, bunu eşitdikdən sonra qraf Ernst de Restonun varidatı haqqındaki fikrinizi dəyişərsiniz.

Kamilla:

– Əhvalatımı? – deyər səsləndi. – Tez söyləyin, tez söyləyin!

Dervil madam Qranl'əyə bir nəzər saldı və bu baxışla hekayənin onun üçün maraqlı ola biləcəyini anladı. Vikontessa de Qranl'ə öz sərvəti və familiasının qədimliyi etibarilə Sen-Jermen qəsəbəsinin ən məşhur qadınlarından biri idi; Paris vəkilinin onunla bu qədər açıq-saçıq danışması və özünü onun evində bu qədər sərbəst aparması yaxşı anlaşılmasa da, bunu izah etmək asandır. Madam de

Qranl'ə kral ailəsilə birlikdə Fransaya qayıdaraq Parisdə yerləşmiş idi. Əvvəl vaxtlar, o, XVIII Lüdovik¹ tərəfindən, kralın şəxsən ixtiyarında olan vəsaitdən təyin edilmiş maaşla yaşayırdı. Madam de Qranl'ənin vəziyyəti ağır idi. Vəkil, vaxtilə respublika tərəfindən Qranl'ənin malikanəsi satıldığı vaxt bəzi formal yanlışlıqlara yol verilmiş olduğunu təsadüfən kəşf etmiş və bu malikanənin ona qaytarılmasını tələb etmiş idi. O, işdə cinayət olduğunu təkid edərək məsələni məhkəməyə vermiş və qalibiyyət qazanmışdı. Müvəffəqiyyətdən daha da cəsarətlənərək o, bir şəfəxana ilə də davalı bir iş başladı və Linsey meşəsinin vikontessaya qaytarılmasına nail oldu. Bundan sonra o, Orlean kanalının bir neçə səhmini və imperatorun² ictimai müəssisələrə bağışladığı bəzi mülkləri də gəri qaytardı. Bu surətlə, gənc vəkilin məharəti sayəsində madam Qranl'ənin əldə edilmiş olan sərvəti ildə altmış min frank mədaxilə qədər artmış oldu. Ödəniş qanunundan asılı olmayaraq, ona xeyli pul qaytarmışdılar. Bu vəkil son dərəcə sədaqətli, hər şeyi bilən, təvazökar və namuslu bir adam idi. Bu hadisədən sonra həmin vəkil madam Qranl'ənin ailə dostu olmuş idi. Madam Qranl'ənin işində göstərdiyi fədakarlıq Sen-Jermen qəsəbəsinin ən yaxşı evlərində onun üçün ehtiram və müştəri qazandırmış olduğuna baxmayaraq, o, bu müvəffəqiyyətdən istifadə etmədi, halbuki başqa şöhrətpərəst bir adam bundan mütləq istifadə edərdi. Vikontessa onu öz idarəsini satıb məhkəməyə keçməyə məcbur etmək istəyirdi. Gənc vəkil onun himayəsi sayəsində məhkəmədə böyük vəzifələr tuta bilərdi. Lakin o, vikontessanın təkliflərini qəbul etmirdi. O, bəzən axşamlarını madam Qranl'ənin evində keçirərdi. Başqa məclislərdə isə yalnız əlaqə saxlamaq üçün görünərdi. Madam Qranl'əyə qarşı göstərdiyi sədaqət sayəsində, istedadının gözə çarpdığından son dərəcə məmnun idi. Bunun sayəsində o öz işini təhlükədən qurtara bilmiş idi. Dervil təbiəti etibarilə vəkil deyildi. Qraf Ernst Resto vikontessanın evinə gəlib-gətdiyi və Kamillanın bu gəncdən xoşlanması Dervilin nəzərinə çarpdığı

¹ XVIII Lüdovik (1814-1824) – XVI Lüdovikin qardaşdır. Böyük Fransa inqilabı əsnasında Fransadan qaçmış, Napoleon taxtdan düşürüldükdən sonra (1814-cü il) çar I Aleksandrın köməyi ilə Fransa kralı taxtına qoyulmuş idi. Onun mürtəce siyasəti, inqilabın son qalıqlarının qəti surətdə məhv edilməsinə yönəldilmişdi.

² İmperator – burada “bütün fransızların imperatoru” adını qəbul etmiş I Napoleonun bəhs olunur.

zamandan beri, o, aristokrat qəsbəsi məclisində yenice qəbul edilmiş Şosse d'anten dendi¹ kimi, madam Qranl'enin evinə tez-tez qonaq gəlməyə başlamışdı. Bu axşamdan bir neçə gün əvvəl, bir baloda Kamillaya yaxınlaşmış, gənc qrafı qıza göstərib demişdi:

– Bu uşağın iki-üç milyonu olsaydı, heç bəd olmazdı, deyilmi?

Kamilla:

– Məgər bu bədbəxtlikdirmi? – deyə cavab vermişdi. – Mən başqa fikirdəyəm. – Cənab Resto olduqca istedadlı və təhsilli bir gəncdir. Cənab Restonun hamisi olan nazir onun haqqında yaxşı fikirdədir. Mən onun olduqca görkəmli bir adam olacağına əminəm. “Bu uşaq” hakimiyyətə keçdiyi zaman istədiyi sərvətə sahib ola biləcəkdir.

– Razıyam, lakin o elə indidən varlı olsaydı, pis olmazdı...

Kamilla qızaraq:

– Varlı olsaydı? – deyə soruşmuşdu. – Nə olar, o zaman burada oturan bütün bu gənc xanımlar onu bir-birinin əlindən qapmağa başladılar.

Kamilla bu sözləri söylərkən cüt-cüt rəqs edənləri göstərmişdi.

Vəkil də öz növbətində:

– O zaman, – demişdi, madmazel de Qranl'e onun diqqət yetirdiyi yeganə qız olmazdı. Siz bunun üçün qızardınız.

Siz onu bəyənirsiniz, deyilmi? Etiraf edin!

Kamilla dərhal ayağa qalxmışdı.

Dervil isə: “Qız onu sevir” – deyə düşünmüşdü.

O gündən sonra Kamilla vəkilə qarşı qeyri-adi bir diqqət göstərməyə başlamışdı. Gənc qrafa olan meylinin onun tərəfindən təsvib olunduğunu anlayırdı. Kamilla ailəsinin Dervilə borclu olduğunu bilse də, o günə qədər ona qarşı heçiqi dostluqdan artıq hörmət hissi bəsləyirdi. Mehribanlıqdan artıq nəzakət göstərirdi; istər ədalət, istərsə səsinin ahəngi ədəb etibarilə aralarında olan məsafəni hər zaman Dervilə hiss etdirirdi. Təşəkkür və minnətdarlıq elə bir borcdur ki, uşaqlar bunu özləri üçün hər zaman vəzifə bilməzlər.

Dervil bir az sükut etdikdən sonra davam edərək:

– Bu sərgüzəşt, – dedi, – mənə həyatımın yeganə romantik hadisələrini xatırladır. Siz vəkilin öz romanından bəhs edəcəyini gözləyərək, indidən gülürsünüz. O zaman mənim, hər kəsin vaxtında olduğu kimi, iyirmi beş yaşım var idi, lakin artıq bu yaşda belə mən

¹ Dendi – hərfi mənası: zərif, kübar adamdır. Dendizm – geyimdə, ədalarda, münasibətdə incəlik mənasındadır.

çox qərribə şeylər görmüşdüm. Mən öz hekayəmi sizin tanımadığınız bir şəxsiyyətdən başlamağa məcburam. Əhvalat bir nəfər sələmçiyə aiddir. Təsəvvürünüze rəngi qaçmış, solğun bir sima gətirməyə çalışınız. Mən Akademiyanın¹ icazəsilə buna aysimalı adam adını vermək istərdim. Bu sima üzünün qızılı tökülmüş gümüşə bənzəyirdi. Sələmçinin saçları dümdüz, diqqətlə daranmış boz kül rəngində idi. Üzünün xətləri Taleyranın² üzünü kimi tuncdan tökülmüş kimi hissiz görünürdü. Balaca gözləri samur gözləri kimi sapsarı idi, işıqdan qorxardı, kirpikləri yox kimi idi, köhnə kartuzunun günəşliyi gözlərini işıqdan qoruyardı. Şiş burnunun ucu o qədər çopur idi ki, burğuya bənzəyirdi. Rembrandt, yaxud Metsunun³ təsvir etdiyi qocalar və kimyagərlər kimi incə dodaqları vardı. Yavaş, şirin bir səslə danışırdı və heç bir zaman özündən çıxmırdı. Onun yaşı müəmmalı bir şey idi: vaxtından əvvəl qocaldığını və yaxud hər zaman cavanlıqdan istifadə etmək üçün gəncliyini mühafizə etdiyini anlamaq mümkün deyildi. Otağında hər bir şey səliqə ilə yığılmış və tər-təmiz silinmiş olardı. Yaşıl mahudlu yazı masasından başlayaraq, çarpayının önündəki xalçaya qədər, otağındakı hər bir şey, səhərdən axşama qədər mebelin tozunu silən qarımış qızların soyuq havalı hücrəsini xatırladırdı. Qış günlərində, buxarıda kül yığını altında qalan kəmərlər yanmadan tüstülərdi. Səhərlər ayağa durduğu dəqiqədən, axşamlar onu öskürək tutana qədər nə edirdisə, hər bir şey saat əqrəbi kimi dəqiq olurdu. Müəyyən dərəcədə o, yuxu ilə qurulan avtomat bir adama bənzəyirdi. Kağızın üstü ilə sürünən məryəm qurduna toxunarsınız, o dayanar və hərəkət etməz; bu adam da eyni surətlə, yoldan keçən bir kolyaska gurultu saldıqda, səsinə güc verməmək üçün söhbətin arasını kəsər və susardı. Fontenele⁴ təqlid edərək o, qənaətlə

¹ Akademiya – fransız elm sənəti, ədəbiyyat akademiyası deməkdir. Dildə işlədilen sözlərin düzlüyünü təyin edərdir.

² Taleyrən Şarl Moris (1745–1838) – fransız dövlət xadimi və diplomatıdır. Əvvəlcə Napoleonun yanında Napoleonun süqutundan sonra isə XVIII Lüdovikin yanında, xarici işlər naziri vəzifəsində idi. Taleyranın adı, siyasi kələkbazlığı, hiyləgərliyi və prinsipsizliyi ilə məşhur olmuşdur.

³ Rembrandt və Metsu – Rembrandt (1606–1669) – məşhur holland rəssamı və qravyorudur. Metsu Qabriel (təqribən 1629–1667) – holland rəssamıdır. İntim janrların ustadıdır. Rembrandt onun sənətinə böyük təsir göstərmişdir.

⁴ Fontenel (1657–1757) – fransız ədəbi və alimidir. Dünyagörüşü etibarilə XVIII əsrin “maarifçi fəlsəfəsinin” sələflərindəndir (bu fəlsəfə Böyük fransız inqilabı ideyaları üzərində böyük təsir göstərmişdi).

hərəkət edər və bütün insan duyğularını öz mənlində toplardı. Həyatı qədim qum saatlarının qumu kimi səssiz axırdı. Bəzən onun tələsinə düşənlər bar-bar bağırar, özlərindən çıxardılar, sonra isə hər bir şey yenə dərin bir sükuta dalardı, sanki mətbəxdə çığırın ördəyin başı kəsilərdi. Axşamüstü, assiqnasiyaya bənzəyən bu insan adı bir insana dönər, onun gümüş və qızıl isə – insan qəlbinə çevrilərdi. Əgər o başa vurduğu gündən məmnun qalmışsa, əllərini ovuşdurur və üzündəki qırıqlar arasından şən bir işıltı parlardı: “Dəri Corabın”¹ hissiz gülüşü kimi bir duyğu əks edən əzələlərinin dilsiz hərəkətini başqa bir sözlə tərif etmək mümkün deyil. Nəhayət, ən şiddətli sevinc duyduğu dəqiqələrdə belə onun söhbəti qısa və qırıq olar, zahiri görünüşü isə heç bir şey ifadə etməzdi. Mən hələ balaca bir karguzar olduğum və hüquq fakültəsinin üçüncü kursunu yenidən bitirdiyim vaxt, Qre küçəsində mənimlə bir evdə yaşayan qonşum belə bir adam idi. Bu, heyətsiz, rütubətli və məşum görünüşlü bir ev idi. Pəncərəyə işıq yalnız küçədən düşürdü. Ev monastıra bənzəyirdi. Otaqların hamısı bir boyda idi, hamısının qapısı uzun bir koridora açılırdı. Otaq qapılarının üstündə kiçik pəncərələr vardı. Koridor bu pəncərələr vasitəsilə işıqlanırdı. Bütün bunlar hamısı bu evin vaxtilə monastırın bir hissəsi olduğunu göstərirdi. Ailədə yaşayan bir gencin bütün şənliyi, qonşunun otağına hələ girmədən, bu ələmləli mənzərəni görə-görməz yox olub gedərdi, istər onun evi və istərsə özü eynilə bir-birinə bənzəyirdi. Siz deyə bilərsiniz ki, o öz qabığının içinə girmiş bir ilbizdir. Bəli, onun ülfət göstərdiyi yeganə bir adam vardisa, o da mən idim; o, od almaq üçün mənim yanıma gələr, kitab, qəzet istər və axşamüstü, kefi duru olduğu zamanlar məni öz hücrəsinə dəvət edər, mənimlə söhbət edərdi. Bu etimad əlamətləri, dördillik qonşuluğun və pul qəhətliyi sayəsində ağıllı bir həyat sürməyimin nəticəsi idi. Mənim də həyatım bir çox cəhətdən onun həyatının eyni idi. Onun qohumları, dostları varmı? O zəngin, yoxsa yoxsul idi? Heç kəs bu suallara cavab verə bilməzdi. Heç bir zaman mən onda pul görməmişdim. Ehtimal ki, onun sərvəti Dövlət bankının zirzəmilərində mühafizə olunurdu. O, maral ayağı kimi qupquru ayaqları ilə Parisi dolaşaraq, veksəlləri üzrə öz borclarını özü toplardı. Zaten o öz ehtiyatkarlığının fəlakətdəsi idi. Bir dəfə təsadüfi olaraq onun üstündə qızıl varmı; necə olmuşdusa, cibindən bir qızıl düşmüşdü; onun dalınca pilləkəndən düşən qonşu qızıl pulu qaldırıb ona qaytarmışdı.

¹ “Dəri Corab” – Fenimor Kuperin eyni serlovhəli romanının qəhrəmanındır.

O heyətlə:

– Bu mənim deyildir, – deyə – cavab vermişdi. – Məndə qızıl! Mən varlı olsaydım, heç belə güzəran keçirərdim?

Səhərlər o özü üçün dəmir qabın içində qəhvə bişirirdi. Bu qab həmişə buxarın qaranlıq bir küncündə saxlanılırdı; aspaz isə ona nahar gətirərdi. Bizim qoca qapıçı qadın müəyyən saatda yuxarıya çıxıb, onun otağını yığışdırardı. Sternin¹ qəza və qəder deyə biləcəyi qərribə bir təsadüf ilə, bu adama Qobsek² adı vermişdilər. Sonralar, mən onun işlərini idarə etməyə başladığım zaman, bir-birimizlə tanış olan vaxt onun təxminən yetmiş altı yaş olduğunu öyrənmişdim. O, 1740-cı ildə, Antverpen qəsəbələrindən birində doğulmuşdu; anası yəhudi, atası isə hollandiyalı idi. Adı Jan-Ester van Qobsek idi. Xatırlıxdadırmı, bir zaman Paris “Gözəl holland qızı” adilə məşhur olan bir qadının öldürülməsilə maraqlanırdı? Bir dəfə mən təsadüfən bu barədə sabiq qonşumla söhbət etdikdə, o, heç bir maraq və heç bir heyret belə göstərmədən:

– O mənim bacımın nəvəsi idi, – dedi.

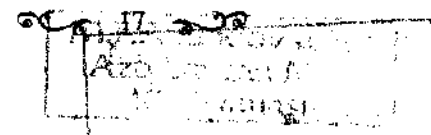
Bacımın nəvəsi və yeganə varisinin ölümü onun dilindən yalnız bu sözləri qopara bilmişdi. Mən qəzetlərdən öyrəndim ki, bu “Gözəl holland qızı” doğrudan da Sarra van Qobsek imiş. Nə cür olmuş ki, bacımın nəvəsi onun adını daşımışdır, deyə sual etdikdə, o gülüm-səyərək cavab vermişdi:

– Bizim ailəyə mənsub olan qadınlar heç bir zaman ərə getməzdi.

Bu xariqüladə insan dörd qadın nəslindən olan bir nəfər qohumunu belə, bir dəfə də olsun görmək arzusunda olmamışdı. O öz varislərindən nifrət edir və ölümündən sonra belə, sərvətinin başqa birisinin əlinə keçəcəyi fikrillə heç bir vəchlə razılaşa bilmirdi. On yaş tamam olduqda, anası onu Şərqi Hindistanın Holland hissəsinə gedən bir gəmidə işə qoymuş; bu surətlə, o iyirmi il cürbəcür yerləri dolaşmışdı. Onun sarı alnundakı qırıqlar müdhiş hadisələrin, gözənlilməyən təsadüflərin, naghəni dəhşətlərin, romantik hadisələrin, saysız-hesabsız nəşələrin sirlərini mühafizə etmiş idi. Burada hər bir şey vardı: keçirilmiş aclıq, tapdalanmış sevgi, qazanılmış, itirilmiş və yenə əldə edilmiş sərvət, dəfələrlə təhlükəyə düşmüş və

¹ Stern (1713-1768) – Avropa ədəbiyyatında görkəmli bir mövqe tutan məşhur ingilis yazıçısıdır. Ən əhəmiyyətli əsərləri: “Tristram Şendinin həyat və məsləki” ilə “Sentimental səyahət”dir.

² Qobsek – ingiliscə “Quru boğaz” deməkdir.



bəlkə də, zülmə bəraət qazandıran kəskin bir zərurət və qətiyyətlə xilas edilmiş olan bir həyat... O admiral Simezi, de Lallini, de Karğaru d'Esteni, Süfreni-Portandüeri, lord Kornuelsi, lord Qastingi, Tippos-Saibin atasını və Tippos-Saibin¹ özünü tanıyardı. Dəhli² hökmdarı Məhəccı-Sindiolanın xidmətində olan və maxarrat hakimiyyətini qurmağa yardım edən həmin savoyar³ onunla birlikdə bir çox işlər görmüşdü. O, uzun bir müddət Sen-Tomada yaşamış olduğundan, Viktor Xuq və bir çox başqa məşhur dəniz quldurları ilə əlaqə bağlamış idi. Varlanmaq üçün o bir çox vasitələrə əl atmışdı. Hətta Buenos-Ayres⁴ cəvarındakı məşhur vəhşilər tayfasının qızılını belə kəşf etmək üçün təşəbbüs etmişdi. Nəhayət, onun, istiqlal uğrunda aparılan Amerika müharibəsinin bütün hadisələrlə əlaqəsi var idi. Lakin o heç bir kəsə Hindistan, yaxud Amerika haqqında danışmazdı. Mənimlə də bu barədə çox az-az danışardı. Danışdıqda da elə bir təvazö göstərirdi ki, onun peşman olduğunu zənn etmək olardı. Əgər bəşəriyyət və cəmiyyət bir din kimi götürülərsə, ona bir ateist kimi baxmaq mümkün idi. Mən onun sirrini açmaq fikrində idim, lakin etiraf etməliyəm ki, onun hissləri son dəqiqəyə qədər mənim üçün anlaşılma-
mış qaldı. Bəzən mən özümə belə bir sual verərdim: əcəba o hansı cinsdəndir? Əgər bütün sələmçilər ona bənzəyirsə, mən əminəm ki, onlar nə kişidir, nə qadın. Əcəba o, anasının məzhəbinə sadıq qalmış idimi? Xristianlara öz şikart kimi baxmırdı ki? O, katolikmi, müsəlmanmı, birəhmənmi, yoxsa protestantmı idi? Mən heç bir zaman onun dini etiqadlarını öyrənmə bilmədim. Onun dinsiz olmaqdan artıq, qeydsiz bir adam olduğu görünürdü. O bütün ömrünü qızılə həsr etmişdi. Müştəri adlanan qurbanları kinayə ilə, yaxud bir istehza olaraq, ona Qobsek baba deyirdilər. Bir axşam mən bu adamın yanına getdim.

¹ De Lalli (1702-1766) – Hindistandakı fransız müstəmləkəsinin valisidir. İngilislərlə müharibədə məğlub olduğundan, dövlət xəyanətində ittiham ilə edam edilmiş idi.
D'Esten (1729-1794) – Sakit dənizdə fransız donanmasının komandanıdır. Amerika istiqlalıyyəti uğrunda mübarizədə ingilislərlə vuruşurdu.

Süfren Per (1726-1788) – fransız admiralıdır.

Kornuels Şarl (1738-1805) – Hindistanda son müstəqil Misor sultanı Tippos-Saibin üzərində qələbə çalan bir ingilis generalıdır.

Qastingi Frensis (1754-1826) – ingilis generalıdır.

² Dəhli – Hindistanda yer adı və sultanlıqdır.

³ Savoyar – Fransada Savoyya əyalətindən olan adam

⁴ Buenos-Ayres – Argentina respublikasının paytaxtı (Cənubi Amerikadadır)

O kreslosunun üzərində, heykəl kimi hərəkətsiz oturmuş, göz-
lərini buxarının qapağına dikmişdi. Sanki o, bu qapağın üzərində
veksellərin siyahısını oxuyurdu. Yaşıl dayaqlı hisli lampadan düşən
ışıq onun üzünü canlandırmaq əvəzinə, solğunluğunu daha da artır-
ırdı. O dinməz-söyləməz mənə baxdı və oturmaq üçün kürsü gös-
tərdi.

Öz-özümə: “Görəsən o, nələr düşünür? – deyə soruşdum. Görə-
sən o, tanrı, hiss, qadın, səadət varlığını bilirmi?”

İnsanın xəstəyə necə yazığı gələrsə, mənim də ona elə yazığım
gəldi. Lakin eyni zamanda mən yaxşı başa düşürdüm ki, bankda mil-
yonları olduğu halda, o, dolaşdığı, ölçüb-biçdiyi, qiymət verdiyi,
istismar etdiyi bütün yer üzünə xəyalən malik olmağa hərisdir.

Mən:

– Xoş gördük, Qobsek baba, – dedim.

O, başını mənə tərəf çevirdi, sıx qara qaşlarını xəfifcə çatdı. Bu
xarakter hərəkət onda bir cənub adamının ən şən gülüşü kimi bir
şey idi.

– O gün, sizə çox ziyan versə belə, məharəti qarşısında heyran
qaldığınız nəşriyyatçının iflasını eşitdikdə qaşqabaqlı olduğunuz kimi,
bu gün də sizi məyus görəəm.

– Mənə ziyan vurub? – deyə o təəccüblə soruşdu.

– Müqaviləni əldə etmək üçün o sizə iflas qanunu əsasında imza-
lanmış veksellər verib, canını qurtardıqdan sonra da, bu müqavilə-
naməyə əsasən sizdən tənzil tələb etməmişdimi?

– O firıldaqçı idi, bununla belə yenə də mən onu aldatdım.

– Yoxsa sizdə protest ediləcək veksellər vardır? Yanılmıramsa,
bu gün ayın otuzudur.

Mən onunla ilk dəfə idi ki, pul haqqında danışmışdım. O, istehzal
bir nəzərlə mənə baxdı, sonra bir tələbənin ambuşuru¹ olmayan bir
fleytadan çıxardığı səs kimi dadlı bir səslə:

– Bu mənim əyləncəmdir, – dedi.

– Demək, siz bəzən əylənirsiniz?

O, çiyinlərini oynadaraq:

– Yoxsa siz elə zənn edirsiniz ki, şair yalnız şeir çap etdirəndir? –
deyə soruşdu və acıyırmış kimi bir nəzərlə mənə baxdı.

¹ Ambuşur – fleytanın yuxarı ucuna deyilir.

Mən onun həyatı haqqında heç bir şey bilmədiyim üçün: “Belə adamda şəriyyətl!” – deyə düşündüm.

– Kimin həyatı mənim həyatım qədər parlaq ola bilər? – deyə o sözüne davam etdi və gözləri sanki cana gəldi. – Siz gəncsiniz, sizin qanınız hələ istidir; siz buxarın içindəki kösövləri qadın vücudu zənn edirsiniz, halbuki mənim üçün o yalnız kömür parçasıdır. Siz hər bir şeyə inanırsınız, mən isə heç bir şeyə inanmıram. İmkanınız varsa şirin xəyallarınızdan ayrılmayın! Mən sizə həyatın həqiqi hesabını çəkmək istəyirəm. Siz istər səyahət ediniz, istərsə öz evinizdə buxarın və arvadınızın yanında oturunuz, nə edirsiniz, ediniz, ancaq bir zaman gələcək; sizin bu həyatınız sevdiyiniz bir şəraitə verdişdən başqa bir şey olmayacaqdır. O zaman səadətiniz, istedadınızı real şeylərə tətbiq etmək təcrübələrindən ibarət olacaqdır. Bu iki qanundan başqa nə varsa, hamısı yalandır. Mənim prinsiplərim başqalarının prinsiplərindən asılı olaraq, hər zaman müxtəlif olmuşdur; mən bu prinsipləri hər bir iqlimdə dəyişməyə məcbur olmuşam: Avropanı heyret etdiyi şeyə Asiya cəza verir. Parisdə eyib sayılan şey Azor adalarını¹ keçdikdən sonra zəruri hesab olunur. Bu yer üzərində müəyyən və qəti heç bir şey yoxdur, yalnız məşrut şeylər mövcuddur ki, bunlar da iqlimə görə dəyişməyə məcburdur. Öz arzu və iradəsindən asılı olmayaraq həyatın bütün girdablarına atılmağa məcbur olanlar üçün əqidə və əxlaq boş sözdən başqa bir şey deyildir. Bizdə yeganə doğru bir hiss qalır ki, bunu da bizə təbiət vermişdir: o hiss – insanın özünü mühafizə sövq-təbiisidir. Bizim Avropada bu hissə şəxsi mənafe deyirlər. Siz mənim qədər yaşamış olsaydınız, yalnız yeganə bir səadət olduğunu bilərdiniz ki, o da maddi səadətdir. Bu səadətin qiyməti o dərəcədə dürüstdür ki, insan onunla məşğul ola bilər. O... o, qızıldır. Bütün insan qüvvəsi qızılda mərkəzləşmişdir. Mən çox səyahət etmişəm, çox yerlər görmüşəm; hər yerdə vadilər, dağlar var; lakin insan vadilərdən yorulur, dağlardan canı sıxılmağa başlayır; demək, yerin heç bir mənası yoxdur. Adətlərə gəlincə, insan hər yerdə eynidir, heç bir istisna yoxdur: yoxsullar və varlılar arasında mübarizə gedir. Bu mübarizə hər yerdə labüd bir şeydir. Odur ki, istismar olunmaqdan, istismar etmək yaxşıdır; hər yerdə qüvvətli və zəif adamlar var, – qüvvətliyə çalışır, zəiflər isə əzab içində

¹ Azor adaları – Atlantik okeanında doqquz adadan ibarət bir qrup adalardır. Protegizin ixtiyarındadır.

çırpınır; insan üçün bütün nəşələr birdir, duyğu və hissələrin də sonu var, yalnız bir hiss hər şeydən daha çox yaşar ki, o da şöhrət düşkünlüyüdür. Şöhrət düşkünlüyü hər zaman eyni şeydir ki, o da mən özüməm. Şöhrət düşkünlüyü yalnız qızıl sellərlə təmin edilir. Bizim arzu və həvələrimiz zaman, cismani vasitələr və yaxud qayğılar tələb edir. Qızıl isə hər bir şeyi mümkün edir, hər bir şeyi həqiqətə çevirir. Yalnız xəstələr, yaxud dəlilər axşamlarını kart oyunu ilə çürütməkdə, bir neçə quruş udub-udmamaq iztirabı ilə çırpınmaqda səadət görə bilərlər. Yalnız axmaqlar, filan xanımın taxt üzərinə tək, yaxud birisi ilə xoşhal olaraq uzanacağını, bu qadında qan, yaxud limfanın¹, hərəret, yaxud ismətin çox olduğunu düşünməyə vaxt sərf edirlər. Yalnız gicbəsərlər, heç bir zaman irəlindən təyin edilə bilməyəcək hadisələri idarə etmək üçün vaxtlarını siyasi məqsədlərə həsr etməklə, özlərini insanlıq üçün faydalı hesab edə bilərlər. Yalnız boşboğazlar, aktyorlar haqqında gedən söhbətləri sevmə bilərlər və onların sözlərini təkrar edərlər; yalnız boş və sarsaq adamlar, heyvanlar öz töyləsində gəzindiyi kimi, bir az daha geniş məsafədə hər gün gəzib dolaşar; başqalarına göstərmək üçün libas geyinər; başqaları üçün yeyər, içər; başqa birisinin yalnız üç gün sonra ala biləcəyi bir at, yaxud kolyaska ilə qürurlanar. Əcəba bizim parislilərin həyatı bir neçə cümlə ilə tərif ediləcək olursa, yalnız bundan ibarət deyildir! Həyat və varlığa onların baxa bilməyəcəyi daha yüksək bir görüşlə yanaşar. Səadət, ya bütün həyatı qapayan qüvvətli hissələrdən, yaxud həyatı müəyyən fasilələrlə işləyən bir ingilis mexanizminə çevirən düzgün məşğələlərdən ibarətdir. Bu səadətdən başqa, ondan daha yüksək bir nöqtədə duran və necib bir şey sayılan marağ vardır. Bu marağ – təbiətin sirlərini öyrənmək, yaxud təbiət qüvvələrini işə salmağa çalışmaqdır. İki kəlmə ilə deyəcək olursaq, bu marağ – sənət, yaxud elm, ehtiras, yaxud sakitlik deyildir? Odur ki, sizin ictimai mənfəətlərinizin oyunu ilə şiddətləndirilmiş olan bütün insan ehtirasları mənim sakit məskənimin qarşısından tənənə ilə gəlib keçirlər. Bundan başqa, sizin mübarizə kimi bir şey olan və hər zaman insanın məğlub olduğu elm marağınızı, mən bəşəriyyəti idarə edən bütün sövqedicilərin səbəbləri anlamaq və qavramaqla əvəz edərdim. Qısa deyəcək olursaq, mən yorulmadan bütün dünyaya

¹ Limfa – orqanizmin bütün ünsürlərini dolduran rəngsiz, yaxud sarımtıraq bir mayedir.

sahibem, dünya isə mənim üzərimdə heç bir hökmə malik deyildir. İndi isə qulaq asın, – deyə davam etdi, – mən sizə bu səhəri bir hədisəni nağıl edəcəyəm, o zaman mənim nədən nəşələndiyimi anlarsınız.

Ayağa durub qapının sürməsinə çəkdi, halqalarını cıncıldadaraq, köhnə xalça pərdəni saldı və yenə öz yerində əyləşdi.

– Bu səhər, – dedi, – mən yalnız iki borcu geri almalı idim, qalan vekselləri isə hesablaşmaq üçün daha dünəndən müştərilərimə vermişdim. Hər halda bir qazançıdır! Xərcləri hesabladığıda, pul dalınca gedərkən tutduğum minik arabasına verilən qırx suyu çıxıraım. Çox qəribə şeydir! Mən heç kəsə tabe olmadığım, yalnız yeddi frank vergi verdiyim halda, altı franklıq hesab faizləri üçün bütün Paris küçələrini dolaşmağa məcburam! Birinci veksəl min franklıq idi. Bunu mənə qəşəng jiletli, lornetli, tülberisi və ingilis atı olan gözəl bir gənc gətirmiş və bu vekseli Parisin ən gözəl qadınlarından biri imza etmiş idi. Bu qadın varlı bir mülk sahibinin, bir qrafın arvadıdır. Hüquq cəhətdən etibarlı olması da, iş cəhətindən əla bir şey olan bu borc kağızını qrafinyanın nə üçün imzaladığını bilirmisiniz? Bu bədbəxt qadınlar, veksəl araya çıxarılsa əmələ gələ biləcək ailə biabırçılığından o dərəcə qorxurlar ki, bu borcu ödəməməkdənsə, özlərini borc əvəzinə təslim etməyə hazırdırlar. Mən bu vekselin gizli qiymətini öyrənmək istədim. Bilirsiniz, o nə idi? Axmaqlıq, ehtiyatsızlıq, ehtiras, yaxud mərhəmət? Yenə min franklıq olan ikinci veksəl “Fanni Malvo” deyə imzalanmışdı. Bunu mənə verən iflas etməyə başlamış bir bezzaz idi. Bankda krediti olan heç bir kimsə mənim dükanımıza gəlməz. Qapımdan kürsüyə doğru atılan birinci addım artıq bankirlərin pul verməkdən çəkinmələrini bildirir. Odur ki, mən yalnız kreditorlar sürüsü ilə əhatə olunmuş, təhlükədən qaçan marallara təsadüf edirəm. Qrafinya Gelder küçəsində, mənim Fannim isə – Monmartrdə yaşayırdı. Səhər buradan çıxarkən, ağılıma qəribə-qəribə fikirlər gəlirdi! Öz-özümə düşünürdüm ki, əgər bu iki qadının pulu yoxsa, məni öz atalarına göstərəcəkləri hörmətdən daha böyük hörmətlə qəbul edəcəklər. Bu min frankın xatiri üçün qrafinyanın bir çox əyləncəli səhnələr yaradacağına əmin idim! O özünü səmimi göstərəcək, mənə vekseli vermiş olan gənc ilə danışdığı o, zərif və incə səslə sözbə başlayacaq, nəvazişli sözləri əsirgəməyəcək, kim bilir, bəlkə, mənə yalvarmağa başlayacaq, mən isə (qoca burada dumanlı bir nəzərlə mənə baxdı), mən isə güzəştə gedən deyiləm.

Mən oraya bir intiqamçı kimi gələcəyəm, bir vicdan əzabı kimi onun qarşısında yüksələcəyəm. Lakin xəyalatı bir kənara qoyaq. Nə isə gəlib çatdım.

Xidmətçi qız:

– Qrafinya yatır, – dedi.

– Onu nə zaman görmək olar?

– Saat on ikidə.

– Bəlkə qrafinya xəstədir?

– Yox cənab, ancaq o balodan səhər saat üçdə qayıtmışdır.

– Mənim adım Qobsekdir, ona söylərsiniz, mən saat on ikidə burada olacağam.

Bunu deyib, pillələrin üzərinə döşənmiş xalçada iz buraxa-buraxa çıxıb getdim. Mən varlıların xalçalarını zibilləməyi sevirəm, lakin bu mənim xırdaçlığımdan deyildir. Mən onlara ehtiyacın caynaqlı pəncəsini hiss etməmək istəyirəm. Sonra Monmartrdəki görkəmsiz evə gəlib çatdım... Evin köhnə və düşük hasarını itələdim. Bu heç bir vaxt gün görməyən qaranlıq bir həyət idi. Qapının otağı qapqaranlıq, pəncərəsi köhnə yırtıq pambıqlı paltonun qoluna bənzəyirdi. Şüşələri kirli, qapqara, çatlamış bir halda idi.

– Madam Fanni Malvo evdəmidir?

– O getmişdir; lakin siz veksəl üçün gəlmisinizsə, pul buradadır.

– Sonra gələrim, – dedim.

Madam ki, pul qapıçıda, mən xanımın özünə baxmaq istədim; mən onun qəşəng bir qız olacağını təsəvvür edirdim. Bulvarda *sərgiyə qoyulmuş qravürlərə tamaşa etməklə səhəri keçirdim; sonra saat on iki olar-olmaz, mən artıq qrafinyanın yataq otağının yanındakı salonda idim.*

Xidmətçi qız:

– Xanım bu saat zəng etdi, – dedi, – zənnimcə o sizi hələ qəbul edə bilməyəcək.

Mən kresloya əyləşərək:

– Zərər yoxdur, gözləyərəm, – dedim.

Tortlu pəncərə qapaqları açıldı. Xidmətçi qız sürətlə içəri girərək:

– Buyurun, müsyö, – dedi.

Səsinin məhrəban olmasından, xanımın pulu olmadığını anlamış idim. Qarşımdakı nə qədər gözəl bir qadın idi! Cəld, kişmir şalını çılpaq çiyinlərinə saldı. Şalın altında vücudunun formaları o qədər

qabarmışdı ki, onu çıl-çılpaq belə təsəvvür etmək olardı. Əynində qar kimi ağappaq rüslü bir penuar var idi. Bu penuardan onun ildə iki min frank paltaryuyana xərc verdiyini anlamaq olardı. Kreol¹ qadınları kimi, xəfifcə başına sarıdığı gözəl bir ipək yaylıq altından dalğalı qara və sıx hörükləri tökülürdü. Yatağı ehtimal ki, narahat bir yuxu keçirdiyindən dağınıq bir halda idi. Rəssam burada yalnız bir neçə dəqiqə olmaq üçün nələr verməzdi! İşvə ilə bağlanmış pərdələrin altında, laciverdi fon üzərində krujevası qabaran göy ipək döşəyin üstündəki yastıqda hələ də xəyalı cəzb edən qeyri-müəyyən bir iz qalmış idi. Yatağın şir pəncələri şəklində qırmızı ağacdan qayrılmış ayaqlarının yanında sərilmiş ayı derisi üzərində, böyük yorğunluqdan sonra tələsik atılmış olan ağ setin ayaqqabılar parlayırdı. Masanın dalından asılmış əzinik paltarının qolları döşəməyə dəyirdi. Xəfifcə bir külək əsməsilə uça biləcək qədər incə corablar qırıq-qırıq olaraq, kreslonun yanına atılmışdı. Ağ corab bağları balaca divanın üstündən sallanırdı. Yarıya qədər açıq, qiymətli bir yelpiç buxarının üstündə parlayırdı. Kamodun sürmələri açılmış idi. Çiçəklər, brilyantlar, əlcəklər, demət, kəmərlər – hərəsi bir tərəfə səpələnmiş idi. Ətrafa incə bir ətir qoxusu yayılırdı. Hər bir şeydə dəbdəbə, intizam-sızlıq və gözəllik vardı. Bununla belə, hər bir şey ahəngsiz idi. Bütün bu ziynətin arxasında gizlənmiş olan yoxsulluq artıq başını qaldırır, ona və yaxud onun pərəstişkarına dişlərini göstərirdi. Qrafıyanın yorğun üzü ziyafət qırıntıları ilə dolu olan otağa bənzəyirdi. Otağın hər bir tərəfinə dağıdılmış oyuncaqlar mənə mərhəmət hissi oyadırdı: axı bütün bu şeylər yəqin dünən öz yerində idi və gözəlliyi ilə insanı sərməst edirdi. Vicdan əzabları ilə külə çevrilmiş olan bu eşq izləri, eyləncələr, dəbdəbə və gurultu ilə dolu olan bu həyat səhnəsi, ani nəşələri əldən buraxmamaq üçün çırpınan Tantal² əzablarını hiss etdirirdi. Gənc qadının üzündə görünən qırmızı ləkələr onun incə bir vücudu olduğunu bildirirdi; lakin üzünün cizgileri və gözünün altındakı dairələr bir qədər qabarmış idi. Bununla belə təbiət hələ

onun varlığında qüvvətli idi və bu çılğın ehtiras işarələri onun gözəlliyini pozmurdu. Gözləri parlayırdı. Leonardo da Vinçinin İrodiadalarından¹ birinə benzəməklə bərabər, o öz canlı təbiəti və qüvvətilə qəşəng bir mənərə təşkil edirdi; simasının xətlərində və cizgilərində bir fəvqəladəlik var idi. Onun bütün vücudundan məhəbbət saçılırdı və insana elə gəlirdi ki, o məhəbbətdən də qüvvətlidir. Doğrusu, o mənim xoşuma gəldi. Qəlbim çoxdan bəri döyünməmişdi. Demək, mən haqqımı almışdım. Gəncliyimi xatirəmə sala biləcək bir duyğuya mən min frank verməkdən çəkinməzdim.

O mənə əyləşməyi təklif edərək:

– Müsib, – dedi, – lütfən bir az gözləyə bilərsinizmi?

Mən ona təqdim etdiyim vekseli bükərək:

– Sabah saat on ikiyə qədər; madam, – deyər cavab verdim. Mən onu sonra protestə göndərə bilərəm.

Öz-özümə düşündüm ki: “Bütün bu dəbdəbənin haqqını ver, nam və şöhrətinin, səadətinin haqqını ver, sahib olduğun bu müstəsna ixtiyarın haqqını ver. Varlılar öz sərvətlərini müdafiə etmək üçün tribunallar, hakimlər və dar ağacları icad etmişlər, bu dar ağacı elə bir şandır ki, cahillər bunun oduna yanmağa məcburdurlar. Lakin siz, ey ipəklərdə yatanlar, siz vicdan əzabları ilə və təbəssümlərinizin altında gizlənmiş olan diş qırcırları ilə tanış olunuz. Dişlərilə qəlbinizi gəmirən əfsanəvi şirlər böyük ağızlarını sizə tərəf açmışlar”.

Xanım mənə baxaraq:

– Protestə göndərmək? – deyər soruşdu. – Məgər belə bir məqsədiniz var? Məgər sizin mənə hörmətiniz bu qədər azdır?

– Kral belə mənim borcun olsaydı və borcumu vaxtında qaytarmasaydı, mən onun evini hər kəsdən tez yazdırardım.

Bu halda kimsə otağın qapısını xəfifcə döydü.

Gənc qadın amirənə bir səsle qışqırdı:

– Mən evdə yoxam!

– Anastasi, mən yenə də sizi görmək istərdim.

O yenə ciddi, lakin bir qədər yumşaq bir səsle:

– Lakin əzizim, indi yox, bir az sonra, – deyər cavab verdi.

İçəriyə bir kişi girdi:

– Bu nə zarafatdır, – dedi, – siz burada kiminlə söhbət edirsiniz?

¹ İtaliya sənətkarı Leonardo da Vinçinin şəkillərindən biri olan “İrodiadaya” işarədir. İrodiada yəhudi padşahı Böyük İrodun qızıdır.

¹ Kreol – geniş mənada – məmləkətdə doğulan və başqa bir irqə mənsub olan adama deyilir. Xüsusi mənada – Amerika müstəmləkələrində zencilərə deyirlər. İspaniya – Amerika müstəmləkələrində də İspaniya mühacirlərindən törənmiş olan yerli əhaliyə “ağ kreollar” deyirlər.

² Tantal – əsətiri bir qəhrəmandır. O öz adi arzularını belə (yemək, içmək və s.) heç bir zaman yerinə yetirə bilmədiyi üçün daimi iztirablara məhkum edilmiş idi.

Bu gələn yalnız qraf ola bilərdi. Qrafınyə mənim üzümə baxdı; mən onun nə demək istədiyini anladım: o artıq mənim kənizim idi.

Gənc dostum, bir zaman vardı, mən o dərəcədə axmaq idim ki, vekselləri protestə göndərməzdim. 1763-cü ildə Pondişeridə¹ mən bir qadına mərhəmət etdim, o isə məni yaxşıca aldatdı. Mən buna layiq idim – nə üçün etimad edirdim?

Qraf məndən soruşdu:

– Cənab, nə buyurursunuz?

Mən bu qadının başdan-ayağa qədər titrədiyini, boynunun ağ atlas dərisinin kobudlaşdığını gördüm; qaba bir təbirlə deyəcək olursaq, o lap qaza dönmüşdü. Mən isə gülürdüm, lakin üzüm büsbütün hərəkətsizdi.

Qrafınyə:

– Bu cənab, – dedi, – mənim tədarükçülərimdən biridir.

Qraf qapıya doğru getdi, mən vekseli cibimdən yarıya qədər çıxardım. Gənc qadın mənim bu amansız hərəkətimi görüb mənə yaxınlaşdı və brilyantı verdi.

– Alın, – dedi, – və buradan rədd olun.

O, brilyantı mənə verdi, mən də vekseli ona qaytardım. Sonra baş əyib çıxdım.

Brilyantın, zənnimcə, düz on iki min frank qiyməti olardı. Höyətdə dəstə-dəstə lakeylər livreylərin təmizləyir, çəkmələrə vaxsa sürür, qəşəng ekipajları yuyurdular.

– Budur, – deyə düşündüm, – bu insanları mənim yanıma getirən budur. Milyonları oğurlamağa, vətənə xəyanət etməyə məcbur edən budur. Aristokrat, yaxud özünü meymun kimi ona bənzətmək istəyən adam, küçədən piyada keçərkən palçığa bulaşmamaq üçün özünü başdan-ayağa qədər çirkab içərisinə atır.

Bu halda darvaza açıldı və içəriyə mənə veksəl gətirən gəncin kabrioleti girdi.

Ekipajdan düşdükdən sonra mən ona dedim:

– Cənab, rica edirəm bu iki yüz frankı qrafınyəyə verəsiniz və ona deyəsiniz ki, bu gün səhər mənə verdiyi əmanət bir həftə onun ixtiyarında qalacaqdır.

O, iki yüz frankı aldı; üzündən istehzalı bir təbəssüm parladı; sanki öz-özünə düşünürdü: – “Demək, borcu vermişdir? Namusuma and olsun, işlər çox yaxşıdır”.

Mən onun simasında qrafınyənin gələcəyini oxudum. Bu gözəl sarışın qoçaq oğlan, bu soyuq, vicdansız qumarbaz özünü, onu, onun ərini, uşaqlarını iflasa sürükləyəcək, yetimlərin var-yoxunu yeyib puça çıxaracaq, bu salonları, bir top batareyası atəşinin bütün bir alaya verə biləcəyi tələfatdan daha çox xərabəyə döndərəcəkdir.

Mən Monmartra Fanninin yanına getdim. Olduqca dik, balaca bir pilləkəni yuxarıya çıxdım. Beşinci mərtəbəyə çatdıqda, məni iki balaca otaqdan ibarət bir mənzilə apardılar. Burada hər bir şey təzə bir pul kimi parlayırdı. Birinci otaqda şeylərin üstündə bir zərrə toz belə görmədim, burada hər şey tər-təmiz idi. Fanni məni bu otaqda qəbul etdi. O, sadə geyimli gənc parisli bir qız idi: təravətli incə bir siması, güler üzü var idi; səliqə ilə daranmış şabalıd rəngli saçları iki yuvarlaq hörük şəklində gicgahının üzərinə düşürdü; göy gözləri kristal kimi təmiz və açıq idi. Günəş şüaları pəncərələrin kiçik pərdələri arasından süzülərək, onun mütənasib vücuduna yumşaq bir nur saçırdı.

Ətrafına dağıdılmış olan biçilmiş kətan parçaları mənə onun sənətini başa saldı. Qız dərziliklə məşğul idi. O, burada yalnızlıq dühası kimi yaşayırdı.

Vekseli ona təqdim edərək, səhər onu evdə tapmadığımı söylədim.

O:

– Pullar ki qapıçıda idi, – dedi.

Mən özümü elə göstərdim ki, guya onun sözlərini eşitmədim.

– Siz səhərlər iş üçün evdən tezmi çıxırsınız?

– Mən evdən çox nadirən çıxıram. Lakin gecələr işləməyə məcbur olduqda, gündüz bəzən təmiz havaya çıxmaq lazım gəlir.

Mən onun üzünə baxdım. Bir baxışla mən hər bir şeyi başa düşdüm. Bu, – yoxsulluqdan çalışmağa məhkum edilmiş bir qız idi; o hər halda ehtiramlı bir fermer ailəsindən çıxmış olacaqdır; üzündə adətən kəndli arvadlarında olduğu kimi, bir neçə çil var idi. Üzünün xətlərində ismətli bir şey hiss olunurdu. Mən özümü səmimiyyət və təmizlik məskənində hiss etdim, sərbəst və asan nəfəs alırdım. Yazıq və sadə qız! O, neyə isə etiqaad edirdi: rənglənmiş taxtadan qayrılmış

¹ Pondişeri – Hindistanda o zaman fransız müstəmləkəsi idi.

sadəcə çarpayısının baş tərəfindən, iki şimşad budağı ilə İsanın Çar-mıxdakı surəti asılmışdı. Mən xeyli mütəəssir oldum. Gəlirli bir müəssisəni satın almağı onun üçün asanlaşdırmaq məqsədilə, yalnız yüzə on iki faizlə ona borc verməyə hazır olduğumu hiss etdim.

“Lakin, – deyə düşündüm, – bəlkə də, onun gənc bir əmi oğlusu var. Bu zavallı qızın imzasından istifadə edərək pul ələ keçirməyə başlayacaq və nəhayət, onu məhv edəcəkdir”.

Mən dəfələrlə, xeyirxahlığım, bunu edən üçün zərərli olmasa da, borc alan adamı məhv etdiyini görmüşdüm. Odur ki, öz alicənab niyyətlərimdən qorxaraq, buradan getməyə qərar verdim. Siz buraya daxil olduğunuz vaxt, ağılıma belə bir fikir gəldi ki, Fanni Malvo yaxşı bir zövce ola bilərdi. Mən onun pak, yalnız həyatını, veksellərə qədər yuvarlanan və daha uzaqlara, qəbahət uçurumunun dibinə qədər yuvarlanacaq olan, qrafıyanın həyatilə müqayisə etdim.

O, bir dəqiqə dərin bir sükuta daldı. Bu zaman mən diqqətlə onun üzünü nəzərdən keçirirdim. Sonra yenə sözə başlayaraq:

– İndi, – dedi, – siz nə fikirdəsiniz, insan qəlbinin ən gizli bucaqlarına nüfuz etmək, insanların həyatını yaxından seyr etmək və onu boyasız-bəzəksiz bir şəkildə görmək o qədər də boş bir məşğələ deyil, eləmi? Daima dəyişən bir tamaşa: iyrenc və zəhərli yaralar, müdhiş bir ələm, sevgi, axırı Sena sularında intihara gəlib çıxan bir yoxsulluq, bir gənci dar ağacına sürükləyən əyləncələr, yəs və ümid-sizlik qəhqəhəsi, ehtişamlı ziyafətlər... Dünən bir faciə: mehriban bir ata öz uşaqlarını artıq dolandıra bilmədiyi üçün özünü asır. Sabah bir komediya: bir gənc mənimlə Dimanş¹ səhnəsi oynamağa çalışaraq, bunu zamanəmizə görə dəyişir.

Yeni vaizlərin natiqlik məharətinin necə terifləndiyini eşitmişsinizmi? Bəzən onlara mən də qulaq asaraq vaxtımı itirirdim, bəzən onlar məni rəyimi dəyişməyə məcbur edirdilər, lakin necə deyirlər, onlar heç bir zaman mənim hərəkət və rəftarımı dəyişə bilməzdilər. Bilirsinizmi, sizin bütün bu sevimli vaizləriniz, bu Mirabo, Vernyo² və başqaları – mənim natiqlərimin yanında pəltəkdən başqa bir şey deyildirlər. Sevgi atəşinə tutulmuş gənc bir qız, iflas ərəfəsində olan

¹ Dimanş – məşhur fransız dramaturqu Molyerin (1622–1673) “Don Juan” əsərində iştirak edən qəhrəmanlardan biridir. Balzak burada Dimanşın borclu olduğu adamı nəzakət, nəvaziş və al dil ilə yola getirməyə çalışmasına işarə edir.

² Mirabo, Vernyo – Böyük Fransa inqilabının məşhur xadimləridir.

goca bir tacir, oğlunun cinayətini gizlətmək istəyən bir ana, işsiz bir aktyor, hörmətini itirmiş və pulu olmadığından əməklərinin məhsulundan məhrum qalmış olan yüksək rütbəli bir adam – dəfələrlə məni öz qüdrətli sözlərilə sarsıtmışlar. Bu yüksək ruhlı aktyorlar yalnız mənim üçün oynayırdılar, lakin məni aldada bilmirdilər. Mənim baxışım tanrının baxışı kimi bir şeydir. Mən insanların qəlb-lərindəkini oxuyuram. Mənim üçün heç bir şey gizli deyildir. Pul kisəsini açan və bağlayan adam üçün heç bir şeydə “yox” cavabı ola bilməz. Nazirləri idarə edən dəftərxana xidmətçilərindən başlayaraq, məşuqələrinə qədər hökm edənlərin vicdanını satın almaq üçün mən kafi dərəcədə varlıyam. Əcəba bu, hakimiyət deyilmidir? Mən ən gözəl qadınlara hakim olmaq və onların nazlı nəvazişlərini duymaq iqtidarındayam. Əcəba nəşə bu deyilmidir? Hakimiyət və nəşə – bütün ictimai quruluşumuzun zirvəsi bu deyilmi? Bizim kimiləri Parisdə olsa-olsa on nəfərdir. Lakin dilsiz, susqun və tanınmayan bizlər sizin müqəddəratınızın amirləriyik. Bəs həyat? Əcəba həyat, hərəkəti pulla idarə olunan bir maşın deyilmidir? Biliniz ki, səbəb hər zaman nəticəyə çevrilir: siz heç bir zaman can və vücud, ruh və maddə arasında hüdüdü cıza bilməyəcəksiniz.

Qızıl – sizin həyatı idarə edən sınıflarınızın mənəvi fəlsəfəsidir. Biz eyni maraqlarla bir-birimizə bağlıyıq. Biz həftənin müəyyən günlərində yeni körpü yaxınlığındakı “Femida” kafesinə toplaşırıq. Biz orada bir-birimizə maliyyə aləminin sirlərini açırıq. Heç bir sərvət bizi aldada bilməz. Bütün ailələrin sirri bizim əlimizdədir. Bizim əlimizdə bir növ qara bir kitab vardır ki, ictimai kredit, bank ticarət haqqındakı ən mühüm məlumatı buraya qeyd edirik. Birja fırıldaqçıları olan bizlər elə bir müqəddəs ittifaq təşkil etmişik ki, orada az-çox sərvəti olanların ən əhəmiyyətsiz hərəkətləri belə müzakirə və müqayisə edilir. Həm də biz hər zaman hər bir şeyi düzgün təhlil edirik. Biri məhkəmə prosesinə, digəri maliyyə işlərinə, o birisi – inzibati idarələrə, dördüncü isə ticarətə nəzarət edir. Oğullar, rəssamlar, yüksək cəmiyyət adamları, Parisin ən nadinc sakinləri olan qumarbazlar da mənim nəzarətim altındadır. Hər birimiz qonşumuzun sirrini xəbər veririk. Aldanmış ehtiraslar, aldanmış şöhrətpərəstlik – çərənci olur. Qəbahətlər, narazılıqlar, intiqam hissələri – polis idarəsinin ən yaxşı agentləridir. Mənim peşə yoldaşlarım da mənim kimi, hər şeyin ləzzətini çəkmiş, hər şeydən doymuş və

nəticədə hakimiyyət və pul xatirinə hakimiyyət və pulu sevməyə başlamışlar.

Sonra boş və soyuq otağını göstərərək:

– Burada, – dedi, – başqalarının yanında bir sözlə özündən çıxan, boş bir şey üçün qılıncını siyirən ən çılgın bir məşuq, qollarını büküb dəli kimi mənə yalvarmağa başlar. Ən vüqarlı bir kommersant, gözəlliyindən məğrur bir qadın, təşəxxüslü bir zabıt – hər kəs burada əzab, yaxud acı göz yaşları ilə ağlayaraq yalvarırlar. Adları gələcək nəsillərin dilində əzbər olacaq bir rəssam və ədib burada yalvarmağa başlar. Nəhayət, burada, – dedi və əlilə alnına toxundu, – burada bir tərəzi var ki, bununla bütün Parisin irs və mülk işləri çəkilir.

Sonra gümüşə çalan göyümsov, solğun üzünü mənə doğru uzadaraq əlavə etdi:

– Siz yenə də bu fikirdəsiniz ki, hərəkətsizliyi ilə sizi hər zaman heyrətə salan bu ağ və solğun maskanın altında sevinc yoxdur?

Mən öz otağıma qayıdanda lap sərxoş kimi idim. Bu balaca boylu, quru vücutlu qoca gözələrimin qarşısında böyümüş idi. O, mənim gözələrimin qarşısında, qızılın hökmünü təcəssüm etdirən fantastik bir xəyala çevrilmişdi. Həyat və insanlar mənə dəhşət oyadırdılar.

Öz-özümə soruşurdum: “Doğrudanmı, hər bir şeyi həll edən puldur!”

Xatirimdədir, o gecə mən çox gec yatdım.

Ətrafımda qızıl yığınları görürdüm. Gözəl qrafinya mənə maraqla oymuşdu. Utana-utana etiraf etməliyəm ki, qrafinyanın fikri, zəhmət və məchuliyyətə məhkum edilmiş sadə və ismətli qızın xəyalını bütövlüklə mənə unutturmuş idi. Lakin səhər tezdən oyanar-oyanmaz mehriban və nazlı Fanninin xəyalı gözələrimin qarşısında bütün gözəlliyilə canlandı. Artıq yalnız onu düşünməyə başladım...

Vikontessa Dervilin sözünü kəsərək:

– Şərbət içmək istəyirsinizmi? – deyərək soruşdu.

– Məmnuniyyətlə, – deyərək cavab verdi.

Madam Qranl'e zəngi çalaraq:

– Lakin, – dedi, – zənnimcə bütün bunların bizə dəxli yoxdur.

Dervil:

– Lənət şeytana! – deyərək bağırdı. – Mən Kamillanı oymatmaq və səadətini bir az əvvəl Qobsek babadan asılı olduğunu ona söyləmək istəyirdim; lakin bu möhtərəm qoca səksən doqquz yaşında

ikən öldüyü üçün de Resto yaxın zamanda böyük bir sərvət sahibi olacaqdır. Bu, izah tələb edir. Fanni Malvoya gəlincə, siz onu tanıyırsınız: o mənim arvadımdır.

Qrafinya:

– Bığarə, – dedi, – adətən ürəyi açıq olduğundan, böyük məclislərdə belə bunu etiraf etməyə hazırdır.

Vəkil:

– Mən bu barədə bütün dünyaya car çəkə bilərəm, – dedi.

– İçiniz, içiniz, mənim yazıq Dervilim. Siz hər zaman ən xoşbəxt və ən yaxşı adam olacaqsınız.

Bir az mürgülemiş olan dayı başını qaldıraraq:

– Mən sizi Gelder küçəsində bir qrafinyanın yanında buraxdım, – dedi, – siz orada nə edirsiniz?

Dervil yenə sözbə başlayaraq:

– Qoca hollandiyalı ilə olan söhbətimizdən bir neçə gün sonra mən diplom əsərimi müdafiə etdim, – dedi. – Mən lisensiat¹ dərəcəsinə, sonra isə vəkil adını aldım. Qoca xəsisin mənə olan etimadı daha da artdı. O, dolaşq işlərində pulsuz olaraq mənimlə məsləhətləşərdi; bu işlər hansı bir hüquqşünasa olduqca şübhəli görünə bilse də, şəksiz sənədlər əsasında idi. Kimsənin zərər qədər təsir edə bilmədiyi bu adam, mənim məsləhətlərimə müəyyən bir ehtiramla qulaq asardı. Doğrudur, o bu məsləhətlərdən hər zaman çox ustalıqla istifadə edərdi. Nəhayət, üç il xidmət etdiyim bir idarənin müdiri təyin olunduğum gün, mən Qre küçəsindəki evi tərk edərək, mənə mənzil, yemək və yüz əlli frank maaş verən sahibkarımın evinə köçdüm. Bu, məsud bir gün idi. Qoca sələmçi ilə vidalaşdığı zaman, o mənə qarşı nə şəfqət, nə narazılıq göstərmədi, o məni onu ziyarət etməyə məcbur etmədi, lakin mənim üzümə qeybdən xəbər verən bir adam nəzərilə baxmışdı. Bir həftə sonra qoca qonşum yanıma gəldi və mənə xeyli ağır bir mülk işi gətirdi; o yenə də haqqını verən bir adam kimi sıxılmadan, əvvəlki kimi mənə pulsuz məsləhətlər alırdı. İkinci ilin sonunda, yəni min səkkiz yüz on doqquzuncu ildə, mənim sahibkarım kef çəkməyi sevən və yaman israfçı bir adam olduğundan, çətin vəziyyətə düşərək, idarəsini satmağa məcbur oldu. O zaman vəkillik haqqı indiki kimi həddindən artıq bahalı olmasa da, o yenə də öz idarəsini yüz əlli min franka satırdı. Fəal, oxumuş, bilikli bir

¹ Lisensiat – fransız darülfünunlarında ən aşağı elmi dərəcədir.

adam yalnız etimad və etibar qazana bilsəydi, yaxşıca dolanar, bu məbləğin faizlərini verər və on il ərzində borcundan qurtula bilərdi. Lakin mən xırda Noyon burjuasının yeddinci uşağı idim, bir quruşluq mayam belə yox idi, tanıdığım bir kapitalist vardısı, o da Qobsek baba idi. Şan-şövkət arzusu və bir ümid işığı mənə onun yanına getmək üçün cəsarət verdi. Nəhayət, bir axşam yavaş addımlarla mən Qre küçəsinə çatdım. Qaranlıq evin qapısını döydüyüm zaman qəlbim bərk-bərk çırpınırdı. Vaxtilə bu qoca xəsisin mənə söylədiklərini bir-bir xatırıma gətirdim. O zaman bu qapının astanasından başlayan müdhiş iztirabları təsəvvürümə gətirə bilməzdim. İndi isə bir çox başqa adamlar kimi, mən özüm də yalvarmağa gəlmişdim.

Öz-özümə dedim ki, yenə də belə deyil. Həqiqi adam heç bir yerdə öz ləyaqətini itirməməlidir. Pul xatirinə alçaqlıq etməyə ehtiyac yoxdur; biz də onun kimi aqlımızı başımızda saxlamalıyıq.

Qobsek baba mən köçdükdən sonra qonşusu olmasını istəməyərək, mənim otağımı da kirayə tutmuşdu; bundan başqa qapının ortasından balaca torlu bir pəncərə açdirmişdi. Qapını o, yalnız mənə tanıdıqdan sonra açdı.

Zərif, ahəngdar bir səsle:

– Çox gözəl, – dedi. – Sizin sahibkarınız öz idarəsini satır.

– Bunu haradan bilirsiniz? O, bunu məndən başqa kimsəyə söyləməmişdir.

Qocanın dodaqları ağızının bucaqlarında pərdə kimi yığışdı və dilsiz bir təbəssümlə gülümsəyərək, soyuq bir nəzərlə mənim üzümə baxdı.

Bir az sükut etdi. Mən özümü büsbütün itirmişdim. Sonra sözə başlayaraq, quru bir səsle:

– Əgər belə olmasaydı, – dedi, – mən sizi evimdə görməzdim.

Qoca, kabus parıltısı ilə işıldayan soyuq bir nəzərlə mənə baxırdı. Bu qocanın qarşısında müqtədir ola bildiyim bir sakitliklə sözə başlayaraq:

– Mənə qulaq asın, – dedim.

O hərəkət etdi. Bu hərəkət “danışın” demək idi.

– Sizi mütəəssir etməyin çətin bir şey olduğunu bilirəm. Odur ki, yalnız sizə ümid bəsləyən və öz gələcəyini yalnız sizin anlaya biləcəyiniz, cibində bir qəpiyi olmayan, xırda bir məmurun halını təsvir etmək üçün çox da uzun danışmayacağam. Lakin mərhəməti bir

kənara qoyaq. İş cürbəcür sentimental cəfəngiyatla dolu romanlar kimi deyil, bir iş kimi həll olunur. Məsələ bu yerdədir. Mənim sahibimin idarəsi ona ilde iyirmi min frank mədaxil gətirir. Lakin zənnimcə, bu idarə mənim əlimə keçərsə, qırx min mədaxil verər. O öz idarəsini əlli min eküyə satmaq istəyir!

Əlimi alınma vuraraq əlavə etdim:

– Mən burada belə hiss edirəm ki, əgər siz bu idarəni almaq üçün mənə borc pul versəydiniz, mən on il içində bu borcdan xilas ola bilərdim.

Qobsek baba əlimi sıxaraq:

– Bax, danışmaq buna deyərəm, – dedi. – Mən bu işlə məşğul olduğum gündən bəri, kimsə heç bir zaman nə üçün buraya gəldiyini mənə bu cür dəqiq olaraq izah etməmişdir.

Məni başdan-ayağa qədər ciddi bir baxışla ölçdü və soruşdu:

– Zəmanət necə? – Sonra bir az sükut edib əlavə etdi, – zəmanət lazım deyil. Sizin neçə yaşınız var?

– On gündən sonra iyirmi beş yaşım tamam olacaq, – deyər cavab verdim. – Ayrı cür olsaydı, mən sizinlə bu barədə danışmaq apara bilməzdim.

– Doğrudur.

– Yaxşı, indi necə olsun?

– Bu mümkün bir şeydir.

– Namusuma and olsun ki, bir az tələsməlidir, yoxsa mənim rəqiblərim ola bilər.

– Sabah səhər mənə metrik kağızınızı gətirərsiniz. Sonra sizin işiniz haqqında danışarıq; mən bunu fikirləşərəm.

O biri gün, saat səkkizdə, mən yenə qocanın yanında idim. O rəsmi sənədi aldı, eynəyini taxdı, öskürdü, hayırdı, qara xələtinə büründü və mülki vəziyyət aktlarının təliqəsini başdan ayağa qədər diqqətlə oxudu. Sonra sənədi çevirib dalına baxdı, bir də mənim üzümə baxdı, yenə öskürdü, stulun üstündə qurdalandı və dedi:

– Biz bu işi düzəltməyə çalışırıq.

Mən tir-tir titredim.

O yenə:

– Mən adətən yüzə əlli, bəzən yüzə yüz, iki yüz, beş yüz alıram, – dedi.

Bunu eşitdikdə, mən sapsarı oldum.

– Lakin tanışlığımız xatirinə on iki yarım ilə da kifayətlənə bilərəm...
O hələ tərəddüd edirdi.

– Yaxşı, – dedi, – sizin üçün ilde yüzə on üç faiz edərim. Bu sizin üçün münasibmidir?

– Bəli, – deyə cavab verdim.

– Əgər bu lap çoxsa, Qrotsi¹, özünüzü müdafiə edin! (O mənə zarafatla Qrotsi deyə çağırırdı). Sizdən yüzə on üç faiz tələb etməklə, mən öz sənətimlə məşğulam; bunu verib verə bilməyəcəyinizi düşünün. Mən hər bir şeyə razı olan adamları sevmərəm. Bəlkə bu çoxdur?

– Yox, – deyə cavab verdim, – bir az çox işləsəm, biz hesabımızı çəkə bilərik.

Mənə yanaki hiyləgər bir nəzərlə baxaraq:

– Nə olacaq, – dedi, – müştəriləriniz verər.

Mən bağırdım:

– Yox, and olsun, yox! Mən özüm verəcəyəm! Mən qolumu kəsməyə razı olaram, amma müştərilərin derisini soymağa razı olmaram.

Qobsek baba:

– Xoş gəldiniz, – dedi.

– Fəqət qonorar taksaya görə verilmirmi? – deyə etiraz etdim.

– Mülki sazişlər, müqavilələr, borcu qaytarmaq təxirləri üçün belə şeylər mövcud deyil. Belə hadisələr olduqda, siz işin əhəmiyyətinə görə öz məsləhətiniz, gediş-gəlişiniz, əməli təsəvvürləriniz, məruzələriniz və boşboğazlığınız üçün min frank, hətta altı min frank belə təyin edə bilərsiniz. Bu cür işləri tapa bilmək lazımdır. Mən sizi ən mahir və bilikli bir vəkil kimi tövsiyə edəcəyəm, sizin üstünüzə o qədər iş yığacağam ki, kolleqələriniz paxıllıqlarından çərrəyə-cəklər. Verbrust, Palma, Jiğonne, mənim yoldaşlarım, sizə məcburi mülk davalarına aid işlərini tapşıracaqlar. Qobsek isə onlarda bu cür işlərin olub-olmadığını yaxşıca bilir. Bu surətlə sizin iki dərəcə müştəriləriniz olacaq: bir qismini siz satın alacaqsınız, o biri qismini isə özünü yaradacaqsınız. Əslini axtarsanız, siz mənim bu əlli minim üçün yüzə on beş faiz verməli idiniz.

Artıq heç bir şeydə güzəştə getmək istəməyən bir adam qətiyyətlə:

– Qoy belə olsun, – dedim, – lakin bundan artıq mümkün deyil.

¹ Qrotsi Quqo (1583–1645) – hüquq fəlsəfəsinə aid əsərlərlə məşhur olan bir holland hüquqşünasıdır.

Qobsek baba yenə yumşaldı. Məndən razı qaldığı görünürdü.

– Pulu idarənizin sahibinə mən özüm verəcəyəm ki, əlimdə girov və dəyər etibarilə müəyyən imtiyazlar olsun.

– Ah, zəmanət məsələsinə gəlincə, – nə arzu edərsiniz.

– Bundan başqa siz bütün məbləği on min frank miqdarından on beş veksellə mənə verəcəksiniz.

– Bu iki qat qiymətin təsdiq olunmasını nəzərə alaraq...

Qobsek sözümlə kəsərək:

– Yox, – dedi. – Nə üçün siz istəyirsiniz ki, mən sizə qarşı sizin mənə etdiyiniz etimaddan daha çox etimad göstərim?

Mən sükut etdim.

O xeyirxah bir səsle sözümlə davam edərək:

– Bundan başqa, – dedi, – nə qədər ki, mən sağam, mükafat tələb etmədən, siz mənim bütün işlərimi idarə etməlisiniz. Elə deyilmi?

– Razıyam, ancaq bu şərt ilə ki, xərç olmasın.

– Doğrudur, – dedi. – Hə, bir də yadıma düşdü, sizin evinizə gəlməyə icazə verərsinizmi? – deyə davam etdi. Qocanın üzü çətinliklə mülayim bir görünüş aldı.

– Hər zaman sizi görməyə məmnunam.

– Bəli, ancaq səhərlər gəlmək çətin olacaq. Sizin öz işləriniz, mənim də öz işlərim var.

– Axşamlar gəliniz.

– Yox, yox, – dedi, – siz cəmiyyət məclislərində olmalı, müştərilərinizlə görüşməlisiniz. Mən isə axşamlar kafedə dostlarımla görüşürəm.

“Dostlarımla!” – deyə düşündüm.

– Yaxşı, bəs nə üçün biz nahar edərkən görüşməyək?

Qobsek dedi:

– Bu mümkündür. Birjadan sonra saat beşdə. Siz mənimlə hər salı və şənbə günləri görüşəcəksiniz. Biz iki dost kimi işlərimiz haqqında söhbət edəcəyik. Xo-xo! Bəzən mənim kefim çox duru olur. Siz mənə kəklik qanadı, bir stəkan şampan şerabı təklif edərsiniz, biz doyunca söhbət edərək. Mən söylənməli olan çox şeylər bilərəm. Bu söhbətlər sizə insanları və xüsusilə qadınları yaxşı tanıdır.

– Razıyam! Kəklik, bir stəkan da şampan şerabı!

– Axmaqlıq etməməlisiniz, yoxsa mənim etibarımı itirərsiniz. Çox da dəbdəbəli həyat sürməməlisiniz. Qoca bir təsərrüfatçı qadın

tutarsınız, vəssalam. Mən sizin yanınıza gələcəyəm, səhhətinizi xəbər alacağam. Mən sizin başınıza böyük bir sərmayə qoymuşam. Xə-xə, mən hər halda sizin işlərinizə bələd olmalıyam. Bu axşam sahibkarınızla birlikdə yanıma gələrsiniz.

Qısaboylu qoca ilə birlikdə qapıya qədər gedərək:

– Mənim bir sualına, eyib olmasa, cavab verə bilərsinizmi? – deyə soruşdum. – Mənim metrik kağızım sizin nəyinizə gərəkdir?

Jan-Ester van Qobsek çiyinlərini atdı, hiyləgər bir təbəssümlə mənə baxdı və cavab verdi:

– Gənclik nə qədər axmaqmış! Cənab vəkil, siz aldanmamaq üçün bunu bilməlisiniz ki, otuz yaşına qədər sədəqət və istedad hələ bir növ zəmanət ola bilər. İnsan bu yaşı keçdikdən sonra artıq itibarı itirir.

Bu sözlərlə qapımı bağladı. Üç ay sonra mən vəkil oldum. Bir az sonra da, xanım, mən sizin mülkünüzü qaytarmaq işilə məşğul oldum. Bu işlərin müvəffəqiyyətlə qurtarması mənə şöhrət yaratdı. Qobseke verməyə məcbur olduğum faizlərin çoxluğuna baxmayaraq beş ildən az bir müddətdə borcumu ona qaytardım və səmimi bir məhəbbətlə sevdiyim Fanni Malvonu aldım. Taleyimizin bir-birinə bənzəməsi, iş və müvəffəqiyyətlər bir-birimizə qarşı ülfətimizi daha da artırdı. Onun əməllərindən birisi varlanmış bir fermer imiş. Bu fermer vəfat etdikdə ona yetmiş min frank miras buraxmışdı. Borcunu tamamilə qaytarmaq üçün bu pulun böyük köməyi oldu. O gündən sonra mənim həyatım sevinc və səadətlə doldu. Artıq mənim barəmdə danışma-yaq, xoşbəxt adamdan da artıq zəhlə tökən bir şey tapılmı... Hekayəmizin digər iştirakçıları üzərinə qayıdaq. İdarəni aldıqdan bir il sonra mən öz arzusunun xilafinə, subaylar məclisinə düşmüşdüm. Mənim gənc bir dostum vardı. Yüksək məclislərdə böyük müvəffəqiyyət qazanmışdı. O, mənim dostlarımdan birindən mərc udmuş və bunun nəticəsində həmin subaylar ziyafəti təşkil edilmişdi. Bu gənc, cənab de Trayldır. O zamankı “dendilərin” zinəti idi, böyük müvəffəqiyyətlər əldə edərdi.

Qraf de Born vəkilin sözünü kəsərək:

– Onun indi də böyük müvəffəqiyyəti var, – dedi.

– Heç kəs onun kimi fraq geyinə bilməz, heç kəs onun kimi at sürə bilməz. Maksimin oynamaqda, içməkdə, yeməkdə böyük bir incəlik və qabiliyyəti var. Bu işdə kimse ona tay ola bilməz. At tanı-

maqda, şlyapa seçməkdə, şəkil bəyənməkdən onun bərabəri yoxdur. Qadınlar ona dəli kimi aşiq olurlar. O yenə də əvvəlki kimi ildə yüz min franka qədər pul sərf edir. Onun əmlakı, qiymətli kağızları olub-olmadığını kimse bilmir. Qraf Maksim de Trayl bizim salonlarımızın, buduarlarımızın, bulvarlarımızın səyyar cəngavəridir. O, həm erkək, həm dişi cinsindən olan bir amfibiyadır¹. Qraf tamamilə başqa cür adamdır; o hər cəhətdən həm yaxşıdır, həm də bir təhər adamdır; ondan həm qorxurlar, həm nifrət edirlər; o hər bir şeyi həm bilir, həm də cahil bir adamdır; həm alicənab, həm də rəzildir; qandan artıq, çirkəbə bulaşmışdır; vicdan əzabından çox qaygısı var; düşüncədən artıq mədəsini doldurmaqla məşğuldur, hiyləgərlik edərək ehtiraslara malik bir adam olduğunu göstərir, halbuki həqiqətdə heç bir hissi yoxdur. O elə parlaq bir halqadır ki, katorqanı yüksək cəmiyyətlə birləşdirə bilər. Maksim de Trayl son dərəcə arif olan bir təbəqəyə mənsubdur ki, oradan bəzən Mirabolar, Pittlər Rişel’lər, lakin daha çox qraf de Qronlar², Fuk’e-Tenvillər³ və Kuanyarlar⁴ meydana çıxır.

Dervil vikontessanın qardaşını dinlədikdən sonra yenə sözbəş-layaraq:

– Yaxşı, – dedi, mən bu şəxsin barəsində müştərilərimdən, zavallı Qorio atadan⁵ çox şeylər eşitmişəm. Lakin məclisdə bir neçə dəfə ona təsadüf etdiyimə baxmayaraq, hər zaman onunla tanış olmaq kimi qorxulu bir şərəfdən çəkinməyə çalışdım. Bununla belə, dostum məni o qədər ısrarla nahara çağırırdı ki, mən mənasız bir lovğabazlıq göstərməmək üçün onun bu ricasını rədd edə bilmədim. Bu subay naharını təsəvvür etmək sizin üçün çətin olar, xanım. Bu nahar şöhrətpərəstlik məqsədilə bir dəfə parlamək istəyən xəsis bir adamın ehtişamlı və son dərəcə incə və zəngin bir naharı idi. Adam içəri girir-girməz, süfrənin üstündəki səliqəyə, gümüş qabların

¹ Amfibiya – adətən suda yaşayan, lakin quruda da yaşaya bilən heyvan növüdür (qurbağa kimi).

² Qori Antuan (1698-1720) – adam öldürdüyü üçün dar ağacından asılmışdır.

³ Fuk’e-Tenvil – Böyük Fransa inqilabı dövründə inqilab məhkəməsinin icimai müddəisi olmuşdur; 1795-ci ildə edam edilmişdir.

⁴ Kuanyar P’er (1779-1831) – oğru və quldur dəstəsinin başçısı olmuşdur; bir sıra saxtakarlıqlar sayəsində aristokrat cəmiyyətində görkəmli bir vəziyyət sahibi olmuşdur; sarayda belə qəbul edilir və vəziyyətindən istifadə edərək oğru dəstəsinə rəhbərlik edirdi.

⁵ Qorio ata – Balzakın “Qorio ata” adlı romanının baş qəhrəmanıdır.

parlıtısma, büllurlara və bəzəkli süfrələrə heyrət edirdi. Həyat burada bütün parlaqlığı ilə açılmışdı. Zərif gənclər gülümsəyərək yavaş-yavaş danışıq və yeni adaxlanmış adamlara bənzəyirdilər. Hər şeydən məsumiyyət yağdı. İki saatdan sonra bu süfrəyə baxmış olsaydınız, vuruşmadan sonra dava meydanı xatirinizə gələrdi; hər tərəf sınımış stəkanlar, əzilmiş, bükülmüş salfetkalar, adamda dəhşət oyadan alt-üst edilmiş qablar ilə dolmuşdu; hər tərəfdə səs-küy və gurultu, əyləncəli tostlar, alovlu epigramlar¹, kinli və zəhərli zarafatlar eşidilirdi, qıpqırmızı qızarmış üzler, od kimi parlayan və artıq heç bir şey ifadə etməyən gözlər, uzun və müxtəlif nitqlər, danışıqlar... Bu cəhənnəm gurultusunun arasından şüşə sındıranların səsi, oxuyanların nəğməsi eşidilirdi. Hamı öpüşür, savaşıq, qızırdı; otağı minlərcə qoxulardan ibarət iyərənc bir iy tutmuşdu; səslər bir-birinə qarışmışdı; heç kəsin nə yediyindən, nə içdiyindən, nə danışdığından xəbəri yox idi. Kimisi meyus oturmuş, kimisi də boşboğazlıq edirdi. Budur bu monoman² yırğalanan bir zəng kimi eyni sözü təkrar edərək qalmışdır; o biri bu qarğışlıq arasında əmr etmək istəyirdi, ağıl ən çox başında olanlar orgiya³ düzəltməyi təklif edirdi. Soyuq-qanlı bir adam buraya girmiş olsaydı, vaxxanaliya⁴ məclisinə düşdüyünü zənn edərdi. Həmin bu qarışıqlıq arasında, de Trayl mənim hüsn-rəğbətini qazanmaq istəmişdi. Mən demək olar ki, düşünmək qabiliyyətini büsbütün mühafizə etdiyimdən, özümü ehtiyatlı saxlayırdım. Ona gəlincə özünü sərxoşluğa vursa da, yenə də özünü büsbütün idarə edə bilir və öz işlərini düşünürdü. Həqiqətən, necə olduğunu bilmirəm, lakin axşam saat doqquzda Qrinyonun qonaq otağından çıxdığım zaman, mən artıq büsbütün ona məftun olmuşdum və sabahı gün onu Qobsek baba ilə görüşdürməyi vəd etmişdim. Danışığının zərifliyi sayəsində “namus, sədaqət, qrafinya, ismətli qadın, bədbəxtlik” sözləri söhbətində bir sehrkarlıq kimi görünürdü. O biri gün səhər yuxudan oyanıb dünən etdiklərimi yada salmaq

¹ Epigram – kiçik gülməli şeir, yaxud iti satirik ifadədir.

² Monoman – monomaniyaya düşər olmuş şəxsə, bir əşyaya, bir fikrə və i.ə., dəliçasına vurulmuş adama deyilir.

³ Orgiya – pozğun, qızgın bir kef və ziyafət. Qədim yunanlar şərab və əyləncə allahı vaxın şərəfinə düzəldikləri tənənəli bayramlara “orgiya” deyirdilər.

⁴ Vaxxanaliya – burada məcazi mənada işlənmişdir, orgiya, haldan çıxmaq, qızgın neşə məclisi deməkdir.

istədikdə, böyük bir çətinliklə fikirlərimi bir-birilə bağlaya bilmişdim. Nəhayət, ağıma belə bir fikir gəldi: günortaya kimi on beş min frank tapılmazsa, müştərilərimdən birinin qızının namusu, ərinin ona qarşı bəslədiyi hörmət və məhəbbəti təhlükə altındadır. Qumar borcları, kareta qayıranın təqdim etdiyi hesablar, kimin işə sərif etdiyi məlum olmayan pullar, bu məbləği təşkil edirdi. Mənim bu qəribə tanışım o qadının kafi dərəcədə zəngin olduğuna və bir neçə illik qənaət sayəsində yenə öz sərvətini bərpa edə biləcəyinə məni inandırılmışdı. Yalnız o zaman dostumun bu qədər təkid etməsinin səbəbini anlamağa başladım. Utanaraq etiraf etməliyəm ki, bu “dendi” ilə sazişin Qobsek baba üçün nə kimi bir əhəmiyyəti olduğunu ağıma belə gətirməzdim. Mən yenidən qalxmaq istəyirdim ki, bu halda de Trayl içəri girdi.

Bir-birimizlə salamlaşdıqdan sonra:

– Qraf, – dedim, – mənə sizin van Qobsekə təqdim olunmağınız üçün mənə heç bir ehtiyacınız yoxdur. Qobsek bütün kapitalistlər arasında ən nəzakətli bir şəkildə dərdə çarə tapan adamdır. Əgər onun pulu varsa, yaxud daha doğrusu, siz ona kafi dərəcədə girov verə bilərsiniz, o siza pul verməkdən çəkinməz.

– Cənab, – dedi, – mən qətiyyənlə sizi mənə xidmət göstərməyə məcbur etmək niyyətində deyiləm. Hərçənd siz bunu mənə vəd etmişsiniz...

Öz-özümə: “Lənət şeytana!” – deyə düşündüm. “Əcəba, mən bu adama vədimi pozduğumu düşünməyə yol verə bilərəmmi?”

– Mən hələ dünən, Qobsek baba ilə savaşıdığım üçün pis vəziyyətə düşdüyümü sizə söyləmişdim, – deyə o sözlünə davam etdi. Lakin bütün Parisdə yüz min frankı çıxarıb verməyə yalnız onun imkanı olduğunu nəzərə alaraq, məni onunla barışdırmağımızı rica edərdim. Ancaq bu barədə bir daha danışmayaq...

De Trayl təhqiredici nəzakətli bir görünüşlə mənə baxdı və getməyə hazırlaşdı.

– Mən sizi müşayiət etməyə hazırım, – dedim.

Qre küçəsinə çatdıqda dendi o qədər diqqət və təşvişlə ətrafına boylanmağa başladı ki, mən heyrətə düşdüm. Üzü ölü kimi gah sapsarı sarılır, gah da qızarırdı. Qobsekin evinə çatdıqda, alnında bir neçə tər damcısı göründü. Biz kabrioletdən çıxdığımız zaman, Qre küçəsindən bir fiakr keçdi. Gəncin qırğı gözləri karetanın içindəki

qadını dərhal seçə bilməmişdi. Üzünde sanki heyvani bir sevinc parladı; yaxından keçən bir uşağı çağıraraq, atı saxlamağı tapşırırdı. Biz içəri daxil olduq.

– Cənab Qobsek, – dedim. – Mən sizin yanınıza ən yaxın dostlarınızdan birini gətirmişəm (qocanın qulağına doğru əyilərək, – “mən ona şeytana inandığım kimi inanıram” deyə pıçıldadım). Məni tanıdığımız üçün ona (adi taksa üzrə) himayət göstərməkdən çəkinməyəcəyinizə və (münasib görərsiniz) düşdüyü bələdan çıxmağa yardım edəcəyinizə əminəm.

Cənab de Trayl sələmçi ilə salamlaşdı və onu dinləməyə hazır bir halda əyləşdi. Onun oturuşundakı ədalət nəzakət sizi belə məftun edə bilərdi; lakin mənim Qobsekim hərəkətsiz və qeydsiz bir halda buxarının yanındakı stulun üstündə oturmuşdu. O, fransız komediyasının peristili¹ üzərindəki Volter heykəlinə² bənzəyirdi. O, salam verən bir adam kimi, başındakı yıpranmış kartuzunu bir qədər qaldırdı. Açılmış sarı kəlləsi onu mərmər heykələ daha çox oxşadırdı.

– Mənim pulum yalnız mənim müştərilərim üçündür, – dedi.

Qraf gülərək:

– Demək, siz mənim, sizdə deyil, başqa yerlərdə iflasa uğradığım üçün mənə bərk hislənməmişsiniz? – deyə soruşdu.

Qobsek kinayə ilə:

– İflas! – deyə təkrar etdi. – Heç bir şeyi olmayan bir şəxsin iflas edə bilməyəcəyini söyləmək istəyirsiniz?

Sonra lovğa gənc ayağa durub, dabanları üstündə dönərək:

– Mən sizdən, Parisdə bundan daha qiymətli bir sərmayə tapmağınızı rica edərdim! – dedi.

Bu zarafatda ciddi bir ahəng var idi. Bununla belə, Qobseke təsir etmədi.

– Mən Ronkrolun, Marsenin, Frankşessinin, Vandnessin, Axud Pintonun, nəhayət, Parisdə modada olan bütün gənclərin yaxın dostu

¹ Peristil – bir tərəfdən sütunlar sırası, o biri tərəfdən isə divarla əhatə edilən qapalı bir qalereyaya deyilir.

Fransız komediyası – Parisdə məşhur bir teatrdır.

² Fransız komediyasının peristili üzərindəki Volter heykəli – Volter (1694–1778) istər kilsə və istərsə kral despotizmi ilə mübarizə aparan məşhur fransız yazıçısıdır. Fransız burjuaziyasının ideoloqudur.

deyilmiyəm? Mən sizin tanıdığınız bir prins və səfir ilə kart oynamaşam. Mənim Londonda, Karlsbadda, Badendə, Basedə¹ mədaxilim var. Bundan da parlaq bir maya ola bilərmə?

– Doğrudur.

– Siz məni süngər halına salırsınız! Ağır zamanda məni əzib sıxışdırmaq üçün bu cəmiyyətin pullarını içərimə doldurmağa məcbur edirsiniz. Lakin siz də bir süngərə bənzəyirsiniz, bir gün ölüm sizi də əzib sıxışdıracaqdır.

– Ola bilər.

– Əgər pul israf edənlər olmasaydı, siz nə edərdiniz? Biz bir yerdə ruhla bədən kimi bir şeyik.

– Doğrudur.

– Elə isə mənim qoca Qobsek babam, əlinizi veriniz. Əgər mənim bu dediklərim doğru, düz və mümkünse, alicənab olunuz!

Sələmçi soyuq bir səslə cavab verdi:

– Sizin mənim yanıma gəlməyinizə səbəb odur ki, Jirar, Palma, Verbrust və Jiqonne² qarınlarını sizin veksellərinizlə doldurmuşlar və hər yerdə bu vekselləri yarı qiymətə təklif edirlər, lakin həqiqətdə onlar sizə bu veksellərin yalnız yarı məbləğini borc vermiş olduqları üçün vekselləriniz dördə bir qiymətə də dəyməz. Heç ola bilərmə ki, mən üç yüz min frank borcu olan və cibində bir santimi belə olmayan bir adama bir quruş belə pul borc verim? Dünən baron Nüsinjenin³ balosunda on min frank uduzmuşsunuz, deyilmə?

Qraf qocanı başdan-ayağa qədər süzərək nadir təsadüf edilən bir arsızlıqla:

– Cənab, – dedi. – Mənim işlərimin sizə daxli yoxdur. Əgər bir şəxsin borcunun müddəti hələ keçib qurtarmayıbsa, demək, o heç bir şey borclu deyildir.

– Doğrudur.

– Mənim veksellərim ödəniləcəkdir.

– Ola bilər.

¹ Karlsbad – Çex şəhərlərindəndir. Avropanın məşhur kurortudur.

Baden – Baden əyalətində bir alman kurortudur.

Base – Fransada bir kurortdur.

² Jirar, Palma, Verbrust və Jiqonne – bankir və sələmçilərdir.

³ Baron Nüsinjen – Balzakın digər əsərlərində iştirak edən şəxslərdən biridir.

– Burada məsələ yalnız bir şeyin üzərindədir: sizdən borc almaq istədiyim məbləği təmin edəcək bir girov verə bilərəmmi, yoxsa yox!

– Düzdür.

Eşik qapısının yanında dayanan fiakrın gurultusu otaqda eşidildi. Genc dedi:

– Mən bu saat gedib bir şey axtarım, bəlkə sizi razı sala bildim.

Qraf otaqdan çıxar-çıxmaz, Qobsek ayağa durdu və əllərini mənə tərəf uzadaraq:

– Ah, mənim oğlum, – dedi, – əgər onun yaxşı bir girovu varsa, sən mənim həyatımı xilas etmiş olacaqsan. Mən bu ehvalatdan çərçəyib ölərdim. Verbrust və Jiqonne mənimlə əyləncəli bir oyun oynamaq istəmişdilər. İndi sənə sayəndə bu axşam mən doyunca onlara güləcəyəm.

Qocanın sevincində nə isə qorxunc bir şey vardı. Bu onun, mənim yanımda rubi həyəcana gəldiyi yeganə bir hadisə idi. Sevincin ani olmasına baxmayaraq, o heç bir zaman mənim xatirimdən silinməyəcəkdir.

– Lütfən, – dedi, – burada qalınız. Doğrudur, vaxtilə pələng ovunda olan və gəminin göyərtəsində qalib gəlmək, yaxud ölmək lazım gəldiyini bilərək işə girişən bir adamın əlinin indi də titrəməyəcəyinə əminəm, həm də silahım vardır, lakin yenə də bu zərif dələduza çox da etimad etmirəm.

O yenə də yazı masasının qarşısındakı kresloya əyləşdi. Üzü yenə solğun və sakit idi.

Üzünü mənə tərəf çevirərək yenə sözə başladı və dedi:

– Oho... Ehtimal ki, indi siz vaxtilə sizə danışdığım həmin gözəl murdar məxluqu görə bilərsiniz. Koridorda aristokrat ayaqlarının səslərini eşidirəm.

Doğrudan da, gənc qraf bir qadınla qol-qola qayıtdı. Bu qadın, vaxtilə Qobsekin mənə təsvir etdiyi qrafinya idi; o hörmətli Qorionun qızlarından biri idi.

Mən üzümü pəncərəyə doğru çevirib dayandığımdan, qrafinya məni əvvəlcə görmədi. Sələmçinin rütubətli, qaranlıq otağa girdikdən sonra, Maksimə etimadsız bir nəzər saldı. Qrafinya o qədər gözəl idi ki, bir çox günahları olmasına baxmayaraq, ona yazığım gəldi. Qəlbinə müdhiş bir qorxu bürümüşdü; üzünün nəcib, məğrur xətlərində gizlədilə bilməyən səbəbi bir ifadə vardı. Bu gənc onun

dərdi və fəlakəti idi. Mən, hələ dörd il əvvəl birinci vekselə görə bu iki adamın taleyini anlayan Qobsekə heyret etdim.

Düşündüm ki, ehtimal ki, bu mələküzü ejdəha, müxtəlif vasitələrlə bu qadını idarə edir; burada hər bir şey var: şöhrət düşkünlüyü, qışqanclıq, nəşə, yüksək cəmiyyət həyatına alışqanlıq...

Vikontessa çıxıraraq:

– Lakin, – dedi, – bu qadının isməti belə onun əlində bir silah olmuşdu; o, zavallı qadını fədakar göz yaşlarıyla ağılamağa məcbur edir, onda bizə məxsus olan alicənablıq hissi oyadır, cinayətkar nəşələri ona daha baha qiymətlə satmaq üçün onun məhəbbətindən sui-istifadə edirdi.

Dervil madam Qranl'enin etdiyi işarələri anlamayaraq:

– Etiraf edirəm, – dedi, – mən bu bədbəxt qadının yüksək cəmiyyətin nəzəri ilə parlaq, onun qəlbindəkini oxuya bilənlər üçün isə müdhiş olan taleyinə çox da acımadım; yox, mən onun qatilinə, bu gəncə baxdıqca dəhşətdən titrəyirdim; onun alını təmiz və şəffaf, dodaqları xoş və tərəvətli, təbessümü cazibədar, dişləri göz qamaşdıracaq dərəcədə parlaq idi; o, həqiqətən, mələyə oxşayırdı... Bu dəqiqə onlar hakimləri qarşısında dayanmışdılar. Qobsek isə müqəddəs inkvizisiyanın zirzəmilərində iki ərəbin əzablarına tamaşa edən XVI əsrin qoca bir dominikçisi¹ kimi onları seyr edirdi.

Qrafinya cavahirat mücrüsünü Qobsekə uzadaraq, titrək bir səslə:

– Cənab, – dedi, – bu brilyantların, bahasını, sonra geriye qaytarmaq şərtilə, almaq olarmı?

Mən burada olduğumu göstərməklə söhbətə qarışaraq:

– Bəli, xanım, – dedim, – olar.

Qrafinya mənə baxdı, tanıdı, ixtiyarsız olaraq diksindi və cəld mənə bir nəzər atdı. Bu baxışın hər yerdə yalnız bir mənası var: "Susunuz".

Sözümə davam edərək:

– Buna, – dedim, – geriye qaytarmaq şərtilə beh qoymaq deyərler. Bunun şərti belədir ki, mənqul, yaxud qeyri-mənqul əmlakın ixtiyarını müəyyən bir müddətə başqasına verirler. Bu müddət keçdikdən sonra borcu qaytararaq beh qoyulmuş şeyi geri almaq olar.

¹ Dominikçilər – katolik rahib ordenidir. Onun təşkilatçısı Dominikə (1170-1221) görə adlandırılmışdır.

Qrafinya sərbəst bir nəfəs aldı. Qraf Maksim qaşlarını çatdı. Brilyantın qiyməti sonra düşə bilərdi. Odur ki, qraf sələmçinin brilyant üçün az pul verəcəyini qət etmişdi. Qobsek zərərini götürüb dinməz-söyləməz qutunu tamaşa etməyə başladı. Yüz il daha yaşasam belə, mən onun üzündəki ifadəni unutmaram. Solğun yanaqları qızarmış və qana gəlmişdi, qiymətli daşların parıltısını əks edən gözləri xariqülədə bir alovla yanırdı. Ayağa durub brilyantları bu saat yeyəcək kimi ağızına yaxınlaşdırdı və pəncərəyə doğru yönəldi. Öz-özünə anlaşılmaz sözlər söylənir, qolbaqları, çarqatları, boyunbağları, baş bəzəklərini bir-bir çıxarır, xalisliyini, şəffaflığını, cilasını təyin etmək üçün işıqda tamaşa edirdi. Qutudan bir-bir onları çıxarır, yenə geri qoyur, yenə çıxarır, bu daşlardakı gizli işıqları parıldadırdı. İndi sanki o, qoca deyildi, o bir uşaq idi, daha doğrusu, eyni zamanda, həm uşaq, həm də qoca idi.

– Çox gözəl brilyantlardır. İnqilabdan əvvəl bunların qiyməti üç yüz min frank olardı. Suyuna diqqət ediniz! Bax bu Qolkondadan¹, yaxud Vizapurdan gətirilmiş əsil Asiya brilyantlarıdır. Bunların qiymətini bilirsinizmi? Yox, yox, bunların həqiqi qiymətini bütün Parisdə yalnız Qobsek bilir. Hələ İmperiya dövründə² bu cür cavahirət almaq üçün iki yüz min frank lazım gələrdi.

Sonra həqarətli bir əda ilə əlavə etdi:

– İndi brilyantların qiyməti gün-gündən düşür; sülh illəri başlandıqandan bəri bunların da qiyməti düşmüşdür. Braziliya brilyantları yağış kimi üzərimizə səpələnir. Həm də bu brilyantlar Hindistan daşlarından daha az şəffafdır. Qadınlar onları yalnız sarayda taxırlar. Qrafinya sarayda olurmu?

O, bu dəhşətli sözləri saçarkən, ifadə edilməyəcək bir sevincle daşları bir-bir nəzərdən keçirirdi.

– Heç bir ləkəsi yoxdur, – dedi, – burası bir az zədələnmişdir... Budur, cızılmış yeri var. Gözəl brilyantdır...

Qobsekin ölü kimi sapsarı üzü bu qiymətli daşların parıltısından rəng almışdı. Mən onu əyalət mehmanxanalarında işıq parıltısını inikas etdirməyən köhnə, yaşıla çalan aynalarla müqayisə edirdim.

¹ Qolkonda – Şərqi Hindistanda Muza çayının sahilində Haydabasar nizamına daxil olan bir şəhərin xarabalığı və qalasıdır; Qolkonda almazları bütün dünyada məşhurdur.

² İmperiya dövrü, yəni “bütün fransızların imperatoru” Napoleonun hökm sürdüüyü dövr deməkdir.

Bu cür aynaya baxmağa cürət edən səyyahlar güzgüdə iflic vurmuş adama bənzərlər.

Qraf Qobsekin çiyinə vuraraq:

– Demək, razısınız? – dedi.

Qoca uşaq səksəndi. Oyunaqları əlindən buraxdı, yazı masasının üstünə qoydu, oturdu və yenə mərmər bir sütun kimi möhkəm və soyuq sələmçiyə çevrildi.

– Sizə nə qədər lazımdır?

Üç il müddətinə yüz min frank, – deyər qraf cavab verdi.

Qobsek qırmızı qutudan olduqca dəqiq bir çəki çıxararaq:

– Olar, – dedi.

Bu çəki onun qiymətli bir aləti idi. Yalnız baxmaqla cavahirin ağırlığını təyin edərkən çəkdi. Birja işgüzarının üzündə bu əsnada sevincle sərtliyin mübarizəsi görünürdü. Qrafinya düşdüyü uçurumun dərinliyini ölçmüş kimi donub qalmışdı. Onun qadın ruhunu hələ də vicdan əzabı sıxırdı. Kim bilir, bəlkə də, onu xilas etmək üçün yalnız bir kəlmə, mərhəmətlə uzanmış bir əl kafi idi. Mən təşəbbüs etdim.

Ucadan ondan soruşdum:

– Brilyantlar sizinmidir?

Mənə məğrur bir nəzərlə baxaraq:

– Bəli, – deyər cavab verdi.

Qobsek ayağa durdu və yazı masasının yanındakı yeri mənə təklif edərkən:

– Girov kağızını yazınız, boşboğaz, – dedi.

Mən yenə qrafinyaya müraciətlə:

– Sizin əriniz var, deyilmi? – soruşdum.

O cəld başı ilə təsdiq cavabını verdi.

– Mən müqaviləni yazmayacağam! – dedim.

Qobsek:

– Lakin nə üçün? – deyər soruşdu.

– Nə üçünümü? – dedim və izah etmək üçün qocanı pəncərənin yanına çəkdim. – Bu qadın ərindən asılıdır; müqavilədə belə göstəriləcək olan bu amildən, xəbərsiz olduğunuzu iddia edə bilməyəcəyiniz üçün girov kağızının heç bir əhəmiyyəti olmayacaqdır. Odur ki, sizdə girov qoyulmuş olan və çəkisinə, yaxud cilasına görə hesaba alınmış brilyantları üzə çıxarmağa məcbur olacaqsınız.

Qobsek başı ilə təsdiq etdi və mənim sözümlü kəsərək üzünü canilərə doğru çevirdi:

– Haqlıdır, mən şərtləri dəyişirəm. Nəqd olaraq səksən min frank verirəm, – dedi və sonra boğuş şirin bir səslə əlavə etdi:

– Siz isə brilyantları qoyub gedərsiniz. Mənzul əmlaka heqiqətdə sahib olmaq, hüquqca sahib olmaq deməkdir.

Gənc qraf dili dolaşa-dolaşa:

– Fəqət... – demək istədi.

Qobsek qutunu qrafınyaya qaytararaq:

– Götürün, yaxud qoyun qalsın, – dedi, – mən son dərəcə böyük bir riskə gedirəm.

Mən qrafınyanın qulağına doğru öyilərək:

– Ərinizin ayaqlarına düşərək yalvarsaydınız, daha yaxşı olardı, – deyə pıçıldadım.

Sələmçi, şübhəsiz, dodaqlarımın hərəkətindən nə dediyimi anlamış idi. Soyuq bir nəzərlə mənə baxdı.

Gəncin üzü ölü üzü kimi sapsarı saraldı. Qrafınyanın tərəddüd etdiyi aydınca görünürdü. Qraf ona yaxınlaşdı və çox yavaş bir səslə olsa da, bu sözləri söylədiyini eşitdim:

– Əlvida, əziz Anastasiya, məsud qalınız, mənim üçün artıq sabah heç bir çətinlik olmayacaqdır.

Gənc qadın Qobseke müraciətlə:

– Cənab, – deyə bağırdı, – mən sizin təklifinizə razıyam.

– Çox gözəl, – deyə qoca cavab verdi. – Sizin razılığınızı almaq nə qədər çətin bir iş imiş.

O, əlli min franklıq bank çekinə qol çəkərək qrafınyaya verdi. Sonra Volter təbəssümünü xatırladan bir təbəssümlə:

– İndi isə, – dedi, – mən sizin bu məbləğinizi tamamilə etibarlı olan otuz min franklıq veksellərlə tamamlamaq istəyirəm. Bu veksellər qızıl külçəsi bərabərindədir. Cənab qraf mənə: “Veksellər geri qaytarılacaqdır”, – demişdi.

Bu sözlərlə Qobsek qrafın imzalamış olduğu vekselləri qrafınyaya uzatdı. Bu veksellər daha dünən Qobsekin bir yoldaşı tərəfindən protestə göndərilmiş və ehtimal ki, ucuz bir qiymətə buna satılmışdı.

Gənc qrafın yağdırdığı lənətlər arasından aydınca “Qoca fırladaqçı!” sözləri eşidilirdi. Qobsek baba heç də mütəəssir olmadı, futlyardan bir cüt tapanca çıxararaq, sakitcə dedi:

– Təhqir edilən mən olduğum üçün birinci mən atəş açacağam.

Ayaq üstündə titrəyən qrafınyaya yalvarış dolu bir səslə:

– Maksim, – deyə bağırdı, – siz üzr istəməlisiniz!

Gənc qraf:

– Mən sizi təhqir etmək niyyətində deyildim, – deyə mırıldandı.

Qobsek sakitcə cavab verdi:

– Mən bunu çox yaxşı bilirəm. Sizin yeganə niyyətiniz yalnız öz vekselləriniz üzrə olan borcu verməmək idi.

Qrafınyaya ayağa durdu, xudahafizləşdi və otaqdan, ehtimal ki, dəhşət içində bayıra çıxdı. De Trayl onun dalınca getməyə məcbur idi. Bununla belə, hələ otaqdan çıxmamışdan:

– Möhtərəm ağalar, – dedi, – əgər siz nəzakətdən kənar bir hərəkət göstərsəniz, ya sizin qanınız axmalı olacaq, ya mənim.

Qobsek tapançaları əlində sıxaraq:

– Amen¹, – deyə cavab verdi. – Mənim əzizim, öz qanını axıtmaq üçün adamın qanı olmalıdır. Halbuki sənın damarlarında axan qan deyil, ancaq cirkabdır.

Qapı taqqıltı ilə örtüldükdən və hər iki kolyaska uzaqlaşdıqdan sonra Qobsek evin ortasında oynamağa başladı:

– Brilyantlar mənimdir, brilyantlar mənimdir, gör nə qədər gözəl brilyantlardır! Ucuz ələ keçirdim. O-ho-ho, Verbrust və Jiqonne, Qobsek babaya kələk gəlmək istəyirdilər. Amma baş tutmadı. İndi siz hər ikiniz mənim əlimdəsiniz. Sizinlə haqq-hesabımı çürüdəcəyəm. Bu axşam domino oynadığınız zaman məsələni açıb onlara dedikdə hər ikisi eşşək kimi qulaqlarını sallayacaqlar.

Bu müzlim sevinc, bu vəhşiyyə məxsus qızgınlıq və hərəslilik, bir neçə qiymətli daşı ələ keçirdiyinə görə əmələ gəlmişdi. Mən heyrət içində heç bir söz demədən ona baxırdım.

– Ha-ha, sən buradasan əzizim? – deyə Qobsek sözüne davam edirdi: – Biz bir yerdə nahar edirik. Sənın evində oturub bir qədər öylənərik. Restoranların zəhərli yeməklərindən zəhləm gedir.

Mənim üzümün ifadəsi dərhal onu əvvəlki soyuq ehtirassız vəziyyətinə qaytardı.

O, demir qabdakı südü manqal üstünə qoyaraq buxarının qarşısında oturdu və dedi:

– Siz bunu başa düşmürsünüz. Mənimlə bərabər səhər yeməyi meyil edərsinizmi? Mənə elə gəlir ki, hər ikimizə çatar.

¹ Amen (lat.) – “amin” mənasındadır.

– Sağ olun, mən elə indicə, günorta vaxtı çörək yemişəm.

Bu zaman koridorda sürətli ayaq səsləri eşidildi.

Gözlənilmədən gələn bu adam Qobsekin qapısı qabağında dayan-
dı və əsəbi bir halda qapını döydü. Sələmçi kiçik pəncərədən baxıb
qapını açdı; içəriyə otuz beş yaşlı bir adam girdi; bu adamın hiddətli
olmasına baxmayaraq, ehtimal ki, Qobsekə qorxulu görünməmişdi.
İçəriyə giren sadə geyimli, mərhum hersoq Rişel'eye¹ bənzəyən bir
adam idi: bu, ehtimal ki, sizin tanıdığınız qraf idi; mənə məzur tutun,
onda sizin məhəllənin dövlət xadimlərinə məxsus aristokrat görü-
nüşi vardı.

O susub durmuş Qobsekə müraciətlə:

– Cənab, – dedi, – mənim arvadım bir az bundan əvvəl burada idi.

– Mümkündür.

– Bu nədir, siz mənə başa düşürsünüz?

Sələmçi cavab verdi:

– Mən sizin zövcənizi tanımaq şərəfinə nail olmamışam. Bu gün
mənim yanıma bir çox müştərilər gəlmişdi: qadınlar, kişilər, gənc
oğlanlara bənzəyən gənc qızlar, gənc qızlara bənzəyən gənc oğlan-
lar... Mənim üçün çox çətin bir iş olardı ki...

– Zarafat yetər, cənab, mən bir az əvvəl buradan çıxan qadımdan
bəhs edirəm.

Sələmçi soruşdu:

– Mən nə bilim ki, bu qadın doğrudan da sizin arvadınızdır? Mən
indiye qədər sizi görmək şərəfinə nail olmamışam, deyilmi?

Qraf dərin bir kinayə ilə:

– Siz səhv edirsiniz, cənab Qobsek, – dedi. – Bir dəfə səhər mənim
arvadımın yataq otağında bir-birimizi görmüşük. Siz onun imzalamış
olduğu vekseli təqdim etmək üçün gəlmişdiniz. O, bu veksəl üzrə sizə
borclu deyildi.

Qobsek hiyləgər bir baxışla qrafa baxaraq:

– Onun vekseli nə vasitə ilə işə keçirdiyini təyin etmək mənim
vəzifəm deyildir, – deyə cavab verdi. – Mən bir nəfər tanışımın rica-
sına görə bu vekseli vaxtında təqdim etmişdim.

Kapitalist süd kasasına bir qədər qəhvə tökərək, səsinə ucaltma-
dan sözüne davam etdi:

– Bundan başqa, cənab, müsaidənizlə xatiriniza salmalıyam ki, öz
evimdə mənə təhdid etməyə sizin nə haqqınız olduğunu mən qətiy-
yən anlamıram; mən keçən əsrin altmış birinci ilində həddi-bülüğa
çatmışam.

– Cənab, siz bir az əvvəl mənim arvadıma məxsus olmayan ailə
brilyantlarını vicdansızcasına ucuz bir qiymətlə satın almısınız.

– Cənab qraf, mən sizi öz işlərimlə tanış etməyə borclu deyiləm,
bununla belə, sizə bildirməliyəm ki, əgər sizin brilyantlarınız zövcə-
niz tərəfindən oğurlanmışdırsa, siz bilatəxir bütün zərgərlərə məktub
yazaraq bildirməli idiniz ki, onlar bunu satın almasınlar. Zövcəniz
brilyantları hissə-hissə də sata bilərdi.

Qraf dedi:

– Lakin siz mənim arvadımı tanıyırdınız.

– Doğrudur.

– O, ərinə tabedir, deyilmi?

– Ola bilər.

– Onun bu brilyantları satmağa haqqı yox idi.

– Düzdür.

– Demək?

– Demək, mən sizin arvadınızı tanıyıram, onun ərinə tabe oldu-
ğunu bilirəm, mən buna tamamilə razıyam, o, bir çoxlarına tabedir,
lakin brilyantlarınıza gəlincə, mən bunları tanımıram. Əgər madam
qrafinya vekseli imza edirsə, demək, o ticarətlə məşğul olmaq haq-
qına malikdir; o, brilyantları ala da bilər, satmaq üçün götürə də bilər.
Belə şeylər çox olur.

Qraf hirsindən sapsarı saralaraq:

– Əlvida! – deyə bağırtdı, – biliniz ki, məhkəmə də var.

– Doğrudur.

Sonra qraf mənə göstərərək əlavə etdi:

– Bu cənab brilyantların satıldığına şahiddir.

– Mümkündür.

Qraf qapıya tərəf addım atdı. İşin ciddi bir şəkllə düşdüyünü görüb,
mən dərhal iki düşmənlə arasında vasitəçi oldum.

– Qraf, – dedim. – Siz də haqlısınız, Qobsekin də heç bir təqsiri
yoxdur. Siz arvadınızı məhkəməyə cəlb etmədən, brilyantları alan
adamı məhkəməyə verə bilməyəcəksiniz, bu surətlə, məhkəmənin
bütün biabırçılığı təkcə arvadınızın üzərinə düşəcəkdir. Mən vəkilməm,

¹Hersoq Rişel'e (1766-1822) – XVIII Lüdovikin zamanında nazir olmuş
Rişel'e Armand Emmanuel nəzərdə tutulur.

rəsmi bir şəxs olmaqdan artıq, öz vicdanıma görə etiraf edə bilməyəcəm ki, sizin bəhs etdiyiniz brilyantlar mənim hüzzurunda Qobsek tərəfindən satın alınmışdır; lakin zənnimcə, siz bu satışın qanuni olmadığını iddia etməklə səhv edirsiniz. Xüsusilə bunu nəzərə alınız ki, satış obyektini eynilə təyin etmək çətin bir şeydir. Ədalətçə siz haqlısınız, qanuna gəlincə, siz müvəffəqiyyət qazana bilməyəcəksiniz. Cənab Qobsek çox namuslu adamdır, odur ki, o bu satışın onun üçün mənfəətli olduğunu danmayacaq, xüsusilə mənim vicdanım və vəzifəm bunu təsdiq etməyi lazım bilir. Lakin siz məhkəmə prosesi başlayacaq olursanız, çox ehtimal ki, bunun nəticəsi şübhəli olacaqdır. Mən Qobseklə düzəlişməyinizi məsləhət görürəm. O hər halda əməli düz adamdır. Lakin siz heç şübhəsiz onun brilyant üçün verdiyi məbləği geri qaytarmalısınız. Onları yeddi-səkkiz ay, hətta bir il müddətində geri almaq şərti ilə girov qoymağa razı olunuz. O zamana qədər, qrafıyanın borc götürdüyü pulu qaytara bilərsiniz. Yaxud istəsəniz, brilyantları, pulunu vermək şərti ilə bu gün belə götürə bilərsiniz.

Sələmçi qəhvə kəşasına çörək batırıb, qeydsiz bir görünüşlə yeyirdi; lakin saziş haqqında dediklərimi eşidib diqqətlə mənim üzümə baxdı; sanki o bu sözləri söyləmək istəyirdi: "Qoçaq oğlan, görünür mənim nəsihətlərim sənə üçün faydalı olmuşdur". Mən də onun üzünə baxdım. O mənim bu baxışla nə demək istədiyimi gözəlcəsinə anladı. İş şübhəli, murdar bir iş idi, odur ki, nə olursa olsun, məsələni sülh yolu ilə qurtarmalı idi. Qobsek mənim doğru danışdığımı inkar edə bilməzdi. Qraf xeyirxah bir təbessümlə mənə təşəkkür etdi. İşə başladığıqda mübahisə və müzakirədə Qobsekin göstərdiyi hərislik və məharət bir çox konqreslərin bütün diplomatlarını yerə vura bilərdi, lakin nəhayət, mən akt düzəltdim. Bu akta görə qraf sələmçidən faizləri daxil etmək şərti ilə səksən beş min frank aldığını təsdiq edirdi; Qobsek isə bu məbləği aldıqdan sonra brilyantları qrafa qaytarmalı idi.

Qraf aktı imza edərək:

– Belə də israfçılıq olar? – dedi. – Bu uçurumdan necə körpü salmaq mümkündür?

Qobsek mənalı bir ifadə ilə soruşdu:

– Qraf, sizin uşağınız çoxmudur?

Bu sual qrafı diksinməyə məcbur etdi. Sanki sələmçi təcrübəli bir həkim kimi onun ağrıyan yerinə toxunmuş idi. O cavab vermədi.

Qobsek qrafın ağır sükutunu anlayaraq sözünə davam etdi:

– Məsələ burasındadır ki, – dedi, – mən sizin macəranızı qabaqcadan bilərəm. Bu qadın bir iblisdir; bəlkə, siz onu hələ də sevirsiniz; bu tamamilə mümkün bir şeydir, o mənə də mütəəssir olmuşdu. Ola bilsin ki, siz öz var-yoxunuzu xilas etmək, onu bir və ya iki uşağınız üçün mühafizə etmək istərdiniz. Odur ki, məsləhətim budur, özünüzi yüksək cəmiyyətin fırtınasına təslim edin, qumar oynayın, sərvətinizi göyə sovurun, israf edin, lakin tez-tez Qobsekin yanına da gəlin. Başqaları mənim cühd, ərəb, sələmçi, dəniz qulduru olduğunu və sizi soyub talan etdiyimi söyləyəcəklər. Cəhənnəmə söylesinlər. Əgər mənə təhqir etsələr, mən bunun əvəzini özüm çıxara bilərəm, – bəndəniz kimi heç kəs tapança atmağı, qılınc oynatmağı bacarmaz. Bunu hamı bilir. Sonra mümkünsə, bir dost adam tapıb, mülkünüzü saxta surətdə ona satın.

Mənə müraciətlə soruşdu:

– Siz buna saxta satış deyirsiniz, deyilmi?

Qraf tamamilə öz fikirlərinə dalmış kimi görünürdü. Gedərkən bizə dedi ki:

– Brilyantları hazırlayın, sabah pulları alacaqsınız.

Qobsek, qraf getdikdən sonra soyuq bir səslə:

– Mənə elə gəlir ki, – dedi, – bu, namuslu bir adam kimi axmaqdır.

– Ehtirasa qapılmış bir adam kimi axmaqdır, desəniz daha yaxşı olardı, – dedim.

Qobsek mənim getməyə hazırlaşdığımı görüb:

– Qraf aktı düzəltməyinizin haqqını sizə verməlidir, – dedi.

Aristokrat bir qadının müdhiş sirlərini mənim gözlerim qarşısında açan bu hadisədən bir neçə gün sonra qraf bir səhər mənim kabinetmə daxil oldu.

– Cənab, – dedi, – mən sizin yanınıza ciddi bir iş üçün məsləhətləşməyə gəlmişəm. Bunu da etiraf etməliyəm ki, sizə qarşı böyük bir etimadım var və bunu işdə sizə isbat edə biləcəyimə ümidvaram. Sizin madam Qranl'eye qarşı münasibətiniz böyük təqdirərə layıqdır (vəkil vikontessaya müraciətlə: "Görürsünüzmü, – dedi, – mənim çox adi bir xidmətimin əvəzini siz dəfələrlə vermişsiniz").

Mən hörmətlə başımı əyərək, yalnız namuslu bir adam kimi vəzifəmi ifadə etdiyimi söylədim.

Qraf dedi ki:

– Mən sizin bugünkü vəziyyətinizi əldə etmək üçün borclu olduğunuz həmin qəribə adam haqqında ətraflı məlumat toplamışam. Mənim öyrəndiyimə görə, Qobsek sinizm və məsləki filosofudur¹. Onun sədaqəti haqqında nə fikirdəsiniz?

– Qraf, – deyə cavab verdim, – Qobsek mənim hamimdir... – Sonra gülerək əlavə etdim:

– Ancaq yüzə on beş faiz şərt ilə. Lakin onun hərisliyi yad bir adama onu düzgün xarakterizə etməyimi imkan vermir.

– Danışın, – dedi. – Sizin açıq danışmağınız nə Qobsekə zərər verə bilər, nə sizə. Mən girov götürən bir adamın mələk olacağına heç bir ümid bəsləməirdim.

– Qobsek baba, – deyə, – cavab verdim, – hərəkətlərini idarə edən yeganə bir prinsipə tabedir. Onun fikrinə görə pul elə bir əmtəədir ki, onu vəziyyətə görə, heç bir vicdan əzabi çəkmədən ucuz, ya baha qiymətə satmaq olar. Onun nəzərində kapitalist elə bir adamdır ki, yaxşı qazanc üçün gəlirli işlərdə və möhtəklikdə iştirak edir. Onun maliyyə prinsipləri və insan təbiəti üzərində etdiyi fəlsəfi müşahidələr sələmçi olmasına yol verir. Əgər bu prinsipləri bir tərəfə qoyacaq olursaq, pul məsələsindən xaricdə olan hər bir şeydə onun Parisdə ən nəzakətli və namuslu bir adam olduğuna dərin bir etimadım vardır. Onun təbiətində iki insan yaşayır: o həm xəsisdir, həm də filosofdur, həm bir heç, həm də qeyri-adi bir adamdır. Əgər mən öləndən sonra yetimlərim qalsaydı, Qobsek onların qəyyumu olardı; təcrübəmə görə, mən Qobseki bu cür təsəvvür edirəm. Mən onun keçmiş həyatına bələd deyiləm. O bəlkə dəniz qulduru olmuş, bəlkə də brilyant, yaxud insan, qadın, yaxud dövlət sirri ilə alver edərək bütün dünyanı dolaşmışdır. Bununla belə and içə bilərəm ki, heç bir insan qəlbi onunki qədər müsibətlərdə bərkiməmiş və böyük imtahanlardan keçməmişdir. Mən ondan aldığım borcu qaytardığım gün, natiqlik ehtiyatkarlığı ilə bezi sözlər söyləyərək, ondan xəbər aldım ki, nə məqsədlə məndən bu qədər böyük faiz tələb etdi və nə niyyətlə mənə, öz dostuna tam bir yaxşılıq göstərmədi. O dedi ki: “Oğlum, mənim sənə heç bir şey etmədiyimi düşünmək haqqını sənə ver-

məklə, mən səni borc hissi və təşəkkürdən xilas etdim”. Bu surətlə biz onunla ən yaxşı dost olduq. Bu təcrübə sizə insanın təbiətini bir çox mülahizələrdən daha yaxşı izah edə bilər.

Qraf mənə dedi ki:

– Mənim qərarım möhkəmdir. Mülkümün ixtiyarını Qobsekə vermək üçün lazım olan aktları hazırlayın. Geriyə qaytarmaq qəbzini yazmağı mən yalnız sizə tapşırıram. Qəbzə satışın saxta olduğu göstərilməlidir. O mənim mülkümü istədiyi kimi idarə edə bilər, ancaq böyük oğlum həddi-buluğa çatdıqdan sonra mülki ona qaytarmaq haqqında iltizam verəcəkdir. Bundan başqa sizə bir şeyi də bildirmək istəyirəm: mən bu qiymətli sənədi öz yanımda saxlamağa qorxuram. Oğlumun anasına olan məhəbbəti mülkü geri qaytarmaq qəbzini ona etibar etməyimi yol vermir. Cəsarət edib, bu qəbzə saxlamağınızı sizdən rica edə bilməyirəm? Əgər Qobsek ölsə, sizi mənim mülkümün varisi təyin etməlidir. Bu surətlə hər bir şey nəzərə alınmış olar.

Qraf bir dəqiqə susdu; o çox həyəcanlı görünürdü. Bir az sonra:

– Rica edirəm, mənə əfv edin, – dedi. – Mən böyük iztirab içindəyəm və səhətimin qorxulu olduğundan ehtiyat edirəm. Son dərd mənim həyatımı şiddətlə sarsıtmışdır. Mən mühüm bir qərara gəlməli idim. Artıq mənim qərarım budur.

– Qraf, – deyə cavab verdim, – hər şeydən əvvəl müsaidə edin, mənə göstərdiyiniz etimad üçün sizə təşəkkür edirəm. Lakin bu etibarı doğrultmaq üçün sizə bildirməliyəm ki, bu tədbirlərlə siz başqa uşaqlarınızı irsədən tamamilə məhrum edirsiniz... Halbuki onlar da sizin adınızı daşıyırlar. Qoy bu uşaqlar, sizin vaxtilə sevdiyiniz və bu gün tərک etdiyiniz bir qadının uşaqları olsun, lakin onların da müəyyən dərəcədə yaşamağa haqqı vardır. Mən sizə bildirməliyəm ki, o uşaqların da taleyi aydın təyin edilməzsə, bir şərəf olaraq öhdəmə götürməli olduğum vəzifəni mən qəbul edə bilməyəcəyəm.

Bu sözlər qrafı titrətmiş idi. Kirpiklərində gözyaşı göründü və əlimi sıxaraq:

– Mən sizi hələ axıra qədər tanıya bilməmişəm, – dedi. – Siz mənə həm sevindiriniz, həm də qəlbimə toxundunuz. Biz geriye qaytarış qəbzində bu uşaqların payını xüsusi maddələrdə göstəririk.

Mən onu lap idarəmin qapısına qədər ötürdüm. Onun üzü bu ədalətli işdən doğmuş bir sevinc və razılıq hissilə ruhlanmış görünürdü.

¹ Sinizm məsləki – bizim tarixdən IV əsr əvvəl təsis edilmiş qədim yunan fəlsəfə məsləkidir; yeganə idrak mənbəi olaraq hissi intibai qəbul edir və həyatın bütün xarici təşkilini lüzumsuz sayırdı, dini sitayiş əleyhinə də çıxırdı.

– Görürsünüzmü Kamilla, genc qadınlar nə cür uçurum kənarına gəlib çıxırlar. Bəzən müdhiş bir müsibətin doğması üçün yalnız bir rəqs, royal yanında oxunan bir romans, şəhər civarında bir gəzinti kafidir. Şöhrət düşkünlüyü və qürurun vüqarlı səsi, birisinin təbəssümünə qarşı etimad, çılgınlıq, yaxud dəlilik insanı cəzb edir. Bütün qadınlar müəyyən həddü keçərlərsə, zəruri olaraq üç furiyanın¹ pəncəsinə düşəcəklər ki, bunlar da – həya, vicdan əzabı və səfətdir...

Vikontessa Dervilin sözünü kəsərək:

– Mənim zavallı Kamillam yatmaq arzusu ilə çırpınır, – dedi, – get qızım yat, pak və ismətli qalmaq üçün sənin bütün bu dəhşətləri bilməyin lazım deyildir.

Kamilla de Qranl'e anasını başa düşərək getdi. Qrafinya dedi ki:

– Əzizim Dervil, siz bir az həddindən artıq coşmusunuz. Vəkillər nə ana ola bilir, nə də vaiz...

– Lakin qəzetlər min dəfə bundan artıq...

Vikontessa vəkilin sözünü kəsərək:

– Yazıq Dervil, – dedi, – mən sizi heç tanıya bilmirəm. Siz mənim qızımın qəzet oxuduğunu zənn edirsiniz? – Sonra bir az sükut edib əlavə etdi:

– Davam edin.

– Qraf öz mülkünü Qobseke rəsmi surətdə satdıqdan üç ay sonra...

Vikontessa:

– Madam ki, qızım getmişdir, qraf Restonun adını açıq söyləyə bilərsiniz.

– Çox gözəl. Bu hadisədən uzun bir müddət sonra mən hələ də məndə qalmalı olan qaytarış qəbzini almamışdım. Parisdə vəkillərin başı o qədər qarışır ki, ayrı-ayrı müstəsna hallar nəzərə alınmazsa, demək olar ki, onlar müştərilərinin işi üçün onların özlərindən çox çalışmağa imkanları olmur. Bununla belə, bir dəfə sələmçi bizim evdə nahar etdiyi zaman, süfrədən durarkən, nə səbəbə görə də Restodan heç bir xəbər olmadığını ondan soruşdum.

O cavab verdi ki:

– Bunun çox ciddi səbəbləri var. Qraf ölüm yatağındadır. Onun qəlbi çox yumşaq olduğundan dərddə tab gətirə bilmir və dərddən onu

məhv etməsinə yol verir. Həyat elə bir iş, elə bir peşədir ki, bunu çox çətinliklə öyrənmək mümkündür. İnsan bir çox müsibətlərdən sonra həyatı dərk etmişsə, onun sinir sistemi möhkəmləşir və öz hissiyyatını idarə etmək üçün onda müəyyən bir qıvrıqlıq yaradır. O zaman onun sinirləri polad bir yay kimi sınmadan əyilir. Əgər onun mədəsi yaxşıdırsa, bu surətlə bişmiş olan adam, Livanın məşhur sidr ağacları kimi uzun müddət yaşamaqlıdır.

– Qraf can verir? – deyə soruşdum.

Qobsekin cavab verdi:

– Bəlkə də. Onun mirası sizin üçün yağlı bir işdir.

Mən bu adamın üzünə baxdım və onu sona qədər anlamaq arzusu ilə soruşdum ki:

– Rica edərim söyləyin görüm, nə üçün sizin nəvazişinizi oyadan yalnız qrafla mən oldum.

– Çünki, – dedi, – yalnız siz ikiniz mənə hiyləsiz olaraq etimad etdiniz.

Bu cavab, mülki geri qaytarmaq qəbzi itərsə, Qobsekin öz əlindəki imkanlardan sui-istifadə etməyəcəyinə inanmağa mənə imkan versə də, lakin buna baxmayaraq, mən qrafı görməyi qət etdim. İşim olduğunu söylədim, ikimiz də evdən bərabər çıxdıq. Tez Gelder küçəsinə çatdım. Məni qonaq otağına apardılar. Qrafinya burada uşaqları ilə oynayırdı. Mənim gəldiyimi eşitdikdə, cəld yerindən sıçradı, mənim qabağıma gəldi və heç bir söz demədən, buxarının yanındakı boş kreslonu əlilə mənə göstərərək, yenə əyləşdi. Üzü nüfuz edilməyən bir maska altında gizlənmişdi. Bu maska sayəsində aristokrat qadınlar öz ehtiraslarını gözəlcə gizlədə bilirlər. Onun üzü dərd və müsibətdən solmuş idi; yalnız üzünün vaxtilə onu başqalarından fərqləndirən qəşəng xətləri yenə də qalmış və gözəlliyini xatırladırdı.

– Çox mühüm bir məsələ üçün qrafla görüşə bilsəydim...

Sözümü kəsərək:

– Elə olsaydı, sizin bəxtiniz mənimkinə nisbətən daha çox gətirmiş olardı, – deyə cavab verdi. – Cənab de Resto heç bir kəsi görmək istəmir, o doktorun belə yanında qalmasına dözmür. Heç kəsin qayğısını, mənim belə yardımımı qəbul etmir. Xəstələrin qəribə fantaziyaları olur. Onlar uşaq kimi nə istədiklərini özləri belə bilmirlər.

– Bəlkə, – dedim, – onlar istədiklərini uşaq kimi çox yaxşı bilirlər.

¹ Furiya – qədim Roma əsətirində intiqam ilahəsi, məcazi mənada – kinli qadın deməkdir.

Qrafinya qızardı. Bu sözü Qobseksayağı söylədiyim üçün peşman oldum.

Söhbəti dəyişmək üçün yenə sözə başlayaraq:

– Lakin, – dedim, – ola bilməz ki, de Resto otaqda həmişə yalnız qalsın.

– Böyük oğlu yanındadır, – deyə cavab verdi.

Mən qrafinyaya nə qədər diqqətlə baxdımsa, o bu dəfə qızarmadı. Mənə elə gəldi ki, o, möhkəm niyyətlə öz sirrini məndən gizləmək arzusundadır.

– Qrafinya, siz başa düşməlisiniz ki, mən buraya boş bir maraq üçün gəlməmişəm. Mənim ziyarətim olduqca mühüm maraqlarla əlaqədardır...

Yanlışı bir yola düşdüyümü hiss edərək, dodağımı dişlədim. Doğrudan da, qrafinya o saat mənim bu başısoyuluğumdan istifadə etdi:

– Mənim maraqlarım ərimin maraqlarından ayrı deyildir, – deyə cavab verdi. – Siz mənə də müraciət edə bilərsiniz.

Mən qəti bir surətdə etiraz edərək:

– Mənim buraya gəlməyimə səbəb olan iş, yalnız qrafa aiddir, – dedim.

– Mən tapşıraram, görüşmək istədiyinizi ona söyləsinlər.

Bu cümləni söylərkən onun göstərdiyi nəzakət məni qətiyyəni aldada bilməzdi; onun heç bir zaman məni ərinə yaxın qoymacağına anladım. Bir müddət qrafinyanı seyr edərək məsələyə dəxli olmayan söhbətlər etdim. Lakin o, özü üçün müəyyən bir hərəkət planı təyin etmiş olan bütün qadımlar kimi, bu gözəl cinsin təbiətində xəyanətin son dərəcəsi olan bu halı mükəmməl surətdə pərdələyə bilirdi. Cəsarət edirəm, ancaq mən ondan hər bir şey, cinayət belə gözləyə bilərdim. Hərəkətlərində, baxışlarında, ədallarında, hətta səsinin ahəngində belə onun gələcəkdəki məqsədi hiss olunurdu. Mən onu tərk edərək, çıxdım...

İndi mən sizə bu sərgüzəşti tamamlayan hadisələri söyləmək istəyirəm. Bunların təfəsilatı, Qobsekin və mənim əvvəlcədən hiss etdiyimiz kimi olmuş idi. Qraf de Resto sanki öz sərvətini tələf etmək məqsədilə guya nəşə və kefə qapıldığı gündən, ərle arvad arasında sirri məlum olmayan səhnələr olmuşdu. Bu səhnələr qrafın öz arvadı haqqında bu vaxta qədər olan mənfi fikrini daha da dərinləşdirmişdi.

Qraf xəstələnərək yatmağa məcbur olduğu gündən, onun qrafinyaya və qrafinyanın iki son uşağına qarşı nifrəti aydın olmuşdu; onlara otağına girməyi qadağan etmişdi; lakin onlar itaətsizlik göstərdikdə xəstənin vəziyyəti o qədər ağırlaşdı ki, doktor qrafinyaya, ərinin əmrini pozmasının üçün yalvarmağa məcbur olmuşdu. Madam de Resto mülklərin, hətta içində yaşadığı evin belə yavaş-yavaş Qobsekin əlinə keçdiyini görürdü. Qobsek onun nəzərində fantastik bir vampir mücəssəməsi idi. Qrafinya, əlbəttə, ərinin niyyətini duymuş idi. Borclu olduğu adamlar tərəfindən şiddətlə təqib olunan cənab de Trayl İngiltərədə səyahət edirdi. Qobsekin təsiri altında qrafın qrafinya əleyhinə göstərdiyi sirli ehtiyatkarlığın mənasını yalnız o xəber verə bilərdi. Qanunlarımız üzrə mülk satışının kağızını möhkəmlətmək üçün qrafinyanın da imzası lazım gəlirdi. Deyirlər ki, qrafinya uzun müddət sənədi imza etməkdən çəkinmişdi, bununla belə, qraf arzusuna nail ola bilmişdi. Qrafinya ərinin öz mülkünü pula keçirdiyini və əmlakı təcəssüm edərkən kiçik pul yığınının notariusunun dolabında, yaxud bankda saxlandığını zənn edirdi. Onun mülahizəsinə görə, de Restoda mütləq bir sənəd olmalı idi ki, böyük oğlu buna əsasən onun üçün təyin edilmiş mülkə olan haqqını asanca bərpa edə bilərdi. Buna görə qrafinya ərinin otağını ciddi bir nəzarət altında saxlamağa qərar vermişdi. O, qadın casusluğuna tabe edilmiş öz evində tam bir hakimiyyət sürürdü. Bütün gününü ərinin otağının yanındakı salonda keçirirdi, buradan ərinin hər bir sözünü eşitmək, hər bir hərəkətini duymaq mümkün idi. Gecə yatmaq üçün yenə həmin otaqda onun üçün yer salardılar. Gecənin çox vaxtı oyaq olardı. Doktor büsbütün qrafinyanın tərəfində idi. Belə bir fədakarlıq insanda heyret oyada bilərdi. O, xain təbiətlərə məxsus olan bir hiyləgərliklə, de Restonun ona qarşı bəslədiyi nifrəti başqa cür yozur və özünü mükəmməl bir surətdə məyusluğa vururdu. İşi o dərəcəyə gətirmişdi ki, artıq ondan bəhs etməyə başlamışdılar. Bəzi riyaklar onun öz günahlarını artıq yuduğunu belə iddia edirdilər. Lakin qrafinyanı, lazımı tədbir görməzsə, qraf öldükdən sonra düşəcəyi yoxsulluq fikri hər zaman təqib edirdi. Bu surətlə, ərinin inlədiyi otağa, ölüm yatağına buraxılmayan bu qadın, qrafın ətrafında tilsimli bir dairə cızmış idi. O qrafdan həm uzaq, həm də yaxın idi; heç bir hüququ yox idi və eyni zamanda hər bir şeyin hakimi idi; vəfalı bir zövçə rolunu oynayır və eyni zamanda, spiral şəkildə dəşmiş olduğu

torpağa girərək, səpələnən hər bir qum dənəsinin səsine qulaq asa-asa, öz məhkum edilmiş şikarının gəmiren bir həşərat kimi, ölüm və pulu güdürdü. Ən ciddi bir müddəi belə qrafinyada dərin bir ana hissi olduğunu etiraf etməyə məcburdu. Deyirlər ki, atasının ölümü onun üçün bir dərs olmuşdu. Uşaqlarını dərinəndən sevdindən, sürdürüyü səfahət həyatını onlardan gizlədirdi; uşaqların yaşlarının az olması da bunu asanlaşdırırdı; qrafinya isə özünü onlara sevdire bilmişdi; o uşaqlarına ən gözəl, ən parlaq bir təhsil vermişdi. Etiraf etməliyəm ki, mən özümü bu qadına qarşı heyrət və mərhəmət hissindən xilas edə bilməmişdim, hələ bir az bundan əvvəl Qobsek belə mənim bu hissinə istehza ilə gülürdü. Maksimin bütün alçaqlığını anlamış qrafinya, qanlı göz yaşları ilə keçmiş xətalarının günahını yuyurdu. Mən buna inanıram. Ərinin mülkünü ələ keçirmək üçün gördüyü tədbirlər nə qədər iyrenc olsa da, onu buna məcbur edən məgər ana məhəbbəti və uşaqları qarşısında öz günahlarının əvəzini çıxarmaq arzusu deyildimi? Bundan başqa, bəlkə də, o, ehtiras fırtınası keçirmiş bir çox qadınlar kimi, yenə ismətli olmaq ehtiyacını hiss edirdi. Bəlkə də o, yalnız səhvlər üzərində yetişdirilmiş kədərli məhsulu topladıqdan sonra ismətin qiymətini anlamışdı. Hər dəfə Ernst atasının otağından çıxdıqda, qrafinya inkvizitorcasına onu istintaqa çəkir, qrafın nə danışdığını, nə etdiyini soruşurdu. Uşaq anasının bu arzularını atasına qarşı bir mehribançılıq zənn edərək onun bütün suallarına cavab verirdi. Mənim ziyarətim qrafinyanı qorxuya salmışdı; o bu nəticəyə gəlmişdi ki, mən – qrafın intiqam alətiyəm. Buna görə məni can üstə olan qrafın yanına buraxmamağı qət etmişdi. Məşum bir qəbləlvüqu hissi ilə, nə olursa olsun, mən qrafla danışmaq istəyirdim, çünki geri qaytarmaq qəbzlərinin taleyinə heç də əmin deyildim. Bu qəbzilər qrafinyanın əlinə keçərsə, o bunların mənasını anlayar və onunla Qobsek arasında ağır bir çəkişmə başlaya bilərdi. Mən sələmçinin xasiyyətini yaxşıca öyrənmişdim, odur ki, onun heç bir zaman mülkünü qrafinyaya verməyəcəyini yaxşı bilirdim; yalnız mənim icra etməyə haqqım olduğu bu sənədlərin mətnində isə məhkəmə çəkişmələri üçün bir çox əsaslar var idi. Mən bütün bu müsibətlərin önünü almaq məqsədilə, ikinci dəfə qrafinyanın yanına getdim.

Dervil xüsusi bir etimad ilə vikontessaya müraciət edərək:

– Bəzi mənəvi məsələlər var ki, yüksək cəmiyyət mühitində adətən onlara biz kafi dərəcədə əhəmiyyət vermirik, – dedi. – Təbiət

etibarilə müşahidəçi adam olduğumdan, məşğul olduğum mülk davalarını qeyri-ixtiyari bir surətdə təhlil edirdim. Bu cür davalarda isə ehtirasların oyunu daha parlaq bir şəkil alır. Odur ki, hər dəfə iki düşmənin tərəfin qarşılıqlı olaraq bir-birinin niyyətlərini və fikirlərini anladıqları zaman, mən buna yenidən təəccüb edirdim. Bəzən bir-birinin qəlbini oxuyan iki məşuq kimi, iki düşməndə də eyni fikir aydınlığı, eyni mənəvi bir bəsirət qüvvəsi özünü büruzə verir. Odur ki, biz, yəni qrafinya ilə mən, üz-üzə gəldikdə, onun mənə qarşı olan ədavətinin səbəbini, o öz hisslərini ən füsunkar bir nəzakət və dostluq pərdəsi altında gizlətməsinə baxmayaraq, dərhal anladım. Mən ona vəkil edilmiş bir adam sifətilə calanmış idim, qadın isə qarşısında qızarmağa məcbur olduğu bir adama nifrət etməyə bilməz. O, ərinin məni vəkil etsə də, hələ bütün sərvəti mənə təslim etməmiş olduğunu hiss edirdi. Söhbətimiz (mən bunu dinləməkdən sizi xilas edirəm) iştirak etdiyim ən qorxulu vuruşmalardan biri kimi xatirimdə qalmışdır. Təbiət etibarilə, müqavimət göstərilə bilməyəcək bir cazibədarlığa malik olan qrafinya gah güzəştə gedir, gah yola gəlmək istəmir, gah nəvazişkar, gah da səmimi olurdu. Məni özünə təslim üçün o məndə maraqlı doğurmaq, məhəbbət oyatmaq belə istədi, – lakin bu baş tutmadı.

Ayrırlarkən, mən onun gözlərində nifrət və çılgın bir kin ifadəsi oxudum. Bu mənzərə məni titrətdi. Biz bir-birimizdən düşmənin kimi ayrıldıq. O məni məhv etmək istərdi, mənim isə ona yazığım gəlirdi. Bəzi insanlar üçünse bu, ən ağır təhqir kimi bir şeydir. Bu acı, ona müraciət edərək söylədiyim son sözlərimdə hiss olunurdu. Zənnimcə, mənim ona nə edirsə etsin, yenə də mütəlak iflasa uğrayacağımı söyləməyim, onun qəlbinə dərin bir dəhşət saçmışdı.

– Əgər mən qrafla görüşə bilsəydim, heç olmasa uşaqlarınızın vəziyyəti...

Qrafinya sözümlə nifrət ilə kəsərək:

– O zaman, – dedi, – mən büsbütün sizdən asılı olardım.

Məsələ tamamilə açıq qoyulduğundan, mən bu ailəni düşəcəyi yoxsulluqdan xilas etməyə qərar verdim. Qeyri-qanuni bir hərəkətə belə yol verməyə hazır olduğumdan, mən aşağıdakı hazırlıq tədbirlərini tökdüm. Mən qraf Restonun saxta olaraq Qobsekdən borc aldığı bir məbləğ münasibətilə məhkəmədə onun əleyhinə iş başlayıb, bu barədə qərar çıxartdıra bildim.

Qrafinya, əlbəttə, bu məhkəmə prosesini ondan gizləmişdi, lakin mən qraf öldüyü zaman şeylərini möhürləmək haqqını qazandım. O zaman mən lakeylərdən birini rüşvətlə yola gətirdim. O, qraf can verərkən, gecə vaxtı olsa belə, mənə xəbər verəcəyini vəd etmişdi. Bu surətdə mən dərhal işə qarışaraq, şeyləri möhürləmək təhdidilə qrafinyanı qorxudar və geriye qaytarma qəbzini xilas edə bilərdim. Sonralar, bu qadının, can verən erinin imtilərinə qulaq asa-asa qanun məcəlləsini öyrəndiyini bilmiş idim. Doğrudan da əgər ölüm yatağını əhatə edən insanların ruhlarını oxumaq mümkün olsaydı, bu insanların ruhunda nə qədər dəhşətli şeylər görünərdi... Və hər zaman hazırlanan fitnələrin, düzəldilən planların, qəsd edilən xəyanətlərin mühərriki puldur.

İndi bu təfsilatı bir tərəfə qoyaq. Bunlar öz-özlüyündə eyib işlər olsa da, bu qadınla erinin çəkdiyi əzabları anlamağa imkan verir. Bununla sizin qarşınızda bu ailəyə bənzər başqa ailələrin də sirri açılmış olur. Qraf Resto öz qismətinə tabe olaraq, iki ay müddətində otağında tək yatdı. Öldürücü xəstəlik yavaş-yavaş onun ruhunu və vücudunu gəmirirdi. Əcayibliyi izah edilə bilməyəcək xəstə fantaziyaların birinə uyaraq, otağını yığışdırmağa icazə vermir, hər bir köməkdən çəkinir, yatağını belə düzəltməyə qoymurdu. Bu cür ifrat bir qeydsizlik onun ətrafındakı hər bir şeydə əks etmiş idi: mebel intizamızsız bir halda idi; toz, hörümçək hər bir şeyin üstünü basmışdı. Vaxtilə zəngin və vasvası bir adam olduğu halda, indi o, bu otağın hüznü mənzərəsindən sanki həzz alırdı; buxarı, yazı masası və stulların üstü xəstəyə lazım olan şeylərlə dolmuş idi: burada boş, yaxud dolu bulaşmış şüşələr, dağıdılmış çirkli alt paltarları, sınıq qablar, buxarının qarşısında ağzı açıq bir qızdırıcı, içi mədən suyu ilə dolu löyən var idi. Bu pintilik xaosunun ən xırda bir şeyi belə tar-mar təsiri bağışlayırdı. Ölüm insanı ələ keçirməzdən əvvəl şeyləri işğal etmişdi. Qraf işıqdan qorxurdu, pəncərələrin pərdələri salınmışdı. Qaranlıq bu qəmgin binanın müzlüm görünüşünü daha da artırmışdı. Xəstə çox ariqlənmişdi. Yalnız gözləri parlayırdı. Sanki həyat orada gizlənmiş idi. Üzünün ölü sarılığında müdhiş bir şey hiss olunurdu. Son dərəcə uzanmış saçlarını qırxdırmağa qoymurdu. Uzun birçəkləri yanaqlarının üzərinə düşmüş, bu hal onun perişan vəziyyətini daha da şiddətləndirirdi. O, fanatik bir zahidə bənzəyirdi. Bütün Parisin bu qədər parlaq və məsud bildiyi, əlli yaşına belə çatmamış olan bu adamın

bütün insani duyğularını dər və ələm yuyub aparmışdı. 1824-cü il dekabr ayının əvvəlində səhər vaxtı, qraf oğlu Ernstin üzünə baxdı. Ernst yatağın ayaq tərəfində oturmuş və hüzn ilə atasına baxırdı.

Gənc qraf atasından:

– Siz əzab çəkirsinizmi? – deyə soruşdu.

O müdhiş bir təbəssümlə:

– Yox, – deyə cavab verdi, – *“hər şey burada, qəlbin yanındadır”*.

– Bu sözlərlə qraf başını qaldırdı və qurumuş əllərini köksünə o qədər bərk sıxdı ki, Ernst ağladı.

Qraf olduqca vəfalı zənn etdiyi, həqiqətdə isə büsbütün qrafinyanın tərəfində olan kamerdinərə müraciətlə:

– Nə üçün Dervil görünür? – deyə soruşdu. Xəstə bir az yatağından qalxıb yenə ağı başına gəlmiş kimi: – Necə ola bilər, Moris! – dedi. – Bu iki həftə ərzində altı, yaxud beş dəfədir ki, mən vəkilimin yanına adam göndərirəm, o isə gəlmir. Siz nə zənn edirsiniz, mənimlə bu qədər əylənmək olar? Gedin, bu saat onu axtarıb tapın və yanıma gətirin. Mənim əmrimi yerinə yetirməyənsiz özüm ayağa durub getməyə məcbur olacağam...

Kamerdiner salona keçərək:

– Qrafinya, – dedi, – qrafın əmrini eşitdinizmi? Nə buyurursunuz.

– Özünüzü ələ göstərin ki, guya vəkilin yanına getmişsiniz, qayıtdıqdan sonra Dervilin mühüm bir iş üçün Parisin qırx l'yo uzaqlığında bir yerə getdiyini söylərsiniz. Bundan başqa ona söyləyin ki, vəkilin həftənin axırında gələcəyini gözləyirlər.

“Xəstələr hər zaman öz vəziyyətlərinin nə yerdə olduğunu başa düşməzlər”, – deyə qrafinya düşündü və xidmətçinin qayıtmasını gözləməyə başladı.

Qabaqki gün doktor qrafın bu gündən artıq yaşamayacağını söyləmişdi. Kamerdiner iki saatdan sonra qrafa ümitsiz bir cavab gətirdikdə, ölməkdə olan qraf böyük bir həyəcana gəldi.

O bir neçə dəfə təkrar edərək:

– Aman ya rəbb, aman ya rəbb! – dedi, – mən yalnız sizə inanırdım.

O uzun bir müddət oğlunun üzünə baxdı və nəhayət, zəifləmiş bir səsle dedi ki:

– Ernst, övladım, sən çox gəncsən, lakin sənin rəhmlilə qəlbin var, odur ki, can üstə olan atana verdiyin vədin müqəddəs olduğunu anlarsan. Bir sirri gizləməyə özündə qüvvə hiss edirsənmi? Elə

gizləməlisən ki, anan belə bir şey başa düşməsin. Oğlum, bu gün, bu evdə mənim etimad edə biləcəyim yalnız sənənsən. Mənim etimadımı puça çıxarmazsan ki?

– Yox, ata.

– Yaxşı, Ernst, bir az sonra mən sənə möhürlü bir zərf verəcəm; bu zərf Dervilə çatmalıdır; bunu elə gizlətməlisən ki, sənə olduğunu heç kəs bilməsin, xəlvətcə evdən çıxaraq, küçənin küncündəki poçt qutusuna salarsan.

– Yaxşı, ata.

– Mən sənə əmin ola bilərəmmi?

– Bəli, ata.

– Yaxın gəl, oğlum, öp məni. İndi mən artıq asudə və arxayın ölə bilərəm, mənim əziz oğlum... Altı, yaxud yeddi ildən sonra sən bu sirrin mənasını anlarsan, o zaman sən öz məharətinin və sədaqətinin hədiyyəsini alarsan və mənim səni nə qədər sevdiyimi başa düşərsən. Məni bir dəqiqəyə yalnız burax və buraya kimsəni qoyma.

Ernst çıxdı və anasının salonda durduğunu gördü.

Qrafinya:

– Ernst, – dedi, – buraya gəl!

Oturub uşağı özünə tərəf çəkdi, sinəsinə sıxdı və öpdü.

– Ernst, atan sənənlə danışdı?

– Bəli, ana.

– O sənə nə dedi:

– Mən bunu söyləyə bilmərəm.

Qrafinya hərarətlə onun üzündən öpərək:

– Ah, mənim əziz balam, – dedi, – sən bu qədər təvazö göstərməyinə çox seviniyəm. İnsan yalan danışmamalı və verdiyi sözə əməl etməlidir. Bu iki qaydanı heç bir zaman unutmamalısan.

– Ah, anacan, sən nə yaxşı adamsan! Mən əminəm ki, sən heç bir zaman yalan danışmamışsan.

– Bəzən, oğlum danışmışam. Bəzi hadisələr olur ki, adam vədini pozmağa məcbur olur. Bu hadisələr hər bir qanunun fəvqündədir. Qulaq as, Ernst, sən artıq böyük və ağıllı oğlansan. Özün görürsən ki, atan məni rədd etmişdir, mənim qaygılarımdan çəkinmişdir. Bunu mən özüm də başa düşürəm. Mənim onu nə qədər sevdiyimi sən özün yaxşı bilirsən.

– Bəli, ana.

Qrafinya ağlayaraq:

– Biçərə oğlum, – dedi, – bu bədbəxtliyə səbəb xainanə söhbətlərdir. Pis adamlar öz aqgözlüklərini doyuzdurmaq üçün məni atandan ayırmaq istəyirdilər. Onlar bizim var-yoxumuzu alıb mənim-səmək istəyirlər. Atanın canı sağ olsaydı, bizim bu ayrılığımıza tez son verilerdi, o mənim sözümə qulaq asardı; o rəhmlı, mehriban bir insandır; öz səhvini dərhal başa düşərdi; lakin indi o aqlını itirmişdir, məndən çəkinməsi tamamilə xəstə, dəli halı almışdır; bu onun xəstəliyinin nəticəsidir. Atanın indi sənə bu qədər əhəmiyyət verməsi də aqlını itirməyinə bir sübutdur. Heç sən o xəstələnmədən əvvəl, Polinanı və Jorju səndən artıq sevdiyini görmüşdünmü? Onun bütün halı dəyişmişdir. Səninlə mehriban olması, onda sənə bir tapşırıq vermək fikrini oyada bilər. Mənim mələk balam əgər sən öz ailənin evini yıxmaq və ananın bir parça çörək üçün dilənməyini istəmir-sənsə, hər şeyi mənə söyləməlisən.

Bu halda qraf qapını açaraq:

– A-a! – deyə bağırdı.

O qapının qabağında skelet kimi qupquru, cansız bir halda, yarı çılpaq dayanmış idi.

Bu boğuş bağırtı qrafinyanı dəhşətə saldı. Daş kimi donub mat qalmış idi. Əri o qədər zəif və solğun idi ki, qəbirdən xortlamış bir ölüyə bənzəyirdi.

Qraf xırıltılı bir səsle:

– Siz mənim həyatımı dərd və müsibətlə zəhərlədiniz, – deyə bağırdı, – indi isə məni sakit ölməyə qoymursunuz, oğluma yanlış fikirlər öyrədirsiniz, siz onu alçaq bir adam etmək istəyirsiniz.

Qrafinya can verən xəstənin ayaqları altına düşdü. Son həyat həyəcanlarından onun üzü dəhşətli bir rəng almışdı. Qrafinya ağlamağa başladı.

– Mənə yazığın gəlsin! – deyə bağırdı.

Qraf soruşdu:

– Bəs sizin mənə yazığınız gəldimi? Siz öz sərvətinizi tələf etdiniz, indi də mənim sərvətimi tələf etmək, oğlumu səfil və avara qoymaq istəyirsiniz?

– Nə olar, – deyə qrafinya sözə başladı, – mənə yazığınız gəlməsin, mənə qarşı amansız olun, lakin uşaqlar? Dul arvadınıza əmr edin monastıra getsin, mən tabe olmağa hazırım, günahlarımı yumaq

üçün monastıra gedərəm; mənə nə ömr edərsiniz, əməl etməyə hazırım, lakin uşaqlar məsud olmalıdır. Ah, uşaqlar, uşaqlar!

Qraf ümitsiz bir halda qupquru qurumuş əllərini oğluna doğru uzadaraq:

– Mənim yalnız bir uşağım var, – dedi.

Qrafınyə ərinin ayaqlarını qucaqlayaraq:

– Bağışlayın... – deyə bağırdı. – Tövbə edirəm, tövbə edirəm.

Hıçqırıqlar onu danışmağa qoymurdu. Qurumuş boğazından dolaşığı, anlaşılmaz sözlər çıxırdı.

Xəstə ayaqlarını azad edib qrafınyanı itələyərək:

– Ernstə söylədiyiniz sözlərdən sonra siz hələ tövbə etməyə də cəsarət edirsiniz, – dedi.

Sonra dəhşətli bir qeydsizliklə əlavə etdi:

– Sizdən soyuq bir ruzgar əsir. Siz pis bir qız, pis bir arvad idiniz, pis də ana olacaqsınız.

Zavallı qadın huşsuz yerə yığıldı. Xəstə zorla yatağına qədər süründü, uzandı və bir neçə saat sonra özündən getdi. Dini mərasim icrası üçün keşişlər gəldilər. Xəstə öldüyü zaman gecə yarı idi. Səherki səhnə onu son qüvvədən məhrum etmiş idi.

Mən gecə yarısı Qobsek baba ilə birlikdə gəlib çıxdım. Ev qarmaqarışlıq olduğundan ölünün otağının yanındakı kiçik salona keçdik. Burada üç uşaq ağlayırdı. Yanlarında isə iki keşiş dayanmışdı. Keşişlər gecəni cənazənin yanında keçirməli idilər. Ernst mənə yaxınlaşdı və anasının qrafın otağında tək qalmağı istədiyini söylədi.

Qəribə bir baxış və səsle:

– Oraya girməyiniz, – dedi, – anam orada ibadət edir.

Qobsek, özünə məxsus olan səssiz bir qəhqəhə ilə güldü. Mən bu xəsis adamın istehzası ilə razı ola bilməzdim: Ernstin gənc üzündə aydınca görünən bir hissəni həyəcana gətirmişdi. Uşaq bizim qapıya doğru yönəldiyimizi görüb, özünü qapıya verdi və bağırdı:

– Ana, burada iki qara geyimli kişi var, seni axtarırlar!

Qobsek uşağı tük kimi qaldırdı və qapını açdı. Qarşımızdakı mənzərəni görəndiniz! Otaq dəhşətli bir qarışıqlıq içində idi. Qrafınyə saçları dağınıq bir halda, alovlu gözlərlə otağın ortasında, cürbəcür şeylər, kağızlar, pərakəndə əsgilər, paltarlar arasında dayanmışdı. Ölünün hüsurunda belə bir qarışıqlığı görmək dəhşətli bir şey idi. Qraf ölür-ölməz, arvadı bütün qutuları və yazı masasını sındırmışdı.

Masanın qırıqları xalının üstünə səpələnmişdi. Portfeller, bəzi başqa şeylər də darmadağın edilmişdi. Hər yerdə onun yırtıcı əllərinin izini görmək olardı. İlk axtarışları bihudə olsa da, onun indiki görünüşündən və həyəcanından, nəhayət, sirli kağızları tapmış olduğunu anlamaq olardı. Mən yatağın üstünə baxdım və peşədən, ciddi məşğələdən doğan şüursuz bir fəhm ilə burada nə olduğunu dərhal başa düşdüm. Qrafın cənazəsi yatağın pərdəsi yaxınlığında, döşəyin eninə, başaşağı, ehmalsız bir şəkildə atılmışdı. Sanki o da döşəmənin üzərinə səpələnmiş kağız zərfləri kimi bir şey idi. Doğrudan da, indi o, quru bir qabıqdan başqa bir şey deyildi. Onun öyilib bükülmüş, qurumuş əzaları ona gülünc və dəhşətli bir görünüş verirdi. Şübhəsiz, ölü, geriyyə qaytarış qəbzini ölənə qədər hər cür sui-qəsdədən mühafizə edə bilmək üçün balıncının altında saxlayırdı. Qrafınyə ərinin fikrini anlamışdı. Zira bu fikir ölünün son hərəkətində, əsəbi bir şəkildə bükülmüş barmaqlarında əks olunmuş idi. Balınc döşəmənin üzərinə atılmışdı. Qrafınyanın ayağının izi hələ də balıncın üstündə görünürdü. Qrafınyanın ayaqlarının altında isə bir kağız gördüm, bir neçə yerinə qrafın möhürləri basılmış idi. Mən dərhal kağızı götürüb üstündəki yazını oxudum. Məktub mənə çatmalı idi. Müqəssiri danışdıran ciddi bir hakim nəzərlə qrafınyanın üzünə diqqətlə baxdım... Buxarıda, odun içində kağız yanırdı. Qrafınyə bizim gəldiyimizi eşidib kağızı oda atmışdı. Sənəddə birinci maddələri mən onun uşaqlarının xeyrinə yazdırmışdım. O isə bu maddələri oxuyarkən, uşaqlarının irs haqqından məhrum edildiyini zənn edərək kağızı puç etmişdi. Natəmin vicdanı və elədiyi cinayət qarşısında ixtiyarsız dəhşətə gəlməsindən aqlını itirmişdi. Bəlkə də, o bizim tərəfimizdən tutulmuş olduğunu görürük, artıq dar ağacını və çəlladın odda qızmış damğasını təsəvvürünə gətirirdi.

Bu qadın bizim danışmağımızı gözləyirdi: o boğulurdu, gözləri sərsəm kimi o yan-bu yana dolaşırdı.

Odun içindən hələ tamamilə yanmamış bir kağız parçasını çıxararaq:

– Ah, xanım, – dedim, – siz uşaqlarınızı səfalətə saldınız. Bu sənəd onların sərvətini təmin edirdi.

Qrafınyə bu saat huşsuz yığılacaqmış kimi ağzı ayrılı qaldı.

Qobsek cınıldayan bir səsle:

– O-xo-xo! – dedi.

Mis bir şamdan mermər daşın üstündən çəkilərkən necə bir səs çıxarırsa, bu səs də eyni təsiri bağışlayırdı.

Qoca, bir az sükut etdikdən sonra sakit bir səslə mənə dedi ki, qrafın mənə satdığı mülkünün qanuni sahibi olmadığını qrafinyaya isbatını etmək istəyirsiniz? Bu dəqiqədən etibarən bu evin sahibi mənəm.

Başıma gözlənilmədən dəyənək vurulsaydı bu mənə daha az əzab verər və mənim üçün daha az gözlənilməz olardı. Qrafinya mənim sələmçiyyə təəccüblü bir nəzərlə baxdığını görmüşdü.

O danışmağa söz belə tapmayaraq, yalnız:

– Cənab! Cənab! – dedi.

– Saxta satışın sənədi sizdəmidir? – deyə mən Qobsekdən soruşdum.

– Mümkündür.

– Siz qrafinyanın elədiyi cinayətdən istifadə edəcəksiniz?

– Bəli.

Qrafinyanı erinin yatağı yanında ağlar bir halda qoyub getdim. O hiçqıra-hiçqıra ağlayırdı. Qobsek də mənimlə getdi. Küçəyə çıxdıqdan sonra mən ondan ayrılmaq istədim, lakin o mənə yaxınlaşdı və qəlbin içinə sancılan dərin bir baxışla mənə baxdı, bu dəfə daha kəskin çıxan şirin bir səs ilə:

– Sən məni mühakimə edirsən? – dedi.

O gündən sonra biz gec-gec görüşərdik. Qobsek qrafın evini kirayəyə verdi, yayı malikanədə keçirdi, ağa kimi dolanır, ferma tikdirir, dəyirmanları təmir etdirir, yol çəkdirir, ağac əkdirirdi. Bir gün mən ona Türlü xiyabanlarında rəst gəldim.

– Qrafinya özünü qəhrəmancasına aparır, – dedim. – O özünü uşaqların tərbiyəsinə həsr etmişdir, həm də yaxşı tərbiyə verir. Böyüyü – çox yaxşı uşaqdır.

– Mümkündür.

Sözümə davam edərək:

– Siz Ernstə kömək etməyə borclu deyilsinizmi? – dedim.

– Ernstə kömək etmək? – deyə Qobsek bağırdı. – Yox, bədbəxtlik – yaxşı bir müəllimdir, bədbəxtlik ona dərs verər, pulun, kişilərin və qadınların qiymətini ona öyrəder. Qoy o Paris dənizində bir qədər üzsün. O yaxşı üzücü olduqdan sonra biz ona yaxşı bir gəmi verərik.

Mən onun sözlərinin mənasını anlamağa çalışmayaraq ayrıldım.

Qrafinya gənc de Restoda mənə qarşı nifrət oyatdığından, o mənimlə məsləhətləşməyi lazım bilməsə də, mən yenə də keçən həftə Ernstin Kamillanı sevdiyini və öhdəsindəki vəzifəni yerinə yetirmək üçün tələsmək lazım gəldiyini xəbər vermək məqsədilə, Qobsekin yanına getdim. Belə ki, gənc qraf artıq həddi-bülüğa çatmışdı. Qoca dəllal onu bu dünyadan aparacaq olan bir xəstəliklə çoxdan xəstələnərək yatağa düşmüşdü. O, cavabı yataqdan durub işlərlə məşğul olana qədər təxirə saldı. Şübhəsiz, özündə bir qətrə belə həyat hiss edincəyə qədər, heç bir şeyi əlindən çıxarmaq istəmirdi. Onun iki-başlı cavabının başqa mənası ola bilməzdi. Zənn etdiyindən daha artıq xəstə olduğunu görüb, qocalığı ilə dəlilik dərəcəsinə gəlmiş olan xəstəliyinin dərəcəsinə bilmək məqsədilə xeyli zaman onun yanında oturdum. Yaşadığı evdə özündən başqa kimsə olmasın deyə, bütün evi icarəyə götürmüş və otaqların hamısını boş qoymuş idi. Tutduğu otaqda isə hər bir şey əvvəlki yerində idi. On altı ildən bəri yaxşıca tanıdığım şeylər o dərəcədə eyni vəziyyətdə qalmışdı ki, onların şüşə altında saxlandığını zənn etmək olardı. Onun sadıq qapıçısı olan qadın əlil bir kişiye ərə getmişdi. Arvad yuxarı mərtəbəyə Qobsekin yanına getdikdə, bu əlil kişi qapını qoruyardı. Həmin bu arvad yenə də onun evini idarə edir, gələnləri xəbər verir, onunla söhbət edir, xəstənin yanında otururdu. Qobsek zəif olduğuna baxmayaraq, müştərilərin bəzilərini özü qəbul edir, faiz alırdı. Öz işlərini o dərəcədə sadələşdirmişdi ki, bayırda bir işi düzəltmək lazım gələrsə, yalnız əlil kişiye tapşırıq vermək kifayət edirdi.

Fransa Haiti Respublikasını təsdiq etdikdən sonra¹ Qobsek, San-Domingodaki əski mülk işlərini bildiyi, oradakı kolonistləri, yaxud mükafat almalı olan şəxsləri tanıdığı üçün mülk iddialarını ləğv etmək və Haitidən çatacaq olan pulları təqsim üçün təşkil edilmiş komissiyonun üzvü təyin edilmişdir. Qobsekin dühası kolonistlərin, yaxud varislərinin iddialarını hesaba götürmək üçün “Verbrust və Jiqonne firması” adilə bir agentlik düzəltdi. Qobsekin bu agentliyə qoyduğu maya yalnız təcrübəsindən ibarət olduğu üçün o, ancaq öz şərikləri ilə gəliri bölüşürdü. Bu agentlik təcrübəsiz, etimad etməyən, yaxud

¹Fransa Qaiti respublikasını təsdiq etdikdən sonra – sabiqdə koloniya olan Qaitinin (Böyük okeanda bir qrup adalardır) istiqlaliyyəti 1825-ci ildə Fransa tərəfindən təsdiq olunmuşdu.

haqları şübhə altında olan adamların iddiaları üçün filtr kimi bir şey idi. Qobsek bir təsviyəçi kimi iri mülk sahibləri ilə danışmaq aparırdı. Bu mülk sahibləri öz haqlarını artırmaq, yaxud tez təsdiq elətdirmək üçün sərvətlərinin böyüklüyünə uyğun bir miqdarda ona peşkeş gətirirdilər. Bu surətlə bu hədiyyələr əlinə keçirə bilmədiyi məbləğlərdən aldığı hesab faizi kimi bir şey idi; bundan başqa, agentlik pulun hamısını birdən almağı, respublikanın şübhəli pul verişlərinə tərcih edən adamların xırda, yaxud davamlı mülklərini ucuz qiymətlə ona verirdi. Qobsek bu böyük işin qarnı doymayan bir əjdahası idi. O hər gün səhərlər öz hədiyyəsini alar və asılmağa məhkum edilmiş bir adamı bağışlamaq məsələsini həll edən bir nabob¹ naziri kimi, bu hədiyyəni naz ilə nəzərdən keçirərdi. Qobsek hər şeyi: bir yoxsulun təqdim etdiyi içi ov quşu ilə dolu səbətləri, qənaətkar adamların göndərdiyi şamları, varlıların qab-qacağını, möhtəkirlərin qızıl tütün qablarını qəbul edirdi. Bu şeyləri qoca sələmçinin nə etdiyini kimse bilməzdi. Hər şey onun evində gözədən itər və heç bir şey oradan bayıra çıxmazdı.

Mənim köhnə tanışım qapıçı qadın mənə deyirdi ki, namuslu bir qadın kimi and içirəm ki, mən onun bu şeyləri boğazından keçirib udduğuna inanıram, ancaq bu onun heç də xeyrinə deyil, – görmürsünüzmü, mənim divar saatımın quşu kimi qupquru qurumuşdur.

Nəhayət, keçən bazar ertəsi günü Qobsek əlil kişini mənim dalımcı göndərmiş idi. Əlil kabinetə girərək:

– Tez olun, cənab Dervil, – dedi. – Sahibkar öz son haqq-hesabını çəkir, lumu kimi saralmışdır, sizinlə yaman danışmaq istəyir; ölüm onun canını alha-aldadır, boğazında son xırıltı səslənir.

Mən Qobsekin otağına girdikdə, o buxarı qarşısında dizi üstə dayanmışdı. Buxarıda ocaq yanmasa da, bir yığın kül var idi. Qobsek çarpayından düşərək oraya qədər sürünmüş, lakin yenə geriyyə qayıdıb yatağına uzanmaq üçün gücü çatmamış, səsi də çatmamışdı ki, köməyə çağırınsın.

Onu qaldırıb yenə yatağına uzanmağa kömək etdikdən sonra:

– Mənim köhnə dostum, – dedim, – siz üşüyürsünüz. Bəs nə üçün buxarını qalatsamırsınız?

O son, sönən bir baxışla məni seyr edərək:

¹ Nabob – Hindistanda varlı knyazlara deyirlər.

– Mən üşümürəm, – dedi, – ocaq yandırmıq lazım deyil. Mən gedirəm, əzizim, haraya getdiyimi özüm də bilmirəm. Lakin mən buradan gedirəm. Budur bu mənim karfologiyamdır¹. – Bu istilahi işlətməsi ağlının aydın olduğunu və düz işlədiyini göstərirdi. – Mən otağın içinə qızıl yağdığını zənn etdim, onu yığmaq üçün ayağa durdum. Mənim bütün bu sərvətim kimə çatacaqdır? Mən onu xəzinəyə verməyəcəyəm. Mənim vəsiyyətim var... Qrosi, axtar, onu tap. “Gözəl hollandiyalı qadın” bir qızı vardı, onu mən bir axşam Biven küçəsində görmüşdüm. Yanılmıramsa, onun adı Skat idi. O, sevgi ilahəsi qədər gözəl bir qızıdır. Onu taparsan, Qrosi. Sən mənim vəsim-sən, nə istəyirsənsə götür: burada qaz böyrəyindən hazırlanmış paş-tetlər, qəhvə qutuları, şəkər, qızıl qaşıqlar var. Odionun² qayırdığı servizi arvadına verərsən. Lakin brilyantları kimə verim? Sən onlara qiymət qoyarsanmı, əzizim? Mənim bir çox çeşidli tütünü var, onları Hamburqda satarsan, orada qiyməti iki dəfə artıqdır. Mənim hər bir şeyim var və hər şeydən mən ayrılmalıyam.

Sonra özünə müraciətlə:

– Gedək, Qobsek baba, – dedi, – mətanətli ol, toxta; itirmə özünü...

Yatağına uzandı, üzü bürüncdən qayırmış kimi balıncın üzərində aydınca görünürdü; sümük barmaqlı qurumuş əlini yorğanın altından çıxarıb sanki yubanıb burada qalmaq üçün nədənsə bərk-bərk yapışdı, öz metal baxışı kimi soyuq olan buxarıya baxdı, Let’erin³ “Brutun uşaqlarının ölümü” adlı şəklindəki konsulların dalında durmuş ciddi üzlü qoca romalıları kimi, qapıçının, əlil kişinin və mənim gözələrimizin qarşısında, ağlını belə itirmədən öldü.

Qoca əlil əsgər şivəsi ilə mənə müraciət edərək:

– Qoca Lazar kimi, əzəmətlə öldü, – dedi.

Can verən qocanın cavahıratı fantastikcəsinə sayması hələ də qulağında cingildəyirdi. Onun baxışını təqib edən gözələrim, həcmi etibarilə məni heyretə salan kül yığınının üzərində dayandı. Maşanı götürüb kül içinə soxdum, orada bir yığın qızıl və gümüş var idi. Ehtimal, bu qızılar xəstə olduğu vaxt yığıldığı hədiyyələr idi; zəifliyindən

¹ Karfologiya – can üstə olan bir adamın əllərinin son hərəkətidir.

² Odio – saray zərgərinin adıdır.

³ Let’er (1750-1832) – David məktəbinə mənsub fransız rəssamıdır. Burada adı çəkilən şəkil Luvrdadır.

bunları gizlədə bilməmiş, heç kəsə inanmadığından banka göndər-məmişdi.

Qoca əlilə:

– Tez hakim çağırın, – dedim, – tez hər şeyi möhürləmək lazımdır.

Qobsekin son sözlərindən və qapıçı qadının söylədiyindən heyran qalaraq, birinci və ikinci mərtəbədəki otaqların açarlarını götürüb, evi gəzməyə getdim. Elə birinci otaqda, bir az əvvəl mənə mənasız görünən sözlərin mənasını anladım; əyalet xəsislərinə məxsus olan ağılsız bir hiss ilə əmələ gələn xəsisliyin səmərəsini gördüm. Qobsekin öldüyü otağın qonşuluğunda çürümüş pəstətlər, bir çox yeməli şeylər, balıq qulaqları, zəhərli iylərilə mənə az qala boğmuş olan saqqallı balıqlar var idi. Hər yerdə qurd və həşərat qaynaşdı. Bir az əvvəl almış olduğu bu hədiyyələr arasında müxtəlif həcmli çay, qəhvə tayları yığılmışdı. Buxarının üstündəki gümüş sup qabında Qavrdan onun adına göndərilmiş pambıq tayları, şəkər qutuları, rom boçkaları, qəhvə, indiç, tütün, bir çox xırdavat malların sənədləri var idi. Bu otağın içi mebel, gümüş şeylər, lampalar, şəkillər, vazalar, kitablar, çərçivəsiz bükülmüş gözəl qravürlər, nadir şeylərlə dolu idi. Kim bilir, bəlkə də bütün bu qiymətli şeylərin hamısı yalnız hədiyyələrdən ibarət deyildi. Bəlkə də bunun bir qismi girov qoyulub da, sonra geri götürülməmiş şeylərdən ibarət idi. Burada sikkəli və şif-rəli cavahir qutuları, gözəl bir kətana bükülmüş servizlər, qiymətli silahlar, yarlıqsız bir çox şeylər var idi. Nədənsə ələ götürüldüyünü zənn etdiyim bir kitabı verəqlədikdə, içində min franklıq assignasiyalar gördüm. Mən hər şeyi əsaslı nəzərdən keçirməyə qərar verərək hər şeyi alt-üst elədim: Rembrandtın fırçasına layiq olan bu hollandiyalının bu qədər hərisçəsinə sevdiyi qızilları tapmaq üçün döşəməni, tavanı, karnizləri, divarları araşdırdım. Bütün hüquqşünaslıq təcrübəmdə bu dərəcədə xəsislik və orijinallıq səmərəsi görməmişdim. Onun öz otağına qayıtdıqdan sonra getdikcə artan bu xırdaçılığının və sərvətinin çoxalmasının səbəbini yazı masasında tapdım. Kağız presi altında Qobsek ilə, onun bu hədiyyələrini alan alverçilərin məktubları var idi. Ya bu adamlar Qobsekin məhərətinin qurbanı olmuşdular, ya da o öz malı və şeyləri üçün çox pul istədiyindən, sazişlər natamam qalmışdı. Şevə yeməli şeyləri otuz faiz tənizlə almaq istədiyi üçün, Qobsek mallarını ona satmağa razı olmamışdı. Qobsek bir neçə frank üçün mübahisə edir və bu mübahisə zamanı mallar tələf

olub gedirdi. Gümüş şeylərin satılmamasına səbəb, onun nəqliyyat xərcini vermək istəməməsi idi. Məsələ qəhvəyə gələndə, o qəhvənin səpələne biləcəyini nəzərə almaq istəmirdi. Bir sözlə, hər şey mübahisəyə, çekişməyə səbəb olurdu. Bu çekişmələrdə ağıllığın zəiflədiyi və qüvvətli ehtirasları ağıllarından çox ömür sürən bütün qocaların düşdüyü anlaşılmaz tərsliyin ilk əlamətləri görünürdü. Özümü onun yerinə qoyub öz-özümə soruşdum: “Bütün bu sərvətlər kimə çatacaqdır?” Yeganə varisi haqqında mənə verdiyi bu qərribə göstərişi mülahizə etdikdə, bir fahişənin qabağına böyük bir sərvəti atmaq üçün Parisin bütün şübhəli evlərini araşdırmağa məcbur olacağımı düşündüm. Lakin hər şeydən əvvəl, bunu bilməlisiniz ki, şəksiz sənədlərə əsasən qraf Ernst de Resto yaxında öz mülkünə sahib olacaq, bunun sayəsində Kamilla ilə evləne biləcəkdir. Bundan başqa, o öz anası qrafinya Restonu, bacısını və qardaşını kafi dərəcədə cəhizlə və sərmayə ilə təmin edə biləcəkdir.

Madam Qranl'e:

– Yaxşı, əzizim Dervil, – dedi, – biz bu barədə fikirləşərik.

– Bizim ailəmiz kimi bir ailənin Ernstin anasını qəbul etməsi üçün o çox zəngin olmalıdır. Sizə məlum olsun ki, mənim oğlum bir neçə gündən sonra Qranl'e ailəsinin iki budağını birləşdirərək hersoq Qranl'e olacağından mən onun münasib bir qayını olmasını istədim.

Qraf de Born:

– Lakin, – dedi, – Restonun gerbi – gümüş haşiyəli və dörd ədəd üstü qara xaçlı qızıl qalxandan ibarətdir, bu isə gözəl bir gerbdir.

Vikontessa:

– Doğrudur, – dedi, – bir də ki, Kamilla öz qayınanasilə görüşməyə də bilər.

Qoca dayı yenə dedi:

– Madam de Bosean madam de Restonu öz evində qəbul edirdi.

– Ah, yalnız raut¹ axşamlarında, – deyə vikontessa cavab verdi.

Paris, yanvar 1830-cu il

¹ Raut – geniş tanışlar dairəsi üçün verilən müsəmirə

POLKOVNİK ŞABER

Qrafiyyə İda de Bokarme, de Şatleyə

– Ey, bura baxın, bura baxın, yenə bizim köhnə frizşinelimiz gəldi!

Bu sözləri söyləyən oyunbaz bir dəftərxana işçisi idi. Bu vaxt o böyük bir iştah ilə çörək parçası gövşəyirdi. Çörəyin xəmirindən bir qırıntı qoparıb yumrulatdı və bunu gülə-gülə, söykəndiyi pəncərənin gözündən bayıra atdı. Tuş atılmış olan xəmir yumrusu Viv'eri küçasindəki evin heyətindən keçən bir yolçunun şlyapasına dəyərək çərçivəyə qədər sıçradı; vəkillik edən cənab Dervil bu evdə yaşayırdı.

Baş kargüzar məxaric hesabından başını qaldıraraq:

– Simonen, az sarsaqlıq elə, yoxsa eşiyə çıxardaram, – dedi.

– Müştəri nə qədər kasıb olsa da, hər halda yenə də insandır.

Adətən hər bir dəftərxanada baş kargüzarin xüsusi ixtiyarında olan, məhkəmə məmurlarının çağırışlarını və ədalət məhkəməsinə verilən ərizələri daşımaqdan artıq baş kargüzarin tapşırıqlarını və əsiqanə məktublarını yerinə yetirən on üç-on dörd yaşında uşaqlar oluf ki, Simonen də bunlardan biri idi. Belə uşaq özünü Parisin küçə uşağı kimi aparır, taleyi isə ərizəbazlara bağlıdır. Belə uşaq demək olar ki, hər zaman zalimlik və azgınlıq edir, nəğmə düzəldir, istehza etməyi sevir, acgöz və tənbel olur. Bununla belə bütün bu balaca kargüzarların qoca anaları olur və onlar adətən qazandıqları otuz, yaxud qırx franklıq aylıq maaşlarını beşinci mərtəbədə yaşayan anaları ilə bölüşürlər.

Simonen müəllimin səhvini tutmuş olan bir şagird kimi:

– Əgər o insansa, bəs nə üçün siz ona “friz şinel” deyirsiniz? – deyə soruşdu.

Simonen yenə çiyinlə pəncərəyə söykənərək, pendir-çörəyini yeməyə başladı. O dilican atları kimi ayaq üstündə istirahət edirdi.

Qodeşal adlı üçüncü kargüzar yavaş bir səslə:

– Bu çinlini ələ sahib bir yaxşı oynada bilsəydik? – dedi.

O, dördüncü kargüzar tərəfindən yazılan ərizəni bezi dəlillərlə əsaslandırır. Əyalətdən təzəcə gəlmiş iki yeni şagird isə bu ərizənin surətini köçürüdürlər.

Bunu söylədikdən sonra o yenə bədhətən ərizəni diktə etməyə başladı:

– ...Lakin əlahəzrət XVIII Lüdovikin şayan-heyrat və mərhəmətli hikməti sayəsində... (alim Deroş, madam ki üzünü köçürürsünüz, hamısını yazın) öz krallığının idarəsini yenə öz əlinə alıb, fəhm etdi ki, (bu qarnı piyli komediant nə fəhm edəcəkdik?) taleyin hökmü ilə ali bir niyyət üçün yaradılmışdır!.. (nida işarəsi və altı nöqtə: ədalət məhkəməsində olanlar dindar olduqlarından buna çox əhəmiyyət verirlər) yuxarıda göstərilən fərmanın tarixindən belə məlum olur ki, onun birinci fikri inqilab zamanəsinin müdhiş və ağır sarsıntılarının səbəb olduğu bədbəxtliklərin əvəzini vermək, bir çox sadıq nöqərlərinin (“bir çox” sözü mədhdir, tribunalın xoşuna gələr) satmadıqları mülklərinə olan hüquqlarını, bu mülklərin cəmiyyət ixtiyarında, dövlətin həmişəlik, yaxud müvəqqəti ixtiyarında, yaxud ictimai idarələrdə əmanət şəklində qalmasından asılı olmayaraq, bərpa etmək olmuşdur. Çünki biz bu fikirdəyik və bunu iddia edirik ki, həmin məşhur və bir dərəcə qanuni ədaləti olan fərmanın ruhu və mənası budur...

Qodeşal kargüzarlara müraciətlə:

– Dayanın, – dedi, – bu məlun cümlə mənim bir səhifəmə sığışmadı.

Gerbli qalın kağızı çevirmək üçün barmağını dodağı ilə yalayaraq:

– Belə, – dedi; əgər siz onu oynatmaq istəyirsinizsə, ona sahibkarın öz müştərilərini ancaq gecə saat ikidən üçə qədər qəbul etdiyini söyləmək lazımdır. O zaman bu qoca hərifin gəliş-gəlməyəcəyinə baxarıq.

Qodeşal yenə başladığı cümləni yazdırmağa davam edərək:

– Bu fərman verilmişdir... hazırdırmı? – deyə soruşdu.

Kargüzarların üçü də bir səslə:

– Hazırdır! – deyə bağırdı.

Bir vaxtda üç iş görüldü: ərizə yazılır, laqırtı edilir və sui-qəsd düzəlirdi.

– Bu fərman verilmişdir... Nə vaxt verilmişdir? Bukar dayı, fərman nə vaxt verilmişdir? Məsələ lap aydın olmalıdır, mitil! Onda ərizə daha yaraşlıq görünər!

Kargüzarlardan biri, baş katib Bukar cavab verənə qədər:

– “Mitil!” – deyə təkrar etdi.

Qodeşal yenice işe girmiş kargüzarlardan birinə ciddi və eyni zamanda istehzal bir nəzərlə baxaraq:

– Nece, siz “mitil” sözünü yazdınız?

Dördüncü kargüzar Deroş, qonşusunun köçürdüyü kağızın üzərinə əyilərək:

– Bəli, – dedi, – belə yazıb: “Məsələ lap aydın olmalıdır” “mitil”. Özü də “mitili” iki “t” ilə yazmışdır.

Kargüzarlar hamısı ucadan gülüşdülər.

Simonen:

– Cənab Qyure, siz mitil sözünü hüquq istilahı hesab edirsiniz və Mortanidən gəlmiş olduğumuzu söyləyirsiniz? – deyə soruşdu.

Baş katib:

– Bu sözü təmiz silin, – dedi. – Əgər sənədlərə vergi qoyan məhkəmə üzvü belə bir şey görərsə, burada cəfəngiyat yazıldığını söylər. Sizin sayənizdə sahibkar üçün də yaxşı olmaz. Bir də belə axmaqlıq eləməyin. Normandiyalı ərizəni bu qədər diqqətsiz yazmalıdır. Ərizə yazmaq bizim komandamız üçün “Döyüşə hazır ol!” əmri kimi bir şeydir.

Qodeşal təkrar soruşdu:

– Bu fərman verilmişdir... Bukar, söyləseniz, bu fərman nə vaxt verilmişdir?

Katib başını yazdığı məktubun üzərindən qaldırmayaraq:

– Mən səkkiz yüz on dördüncü ilin iyun ayında, – deyə cavab verdi.

Bu böyük ərizənin yazılmasına qapının döyülməsi mane oldu. Kargüzarların beşi də dişlərini ağardaraq, istehzal və işıldayan göz-
lərini berəldib, başlarını qaldırdılar və burunlarını qapıya doğru çevirərək bir səslə:

– Buyurun! – deyə bağurdılar.

Bukar ədalət məhkəməsinin dilində “pəsməndə” adlanan bir yığın işin içində qurdalanaraq yerindən tərpənmədi və düzəltdiyi hesabı yazmağa davam etdi.

Dəftərxana böyük bir otaqdan ibarət idi. Hər bir davalı işlər ocağında olduğu kimi, buraya da bir peç yerləşdirilmişdi.

Borular otağın çəpinə çəkilmişdi və hörülmüş buxarı ilə birləşdirilmişdi. Buxarının mərməri üstündə çörək qırıqları, üçbucaqlı bri pendiri, yaxşı qızardılmamış donuz kotletləri, stəkanlar, şüşələr və baş katib üçün qoyulmuş bir fincan şokolad var idi. Bu yeməli şeylərin

rayihəsi həddindən artıq qalanmış peçin qoxusu ilə, dəftərxanalara və köhnə kağıza məxsus olan bir iylə qarışır və elə dəhşətli bir iy əmələ gəlirdi ki, burada tülkü üfunətini belə duymaq mümkün olmazdı. Döşəmənin üstü palçığa və kargüzarların ayaqlarında gətirdikləri qara bulaşmış idi. Dervilin yazı masası pəncərənin yaxınlığında idi. İkinci kargüzarın balaca masası da bunun yanında idi. Bu zaman ikinci kargüzar məhkəmə üçün kağız düzəltdirdi. Səhər saat səkkizlə doqquzun arası olardı. Dəftərxanada bəzək əvəzinə divarlardan böyük sarı elanlar asılmışdı. Bu elanlarda qeyri-mənqul əmlakın siyahıya götürülməsi, satış, vərəşlik bölgüsü auksionları, yaxud ibtidai məhkəmə qərarı haqqında xəbərlər verilirdi. Bir sözlə, burada bütün dəftərxana qənimətləri var idi. Baş katibin dal tərəfində böyük bir dolab yüksəlirdi; dolab başdan-ayağa qədər kağız bağlamalarıyla dolu idi. Aşağıya sallanan saysız-hesabsız yarlıqlar və qırmızı iplər məhkəmə qovluqlarına xüsusi bir xarakter verirdi. Dolabın alt gözləri kənarları göy kağızla cildlənmiş, işlənməkdən saralmış qovluqlarla dolu idi. Bunların üzərində, gəlirli işləri burada “bitən” böyük müştərilərin adlarını oxumaq olurdu. Kirli pəncərə şüşələrindən içəriyə xəfif bir işıq düşürdü. Ümumiyyətlə, Parisdə fevral ayında səhər saat ondan qabaq, çıraq yandırmadan yazı yazıla biləcək çox az dəftərxana var. Bu dəftərxanaların hamısı pis halda saxlanılır... Səbəbi də məlumdur: oraya yalnız iş üçün gəlirlər, kimse orada yaşamır, kimse şəxsən bu sadə və görkəmsiz məskənlərin harada olmasılı maraqlanmır. Nə vəkil, nə ərizə verənlər, nə katiblər bu binanın qəşəngliyini düşünməzlər. Bu bina bəziləri üçün məktəb, başqaları üçün – aralıq həyət, sahibkar üçünsə – istehsalat yeridir. Kirli olmuş təfrişat dindar bir ehtiyatkarlıqla birinin əlindən o birisinə keçir, bezi dəftərxanalarda indi də zibil qutularına, “Şle” prokurorlarının bağlı torbalarına təsadüf olunur. “Şle” köhnə quruluşda indiki birinci dərəcəli tribunal mənasında olan “Şatle” sözündən əmələ gəlmişdir.

Bu qaranlıq, kirli və tozlu dəftərxanada, başqa dəftərxanalarda olduğu kimi, şikayətçiləri iyrendirən bir şey var idi; bu da Parisin ən iyrenci çirkəbxanalarından biri idi. Həqiqətən, qoqal alış-verişi kimi dua oxunan və dua satılan rütubətli kilsələr, bütün xülyələrimizi öldürən, səadətimizin sonunu göstərən cır-cındır alverçilərinin dükənləri, yəni bu iki şairəyə çirkəbxanalar olmasaydı, bütün ümumi alış-satış məntəqələri arasında vəkilin dəftərxanası ən murdar və dəhşətli

bir yer sayıla bilərdi. Lakin eyni şeyi qumarxanalarda, məhkəmələrdə, lotereya idarələrində və fahişəxanalarda da görə bilərik. Nə üçün belədir? Bəlkə də, bu yerlərdə insan ruhunda doğan faciənin sayəsində ətrafdakı şəraitin təfərrüatı öz əhəmiyyətini itirir; böyük mütəfəkkir və böyük şöhrətpərəstlərin az tələbkarlığını da bununla izah etmək olar.

– Hanı mənim cib bıçağım?

– Mən çörək yeyirəm.

– Buna baxsana, ərizenin üstünə mürəkkəb ləkəsi salmışdır!

– Səs salmayın, ağalar!

Bütün bu səslər qoca şikayətinin, bədbəxt bir adamın hərəkətlərini belə eybəcər şəkllə salan bir zəlalətlə qapını örtüyü zaman söylənmişdi. Yeni gələn gülümsəmək istədi, lakin üzünün özəlləri zəiflədi, ona görə gülə bilmədi, o, ancaq sarsılmaz bir laqeydliklə ona baxan altı kargüzərin üzündə heç olmasa bir zərrə xeyirxahlıq əlaməti görməyə çalışdı. Şübhəsiz o, insanları anlama bilirdi. Dingildəyən uşağa nəzakətlə xitab edərək, heç olmasa onun mərhəmətlə cavab verəcəyinə ümid bağladı.

– Cənab, – dedi, – sahibkarınızı görmək olarmı?

Hiyləgər dingildəyən uşaq zavallıya cavab vermədi, yalnız sol əlinin barmaqları ilə qulağını tıqqıldadaraq, “kar olduğunu” anladı.

Qodeşal dörd nəfərin çörəyini ağızına doldura-doldura və eyni zamanda bıçağı oynadaraq, ayağını bir-birinin üstünə qoydu və havadan sallanan ayağını onun gözlərinin bərabərinə apararaq soruşdu:

– Sizə nə lazımdır?

Zavallı adam:

– Cənab, – dedi, – beşinci dəfədir ki, mən bura gəlirəm. Mən cənab Dervillə danışmaq istəyirəm.

– İşiniz var?

– Bəli, lakin mən işimi yalnız cənab Dervilə söyləyə bilərəm...

– Sahibkar yatmışdır; əgər siz çətin bir iş üçün ciddi surətdə onunla məsləhətləşmək istəyirsinizsə, bilməlisiniz ki, o yalnız gecə yarısı yaxşı işləyir. Lakin siz bizi işinizlə tanış etsəydiniz, bəlkə də, biz ondan heç də pis bacarmazdıq...

Yeni gələn dinmədi. Özgə mətbəxinə soxulmuş və döyüləcəyindən qorxan bir köpək kimi qorxa-qorxa ətrafına boylanmağa başladı. Kargüzarlar, cibləri boş olduğundan, heç bir zaman oğrudan

qorxmazlar; odur ki, onlar friz şineli geymiş adamdan şübhələnmədilər və onun bina ilə tanış olmasına mane olmadılar. O, son dərəcə yorğun göründüyündən oturmaq üçün stul axtarırdı.

Vəkillər öz dəftərxanalarında qəsdən az stul qoyarlar: daha kasıb olan müştərilər ayaq üstə gözləməkdən yorulub, söylənə-söylənə getsələr də, hər halda vaxt almırlar, vaxtın isə bahası qoca bir prokurorun təbirincə nırx ilə verilmir.

– Cənab, – deyə qoca cavab verdi, – mən öz işimi yalnız cənab Dervilə söyləyə biləcəyimi xəbər verməklə müşərrəf oldum. O yuxudan oyanıncaya qədər gözləyəyəm.

Bukar hesabını qurtardı. Bundan sonra şokolad iyi duyaraq, qamış kreslosundan ayağa durdu, buxarıya yaxınlaşdı, qocanı başdan-ayağa qədər süzdü, onun friz şineli gözəndən keçirdi və üzünü qərribə bir şəkildə turşutdu. Çox ehtimal ki, o, bu qocanı nə qədər sıxışdırsan, bir quruş belə çıxarmaq mümkün olmayacağını düşünmüş idi; o zaman, dəftərxananı pis müştəridən azad etmək məqsədilə, məsələyə qarışdı.

– Cənab, onlar sizə sözün düzünü deyirlər: sahibkar yalnız gecələr işləyir. Əgər siz ciddi bir iş üçün gəlmişsinizsə, məsləhət edirəm, yenə gecə saat birdə gəlsiniz.

Qoca küt bir nəzərlə baş katibin üzünə baxdı və bir müddət yerindən hərəkət etmədi. Kargüzarlar, şikayətçilərin fikrə daldığı və tərəddüd etdiyi zaman üzlərində görünən təbəddülata adət etmiş olduqlarından, axur yanındakı atlar kimi bərkənd ağızlarını marçıldadaraq qarınlarını doldururdular. Qocanı rahat buraxdılar.

Nəhayət, qoca, insan münasibətinə etimad etməyən bədbəxt adamlara məxsus xüsusi bir ısrar ilə:

– Cənab, – dedi, – mən bu axşam gələyəm.

Yoxsulların bacardığı yeganə bir intiqam var ki, o da haqq məhkəməsi və xeyir iş görənləri ədalətsiz rəddlərə məcbur etməkdir. Bu bədbəxt adamlar cəmiyyətin riyakar olduğunu anladıqdan sonra yenə cəld tanrıya müraciət edirlər.

Simonen qocanın qapını örtüb çıxmasını belə gözləmədən:

– Vallah, – dedi, – bunun başına soyuq dəymişdir!

Katib cavab verdi:

– O qəbirdən xortlanmış adama bənzəyir.

Baş kargüzar:

– Qoca bir polkovnik olacaq, görünür maaşını tamam verməmişlər.

– Yox, o sabiq qapıçıdır, – deyə Qodeşal etiraz etdi.

Bukar:

– Mərc gəlirəm ki, o əsilzadələrdəndir, – dedi.

Qodeşal yenə təkrar etdi:

– Mən isə mərc gəlirəm ki, o qapıçıdır. Tale yalnız qapıçılara bu qocanın kimi köhnə, kirli və yırtıq ətəkli friz şinel qismət edir. Onun yırtıq çəkmələrini görmədinizmi? Çəkmələrindən su keçir, köynək əvəzində isə qalstuk taxmışdır. Yəqin ki, gecəni körpü altında keçirmişdir.

– O, zadəganlardan da ola bilər və qapı qabağında da dura bilər, – deyə Deroş etiraz etdi.

– Belə şeylər olmuşdur.

Bukar gülüş içərisindən səsini qaldıraraq:

– Yox, – dedi, – mən əminəm ki, o min yeddi yüz səksən doqquzuncu ildə piveçi, respublika vaxtında isə polkovnik olmuşdur.

Qodeşal dedi:

– Mən isə mərc gəlirəm ki, o hərbi qulluqda olmamışdır. Əgər uduzsam, hamınızı tamaşaya qonaq etməyə hazırım.

– Razıyam, – deyə Bukar cavab verdi.

Kiçik katib pəncərəni açaraq:

– Cənab, cənab! – deyə bağırdı.

– Simonen, nə olmuşdur? – deyə Bukar soruşdu.

– Mən onu, polkovnik, yaxud qapıçı olduğunu soruşmaq üçün çağırıram. O hər halda bunu bilməlidir.

Katiblər gülüşdülər. Qoca pilləkənlə yuxarı qalxırdı.

– Ona nə söyləyəcəyik? – deyə Qodeşal soruşdu.

– Bu vəzifəni mənə tapşırım, – deyə Bukar cavab verdi.

Zavallı qorxa-qorxa, bəlkə də, son dərəcə ac olduğu üçün yeməli şeyləri gördükdə aqlığını bildirməmək üçün başını aşağı sallayaraq içəri girdi.

Bukar ona müraciətlə:

– Cənab, – dedi, – lütfən adınızı bizə söyləyə bilərsinizmi ki, sahibkar gəldikdə ona xəbər verək.

– Şəber.

Bu vaxta qədər sükut edən Qyure də zarafat etmək niyyətilə:

– Eylauda¹ öldürülən polkovnik Şabermi? – deyə soruşdu.

¹ Preyşiş-Eylau – keçmiş Königsberg şəhərinin yaxınlığında bir kənddir. 1807-ci ildə burada Napoleon müttəfiq Rus-Prussiya qoşunlarına qələbə çalmışdır.

Qoca antik bir sadəliklə cavab verdi:

– Özüdür ki var.

Bu sözdən sonra dəftərxanadan çıxdı.

– Uddumu?

– Vay səni!

– Puff!

– Oy!

– Xa-xa-xa!

– Vay-vay!

– Vay səni qoca sarsaq!

– Ta-ta-ta! Ta-ta-ta!

– Bax belə ha!

Qyure, dördüncü katibin çiyinə yumruğunu endirərək:

– Cənab Deroş, – dedi, – siz teatra müftə gedəcəksiniz.

Qəhqəhələr, bağırtılar, gurultular bir-birinə o qədər qarışmış idi ki, bunu təsvir etmək üçün bütün səsləri qeyd etmək lazım gələrdi...

– Hansı teatra gedəcəyik?

– Operaya! – deyə kargüzar bağırdı.

Qodeşal cavab verdi:

– Əvvəla, biz teatrı şert qoymamışdıq. Mən istəsəm, sizi madam Sakinin¹ yanına da apara bilərəm.

– Madam Saki – tamaşa demək deyil.

– Bəs tamaşa nə deməkdir? – deyə Qodeşal soruşdu.

– Əvvəla, həqiqəti müəyyən edək. Mən nədən mərc gəlmişdim?

Tamaşadan. Tamaşa nə deməkdir? Tamaşa seyr edilən şeydir...

Simonen onun sözünü kəsərək:

– Lakin belə olursa, siz bizi yeni körpünün yanına aparıb, suya tamaşa edin, deyə bilərsiniz! – dedi.

Qodeşal davam etdi:

– Tamaşa – pulla baxılan şeydir.

Deroş etiraz etdi:

– Lakin pulla çox şeyə baxırlar, ancaq bu baxılan şey tamaşa olmaya da bilər. Tərif düz tərif deyil.

– Bir mənə qulaq asın.

Bukar dedi:

– Əzizim, siz lap dolaşdınız.

¹ Madam Saki – o zamankı məşhur kanat rəqqasəsidir.

Qodeşal soruşdu:

– Kursius – tamaşadır mı?

Qoca kargüzar cavab verdi:

– Yox, Kursius – panoptikumdur.¹

– Mən bir su müqabilində yüz frankdan mərc gəlirəm ki, Kursiusun panoptikumu mükəmməl bir tamaşadır. Byni şeyə oturduğun yerə görə müxtəlif qiymətə baxmaq olar, – deyə Qodeşal cavab verdi.

Simonen dedi:

– Bu boşboğazlıqdır.

Qodeşal bağırdı:

– Ehtiyatlı ol, yoxsa sənə elə bir şapalaq ilişdirərəm ki!

Katiblər çiyinlərini atdılar.

Dəlillərinin qəhqəhə ilə qarşılandığını gören Qodeşal yenə davam edərək:

– Bundan başqa, – dedi, – kim bilir, bəlkə də bu qoca meymun bizi ələ salmışdır. Polkovnik Şaberin çoxdan öldüyü məlumdur, onun arvadı isə ikinci dəfə olaraq dövlət müşaviri qraf Ferroya ərə getmişdir. Madam Ferro, işi düşəndə bizim dəftərxanaya müraciət edir.

Bukar:

– Məsələ sabah həll olunar, – dedi. – İşə başlayın, ağalar! Kağızları masanın üstünə qoyun! Hələ heç bir iş görülməmişdir. Ərizənizi qurtarın, dördüncü kameranın iclasına qədər o, imza olunmalıdır. İş barəsində bu gün qərar çıxarılaçaq. Tez olun!

Deroş dedi:

– Əgər o polkovnik Şabersə, bəs nə üçün lotu Simonen özünü karlığa vurduqda, təpiyini yerə vurmadı? Zənnimcə, bu hadisə Qodeşalın dəlillərindən daha əsaslıdır.

– Demək, məsələ aydınlaşmadı, – deyə Bukar cavab verdi, – şert qoyaq ki, Komediya teatrına ikinci yarusu gedəcəyik. “Heronda” Talmanı tamaşa edərik. Simonen parterdə oturacaq.

Bu sözdən sonra baş kargüzar yazı masasının dəlində öyləşdi, hamı da öz yerini tutdu.

Qodeşal diktə edərək yazdırmağa başladı:

– ...*min səkkiz yüz on dördüncü ildə (təhriri) iyun ayında verilmiş... Başladınız mı?*

¹ Kursiusun panoptikumu – Parisdə Tampl bulvarında mumdən qaynalmış fiqurlar kabineti

Surətini çıxaran və ərizəni ağardan iki katib:

– Bəli, – deyə cavab verdilər; qələm ucları dövlət kağızının üzərində cırıldamağa başladı; məktəblilərin kağız içinə bükmüş olduğu may cücüləri kimi cırıldayaraq, dəftərxanaya səs-küy salmışdılar.

Qodeşal davam edərək:

– *Biz bu ümidəyik ki, cənab hakimlər... – dedi.*

– Dayan! Mən cümləni oxumalıyam, artıq öz dediyimi özüm başa düşmürəm...

Bukar:

– *Qırx altı... (bələ şeylər tez-tez olur) və üç dəfə qırx doqquz, – dedi.*

Qodeşal ərizəni başdan ayağa qədər oxuyaraq yenə davam etdi:

– *Biz bu ümidəyik ki, cənab hakimlər fərman vermiş olan əlahəzrətə layiq olacaqlar və fəxri legion ordeni baş dəftərxana müdiriyyətinin yersiz iddialarına ədalətlə qiymət verəcək və qanunu burada göstərdiyimiz kimi geniş mənada şərh edəcəklər...*

Kiçik katib:

– Cənab Qodeşal, – deyə soruşdu, – su içmək istəyirsiniz mi?

Bukar:

– Amma bu Simonen nə lağlağıdır! – dedi. – Bura bax, ayaqlarını hazırla, bu paketi al, əlillər evinə çap...

Qodeşal davam edirdi:

– *Göstərdiyimiz kimi geniş mənada... Əlavə edin: vikontessa xanım de Qranl'enin xeyrinə olaraq şərh edəcəklər...*

Birdən baş kargüzar bağırdı:

– Necə? Siz vikontessa de Qranl'enin Fəxri legion əleyhinə olan işi üçün dəftərxana hesabına ərizə yazdırmağa cəsarət edirsiniz? Vay sizi məlun! Lütfən surətləri və ərizənin əslini bir kənara qoyun, onlar Navarrenlərin əlillər evinə olan davası üçün mənə lazım ola bilər... Vaxt gecdir, ərizənin axırını özüm yazaram, cürbəcür “nəzərə alaraq” sözlərini əlavə edib saraya gederəm...

Bu səhnə həmin o saysız neşəli səhnələrdəndir ki, sonralar cavanlığı xatırladıqda “yaxşı zamanə, yaxşı günlər idi” deyirlər.

Gecə saat birdə özünü polkovnik Şaber adlandırın adam Sena departamentinin birinci dərəcəli məhkəməsi yanında vəkillik edən cənab Dervilin qapısını döydü. Qapıçı Dervilin hələ qayıtmadığını söylədi. Qoca ona gecə saat birdə gəlin, deyə tapşırıldığını söyləyib

məşhur qanunşünasın yanına çıxdı, Dervil, gəncliyinə baxmayaraq ədalət sarayında ən istedadlı adamlardan biri sayılırdı. Heç bir şeyə etimad etməyən ərizəçi yemək otağında baş kargüzarı görüb çox təəccüb etdi. Baş kargüzar sabah üçün lazım olan bir çox iş qovluqlarını masa üzərində nizama salırdı. Kargüzar da təəccüb edərək, polkovniklə salamlaşdı və oturmaq üçün ona yer təklif etdi. Ərizəçi oturdu.

Qoca yoxsulluğa düşən və gülümsəmək istəyən bir adam kimi süni bir nəşə göstərərək:

– Cənab, vallah, – dedi, – dünən siz mənə bu gecə vaxtını təyin etdikdə zarafat etdiyinizi zənn etmişdim.

Baş kargüzar işinə davam edərək:

– Katiblər həm zarafat etmiş, həm də doğrusunu söyləmişdilər, – dedi. – Cənab Dervil bu gecə vaxtını işlərə baxmaq, necə hərəkət etmək, özünü aparmaq qaydalarını, müdafiə tədbirlərini aydınlaşdırmaq üçün təyin etmişdir. Onun gözəl zəkası, səmərəli fikirlər üçün daha münasib olan bu gecə vaxtında daha sərbəstdir. O, vəkil olandan bəri, siz üçüncü adamsınız ki, məsləhət üçün bu qədər gec vaxtda gəlirsiniz. Evcə qayıtdıqdan sonra o hər bir işi müzakirə edir, hamısını oxuyur, bəlkə də beş, ya altı saat işləyir, sonra məni çağırır və öz planlarını izah edir. Səhərlər saat ondan ikiyə qədər o, müştərilərini dinləyir, günün qalan vaxtını isə görüşlərə sərf edir. Axşam əlaqə saxlamaq üçün məclislərdə olur. Məhkəmə proseslərini yoxlamaq, məcəllə cəbbəxanasında axtarış etmək və döyüş planını düzəltmək üçün ona yalnız gecə vaxtı qalır. O bir məhkəmə işini belə uduzmaq istəmir, o öz sənətini sevir və başqaları kimi hər işdən yapışmır. O belə bir həyat sürür. Son dərəcə fəal bir həyatdır. O, bu vasitə ilə çox pul qazanır.

Qoca bu izahatı dinləyir və sükut edirdi. Üzü elə bir mənasız ifadə almışdı ki, katib onun üzünə baxdıqdan sonra artıq onunla maraqlanmamağa başladı. Bir az sonra Dervil də qayıtdı, o, bal kostyumuunda idi. Baş kargüzar qapını açdı, sonra yenə işləri nizama salmağa başladı.

Gənc vəkil boz qaranlığın arasından onu gözləyən qərribə müştərilərini gördükdə heyrət etdi. Polkovnik Şaber, Qodeşalın öz dostlarını aparmaq istədiyi Kursius kabinetindəki mum fiqurlar kimi hərəkətsiz bir şəkildə oturmuşdu. Bəlkə də, bu şəxsiyyətin ümumiyyətlə,

qeyri-təbii bir görünüşü olmasaydı, bu hərəkətsizlik o qədər də insanı heyrətə salmazdı. Qoca əsgərin quru və arıq vücudu var idi. Həmin bir parikin sallanan saçları ilə qəsdən örtülmüş olan alını onu əsrarəngiz bir adama bənzədirdi. Gözlərinə sanki şəffaf bir pərdə çəkilmişdi: bu gözlər şamın işığında göy kölgələri ilə oynayan kirli bir şirmayıya bənzəyirdi. Göyərmiş, solğun, bayağı bir təbirlə desək, bıçağın ağzı kimi incəlmiş üz, ölü üz kimi görünürdü. Boynuna qara ipəkdən tikilmiş ucuz bir qalstuk dolamışdı. Bu əsgəri parçasının qara zolağından başlayaraq, bütün bədəni sanki qaranlıq içinə dalmışdı. Coşqun xəyallı adamlar bu qocanın başını təsadüfi olaraq əmələ gəlmiş bir siluet, yaxud Rembrandtın əlindən çıxmış çərçivəsiz bir portret zənn edə bilərdilər. Qocanın alnını örtən şlyapanın yanları üzünün üst tərəfinə qara bir kölgə salırdı. İşığın bu təbii olmaqla bərabər qərribə təsiri altında əmələ gələn kəskin təzad sayəsində, üzünün ağ qırıqları, soyuq çökmələri, ölüyə bənzəyən sifətinin bütün qansızlığı daha çox gözə çarpırdı. Nəhayət, bütün vücudunun donuqluğu, baxışlarının ölümlüyü, ələmli bir çılgınlığın aydın ifadəsinə, idiotizmə məxsus alçaldıcı əlamətlərə uyğun gəlirdi. Nəticədə bu üzde insan dilində ifadə edilə bilməyəcək məşum bir hal əmələ gəlmiş idi. Lakin hər bir kəs xüsusilə vəkili bunu görmüş olsaydı, bu perişan insanda dərin əzab əlamətlərini, onu eybəcər bir hala salmış olan müsibət izlərini görərdi. Su damcıları yuxarıdan marmər bir heykəl üzərinə düşdükcə onu tədricən xarab etdiyi kimi, bu üz də bərbad bir hala düşmüş idi. Bir təbib, bir yazıçı, yaxud bir hakim bu ülvə dəhşəti görmüş olsaydı, böyük bir faciənin varlığını duyardı. Bu sima, rəssamların dostları ilə söhbət edərkən, litoqraf daşlarının boş yerlərində əylənə-əylənə çəkdiyi fantastik cizməqaralara bənzəyirdi.

Qoca, vəkili görcək əsəbi bir halda diksindi. Şairlər də gecənin sükutu arasında ilhamlı xəyallarını gözələnilməyən bir gurultu pozarkən, belə diksinərlər. Qoca tələsik şlyapasını çıxardı və gənc vəkille salamlaşmaq məqsədilə ayağa durdu. Göründüyündən, şlyapasının astarı çox kirli imiş. Başını açdığı zaman pariki şlyapasına yapışmış və kəlləsini açmışdı. Bu kəllədə dal tərəfdən sağ gözüne qədər eninə olaraq dəhşətli və bərbad bir yarıq izi var idi; bu, qalın və enli bir yara yerindən əmələ gəlmiş idi. Zavallının öz yarasını gizlətmək üçün daşdığı kirli parikin birdən-birə çıxarılması gənc vəkildə

heç də gülmək arzusu oyatmamışdı: bu çapıq kəllənin dəhşətli bir mənzərəsi var idi. Bu yaraya baxdıqda xəyala gələn ilk fikir – “ağıl bu yarıqdan çıxmışdır” fikri idi.

“Bu adam polkovnik Şaber olmasa da, hər halda igid bir əsgərdir”, – deyə Bukar düşündü.

Dervil ona müraciətlə:

– Cənab, – dedi, – kiminlə danışmaq şərəfinə nailəm?

– Polkovnik Şaberlə.

– Hansı Şaber?

– Eylauda öldürülən Şaber, – deyə qoca cavab verdi.

Kargüzar və vəkil bu əcaib cümləni eşitdikdə bir-birinin üzünə baxdılar. Bu baxışın yalnız bir mənası var idi: “Bu adam dəlidir”.

– Cənab, – deyə polkovnik sözüne davam etdi, – mən öz vəziyyətimi yalnız sizə bildirmək istərdim.

Bu yerdə, vəkillər üçün təbii olan qorxmamazlığı qeyd etməlidir. Bəlkə də, hədsiz dərəcədə çox adamlarla görüşməyə adət etdikləri üçün, bəlkə də, sona qədər özlərini qanunun himayəsi altında hiss etdikləri üçün, bəlkə də, öz işlərinin düzgünlüyünə inandıqları üçün, – onlar heç bir şeydən qorxmadan, keşislər və həkimlər kimi hər bir yerə gedirlər. Dervil Bukara işarə etdi. Bukar yox oldu.

Vəkil Şabərə müraciətlə:

– Cənab, – dedi, – gündüzlər mən vaxta böyük bir qiymət vermərəm, lakin gecə hər dəqiqə mənim üçün qiymətlidir. Odur ki, dürüst və qısa danışsınız. Müqəddiməsiz–filansız işə başlayın. İzahat vermək lazım gəlsə, mən özüm sizdən soruşaram. Buyurun. Qulaq asıram.

Gənc vəkil öz qeyri-adi müştərisini oturduqdan sonra özü də masa dalında əyləşdi; mərhum polkovnikin nitqini diqqətlə dinləyə-rək, kağız qovluqlarını nəzərdən keçirirdi.

– Cənab, – deyə mərhum sözə başladı, – ola bilsin ki, mənim Eylauda ath alayına komanda etməyim sizə məlumdur. Mən Müratın¹ məşhur hücumunun müvəffəqiyyət qazanması üçün çox iş gördüm. Bu hücum müharibənin nəticəsini həll etmişdi. Bədbəxtliyimdən, mənim ölməyim “Zəfərlər və fəthlərdə” də bütün təfsilatilə qeyd olunmuş tarixi bir həqiqətdir. Biz rus qoşunlarının üç xəttini yarıdık. Onlar yenə birləşərək bizi geri çəkilməyə məcbur etdilər. Ruslar

dağıtdıqdan sonra biz imperatorun yanına qayıdırdıq. Bu halda biz düşmənin böyük dəstəsinin üstünə çıxdıq. Mən bu tərs adamların üzünə hücum etdim. Div kimi iki rus zabiti, iki tərəfdən mənə hücum etdilər. Birisi qılıncı qaldırıb başımı taxdığı qara ipək papağıma qədər yarıb məni şaqqaladı. Mən atdan yıxılıb yerə düşdüm. Mürat mənim köməyimə çatdısa da, bütün dəstəsilə mənim nəşim üzərindən keçdilər. Ən azı min beş yüz nəfər idilər. Mənim ölməyimi imperatora xəbər verdilər, o da ehtiyat üçün (o məni bir az sevərdi) bu qədər müdhiş bir hücumun baisi olan bir adamı bir tövrə xilas etmək mümkün olub-olmadığını öyrənmək istədi. O iki cərrah göndərdi ki, məni tapsınlar və yara sarıyan məntəqəyə aparsınlar. Bəlkə də, çox məşğul olduğundan, xeyli əhəmiyyətsiz bir şəkildə bu sözləri söyləmişdi: “Gedin, baxın, bəlkə, mənim zavallı Şaberim təsadüfən diri qalmışdır!” Bu məlun yaramaz cərrahlar da məni axtarıb iki atlı alayının ayaqları altında tapdalanmış bir halda tapdılar və nəbzimi yoxlayıb öldüyümü xəbər verdilər. Çox ehtimal ki, bu surətlə ölməyimin xəbəri hərbi qanunlara görə elan edilmiş idi.

Tamamilə ağıllı bir surətdə danışan və qeyri-adi olsa da həqiqətə bənzəyən bu hadisələri söyləyən müştərisini dinlədikdən sonra, gənc vəkil kağız qovluqlarını bir tərəfə qoydu, sol qolunun dirseyini masaya söykədi, başını əlinə dirədi və diqqətlə polkovnikin üzünə baxdı.

Qocanın sözünü kəsərək:

– Cənab, – dedi, – polkovnik Şaberin dul arvadı qrafinya Ferronun işlərinə baxdığını siz bilirsinizmi?

– Mənim arvadımın? Bəli, bilirəm. Bu səbəbə görədir ki, məni dəli hesab edən qanundarların yanına dəfələrlə və nəticəsiz gedib-gəldikdən sonra mən sizi axtarıb tapmağa qərar verdim. Başıma gələn müsibətləri mən sizə sonra danışaram. İcazə verin mən əvvəlcə hadisələri aydınlaşdırım və bunların necə baş verdiyini deyil, nə cür olacağını sizə izah edim. Yalnız tanrıya məlum ola biləcək müəyyən hadisələr məni məcbur edir ki, bir çox şeylər haqqında ehtimal ilə danışım. Bu surətlə mənə elə gəlir ki, mənim yaram, çox ehtimal, məndə iflic törətmiş, yaxud mənim anladığıma görə məni katalepsi-yaya bənzəyən xəstə bir hala salmışdı. Yoxsa müharibə adətlərinə görə mənim soyundurulub məzarçılar tərəfindən qardaş məzarına atılmağımı nə ilə izah etmək mümkündür? Müsəidə edin, buradaca

¹ Mürat – Napoleonun marşalı olmuşdur. Ath korpusunun başçısı idi.

bir təfəsilatı da yad edim. Həmin bu təfəsilatı, mənim ölümüm sayəsində baş verən bir hadisədən sonra öyrəne bilmişdim. Min səkkiz yüz on dördüncü ildə mən Ştutqartda alayımın sabiq mənzil müfəttişinə rast gəlmişdim. Bu sevimli adam məni tanımaq istəyən yegənə bir şəxs idi. Onun bərəsində mən bu saat sizə danışacağam. O mənim necə xilas olduğumu mənə anlatmışdı; onun dediyinə görə mən yaralandığım zaman atın böyrünə top gülləsi dəymişdi. Atla atlı, ikisi də bir yerdə, kartondan qayrılmış fiqurlar kimi yere yıxılmışdı. Sağa, yaxud sola yıxıldığım zaman (bunun heç bir fərqi yoxdur), şübhəsiz, atın cəmdəyi məni daldasına almış olduğundan, kavaləriya məni tapdalamamış, yaxud top gülləsi məni öldürməmişdi. Özümə gəldiyim zaman elə bir vəziyyətdə idim ki, bunu sabaha qədər sizə söyləsəm belə təsəvvür edə bilməzsınız. Nəfəs almaq üçün hava çatmırdı, həm də havada ağır bir iy var idi. Hərəkət etmək istədim, lakin üzərimdə ağırlıq olduğu üçün tərpenə bilmədim. Gözümü açıqda heç bir şey görmədim. Havanın azlığı ən dəhşətli bir hal idi və dərhal nə vəziyyətdə olduğumu anladım. Mən olduğum yerdə havanın dəyişmədiyini və ölümə məhkum olduğumu anladım. Bu fikir, məni oyatmış olan dəhşətli ağrının acısını susdurmuşdu. Qulaqlarım bərk cingildəyirdi. Mən ətrafımda ölü səsləri və iniltiləri eşidirdim, yaxud inilti səsi gəldiyini zənn edirdim. Keçirdiyim bu dəqiqələrin xatirələri nə qədər dumanlı olsa və hafizə çəşsa da, sonralar keçirdiyim dəhşətli əzablar fikirlərimi qarışdırsa da, yenə də gecələr bəzən məni qara basır və yenə inilti səsləri eşitməyə başlayıram. Lakin bu iniltilərdən də daha qorxunc bir şey var idi ki, o da dərin bir sükut, bir məzar sükutu idi. Mən sonralar bir daha belə şey duymamışdım. Nəhayət, əllərimi qaldırıb meyitləri yoxlamağa başladığıda başım ilə insan meyitlərinin yuxarı təbəqəsi arasında bir boşluğa təsadüf etdim. Mənə məlum olmayan səbəbə görə təsadüfən açıq qalmış olan bu boşluğu artıq ölçə bilərdim. Çox ehtimal ki, bizi bir-birimizin üzərimizə ehtiyatsız, yaxud tələsik tulladıqlarından, iki meyit mənim üzərimə çarpaz düşmüşdü: bu surətlə, uşaqlar kart kağızından ev tikdikləri zaman iki kartı bir-birinə söykedikləri kimi, bu ölülərdən üzərimdə bir bucaq əmələ gəlmişdi. Boş durmaq yaramazdı. Tez-tez ətrafımı eşələməyə başladım. Xoşbəxtlikdən, boş sallanan bir ələ toxundum. Bu əl Herkules əli kimi iricə bir sümük idi. Məni ölümdən bu əl xilas etdi. Bu gözənlənməyən kömək olmasa idi, mən məhv olacaq idim. Mən deli

kimi çırpınaraq üzərimizdəki yer təbəqəsindən məni ayıran bu meyitlərin arasından özümə necə yol açdığımı təsəvvür edə bilərsiniz; mən üzərimizdəki deyirəm – sanki oradakılar diri idi. Mən çox yaxşı çalışmışdım, yoxsa bu saat mən sizin qarşınızda dayanmazdım. Lakin indi belə, məni həyatdan ayıran meyit təbəqəsi arasından necə çıxma bildiyimi anlaya bilmirəm. Mənim üç əlim olduğunu söyləyə bilərsiniz. Mənim məhəretlə işlədiyim bu ling yerindən tərpenən bu meyitlərin arasında balaca bir boşluq açmış olduğundan, ara-sıra bir az nəfəs ala bilirdim. Nəhayət, gözümə işıq sataşdı, lakin bu işığın qabağını qar kəsmiş idi. Bu halda başımın yarılmış olduğunu anladım. Xoşbəxtlikdən mənim qanım belkə də, yoldaşlarımin qanı, yaxud atımın dərisindən bir parça – nə bilim, bu nə idi – təbii bir plastır kimi yarama yapışmış idi. Bu qabığa baxmayaraq, qara toxunar-toxunmaz yenə huşumu itirdim. Lakin bədənimdə qalmış olan hərəkət qarı eritmış idi. Bir də ayıldıqda gördüm ki, balaca bir dəliyin yanında yam.

Var gücümle bağırmağa başladım. Dan yeri təzəcə ağarırdı. Səsimin eşidiləcəyinə ümid az idi. Bundan başqa düzdə adam olmaya da bilərdi. Ayaqlarıma güc verərək meyitlərə söykəndim və qalxdım. Meyitlər mənim üçün yaxşı bir dayaq idi. Özünüz bilirsiniz ki, o zaman onlara: “Cəsür fələkzədəyə salam olsun” deyəcək halım yox idi. Sözü mütəşəri, bu məlun almanlar insan görünmədiyi yerdən səs eşitdikləri zaman qaçıb canlarını qurtarırdılar və mən bunu gördükcə hiddətimdən əzab içində çırpınırdım. Nəhayət, bir qadın məni azad etdi. O, torpağın altından göbələk kimi pırtlamış başıma yaxınlaşmaq üçün özündə kifayət qədər cəsəret tapmış ya da çox maraqlanmışdı. Bu qadın ərini çağırırdı və hər ikisi məni götürüb yoxsul daxmalarına apardılar. Ehtimal, məni yenə katalepsiya tutmuşdu; izin verin, təsəvvür edə bilmədiyim bu vəziyyətimi ifadə etmək üçün katalepsiya sözünü işlədim; ev sahiblərinin sözünə əsaslanaraq deyə bilərsiniz ki, mənim bu halım həmin xəstəliyin təzahürü idi. Altı ay mən həyat ilə ölüm arasında qaldım, bir söz danışmadım, danışsam da sayıqladım. Nəhayət, ev sahibləri məni Geysberq xəstəxanasına qoydular. Əlbəttə, sizin üçün aydın bir məsələdir ki, mən qəbirdən anamın qarnından çıxan kimi çıl-çılpaq çıxmışdım. Altı ay sonra gözəl günlərin birində polkovnik Şaber olduğum yadıma düşdü. Yenə aqlım başıma gəldi, mənə baxan qadından yoxsul bir sərseriyə verilən əhəmiyyətdən daha çox diqqət tələb etməyə başladım.

Xəstəxana yoldaşlarım bunu eşitdikdə gülüşdülər. Xoşbəxtliyimdən, cərrah öz izzət-nəfsi xatirəsinə olaraq mənim sağalmağımın maraqlanmağa başladı. Bu yaxşı bir adam idi. Adı Şpraxman idi. Keçmiş həyatımı müntəzəm bir şəkildə ona söylədikdən sonra o, ölkədəki qanunların tələb etdiyi hüquqi bir düzgünlüklə mənim qardaş məzarından bir möcüzə kimi qurtulduğumu, mənə himayət göstərən qadın ilə erinin məni hansı gündə, hansı saatda tapdıqlarını, yaralarımın keyfiyyətini və yerini təsdiq etdi. Bir də protokollara əlavə olaraq şəxsiyyətimin təsvirini də yazdı. İndi nə bu mühüm sənədlər, nə də şəxsiyyətimin təsdiq etmək üçün Geylsberq notariusuna verdiyim ərizə əlimdə deyildir. Hərbi hadisələr məni bu şəhərdən sürgün etdiyi gündən bəri mən bir parça çörək dilənə-dilənə sərsəri kimi şəhərləri dolaşırım. Başma gələn əhvalatları söylədikdə, hamı məni dəli hesab etməyə başlayırdı. Mənim söylədiklərimi təsdiq edən bu sənədləri almaq üçün nə pul tapa bildim, nə də qazana bildim və bu surətlə ictimai həyata qayıda bilmədim. Çox zaman xəstəliyim məni aylarca balaca şəhərlərdə qalmağa məcbur edirdi. Orada xəstə bir fransıza hörmət etsələr də, mən polkovnik Şaber olduğumu söylədikdə açıqdan-açığa üzümə gülürdülər. Bu istehzalar və etimadsızlıq məni son dərəcə hiddətləndirirdi. Mənim hiddətlənməyim bir gün mənə ziyan yetirdi: məni Ştutqartdakı dəlixanaya apardılar. Doğrudan da, söylədiklərimdən özünüz də görürsünüz ki, belə bir adamı dəlixanaya salmaq üçün hər halda bir əsas vardı. İki il dustaq qaldım. Dəfələrlə xidmətçilərin mənim bərəmdə: “Bu bədbəxt özünü polkovnik Şaber zənn edir” dediklərini və cavabında bir çoxlarının “Yazıq” deyə təəssüf etdiklərini eşitmiş idim. Nəhayət, özüm də başma gələn bu hadisələrin qeyri-mümkün olduğuna inandım, məyus oldum, aciz qalıb sakitləşdim və dustaq vəziyyətimdən xilas olub buradan çıxmaq və Fransaya qayıtmaq üçün bir daha özümə polkovnik Şaber demədim. Ah, yenə Parisi görmək! Mən bu çılgın səadət...

Şaber sözünü qurtarmayaraq dərin bir fikrə daldı; Dervil hörmət nişanəsi olaraq onun sükutunu pozmadı.

– Günlərin bir günü, yazda məni azad etdilər və hər şeyi başa düşə-düşə söylədiyim və bir daha özümə polkovnik Şaber demədiyim üçün mənə on taler pul da verdilər. Sizi əmin edərim ki, o zaman, hətta indi adım bəzən özümə belə xoş gəlmir. Mən, mən olmamaq istərdim. Öz hüququmu dərk etmək, məni öldürür. Xəstəliyim keç-

mişimi xatırlamaq qabiliyyətindən məni məhrum etmiş olsaydı, xoşbəxt olardım. Başqa bir adla xidmətə girərdim. Kim bilir, bəlkə də, Avstriyada, yaxud Rusiyada feldmarşal olardım.

– Cənab, – deyə vəkil sözə başladı, – siz məni tamamilə şaşirtmişsiniz. Sizi dinlərkən mən yuxu gördüyümü zənn edirdim. Rica edirəm dalısını hələlik söyləməyin.

Polkovnik bir dalgınlıq içində cavab verdi:

– Siz məni bu qədər səbrlə dinləmiş olan yeganə adamsınız. Bir nəfər hüquqşünas belə iş üçün lazım olan sənədləri Almaniyadan gətirmək üçün mənə on dəne napoleondor belə borc vermək istəməmişdir...

Başma gələn müsibətləri söylərkən qocanın ələmli vəziyyətini yadımdan çıxarmış olan vəkil:

– Necə yeni iş? – deyə soruşdu.

– Bəs qrafinya Ferro mənim arvadım deyilmi? Mənim ildə otuz min livrlik¹ gəlirim var, hamısı ona çatır, halbuki mən ondan iki liard² belə ala bilmirəm. Mən bunu ağılı başında olan vəkillərə söylədikdə; mən, dilənçi bir adam, qraf və qrafinyanın əleyhinə məhkəmə işi başlamağı təklif etdikdə; mən, ölü hesab edildiyim halda, dəfn edildiyimi, izdivacı, təvəllüdü təsdiq edən sənədlər haqqında mübahisə etməyə başladığıda, məni dərhal, hər kəs öz təbiətinə görə bir bədbəxtdən yaxanı qurtarmaq üçün gah soyuq nəzakətli bir görünüşlə, gah da fitnəkar, yaxud dəliyə rast gəldiklərini zənn edən adamlar kimi qaba bir surətdə, bayıra çıxarırlar. Mən əvvəlcə ölümlər altında dəfn edilmişdim, indi isə mən canlılar içində, rəsmi sənədlər, dəlillər, məni torpağa qayıtmağa məcbur etmək istəyən bütün bu cəmiyyətin altında diri-diri dəfn edilmişəm...

Vəkil qocaya müraciətlə...

– Cənab, – dedi, – lütfən davam ediniz. Qulaq asıram.

Bədbəxt qoca gənc vəkilin qolundan yapışaraq:

– “Lütfən!” – deyə bağırırdı. – O zamandan bəri mənim eşitdiyim bu ilk nəzakətli sözdür...

Polkovnik ağladı. Minnətdarlıq hissəsinin təsirindən o danışa bilmirdi. Baxışlarında, hərəkətlərində, sükutunda belə hiss edilən müəssir

¹ Livr – Fransada qədim pula deyirlər. Sonralar livr frankla əvəz edilmişdir.

² Liard – bir quruş

və sarsılmaz bələğət Dervili tamamilə inandırılmış və onu dərindən mütəəssir etmişdi.

Müştərisinə müraciət edərək:

– Qulaq asın, – dedi, – mən bu axşam üç yüz frank pul udmuşam. Udduğumun yarısını başqasının xeyrinə verə bilərəm. Mən sizin bəhs etdiyiniz sənədləri əldə etmək üçün lazımı yuridik tədbir görməyi öhdəmə götürürəm. Bu sənədlər gəlib çatana qədər, mən sizə hər gün yüz su pul verəcəyəm. Əgər siz doğrudan da polkovnik Şabersinizsə, karyeraya yeni başlayan bir gəncin sizə verə bildiyi bu borc pulun azlığını bağışlaya bilərsiniz. Sözlünüze davam edin!

Polkovnik mənəbi iddiasında olan bu qoca, bir müddət çaşqın bir halda dayanıb, hərəkət göstərmədi: ehtimal, böyük bir müsibət onu inanmaq iqtidarından məhrum etmiş idi. Əgər o öz keçmiş əsgəri şöhrətini, sərvətini qaytarmaq, nəhayət, öz-özünü tapmaq istəyirdisə, bəlkə də buna səbəb hər bir insanda rüseyim halında olan anlaşılmaz bir hiss təsiri altında idi; kimyagərlərin təcrübələri, astronomiya və fizika sahəsində kəşfiyyat aparmaq, şöhrət qazanmaq istəyənlərin arzusu, yer üzündəki həqiqətləri və ideyaları əldə etmək vasitəsilə insanı yüksəlişə sövq edən hər bir şey bu anlaşılmaz hissə təbdir. Oyunçu üçün uduş şöhrəti, yaxud sevinci, udulan şeydən daha qiymətli olduğu kimi, onun üçün də özünün şəxsi “mənlili” ikinci dərəcəli əhəmiyyəti olan bir şey idi. On il müddətində öz arvadı, ədalət məhkəməsi, bütün ictimai quruluş tərəfindən rədd edilən bu adam üçün gənc vəkilin sözləri, möcüzə kimi bir şey idi. Hər kəs tərəfindən və müxtəlif vasitələrlə uzun bir müddət rədd edilən, bir quruş belə almaqdan məhrum olan bir insanın, yad bir vəkildən on qızıl alması möcüzə deyildimi? Polkovnik on beş il qızdırma içində yatıb sağaldıqdan sonra xəstəliyinin yalnız dəyişdiyini zənn edən bir qadına bənzəyirdi. Bəzən elə səadətlər olur ki, buna inanmaq belə mümkün deyil; bu səadət doğar–doğmaz insanı sanki bir ildırım vurub yandırır. Eyni surətlə zavallının təşəkkür və minnətdarlığı da o qədər hərarətli idi ki, bunu ifadə etmək belə mümkün deyildi. Sethi adamlar onun duyğudan məhrum olduğunu zənn edə bilərdilər, lakin Dervil qocanın bu çaşqınlığında nə qədər dərin bir minnətdarlıq olduğunu anlamış idi. Fırıldaqqı belə meqamda mütləq dil açardı.

Həqiqi əsgərin təbiətində çox zaman uşaq təbiəti var, uşaq təbiətində isə demək olar ki, hər zaman, xüsusilə Fransada, cəngü bir

hal hiss olunur. Bunun üçündür ki, polkovnik bir uşaq, yaxud bir əsgər sadədilliyi ilə:

– Sözümlər harada qaldı? – deyə soruşdu.

– Ştutqartdan danışırıdınız. Həbsdən çıxdığınızı söyləyirdiniz, – deyə vəkil cavab verdi.

Polkovnik soruşdu:

– Siz mənim arvadımı tanıyırsınız mı?

Dervil başı ilə işarə edərək:

– Bəli, – deyə cavab verdi.

– Sizcə, necədir?

– O, hər zaman cazibədarıdır.

Qoca, əlilə hərəkət etdi və vuruş meydanında qan və atəş içində bərkimiş adamlara məxsus olan tənənəli və böyük bir tərkdünya hissə ilə sanki qəlbindəki gizli bir acını boğdu.

Zavallı polkovnik yalnız indicə azad bir nəfəs ala bildiyindən, şən bir hal ilə:

– Cənab, – dedi.

O sanki ikinci dəfə qəbirdən çıxmışdı, vaxtilə başının üzərində olan qardan daha möhkəm bir qar təbəqəsini əritmişdi. Yenice həbsxanadan çıxmış adamlar kimi asudə nəfəs alaraq, yenə sözə başladı:

– Cənab! Əgər mən gözəl bir gənc olsaydım, mənim başıma heç bir müsibət gəlməzdi. Kişilər öz nitqlərini “sevgi” sözü ilə bəzədikləri zaman, qadınlar onlara inanır. O zaman qadınlar o yana–bu yana qaçmağa, əriyib tökülməyə başlayırlar, maraqları o yadrlar, and içirlər, bəyəndikləri kişinin xatiri üçün hər şey etməyə hazır olurlar. Lakin mən qadında maraqları o yad bilərdimmi? Görünüşüm ölü görünüşüdür, geyimim sankülöt¹ geyimidir, özüm də fransızdan çox eskimosa bənzəyirəm. Halbuki mən min yeddi yüz doxsan ikinci ilin ən gözəl, “muskusnik²”lərindən idim. Mən imperiya qraflarından polkovnik Şaberdim. Nəhayət, məni it kimi küçəyə fırlatdılar, o gün mən sizə bəhs etdiyim həmin mənzil müfəttişinə rast gəldim. Bu dostumun adı Buten idi. Biz bu sərseri ilə birlikdə mənim bu vaxta qədər görmədiyim

¹ Sankülöt (fran.) – Böyük Fransa inqilabı vaxtında aristokratiya və iri burjuaziya inqilab tərəfdarlarını – xırda burjuaları, peşəkarları, işçiləri sankülöt adlandırırdı.

² Muskusnik – Direktoriya vaxtında (ili Balzak tərəfindən göstərilmişdir), iri burjuaziya mühitindən çıxmış, aydınca əks–inqilabi siyasi görüşləri olan gənclərə deyirdilər.

bir cüt qeribə yabı idik. Mən ona rast gəldikdə onu tanıdımsa da, mənim kim olduğumu o heç başa düşməmişdi. Onunla birlikdə mey-xanaya getdik. Mən kim olduğumu söylədikdə, Buten elə bir qəh-qəh ilə gurladı ki, sanki bir mortira partlamış idi. Onun bu nəşəsi mənə çox toxundu. Açıq-açıqna tamamilə dəyişmiş olduğumu başa düşdüm.

Demək, artıq ən sadə və səmimi dostlarım belə məni tanıya bilmirdilər. Vaxtilə mən Buteni ölümdən xilas etmişdim, lakin bununla mən yalnız öz borcumu ödəmişdim. O da məni bir dəfə ölümdən xilas etmiş olduğunu sizə ətraflı söyləyə bilməyəcəyəm. Əhvalat İtaliyada, Ravennada olmuşdu. Məni çox da abırlı olmayan bir evdə xəncərlə öldürəcəkdilər. Buten buna mane olmuşdu. O zaman mən hələ polkovnik deyildim, mən də Buten kimi adi bir kavalerist idim. Xoşbəxtlikdən, bu sərgüzəştin təfsilatını yalnız biz ikimiz bilirdik, bunu ona xatırlatdıqda, o mənə daha çox inanmağa başladı. Bundan sonra mən qeribə həyatımın sərgüzəştləri haqqında ona söylədim. Onun fikrinə görə, gözlərim və səsım son dərəcə dəyişmiş olsa da, başımda saçım, ağızımda dişlərim, üzümde qaşlarım olmasa da, albinos kimi ağappaq olsam da, bir çox sorğu-suallara müvəffəqiyyətlə cavab verdikdən sonra mən qalib çıxdım və o mənim kimi bir dilənçinin polkovnik Şaber olduğunu anladı. O da başına gələn sərgüzəştləri mənə söylədi; onun da sərgüzəştləri mənim sərgüzəştlərim kimi qeribə və maraqlı idi. Buten Sibirdən qaçaraq Çin hüdudlarına qədər çatmış və oradan qayıtmışdı. O Rusiya səfərinin fəlakətləri və Napoleonun birinci dəfə taxtdan əl çəkməsini mənə nağıl etdi. Bu xəbər mənim üçün ən dəhşətli bir zərbə idi. Dənizlərdə fırtınaların bir sahildən o biri sahilə yuvarladığı xırda daşlar kimi, biz də yer üzünü dolaşmış iki nadir qırıntıya bənzəyirdik. Biz ikimiz də Misiri, Suriyanı, İspaniyanı, Rusiyanı, Hollandiyanı, Almanıyanı, İtaliyanı, Dalmasiyanı, İngiltərəni, Çini, Monqoliyanı, Sibiri görmüş idik; görmədiyimiz yerlərdən yalnız Hindistan və Amerika qalırdı. Nəhayət, Buten məndən daha qıvraq olduğu üçün özünü tezliklə Parisə yetirib, vəziyyətimi arvadıma xəbər verməyi öhdəsinə aldı. Mən madam Şabərə ətraflıca bir məktub yazdım. Bu dördüncü məktub idi. Mənim ata-anam olsaydı, bəlkə də bu vəziyyətə düşməzdim. Lakin etiraf etməliyəm, mən yetimlər yurdundan çıxmış bir əsgərəm, bütün var-yoxum – qəhrəmanlıqdır, ailəm bütün dünya, vətənim Fransa, müdafiəçim – böyük

Allahdır. Yox, mən səhv edirəm! Mənim atam imperator idi. Ah, bizim bu əvəzi olmayan atamız hökumət başında olsaydı! Əgər məni, öz Şaberini bu vəziyyətdə görseydi, özündən çıxardı. Lakin çarəm nə idi? Günəşimiz qürub etmiş, artıq ətrafımız soyuq idi. Nəhayət, siyasi hadisələr də arvadımın sükut etməsinə səbəb ola bilərdi. Buten yola düşdü. Onun bəxti gətirmişdi: iki dənə, gözəlcə öyrədilmiş ağ ayısı var idi. Bu ayılar onu dolandırırdı. Mən onunla bələbər gedə bilməzdim. Xəstəliklərim uzun səfərlərə çıxmağa yol vermirdi. Bir müddət onunla birlikdə yol getdim. Nəhayət, onunla və onun ayıları ilə ayrılmağa məcbur olduqda ağladım. Karlsruedə başımın nevrologiyası başladı, ay yarım karvansarada küləş üzərində yatıb qaldım. Səfalet içində davam edən həyatımın sərgüzəştlərini, müsibətlərini bir-bir sizə söyləseydim, axın olmazdı... Cismani əzablar mənəvi əzablar yanında heç bir şeydir. Bununla belə mənəvi əzablar gözə görünmədikləri üçün insan qəlbində daha az mərhəmət oyadır. Yaxşı yadımdadır: mən Strasburqda bir mehmanxana qarşısında ağladım: vaxtilə burada banketlər düzəldərdim, indi isə kimsə mənə bir parça çörək belə vermirdi. Hansı yolla gedəcəyim haqqında Butenlə şərtləşmişdim. Odur ki, mən hər poçtadan mənə məktub, yaxud pul olub-olmadığını soruşurdum. Parisə qədər çatdımsa da, əlimə heç bir şey keçmədi. Böyük bir yəs içində çırpınırdım! Öz-özümə: "Buten öldü", – deyə düşünürdüm. Doğrudan da biçərə Vaterlooda ölmüş idi! Mən sonralar təsadüfən onun öldüyünü öyrəndim. Ehtimal, onun mənim arvadımla görüşməsi nəticə verməmiş idi. Nəhayət, qazaqlarla birlikdə mən də Parisə daxil oldum. Bu mənim üçün böyük bir dərd idi. Rusları Fransada gördükdən sonra mən artıq nə ayağımda çəkmə, nə cibimdə pul olmadığımı fikrini etmirdim. Bəli, mənim paltarım cındıra dönmüşdü. Bir gün əvvəl Kile meşəsində qalmalı olmuşdum. Gecənin soyuğu, Sen-Martin məhəlləsindən keçdiyim zaman başlamış olan bir xəstəliyimi daha da şiddətləndirmiş idi. Mən demək olar ki, bihuş bir halda, dəmir şeylər satılan dükanın qabağında yığıldım. Ayıldıqda, özümü xəstəxana çarpayısı üzərində gördüm. Xəstəxanada yatdığım bir ay xeyli yaxşı keçdi. Bir az sonra məni xəstəxanadan buraxdılar, cibimdə pulum olmasa da, özümü yaxşı hiss edirdim, həm də doğma Paris küçələrində idim. Böyük bir sevinc ilə tələsə-tələsə Monblan küçəsinə yola düşdüm. Mənim arvadım o küçədə mənim evimdə yaşamalı idi! Bəli! Monblan küçəsi artıq Şosse d'Anten küçəsi olmuş idi. Öz

evimi tapa bilmədim. Evi satmış və uçurmuşdular. Mənim bağçalarımnda möhtəkiqlər bir neçə ev tikdirmiş idilər. Arvadımın Ferroya ərə getdiyini bilmədiyim üçün heç bir məlumat ala bilmədim. Nəhayət, keçmişdə mənim işlərimə baxan qoca bir vəkilin yanına getdim. Qoca vəkil ölmüş, öz müştərilərini isə bir gəncə tapşırmış idi. Bu gənc məni heyrət içində buraxaraq, bütün əmlakımın varislərə keçdiyini, ləğv edildiyini, arvadımın ərə getdiyini və təzə ərindən iki uşağı olduğunu mənə xəbər verdi. Bütün bu məlumat məndə dərin bir heyrət oyandırdı. Mən polkovnik Şaber olduğumu ona söylədikdə, o heç utanmadan qəhqəhə ilə elə bərkdən gülməyə başladı ki, mən başqa heç bir sübut getirmədən bayıra çıxdım. Strasburqda həbsxanaya düşməyim Şarentonu¹ yadıma saldı. Ehtiyatla hərəkət etməyi qərara aldım. Arvadımın yaşadığı yeri öyrənib, böyük bir ümid ilə onun yanına getdim. – Burada polkovnik dərin bir kin ilə hərəkət edərək sözüne davam etdi. – Mən uydurma bir ad deyib qəbul olunmağımı rica etdinsə də, məni qəbul etmədilər. O biri gün, öz adımlı açıq söyləyərək xəbər verdikdə, məni oradan qovdular. Səhərlər balodan, yaxud teatrdan qayıdan qrafinyanı görmək üçün bütün gecəni darvazanın qarşısındakı sütuna söykənərək keçirirdim. İldırım kimi gözümlün qabağından keçən karetalara gözlerimi zilləyir, vaxtilə mənim olan, lakin indi mənim olmayan bu qadını görməyə çalışırdım. Qoca birdən-birə Dervilin qarşısında dindik ayağa durub boğuş bir səslə:

– Ah, – dedi, – o gündən sonra mən artıq intiqam üçün yaşamağa başladım! O mənim sağ olduğumu bilir, mən qayıdandan bəri o məndən iki məktub almışdır, öz dəst-xəttimlə yazılmış iki məktub! O artıq məni sevmir! Mən isə heç özüm də bilmirəm – onu sevirəm, yoxsa ona nifrət edirəm! Mən həm onu arzu edirəm, həm də eyni zamanda ona lənətlər yağdırıram. O, bütün sərvətilə, səadət ilə mənə borcludur. Buna baxmayaraq, o mənə ən cüzi bir yardım belə göstərmədi! Bəzən nə edəcəyimi özüm belə bilmirəm!

Qoca əsgər bu sözlərlə stulun üzərinə əyləşdi və yenə donmuş kimi susdu. Dervil müştərisini nəzərdən keçirərək, sükut edirdi.

Nəhayət, vəkil:

– Bu ciddi bir işdir, – dedi. – Geysberq vəsiqələrinin doğruluğu təyin edilə belə, bu işi tezliklə uda biləcəyimizə əmin deyiləm.

¹ Şarenton – ruhi xəstələrə məxsus köhnə bir evin olduğu yer. Parisin yaxınlığındadır.

Bu tamamilə xariqülədə bir hadisədir. Bunu ağıllı-başlı düşünmək lazımdır.

Polkovnik başını qürurla qaldıraraq, soyuq bir səslə cavab verdi:

– Ah, – əgər mən məhv olarsam, ölməkdən qorxmaram, lakin mən tək ölməyəcəyəm.

Bu sözləri söylərkən, o artıq qocaya belə bənzəmirdi. Hərəkətə hazır olan bir adamın gözlərindəki iradə və intiqam alovu onun gözələrində parladi.

Dervil dedi:

– Bəlkə də, işi sülhlə qurtarmaq lazım gələcekdir.

– Sülhləmi? – deyə polkovnik Şaber təkrar etdi. – Mən hələ sağam, yoxsa ölmüşəm?

Vəkil:

– Cənab, – dedi, – mənim məsləhətlərimə qulaq asacağınıza ümidvaram. Sizin işiniz mənim öz şəxsi işim olacaqdır. Sizin işiniz üçün necə çalışdığımı bu yaxınlarda görəcəksiniz – məhkəmə salnamələrində bu bəlkə də, misilsiz bir hadisə olacaqdır. Hələlik, mən sizə bir məktub verərəm, notariusumun yanına gedərsiniz, on gündən bir qəbzə sizə əlli frank verər. Buraya kömək istəmək üçün gəlməyiniz sizə yaraşmaz. Əgər siz polkovnik Şabersinizsə, o zaman heç kəsə borclu olmamalsınız. Sizə verdiyim bu pul borc kimi şeydir. Siz bu pulu sonra mənə qaytara bilərsiniz, siz varlı adamsınız.

Bu son incə diqqət və hörmət nişanəsi qocanın gözələrinin yaşarmasına səbəb oldu. Dervil dərhal ayağa durdu, bəlkə də, gənc vəkil mütəəssir olduğumu bildirməyə adət etməmiş idi; o öz kabinetinə keçdi. Bir azdan sonra əlində açıq bir zərflə qayıtdı. Dervil zərflə qraf Şabərə verdi. Zavallı zərflə əlinə götürdükdə, kağızın arasında iki qızıl pul olduğunu hiss etdi.

Vəkil:

– Lütfən sənədlərin adlarını, hansı şəhərdə, hansı krallıqda olduğunu mənə söyləyiniz! – dedi.

Polkovnik lazım olan məlumatı yazdırdı, yer adlarının yazılışını nəzərdən keçirdi, sonra bir əlilə şlyapasını götürüb Dervilə baxdı və o biri qabarlı əlini ona uzadaraq, sadə bir tərzde:

– Namusuma and olsun, cənab, – dedi, – imperatordan sonra borclu olduğum bir adam varsa, – o da sizsiniz. Siz yaxşı oğlansınız.

Vəkil geniş bir hərəkətlə polkovnikin əlini sıxdı, onu pilləkənə qədər ötürdü və işiq tutdu.

Dervil katibinə dedi ki:

– Bukar, mənim qulaq asdığı bu macərə bəlkə də, mənə iyirmi beş luidor bahasına tamam olacaq. Əgər məni aldatmışlarsa, mən bu pul üçün heyfilsilənməyəcəyəm, çünki zəmanəmizin ən mahir bir aktyorunu gördüyümlə təsəlli tapacağam.

Polkovnik küçəyə çıxdıqdan sonra fənərə yaxınlaşdı, zərfin içindən vəkilin verdiyi iki dəne iyirmi beş franklıq pulu çıxardı və bir müddət fənərin işığında onları seyr etdi. O, son doqquz il ərzində ilk dəfə idi ki, qızıl pul görürdü.

“Demək, mən siqar çəkə bilərəm”, – deyə düşündü.

Polkovnik Şaberlə Dervil arasında gecə vaxtı olan bu müşavirədən təxminən üç ay sonra vəkil Dervil tərəfindən öz qəribə müştərisi üçün təyin edilmiş məbləğin yarısını vermiş olan notarius mühüm bir iş üçün onun yanına məsləhətləşməyə gəlmiş idi. O ilk sözünü qoca əsgərə verilmiş olan altı yüz frankı qaytarmaq ricası ilə başladı.

Notarius Krota adında bir gənc idi. O yenicə bir dəftərxana almışdı; vaxtilə bu dəftərxanada baş kargüzarlıq vəzifəsində çalışırdı; dəftərxana sahibi dəhşətli bir şəkildə müflis olduqdan sonra qaçmışdı.

Gənc notarius gülərək:

– Demək, sən köhnə orduya kömək etməklə öylənirsən? – dedi.

– Əzizim, bu işi mənə xatırlatdığın üçün çox təşəkkür edirəm, – deyə Dervil cavab verdi. – Mənim insaniyyətpərvərliyim iyirmi beş luidor çərçivəsində qalacaqdır, lakin mən qorxuram ki, öz vətənpərvərliyimlə çox axmaq bir vəziyyətə düşmüş olam.

Dervil bu sözləri söylədikdən sonra yazı masasının üzərindəki paketləri gördü. Bunları oraya baş kargüzar qoymuş idi. O, bir paketin üzərindəki poçt ştempellərinin görünüşünə heyrət etdi. Bu ştempeller uzunsov, kvadrat, üçbucaq, qırmızı, göy idi. Bunlar Prussiya, Avstriya, Bavariya və Fransa poçtları tərəfindən paketin üzərinə basılmış idi.

Dervil gülə-gülə:

– Budur, – dedi, – komediyanın sirri burada açılacaq. Bu saat mənim aldadılıb-aldadılmadığım məlum olacaqdır.

Dervil məktubu götürüb açdı, lakin məktub alman dilində yazıldığı üçün oxuya bilmədi.

Kabinəsinin qapısını açıb, əlini baş kargüzərə uzadaraq:

– Bukar, – dedi, – bu məktubu verin tərcümə etsinlər, özü də tez qayıdarsınız.

Vəkilin müraciət etdiyi Berlin notariusu xəbər verirdi ki, onun tələb etdiyi bütün sənədlər bu məktubdan bir neçə gün sonra göndəriləcəkdir. Onun yazdığına görə, sənədlər tamamilə müntəzəm bir şəkildədir və yuridik hüquq üçün lazım olan şəhadətlə təsdiq edilmişdir. Bundan başqa, Berlin notariusu xəbər verirdi ki, protokola salınmış hadisələrin bütün şahidləri Preysiş-Eylanda yaşayırlar. Qraf Şaberi ölümdən xilas edən qadın isə indiyə qədər Heysberq qəsəbələrindən birində yaşayır.

Bukar məktubun məzmununu oxuduqdan sonra Dervil:

– Məsələ ciddiləşir, – deyə bağırdı. Sonra yenə notariusu müraciət edərək, – əzizim, – dedi, – qulaq as! Mənim bəzi izahata ehtiyacım var ki, o da sənin dəftərxanandan asılıdır. Bu dələduz Rogen...

Aleksandr Krota gülərək Dervilin sözünü kəsdi və:

– Biz onu “bədbəxt və talesiz Rogen” adlandırırıq, – dedi.

– Öz müştərilərinin səkkiz min frankını mənimsəyən və bir çox ailələri dilənçi vəziyyətinə salmış olan bu talesiz Rogen, Şaberin əmlakının təsviyəsi işini idarə edirdi, deyilmi? Yanılmıramsa, Ferro-nun işlərində buna aid bir qeyd var idi.

– Bəli, – deyə Krota cavab verdi, – o zaman mən üçüncü katib idim; mən bu təsviyə işinin üzünü köçürdüyümdən, məsələni yaxşı öyrənmiş idim. İmperiyanın qrafı, Fəxri legion ordeni kavaləri Giasint Şaberin dul arvadı Roza Şapotel ərə getdikdə mülk haqqında müqavilə bağlanmışdı. Onların mülkü ümumi idi. Xatırdan çıxma-mışsa, altı yüz min franka qədər nəqdi pul var idi. Qraf Şaber evlənməmişdən əvvəl sərvətinin bir qismini Parisdəki yetim yurdlarına vəsiyyət etmiş idi. Bu vəsiyyətə görə, o öldükdə, mövcud olan sərvətin dördüdə biri yetim yurdlarına çatmalı idi, ikinci dördüdə bir hissəsi isə dövlətə çatmalı idi. Vəkillər işi başladığı üçün bütün əmlak auksiondan satıldı və bölündü. Təsviyədən qabaq, o zaman Fransanı idarə edən əjdaha, xəzinəyə çatacaq olan hissənin mərhumun arvadına verilməsini xüsusi dekretlə əmr etmiş idi.

– Demək, bu surətlə, polkovnik Şaberin şəxsi sərvəti üç yüz min frankdan artıq deyildi, eləmi?

– Doğru buyurursunuz, əzizim, – deyə Krota cavab verdi. – Bəzən siz, advokatlar, ədalətlə mülahizə edirsiniz, halbuki siz hər bir işin lehinə də, əleyhinə də eyni məhəretlə danışa bildiyiniz üçün sizi yalançılıqda ittiham edirlər.

Oraf Şaber öz ünvanını, notariusdan aldığı pulun müqabilində verdiyi ilk qəbzın aşağısında qeyd etmiş idi. O, Sen-Marso civarında, Pti-Bankie küçəsində, imperator qvardiyasının vaxtilə mənzil müfəttişi olan, indisə süd satan Vernyə adında birisinin yanında olurdu. Dervil oraya çatdıqdan sonra öz müştərisini piyada axtarmağa məcbur oldu: kabriolet arabacısı daşla döşənməmiş küçəyə getməyə razı olmadı. Onun dediyinə görə, küçənin çuxurları kabrioletin təkərləri üçün çox dərin idi. Vəkil ətrafına boylana-boylana gedirdi. Nəhayət, küçənin bulvara yaxın olan yerində zibil və torpaqdan höürülmüş iki divara, qabağında iki taxta dirək olmasına baxmayaraq, araba təkərlərinin zədələnmiş olduğu iki kərpiç sütununa rast gəldi. Bu sütunların üzərində bir dirək, dirəyin də üzərində göbək şəklinə kirəmit bir dam var idi. Dirəyin üzərində qırmızı boya ilə "Südcü Vernyə" sözləri yazılmış idi. Sağ tərəfdə yumurta şəkli, solda isə – inək şəkli çəkilmiş idi. Yumurta da, inək də ağ boya ilə çəkilmiş idi. Darvaza açıq idi; onun gecə-gündüz açıq olduğuna şübhə yox idi. Xeyli geniş olan həyətdə, darvazanın tam qarşısında ən ucuq kəndli daxmaları ilə belə müqayisə edilə bilməyəcək və Paris civarına məxsus bir daxmacıq var idi. Bu evlər yoxsulluğu etibarilə kənd daxmalarına bənzəsələr də, onardakı şəriyyətdən məhrumdurlar. Doğrudan da, kənd daxmalarında hər halda bir gözəllik var. Havanın təmizliyi, yaşıllıq, genişlik, təpələr, yol, üzüm tənəyi, üzərinə çiçək sarmaşmış çəpər, ot tayaları, əkin alətləri bu daxmalara bir növ gözəllik verir; lakin Parisdəki yoxsulluq yalnız öz dəhşətli tərəfini nümayiş etdirir. Bu ev yenicə tikilmiş olsa da, bu saat yıxılacaq kimi təsir buraxırdı. Bu evin daşı, torpağı, taxtası inşaat materialı kimi yerində işlədilməmişdi: bunlar Parisdə mütəmadiyən uçurulan evlərdən gətirilmiş idi. Dervil taxta parçalarından mıxlanmış pəncərə qapağı üzərində "Yeni modalar mağazası" sözlərini oxudu. Pəncərələr cürbəcür idi. Bunların qəribə bir görünüşü var idi. Yaşamaq üçün yararlı olduğu zənn edilən birinci mərtəbə bir tərəfdən yuxarı qalxmış, o biri tərəfdən isə buradakı bir təcik sayəsində yerlə bərabər idi. Darvaza ilə evin arasında peyinli palçıqlı bir gölməçə var idi; yağış və çirkəbli su, hamısı buraya tökülürdü. Bu xarabəni saxlayan və daha möhkəm görünən divar qəfəslərlə bəzənmiş idi. Bu qəfəslərdə əl dovşanları balayırdı. Darvazanın sağ tərəfində inək damı samanlıq var idi, bunlarla ev arasında isə süd saxlanan zirzəmi yerləşmişdi. Sol tərəfdə

toyuq hini, tövlə və donuz damı var idi. Bunlar da, evin damı kimi, bir-birinin üstünə mıxlanmış və azacıq qamışla örtülmüş rəngsiz və yaramaz taxtalardan qayrılmış idi. Hər gün Parisin qarnına ötürdüyü böyük bir naharın ayrı-ayrı hissələrinin bışirildiyi yerlərdə olduğu kimi, Dervilin girdiyi bu həyətdə də tələsmək, vaxtında çatışdırma zərurətinin əlamətləri duyulurdu. İçində süd daşınan, dəmir qabdan qayrılmış böyük bidonlar, qaymaq qabları, kətan tıxacları ilə bərabər dağınmış bir surətdə anbarın qabağına atılmış idi. Dəsmal əvəzinə işlənən yırtıq əskilər balaca payalara bağlanmış kəndirin üzərində sallanır və günəşin qabağında qurudulurdu. Yalnız südcülərdə təsadüf edilən dinc bir at öz arabasından bir neçə addım kənara çəkilib qapısı bağlı tövlənin qabağında dayanmış idi. Bir keçi, evin çatlamış sarı divarına sarmaşan üzüm tənəyinin tozlu və balaca yarpaqlarını qoparırdı. Pişik qaymaq qablarını yalayır. Dervil həyətdə girdikdə həyətdəki toyuqlar qaqqıldaşaraq qaçıb dağılmışdılar. Zəncirə bağlı olan it hüürmüş idi.

Dervil bir baxışla bütün bu bayağı mənzərini seyr edərək öz-özünə:

– Eylay vuruşmasının müqəddəratını həll etmiş bir adam gör harada yaşayır! – deyə düşündü.

Ev üç nəfər küçə uşağının ixtiyarına tapşırılmış idi. Uşaqlardan biri ot arabasının dal tərəfinə dırmaşmış qonşu evin bacasına daş atırdı və bu daşların bacadan qonşuların xörək qazanına düşəcəyini ümid edirdi. O birisi donuzu çəkə-çəkə ucu yerə söykənmiş əl arabasının üzərinə mindirməyə çalışırdı. Üçüncü uşaq isə əl arabasının o biri tərəfindən sallanaraq gözləyirdi: donuz arabasının üstünə çıxar-çıxmaz, arabanı geri çəkərək donuzu fırlatmaq fikrində idi. Dervil, Şaberin burada yaşayıb-yaşamadığını soruşduqda, kimsə ona cavab verməli, lakin uşaqların üçü də bir növ mənəvi kütlük ilə (əgər bu iki sözü bir-birinə uyşdurmaq mümkünə) onun üzünə baxdılar. Dervil sualını bir də təkrar etdi. Uç yaramazın istehzal görkəmindən hirsələnmiş olan Dervil, bir neçə qəribə söyüşlə onları söydü; uşaqlar kobud bir qəhqəhə ilə gülüşməyə başladılar. Dervil hirsələndi. Polkovnik həyətdə səs-küy eşidib, süd anbarının yaxınlığındakı alçaq damlı balaca otağından çıxaraq, ifadəsi çətin bir əsgər qeydsizliyi ilə qapının astanasında dayandı. Ağzında köhnə, ucuz, tənəkəli çəkənlərin texniki ifadəsinə görə çox işlənmiş bir çubuq tutmuşdu. Dervili görcək, günəşliyi son

dərəcə kirli olan kartuzunu qaldırdı və ona yaxşılıq edən adama tez yaxınlaşmaq üçün peyin gölməçəsinin içindən keçərək öz himayədarına tərəf getdi; dostanə bir səsle uşaqlara bağırdı:

– Rota farağat!

Uşaqlar o saat hörmətlə səslərini kəsdilər. Qoca əsgərin sözüne qulaq asdıqları görünürdü.

– Siz mənə nə üçün yazmadınız? – deyə polkovnik Dervildən soruşurdu. – İnek damının yanından düz keçiniz.

Peyin lehməsi içində ayaqlarını bulamaqdan qorxan vəkilin tərəddüd etdiyini görüb: – Buradan keçin, buradan keçin, bura daşla döşənmişdir, – deyə bağırdı.

Dervil quru yerlərdən tullana-tullana həyəti keçdi və polkovnik çıxdığı qapının qabağında dayandı. Şaberin onu öz otağında qonaq qəbul etməkdən məmnun olmadığı sezilirdi. Doğrudan da, Dervil otaqda yalnız bir stul gördü. Polkovnikin yatağı bir neçə çəngə küləş yığınınan ibarət idi. Ev sahibəsi bu küləşin üstünə haradansa tapmış olduğu iki-üç cırıq köhnə mahud parçası sərmış idi; adətən süd satanlar bu cür parçaları arabalarının qabağına salırlar. Evin döşəməsi torpaq idi; kiflənmiş, yaşıl rəngə çalan və çatlamış divarlar o qədər rütubətli idi ki, polkovnikin yatağı yanındakı divardan həsir asılmış idi. Məşhur friz şineli mıxdan asılı idi. Otağın bucağına bir cüt köhnə yırtıq çəkmə atılmış idi. Alt paltarının izi görünürdü. Qurdların dəlik-dəlik etdiyi masanın üzərinə Planşe tərəfindən yenidən çap edilmiş olan “Böyük ordunun bülletenləri”¹ qoyulmuş idi. Kitabın səhifələri açıq idi; polkovnikin mütaliə ilə məşğul olduğu görünürdü. Bütün bu yoxsulluq içində onun siması sakit və aydın idi. Dervillə görüşdükdən sonra sanki onun üzünə başqa bir rəng almış idi. Vəkil onun üzündə fərəhli bir düşüncə və ümidin verdiyi nurlu bir aydınlıq əlamətlərini sezmış idi.

Polkovnik yırtıq bir stulu Dervilə təqdim edərək:

– Bəlkə, otaqda tənəki çəkiləndə xoşunuza gəlmir? – deyə soruşdu.

– Axı sizin bu vəziyyətiniz son dərəcə dəhşətlidir!

¹ Napoleonun vaxtında hərbi xəbərləri çap edən vərəqələrə “Böyük ordunun bülletenləri” deyirdilər; onlar 1805-ci ilin 7 oktyabrından 1812-ci ilin 3 dekabrına qədər hər gün “Monitor” qezetində çap olunurdu.

Bu sözlər vəkillərə məxsus olan bir etimadsızlıqla və həmçinin kimsəyə məlum olmayan dəhşətli faciələri seyr etmək nəticəsində tezliklə əldə edilən ağır bir təcrübə sayəsində Dervil tərəfindən söy-lənmişdi.

Eyni zamanda o öz-özünə düşünürdü: “Ehtimal bu adam mənim pullarımı əsgərin xristianlığa məxsus üç gözəl əməlinə sərf etmişdir: qumar, içki və qadın”.

– Doğru deyirsiniz, otağımız o qədər də zinətli deyildir. Bu – dostluq əlilə qurulmuş olan bir çadırıdır. Lakin mən, – polkovnik burada mənalı bir nəzərlə hüquqşünasın üzünə baxdı, – lakin mən kimsəni incitməmişəm, kimsəni rədd etməmişəm, özüm də rahatca yatıram.

Vəkil qrafa vermiş olduğu pulu haraya xərclədiyini ondan soruşmağın nəzakətsizlik ola biləcəyini düşünərək, yalnız bunu dedi:

– Siz nə üçün Parisdə yaşamaq istəmədiniz? Siz orada da ucuz qiymətə otaq düzəldə bilərdiniz, həm də daha yaxşı dolanardınız?

– Lakin, – deyə polkovnik cavab verdi, – mən öz himayələrinə alan bu mərhəmətli insanlar tam bir il müddətində mənə müftə yemək vermişdilər. İndi mənim əlimə pul keçən bir vaxtda, onları atıb getməyə haqqım varmıdır? Bundan başqa bu üç uşağın atası qoca bir misirlidir.

– Necə? Misirli?

– Mənim də iştirak etdiyim Misir səfərindən qayıdan əsgərlərə biz misirli deyirik. Bundan başqa oradan qayıdanların hamısı bir-birinə qardaş kimidirlər. Həm də Vernye mənim alayında xidmət edərdi. Səhrada su payımızı bir-birimizlə bölüşərdik. Nəhayət, mən hələ bu yaramazlara savad öyrədir qurtarmamışam.

– Sizin pulunuzun müqabilində o sizi daha yaxşı saxlaya bilərdi.

– Bilirsinizmi, – deyə polkovnik yenə sözə başladı. – Onun uşaqları da mənim kimi küləş üstündə yatırlar. Nə özümün, nə də arvadının buradakından daha yaxşı çarpayısı yoxdur, nə dərəcədə yoxsul olduqlarını özünüz də görürsünüz. Onlar quvvələrindən xaric olan bir işdən yapışmışlar. Lakin əgər mən öz sərvətimi geri qaytararamsa... yaxşı bu barədə danışmaq lazım deyildir.

– Polkovnik, mən sabah, yaxud birisi gün Heylsberqdən sizin sənədlərinizi alacağam. Sizi xilas edən qadın hələ də sağdır.

Şaber çubuğunu yerə ataraq:

– Məlun pul! – deyə bağırdı. – Nə edim ki, mənim pulum yoxdur!

Çox işlənmiş çubuq, tütün çəkən üçün ən qiymətli bir şeydir. Lakin bu o qədər təbii bir əda, o qədər alicənab bir hərəkət idi ki, bütün tütün çəkənlər o cümlədən, hətta Rejinin özü belə, tütünün müqəddəs hüququnun bu cür təhqir edilməsini əfv edərdilər. Kim bilir, bəlkə də, mələklər bu gil çubuğunun qırıntılarını yerden toplamış idilər.

Dervil günəş altında qızınmaq üçün otaqdan çıxaraq:

– Polkovnik, – dedi, – sizin işiniz son dərəcə mürekkəb bir məsələdir.

Əsgər cavabında:

– Zənnimcə, – dedi, – bu tamamilə sadə bir işdir. Məni ölmüş bildirdilər, mən isə sağam. Arvadımı və sərvətimi mənə qaytarın; layiq olduğum general mənəşəbini mənə verin, axı mən Eylay müharibəsi ərəfəsində imperator qvardiyasının polkovniki idim.

– Hüquqi baxımdan bu o qədər də sadə bir şey deyildir, – deyərək Dervil cavab verdi. – Mənə qulaq asın. Fərz edək ki, siz qraf Şabersiniz, mən razıyam; fəqət sizin varlığını inkar etmək istəyən adamlar qarşısında bunu hüquqi cəhətdən isbat etməlidir. Sənədlərinizin düz olmadığını irəli sürəcəklər. Bu mübahisə ətrafında on, yaxud on iki ibtidai təhqiqat aparılacaqdır. Öz istədiklərini subut etmək məqsədilə, onlar işi son nöqtəyə qədər aparacaqlar. Nəticədə olduqca baha tamam olan təhqiqatlar ortaya çıxacaq, mən nə qədər mətanətlə çalışsam da, məsələ getdikcə uzanacaqdır. Düşmənləriniz işin yəni təhqiqat olunmasını tələb edəcək, biz bundan boyun qaçırma bilməyəcəyik və bəlkə də, Prussiyaya təhqiqat komissiyasını göndərmək lazım gələcəkdir. Lakin məsələnin daha müsbət bir şəkildə alacağını təsəvvür edək: fərz edək ki, məhkəmə sizin polkovnik Şaber olduğunuzu təsdiq etdi. Belə olursa, qrafınaya Ferronun iki ərli olması məsələsi necə həll olunacaq? Hər halda onu bu işdə müqəssir görmək olmaz, deyilmi? Kodeksdə bu cür hallarda hüquq məsələsi nəzərə alınmamışdır, odur ki, hakimlər ictimai cəhətdən qeyri-adi olan cinayət proseslərində olduğu kimi, işi vicdana görə həll etməyə məcbur olacaqlar. Həqiqətən, sizin uşağınız olmamışdır, qraf Ferronun isə iki uşağı var, odur ki, hakimlər daha möhkəm bir izdivacın mövcud olduğunu nəzərə alaraq əlaqəsi zəif olan bir izdivacı qeyri-həqiqi hesab edə bilərlər. Xüsusilə bu möhkəm izdivac hər iki tərəfin müteqabil arzusu ilə olmuşdur. Əgər siz bu yaşda və bu vəziyyətdə artıq

sizi sevməyən bir qadını zorla ələ keçirmək istəsəniz, əxlaq nöqtəyindən nəzərdən çox da yaxşı bir vəziyyətdə olmazsınız, deyilmi? Arvadınız və onun əri sizin əleyhinizə olacaq. Hər ikisi də nüfuzlu adamlardır, məhkəmələrə təsir edə bilərlər. Demək, məhkəmə işi hər cəhətdən uzanacaqdır. Siz ən ağır bir dərdin acısından qocala bilərsiniz.

– Bəs mənim sərvətim?

– Siz onun hələ də çox böyük olduğunu zənn edirsiniz?

– Məgər mənim rentam otuz min livr miqdarında deyildimi?

– Mənim əziz polkovnikim! Min yeddi yüz doxsan doqquzuncu ildə hələ evlənməmişdən qabaq, siz sərvətinizin dördüdə bir hissəsini yetimlər yurduna vəsiyyət etmişsiniz.

– Bu doğrudur.

– Bu surətlə sizin ölməyiniz təsdiq olunduqdan sonra bu hissəni vermək üçün əmlakınızı hesaba almaq və tövsiyə etmək lazım gəldi, deyilmi? Sizin arvadınız vicdanı çox da sıxılmadan yoxsulları aldatmışdı. Əlbəttə, o, siyahıda neqd pulun və cavahiratın göstərilməməsini lazım bilmiş idi. Yalnız azacıq gümüş şeylər və mənqul əmlak qeyd olunmuş idi ki, buna da bəlkə, arvadınıza qarşı mərhəmət hissi ilə, bəlkə də, xəzinəyə daha az vergi vermək üçün, əsil qiymətindən üç qat əskik qiymət qoymuşdular. Əmlakın qiyməti məsələsini vəkil edilmiş adamlar qoyduğu üçün nəticədə sizin bütün sərvətiniz altı yüz min frank miqdarında təyin edilmiş idi. Dul arvadınızın mülkünün yarısına haqqı var idi. Hər şey satılmış və arvadınız bunların hamısını almış idi. Bu surətlə o hər cəhətdən qazanmış idi. Yetim yurdları isə öz yetmiş altı min franklarını almışdılar. Bundan başqa, xəzinəyə də sizin mirasınızdan bir hissə çatırdı. Vəsiyyətnamədə arvadınızın adı qeyd olunmadığı üçün imperator xüsusi bir dekretlə dövlətə çatan hissəni dul arvadınıza qaytarmış idi. Bütün bu bölgüdən sonra sizin payınıza nə qalır? Xərcləri çıxmaq şərtiylə yalnız üç yüz min frank.

Polkovnik heyrətlə bağırdı:

– Siz də buna ədalətmi deyirsiniz!

– Lakin, əlbəttə...

– Yaxşı ədalətdir, yaxşı məhkəmədir!

– Çarə yoxdur, mənim zavallı polkovnikim. Görürsünüz mü, sizcə asan görünən şey həqiqətdə o qədər də sadə deyildir. Madam Ferro imperatorun ona qaytardığı hissəni öz ixtiyarında da saxlaya bilər.

– Lakin o dul deyildir, dekretin əhəmiyyəti yoxdur...

– Doğru deyirsiniz, razıyam. Lakin hər şeyi məsrut etmək mümkündür. Mənə qulaq asın! Belə bir vəziyyətdə mənə, işi sülh ilə qurtarmaq daha yaxşıdır. Bu sizin üçün də, onun üçün də münasibdir. O zaman siz haqqınız olduğu hissədən daha artıq almış olarsınız.

– Onda belə çıxır ki, mən öz arvadımı satmalıyam, deyilmi?

– İxtiyarınızda səksən min frank renta olduğdan sonra siz arvadınızdan daha münasib olan qadınlar tapa bilərsiniz və daha məsud olarsınız. Mən bu gün, vəziyyəti yoxlamaq üçün madam Ferro ilə görüşmək niyyətindəyəm, lakin bunu sizə xəbər vermədən etmək istəmədim.

– Onun yanına ikimiz də gedək...

– Nə vəziyyətdə olduğunuzu düşünün! Yox, yox, polkovnik, yox, bu mümkün deyil! Siz dərhal işi uduza bilərsiniz!

– İş uduşmaq mümkündürmüdür?

– Hər cəhətdən, – deyə Dervil cavab verdi. Lakin mənim əziz polkovnikim, siz bir şeyi nəzərə almırsınız. Mən varlı deyiləm, idarəmin pulunu hələ bütünlükdə verib qurtarmamışam. Hakimlər sərvətiniz hesabına pul götürmək üçün yalnız siz Fəxri legion ordeni kavaləri qraf Şaber olduğunuz təsdiq edildikdən sonra icazə verə bilərlər.

O sadədil bir tövr ilə:

– Doğrudan ha, mən – Fəxri legion ordeni kavaləriyəmiş, – dedi.

– Bu mənim heç xatirəmə belə gəlmirdi.

– Bu surətlə, bunu sübut edəne qədər, məhkəmələrlə mübahisə etmək, vəkillərə pul vermək, qərar çıxartdırmaq və bunu ödəmək, məhkəmə icraçılarını bizləmək və yaşamaq lazımdır. İlk xərclər təminatən on iki min frankdan on beş min franka qədər ola bilər. Məndə bu qədər pul yoxdur, mən idarəni almaq üçün mənə borc pul vermiş olan adama verdim böyük faizlərin ağırlığı altında əzilirəm. Sizə gəlincə, siz bu qədər pulu haradan ala bilərsiniz?

Zavallı əsgərin rəngi solmuş gözələrində iri göz yaşları göründü və qırıq yanaqlarına düşdü. Bu çətinlikləri bildikdən sonra o ümidini itirdi. İctimai quruluş, məhkəmə idarələri onun üzərinə bir kabus kimi enmiş idi.

Birdən polkovnik bağırdı:

– Mən Vandom sütununun yanına gedib bağıracağam ki, mən – Eylauda məşhur rus karresini yarmış olan polkovnik Şaberəm! O tunc heykəl, məni tanıyar!

– Və sizi, şübhəsiz, Şarentona göndərərler.

Bu dəhşətli adı eşitdikdə polkovnikin həyəcanı söndü.

– Hərbiyə nazirliyində mənim üçün bir neçə əlverişli şans ola bilməzmi?

– Dəftərxanalarımı? – deyə Dervil etiraz etdi. – Oraya getmək istəməyiniz, yalnız sizin ölümünüzün həqiqi olmadığını təsdiq edən qəti bir qərarla gediniz! Dəftərxanalar imperiya adamlarını məhv etmək arzusundadırlar.

Polkovnik bir müddət çəşqin bir vəziyyətdə qaldı, dərin bir məyusluğa və ümitsizliyə dalaraq baxır və gözələri qarşısındakını görmürdü. Hərbi məhkəmə azaddır, məsələni dərhal və tez, həm də əksəriyyətlə düzgün həll edir, Şaber isə yalnız belə məhkəmə tanıyırdı. Dəf edilməli olan çətinliklərin bütün labirintini təsəvvürünə gətirib, bu labirintdə dolaşmaq üçün nə qədər pul lazım olduğunu anladıqdan sonra zavallı əsgər yalnız insana məxsus olan və iradə adını daşıyan mənəvi qüvvələr sahəsinə dəhşətli bir zərbə vurulduğunu hiss etdi. Məhkəmələrdə sürünə-sürünə yaşamağın mümkün olmadığını təsəvvürünə gətirdi; yoxsul, dilənçi bir həyat sürmək, qəbul edərlərsə alayların birində kavalerist olmaq min dəfə bundan yaxşı idi. Cismani mənəvi əzablar bədəninin bəzi, xüsusilə mühüm olan orqanlarını artıq zədələmişdi. O təbəbətə adı olmayan bir xəstəliyə düşər olmaq ərafəsində idi. Bu xəstəlik sinir sistemindən asılı olduğu üçün onun yeri tez-tez dəyişir. Ehtimal ki, sinir sistemi qalan orqanlarımıza görə ən çox zədələnmiş bir sahədir. Belə bir xəstəliyə bədbəxtlik splini demək lazım gələrdi. Lakin zahirən aydın olmasa da, hər halda real olan bu xəstəlik nə qədər ciddi olsa da, xoşbəxt bir nəticə ilə onu müalicə etmək olardı. Bu qüdrətli orqanizmi tamamilə sarsıtmaq üçün yeni bir müqavimət və maneə, gözlənilməyən bir hadisə kafi idi. Bu hadisə onun boşalmış yaylarını qırır və psixoloqların dərindən çoxluğundan sarsılmış adamlarda müşahidə etdikləri həmin çətinlikləri, həmin anlaşılmaz və mənasız hərəkətləri doğurmuş olardı.

Dervil polkovnikin üzündə dərin bir izzətlilik görərək:

– Ruhdan düşməyin, – dedi. – Bu işin nəticəsi sizin üçün yalnız yaxşı ola bilər. Ancaq bir şeyi qəti etməlisiniz: siz mənə tamamilə inana bilərsiniz və məsələni sizin üçün ən münasib bir şəkildə həll etməyimlə şərtsiz olaraq razılaşarsınız?

Şaber:

– Necə istəyirsiniz elə edin! – dedi.

– Lakin mənə elə gəlir ki, siz ölümə gedən bir adam kimi öz taleyinizi mənə tapşırırsınız?

– Mən, şöhrətsiz, sərvətsiz yaşaya bilərəmmi? Məgər buna tab gətirmək olarmı?

– Mən bu fikirdə deyiləm, – deyə vəkil cavab verdi. – Biz hər halda hər iki tərəfin razılığı ilə bir nəticəyə gələrik: ölməyiniz və izdivacınız haqqında olan aktlar ləğv edilər və siz yenə bütün hüququnuza sahib olarsınız. Bundan başqa – general Ferronun nüfuzu sayəsində, sizi ordu siyahilərinə daxil edərler. Şübhəsiz, təqaüd də alarsınız.

– Yaxşı, sözüm yoxdur, nə istəyirsiniz edin, – deyə Şaber cavab verdi. – Mən sizə tamamilə inanıram.

Dervil:

– İmza etmək üçün mən sizə vəkalətnamə göndərəcəyəm, – dedi. – Əlvida. Kefinizi pozmayın. Pula ehtiyacınız olarsa mənə söyləyin!

Şaber hərarətlə Dervilin əlini sıxdı və arxasını divara dayayaraq otağın içində qaldı; o, Dervili yalnız baxışlarla ötürmək iqtidarında idi. Məhkəmə işlərindən başı çıxmayan bütün adamlar kimi, o da bu gözlənilməyən mübarizədən son dərəcə qorxmış idi.

Bu söhbət əsnasında darvaza dirəyinin dalında bir adam gizlənmışdi və Dervilin keşiyini çəkirdi. Dervil otaqdan çıxar–çıxmaz, bu adam dərhal ona yanaşdı. O, pivə qayıranlar kimi göy pencəkli və ağ geniş şalvarlı bir qoca idi. Başında su samuru dərisindən tikilmiş bir kartuzu var idi. Rəngi tünd, üzü qırıxıq idi, daima açıq havada işləməkdən yanaqlarını gün yandırmışdı.

Əli ilə Dervili dayandıraraq:

– Bağışlayın, – dedi. – Cəsarət edirəm. Lakin sizi görcək mən bu qərara gəldim ki, siz bizim generalın dostusunuz.

– Fərz edək ki belədir, – deyə Dervil cavab verdi. – Lakin bu məsələ sizi nə üçün maraqlandırır? Siz özünüz kimsiniz?

– Mən Lüdovik Vernyeyəm, – deyə dərhal o cavab verdi. – Sizə bir–iki söz demək istəyirəm.

– Qraf Şaberi bu qədər gözəl bir şəraitdə saxlayan sizsinizmi?

– Bağışlayın, cənab, mən üzr istəyirəm, ancaq onun olduğu otaq ən yaxşı otaqdır. Bir otağım da olsaydı, öz otağımı belə ona verərdim. Mən özüm töylədə yatıram. Başına bu qədər müsibətlər gəlmiş və mənim uşaqlarıma dərs verən bu adam, generaldır, misirlidir, mənim ilk komandanımdır... Bu azmıdır! Bununla belə onun vəziyyəti yenə

də yaxşıdır. Nəyim varsa, mən onunla qardaş kimi bölüşürəm. Bəd–bəxtlikdən, gücüm çatan şey o qədər də çox deyildir: çörək, –süd, yumurta; hər şeyi müharibədə, müharibə meydanında olduğu kimi bölüşürük. Nəyim varsa səmimqəlblə ona verməyə hazırım. Lakin o bizi əldən salmışdır.

– Omu?

– Bəli, cənab, lap canımızı üzmüşdür... Mən bir işə başladım, halbuki bu iş mənim qüvvəm xaricində idi. O bunu yaxşı başa düşürdü. Bu onu daima narahat etdiyindən, ata muğayat olmağa başladı. Mən: “Generalım, bu yaramaz!” dedikdə, o cavab verir:

– Mən tənbel olmaq istəmirəm, mən çoxdan ev dovşanının dərisini soymağı öyrənmişəm. Südxanam üçün Qrados adlı bir nəfərdən borc almaq niyyətində idim. Bunun qəbzlərini hazırladım. Siz onu tanıyırsınızmı?

– Bura baxın, əzizim, mənim sizinlə söhbət etməyə vaxtım yoxdur. Yalnız bunu söyləyin görüm nə üçün general sizi incitmişdir?

– Onun bizi incitməsi lap həqiqətdir, necə ki, mənim adım doğrudan da Lüdovik Vernyedir. Hətta arvadım belə ağlamış idi. O mənim yazdığım qəbzlər əvəzində kimsənin bizə bir quruş belə verməyəcəyini qonşulardan öyrənir. Qoca heyvərə heç kəsə bir söz söyləmədən, sizin ona verdiyiniz pulları toplayıb bizim qəbzləri ələ keçirmiş və bunun pulunu vermişdir. Belə də iş olar! Mən də, arvadım da yaxşı bilirdik ki, bu yoxsul qocanın tütünü belə yoxdur, o, tütün çəkməyi belə tərgitmişdir. Amma indi hər gün onun çəkmək üçün sıqarı var. Mən özümü belə satmağa razı olaram, amma onu tütünsüz qoymaram. Yox, mümkün deyil, o bizi çox incitmişdir. Müxtəsər, mən sizdən yüz eku borc istəyəcəkdim. Onun dediyinə görə siz yaxşı oğlansınız. Generalın üst–başını düzəltmək və otağını intizama salmaq üçün sizdən borc istəməyə məcburam. O bizim yaxamızı boredan qurtarmaq istəyirdi, deyilmi? Həqiqətdə isə iş tərsinə oldu, o bizi daha da borca saldı. O bizi incitməməli idi. O bizə, öz dostlarına əzab verir. Namuslu adamın sözü hər zaman düz olar, necə ki, mənim adım doğrudan da Lüdovik Vernyedir. Mən özümü girov qoyaram, amma heç bir zaman bu pulları mənimsəmərəm.

Dervil südcüyə baxdı və bir neçə addım geriye çəkilib evə, həyətə, peyin yığınına, pəyəyə, əl dovşanlarına, uşaqlara baxdı. Özü–özünə: “Namusuma and olsun, – dedi, – mənə elə gəlir ki,

insan xeyirxahlığının xüsusiyyətlərindən biri – mülkiyyətçi olma-
maqdır”.

– Sən yüz ekü alacaqsan, hətta daha çox alacaqsan. Lakin mən-
dən deyil, ondan alacaqsan. Polkovnikin sənə kömək etdiyi üçün kafi
dərəcədə varlı olacaqdır. Mən onu, sənə kömək etmək sevincindən
məhrum etmək istəmirəm.

– Bu, tezlikləmi olacaqdır?

– Əlbəttə, əlbəttə.

– Aman yarəb, mənim arvadım nə qədər razı qalacaqdır?

Südçünün tünd-qırmızı siması dərhal yox oldu.

Dervil kabrioletinə minərək:

– İndi isə, – dedi, – qrafınyanın yanına gedək. Vəziyyətimizi ona
bildirmədən, onun qüvvəsini yoxlamalı və sonra birdən işi qazanma-
lıyıq. Onu qorxutmaq lazımdır. O qadındır. Qadınların ən çox qorx-
duğu nədir? Qadınlar yalnız bir şeydən qorxurlar...

O qrafınyanın vəziyyətini düşünməyə başlayaraq, öz planlarını
düzəldən və düşmənlərini diplomatlarının sırımını öyrənməyə çalışan mahir
siyasətçilər kimi fikrə daldı. Əcəba vəkillər də müəyyən dərəcədə,
xüsusi işlərlə məşğul olan dövlət xadimləri deyilmi? Dervilin dər-
kəsini anlamaq üçün burada qısaca olaraq qraf Ferro ilə onun arva-
dının vəziyyətini təsvir etmək lazımdır.

Qraf Ferro, terror vaxtında mühacirətə getmiş olan, Paris parla-
menti müşavirinin oğlu idi. Başını xilas etməyə müvəffəq olsa da,
bu ona çox baha tamamilə olmuş və var-yoxunu əldən çıxarmışdı. Kon-
sulluq dövründə geriye qayıtmış və həmişəlik olaraq XVIII Lüdovikin
tərəfini saxlamış idi. Ferronun atası inqilabdan qabaq Lüdovikə yaxın
bir adam idi. Bu surətlə o, Napoleonun mərhəmətli vədlərindən ali-
cənablıqla imtina etmiş olan Sen-Jermen civarı qrupuna mənsub idi.
O zaman yalnız Ferro deyə çağırılan gənc qraf istedadlı bir adam şö-
rətini qazanmış idi. Müharibə meydanlarında qalib gəlməyi sevdiyi
kimi, aristokratları da öz tərəfinə çəkməyi sevən imperator, onu da
özünə cəlb etməyə çalışmış idi. Qrafa titulunun bərpa ediləcəyi, satıl-
mamış əmlakının geri qaytarılacağı, gələcəkdə isə ona nazirlik vəzi-
fəsi, senatorluq kreslosu veriləcəyi vəd olunmuşdu. İmperator süqut
etdi. Şaber öldüyü zaman qraf iyirmi yeddi yaşında, varlı olmasa da,
zahirən gözəl bir gənc idi; o, Sen-Jermen məhəlləsində müvəffəqiyyə-

yət qazanmış idi. Sen-Jermen məhəlləsi onunla iftixar edirdi. Qrafıny
Şaber ərinin mirasından ona düşən payı elə məharətlə əlinə keçirə
bilmiş idi ki, Şaberin ölümündən il yarım sonra artıq onun qırx min
livrlik mədaxili var idi. Onun gənc qrafa ərə getməsinə Sen-Jermen
civarının müxalifət dairələrində əhəmiyyət verilmədi. Napoleon bu
izdivacdən razı qalmış idi. Bu izdivac onun aristokratiya ilə qohum-
laşmaq fikirlərinə uyğun idi. Bunun üçün Napoleon polkovnikin
mirasından xəzinəyə çatacaq olan payın bir hissəsini madam Şabərə
qaytardı. Lakin çox keçmədi ki, Napoleon ümidinin puça çıxdığını
gördü. Madam Ferro gənc qrafa ərə getməklə onun simasında yalnız
sevgili axtarmırdı. O həqiqətə vəziyyətdə olmasına baxmayaraq, yenə
də imperator sarayından yüksək duran Sen-Jermen cəmiyyətinə daxil
olmaq arzusunda idi. Bu izdivac, onun həm şöhrətpərəstliyini, həm də
ehtirasını təmin edirdi. O, bu izdivac nəticəsində aristokrat qadınlardan
sayılmağa başlayırdı. Gənc qrafın evlənməsinin bir xəyanət olma-
dığı Sen-Jermen civarında məlum olduqdan sonra salonların qapısı
madam Ferronun qarşısında taybatay açıldı. Restavrasiya¹ dövrü baş-
landı. Qraf Ferronun siyasi karyerası sürətli deyildi. O, XVIII Lüdovik
ağır vəziyyətdə olduğunu anlamışdı və “inqilab uçurumunun
qapanacağını” gözləyən adamlar sırasında idi. Kralın liberallar tərə-
findən bir çox istehza və təhqirə səbəb olan bu cümləsində müəyyən
siyasi mənə var idi. Bununla belə, bu hekayənin başlanğıcında geti-
rilmiş və uzunçu bir keşiş cümləsindən ibarət olan fərmana əsasən,
qiymətə bahalanmış olan iki meşə yeri və torpaq sahəsi ona qayta-
rılmış idi. Bu zaman qraf Ferro dövlət müşaviri və idarə başçısı olsa
da, o yenə də öz vəziyyətinə siyasi karyerasının bir başlanğıcı kimi
baxırdı. Bütünlüklə şən və şövkət arzusunda düşərək o iflas etmiş olan
qoca vəkil Delbeki öz yanında xüsusi katib qəbul etmiş idi. Delbek
hiyləgər və böhtançı bir adam idi. Ferro bütün xüsusi işlərini bu adama
tapşırılmış idi. Hiyləgər vəkil qrafın yanındakı vəziyyətini yaxşı başa
düşdüyündən, yalnız mənfəət nöqtəyi-nəzərindən namusla çalışırdı.
O, sahibkarının etimadını qazanmaq, bir vəzifə sahibi olmaq ümidində
idi. Canla-başla qrafın maddi mənfəəti üçün çalışırdı. Delbekin indiki
hərəkəti onun keçmiş həyatına o qədər bənzəmədi ki, o artıq iftira
qurbanı olan bir adam şöhrəti qazanmış idi. Qrafıny az-çox bütün

¹ Restavrasiya – yeni XVIII Lüdovikin saltənəti dövrü

qadınlara məxsus olan bir takt və dərrakə ilə, işlərini idarə edən adamın ruhunu anlamış idi. O, məharətlə Delbekin hərəkətlərini izləyirdi. Ona yaxşı rəhbərlik edə bildiyindən, onun köməyi ilə öz sərvətini xeyli artırma bilmiş idi. Qrafinya, cənab Ferronun onun sözüne qulaq asdığı Delbəkə başa salmış və bütünlüklə qrafinyanın mənafeyi üçün çalışarsa, Fransanın ən böyük şəhərlərindən birində birinci dərəcəli məhkəmə sədrliyinə təyin ediləcəyini ona vəd etmiş idi. Bu vəzifə sayəsində Delbek varlı bir qadınla evlənmək, deputat olduqdan sonra isə siyasət aləmində mühüm bir vəziyyət sahibi olmaq ümidində idi. Qrafinyanın vədi Delbəkə bütün varlığı ilə ona satılmağa məcbur etmişdi. Restavrasiyanın birinci üç ili ərzində birjada vəziyyət tez-tez dəyişdiyindən və mülk qiymətlərinin artması sayəsində Parisdə bəzi mahir adamlar yaxşı qazanc əldə edirdilər. Delbek isə qrafinya üçün fürsət əldən buraxmırdı. O öz hamisinin kapitalını böyük bir asanlıqla üç dəfə artırmış idi. Qrafinya heç bir vasitədən çəkinmirdi, onun məqsədi yalnız az bir zamanda öz sərvətini son dərəcə artırmaq idi. O, pul yığmaq məqsədilə evin xərcini qrafın məvacibindən verirdi, Delbek isə qrafinyanın hər şeyə qənaətçiliyinə xidmət edir və bu aqgözlüyün səbəbini anlamağa çalışmırdı. Bu cür adamlar yalnız öz şəxsi mənfəətləri üçün lazım olan sirlərlə maraqlanırlar. Bir də Paris qadınlınının bir çoxlarına məxsus olan bu qızıl hərsliliyi onun nəzərində tamamilə təbii görünürdü. Bundan başqa qraf Ferronun da böyük sərvətə ehtiyacı var idi. Odur ki, Delbek qrafinyanın bu hərsliliyində sevdiyi ərinə qarşı sadıq olmasının sübutunu görürdü. Qrafinya öz hərəkətlərinin sirrini qəlbinin dərinliklərində gizlətməmişdi. Onun üçün həyat və ölümün sirri, bu hadisələrin düyümü məhz bundan ibarət idi.

1818-ci ilin əvvəlində Restavrasiya sanki sarsılmaz bir əsas üzərində möhkəmlənmiş idi. Restavrasiyanın münəvvər adamlar tərəfindən mənimsənilmiş olan doktrinaları, onların rəyincə, Fransanı yeni səadətə doğru aparmalı idi; bundan sonra fransız cəmiyyəti zahirən dəyişmişdi. Hadisələrin xoşbəxt cərəyanı sayəsində, qrafinya Ferro bu izdivacda ona lazım olan hər bir şeyi tapmışdı: izdivac ona məhəbbət, pul və şöhrət vermişdi. O hələ gənc və gözəl bir qadın idi, yüksək cəmiyyət qadınlından sayılır və saraya yaxın məclislərdə olurdu. Həm özü, həm də əri varlı olduğundan, qrafinya Ferro aristokratiyaya mənsub idi və aristokratiyanın dəbdəbəsi ilə yaşayırdı. Qraf Ferro isə royalist partiyasının ən bacarıqlı üzvlərindən sayılırdı.

O, kralın dostu idi, nazirlik vəzifəsinə layiq bir adam idi. Bununla belə qraf Ferronun hər yerdə qələbə çalmasına baxmayaraq, yenə də daxilən onu bir dərddə gəmirirdi. Bunu, kişilərin hər vaxtlə gizlətməyə çalışmalarına baxmayaraq, yenə də qadınlar tərəfindən duyulan bir hiss ilə izah etmək olar. Məsələ burasındadır ki, kral birinci dəfə qayıtdıqda, qraf Ferro evlənməsinə bir qədər peşman idi. Polkovnik Şaberin dul arvadı öz əlaqələrilə onun irəli getməsinə kömək edə bilməmişdi. O tək idi və kimsənin köməyi olmadan düşmənlər və maneələr arasından özünə yol açırdı. Sonralar, arvadına daha laqeyd bir nəzərlə baxmağa başladığıda, bəlkə də, onun tərbiyəsindəki bəzi nöqsanlarını görmüş idi. Bu nöqsanlar ərinin planlarını həyata keçirməkdə ona mane olurdu. Taleyranın evlənməsi haqqında qrafın söylədiyi bir söz qrafinyanın gözünü açmış idi: əgər qraf indi evlənmək istəsəydi, o heç bir zaman madam Ferro kimi bir qadını almayacaq idi. Bu cür peşmançılıq hissini hansı qadın əfv edə bilər? Əcəba bütün haqsızlıqların, bütün cinayətlərin, bütün xəyanətlərin rüşeymi bu deyilmədir? Lakin qrafinyanın, birinci ərinin qayıtmasından qorxduğu nəzərə alınarsa, bu söz onun qəlbinə daha dərinləndirən yaralamalı idi. O, ərinin sağ olduğunu bilirdi, və o, ərini rədd etmişdi. Sonralar, artıq ərindən heç bir xəbər eşitmədiyi üçün onun Vaterloo müharibəsində imperatorun qartalları və yaxın dostu Butenlə bərabər məhv olduğunu düşünərək özünə təsəlli verirdi. Bununla belə, o qrafı özünə ən möhkəm bir zəncir olan qızıl ilə bağlamaq fikrinə düşmüş idi. Qrafinya o qədər varlanmaq istəyirdi ki, qraf Şabər təsadüfən yenə görünə belə, onun ikinci izdivacı qətiyyənlə sarsılmasın. Qraf Şabər doğrudan da yenə üzə çıxmış idi. Qrafinya hər zaman qorxduğu mübarizənin nə üçün hələ başlamadığına heyrət edirdi. Kim bilir, bəlkə, iztirablar, xəstəliklər onun yaxasını bu adamın əlindən xilas etmiş idi? Bəlkə də, o yarı dəli idi? Belə olsaydı, hər halda Şarenton dəlixanası qrafinyaya kömək edə bilərdi. O, bu işi, nə Delbəkə, nə də polise etimad etmək istəmirdi: onlardan asılı olmaq təhlükəsindən, yaxud fəlakəti daha da sürətləndirməkdən qorxurdu. Parisdə qrafinya Ferro kimi bir çox qadınlar yaşayır ki, onlarda heç kəsə məlum olmayan mənəvi bir yırtıcılıq var, onlar uçurumun kənarına sürüklənirlər, lakin xəstə yerlərində qabıq əmələ gəldiyindən, onlar yenə də qəhqəhələrlə gülür və əylənirlər.

Dervilin kabrioleti Varen küçəsində Ferronun evi qarşısında dayandıqda, gənc vəkil dalğınlıqdan ayrılaraq:

“– Qraf Ferronun vəziyyətində qəribə bir şey var, – deyə düşündü. – Nə üçün o bu qədər sərvətlə və kralın dostu olmasına baxmayaraq, indiyə qədər Fransanın peri olmamışdır? Madam Qranl’enin dediyi kimi, bəlkə də, kral həqiqətən perliyə böyük əhəmiyyət verir və onu sağa, sola paylamaqdan çəkinir. Əlbəttə, parlament müşavirinin oğlu – nə Krilyon, nə də Roğandır. Qraf Ferro yuxarı palataya yalnız saxtakarlıq sayəsində keçə bilər. Lakin arvadını boşamış olsaydı, övladı olmayan qoca bir senatorun perliyi ona keçə bilər, həm də kral bundan məmnun qalardı. Hər halda bu yaxşı fikirdir və qrafınyanı qorxutmaq üçün bundan istifadə etmək lazımdır”.

Dervil, özünün xəbəri belə olmadan, köhnə bir yaraya toxunur və madam Ferronu çürüdən xərçəng yarasını qurdalayır. Qrafınyanı onu zərif bir qışlıq yemək otağında qəbul etdi. Nazik zəncirlə dəmir çubuqlu kiçik bir dirəyə bağlanmış olan balaca bir meymunla oynayıraq, o bu otaqda səhər yeməyi yeyirdi. Qrafınyanı qəşəng bir pənuara bürünmüşdü. İşvə ilə daranmış saçlarının hörükləri ona şiltaq bir qadın görkəmi verən ləçəyinin altından görünürdü. O qəşəng idi və şən görünürdü. Masanın üzərində qızıl və gümüş qablar, sədəfli incə şeylər parlayırdı. Ətrafdakı ehtişamlı fəğfur vazalarda nadir çiçəklər var idi. Ərinin səfaleti sayəsində varlanıb özünü zinətlə əhatə edən və yüksək cəmiyyətdə qəbul edilən bu qadını gördüyü zaman, yoxsul bir südəcünün evində, heyvanlarla bir yerdə yaşayan bədbəxt qraf Şaber vəkilin yadına düşdü. Vəkil öz-özünə düşündü: “Aydın məsələdir ki, heç bir gözəl qadın frizli şinel geyinən, başı köhnə parikli, ayağı cındır çəkməli bir şəxsi heç bir zaman nəinki bir ər sifətilə, hətta bir məşuq kimi belə tanımaq istəməyəcəkdir”.

Yarı fəlsəfi, yarı satirik bir xarakter daşıyan bu fikri hiyləgər və acı bir təbəssüm ifadə edirdi. Adətən Paris ailələrinin öz həyatlarını yalan altında gizlətmələrinə baxmayaraq, gördüyü şeyləri dərinləndirən düşünməyi öyrənmiş olan bir şəxsin ağına bu fikirlər gəlməyə bilmezdi.

Qrafınyanı meymuna qəhvə içirdə-ıçirdə:

– Sabahınız xeyir, Dervil, – dedi.

Qrafınyanın “sabahınız xeyir, Dervil” sözlərini tənəzzül edirmiş kimi söyləməsi, Dervilə toxunduğundan, o kəskin bir şəkildə:

– Madam, – dedi, – mən mühüm bir iş haqqında sizinlə danışmalıyam.

– Bu məni çox məyus edir, – qraf evdə deyildir.

– Məni isə əksinə olaraq bu məmnun edir, madam. O bizim söhbətimizi eşitseydi, çox məyus olardı. Bundan başqa, Delbektən eşitdiyimə görə, siz öz işlərinizə ərinizi narahat etmədən düzəltməyi sevirsiniz.

– Elə isə bu saat əmr edərim Delbeki çağırırlar, – deyə qrafınyanı cavab verdi.

– Delbek nə qədər məharətli olsa da, bu işdə bizim üçün faydasızdır. Madam, sizin ciddi olmağınız üçün yalnız bir kəlmə kafidir. Qraf Şaber – sağdır.

– Siz bu gülünc uydurma iləmi məni ciddi etmək istəyirsiniz? – deyə qrafınyanı qəhqəhələrlə gülərək cavab verdi.

Lakin Dervilin son dərəcədə kəskin və ısrarlı baxışı dərhal qrafınyanı susdurdu. Dervil sanki onun qəlbinin içindəkini bir kitab kimi oxuyur və onu sorğu-sual edirdi.

O, soyuq və təsirli bir ciddiyyətlə:

– Madam, – dedi. – Başınızın üzərini alan təhlükəni siz təsəvvür belə edə bilmirsiniz. Mən, qraf Şaberin varlığını sübut edən sənədlərin tamamilə düzgün olmasından, sübutların qətiliyindən danışmayacağam. Siz özünüz bilirsiniz ki, mən şübhəli işlə məşğul olan adam deyiləm. Əgər siz ölüm aktının düzgün olmadığı haqqında iddiamıza etiraz etməyə başlasanız, siz birinci məhkəmə işini uduzacaqsınız, bu məsələ isə bizim xeyrimizə həll edildikdə, qalan işləri də uduğumuz təmin edilmiş olacaqdır.

– Elə isə siz mənimlə nə barədə danışmaq niyyətindəsiniz?

– Mən nə polkovnik barəsində danışacağam, nə də sizin barənizdə. Mən bəzi maraqlı həqiqətlərdən xəbəri olan məharətli vəkilələrin yaza biləcəyi ərizələrdən, ikinci ərinizlə evlənməmişdən qabaq, birinci ərinizdən aldığımız məktublardan çıxarıla biləcək mənfəətdən də danışmayacağam.

Qrafınyanı özünə əmin olan bir qadın həyəcanilə:

– Bu yalandır! – deyə bağırdı. – Mən heç bir zaman qraf Şaberdən məktub almamışam və özünün polkovnik Şaber olduğunu iddia edən bir adam varsa, o mütləq bir fitnəkar, katorqadan qaçmış bir adam, bəlkə də lap Koniar¹ kimi bir quldurdu. Bunu düşündükdə, hiddətimdən titrəyirəm! Siz necə zənn edirsiniz, polkovnik qəbirdən

¹ Koniar – o zamankı məşhur bir quldurdu.

xortdamışdır? Bonapart öz adyutantını göndərərək onun ölümü münasibətilə mənə başsağlığı vermiş idi, mən hələ indiyə qədər, palatalar tərəfindən onun dul qalan arvadına təyin edilmiş üç min frank təqaüdü alıram. Yanıma gələn Şaberlərin hamısını qovmağa əsasım var. Gələcəkdə də bu iddia ilə gələnləri qovmaqdan çəkinməyəcəyəm.

– Madam, xoşbəxtlikdən, biz təkik. Kefimiz istədiyi qədər yalan danışa bilərik.

Dervil bu sözləri sakitcə söyləmiş idi. O, qrafınyanı qızısdırmaqla əylənir və müxalifləri özlərindən çıxardıqları zaman vəkillərdə bir adət olan sakit danışmaq üsulu ilə, ondan bir neçə ehtiyatsız etiraf qoparmaq ümidində idi.

Qrafınyanın zəif olduğunu göstərmək üçün dərhal bir tələ düzəldərək, özü-özünə: “Çox gözəl, güclərimizi sınayırıq”, – deyə düşündü.

Səsini ucaldaraq sözüne davam etdi:

– Birinci məktubu almağınıza sübut var. O məktubun içində qiymətli şeylər var idi...

– Ah, qiymətli şeylərə gəlincə, deyə bilərim ki, o məktubda heç bir qiymətli şey yox idi.

Dervil gülümsəyərək:

– Demək, siz birinci məktubu almısınız, – deyə cavab verdi. – Siz artıq vəkil tərəfindən qurulmuş birinci tələyə düşdünüz. Hələ məhkəmə ilə vuruşmaq istəyirsiniz...

Qrafınya qızardı, sonra rəngi qaçdı və əllərilə üzünü örtüdü. Bir az sonra özünü yığışdıraraq, bu cür qadınlara məxsus bir soyuqqanlıqla cavab verdi:

– Madam ki siz bu uydurma Şaberin vəkilisiniz, lütfən...

Dervil onun sözünü kəsərək:

– Madam, – dedi, – hələlik mən polkovnikin vəkili olduğum qədər sizin də vəkilinizəm. Əcəba, mən sizin kimi qiymətli bir müştəridən məhrum olmağımı istəyirəm? Lakin siz məni dinləmirsiniz.

Qrafınya nəzakətlə cavab verdi:

– Buyurun!

– Siz bütün sərvətinizlə qraf Şabərə borclu olmağınıza baxmayaraq, onu qovmuşsunuz. Sizin böyük bir sərvətiniz olduğu halda, onu dilənçi həyatı sürməyə məcbur edirsiniz. Madam, həqiqətlər dil açanda, vəkillər də dilavər olurlar. Burada ümumi əfkarı sizin əleyhinizə çevirə biləcək bezi nöqtələr var.

Qrafınya, Dervilin sanki onu oda tutub yavaş-yavaş yandırmaq ədasından tənqə gələrək cavab verdi:

– Lakin, fərz edək ki, sizin Şaberiniz sağdır, o zaman məhkəmə uşaqların xatiri üçün ikinci izdivacı təsdiq edəcək. Mən hər halda Şaberi iki yüz iyirmi beş min frankı qaytarmaqla, başımdan rədd edə bilərim.

– Qrafınya, məhkəmənin, hissiyyat məsələsini hansı nöqteyi-nəzərdən həll edəcəyi bizə məlum deyildir. Bir tərəfdə – ana ilə uşaqlar durmuşsa, o biri tərəfdə sizin onu rədd etdiyiniz üçün qocalmış olan bədbəxt bir adam dayanmışdır. O haradan özünə arvad tapacaqdır? Bundan başqa, məgər hakimlər qanunu poza bilərlərmi? Sizin polkovniklə olan birinci izdivacınız birinci olduğu üçün daha üstündür. Lakin siz qeyri alicənab bir hərəkət edərsinizsə, meydana sizin gözləmədiyiniz bir düşmən çıxa bilər. Əsil təhlükə də buradadır. Mən sizi bu təhlükədən qorumaq istərdim.

Qrafınya:

– Yeni düşmən, – dedi, – o kimdir?

– Qraf Ferro, madam.

– Ferronun mənə olan məhəbbəti böyükdür və öz uşaqlarının anasına qarşı hörməti də çoxdur...

– Qələbələrini sirtini oxumağa öyrənmiş olan vəkillərə boş şeylər danışmayın, – deyə Dervil onun sözünü kəsdi. – Ferro bu saat qətiyyənlə sizdən ayrılmaq niyyətində deyil və onun sizi dərindən sevdiyinə əminəm. Lakin birisi bu izdivacın pozula biləcəyini, arvadının işə məhkəməyə çəkiləcəyini ona söylərsə...

– O məni müdafiə edər...

– Yox, etməz!

– O məni nə üçün atacaq?

– Bir nəfər Fransa perinin yeganə qızını almaq üçün. Bu vasitə ilə kralın fərmanilə ona perlik verilə bilər.

Qrafınya sapsarı saraldı.

Dervil öz-özünə: “Elə mənim istədiyim də bu idi! – deyə sevindi.

– Çox gözəl, sən artıq mənim əlimdəsən, bədbəxt polkovnik işi qazanacaqdır”.

– Bundan başqa, – deyə Dervil yenə qrafınyaya xitab etdi: – Şan və şərəf sahibi olan general, qraf və Fəxri legion ordeni kavaləri, təsadüfi bir sərsəri olmadığından, əriniz daha az vicdan əzabı çəkəcəkdir. Bu adam ondan öz arvadını tələb edərsə...

– Yetər, yetər, cənab, – deyə qrafıya bağırdı. – Yalnız siz mənim vəkili olacaqsınız. Nə etmək lazımdır?

– İşi sülh yolu ilə həll etmək lazımdır.

– O məni yenə də sevirmi?

– Başqa cür ola biləcəyini zənn etmirem.

Qrafıya bu sözləri eşitcək başını qaldırdı. Gözlərində bir ümid şöləsi parladı. Bəlkə də, o bir qadın hiyləsi vasitəsilə işi udmaq üçün, birinci ərinin məhəbbətindən istifadə etmək fikrində idi.

Dervil qrafıya ilə vidalaşaraq:

– Qrafıya, – dedi, – sənədlərimizi məhkəməyə təqdim etmək lazım olub-olmaması haqqında əmrinizi gözləyəcəyəm, yaxud zəhmət çəkib yanıma gəlersiniz və sülh şərtlərini təyin edərsiniz.

Bu danışıqlardan səkkiz gün sonra gözəl bir iyun səhəri, xaricülədə bir təsadüflə bir-birindən ayrılmış olan ər və arvad, vəkillərinin idarəsində görüşmək məqsədilə, Parisin müxtəlif səmtlərindən yola düşdülər. Şaber, Dervilin səxavətilə verdiyi pul sayəsində öz mənsəbinə layiq bir şəkildə geyinmişdi. Mərhum olduqca münasib bir kabrioletə minərək gəlmişdi. Başında münasib bir parik, əynində göy mahuddan kostyum var idi, alt paltarları tər-təmiz idi, jiletinin yarığundan isə Fəxri legion ordeninin qırmızı lenti görünürdü. Ehtiyac bilməyən adamların köhnə adətlərinə qayıtdığından, o yenə də əvvəlki hərbi görkəmini almışdı və belini dümdüz tuturdu. Ciddi və əsrarlı üzündə ümid və səadət izləri görünürdü. Sanki gəncleşmiş idi. Rəssamlığın ən parlaq təbirlərindən biri ilə söyləsək, düzlu görünüşü var idi. Sürtülmüş bir quruş təzəcə qırx franklıq pula bənzəmədiyi kimi, o da friz şinelli əvvəlki Şabərə bənzəməirdi. Şaberi görənlər, onun köhnə ordumuzun gözəl qırıntılarından, milli şərəfinin iftixarı qəhrəman adamlardan biri olduğunu dərhal anlamağa bilirdilər. Günəşlə işıqlanmış güzgü şüşəsinin parıltısı günəş ziyalarını əks etdiyi kimi, onlar da bizim milli şərəfinizi əks etdirirlər. Bu qoca əsgərlərdə, kitablarda və rəsmlərdə təsvir edilən hər bir şey vardır. Dervilin yanına qalxmaq üçün qraf minik arabasından düşdüyü zaman, bir gənc kimi yüngül və qıvrıq bir hərəkətlə yerə atılmışdı. Qrafın kabrioleti geri qayıdar-qayıtmaz, dərhal üstündə gerb tərsim edilmiş iki adamlıq gözəl bir kareta yaxınlaşdı. Qrafıya Ferro karetdən çıxdı. Onun əynində vücudunun gəncliyini və elastikliyi hiss etdirən sadə bir kostyum var idi. Cəhrayı astarlı gözəl bürüncəyi altında qəşəng

vücudunun cizgiləri hiss olunurdu. Lakin müştərilərin gəncləşməsinə baxmayaraq, vəkili idarəsi yenə eyni vəziyyətdə idi; hekayənin əvvəlində təsvir edilən idarə ilə indiki idarə arasında heç bir fərq yox idi.

Simonen çiyini açıq pəncərəyə dayayaraq səhər yeməyini yeyirdi; o, hər tərəfdən qara evlərlə əhatə olunmuş dar həyətin üstündəki mavi göyə baxırdı.

Birdən kiçik katib:

– Aha, – dedi, – kim polkovnik Şaberin qırmızı lentli bir general olduğunu tamaşa üçün mənimlə mərc gəlmək istəyir?

Qodeşal:

– Bizim sahibkar məşhur sehrbazdır, – dedi.

– Demək, bu dəfə onunla zarafat etmək mümkün olmayacaq, deyilmi? – deyə Deroş soruşdu.

Bukar:

– İndi bununla arvadı qrafıya Ferro məşğul olacaqdır, – dedi.

– Amma nə qərribə vəziyyətdir! – deyə Qodeşal yenə söhbətə qanşdı. – Demək, qrafıya Ferro indi ikisinin öhdəsindən gəlməyə məcburdur?

– Elədir ki, var, – deyə Simonen cavab verdi.

Bu zaman polkovnik içəri girdi və Dervili xəbər aldı.

– O buradadır, cənab qraf, – deyə Simonen cavab verdi.

Şaber Simonenin qulağından tutub dartaraq:

– Aha, – dedi, – yaramaz, indi sən deyəsən eşidirsən!

Katiblər bu mənzərəni görüb gülüşməyə başladılar. Onlar bu fəvqəladə şəxsiyyətə layiq olan bir ehtiram və maraq ilə polkovnikə baxırdılar.

Qrafıya dəftərxanaya girdikdə, qraf Şaber Dervilin yanında oturmuş idi.

– Bilirsinizmi, Bukar, sahibkarın kabinetində orijinal bir tamaşa vaqə olacaqdır. Bu qadın cüt günlərdə qraf Ferronun yanına, təkcə günlərdə isə qraf Şaberin yanına gedə bilər.

Qodeşal:

– İl, üç yüz altmış altı gün olduqda hesab bərabərləşər, – dedi.

Bukar ciddi bir tövr ilə:

– Səsinizi kəsin, eşidə bilərlər, – dedi. – Mən öz müştərilərinə bu qədər istehza edən başqa bir idarə tanıyıram.

Qrafinya idarəyə gələcək, Dervil polkovniki yataq otağına keçirdi.
– Madam, – dedi. – Mən, qraf Şaberlə görüşməyin sizin üçün xoş olub-olmadığını bilmədiyim üçün sizi bir-birinizdən ayırmağı lazım bildim. Bununla belə, istəseniz...

– Cənab, diqqətinizə qarşı təşəkkür edirəm.

– Mən müqavilənin proyektini düzəltmişəm. Burada göstərilən şərtlər haqqında siz də, qraf Şaber də öz fikrinizi söyləyə bilərsiniz. Bir-birinizin arzularınızı hər ikinizə bildirmək üçün mən növbətlə danışq aparacağam.

Qrafinya səbirsizlikdən özünü saxlaya bilməyərək:

– Başlayın, – dedi.

Dervil oxumağa başladı: “Biz, aşağıda imza atan, Parisdə Pti-Bankie küçəsində yaşayan qraf, general-mayor¹ və Fəxri legion kavaləri Giasint Şaber və yuxarıda zikr olunan qraf Şaberin zövcəsi madam Roza Şapotel...”

Qrafinya:

– İlk maddələri buraxın, – dedi, – şərtlərə keçin.

– Madam, – deyə Dervil etiraz etdi, – ilk maddələr qısaca olaraq hər ikinizin vəziyyətinizi izah edir. Birinci maddəyə görə siz üç şahidin yanında, yeni iki notariusla ərinizin yaşadığı evin sahibi südcünün hüzurunda (bunlar sizin işinizə bələddir və sirri mühafizə edəcəklər), müqaviləyə əlavə olunmuş və doğruluğu sizin vəkaliniz Aleksandr Krott tərəfindən notarius aktilə təsdiq olunmuş vəsiqələrdə behs olunan adamın sizin birinci əriniz qraf Şaber olduğunu boynunuza alırsınız. İkinci maddəyə görə qraf Şaber sizin mənafeyinizi nəzərə alaraq, həmin müqavilədə göstərilən şərtlərdən başqa heç bir təsadüfdə öz hüququndan istifadə etməməyi öhdəsinə alır. Bu təsadüflər isə həmin gizli müqavilə şərtlərinə əməl olunmaması hallarına aiddir. Cənab Şaber isə öz tərəfindən onun ölümünün həqiqi olmadığını və artıq sizə talaq verildiyini təsdiq edən bir məhkəmə qərarının çıxarılmasını sizinlə birlikdə təcridən hazırlamağa razı olur.

Qrafinya həyəcan içində:

– Bu maddəni mən qəbul edə bilmərəm, – dedi. – Mən məhkəmə prosesinə razı deyiləm. Nə üçün razı olmadığımı siz bilirsiniz.

¹ Balzak Şaberi gah polkovnik, gah da general adlandırır, halbuki onun generallığa keçirilməsi “ölümündən” sonra ehtimal olduğundan təsdiq edilməmiş hesab olunmalıdır.

Vəkil sarsılmaz bir sakitliklə sözüne davam edərək:

– Üçüncü maddəyə görə, – dedi, – siz Giasint qraf Şabere iyirmi dörd min frank həmişəlik renta verməlisiniz, özü də bu renta dövlət borcları dəftərində qeyd olunmalı və o öldükdən sonra kapital sizə keçməlidir.

Qrafinya:

– Bu çox bahadır! – dedi.

– Siz daha ucuz məbləğə onu razı sala bilərsiniz?

– Bəlkə də.

– Bəs siz, xanım, nə istəyirsiniz?

– Mən məhkəmə istəmirəm, mən istəyirəm ki...

Dervil tez onun sözünü kəsərək:

– Siz istəyirsiniz ki, o ölü qalsın, deyilmi? – deyə soruşdu.

Qrafinya cavab verdi:

– Cənab, əgər iyirmi dörd min frank renta lazımsa, işi məhkəmədə həll etməyə məcburuq.

Bu halda polkovnik qapını açıb birdən-birə arvadının qarşısında zahir oldu və boğuş bir səslə bağırdı:

– Bəli, işi məhkəməyə verməyə məcburuq!

O bir əlini döşünün üstünə qoyaraq, o biri əli ilə yeri göstərirdi. Başına gələn macəraları xatırladıqda, bu hərəkət dəhşətli bir təsir bağışlayırdı.

Qrafinya öz-özünə: “Odur!” – deyə düşündü.

Qoca əsgər:

– “Çox bahadır!” – deyə təkrar etdi. – Mən sizə bir milyon vermişəm, amma siz mənim bədbəxtliyimlə alver edirsiniz! Çox yaxşı, mən indi həm sizi, həm də sizin sərvətinizi geri qaytarmaq istəyirəm. Bu sərvət bizim ümumi sərvətimiz idi, talaq isə hələ verilməmişdir...

Qrafinya guya heyrət edərək:

– Lakin siz ki, polkovnik Şaber deyilsiniz! – deyə bağırdı.

Qoca dərin bir kinayə ilə:

– Bəli, – dedi, – siz sübutmu istəyirsiniz? Mən sizi Pale-Royaldan¹ götürmüşəm...

¹ Pale-Royal – kral fəmiliasına mənsub saraydır. Buranın taxta qalereyalarında fahişələr toplaşır.

Qrafinya sapsarı saraldı. Qoca əsgər, qrafinyanın yanağındakı boyaların altından üzünün saraldığını görüb, vaxtilə sevdiyi bir qadının qəlbinə toxunduğundan mütləssir oldu və susdu, lakin dərhal onun zəhərli bir nəzərlə baxdığını hiss edib yenə davam etdi:

– Sizi saxlayan...

Qrafinya vəkilə müraciətlə:

– Məni bundan xilas edin, cənab, – dedi. – Lütfən, icazə verin, gedim. Mən buraya bu cür dəhşətli şeylərə qulaq asmaq üçün gəlməmişəm.

Qrafinya ayağa durub çıxdı. Dervil idarəyə yüyürdü. Sanki qrafinya qanad açmış idi, o artıq yox idi. Dervil kabinetinə qayıtdıqda polkovniki böyük bir qəzəb içində gördü; o, iri addımlarla otağın içində gəzinirdi.

– O zamanlar, – deyə polkovnik danışdı, – hər kəs istədiyi yerdən özünə arvad tapırdı. Lakin bədbəxtliyimdən, mən zahiri görünüşə aldanaraq, yaxşı arvad seçə bilməmişdim. Bu qadının ürəyi daş imiş.

– Polkovnik, görürsünüzmü, sizin buraya gəlməməyinizi rica etdikdə, mən haqlı idim. İndi mən əminəm ki, siz doğrudan da polkovnik Şabersiniz. Siz içəriyə girdikdə qrafinyanın etdiyi hərəkət bunu tamamilə isbat edir. Bununla belə siz yenə də prosesi uduzmuş olunuz. Arvadınız sizin nə qədər dəyişmiş olduğunuzu gördü.

– Mən onu öldürəcəyəm...

– Bu divanəlikdir: sizi tutub bir cani kimi edam edərlər. Bundan başqa əliniz qalxmaz. Bir adamın öz arvadını öldürmək istəməsi əfv edilməz, bu qeyri-mümkün bir şeydir. Yaşlı uşaq, sizin bu ağılsız hərəkətlərinizi düzəltmək üçün mənə icazə verin. Gedin evinizə! Ehtiyatlı olun, o sizi tələyə salaraq Şarentonda yerləşdirə bilər. Sizi gözənlənməyən hadisələrdən qorumaq üçün vəsiqələrinizi ona təqdim etmək istəyirəm.

Zavallı polkovnik öz gənc hamisinə itaət edərək üzr istəyə-istəyə getdi. O, bu zərbədən mütləssir olaraq ağır fikirlərə dalmış bir halda yavaş-yavaş pilləkəndən düşürdü. Bu zərbə onun qəlbini daha dərinləndirən yaralamış idi. Birdən, son pilləyə çatdıqda, polkovnik paltar xışırtısı eşitdi və arvadını qarşısında gördü.

Qrafinya, bir zaman əri üçün əziz olan hərəkətləri xatırladan bir hərəkətlə onun qoluna girdi və:

– Gedək, – dedi.

Qrafinyanın yalnız bir hərəkəti, yalnız tək cə mehriban səsi, polkovnikin qəzəbini söndürmək üçün kafi idi. O, etiraz etmədən kareta qədər yeridi.

Lakey karetanın pilləsini aşağı saldı. Qrafinya “əyləşin!” dedikdə, o sanki bir sehr ilə arvadının yanında oturduğunu gördü.

– Haraya əmr edirsiniz? – deyə lakey soruşdu.

– Qrosleyə sürün, – deyə qrafinya cavab verdi.

Kareta hərəkət edərək Paris küçələrindən ötüb, keçdi.

Qrafinya həyatdakı xariqələdə duyğulardan birini əhya edən və insanın bütün qəlbinə hakim olan bir səsle:

– Cənab! – dedi.

Bu cür dəqiqələrdə insanın qəlbi, sinirləri, üzü, ruhu və vücudu, bütün varlığı sarsılır. Sanki həyatımız artıq öz əlimizdə deyil, o coşur və qaynayır, bir yoluxma xəstəlik kimi sirayət edir, baxış səs və hərəkətlə başqasına keçir, başqasını iradəmizə əsir edir. Qoca əsgər bu yeganə ilk sözü, bu dəhşətli “cənab” sözünü eşitdikdə, bütün vücudu ilə titrəmişdi. Lakin bu sözdə eyni zamanda bir məzəmmət, dua, əfv, ümid, yəs, sual və cavab var idi. Bu söz hər bir şeyi ehtiva edirdi. Bir sözə bu qədər canlı bir ruh, bu qədər dərin bir duyğu vermək üçün aktrisa olmaq lazım idi. Həqiqət, bu qədər mükəmməl surətdə öz ifadəsini tapmır, həqiqət zahirə bütünlükdə çıxmır, onun içindəkini duya bilmək lazımdır. Polkovnik şübhələr, tərəddüdlər və qəzəb içində çırpınırdı. Həyəcan içində olduğunu hiss etdirməmək üçün başını aşağı saldı.

Qrafinya bir az sükut etdikdən sonra yenə:

– Cənab, – dedi, – mən sizi yaxşıca tanıdım.

– Rozina, – deyə qoca əsgər cavab verdi, – başıma gələn müsi-bətləri unutmaq üçün bu sözlər mənim yeganə təsəllimdir.

Polkovnik mehriban bir hisslə qrafinyanın əllərini sıxırdı. İki damla iri gözyaşı qrafinyanın əlləri üzərinə düşdü.

Qrafinya yenə sözə başlayaraq:

– Cənab, – dedi, – mənim vəziyyətim kimi saxta bir vəziyyətdə olan bir qadın üçün yad bir adam qarşısına çıxmağın nə qədər ağır olduğunu anlamadınız mı? Əgər mən bunun üçün qızarmağa məcburamsa, qoy heç olmasa yaxın adamlar içərisində qızartım. Məgər bu sirri qəlblərimizdə dəfn etmək daha yaxşı olmaz mı? Mən ümid edirəm ki, yaşadığına inana bilmədiyim Şaber adlı birisinin bədbəxtliklərinə bu qədər laqeyd olduğum üçün siz məni təqsirləndirməyəcəksiniz.

Qrafinya erinin üzündə heyrət ifadəsi görərək dərhal əlavə etdi:

– Sizin məktublarınız mənə gəlib çatmışdır, lakin mən onları Eylau müharibəsindən yalnız on üç ay sonra almışam; məktublar açılmışdı və kirli bir halda idi, xətti tanımaq mümkün deyildi. Napoleon mənim yenidən əre getməyimi təsdiq etdikdən sonra məhəretli bir fitnəkarın məni aldatmaq istədiyini zənn etdim. Qraf Ferronun rahatlığını pozmammaq və ailəni məhv etməmək üçün mən bu yalançı Şaber əleyhinə tədbir görməyə məcbur idim. Özünüzlə söyləyin, bunu etməklə məgər mən haqlı deyildim?

– Bəli, sən haqlı idin; axmaq, heyvan və sarsaq mən idim ki, bu məsələnin nəticəsini yaxşı düşünməmişdim.

Birdən polkovnik özünü La-Şapel qapıları yanında gördükdə:

– Lakin biz haraya gedirik? – deyə soruşdu.

– Mənim Qrosley yaxınlığındakı malikanəmə gedirik. Bu, Monmoransi vadisindədir. Biz orada nə qərara gəlmək lazım gəldiyini yaxşıca fikirləşərik. Mən öz vəzifəmi bilirəm. Qanuna görə sizə bağlı olsam da, həqiqətdə artıq sizin deyiləm. Siz, bizim adımızın bütün Parisdə dillərdə gəzməsini istəməzsiz, deyilmi? Məni gülünc bir şəkə salan vəziyyətimizdən bütün şəhəri xəbərdar etməyin nə mənası var? Biz öz hörmətimizi hər halda saxlamalıyıq. – Sonra polkovnikə həzin və məhraban bir nəzərlə baxaraq sözüne davam etdi:

– Siz məni hələ də sevirsiniz, lakin mən başqa bir münasibət yaratmaqda haqlı deyildimmi? Bu xariqülədə hadisələrdə, gizli bir səs mənə ümid verir ki, siz yenə əvvəlki kimi mərhəmətlisiz. Öz taleyimin həllini yalnız sizin öhdənizə buraxmaqda səhv etmədiyimi bilirəm. Siz həm hakim, həm də iddiaçı olunuz! Mən sizin nəcib və namuslu təbiətinizə inanıram. Bilmədən etdiyim səhv hərəkətlərin nəticələri üçün məni bağışlayacağınıza əminəm, siz alicənab bir adamsınız. Etiraf etməyə məcburam: bəli, mən Ferronu sevirəm. Onu sevməkdə özümü tamamilə haqlı bilirəm. Mən bu etirafdan utanmıram; o sizə toxunsa belə, hər halda bizim namusumuza xələl gətirmir. Mən sizdən həqiqi vəziyyəti gizlədə bilmərəm. Bir təsadüf sayəsində dul qaldığım zaman, mən hələ ana olmamışdım.

Polkovnik əlinin hərəkətilə qrafinyanın susmasını rica etdi. Heç bir söz söyləmədən, yarım mil qədər yol getdilər. Şaberin gözləri qarşısında iki balaca uşaq surəti canlanırdı.

– Rozina!

– Bəli.

– Demək, – ölümlər üçün bu dünyaya qayıtmaq lazım deyildir, eləmi?

– Yox, yox! Məni nəcib bilməyiniz. Lakin siz qoyub getdiyiniz arvadınız evəzində seven bir qadına və anaya rast gəlmisiniz. Sizi sevmək iqtidarım olmasa da, nə qədər sizə borclu olduğumu unutmamışam. Mən indi sizə bir qızım öz atasına qarşı duyduğu məhəbbət hissini təklif edə bilərəm.

Qoca mülayim bir səsle cavab verdi:

– Rozina! Mən artıq sənə qarşı kin bəsləmirəm. Hər bir şeyi unudaq.

Şaber bu sözləri gülümsəyərək söylədi. Onun bu təbəssümündə gözəl bir insan qəlbinin məhrabançılığı var idi. Yenə sözüne davam edərək:

– Məni artıq sevməyən bir qadıncan zahirən məni sevməsini tələb edəcək dərəcədə qaba bir adam deyiləm, – dedi.

Qrafinya ona elə bir minnətdarlıq hissilə baxdı ki, yazıq Şaber yenidən Eylau düzlərindəki qardaş məzarına girməyə hazır idi. Bəzi adamlar bu cür fədakarlıqlar göstərməyə müqəddər olurlar. Bu fədakarlığın mükafatı isə sevdikləri bir insana yaxşılıq göstərdiklərinə hiss etməkdən ibarət olur.

Qrafinya sakit olduğdan sonra:

– Əzizim, – dedi, – biz hər şey haqqında sonra danışarıq.

Eyni mövzu ətrafında söhbəti uzun bir müddət davam etdirmək mümkün olmadığından, başqa məsələdən danışmağa başladılar. Ər və arvad bəzən işarə ilə, bəzən də ciddi olaraq, yenə öz qərribə vəziyyətləri üzərinə tez-tez qayıtsalar da, hər halda keçmiş həyatlarını və İmperiya dövrünün şəraitini xatırladan gözəl bir gəzinti düzəlmişdilər. Qrafinya bu xatirələrə nazlı bir cazibə aşlarmış, söhbətlərinə xoş bir melanxoliya ruhu vermiş idi. O, arzu oyatmadan, məhəbbəti canlandırır, sanki kəsb etdiyi mənəvi gözəllikləri qeyri-ixtiyari nümayiş etdirir, qoca əsgərə, yalnız sevimli qızının yaxınlığından həzz alan məhraban bir atanın sevincilə xoşbəxt ola biləcəyi fikrini təlqin etməyə çalışırdı.

Polkovnik imperiya epoxasının qrafinyasını tanıdığı halda, indi Restavrasiya epoxasının qrafinyasına rast gəlmiş idi. Nəhayət ər və arvad Monmoransi təpələrini balaca və qəşəng Qrosley kəndindən ayıran balaca dərədəki böyük bir parka çatdılar. Qrafinyanın orada gözəl bir evi var idi. Polkovnik, onların gəlişi üçün hər bir şey hazır olduğunu gördü. Bədbəxtlik, bizə aid xüsusiyyətləri təsbit edən tilsim

kimi bir şeydir: bəzilərinə o etimadsızlıq və kin oyadırsa, gözəl təbiətli insanların qəlbində mərhəmət hissini daha da şiddətləndirir.

Bədbəxtlik polkovniki əvvəlkindən daha çox mərhəmətli etmişdi; onda bir çox kişilərin məhrum olduğu bir istedad – qadın iztirablarını anlamaq qabiliyyəti var idi. Bununla belə, hər şeyə etimad edən bir adam olmasına baxmayaraq, özünü saxlaya bilmədi və arvadından soruşdu:

– Demək, siz mənə buraya gətirəcəyinizə tamamilə əmin idiniz?

– Bəli, – deyər qrafinya cavab verdi, – mənimlə bərabər oturan adam polkovnik Şaber isə mənə buna əmin idim.

Qrafinyanın öz cavabına aşıladığı səmimiyyət ruhu, polkovnikdə doğmuş olan son şübhələri də dağıtmış idi.

Qrafinya üç gün ərzində ilk ər ilə son dərəcə gözəl rəftar etdi. Məhrəban qayğılar və daimi yumşaqlıqla sanki o polkovnikin keçirdiyi əzabların xatirəsini silmək, özünün təbirilə, bilmədən, ixtiyarsız olaraq sabiq ərinin başına gətirdiyi müsibətlər üçün onun əfvini qazanmaq istəyirdi. Daima bir hüznə havası yaradaraq qrafın qarşısında füsunkar görünməyə çalışırdı. O, polkovnikin bu füsunkarlıqdan mütəəssir olacağını bilirdi. Bir çox zaman ağır və qəlbədən doğan bəzi nəvazişlərə müqavimət gətirə bilməyərək təsir altına düşürük. Qrafinya onda öz vəziyyətinə qarşı mərhəmət oymaq, onun ruhuna hökm edə bilmək və onu özünə əsir etmək üçün polkovniki yumşaltmaq istəyirdi.

Qrafinya məqsədinə nail olmaq üçün hər bir şeyə hazır idi. Bu adamla nə etmək lazım gəldiyini bilməsə də, hər halda onu ictimai cəhətdən, əlbəttə, məhv etmək istəyirdi. Üçüncü gün axşam qrafinya başladığı oyunun nə nəticə verəcəyindən narahat olduğunu bütün söylərinə baxmayaraq, gizlədə bilmədiyini anladı. Bir qədər tək qalmaq niyyətilə üst mərtəbədəki otağına çəkildi, yazı masasının yanında oturdu, ağır beşinci pərdədən sonra özü ilə heç bir əlaqəsi olmayan surəti tamaşa salonunda buraxaraq öz otağına qayıdan və ölümcül bir halda yatağının üstünə yıxılan bir aktrisa kimi, qrafinya da qraf Şabərin qarşısında taxdığı sakitlik maskasını atdı. Delbekə yazdığı məktubu davam etdirməyə başladı. Məktubda Şabərə aid sənədləri Dervildən tələb edərək surətlərini köçürməyi və dərhal Qrosleyə gəlməsini tapşırırdı. Məktubu yazıb yenidən qurtarmış idi ki, koridorda polkovnikin ayaq səslərini eşitdi. Şabər onu axtarırdı.

– Ah, mən ölmək istərdim! Ağır bir vəziyyətdəyəm.

Ürəyi yumşaq Şabər soruşdu:

– Bu nə sözdür, sizə nə olmuşdur?

– Heç, heç bir şey, – deyər qrafinya cavab verdi.

Qrafinya ayağa durdu və Parisə göndərdiyi xidmətçi qızla xəlvət-cə danışmaq üçün polkovniki yalnız buraxıb aşağı düşdü. Yenidən yazmış olduğu məktubu Delbekə verməsini və o məktubu oxuduqdan sonra geriye qaytarmasını qıza tapşırırdı. Sonra skamyanın üstündə əyləşdi. Polkovnik onu görmək istəyəydi, gəlib burada tapa bilirdi.

Polkovnik arvadını axtarırdı. Onu burada görüb yaxınlaşdı və yanında oturdu.

– Rozina, sizə nə olmuşdur? – deyər soruşdu.

Qrafinya cavab vermədi. Gözəl və sakit bir iyun axşamı idi. Belə axşamlarda gizli bir ahəng günəşin qürubuna böyük bir hüsn verir. Hava təmiz, ətraf dərin bir sükut içində idi. Parkın içərilərində uşaq səsləri gəlirdi. Bu səslər təbiətin ulvi gözəlliyinə başqa bir melodiya vermiş idi.

– Sizə nə olduğunu nə üçün söyləmirsiniz? – deyər polkovnik arvadından soruşdu.

– Mənim ərim... – deyər qrafinya sözə başladısı da lakin dayandı, qeyri-müəyyən bir hərəkətlə polkovnikə tərəf döndü və qızaraq soruşdu:

– Qraf Ferronu mənə nə adlandırmalıyam?

Polkovnik məhrəban bir səslə:

– Mənim zavallı övladım, – deyər cavab verdi, – siz ona nə deyər bilərsiniz. – Əcəba, o sizin uşaqlarınızın atası deyilmə?

Qrafinya yenə sözə başlayaraq:

– Əgər, – dedi, – o mənim burada nə etdiyimi soruşarsa, burada yad bir kişi ilə qaldığımı eşidərsə, mənə ona nə cavab verməliyəm? – Sonra yenə vüqarlı bir tövri ilə sözə başladı. – Mənə baxın, mənim müqəddəratımı həll edin, mən hər bir şeyə hazırım...

Polkovnik onun əlindən tutaraq:

– Əzizim, – dedi, – mən sizin xoşbəxtliyinizin xatirinə özümü axıra qədər fəda etməyə qərar verdim.

Qrafinya əsəbi halda diksindi və dedi:

– Bu mümkün deyil! Unutmayınız ki, o zaman siz öz-özünüzdən əl çəkməlisiniz, həm də sübutlu bir şəkildə.

– Necə, məgər mənim sözüüm sizin üçün kifayət deyilmə?

“Sübutlu bir şəkildə” sözləri qocaya toxunmuş və istər-istəməz onda şübhə oyatmış idi. O, arvadına ehlə bir nəzərlə baxdı ki, qrafinya qızardı və başını aşağı salladı. O, bu qadına qarşı nifrət bəsləməyə məcbur olacağını xəyalına gətirərək dəhşətə gəldi. Qrafinya, alicənablığına və fitri nəcəbətinə bələd olduğu bu adamın könlünə və saf namusuna toxunduğundan qorxuya düşdü. Bu fikirlər onların keyfini bir qədər pozmuş olsa da, çox keçmədən yenə bir-birilə barışdılar.

Qrafinya:

– Jül, – deyə bağırdı, – bacımı rahat burax!

Polkovnik:

– Necə, uşaqlarınız buradadırmı? – deyə soruşdu.

– Bəli, buradadırlar, ancaq sizi narahat etməmələrini tapşırmışam.

Qoca əsgər, bu gözəl hərəkətin ifadə etdiyi qadın qayğısını və diqqətini hiss edərək, qrafinyanın əlini öz əlinə aldı və öpdü.

– Qoy bura gəlsinlər, – dedi.

Balaca qızcağız yüyürə-yüyürə anasının yanına gəldi və qardaşından şikayətə başladı.

– Ana!

– Ana!

– O elədi!..

– O elədi!..

Uşaqlar analarına sarılır və iki uşaq səsi bir-birinin sözünü kəsirdi. Bu, gözlənilməyən və gözəl bir mənərə idi.

Qrafinyanın gözləri yaşararaq:

– Yazıq uşaqlar! – dedi. – Sizdən ayrılmağa məcbur olacağam...

Kim bilir, məhkəmə onları mənə verəcəkdirmi? Ananın qəlbini bölmək olmaz. Mən istədim ki, onlar mənim yanımda olsunlar, mənim yanımda!

Yuliya polkovnikə acıqlı bir nəzərlə baxaraq:

– Anamı sizmi ağlatdınız? – dedi.

Qrafinya amirənə bir səsle:

– Yuliya, kəs səsini! – dedi.

Uşaqlar onların qarşısında dayanmışdı. Onlar sözlə ifadə edilə bilməyəcək bir maraq ilə dinməz-söyləməz analarına və yad adama baxırdılar.

Qrafinya yenə sözə başladı:

– Bəli, bəli, – dedi, – mənə qrafından ayırsalar da, heç olmazsa uşaqları mənə versinlər, o zaman mən hər şeyə itaət etməyə hazırım...

Bu qəti sözlər idi. Qrafinya bu sözlərinin müvəffəqiyyət qazanacağını nəzərdə tutmuş idi və o bu fikrində aldanmamışdı.

Polkovnik sanki öz-özünə başladığı bir fikri tamamlayaraq:

– Bəli, – deyə bağırdı, – mən torpağa qayıtmalıyam. Mən bunu bir dəfə söyləmişdim.

– Mən belə bir fədakarlığı qəbul edə bilərəmmi? – deyə qrafinya cavab verdi. – Öz sevgililərinin namusunu xilas etmək üçün ölümə gedən adamlar varsa, onlar öz həyatlarından yalnız bir dəfə əl çəkirlər. Lakin siz həyatınızdan dəfələrlə, hər zaman əl çəkməli olacaqsınız. Yox, yox, bu mümkün deyil. Bu yalnız sizin varlığınızda aid bir məsələ olsaydı belə yenə də boş bir iş olmazdı. Lakin bundan başqa polkovnik Şaber olmadığınızı təsdiq etmək, yalançı olduğumuzu, xalqı aldatdığınızı etiraf etmək! Yox, yox, bu mümkün deyil. Fədakarlıq bu dərəcədə ola bilməz. Bir düşünün. Yox! Bu bədbəxt balalarım olmasaydı, mən sizinlə birlikdə dünyanın lap o başına qaçmaqdan çəkinməzdim.

– Mən burada balaca bir damda sizin bir qohumunuz kimi yaşaya bilməzmiyəm? – deyə Şaber yenə sözə başladı. – Mən heç bir işə yaramayan bir top kimi haldan düşmüşəm, mənə yalnız bir az tütün və “Konstitusionel”¹ lazımdır.

Qrafinya ağlamağa başladı. Onunla polkovnik Şaber arasında alicənablıq yarışa başlamış, bu yarışda polkovnik qalib çıxmış idi. Axşam-üstü, burada, təbiət qoynunda, sükut içində qrafinyanı uşaqları ilə gördükdə, o, bu ailə səadətini gözəlliyinə məftun olaraq mütəəssir olmuş idi. O yenə əvvəlki kimi ölü qalmağa qərar vermiş və qanuni rəsmiyyətdən artıq qorxmayaraq, bu ailənin səadətini həmişəlik təmin etmək üçün nə etmək lazım gəldiyini soruşmuş idi.

– Nə edirsiniz ediniz, – deyə qrafinya cavab verdi, – mən artıq bu işə qarışmayacağımı bildirirəm. Mənim haqqım yoxdur.

Delbek bir neçə gündən sonra gəlmiş idi. Qrafinyadan tapşırıq alaraq, qoca əsgərlə görüşmüş və onun etimadını qazana bilmişdi. O biri gün səhər tezdən polkovnik Şaber qoca vəkilə birlikdə Sen-Le-Taverniyə getdi. Delbek orada notariusun idarəsində akt hazırlamış idi. Lakin akt o qədər rəzil sözlərlə yazılmışdı ki, polkovnik onun məzmunu ilə tanış olduqdan sonra idarədən çıxdı.

¹ “Konstitusionel” – liberal-burjua qəzetidir.

– Rədd olsun cəhənnəmə! Məni çox yaxşı hala salırsınız! Bundan sonra məni sənəd saxtakarı sayı bilərlər! – deyə bağırdı.

Delbek ona dedi ki:

– Cənab, imza etmək üçün tələsmənizi məsləhət görəyəm. Mən sizin yerinizə olsaydım heç olmasa bu prosesdən otuz min livr renta qazanardım, – xanım hər halda razı olar.

Polkovnik hiddətlənmiş namuslu bir adam kimi alovlu bir nəzərlə bu qoca fırldaqçıya nifrətlə baxdı, sonra bir-birinə zidd müxtəlif duyğular içində çırpınaraq tələsik onu tərk etdi. O artıq yenə heç kəsə inanmırdı; gah hiddətlənir, gah da sakit olurdu.

Nəhayət, hasarın uçur yerindən keçərək Qrosley parkına qayıtdı və sakit olmaq, hər bir şeyi ətraflı düşünmək məqsədilə yavaş-yavaş köşkdəki balaca otağa doğru getdi. Buradan Sen-Le yolu görünürdü. Xiyabana çay daşı əvəzində sarı qum tökülmiş idi. Bu qərribə evin kiçik salonunda əyləşmiş olan qrafınyanın polkovnikdən xəbəri yox idi; işinin müvəffəqiyyət qazanması onu o qədər coşdurmuşdu ki, ərinin addımlarının xəfifcə səsinə belə əhəmiyyət vermədi. Qoca əsgərin də arvadının yuxarıda köşkdə olduğundan xəbəri yox idi.

Qrafınyaya alçaq hasarın üzərindən Delbeki tək görüb:

– Hə, necə oldu Delbek, imza etdimi? – deyə soruşdu.

– Yox. Ona nə olduğunu mən heç başa düşmürəm. Qoca yabı dal ayağı üstə qalxdı.

– Elə isə onu Şarentona salmaq lazımdır. Yaxşı ki, bizim əlimizdədir.

Polkovnik yenidən özündə gənclik qüvvəsini hiss edərək xəndəyi atladı və bir an içində Delbekin qarşısına çıxaraq ona iki şillə ilişdirdi. Heç bir vəkil fizionomiyası heç bir zaman bu qədər möhkəm şillə yeməmişdi.

Şaber:

– Bunu da əlavə et ki, qoca yabılar tək də ata bilərlər! – deyə bağırdı.

Polkovnik acığını çıxdıqdan sonra artıq qəti bir addım atmaq iqtidarında deyildi. Həqiqət, artıq bütün çılpalığı ilə onun gözü qarşısında idi. Qrafınyanın sözləri və Delbekin cavabı, onların qurduqları tələnin üçtünü açmışdı. Bütün bu qayğılar, mehribanlıqlar yalnız onu tələyə salmaq üçün imiş. Bu sözlər ustalıqla hazırlanmış bir zəhər damcısı kimi bir şey idi. Qoca əsgərin bütün cismani və mənəvi əzab-

ları yenidən başlamışdı. O əldən düşmüş bir adam kimi ağır addımlarla parkın darvazasından keçdi və köşkə qayıtdı. Demək, onun üçün nə sakitlik, nə istirahət, heç bir şey yox idi. Artıq bu qadınla Dervilin bəhs etdiyi murdar bir müharibə başlamaq, məhkəmə prosesinə girişmək, hər gün bir kasa acı zəhər içmək lazım idi. Bundan başqa, dəhşətli bir fikir onu rahat buraxmırdı: ilk məhkəmələrdə lazım olan xərcləri ödəmək üçün haradan pul tapacaq idi? Ürəyində həyata qarşı o qədər böyük bir nifrət doğmuş idi ki, qarşısında su olsaydı, özünü suya atardı; cibində tapançası olsaydı, başını partladardı. Onun fikirlərində tərəddüd, əmniyyətsizlik doğmuş idi. Bu tərəddüd, südcünün evində Dervillə etdiyi söhbətdən sonra onun bütün mənəvi varlığını dəyişmiş idi. Nəhayət, köşkə yaxınlaşaraq yuxarı otağa çıxdı. Bu otağın rəngli şüşələri arasından dərənin könlü məftun edən mənzərəsi görünürdü; arvadı orada stul üstündə oturmuş idi. Qrafınyaya qarşısındakı mənzərəyə baxırdı. Üzündə hər bir şeyə hazır olan qadınların yarada bildiyi sakit və nüfuz edilməz bir ifadə var idi. O bir az əvvəl ağlayırmış kimi gözlərini silir və pərişan bir halda kəmərinin uzun qırmızı lentini əlilə əzişdirirdi. Bununla belə zahirən əmin görünməsinə baxmayaraq, ona yaxşılıq etmiş olan bu möhtərəm adamı qarşısında gördükdə diksindi və özünü itirdi. Qoca əsgər qollarını qoyunda çarpazlayaraq arvadının qarşısında dayanmış idi; onun rəngi qaçmış, üzü qərribə bir ifadə almışdı.

Diqqətlə qrafınyanın üzünə baxaraq onu qızarmağa məcbur etdi və sonra sözə başladı:

– Xanım, mən sizə lənət oxumuram, mən sizə nifrət edirəm. Mən, bizi biri-birimizdən ayıran təsadüfə şükr edirəm. Mən sizdən intiqam belə almaq istəmirəm, mən artıq sizi bir qətrə belə sevmirəm. Mən sizdən heç bir şey istəmirəm. Sakit yaşayınız! Bu barədə mənim sözümə inana bilərsiniz. Bu söz bütün Paris notariuslarının cızma-qaralarından qiymetlidir. Şan və şöhrət qazandırdığım bir adı, Şaber adını mən bir daha ehyə etməyəcəyəm. Mən, günəşin altında yalnız bir parça yerə ehtiyacı olan sərsəri Giasintəm. Əlvida...

Qrafınyaya polkovnikin ayaqları altına yıxıldı və onun əllərindən yapışaraq saxlamaq istədi, lakin qoca onu itələyərək, nifrətlə:

– Mənə toxunma! – dedi.

Qrafınyaya ərinin getdiyini görüb təsvir edilə bilməyəcək bir şəkildə hərəkət etdi. İfrat bir rəzilliyyətin və heyvani bir kübar eqoizminin

doğurduğu dərin bir fəhm ilə, bu namuslu əsgərin vədinə və nifrətinə inanaraq sakit yaşaya biləcəyini qət etdi.

Şaber doğrudan da, yox oldu. Südcü iflas etmiş və arabaçılıq edirdi. Kim bilir, bəlkə, polkovnik də əvvəlcə buna bənzər bir işlə məşğul olmuşdu. Bəlkə də, uçuruma atılmış bir daş kimi getdikcə aşağılara yuvarlanaraq Paris küçələrində aşib-daşan səfəltə bataqlığında qərq olmuşdu.

Bu hadisədən yarım il sonra, Dervil nə polkovnik Şaber, nə də qrafinya Ferro haqqında heç bir şey eşitmədiyi üçün bu qərara gəldi ki, yəqin onlar barışmışlar və qrafinya ondan intiqam almaq məqsədilə saziş üçün başqa idarəyə müraciət etmişdir. Bir gün, o, Şabərə vermiş olduğu pulları hesabladı, öz xərclərini də buna əlavə etdi və qrafinya Ferronun öz birinci ərinin harada olmasından xəbəri olduğunu zənn edərək, ona məktub yazdı və bu hesabın qraf Şabərə verilməsini xahiş etdi.

Sabahısı gün, bir az əvvəl qrafinya Ferronun yardımı ilə ilk məhkəmə sədrliyinə təyin edilmiş olan Delbek, Dervilə aşağıdakı məktubu göndərmişdi. Bu məktubda təsəlli verəcək bir şey yox idi.

“Mərhamətli cənab,

Qrafinya Ferronun ricasına görə, müştərinizin sizin etimadınızdan son dərəcə sui-istifadə etdiyini və özünün qraf Şaber olduğunu iddia edən adamın, başqasının adını qeyri-qanuni bir şəkildə mənimsəməyini boynuna aldığı sızə xəbər verirəm.

*Hörmətlər və sairə...
Delbek”.*

– Namusuma and olsun, – deyə Dervil bağırdı, – dünyada hələ də axmaq adamlar var imiş! Heç bilmirəm nə üçün bizə bu qədər dərs vermişlər? Alicənab bir insan olun, yaxşılıq edin və vəkilliklə məşğul olun, heç bir fərqi yoxdur: yenə də sizi aldadacaqlar. Bu iş mənim üçün iki min frankdan artığa tamam oldu.

Bu məktubu aldıqdan bir müddət sonra Dervil məhkəmədə bir vəkili axtarırdı. O, bu vəkillə bir iş haqqında danışmalı idi. Vəkil islah polisi idarəsində çalışırdı. Təsədüfən Dervil altıncı kameraya girdi.

O içəriyə girdiyi zaman, sədr, Giasint adlı bir nəfərin sərsərilik üstündə iki ay həbsə məhkum edilməsi haqqında qərar oxuyurdu. İki aydan sonra bu adam Sen-Dunideki yoxsullar evində qalmalı idi. Polis prefektlərinin məhkəmə təcrübəsində bu qərar ömürlük həbsə düşmək kimi bir şey idi. “Giasint” adını eşitdikdə Dervil iki jandarm arasında müttəhim skamyasında oturan adama baxdı. Həbsə məhkum edilən bu adam yalançı polkovnik Şaber idi.

Qoca əsgər sakit və hərəkətsiz bir halda oturmuşdu. O, dalğın kimi görünürdü. Cındır paltarına, üzündə əks olunmuş yoxsulluğa baxmayaraq, yenə də simasında necib bir vüqar var idi. Baxışında hakimin də diqqətini cəlb etmiş olan stoik bir ifadə var idi; lakin bir insan məhkəmə əlinə düşər-düşməz statistiklərin nöqtəyi-nəzərinə rəqəm olduğu kimi, məhkəmə nəzərində də artıq müttəhim olur, insanlıqdan çıxaraq hüquq, yaxud cinayət məsələsinə çevrilir. Mühakimə edilən bir yığın sərsəri ilə bərabər lazımı yerə göndərmək üçün qoca əsgəri dəftərxanaya apardılar. Dervil məhkəmənin bütün şöbələrinə girmək üçün vəkillərə verilmiş olan ixtiyardan istifadə edərək, onu dəftərxanaya qəder ötürdü və bir müddət onu nəzərdən keçirdi. Qocanın yanında bir neçə maraqlı dilənçi var idi. O zaman dəftərxananın dəhlizi qeribə bir mənzərə təşkil edirdi. Bədbəxtlikdən bunun tədqiqi ilə nə qanun vericilər, nə flantroplar, nə rəssamlar, nə də yazıçılar məşğul olmamışlar.

Bütün böhtan və iftira laboratoriyaları kimi, bu dəhliz də, qaranlıq və üfunətli bir otaq idi. Divarların dibində bədbəxt müttəhimlərin oturmasından sürtülüb qapqara qaralmış taxta skamyalar var idi. Bu zavallılar bütün ictimai cinayətlərin toplanmış yeri olan bu otağa gələr və heç birisi buradan yaxasını qurtara bilməzlər. Şair buranı görüb dilə gəlsəydi, bu qədər bədbəxt adamların keçdiyi bu dəhşətli xəndəyi işıqlandırmaq üçün gün işığının belə həya etdiyini söylərdi. Burada niyyət edilmiş, yaxud yerinə yetirilmiş bir cinayətin sığınmış olduğu bir yer, asanlıqla çıxarılmış və ilk cinayətə damğa basmış olan məhkəmə qərarının təsiri altında dərin bir yəsə düşmüş və gil-yotına, yaxud intihar ilə bitən bir həyatı başlamış olan insanların addım basmadığı bir arşın yer belə tapılmaz. Paris küçələrindən yığılan bütün səfillər, bu sarımtıraq divarların yanına atılır. Mücərrəd mütəfəkkir olmayan hər bir insaniyyətpərvər, riyakar yazıçıların şikayət etdiyi və qabağını almaq üçün aciz olduqları bir çox intiharlara burada bəraət

qazandıra bilərdi. Bu bəraət isə meyitxana, yaxud Qrev meydanı dramlarına bir növ müqəddimə olaraq bu otaqda yazılmışdır.

Polkovnik Şaber, dəhşətli səfalet mundirləri geyinmiş, mənali üzli, gah sakit oturan, gah da pıçıldaşan bu adamların arasında yenice oturmuşdu. Otaqda, qılınclarını döşəmənin üzərində taqqıldadaraq üç jandarm gəzinirdi.

Dervil qoca əsgərin qarşısında dayanaraq:

– Siz məni tanıyırsınız mı? – deyə soruşdu.

Şaber ayağa duraraq:

– Bəli, cənab, – dedi.

Dervil yenə yavaşcadan sözüne davam edərək:

– Əgər siz namuslu adamsınızsa, – dedi, – nə üçün mənə borclu qaldınız?

Qoca əsgər, anası tərəfindən yasaq edilmiş bir eşqdə günahlandırılan bir gənc qız kimi qıpqırmızı qızardı.

Uca bir səslə.

– Necə? – deyə soruşdu. – Madam Ferro sizin pulunuzu vermədimi?

– Vermədimi? – deyə Dervil səsləndi. O mənə yalnız sizin fitnəkar olduğunuzu yazmışdır.

Polkovnik sanki bu yeni yalan üçün göylərə müraciət edərək, bir dəhşət və hiddət hərəkətilə başını yuxarı qaldırdı.

Utandığından yavaş bir səslə:

– Cənab, – dedi, – jandarlardan tələb ediniz dəftərxanaya getmək üçün mənə icazə versinlər. Mən sizin adınıza bir vəkalətnamə yazaram. Pulunuzun veriləcəyinə əminəm.

Dervil kiçik zabıtə bir neçə söz deyib, öz müştərisini dəftərxanaya aparmaq üçün icazə aldı. Dəftərxanada Giasint qrafinya Ferroya bir neçə söz yazdı.

– Bu məktubu ona göndərərsiniz, – dedi, – mənim üçün çəkdiyiniz xərcləri və mənə verdiyiniz borc pulu qaytarlar.

Sonra əlini ürəyinin üstünə qoyaraq:

– İnanın ki, cənab, – dedi, – əgər, mənim üçün çəkdiyiniz əziyyətlər qarşısında mən sizə təşəkkür etmədimsə, bu təşəkkür mənim qəlbimdədir. Bəli bu təşəkkür, bu böyük və sarsılmaz təşəkkür burada ürəyimdədir, lakin bədbəxt adamlar nə edə bilərlər? Onlar yalnız seve bilərlər.

Dervil ondan soruşdu:

– Nə üçün siz özünüz üçün heç bir renta əldə etmədiniz?

– Bu barədə danışmayın, – deyə qoca əsgər cavab verdi. – Bir çoxlarının məftun olduğu bir zahiri həyata qarşı nə qədər böyük bir nifrət bəslədiyimi bilsəydiniz! Mən bir xəstəliyə tutulmuşam: bəşəriyyətə nifrət edirəm. Napoleonun müqəddəs Yelena adasında olduğunu xəyalıma gətirdikdə, mənim üçün bu dünyada heç bir şeyin əhəmiyyəti yoxdur. Mən artıq əsgər olmaq iqtidarında deyiləm, bütün bədbəxtliyim də bundan ibarətdir. Bundan başqa, – o burada bir uşaq kimi hərəkət etdi, – insan üçün şıq geyinməkdənsə, öz hisslərində zəngin olmaq daha yaxşıdır. Mən heç kəsin nifrətindən qorxmuram.

Polkovnik yenə öz skamyasına qayıtdı.

Dervil çıxdı. Öz idarəsinə gəldikdən sonra ikinci katibi Qodeşalı qrafinya Ferroun yanına göndərdi. Qrafinya məktubu oxuduqdan sonra dərhal qraf Şaberin vəkilinə çatacaq olan pulları verib Qodeşalı yola saldı.

1840-cı ildə, iyun ayının sonlarında Qodeşal (o artıq vəkil olmuşdu) Dervil ilə birlikdə Riyə getmişdi. Böyük yoldan Bisetrə¹ qədər gedən şosseyə çatdıqda yol kənarındakı qaraağaclaqlar altında, Salpetriyerdə² yaşayan yoxsul və düşkün qadınlar kimi burada Bisetrdə ömür sürən və yoxsulluğun marşallığına layiq olan ağsaçlı, arıq və qoca dilənçilərdən birini gördülər. Əlillər evində yaşayan iki min bədbəxtin biri olan bu adam, yolun kənarında oturmuşdu və bütün əlillərə tanış olan bir işlə məşğul idi: o, burunotudan bulaşmış yaylıqlarını günəşin qabağında qurudurdu: kim bilir, bəlkə də bunu belə etməkdən məqsəd, yaylığını yudurtmaq ehtiyacından xilas olmaq idi. Qocanın cazibəli üzü var idi. Əynində əlillər evindən verilmiş və dəhşətli bir livreyaya bənzəyən sarı mahud paltarları var idi.

Qodeşal yoldaşına müraciət edərək:

– Bir baxın, Dervil, – dedi, – bu qocaya baxın! Bu qoca Almaniyadan göndərilən qrotesklərə bənzəmir mi? Həm də bu məxluq bəlkə də, xoşbəxt bir ömür sürür.

Dervil lornetini çıxarıb dilənçiyə baxdı və heyrətini bildiren qeyri-ixtiyari bir hərəkət edərək:

¹ Bisetr – əlillər və dəlillər evi

² Salpetriyer – Parisdə sinir xəstəliyinə tutulmuş qadınlar üçün əlillər evi

– Əzizim, – dedi, – bu qoça böyük bir dastandır, yaxud romantiklərin dediyi kimi, bir dramdır. Sən qrafinya Ferronu tanıyırsanmı?

– Bəli, qrafinya çox ağıllı və xoş təbiətli bir qadındır, – deyə Qodeşal cavab verdi, – yalnız həddindən artıq dindar görünür.

– Bisetr sakini bir qoca səfil onun qanuni əri, sabıq polkovnik qraf Şaberdir. Ehtimal ki, onu qrafinya buraya yerləşdirmişdir. Onun gözəl bir evdə deyil, əlillər evində yaşamasına yeganə bir səbəb varsa, o da bu qocanın gözəl qrafinyanı bir minik arabası kimi küçədən tutub özünə arvad etdiyini ona xatırlatmasıdır. Qoca bunu söylərkən qrafinyanın bir pələng kimi ona odlu bir nəzərlə baxması indiki kimi yadımdadır.

Bu müqəddimə Qodeşalda maraqlı oyadı. Nəticədə Dervil bütün bu əhvalatı ona nağıl etdi. İki gün sonra, yəni bazar ertəsinin səhəri, iki dost Parisə qayıdarkən yenə Bisetrə doğru baxdılar. Dervil polkovnik Şaberlə görüşməyi təklif etdi. Yolu yenicə yarı ələmişdilər ki, kəsilmiş bir ağacın dirəyi üstündə oturan qocanı gördülər; o, əlindəki ağaclarla torpaq üzərində nə işə cızdı. Diqqətlə ona baxdıqdan sonra qocanın əlillər evində deyil, başqa bir yerdə nahar etmiş olduğu anlaşılırdı.

Qodeşal:

– Xoş gördük, polkovnik Şaber! – dedi.

– Şaber yoxdur! Şaber yoxdur! Mənim adım Giasintdir. Mən insan deyiləm, mən 164-cü nömrə, yeddinci mənziləm, – dedi və bir uşaq, yaxud qoca rahatsızlığı və qorxusu ilə Dervilə baxdı. Sonra bir az sükut edib: – Siz ölümə məhkum edilmiş bir adama baxmaq istəyirsiniz? – dedi. – O evlənməmişdir. O çox xoşbəxtidir.

Qodeşal:

– Zavallı! – dedi... Tütün üçün sizə pul lazım deyil ki?

Polkovnik Parisin küçə uşaqlarına məxsus bir sadəliklə əlini hərəcəsinə hər iki yad adama doğru uzatdı. İyirmi franklıq bir pul aldıqdan sonra küt bir nəzərlə təşəkkür etdi və:

– Yaxşı oğlansınız! – dedi.

Sonra əlinə silah götürmüş kimi nişan aldı və gülə-gülə bağırırdı:

– İki topdan atəş aç! Yaşasın Napoleon! – bu sözlərlə ağaclarla havada Napoleonun adının baş hərflərini cızdı.

Dervil:

– Yaraları elədir ki, o aqlını itirir, uşaq halına düşür! – dedi.

Bisetrin köhnə sakinlərindən biri bunu eşidib:

– Uşaq halına düşən omudur? – deyə bağırırdı. – Vay, vay, günlər olur ki, ona yaxınlaşmaq belə mümkün deyil. Bu dalaşqan – filosof və xəyalpərəstdir. Lakin bu gün kefi durudur. Mən səkkiz yüz iyirminci ildə o artıq burada idi. O zaman bir Prussiya zabiti öz karetasını Viljuner yoxuşunda buraxaraq buraya piyada gəlmişdi. Biz Giasintlə bərabər yolun kənarında oturmuşduq. Zabit yeri-yeri bir rusla, yaxud buna bənzər birisilə söhbət edirdi; prussiyalı qocanı görcək zarafatla:

– Qoca nişançı, – dedi, – yəqin Rosbaxda vuruşmusan?

Qoca isə cavabında:

– Mən o zaman hələ çox cavan idim, dedi, – lakin bununla belə, İenada vuruşmağa qüvvətim çatdı.¹

Prussiyalı bu cavabdan sonra daha sual vermədi, o saat oradan əkildi.

– Nə qəribə tale! – deyə, Dervil səsləndi. – Atılmış yurdsuz uşaqlar evindən çıxdıqdan sonra o ölmək üçün qoca əlillər evinə düşür, bu iki qütb arasındakı müddətdə isə Misiri və Avropanı fəth etmək üçün Napoleona yardım edir.

Dervil bir az sükut etdikdən sonra:

– Bilirsinizmi, əzizim, – cəmiyyətimizdə mövcud quruluşa hörmət bəsləyə bilməyən üç peşə var: əsgər, həkim və hüquqşünas. Bəlkə də, onların qara geyinməsinə səbəb bütün xeyir işlərə və xülyalara matəm tutmalarıdır. Bunların arasında ən bədbəxti – vəkildir. Bir adamın keşişi axtarmasına çox zaman peşmançılıq, vicdan əzabı və etiqad səbəb olur, bu işə onu daha cazibədar və daha ülvi edir; bu amil də öz növbəsində vasitəçinin ruhuna təsəlli verir: keşiş onu təmizə çıxarır, düzəldir, qəlbində dünyadan razılıq hissi oyadır. Lakin biz vəkillər, eyni mürdar hisslərin təkrar olunduğunu və heç bir şeyin onları düzəltmədiyini görürük; bizim idarələrimiz təmizlənməsi mümkün olmayan çirkab arxlarıdır. Mən öz peşəmlə məşğul olmağa başladığımda, nələr görmədim! Mən, iki qızı tərəfindən tərk edilmiş

¹ Saksoniyada Rosbax yaxınlığındakı müharibədə (1757) Prussiya kralı Böyük Fridrix müttəfiq fransız-alman qoşunları üzərində qələbə çalmış idi. İena yaxınlığındakı vuruşmada isə (Saksen-Veymar hersoqluğundadır) Napoleon 1806-cı ildə prussiyalıları məğlub etmişdi. Şaberin cavabının keskinliyi bundadır ki, Napoleon İena vuruşmasından sonra Rosbax qələbəsi şərəfinə qoyulmuş olan abidəni uçurtmuşdu.

olan atanın ac və susuz bir halda talvarda can verdiyini görmüşəm, halbuki bu ata öz qızlarına qırx minlik renta vermiş idi. Mən vəsiyyətnamələrin necə yandırıldığını görmüşəm. Öz uşaqlarını qarət edən analar, öz arvadlarının şeylərini oğurlayan ərleri görmüşəm. Öz oynaşları ilə rahatca yaşamaq üçün ərlerini dəli, gic halına salan və sevgidən istifadə edərək öz ərlerini öldürən qadınlar görmüşəm. Mən öz qanuni uşaqlarına, onları ölmə aparacaq meyillər aşılayan və bununla da öz oynaşından olan uşaqlarını varlandırmaq istəyən analar görmüşəm. Mən bütün gördüklerimi sizə söyləmək iqtidarında deyiləm. Çünki mənim gördüyüm cinayətlər qarşısında məhkəmə və ədalət acizdir. Nəhayət, romançıların öz xəyallarında uydurduqları bütün dəhşətlər həyatdakı dəhşətlərə görə heç bir şeydir. Siz bütün bu gözəl şeylərlə tanış olacaqsınız. Mən isə arvadımla bərabər kənddə yaşamaq istəyirəm. Paris məni dəhşətə salır.

– Sizin bu söylədiklərinizdən mən Doroşun yanında az görmüşəm, – deyə Qodeşal cavab verdi.

Paris, fevral-mart, 1832-ci il



QORIO ATA

*Əsərlərinə və dühasına heyran qaldığım
üçün böyük və məşhur Joffrua de Sent-
llera* itihaf edirəm.*

De Balzak

Qızlıqda de Konflan familiyasını daşıyan qocalmış dul arvad Voke qırx ildən bəridir ki, Parisdə Latın məhəlləsi* ilə Sen-Marso qəsəbəsi* arasındakı Nev-Sent-Jenevyev küçəsində bir ailə pansionu saxlayır. Pansion "Vokenin evi" adlanır və onun qapısı hamı üçün – gənclər və qocalar, qadınlar və kişilər üçün açıqdır; buna baxmayaraq, bu mötəbər pansiondakı adətlər heç bir dedi-qoduya səbəb olmurdu. Ancaq düzünü desək, son otuz ildə buraya bir nəfər belə gənc qadının ayağı dəyməmişdi. Ancaq ata-anasından çox az kömək alan bir gənc burada məskən sala bilərdi. Lakin 1819-cu ildə, yəni bu faciəyə başladığı zaman pansionda yoxsul gənc bir qız yerləşmişdi. Zəmanəmizin kədərli ədəbiyyatında bu "faciə" sözü yanlış, yersiz və həddindən artıq işləndiyindən öz dəyərini itirsə də, burada bu söz, doğrudan da münasibdir: bunun münasib olmasına səbəb hekayətimizin həqiqi mənadə faciəli olması deyil, başqa bir şeydir: bəlkə də, oxucularımızdan biri mütaliəni qurtardıqdan sonra bu faciənin üzərinə *intra ve extra miros¹ bir damcı gözyaşı tökdü. Bu faciəni Parisin xaricində də başa düşəcəklərmi? Bu, şübhəli məsələdir. Yerli müşahidələr və yerli boyalarla dolu olan bu faciənin təfəsilatı ancaq Monmartre təpələri ilə Monruj* yüksəklikləri arasında yerləşmiş, malası tökülən, hər an uçmaq təhlükəsi altında olan evləri və palçıqdan qapqara qaralmış su arxları ilə məşhur olan vadidə özünə layiq qiymətini tapa bilər. Bu vadidə ancaq izzətlər həqiqidir, sevinclər isə çox zaman yalana bənzər; burada həyat o qədər dəhşətlə qaynayır ki, yalnız xariqülədə bir hadisə az-çox uzun müddət üçün təsir buraxa bilər. Bununla belə, bəzən bu vadidə qəbahət və fəzilətlərin bir-birinə qarışmış tentənəli və əzəmətli görünən fəlakətlər yaratdığını da görmək olur: bu fəlakət qarşısında tamah və xudpəsəndlik geri çəkilərək, mərhəmət qalib*

¹ Şəhərin özündə və xaricində (lat.)

gəlir, lakin bu hiss tələsik udulan gözəl bir meyvənin təsiri kimi, çox tez ötüb keçir. Mədəniyyət çarxı da hərəkəti etibarlı ilə, Cagernaut bütü* arabasının çarxına bənzər; bu çarx gəlib başqa insanların qəlbi kimi o qədər də kövrək olmayan bir insan qəlbini tapdarker, toxunar-toxunmaz onu qəhr edər və yenə də öz şərəfli yoluna davam edir. Siz də belə hərəkət edəcəksiniz: siz də zərif əlinizlə bu kitabı götürüb yumşaq bir kresloya rahatca əyləşərək deyəcəksiniz: “Bəlkə bu kitab kefimi açdı?” Qorionun gizli atalıq müsibətləri ilə tanış olduqdan sonra xörəyinizi iştahla yeyəcəksiniz və bu müsibətlərə laqeyd qalmaqınıza səbəb müəllif olduğunu zənn edərək, onu mübaliğəsinə, şairənə uydurmalara yol verdiyinə görə məzəmmət edəcəksiniz. Ancaq bilin ki, bu faciə nə uydurma, nə də romandır. All is true¹ – bu o qədər həqiqi bir hekayədir ki, hər kəs bunun rüşeymini özündə, bəlkə də öz qəlbində tapacaqdır.

Ailə pansionunun yerləşdiyi ev madam Vokenin evidir. Bu ev Nev-Sent-Jenevyev küçəsinin aşağı tərəfindədir. Burada yol Arbalet küçəsinə enir və sıldırımlı eniş-yoxuş olduğuna görə atlı arabalar buradan çox az-az gedib-gəlir. Bunun sayəsində Val-de-Qras* günbəzi ilə Panteon* günbəzi arasındakı küçələrdə adətən sakitlik olur. Burada bu iki əzəmətli binanın divarlarının sarıya çalan rəngi havanın rəngini dəyişir, hər şeydə öz günbəzlərinin tünd rəngini əks etdirərək, kədərli bir mənzərə yaradır. Burada küçələrin döşəməsi qurudur, arxlarda nə palçıq, nə su tapılır, divarların dibində ot bitir. Ən qayğısız adam belə, küçədə gedib-gələn bütün yolçular kimi, burada qəmgin olmaya bilmir. Ekipaj gurultusu burada böyük bir hadisə olur, evlər qəmli-qəmli baxır, qalın divarlar dustaqxana təsiri bağışlayır. Təsadüfən yolu buraya düşən bir parisli burada ailə pansionlarından və ya məktəbdən, can sıxıntısı və ya səfalətdən ölüb gedən, qocalıq və zəhmət çəkməyə məcbur olan şən gənclikdən başqa bir şey görməz. Onu da deyək ki, bütün Parisdə bundan dəhşətli, bundan qeyri-məşhur bir məhəlləyə təsadüf etmək mümkün deyildir.

Nev-Sent-Jenevyev küçəsi bürünc bir çərçivə kimi bu hekayətin çərçivəsini təşkil etməyə hər şeydən artıq layiqdir, hekayət isə mümkün qədər ciddi fikirlər və tünd boyalar tələb edir ki, oxucu

¹ “Hamısı həqiqətdir” – Şekspirdən bir parça

katakombaya* ənən bir səyyahın hər pillə ilə günün işığı söndükcə və bələdçinin ahəngdar səsi get-gedə boğuc bir şəkildə səsləndikcə duyduğu qeribə bir hisslə qabaqcadan aşılansın. Bu, doğru təşbehdir! Kim söyləyə bilər ki, hansı daha dəhşətlidir: daş ürəklərimi seyr etmək, yoxsa boş kəllələri?

Pansionun fasadı bağçaya baxır, bu surətlə ev Nev-Sent-Jenevyev küçəsi ilə düzbucaq təşkil edir. Küçədən baxdıqda evin ancaq yan divarı görünür. Bağça ilə evin arasında, lap fasadın qarşısından qırma daşla hörülmüş, tuaz¹ enliyində dayaz bir arx çəkilmişdir. Arx boyunca da qumsal cığır gedir. Cığırın ətrafında ətir çiçəyi, ağ və göy çinidən olan böyük vazalarda nar ağacları və oleandrlar əkilmişdir. Bağçadan həmin cığıra tərəf bir bala qapı açılır: qapının üzərində belə lövhə var: “VOKENİN EVİ”, aşağısında isə: *kişilər, arvadlar və sairə üçün ailə pansionu* sözləri yazılmışdır. Torlu bala qapının səslə zəngi var. Gündüz bu qapıdan içəriyə baxanda küçənin qarşı tərəfində, arxın axırında qeribə bir divar görünür ki, bu divarın üzərində yerli bir rəssam yaşıl mərmər üslubunda bir tağ, divarın taxçasında isə Amur heykəli çəkilmişdir. İndi qabığı soyulmağa başlayan, lak çəkilmiş bu Amura baxdıqda, rəmz həvəskarları bəlkə də bu heykəldə nəticələri qonşuluqdan müalicə edilən Paris məhəbbətinə bir işarə tapılar. Bu dekorasiyanın nə zaman çəkildiyini Amurun özülü üstündəki qismən pozulub getmiş bir yazı isbat edir. Bu yazıya görə, Volter 1777-ci ildə Parisə qayıtdığı zaman böyük təntənə ilə qəbul edilmişdi:

Kim olursan ol, zavallı insan,
Əbədiyyətdir sənə pasiban.

Gecələr torlu qapının əvəzinə bağça möhkəm qapı ilə bağlanır. Küçə tərəfdəki hasarla sarmaşıqların əmələ gətirdiyi pərdə altında tamam gizlənmiş qonşu evin divarı arasında yerləşib, fasadboyu uzanan bağça Paris üçün o qədər mənzərəlidir ki, yoldan keçənlərin nəzərini cəlb edir. Bağçanın bütün divarları boyu ara-sıra əkilmiş meyvə ağacları və üzüm tənəkləri uzanır. Ağacların tozlu və cır meyvələri hər il madam Vokenin təşvişinə, onun kirayənişinlərlə söhbətinə səbəb olurdu. Divarboyu dar cığır görünürdü. Bu cığır cökə ağaclarına qədər davam edir. Yanlardan keçən cığırlar arasında düzbucaq bir

¹ Təxminən iki metr

lək salınmışdır, ləkə ənginar, quzuqulağı, keşniş və kahu əkilmişdir, küncələrində isə ehram şəklində qayçılanmış meyvə ağacları var. Cökələrin kölgəsi altında yerə yaşıl rənglə rənglənmiş dəyirmi stol basdırılmış, ətrafına skamyalar düzülmüşdür. Yayın qızmar günlərində günəşin, cücələri qırt toyuğun köməyi olmadan çıxara biləcək dərəcədə yandırdığı bir zamanda, kirayənişinlər burada əyləşib nəşə ilə qəhvə içirlər. Hər halda onlar belə bir israfçılığa yol verə biləcək qədər varlı görünürlər.

Mansardalı bu dördmürtəbəli ev yumşaq daşdan tikilmiş və Parisin, demək olar ki, bütün evlərini bayağı bir mənzərəyə çevirən eyni sənə rənglə rənglənmişdir. Hər mürtəbənin xırda çərçivəli və pancurlu beş pəncərəsi var. Lakin bu pancurların heç biri o biri pancurlarla bir bərabərdə qalxmır, bəlkə hamısı ayrı və yanakı sallanmışdır. Evin yan fasadının hər mürtəbədə ancaq iki pəncərəsi var, həm də aşağı mürtəbənin pəncərələrində heç bir bəzək-düzək yoxdur, bu pəncərələr dəmir torla qapanmışdır. Evin arxa tərəfində iyirmi fut enliyində bir həyət var, burada donuzlar, ev dovşanları və toyuqlar bir-birinə qarışmışdır. Həyətin dibində odun anbarı görünür. Anbarla mətbəx pəncərəsi arasında ərzaq üçün bir qutu sallanır, qutunun altından isə mətbəxin yağlı-çirkab suyu axır. Həyətdən Nev-Sent-Jenevye küçəsinə tərəf balaca bir qapı açılmışdır. Qaravaş hər zaman evin zir-zibilini bu qapıdan bayıra tökür, həm də yoluxma xəstəliyi yaydığı üçün cərimə təhlükəsi baş verə biləcəyindən, həmin zibil yığınlarını təmizləmək üçün bol-bol su işlədir.

Aşağı mürtəbə sanki qəsdən ailə pansionu üçün yaranmışdı. Birinci otağın pəncərələri küçəyə baxırdı. Qapısı isə şüşəbənd idi. Bu, qonaq otağı idi. Qonaq otağından yemək otağına keçmək olurdu, bu da mətbəxdən pilləkən çərçivəsi ilə ayrılmışdı. Taxta pillələr isə rənglənmiş və sürtülmüşdü. Qonaq otağı nə qədər yoxsul və cansıxıcı görünürdü... Stullar və kreslolar gah parlaq, gah da tutqun rəngli zolaqları olan tükli qumaşla örtülürdü. Otağın ortasında üstü qara xallı mərmerdən girdə bir stol, stolun üstündə isə bəzək üçün qızılı kənarları sürtülüb getmiş ağ çinidən bir qəhvə servizi qoyulmuşdu. Bu cür servislərə bu saat hər yerdə rast gəlmək mümkündür. Otağın döşəməsi birtəhər döşənmişdir, divarlarına adam çiyini hündürlüyündə panellər vurulmuş, bundan yuxarıya isə parıldayan kağızlar yapışdırılmışdır. Kağızların üzərində "Telemak" romanının əsas səhnələrinin təsvir-

ləri var. Antik dünyanın qəhrəmanları boya ilə təsvir edilmişdir. Torlu pəncərələrin aralığındakı divarda pansionerlərin gözləri qarşısında Kalipso perisinin Odisseyin oğlu şərəfinə düzəltdiyi ziyafətin mənzərəsi açılır. Qırx ildən bəridir ki, bu mənzərə gənc pansionerlərin istehzasına hədəf olmuşdur. Onlar elə xəyal edirlər ki, ehtiyacın məcburiyyəti altında yeməyə məcbur olduqları nahara rıxşənd etməklə öz talelərinin fəvqinə yüksələ bilirlər. Son dərəcə təmiz göründüyündən, ancaq ən tənənəli günlərdə yandırıldığı anlaşılan buxarı göyümtəraq mərmerdən qayrılmış biçimsiz bir saatla bəzədilmişdi, yan tərəflərində isə şüşə qapaq altında içində süni və solğun çiçək olan iki vaza qoyulmuşdu.

Bu birinci otaqda xüsusi qoxu var: bizim dilimizdə buna münasib bir ad olmasa da, hər halda buna *meyxana qoxusu* demək olar. Qoxuda iylənmiş bir şey, kif, çürüntü hissi duyulur. Bu qoxu insanın ətni ürpeşdirir, çürüntü iyi başa vurur, paltardan keçir, yenicə nahar edilmiş bir yemək otağı iyini verir, aşxana kimi, lakey damı kimi, arabaçı damı kimi iy verir. Onun ürək bulandırıcı bütün tərkib hissələrini meydana çıxarmaq üsulu icad edildikdən sonra bəlkə də, onu təsvir etmək mümkün ola biləcəkdir: bunlar hər bir gənc, yaxud qoca pansionerdən əmələ gələn xüsusi xəstə qoxular idi. Nəhayət, bütün bu bayağı dəhşətə baxmayaraq, qonaq otağını qonşu yemək otağı ilə müqayisə edəcək olsanız, birinci otaq buduar kimi zərif və rayihədar görünəcəkdir.

Yemək otağının divarlarına başdan-ayağa qədər bəzəkli taxta vurulmuşdur. Vaxtilə bu otaq müəyyən bir rənglə boyanmışdı, lakin indi bunun rəngini təyin etmək qeyri-mümkündür. Bu, ancaq çirkə təbəqələrinin yaratmış olduğu qəribə nəqşlərə bənzəyir. Divarların yanında çirkli bufetlər, bunların da içində oyuq-oyuq və tutqun rəngli qrafinlər, üzərində suyun fişqırması təsvir edilmiş və tənəkədən qayrılmış qabaltıları, Turnedə hazırlanmış anlaşılan mavi zolaqlı qalın çini boşqablar görünür. Otağın bir küncündə gözləri nömrələnmiş qutu qoyulmuşdur ki, burada hər bir pansionerin şəraba bulaşmış, yaxud sadəcə çirkələnmiş salfetləri ayrıca mühafizə olunur. Otaqda hələ də hər bir yerdən qovulmuş, lakin mədəniyyətin lazımsız şeyləri, sağalmaz naxoşlar üçün saxlanılan xəstəxanalara yerləşdirildiyi kimi, buraya yerləşdirilmiş və hələ sökülüb dağılmamış mebelə təsadüf etmək mümkündür. Burada bir barometr var ki, yağış yağmağa başlayan kimi dərhal içindən bir kapusin çıxır. Divardan asılmış

murdar lövhələrə baxdıqda adamın iştahı qaçır. Bu lövhələrin çökük yerlərinə zer vurulmuş taxta çərçivələri qapqaradır. Divar saatının kənarları buynuz şəklində mis bəzəklərlə işlənmişdir. Bir tərəfdə şirələnmiş yaşıl soba, o biri tərəfdə boyası toza bulaşmış Arqan kəntləri* görünür. Uzun stolun üstündəki müşəmbə o qədər çirklidir ki, zarafatlı bir pansioner onun üstündə öz adını stilos* olmadığına görə, barmağı ilə yazı bilər. Sınıq stullar, yırtıq köhnə həsirlər daim istifadə olunur, atılmır. Bir yanda da heç kəsə lazım olmayan boğazları çevrilmiş, dəstəkləri qupquru qurumuş, ilgəkləri sınıq qrelkalara təsadüf olunur. Bütün bu otaqdakı şeylərin nə qədər köhnə, çürük, yırtıq-yırtıq, əldən düşmüş, davamsız, əyri-üyrü, sınıq-sökük, vecəgəlməz olduğunu təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bunun üçün uzun bir təsvirə ehtiyac var, lakin belə təsvir hekayətimizi xeyli uzada bilər ki, məşğul adamlar buna görə də bizi bağışlamazlar. Qırmızı döşəmə dəfələrlə rəngləndiyindən və sürtüldüyündən, çatlaq-çatlaq olmuşdur. Müxtəsər, bu otaq şəriyyətdən məhrum, sürtülmüş, əprimiş, qatılmış bir səfalət səltənətinə bənzəyir. Bu hələ çirk olmasa da, artıq ləkəlidir, hələ yırtıqları və cındırları olmasa da, çox çəkməz ki, çürüyüb tökülə bilər.

Bu otaq təxminən səhər saat yeddiyə yaxın par-par parıldayır. Madam Vokenin pişiyi sahibəsindən qabaq bu otağa daxil olur, bu bufətdən o bufətə sıçrayıb, öz səhər nəğməsini miyoldaya-miyoldaya, ağzına boşqab qoyulmuş süd kasalarını iyləyir. Bir az sonra başına ördüyü tül cütqunun altından qondarma, yalançı və səliqəsiz taxılmış saçları pırtıdaşq halda madam Vokenin özü görünür. Dul arvad köhnə tufillərini şappıldada-şappıldada yeriyir. Əprimiş piyli üzünün düz ortasından, burnu tutuquşu dimdiyi kimi uzanır. Madam Vokenin totuq əlləri, kilse siçanı kimi şişmiş vücudu, həddindən artıq iri və sallaq döşləri dərd və kədərlə qaynayan, qazanc ehtirasının gizləndiyi və madam Vokenin ürəyi bulanmadan isti, mənfur havasını tənəffüs etdiyi bu salonla dedikcə ahəngdar görünür. İlk payız soyuğu kimi soyuq üzü, qırıxıqlarla əhatə olunmuş gözləri rəqqasənin süni təbəssümündən qaşqabaqlı sələmçinin məşum görünüşünə qədər, bütün ifadələri bildiren gözləri, nəhayət, onun bütün varlığı, şəxsiyyəti pansionun vəzifəsini, pansion isə onun şəxsiyyətini təyin edirdi. Nəzarətçisiz katorqa yoxdur, bunları bir-birindən ayrı təsəvvür etmək mümkün deyil. Xəstəxanaların zəhərli havasının nəticəsi tif olduğu

kimi, bu xanımın solğun şişkinliyi də onun sürdüyü həyatın məhsulundan başqa bir şey deyildi. Köhnə paltardan tikilmiş üst paltarının altından görünən və söküklərindən pambıq sallanan toxunma yun tamamı kiçilmiş şəkildə bu qonaq və yemək otaqlarını, bu bağçanı təcəssüm etdirir, mətbəxin xüsusiyyətlərindən xəbər verir, burada yaşayan pansionerlərin kimlərdən ibarət olduqlarını bilmək üçün imkan yaradırdı. Vokenin gəlişi ilə artıq mənzərə tamamlanırdı. Təxminən əlli yaşında olan madam Voke bütün *üzü üzlər görmüş* arvadlara bənzəyirdi. Gözləri şüşə kimi mənasız, görünüşü malını daha baha qiymətə satmaq üçün birdən-birə qızıya bilən, lakin yenə də öz taleyini yüngülləşdirmək üçün hər şeyə hazır olan, Pişəqrü və Jorju* bir daha satmaq mümkün olsaydı, Pişəqrü və Jorju belə satmağa hazır olan aradüzəldən bir qadın görünüşü kimi məsum və günahsız idi. Bununla belə, pansionerlər yenə də onun haqqında, *ümumiyyətlə, pis arvad deyildir*, deyirdilər və onun da özləri kimi inildədiyini, şikayətləndiyini gördükcə pulu olmadığını zənn edirdilər. Cənab Voke nəçi idi? Madam Voke heç vaxt mərhumdan söhbət açmazdı. Ondən: "Mərhumun var-yoxu əlindən necə çıxdı?" – deyər soruşduqda, "onunku gətirmədi", – deyər madam Voke cavab verərdi. Cənab Voke dul arvadla pis rəftar etmişdi, ona yalnız ağlamaq üçün göz, yaşayıb dolanmaq üçün ev, bir də heç kəsin dərdinə və fəlakətinə mərhəmət bəsləməmək haqqını qoyub getmişdi; madam Vokenin sözlərindən belə məlum olurdu ki, o, insanın dözə biləcəyi hər dərdə dözmüş, hər fəlakətin üzünü görmüşdü.

Yavaş-yavaş yeriyən sahibəsinin ayaq səslərini eşidən yoğun qaravaş Silviya kirayənişin pansionerlər üçün səhər yeməyi hazırlamağa tələsirdi. Kənardan gələn pansionerlər isə adətən, ancaq nahar etməyə gələrdilər. Naharın qiyməti ayda otuz frank idi.

Bu hekayətin başladığı zamanlarda pansionda yalnız yeddi nəfər kirayənişin yaşayırdı. İkinci mərtəbə iki ən yaxşı otaqdan ibarət idi. Otaqların birində – kiçik otaqda madam Vokenin özü, o birində isə Respublika dövrünün kruqs-komissarının dul arvadı madam Kutür yaşayırdı. Madam Kutürlə birlikdə Viktorina Tayfer adlı gənc bir qız yaşayırdı ki, madam Kutür ona analıq edirdi. Hər iki qadının yeməyi ildə min səkkiz yüz franka başa gəlirdi. Üçüncü mərtəbədəki iki otaqdan birində Puare adlı bir qoca, o birində isə qara parikli, boyanmış bakenbardlı, özünün dediyinə görə, keçmişdə ticarətlə məşğul olan,

indi isə cənab Votren adlanan qırx yaşında bir kişi yaşayırdı. Dördüncü mərtəbə dörd otaqdan ibarət idi. Bu dörd otağın ikisində daimi kirayənişinlər yaşayırdı: otaqların birində yaşayan – qarımış qız madmazel Mişono, o birində – sabıq vermişel, buğda kraxmalı və makaron fabrikanı idi. O, hamıya özünü Qorio ata çağırmağa icazə vermişdi. Yerdə qalan iki otağa gəlincə, bunlar, burada yaşayan madmazel Mişono və Qorio ata kimi, yeməklə mənzilə beş frankdan artıq sərf etmək iqtidarında olmayan yoxsul tələbələrək gəldi–gədərlər üçün idi. Ancaq madam Voke onları o qədər də əziz tutmazdı. Daha yaxşı kirayənişin tapmadığına görə bunlara razı olurdu. Ancaq onlar həddindən çox çörək yeyirdilər.

Bu zaman otaqlardan birində hüquq elmini öyrənmək üçün Anqulemdən Parisə gəlmiş olan bir gənc yerləşmişdi. Ata-anasının ailəsi böyük olduğundan, ağır bir çətinliklə ona dolanmaq üçün ildə min iki yüz frank göndərirdilər. Bu gənc Ejen de Rastinyak adlanırdı. Ejen de Rastinyak ehtiyac nəticəsində zəhmətə alışmış gənclərdən idi. Bu cür gənclər ata-analarının onlara nə qədər ümid bəslədiklərini başa düşürdülər. Buna görə onlar bilik qazanmağın mənfəətini qabaqcadan ölçüb-biçir, bu bilikləri ictimai quruluşun gələcək inkişafına qabaqcadan uyğunlaşdırırdılar ki, bunun meyvəsini birinci yığanlar sırasına daxil ola bilsinlər. Rastinyakın qızğın müşahidələri və Paris salonlarına daxil olmaq qabiliyyəti olmasaydı, bu hekayətin də ləzzəti itərdi; çünki hekayətimizin doğru əhənglərinə səbəb, əlbəttə, Rastinyakdır. O öz dərrakəsi və ağıl sayəsində insanda dəhşət oyadan vəziyyətlərin sirlərini açmağa meyil edərdi. Bu vəziyyətin müqəssiri və qurbanı olanlar bu sirləri nə qədər gizlətməyə çalışsalar da, Rastinyakdan bunu gizlətmək mümkün olmurdu.

Dördüncü mərtəbənin damında adətən paltar sərrib qurudardılar. Buradakı iki mansardada Kristof adlı xidmətçi ilə qaravaş yoğun Silviya yatarı.

Yeddi kirayənişin pansionerdən başqa madam Voke ildə ən azı səkkiz hüquqşünasa, yaxud təbib tələbəyə xörək verərdi. Bundan başqa iki-üç nəfər də öz məhəlləsində yaşayan müştəriləri vardı. Bunların hamısı ancaq nahar üçün abunə yazılmışdılar. Nahar vaxtı yemək otağına on səkkiz nəfər yığışardı, lakin iyirmi nəfəri də əyləşdirmək mümkündür. Səhərlər isə buraya ancaq yeddi nəfər kirayənişin gələrdi, həm də bunların səhər yeməyi üçün toplanışı adətən bir ailə süfrəsinə

oxşayırdı. Hamı ev tuflilərini geyib gələr, sərbəst şəkildə kənardan-gəlmə pansionerlərin paltarını, yaxud görünüşü haqqında, ya da keçən axşamın hadisələri haqqında mülahizələr yürütməyə başlayardı. Onlar dostanə, bir-birinə qarşı etimad hissi ilə söhbət edərdilər. Madam Voke bu yeddi pansionerlərin nazını daim çəkir, pansion haqqının miqdarından asılı olaraq bir münəccim dəqiqliyi ilə hər pansionerə öz qayğı və diqqətini paylayırdı. Təsədüfən bir yerə toplaşmış olan bu yeddi insana qarşı eyni ölçü tətbiq edilərdi. Üçüncü mərtəbədə yaşayan iki kirayənişin ayda iki frank verərdi. Belə ucuzluq yalnız Sen-Marso qəsəbəsində, Salpetriyələ Burb' arasında mümkün ola bilərdi. Madam Kutürün yeməyi üçün alınan pul müstəsna hal təşkil edirdi. Bu onu göstərirdi ki, burada yaşayan pansionerlər az-çox aydın görünən fəlakətlərin yükünü öz üzərlərində daşıyırdılar. Buna görə də bütün evin qəmli mənzərəsi eyni dərəcəyə alçalmış olan pansionerlərin paltarında belə təkrar olunurdu. Kişilərin sürtükələrinin rəngini təyin etmək çətin idi, ayaqqabıları isə elə şəkildə idi ki, bu cür ayaqqabıları varlı məhəllələrdə adətən darvazadan bayıra tullayırlar. Tuman-köynəkləri də tamam əldən düşmüşdü. Bir sözlə, bu, paltar deyil, paltarın görünüşü idi. Qadınların əynində isə dəbdən düşmüş, dəfələrlə boyanmış və yenidən rəngi qaçmış paltarlar, köhnə, dəfələrlə yamanmış krujevalar vardı. Ölçəklərinin lakı çoxdan silinib getmişdi, yaxalıkları həmişə sapsarı idi, çiynlərinə saldıqları baş örtükləri isə cırıq və yırtıq idi. Lakin onların paltarını bu cür olsa da, demək olar ki, hamısının bədəni möhkəm görünürdü. Vücutları heyat bəzənliklə davam gətirən bəzənliklərinin göstəricisi, sifətləri soyuq, sərt təsir bağışlayır, sürtülmüş pula benzəyirdi. Büzülmüş ağızları yırtıcı dişlərlə silahlanmışdı. Kirayənişinlərin görünüşündə tamamlanmış, yaxud hələ də davam edən faciələr hiss olunurdu. Bu faciələr rampanın işığında, üzərinə şəkillər çəkilmiş kətanlardakı faciələrə benzənmirdi. Bu, heyatla dolu, yaxud buz kimi donuq, dilsiz, lakin qəlbi dərinəndən həyəcanlandıran faciələr, nəhayəti olmayan faciələr idi.

Qoca Mişono zəifləmiş gözlərinin üstünə yaşıl taftadan tikilmiş, mis məftillə bağlanmış kirli bir günlük taxırdı. Mərhəmətli mələklər belə buna baxsaydılar, dəhşətə gələrdilər. Seyrək saçaqlı şalı sanki skletə sarınmışdı: şalın altında gizlənmiş vücutun sümükləri kələkötür şəkildə görünürdü. Təsəvvür etmək olardı ki, bu vücut bir zamanlar gözəl və boylu-buxunlu olmuşdur.

Görəsən, bu məxluqun qadın cizgilərini hansı bir turşu zəhər-
ləmişdir? Günahmı, fəlakətmi, yoxsa xəsislikmi? Bəlkə, bu qadın
məhəbbət nəşələrindən sui-istifadə etmiş, bəlkə, köhnə paltar alıb-
satmaqla məşğul olmuş, bəlkə də, sadəcə bir kurtizanka olmuşdur?
Bəlkə də, nəşələri sel kimi özünə cəlb edən küstah gəncliyin zəfər-
lərini o, yolçuları belə özündən qaçmağa məcbur edən qocalığı ilə
bağışlatmağa çalışırdı? İndi onun boş və mənasız baxışlarından soyuq-
luq yağır, görkəmsiz simasında hədə-qorxu hiss olunurdu. Onun incə
səsi qış ərəfəsində kol-kos arasında gizlənmiş circıramanın cırlıtısına
bənzhəyirdi. Dediynə görə, o, sidik kisəsinin katarı xəstəliyinə düçar
olmuş bir qocaya qulluq edirmiş, uşaqları isə onun pulu olmadığını
güman edib, qocanı atıb getmişdilər. Qocadan ona ömrünün axırına
qədər min franklıq bir renta qalmışdı, lakin qocanın varisləri Mişonoya
hər cür iftiralar ataraq, bu vəsiyyətnaməni ləğv etməyə çalışırdılar.
Onun üzünün dərisi ehtiras fırtınalarından büzüşsə də, bir zamanlar
ağ və incə olan dərinin əlamətləri hiss olunurdu. Buna əsasən onun
vücudunda bəzi gözəllik izlərini sezmək mümkün idi.

Cənab Puare bir növ avtomata bənzhəyirdi. Budur, o, boz bir kölgə
kimi Botanika bağının xiyabanında dolaşır: başında köhnə əzik papaq,
zəif əlində fil sümüyündən olan başı saralmış əsa vardır, sürtükunun
rəngi solmuş, ətəkləri yellənir, nə elə bil iki ağacın üzərinə geydi-
rilmiş qısa şalvarını, nə də ki, sərxoş ayaqları kimi silkələnən nazik
ayaqlarındakı mavi corabların üstünü örtə bilirdi, yuxarıdan isə bu
acı mənzərəni çirkli ağ bir jilet seyr edir, hinduşka boynu kimi uzun
və nazik boynundakı bükülmüş boyunbağısından ayrılan köhnəlmüş
ucuz muslin yaxalığı görünür. Ona təsadüf edən adamlarda istər-
istəməz belə bir sual doğardı: bəlkə də, bu kölgə İtaliya bulvarında
qanad çalan Yafəs nəslinin cəsur oğullarındandır? Bəs hansı bir məş-
ğələ onu bu hala salmışdır? Hansı bir ehtirasdan onun şişkin üzü o
dərəcə qaralmışdır ki, karikaturada belə bunlar qeyri-təbii görü-
nə bilirdi? Keçmişdə o neçi olmuşdur? Kim bilir, o bəlkə ədliyyə nazir-
liyində, bütün cəlladların öz xərclərinə imza atdıqları, ata qatillərinə
qara pərdə hazırlamaq üçün hesab verdikləri gilyotin* altındakı səbət-
lərə taxta tozu, gilyotin bıçağına kəndir hazırlamaq üçün hesabat təq-
dim edilən şöbədə xidmət etmişdir? Bəlkə də sallaqxana qapılarında
vergiyığan, yaxud xalq səhiyyəsi nəzarətçisinin müavini olmuşdur.

Bir sözlə, bu adamın bizim böyük ictimai dəyirmanımızın yük eşşəyi,
öz Bertranını* belə tanımayan Paris Rotonlarından* biri, ətrafında fəla-
kətlər və insan çirkəbi fırlanan bir çarx olduğu görünürdü. Sözü-
n qıyası, belə adamlar haqqında: “Çarə yoxdur, belələri də lazımdır!”
deyirik. Bəzakli, dəbdəbəli Paris bu mənəvi, yaxud cismani iztirablar-
dan üzü saralmış insanları tanımır. Lakin Paris, həqiqətən, okeana oxşay-
ır. Bu okeana lot atın, lakin onun dərinliyini müəyyənləşdirə bilməz-
siniz. Onu nəzərdən keçirmək və təsvir etmək istəmirsinizmi? Nəce
istəsəniz nəzərdən keçirin, təsvir edin, səy edin: tədqiqatçı nə qədər
çox olursa olsun, yenə də bu okeanda hər zaman əl dəyməmiş bir
sahəyə, məchul bir mağaraya, incilərə, çiçəklərə, divlərə, ədəbiyyat
üzgüçülərinin nəzərdən qaçırdığı ağıslığışmayan heybətli səhnələrə
rast gələcəksiniz. Bu heybətli səhnələrdən biri “Vokenin evidir”.

Burada kirayənişin və kənardangəlmə pansionerlərə nisbətən kəs-
kin təzad təşkil edən iki şəxs var. Onlardan biri Viktorina Tayferdir.
Doğrudur, bu gənc qızın da üzündə qansız qızların solğunluğuna bən-
zhəyən xəstə bir sarılıq vardır. Doğrudur, onun üzündəki adi məyus-
luq, hərəkətlərindəki sıxıntı, zavallı görünüşü, sısqalığı bütün bu löv-
hədə bir zəmin təşkil edən ümumi iztirab əhvali-ruhiyyəsinə uyğun
gəlirdi, lakin bununla belə, onun üzü qocalıq təsiri bağışlamazdı,
hərəkətlərində, səsinə isə bir gümrahlıq hiss olunurdu. Bu gənc,
fəlakətdə də yenice qeyri-münasib bir zəminəyə köçürülmüş saral-
mış kola oxşayırdı. Onun üzünün sarı rəngində, sarışın saçlarında,
həddindən artıq incə belində müasir şairlərin orta əsr heykəllərində
duya bildikləri bir şuxluq görünürdü. Qaraya çalan boz göz-
lərində həlimlik və xristian miskinliyi ifadə olunurdu. Sadə, ucuz parçadan
tikilmiş paltar altında qız vücudunun cizgiləri qabarırdı. Başqaları ilə
müqayisə edilərsə, ona hər halda qəşəng demək olardı, qisməti isə
başqa olsaydı, füsunkar qız təsiri də bağışlaya bilirdi: qadının gözəl-
liyi bəzəkde olduğu kimi, şəriyyəti də onun ruhi qidasındadır. Əgər
bal ziyafətinin şənliyi al bir şəfəq kimi bu solğun bənizə kölgə sal-
mış olsaydı, əgər zərif bir məişətin fərəhi bu xəfifcə batıq yanaqları
doldurmuş və qızartmış olsaydı, məhəbbət bu qəmli gözlərə həyat
nuru saçmış olsaydı, Viktorina hər hansı bir gözəl qızla yarışa bilirdi.
O, qadına yeni həyat verən bir şeydən – pal-paltardan və eşq məktub-
larından məhrum edilmişdi. Onun macərəsi böyük bir kitabın süjetini
belə təşkil edə bilirdi.

Viktorinanın atası müxtəlif bəhanələrlə öz qızını tanımaq istəmir, onunla birlikdə yaşamaqdan çəkinir, dolanmaq üçün ona ildə altı yüz frankdan artıq vermək istəmədi, bütün əmlakını tamamilə oğluna vermək məqsədi ilə qiymətli kağızlara çevirmişdi. Viktorinanın anası qızı uzaq qohumu olan dul Kutürün yanına gətirmişdi. Ana dərdin şiddətindən öldükdən sonra madam Kutür yetim qızı öz sevimli övladı kimi bəsləməyə başladı. Təəssüf olsun ki, Respublika dövrü kriqskomissarının dul arvadının pensiya ilə dulluq vəsaitindən başqa heç bir şeyi yox idi. Yoxsul, təcrübəsiz, heç bir təminatı olmayan qızcıqaz isə madam Kutürün qayğısı olmasaydı, tamamilə yalqız, kimsəsiz qalardı. Bu mərhəmətli qadın hər bazar günü Viktorinanı kilşəyə ibadətə, hər iki həftədə bir dəfə isə etirafa aparardı ki, qız hər bir təsadüfə rəğmən yenə də namuslu və həyalı bir qız qala bilsin. Madam Kutür, doğrudan da, haqlı idi. Atasını sevən və anasının əfvini ona yetirməyə çalışaraq hər il yanına gedən, lakin hər dəfə ata evində amansız qapalı bir qapıya rast gələn bu rədd edilmiş qızın qarşısında dini hisslər hər halda gələcəyə doğru bir yol açırdı. Ata ilə qızın arasında yeganə vasitə olan qardaşına gəlincə, o, dörd il ərzində bir dəfə belə bacısının yanına gəlməmiş, ona heç bir yardım göstərməmişdi. Viktorina atasının gözü açılsın, qardaşının qəlbi isə mütəəssir olsun deyə Allaha yalvarır, heç birini məzəmmət etmədən, hər ikisi üçün dua edirdi. Ata ilə oğlun vəhşi rəftarını söyləmək üçün madam Kutürle madam Voke söyüşlər lüğətində münasib ibarələr belə tapa bilmirdilər. Onlar bu namussuz milyoneri söydükləri halda, Viktorinanın iniltisində yenə də məhəbbət səsi duyulan yaralı bir göyərçinin ötməsinə bənzəyən məsumanə sözlər eşidilirdi.

Ejen Rastinyakın üzü tipik bir cənublu üzü idi; özü ağ, saçları qara, gözleri göy, hərəkətlərində, münasibətlərində, qıvrıqlığında aristokrat nəsindən olduğu sezilirdi. Bu cür ailələrdə uşağın tərbiyəsi ilk yaşlarından yalnız qədim nəzakət qaydalarına uyğun olar. Ejen öz paltarını qorumalı və adi günlərdə keçənlik paltarını geyməyə məcbur olsa da, yenə də bəzən gənc bir franta yaraşan libas geyərək evdən çıxmaq iqtidarında idi. Bununla belə, hər gün onun əynində köhnə bir sürtük, sarsaq bir jilet, birtəhər bağlanmış və ezilmiş ucuz qara qalstuk, eyni şəkildə pantolon və altına təzədən yamaq vurulmuş çəkmə görmək olardı.

Təsvir etdiyimiz bu iki şəxsiyyətlə başqa kirayenişinlər arasında bağlayıcı bir halqa təşkil edən qırx yaşlı, boyanmış bakenbardlı cənab Votren idi. Votren kimi adamlar haqqında el arasında belə deyirlər: “Amma nə qoçaq adamdır!” Onun çiyinləri enli, döşü enli, əzələləri möhkəm, iri əlləri ətli idi. Barmaqlarının üzərində od rənginə çalan sıx sarı tükler görünürdü. Üzində vaxtıdan tez əmələ gəlmiş qırıxıqlardan daşürekli olduğu hiss olunurdu, bu isə onun xoş və nəzakətli rəftarına zidd görünürdü. Xoş təsirdən məhrum olmayan qadın səsi onun kobud şənliyinə tamamilən uyğun gəlirdi. Votren hər kəsə qulluq göstərir və gülməkdən xoşlanardı. Təsadüfən bir qıfıl yaxşı açılmadığı zaman, o “bizə tanış işdir”, – deyər qıfılı sökər, itiləyər, yağlayar və yenidən düzəldərdi. Onun hər şeydən xəbəri vardı, hər şey ona tanış görünürdü. Fransa, dəniz, gəmilər, yad ölkələr, alver işləri, insanlar, hadisələr, qanunlar, mehmanxanalar, həbsxanalar – hər şey ona tanış görünürdü. Birisi öz taleyindən şikayət edən kimi o dərhal öz köməyini təklif edərdi. Dəfələrlə madam Vokeyə və bir neçə kirayenişinə borc pul belə vermişdi. Lakin o, xeyirxah adama oxşasa da, qətiyyətlə dolu qəribə, dərin baxışları ilə hamıda elə bir dəhşət oyadırdı ki, ondan borc pul alanlar borcu qaytarmamaqdansa ölməyi üstün tuturdular. Onun ancaq tüpürçeyini tullamaq adəti belə sarsılmaz bir soyuqqanlığa malik olduğunu göstərirdi. Onun nəzərləri elə bil ciddi bir hakim kimi hər bir məsələnin, hər bir hissənin, hər bir vicdanın dərinliyinə qədər enmək iqtidarında idi. O, adətən gününü belə keçirərdi: səhər yeməyindən sonra evdən çıxar, nahar vaxtı geri döner, sonra yenə gedərək bütün axşamı görünməz, ancaq gecə yarısı qayıdardı. Madam Vokenin etibarını sayəsində ehtiyat açarı həmişə yanında idi. Bu iltifat ancaq Votrenə göstərilərdi. Onun dul arvadla yaxşı münasibəti vardı, həmişə Vokeyə “cici” deyər, belindən tutub qucaqlardı. Voke bu yaltaqlanmağın mənasını başa düşməzdi. Madam Voke açıq ürəklə elə zənn edirdi ki, onu qucaqlamaq sadə şeydir, halbuki onun kimi ağır bir kötüyü qucaqlamaq üçün Votrenin əlləri kifayət qədər uzun görünürdü. Onun daha bir xüsusiyyəti vardı: o, səxavət göstərərək, ayda on beş frank “qloria”¹ üçün verər və şirniyyatla içərdi. Paris heyatının qasırgasına düşən bu gənclər kimi o qədər də diqqətsiz olmayan adamlara və eləcə də özlərinə aid olmayan hər

¹ Konyak, yaxud rom qarışdırılmış qəhvə

şeyə qarşı tamamən laqeyd görünən bu qocalara Votrenin göstərdiyi bu ikimənəli təsir çox ehtimal ki, onları kifayətləndirməzdi. Votren, ətrafındakı bütün adamların işlərini bilir, yaxud duyurdu, halbuki heç kəs onun nə ilə məşğul olduğunu və nə fikirləşdiyini dərk edə bilməzdi. Zahiri xeyirxahlığı, daimi iltifatı və şən təbiəti özü ilə başqaları arasında sədd çəkdiyi halda, Votren bəzən xasiyyətinin qorxunc cəhətini bürüzə verərdi. Yuvenal kimi hazırcavablıqla coşar, qanunlara məmnuniyyətlə istehza edər, kübar cəmiyyəti qırmaqlar, onun daxili ziddiyyətlərini ifşa edərdi. Bu isə onun qəlbində ictimai intizamə qarşı kinli bir küskünlüyün çırpındığını və həyatının dərinliklərində böyük bir sırr dəfn edilmiş olduğunu göstərirdi.

Madmazel Tayfer oğrun baxışlarını və gizli həsrətlərini bu qırx yaşlı kişi ilə gənc tələbə arasında bölürdü. Bəlkə də heç düşünmədən onu cəzb edən birinin qüvvəti, digərinin isə gözəlliyi idi. Bununla belə, heç birinin qızla maraqlanmadığı görünürdü. Lakin sadəcə bir təsadüf bu gün olmasa da, sabah Viktorinanın vəziyyətini tamamilə dəyişə bilər, bu gün yoxsul olan bir qız sabah varlı gəlin ola bilərdi. Lakin bütün bu şəxsiyyətlərin arasında bir nəfər belə zəhmət çəkib hər birinin müsibətində nə qədər həqiqət və nə qədər uydurma olduğunu yoxlamaq istəmirdi. Hamı bir-birinə qarşı öz şəxsi vəziyyətindən doğan qarşılıqlı bir qeydsizlik və şübhə ilə yanaşırdı. Hər kəs çəkdiyi iztirabları yüngülləşdirməkdə aciz olduğunu düşünür və bu iztirablarını bir-birinə söylədikdən sonra artıq mərhəmət bədəsini son damlasına qədər boşaltmış olurdu. Qocalmış ər-arvad kimi onların bir-birinə söyləyəcək sözləri qalmamışdı. Bu surətlə onların münasibətləri yalnız xarici əlaqədən, heç bir şeylə yağlanmamış çarxların hərəkətindən ibarət idi. Hər biri küçədə sədəqə istəyən kor dilənçinin yanından başını belə çevirmədən keçər, həyəcan keçirmədən başqasının başına gələn müsibətlərə qulaq asar, səfalət məsələsinin həllini ancaq ölümdə görərdi. Ən dəhşətli can çəkilməsinə bəslədikləri bu qeydsizliyə səbəb də həmin səfalət idi. Ürəkləri xarabazara dönmüş bu insanların arasında ən xoşbəxt bir insan vardısı, o da ancaq bu xüsusi səfalət evində hökm sürən madam Voke idi. Şaxtada da, quraqlıqda da, yağış yağanda da, hər zaman dilsiz və lal olan, səhra kimi bomboş bir çölə çevrilən bu balaca bağça ancaq madam Vokenin nəzərində gözəl çəmənzara bənzəyirdi. Dükən taxtapuşu kimi ucuz rəng iyi verən bu sarı və kədərli ev ancaq onun

nəzərində gözəl və cazibədar görünürdü. O, bu zindan bucaqlarının sahibi idi. O, əbədi katorqaya məhkum edilmiş bu məhbuslara yemək verir, onları ehtiramlı bir itaət altında idarə edirdi. Bu zavallılar Parisin hansı bir bucağında bu qiymətə təzəcə, qarın doyuzduracaq yemək, yaxud sığınacaq tapa bilərdilər? Bu yeri zərif, yaxud rahat şəkllə salmaq mümkün olmasa da, hər halda cansağlığını pozmayan təmiz hala salmaq mümkün idi. Əgər madam Voke dəhşətli haqsızlığa yol vermiş olsaydı belə, bu fəlakətlərin dözməkdən başqa çarələri yox idi.

Bu cür insan birləşmələrində insan cəmiyyətinin tərkib hissələri öz ifadəsini tapmalıdır və burada kiçik bir həcmdə tapmışdı da. Adətən məktəblərdə və dərnlərdə olduğu kimi, burada da, on səkkiz pansioner arasında zəlil, səfil bir nəfər tapılmışdı ki, bütün istehzalar, kinayələr onun üzərinə yağdırılırdı. Ejen Rastinyakın bu evdə yaşadığı ikinci ilin başlanğıcında, iki il daha aralarında yaşamağa məcbur olduğu bu insanların içərisində onun nəzər-diqqətini ən çox cəlb edən də həmin şəxs idi. Hamının istehza etdiyi bu şəxs keçmiş vermışel fabrikinin sahibi Qorio ata idi, halbuki rəssam, ya ədib onu görmüş olsaydı, çəkdiyi lövhənin mərkəzində onun simasını yerləşdirərdi. Bu ən qoca kirayənəsinə qarşı bəslənən kinlə qarışıq nifrəti, mərhəmət hissi ilə qarışıq təqibi, özgenin fəlakətinə bəslənən bu hörmətsizliyi doğuran səbəb nə ola bilərdi? Bəlkə də, səbəb onun özü idi, bəlkə, onun təbiətində qeribəlik və gülməli adətlər vardı? İnsanlar gülcnc verdişləri eybdən daha çətin bağışlayırlar. Bütün bu məsələlər bir çox ictimai haqsızlıqlarla əlaqədardır. Bəlkə də, insan təbiətində belə bir xüsusiyyət vardır ki, o görək həqiqətdən zəlil, aciz, yaxud zəif olduğundan, hər şeyə dözənlərin səbrini həmişə imtahandan keçirsin. Məgər biz başqasının, yaxud bir şeyin üzərində öz qüvvətimizi göstərməyi sevmirikmi? Küçə uşağı kimi əlsiz-ayaqsız bir məxluq belə, şaxta gücləndiyi zaman bütün evlərin qapı zənglərini çalar, yaxud hələ tərtəmiz olan bir heykəlin üzərinə dırmaşaraq, onun üstündə öz adını cızmağı sevər.

Qorio atanın indi yaşı yetmişə yaxın idi. O, 1813-cü ildə ticarət işlərindən əl çəkdikdən sonra madam Vokenin evində yerləşmişdi. Əvvəlcə madam Kutürün indi yaşadığı mənzili kirayəyə götürmüşdü və bütün pansion üçün min iki yüz frank pul verirdi. Elə zənn etmək olardı ki, Qorio üçün yüz frank artıq, ya eskik verməyin heç bir əhəmiyyəti yox idi. Madam Voke guya bu yaramaz ev əşyasına, sarı kolonkor pərdələrdən, laklı, triple döşənmiş kreslolardan, yapışqanlı

boya ilə rəngləməkdən və şəhər civarındakı meyxanalarda belə bəyənilməyən divar kağızlarından ibarət olan bir təmirə guya sərf etdiyi pulu ödəmək üçün Qoriodan qabaqcadan bir qədar məbləğ alıb bu mənzilin üç otağını təzələmişdi. Belkə də hələ o zaman ehtiramla cənab Qorio adlanın Qorio ata bu qədar yüngül bir səxavət göstərərək tələyə düşdüyü üçün madam Vokedə onun haqqında belə bir rəy yaranmışdı ki, guya o, əməli işlərdən qətiyyəni başı çıxmayan axmaq bir adamdır. Qorio ticarəti atmış olsa da, heç şeydə özünə korluq verməyən varlı tacir kimi özü ilə bərabər çoxlu paltar və gözəl şeylər gətirmişdi. Madam Voke *yarımholland* kətanından tikilmiş on səkkiz dəst köynəyi məftuniyyətlə seyr edirdi. Köynəklərin bu keyfiyyətli maldan tikilməsi daha bir şeylə diqqəti cəlb edirdi: sabiq vermişel fabrikantı bu köynəklərin yumşaq yaxalığına nazik zəncirlə birləşdirilmiş bir cüt sancaq taxar, hər sancağın başında isə iri brilyant görünərdi. O, adətən bənövşəyi frak geyər, hər gün pikədən tikilmiş ağ jiletini dəyişər, bu jiletin altında isə breloklarla bəzənilmiş ağır, qızıl zənciri tərpedən yoğun, armuda oxşayan qarnı yırgalanardı. Yene qızıldan qayrılmış tütün qabının üstünə bir medalyon qondarılmışdı. Medalyonun içində hansı bir qadınmsa saçları saxlanırdı. Bu da Qorionun aşiqanə macəralarda günahkar olduğunu göstərirdi. Bir dəfə ev sahibəsi ona “qoca arvadbaz” dediyi zaman Qorionun dodaqlarında öz ehtirasından məmnun qalan bir şəhərlinin şən təbəssümü görünmüşdü. Onun “şkafları” (Qorio bu sözü loru dildə söyləyirdi) başdan-başa gümüş qablarla dolu idi. Dul arvad Qorioya lütfkarlıq göstərüb bu qabları açıb şkaflara düzdükcə mat-mat baxır, gözləri alışıb-yanırdı. Burada hər şey: çıxırtma və sup tökmək üçün qızillanmış gümüş qaşıqlar, ədviyyat qabları, qab-qacaq, sous qabları, buludlar, qəlyanaltı servizləri, bir sözlə, Qorionun ayrılmaq istəmədiyi az-çox qəşəng, bahalı şeylər vardı. Bu hədiyyələr ona ailə həyatının tənənəli hadisələrini xatırladırdı. Qorio bir boşqab və qapağı bir-biri ilə öpüşən iki qumru quşu şəklində qayrılmış xörək kasasını çıxararkən, madam Vokeyə: “Görürsünüzümü, – deyərdi, – bu, toyumuzun ildönümü münasibəti ilə arvadımın bağışladığı ilk hədiyyədir. Zavallı arvadım! O, qızlığında qənaət edib yığıdığı pulları bu qaba vermişdi. Odur ki, hörmətli xanım, mən öz dirnağımla yer qazmağa razı olaram, ancaq bundan heç bir zaman ayrılıram. Allaha şükür olsun ki, ömrümün son günlərində də səhərlər bu kasadan qəhvə içəcəyəm. Şikayət etmək üçün heç bir əsasım yoxdur, bir parça çörəyim var, həm də

uzun müddət üçün mənə kifayət edər”. Bu şeylərdən başqa madam Voke öz sağsağan gözləri ilə Qorioda dövlət xəzinəsinin istiqrazlarını belə görmüşdü. Ancaq təxmini hesabla bu istiqrazlar Qorioya ildə səkkiz min, on min gelir verə bilərdi. Bu gündən etibarən, həqiqətdə qırx səkkiz yaş olduğu halda, yalnız otuz doqquzunu boynuna alan, qız familiyası de Konflan olan dul madam Voke özü üçün bir plan tərtib etmişdi. Qorionun üst göz qapaqlarının çevrilib şişməsinə və yaşarmasına, buna görə də gözlərini tez-tez silməyə məcbur olmasına baxmayaraq, madam Voke Qorionun sifətinin xoş və tamamilə abırlı olduğunu etiraf edirdi. Bundan başqa, onun ətli, uzunsov baldırlarında və uzun, iri burnunda dul arvadın, görünür ki, çox əziz tutduğu gizli məziyyətlər də hiss olunurdu. Qorionun bu gizli məziyyətlərini onun ay kimi girdə üzünü üstəlik olaraq isbat edirdi. Qorio ata madam Vokenin nəzərində bütün varlığını hissə çevirə biləcək möhkəm əzələli bir heyvana bənzəyirdi. Qanad kimi iki tərəfə daralmış və səhər tezdən evə gələn politexnik məktəbin dəlləyi tərəfindən pudralanmış saçları alçaq alını üzərində beş çiçək hörüyü kimi sallanaraq, üzünü qəşəng bir çərçivə arasına alırdı. Qorio bir az kobud olsa da, özünü o qədər ciddi tutur, tütün qabından tütünü o qədər səxavətlə götürür və ürəyi istədiyi qədər *makuba** doldura biləcəyinə elə əmin görünürdü ki, madam Voke Qorionun bu mənzilə köçdüyü günün axşamı, yatağına uzanarkən, duzlu donuz piyində bişən kəklik kimi, kəfənindən ayrılmaq və Qorionun arvadı kimi yenidən dirilmək arzuları atəşində qıvrılırdı. Ərə getmək, pansionu atmaq, varlı şəhər əhalisinin bu ən yaxşı nümayəndəsi ilə qol-qola verib gəzmək, öz məhəlləsində şöhrətli bir qadın olmaq, yoxsullara sədəqə toplamaq, bazar günləri Şuaziyyə, Suaziyyə və Jantilyyyə* gəzməyə getmək, pansionerlərdən birinin iyul ayında bağışlaya biləcəyi kontramarkanın intizarındansa, kefi istədiyi zaman teatra getmək, lojaya bilet almaq kimi bayağı Paris ailə həyatının Eldoradosu* artıq onun üçün bir xülya oldu. O, su-su topladığı qırx min franka malik olduğunu kimsəyə açıb söyləməzdi. Heç şübhəsiz, sərvət etibarını ilə o özünü tamamilə əlverişli bir gəlin hesab edirdi.

Madam Voke öz-özünə:

– Başqa xüsusiyyətlərə gəlincə, mən tamamilə qocaya layiqəm, – dedi və qu tükü döşəyi üstündə dərin iz buraxan gözəlliklərini sanki bir daha etiraf edərək, o biri böyrü üstə çevrildi. Yoğun Silviya hər səhər bu izləri döşəyin üzərində görürdü.

Madam Voke bu gündən sonra, tamam üç ayın ərzində daim cənab Qorionun dəlləyinə müraciət edərdi. O, pansionu ziyarət edən ehtiramlı şəxslərə uyğun olaraq, evdə müəyyən bir görkəm yaratmaq bəhanəsi ilə özünə bəraət qazandıraraq, bəzək üçün bezi xərclərə belə yol vermişdi. O, var gücü ilə pansionerlərin tərkibini dəyişməyə çalışır, artıq öz pansionuna ancaq hər cəhətdən layiq adamlar buraxmaq niyyətində olduğunu hər yerdə döndə-döndə söyləyirdi. Yanına bir başqası gələr-gəlməz, o dərhal bütün Parisdə ən məşhur və hörmətli tacirlərdən biri olan cənab Qorio ilə lovğalanar və qocanın ona hörmət edib pansionuna düşdüyünü fəxrlə söylərdi. Madam Voke “VOKENİN EVİ” sərlövəsi ilə xüsusi prospektlər nəşr etdirmişdi. Bu prospektlərdə daha sonra qeyd olunurdu ki, “Vokenin evi” latın məhəlləsində ən qədim və ən hörmətli bir ailə pansionudur. Pansionun qarşısında Qobelen manufakturası dərəsinə olduqca xoş (dördüncü mərtəbədə!) mənzərə açılır, burada sevimli bir bağça var, bağçanın axırında isə cökə xiyabanı uzanır. Pansionun sakit yerdə olduğundan və yaxşı havasından da bəhs olunurdu. Bu prospektin sayəsində qrafinya de l’Ambermenil madam Vokenin pansionuna gəlmişdi. Qrafinya otuz altı yaşlı qadın idi. O, dava meydanında ölen generalın dul arvadı kimi pensiya hüququna malik olduğundan, pensiya təyin və təsdiq edilməsi haqqında başladığı işin qurtarmağını gözləyirdi. Madam Voke xərəkləri yaxşılaşdırdı, təxminən altı ay müddətində ümumi otaqların qızdırılmasına xüsusi əhəmiyyət verdi və prospektə vəd etdiyi şeylərə vicdanla əməl elədi. *Hətta xərcin üstünə öz pullarından belə qoydu.* Bunun nəticəsində madam Vokeyə “*əziz dostum*” deyə xitab edən qrafinya, Mare” məhəlləsində yaşayan iki dostunu: baronessa de Vomerləndla polkovnik qraf Pikuazonun dul arvadını belə, bu pansiona köçürməyi vəd etmişdi. Qrafinyanın bu dostları “Vokenin evinə” nisbətən bahalı bir pansionda yaşayırdılar. Bununla belə, hərbi dəftərxana onların işlərini qurtardıqdan sonra bu xanımların vəziyyəti çox yaxşılaşacaqdı. O deyirdi: “Ancaq dəxtərxanalar onların işini hey süründürür”. Nahardan sonra hər iki dul qadın madam Vokenin otağına çəkilərək, laqırtı vurur, qarağat şirəsindən içərək, yalnız ev sahibəsi üçün saxlanılan çərəzdən yeyirdilər. Qrafinya de l’Ambermenil ev sahibəsinin Qorio haqqında mülahizələrini tamamilə bəyənər, bunun çox gözəl fikir olduğunu söyləyirdi: lakin o, elə birinci gündən bu əhvalatı başa düşmüşdü. Qrafinyanın rəyinə görə, Qorio birinci növ kişilərdən sayılmalıdır.

Madam Voke ona deyirdi:

– Ah, mənim əzizim! Bu kişi palıd kimi möhkəmdir, özünü çox yaxşı saxlamışdır, qadına hələ çox zövq vermək iqtidarındadır.

Qrafinya alicənablıq hissi ilə madam Vokeyə dul arvadın tələblərinə o qədər də uyğun olmayan geyim və bəzəyi haqqında bezi göstərişlər belə verdi. “Siz döyüşə hazır vəziyyətdə olmalısınız”, – dedi. Bir çox haqq-hesabdan sonra dul arvadların ikisi də Pale-Royal-a gedərək, Taxta qalereyada lələkli şlyapa və cutqu aldılar. Qrafinya öz rəfiqəsini həvəsləndirərək, “Balaca Jancta” mağazasına apardı. Burada onlar şərf və paltar seçib götürdülər. Bu döyüş ləvazimatı işə salındıqdan və dulciğaz başdan-başa silahlandıqdan sonra madam Voke tamamilə “Bef a lya mod” restoranının lövhəsinə bənzədi. Buna baxmayaraq, o yenə də yaxşılığa doğru xeyli dəyişmiş olduğunu zənn edərək qrafinyaya mimətdar olduğunu duyub, əliaçıq olmasa da, yadigar olsun deyərək qrafinyaya iyirmi franklıq bir şlyapa bağışladı. Sözüün doğrusu, o, qrafinyadan ancaq bir xidmətkarlıq tələb etmək niyyətində idi: qrafinya Qorionu danışdırmalı və Vokeni yaxşı bir şəkildə ona nümayiş etdirməli idi. Qrafinya de l’Ambermenil bu işdən dostcasına yapışaraq, qoca vermişel fabrikantının başına fir-fir fırlanırdı. Nəhayət, onunla söhbət etməyə müvəffəq oldu. Bu işdə onun yeganə arzusu vermişel fabrikantını yalnız özü üçün ələ keçirmək idi. Fəqət bütün sui-qəsdlərinin Qorio atanın utancaqlığına, bəlkə də, müqavimətinə rast gəldiyini gördüyü zaman, qrafinya qocanın yontanmamış olduğuna hiddətlənərək otaqdan çıxdı.

O öz rəfiqəsinə dedi:

– Bu adamdan heç şey qopara bilməyəcəksiniz, mənim mələyim. Onun heç şeyə inamı yoxdur, lap gülüncüdür, axmaq adamdır, lap heyvan kimidir, xəsisdir, əziyyətdən başqa ondan heç bir şey gözləmək olmaz.

Qrafinya de l’Ambermenilə cənab Qorio arasında baş verən bu hadisədən sonra qrafinya artıq onunla bir evdə belə yaşamaq istəmədi. Ertəsi gün qrafinya, pansionda qaldığı altı ayın haqqını belə verməyi unudaraq, beş frankdan artıq qiymətə getməyəcək zir-zibilini qoyub, evi tərk etdi. Madam Voke onu axtarıb tapmaq üçün çox əlləşdisə də, Parisdə qrafinya de l’Ambermenil haqqında heç bir məlumat ala bilmədi. O tez-tez bu kədərli hadisədən danışar, pişikdən belə inamsız olmasına baxmayaraq, həddindən artıq insanlara etimad göstərdiyinə

görə göz yaş tökərdi. Madam Voke bu cəhətdən öz yaxın adamlarına inanmayan, lakin ilk təsadüf etdiyi adama aldanan bir çox insanlara bənzəyirdi. Bu, son dərəcə qəribə bir əxlaqi xüsusiyyətdir, lakin hər halda elə bir həqiqətdir ki, onun köklərini insan qəlbində axtarıb tapmaq o qədər də çətin deyildir. Bəlkə də, bəzi insanlar birlikdə yaşadıkları şəxslərin hüsn-rəğbətini heç bir şeylə qazanmaq iqtidarında olmadıqlarından, onların qarşısında qəlblərindəki boşluğu göstərdikdən sonra ətrafında dolaşan şəxslərin haqlı olaraq gizlicə ciddi bir hökm verdiklərini hiss etməyə başlayırlar. Lakin bu cür insanlar eyni zamanda öz haqlarında tərifi eşitməyə dərin ehtiyac duyurlar. Bu tərifi isə kimsə söyləmir, yaxud onlar həqiqətdə mövcud olmayan fəzilətlərini göstərmək üçün ehtiraslı arzularla çırpınır, can atırlar və bunun yad adamların gözündən düşmək təhlükəsinə baxmayaraq, onların məhəbbətini, yaxud hörmətini qazanmağa çalışırlar. Nəhayət, öz təbiətləri etibarı ilə xudpəsənd şəxsiyyətlər də var: onlar nə öz yaxın adamlarına, nə öz dostlarına heç bir yaxşılıq etməzlər, çünki bu yaxşılıq yalnız onların borcudur: əgər onlar tanımadıqları adamlara yaxşılıq edərlərsə, bununla yalnız öz qiymətlərini yüksəltmiş olurlar; buna görə yaxın adamlar dairəsi daha yaxın olduqca, onları az sevirlər. Öz adamlarından nə qədər uzaq olarlarsa, o qədər də onlara artıq xidmət göstərməyə çalışırlar. Mahiyyətə xırdacıl, yalançı və mənfur olan bu insan təbiətləri, heç şübhəsiz, madam Vokenin simasında birləşmişdi.

Votren deyirdi ki:

– Əgər mən o zaman burada olsaydım, sizin başınıza bu fəlakət gəlməzdi. Mən onun fırıldaqının üstünü açardım. Bu cür oyunları mən çox yaxşı bilirəm.

Madam Voke bütün məhdud təbiətli insanlar kimi, adətən hadisələrin dairəsindən xaricə çıxmır və bunların səbəblərini araşdırmaq üçün özüne əziyyət vermirdi. O, məmnuniyyətlə öz səhvlərini başqalarının boynuna atardı. O, bu ziyanı düşdüyü zaman, bu macəranın əsas günahını namuslu vermişel fabrikantında gördü. Söylenildiyinə görə, bu hadisədən sonra onun gözləri açılmışdı, Qorionu tanımışdı. Naz-qəmzə satmaq və qəşənglik üçün etdiyi xərclərin bihudə olduğunu anladıqdan sonra madam Voke çox da düşünmədən, bu müvəffəqiyyətsizliyin səbəbini kəşf etdi. Madam Voke başa düşdü ki, onun ifadəsi ilə Qorionun özüne məxsus *pis adətləri* var. Bir sözlə, məhəbbətlə bəslədiyi ümidlərinin puç bir əsas üzərində qurulduğunu və bu

cür işlərə vaqif olduğu görünən qrafinyanın bu qədər canlı şəkildə söylədiyi kimi, Qoriodan qazanc götürmək mümkün olmadığını dərk etmişdi. Madam Voke təbii olaraq ədavətdə dostluqdan daha şiddətli oldu. Onun nifrətindəki qüvvət keçmiş məhəbbətə deyil, aldanmış ümidlərə müvafiq gəlirdi.

İnsan qəlbi könül münasibətlərinin zirvələrinə yüksəldiyi zaman adətən ara-sıra yorğunluğunu alır, lakin kinli hissələrin ağır enişi ilə enerkən gec-gec dincəlir. Bununla belə, Qorio hər halda onun kirayənişini idi və buna görə də dul arvad təhqir edilmiş mənlüyünün odunu söndürməyə, məyusluqdan doğan ahlərini azaltmağa və iquemenin təhqirlərinə dözməyə məcbur olan bir rahib kimi öz intiqam ehtiraslarını söndürməyə məcbur olurdu. Kiçik qəbli insanlar öz pis, yaxud yaxşı ehtiraslarını xırdaçılıqla təmin etməyə çalışırlar. Dul arvad öz düşməninə gizli zərbələr vurmaq üçün bütün qadın hiyləgərliyini səfərbərliyə aldı. O, başlanğıc olaraq ümumi süfrə üçün təyin etdiyi bütün artıq şeyləri kəsməyə qərar verdi. Madam Voke yenə əvvəlki proqramına qayıtmağa qərar verdiyi səhər Silviyaya dedi ki: “Süfrəyə daha nə şoraba xiyarı, nə də çağla balığı qoyulmasın. Başdan-başa ziyandır”.

Qorio ata öz ehtiyacları etibarı ilə təvazökar adam idi və öz sərvətini özü yaradan bütün insanlar kimi, qənaətcillik artıq onun üçün bir vərdis olmuşdu. Onun ən çox sevdiyi xörək şorba, soyutma mal əti, göy-göyerti idi. Odur ki, bu cür kirayənişini qızıqdırmaq, onun zövqünə toxunmaq Voke üçün asan iş olmadı. Heç kəsin dişi bata bilmədiyi bir adamla toqquşmağa məcbur olduğunu anlayan Voke, çarəsiz qalaraq, Qorionu nüfuzdan salmağa başladı. Bununla Qorioya qarşı olan ədavətini başqa pansionerlərə də aşıləyır, onlar isə əyləncə xatirinə onun intiqamına kömək edirdilər.

Birinci ilin sonlarında madam Vokenin şübhəsi o dərəcə artdı ki, özüne belə bir sual verirdi: nə üçün yeddi-səkkiz min livr gəliri, əla gümüş qabları, məşuqə kimi gözəl və qiymətli cəvahirləri olan bir tacir, yenə də onun pansionunda yaşayır və kirayənişini sərvətinə qeyri-uyğun bir şəkildə bu qədər az verir? Qorio birinci ilin çox vaxtını bəzən həftədə bir-iki dəfə başqa yerdə nahar edərdi, sonra yavaş-yavaş, pansion xaricində, ayda ancaq iki dəfə nahar etməyə başladı. Hörmətli cənab Qorionun pansion xaricindəki əyləncələri madam Voke üçün çox mənfəətli idi, fəqət kirayənişin gətdikcə pansionda

tez-tez nahar etməyə başladığı zaman onun bu intizamı madam Vokenin narazılığına səbəb olmaya bilməzdi. Qorionun pansionda tez-tez nahar etməsi yalnız onun pulsuzluğu ilə deyil, bəlkə ev sahibəsinin kefini pozmaq məqsədini daşması ilə izah edilirdi. Xırda insanların ən alçaq sifətlərindən biri öz mənəvi yoxsulluqlarını başqalarına aid etməkdir. Bədbəxtlikdən, Qorio ikinci ilin sonlarında madam Vokedən üçüncü mərtəbəyə köçürülməsini və pansion haqqının doqquz yüz franka qədər azaldılmasını xahiş etməklə, bütün bu dedi-qodulara haqq qazandırmış oldu. Qorio elə qənaətə başladı ki, hətta qışda sobanı qalamaqdan belə vaz keçdi. Madam Voke pulunun qabaqcadan verilməsini tələb etdi. Cənab Qorio da buna razı oldu, lakin o gündən sonra artıq ona cənab Qorio deyil, “Qorio ata” deməyə başladılar.

Qorionun bu süqutunun səbəbini hər kəs bir cür izah edirdi. Bu, çətin iş idi. Yalançı qrafinyanın söylədiyi kimi, Qorio ata sirr verməyən, qaradınmız bir adam idi... Dilində söz qalmayan, bəzi boşboğaz, başiboş insanların məntiqinə görə, öz işləri bərsində danışmayan adamlar yaramaz işlərlə məşğul olurlar. Beləliklə, “cah-calallı tacir” deyisilib cibgir, arvadbaz qoca bir təlxək oldu. Qorio ata gah birjaya qaçaraq, maliyyə dili ilə desək, qabaqcadan iflasa uğradıqdan sonra, *birjada saçlarını yolan bir adama* çevrilirdi. Bu o zaman “Vokenin evində” olan Votrenin fərziyyəsi idi. Qorio gah hər axşam bəxtini sınıyaraq, on frank udan xırda bir qumarbaz olurdu, gah da onu gizli polis casusu edirdilər. Lakin Votrenin iddiasına görə, Qorio bu *dərəcəyə çatmaq* üçün kifayət qədər hiyləgər deyildi. Bundan başqa, Qorio atanı yüksək faizlə qısa müddətə borc pul verən bir simic və “ara” nömrəyə pul qoyub udan bir lotereya oyunçusu zənn edirdilər. Gah da o, eyib və bacarıqsızlığı törətdiyi sirlər mücəssəməsinə çevrilirdi. Bununla belə, onun cinayətləri, yaxud hərəkətləri nə qədər alçaq olsa da, ona bəslənən nifrət onu pansiondan qovmaq dərəcəsinə çatmırdı. Hər halda o, pansion pulunu verirdi. Bundan başqa, hər halda Qorio atanın bir mənfəəti də vardı: ona məsxərə edən, yaxud sataşan adamlar bu yolla nəşələnər, yaxud acıqlarını soyudardılar.

Madam Vokenin rəyi daha çox həqiqətə bənzədiyindən, hamı bununla razılaşmışdı. Onun dediyinə görə, bu “özünü yaxşı hiyf etmiş və alma kimi təzə, hələ qadına çox şeylər verə bilmək iqtidarında olan kişi” sadəcə əcaib meyilləri olan bir əxlaqsız idi. Madam Voke aşağıdakılara görə bu iftiranı əsaslandırmağa çalışırdı.

Ev sahibəsinin hesabına yarım il yaşamağa müvəffəq olan müflis qrafinya gedəndən bir neçə ay sonra bir dəfə səhər tezdən, hələ yatağından durmamışdan, Voke ipək paltar xışiltısı eşitdi. Gənc bir qadın yumşaq qədəmlər və yüngül yerişlə Vokenin otağının yanından keçərək, Qorionun qəsdən açıq qoyulmuş qapısından içəri girdi. Dərhal yoğun Silviya sahibəsinin yanına gələrək, həddindən artıq gözəl olduğuna görə namuslu olmadığı sezilən ilahə kimi geyinmiş, toza belə batmamış prünel çəkməli bir qızın ilan balığı kimi küçədən mətbəxə sürüşdüyünü və cənab Qorionun harada yaşadığını soruşduğunu xəbər verdi. Madam Voke qaravaşı ilə birlikdə qapının dalından qulaq asmağa başladı. Onlar xeyli uzun sürən görüş əsnasında bəzi mehriban sözlər söylədiyini duymuşdular. Qorio ata öz xanımını ötürmək üçün çıxdığı zaman, yoğun Silviya bu iki aşiqin nə etdiklərini izləmək məqsədi ilə guya bazara getdiyini göstərmək üçün səbətini qolundan asdı. Sonra isə geri dönərək:

– Xanım, – dedi, – yəqin bu cənab Qorio çox varlı adamdır ki, qadını belə bir mərtəbəyə qaldırır. Bilirsinizmi, Estrapadanın tinində dəbdəbəli bir ekipaj dayanmışdı. O həmin ekipaja mindi.

Nahar vaxtı madam Voke gözünə düşən günəşin Qorionu narahat etməməsi üçün pəncərənin pərdəsini çəkərkən, həmin qıza işarə ilə:

– Cənab Qorio, – dedi, – sizi qəşəng qızlar sevirler, günəş sizin üzünüzdə nur saçır. Vallah, sizin qiyamət zövqünüz var, o çox gözəldir.

Qorio, kirayənişinlərin ədəbə riayət edən bir qocanın sadə bədgümanlığı zənn etdikləri qürurla:

– O mənim qızımdır, – dedi.

Qorionu ziyarət edən bu qız bir aydan sonra yenə gəldi. Birinci dəfə səhər geyimində gələn bu qız, indi nahardan sonra gəlmiş və bəzəkli yol paltarını geymişdi. Qonaq otağında laqırtı vuran kirayənişinlər bu incəbelli, zərif və sarışın gözəli görmək səadətində nail olmuşdular. O, Qorio ata kimi bir şəxs qızından daha çox, incə, kübar qadına bənzəyirdi.

Yoğun Silviya qızı tanımayaraq:

– Bunlar iki nəfərmiş, – deyə çığırdı.

Bir neçə gün sonra ucaboylu, gözəl vücudlu, canlı baxışlı başqa bir qız cənab Qorionu xəbər almışdı.

Silviya bu dəfə:

– Bunlar üç nəfərmiş! – deyə səslənmişdi.

Qorionun ikinci qızı atasını səhər ziyarət etdi, bir neçə gün sonra isə axşamüstü karetada, bal paltarında gəldi.

Bu vüqarlı xanımla birinci dəfə səhər gəlmiş olan sadə geyimli qızın arasında heç bir bənzəyiş görməyən madam Voke yoğun Silviya ilə birlikdə:

– Bunlar dörd nəfərmiş! – dedi.

Qorio hələ də pansion üçün min yüz frank haqq verirdi.

Madam Vokenin nəzərində varlı bir kişinin dörd, ya beş məşuqə saxlaması tamamilə təbii görünürdü, onun öz məşuqələrini doğma qızları kimi təqdim etməsi isə hiyləgərlikdən başqa bir şey deyildi. Madam Voke Qorionun bu qızları “Vokenin evində” qəbul etməsinə qətiyyətlə etiraz eləməirdi. Lakin bu ziyarətlər kirayənişinin Vokenin şəxsiyyətinə qarşı laqəyd olduğunu sübut etdiyindən, dul arvad ikinci ilin başlanğıcında Qorioya “qoca pişik” ləqəbini verdi. Qorio pansion haqqını doqquz yüzə düşürdükdə isə Voke bu xanımlardan birinin pilləkəndən endiyini gördüyü zaman, olduqca həyasız bir tövrlə Qorioya xitab edərək, onun evini nəyə çevirmək istədiyini soruşdu. Qorio ata cavabında bu xanımın onun böyük qızı olduğunu söyləmişdi.

Madam Voke istehza ilə:

– Sizin neçə düjün qızınız var? – deyə soruşmuşdu.

Qorio iflas edən və böyük ehtiyac içine düşən bir adamın itaət-karlığı ilə cavab verdi:

– Mənim ancaq iki qızım var.

Üçüncü ilin sonlarında Qorio ata öz xərcini daha çox ixtisara salaraq, dördüncü mərtəbəyə köçdü. O indi ayda ancaq qırx beş frank xərcləyirdi. Artıq burunotu belə iyləməzdi, dəlleyini buraxmışdı, saçlarına pudra vurmazdı. Qorio ata ilk dəfə pudrasız göründüyü zaman ev sahibəsi mat qaldı: Qorionun çirkli, boz, yaşıla çalan saçları vardı. Onun gizli iztirablardan getdikcə daha məyus görünən üzünə nahar süfrəsi ətrafında toplaşan sifətlər arasında ən məyus və ümitsiz bir üzə oxşayırdı. Artıq heç bir şübhə qalmamışdı; Qorio ata öz gözlərini xəstəliklərinin xaincəsinə təsirindən ancaq həkimin ustalığı sayəsində mühafizə etmiş qoca bir əxlaqsızdır, saçlarının mənfur rəngi isə həddindən artıq aşiqanə macərələrə qapılmasının və bu macərələri davam etdirmək üçün içdiyi dərmanların nəticəsidir. Zavallının cismani və mənəvi vəziyyəti sanki bu boş sözlərə haqq qazandırır. Qorionun

qəşəng alt paltarı köhnədikdən sonra o dirseyi¹ on dörd suya² alınmış kolenskandan özünə köynək tikdirmişdi. Brilyantlar, qızıl tütün qabı, qızıl zəncir, cəvahirələr – hamısı bir-birinin dalınca yox olurdu. O, bənövşəyi frakından, bütün əvvəlki görünüşündən ayrıldı, qışda da, yayda da, şabalıd rəngli kobud mahuddan tikilmiş sürtük, keçə dərisindən jilet, qalın buksindən boz şalvar geyməyə başladı. Qorio getdikcə sınıxırdı: baldırları zəifləmiş, meşşan rahatlığı və bolluğu içində iriləmiş sifəti qırıq-qırıq olmuş, çənəsi sivrilənmiş, alnında qırışlar əmələ gəlmişdi. Nev-Sent-Jenevye küçəsində yaşadığı dördüncü ilin sonlarında Qorionu artıq tanımaq belə mümkün deyildi. Altmış iki yaşlı, sevimli vermışel fabrikantı, ucaboşlu, çox cavan görünən, gənclik təbəssümü ilə gülən, şənliyi ilə hamını sevindirən dolğun vücudlu burjua artıq yetmiş yaşlı, küt, əldən düşmüş qocaya bənzəyirdi. Onun mavi gözlərində vaxtilə həyat nuru parlayırdı, artıq indi o gözlər də sönmüş, işıqdan düşmüş, rəngini itirmişdi. Artıq bu gözlər yaşarmazdı, dövrəsi qızarmış gözlərə indi elə bil qan sağılmışdı. Qorionun bu vəziyyəti bəzilərinde ikrah, bəzilərinde isə mərhəmət hissi oyadırdı. Alt dodağının sallandığını görən təbib tələbələr, Qorio atanın üzünün yaratdığı bucağı ölçdükdən sonra uzun müddət onu hərəkətə gətirmək üçün çalışırdılarsa da, müvəffəq ola bilməyib, kretinizm xəstəliyinə tutulduğunu təyin etdilər.

Bir dəfə axşama yaxın, şamdan sonra madam Voke istehza ilə Qoriodan soruşdu ki: “Nə oldu, sizin qızlarınız artıq sizi ziyarət etmirlər?” O, bu sualı ilə Qorionun atalığına şübhə etdiyini anlatmaq istəyirdi. Qorio ata cida ilə sancılmış kimi diksindi:

– Bəzən gəlirlər, – deyə cavab verdi.

Tələbələr bir səslə:

– Doğrudanmı? – deyə bağırırdılar. – Siz hələ bəzən onlarla görüşürsünüz? Afərin, Qorio ata, afərin!

Qoca artıq cavabının doğurduğu istehzalara qulaq asmırdı; o yenə fikrə dalırdı, fəqət ona səthi bir nəzərlə baxanlar bu dalğınlığı ağılın yoxsulluğundan əmələ gələn bir qocalıq kütlüyü zənn edirdilər. Əgər onlar Qorionu yaxından tanımış olsaydılar, bəlkə də, onun mənəvi və

¹ Təxminən yarım metr

² S u – Fransanın qədim sikkəsi; əvvəlcə qızıldan, sonralar gümüş və misdən kəsilmişdir.

cismani vəziyyəti ilə maraqlanardılar, lakin qoca onlar üçün həlledilməz bir şey idi. Əlbəttə, Qorionun doğrudanmı un ticarəti ilə məşğul olduğunu və sərvəti barədə məlumat toplamaq o qədər də çətin iş deyildi, lakin onunla maraqlana biləcək qoca adamlar yaşadıkları məhəllənin xaricinə çıxmaz, qayaya yapışmış istridyə kimi daim pansionda yaşayardılar. Yerdə qalan kirayənişinlərə gəlincə, onlar Nev-Sent-Jenevycv küçəsindən uzaqlaşan kimi dərhal Paris həyatının cərəyanına düşərək, məsxərəyə qoyduqları bu zavallı qocanı tamam unudurdular. Qayğısız gənclərin və bu məhdud insanların təsəvvüründə Qorionun bu ehtiyacı, bu kütlüyü qətiyyənlə heç bir sərvət, heç bir fəaliyyətlə uzlaşa bilmirdi. Öz qızları kimi təqdim etdiyi qadınlar haqqında hər kəs Vokenin rəyinə şerik olurdu. Qoca qarlıların sert məntiqinə əsasən, axşamçağı boşboğazlıq edərək hər cür fəziyyətlər uyduran Voke isə deyirdi:

– Qorio atanın qızları onun yanına gələn xanımlar kimi zahirən varlı olsaydılar, o mənim evimdə, dördüncü mərtəbədə, ayda qırx beş franka yaşardımı, dilənçi kimi dolanardımı?

Vokenin gətirdiyi bu cür dəlilləri heç bir şeylə rədd etmək mümkün deyildi. Beləliklə, 1819-cu il noyabr ayının axırlarında, bu faciə baş verdiyi zaman, pansionda yaşayan hər bir kirayənişində zavallı qoca haqqında tamamilə müəyyən rəy əmələ gəlmişdi. Onun heç bir zaman heç bir arvadı olmamışdır, heç bir qızı da yoxdur. O, kef və nəşədən sui-istifadə etdiyi üçün təbiət-tarix muzeyi məmuru olan həmişəlik kirayənişinlərdən birinin söylədiyi kimi, *papaqlılar* dəstəsinə mənsub olan antropomorf bir ilbisə çevrilmişdir... Bəs Puare?... O, Qorioya nisbətə şahin, centlmen idi. Puare danışar, mülahizələr yürüdər, cavablar verərdi. Doğrudur, adətən başqalarının söylədiyi sözləri təkrar etdiyinə görə öz danışıklarında, mülahizələrində, cavablarında heç bir şey ifadə etməzdi, lakin hər halda söhbətin qızıışmağına səbəb olardı. Onda həyat qaynayır, bəzi hissələr görünürdü, halbuki Qorio, yenə muzey məmurunun ifadəsi ilə söyləyəcək olursa, hər zaman donma nöqtəsində dururdu.

Ejen Rastinyak, ən istedadlı və yaxud çıxılmaz bir vəziyyətin nəticəsində qısa müddət üçün müstəsna adamlara məxsus qabiliyyətlə birdən-birə fəaliyyətə başlayan gənclərin yəqin tanış olduğu mənəvi vəziyyətə qayıtmışdı. Parisdə yaşadığı birinci il müddətində, hələ fakültədə ibtidai dərəcələri qazanmaq üçün çox da oturub çalışmaq

lazım gəlmədiyi bir zaman Ejen boş vaxtından istifadə edər və Parisin zahiri hüsnündən ləzzət alardı. Tələbə hər bir teatrın repertuarı ilə tanış olmaq, Parisin bütün dolanbac yollarını öyrənmək, adətlərlə tanış olmaq, dili mənimsəmək, paytaxt nəşələrinə öyrəşmək, bütün ədəbli və ədəbsiz yerləri gəzib dolaşmaq, maraqlı mülahizələrə qulaq asmaq və muzey sərvətlərini nəzərdən keçirmək istərsə, qətiyyənlə vaxtı çatmaz. O, bu zamanlar hər boş şeyə xüsusi əhəmiyyət verir və böyük həvəslə bunlarla maraqlanardı. Onun nəzərində böyük bir adam vardır ki, o da Kollec de Fransın professorudur. Bu professoru da öz dinləyicilərinin səviyyəsində dura bilmək üçün maaş verirlər. Tələbə qalstukunu yuxarıdan bağlayar və Komik operanın birinci yarusunda əyləşən bir qadının xatirinə gözəl ədə ilə oturur. O, həyata yavaş-yavaş daxil olar, köhnə adətlərdən uzaqlaşar, öz həyat görüşlərini genişləndirər, nəhayət, cəmiyyət quruluşundakı insan təbəqələrinin ardıcılığını dərk edər. Günəşin parlaq şuaları altında Yelisey dülərlərini dolaşan kolyaskaların içinə baxmağı sevən tələbə, bir az sonra artıq belə bir kolyaska sahibi olmaq arzusuna düşər.

Ejen dil və hüquq elmləri bakalavri dərəcəsinə aldıqdan sonra tətillə gətməzdən əvvəl özü dərk etmədən, belə bir məktəbi keçməyə müvəffəq ola bilmişdi. Artıq onun uşaqlıq xəyallarından, əyalət görüşlərindən heç bir əsər qalmamışdı. Anlayışları dəyişmiş, şöhrətpərəstliyi isə xeyli artmışdı. Odur ki, öz ata-baba malikanəsində yaşadığı zaman hər şeyə ayıq nəzərlə baxırdı. Atası da, anası da, iki qardaşı, iki bacısı da, təqaüddən başqa heç bir sərvəti olmayan xalası da kiçik Rastinyak mülkündə yaşamaqda idi. Təxminən üç min franklıq mədaxili olan bu mülk, üzüm təsərrüfatındakı dəyişkənlikdən asılı olmasına baxmayaraq, hər il Ejen üçün min iki yüz frank əzib çıxarmalı idi. Ejen, ailəsinin daim ehtiyac içində olduğunu və bu ehtiyacı alicənablıqla ondan gizlətməyə çalışdıqlarını görürdü. O, istər-istəməz, uşaqlıqda gözəl görünən bacılarını, xəyalında yaratdığı gözəllik nümunəsini təcəssüm edən Paris qadınları ilə müqayisə edirdi. O, ən ucuz ərzaqın xırdaçı adamlara xas olan bir qayğı və qənaətlə gizlətdiyini görürdü. O öz ailəsi ilə birlikdə üzüm cəccəsindən hazırlanmış içki içərdi. Bir sözlə, xatırladılması bihadə olan bir çox hadisələr onun qəlbində həyatda müvəffəqiyyət qazanmaq arzusunu on qat artırmış və cəmiyyətdə qabağa getmək ehtirasını oyatmışdı. Alicənab adamlara məxsus bir tərzdə, o da yalnız öz şəxsi xidmətlərinə güvənmək

niyyətində idi. Bununla belə, o, qəlbən, iliklərinə qəder cənublu olaraq qalırdı. Açıq dənizə çıxdıqdan sonra hansı sahile doğru üzməyi, yelkenlərini hansı səmtə çevirməyi bilməyən bir gənc kimi, onun da qərarları sabit olmayacaqdı. Ejen əvvəlcə bütün varlığı ilə çalışmaq niyyətində idi, lakin bir az sonra lazımı əlaqələr yaratmaq həvəsinə düşdü. Qadınların cəmiyyət həyatında nə qədər böyük nüfuza malik olduqlarını duyduqdan sonra o özünə himayət göstərəcək bir qadın tapmaq üçün dərhal əyan məclislərinə daxil olmaq fikrinə düşdü. Ağillı və həssas bir gənc isə ağıl və xüsusilə coşqunluqdan başqa zərif vücuda və qadınları düşküncəsinə cəzb edən bir növ çılğın gözəlliyə malik olduqdan sonra belə qadınlara rast gəlməyə bilərdimi? Keçmişdə gülüşə-gülüşə bacıları ilə gəzdirdi düzləri dolaşırken Rastinyak bu cür xəyallardan uzaqlaşa bilmirdi. Artıq bacıları da onun xeyli dəyişmiş olduğunu duyurdular. Vaxtilə xalası madam de Marsilyak sarayda xidmət edərdi. Onun yüksək kübarlar mühitində tanışları vardı. Xalası öz xatirələrini tez-tez və cazibədar bir şəkildə ona söylərdi. Gənc şöhrətpərəst hüquqşünaslıq məktəbindəki müvəffəqiyyətlər qədər əhəmiyyətli olan cəmiyyətdəki qələbələri üçün bu xatirələrdə bir çıxış nöqtəsi tapdı. Ejen hansı qohumluq münasibətlərini yenidən bərpa etmək mümkün olduğunu xalasından soruşdu. Qocalmış xanım əcdadının köhnə paltarlarını silkələdikdən sonra bu qərara gəldi ki, varlı qohumlarının xudbin tayfası içərisində onun bacısı oğluna yardım göstərmək üçün az-çox münasib bir şəxs varsa, o da vikontessa de Boseandır. O, bu məqsədlə gənc xanıma köhnə üslubda bir məktub yazaraq Ejənə verdi və dedi ki, vikontessanın hüsn-rəğbətini qazanmağa müvəffəq olarsa, bu xanımın vasitəsi ilə başqa qohumları da ələ keçirə biləcəkdir. Rastinyak Parisə gəldikdən bir neçə gün sonra xalasının məktubunu madam de Boseana göndərdi. Vikontessa onu bala dəvət etməklə cavab verdi. Bal ertəsi günə təyin edilmişdi.

1819-cu il noyabrın axırlarında ailə pansionundakı işlərin ümumi vəziyyəti bu şəkildə idi. Bir neçə gün sonra madam de Boseanın balında iştirak edən Ejen evə gecə saat ikidə qayıtmışdı. Tələbə itirdiyi vaxtı geri qaytarmaq üçün hələ rəqs edərkən belə səhərə kimi işləməyi qəhrəmançasına özünə vəd etmişdi. Kübar həyatının parıltıları qarşısında qəlbində hiss etdiyi yalançı qüvvənin sehrinə qapılaraq, ömründə birinci dəfə Rastinyak yaşadığı məhəllənin sükunətində öz

gecəsini yuxusuz keçirməyə hazır görünürdü. O gün Rastinyak pansionda nahar etmədi. Bu surətlə kirayənişinlər onun yalnız səhərə yaxın gələcəyini fərz edə bilərdilər. O, doğrudan da, adətən Odeonda*, yaxud Pradoda* verilən ballardan ipək corablarını palçığa bulayıb, bal tuflilərini tapdaq-tapdaq edib, səhərə yaxın qayıdardı. Kristof qapının rezesini çəkməzdən əvvəl qapını açdı və küçəyə göz gəzdirdi. Elə bu dəqiqədə Rastinyak göründü. O, içəriyə gurultusuz daxil oldu və xeyli səs-küy salan Kristofla birlikdə yuxarı mərtəbəyə qalxdı. Ejen soyunub gecə başmaqlarını ayağına keçirdi, köhnə sərtükünü geydi, sobadakı torfu yandıraraq, tələsik işləməyə hazırlaşdı. Kristof ağır ayaqqabılarının gurultusu ilə tələbənin çox da gurultulu olmayan hazırlığının səsini batırdı.

Ejen hüquq kitablarına qapılmazdan əvvəl, bir neçə dəqiqə dalğın-dalğın oturdu. O bir az əvvəl vikontessa de Boseanı görmüşdü. Vikontessa Paris əyan məclislərinin çarixəsi idi, onun evi Sen-Jermen* məhəlləsinin ən xoş evlərindən biri sayılırdı. O, istər adı və istərsə də, sərvəti ilə kübar aləmin yuxarı təbəqələrinə mənsub idi. Xalası de Marsilyakın sayəsində bu yoxsul tələbə vikontessa tərəfindən yaxşı qəbul edilmişdi, lakin o, bu hüsn-rəğbətə nə demək olduğunu özü belə başa düşmürdü: bu qızla qərq olmuş salonlarda qəbul edilmək yüksək zadəganlıq haqqını verən bir fərmana bərabərdir. Ejen ən məhdud məclislərdən birində özünü göstərməklə, artıq hər yərə getmək haqqını qazanmış olurdu. Bu məclisin parıltılarından gözləri qamaşan Ejen vikontessa ilə ancaq bir neçə kəlmə danışa bilmişdi ki, nəzərini rəvda toplaşan Paris ilahələrindən biri cəlb etdi. Bu ilahə gənclərin dərhal məftun olduğu qadınlardan idi. Ucaboşlu, qəşəng vücutlu qrafinya Anastazi de Resto öz gözəlliyi ilə bütün Parisdə şöhrət qazanmışdı. İri qara gözləri, gözəl qolları, hamar baldırları olan, hərəkətindən od yağan bir qadını təsəvvürünüze gətirin. Markiz de Ronkerol ona "cins at" deyirdi. Çılğın zərifliyi qətiyyəti onun gözəlliklərini pozmazdı: dolubədənli idi, lakin onu həddindən artıq köklükdə məzəmmət etmək olmazdı. *Cins at, cins qadın* kimi təbirlər artıq "səma mələklərini", "Ossian sifətlərini", "dendizmin rədd etdiyi bütün köhnə eşq mifolojisini" əvəz edirdi. Lakin qrafinya de Resto Rastinyakın nəzərində sevilən bir qadın kimi idi. Onun yelpazəsində qeyd olunan kavalərler siyahısında Rastinyak özünə iki rəqs ala bilmiş və birinci kadrildə danışmaq imkanı qazanmışdı.

Rastinyak qadınlara xoş gələn bir ehtirasla, açıqcasına soruşdu:

– Madam, sizi harada görmək olar?

– Haradamı... – deyə o cavab verdi, – Bulon meşəsində də olar, Bufonlarda* da olar, öz evimdə də olar, hər yerdə olar.

Təşəbbüskar cənublu fürsəti fəvta verməyərək, bu cazibədar qrafinya ilə yaxınlaşmağa tələsdı. Bir kontrtansla üç vals müddətində bir gənc qadına bundan artıq yaxınlaşa bilməzdi. Ejen xanımını “adlısanlı” xanım hesab edərək, özünü madam de Boseanın kuzeni¹ kimi təqdim etdi, bundan sonra isə qrafinya onun evinə sadəcə gəlməyə icazə verdi. Vidalaşarkən gülümsəməsindən Ejen belə bir nəticə çıxartdı ki, ona mütəlak vizit vermək lazımdır. Xoşbəxtlikdən, Ejen, onun sadəliliyinə gülməyən bir şəxsə təsadüf etdi. Halbuki bu dövrün əyyaşları arasında sadəlilik ən böyük günah sayılırdı. Molenkur, Ronkerol, Maksim de Tray, de Marse, de Axuda-Pinto, Vandenes kimi dövrün məşhur əyyaşları ledi Brendon, hersoginya de Lanje, qrafinya Kerqaruet, madam de Serizi və madam de Lanti, hersoginya de Karilyano, qrafinya Ferro, markiza d’Eqlemon, madam Firmiani, markiza de Listomer, markiza d’Espar, hersoginya de Morfinez və Qranlye bacıları kimi ən ehtişamlı qadınların məclisində dolaşar və öz çılğın modabazlıqları ilə göz qamaşdırardılar. Beləliklə, təcrübəsiz tələbə, xoşbəxtlikdən, hersoginya de Lanjenin məşuqu markiz de Monrivoya təsadüf etdi. Markiz general olsa da, uşaq kimi sadələvh idi. O, qrafinya de Restonun Elder küçəsində yaşadığını Rastinyaka xəbər verdi.

Gənc olmaq, bir qadın həsrəti ilə yaşamaq, kübar həyatını arzulamaq, qarşısında iki evin qapılarının açıldığını görmək, Sen-Jermen məhəlləsində möhkəm addımlarla vikontessa de Boscanın evinə daxil olmaq və Şosse d’Anten* məhəlləsində qrafinya de Restonun qarşısında diz çökmək, Paris salonlarının anfiladasını nəzərdən keçirmək və qadın qəlbində himayə və yardım tapmaq üçün özünü kifayət qədər gözəl saymaq, misilsiz bir sıçrayışla bərk çəkilməmiş kəndir üzərinə sıçramaq üçün özündə kifayət qədər şöhrət ehtirası duymaq, heç vaxt yıxılmayan bir akrobat cəsərəti ilə bu kəndirin üzərində yerimək və cazibədar bir qadın simasında ən sınaqmış bir çiyinlik ağacı tapmaq nə gözəldir! Torf sobası, yoxsulluq və Qanun məcəlləsi ilə yanaşı doğan bu fikirlərin və gözləri qarşısında özəmətlə yüksələn bu qadının təsiri altında, bu dalğın fikirlər arasında, kim Ejen kimi öz gələ-

¹ Əmioğlu və ya dayıoğlu

cəyini yoxlamamış, gələcəyini müvəffəqiyyətlə bağlamamışdır?! Coşub-daşan fikirlər gələcək sevinclər üçün o qədər şirin vədlər verirdi ki, Ejen artıq özünü qrafinya de Resto ilə yalnız təsəvvür edirdi. Lakin bu halda həzrət Yusifin dərddi ahına bənzəyən bir inilti gecənin sükutunu pozdu. İnilti gəncin qəlbində can verən bir insanın xırıltısı kimi səsləndi. Ejen yavaşca qapını açdı, dəhlizə çıxanda Qorio atanın qapısı altından gələn işıq gördü. Ejen qonşusunun halı pozulmuş olduğunu zənn edərək, gözünü qapının açar dəliyinə dayayıb, otağın içərisinə nəzər saldı. Qoca işləyirdi, lakin tələbənın gördüyü şey o qədər şübhəli idi ki, o, özünü vermişel fabrikantı kimi qələmə verən bu şəxsin gecə fırıldaqlarını yaxşıca aydınlaşdırmaqla cəmiyyətə xidmət göstərmək istədi. Göründüyü kimi, Qorio ata hələ qabaqcadan stolu yıxıb, ayaqlarını yuxarı çevirmişdi; stolun ara taxtasına şorba kasasına bənzəyən bir şey və gümüş bir qab bağlayıb, bu zəngin nəqşlərlə bəzənmiş şeylərin ətrafına kəndirə bənzər nə isə dolayaraq, onları elə bir qüvvətlə sıxırdı ki, hamısı əzik-əzik olurdu. Anlaşıldığına görə, o, bu şeyləri gümüş külçəsinə çevirmək fikrində idi.

Rastinyak qızıllanmış gümüş qabları kəndirin köməyi ilə xəmir kimi əzən qocanın damarları görünən əllərinə baxdıqca: – “Aha! Kişinin gücünü görürsən! – deyə düşünürdü. Ejen belini düzəldərək, öz-özündən soruşdu: – Belke, bu özünü zəlif, əbləh göstərən və öz peşəsi ilə sakit məşğul olmaq üçün dilənçi kimi yaşayan bir oğru, yaxud oğurluq mal alıb-satan bir tacirdir?”

Tələbə yenə gözünü açar dəliyinə dayadı. Qorio ata kəndiri açdı, bir ovuc gümüş götürüb, yorğanla örtülmüş stolun üstünə qoydu və gümüşü yumru şəkllə salmaq üçün yoğurmağa başladı. O, bu əməliyyatı çox məharətlə eləyirdi.

Gümüşün yuvarlaq şəkllə düşdüyünü gördükdə Ejen öz-özünə:

– Bəli, – dedi – bu qocanın gücü Polşa kralı II Avqustun* gücündən heç də az deyil!

Qorio ata qəmgin nəzərlə əlindəki gümüşə baxdı, gözləri yaşardı, sonra isə otağında yanan burma şamı söndürdü. Onun ah çəkərək yatağına uzandığını Rastinyak eşidə bildi.

Tələbə öz-özünə:

– Bu, divanədir! – deyə düşündü.

Qorio ata ucadan:

– Zavallı balam! – dedi.

Ejen bu sözlərdən sonra belə qərara gəldi ki, bu hadisəni yaymaq-dansa susmaq yaxşıdır, bir də, tez-tələsik qonşunu ittiham etmək mənasızdır. Tələbə yenincə öz otağına girmək istəyirdi ki, birdən xəfif xışiltı eşitdi. Bu xışiltı yumşaq başmaq geymiş adamların pillekəndən düşməsinə xatırladırdı. Ejen diqqətlə qulaq asdı. Həqiqətən, iki şəxsin nəfəs aldığı duymaq olurdu. Nə qapı cırıldadı, nə ayaq səsləri eşidildi. Rastınyak ancaq üçüncü mərtəbədə Votrenin otağında zəif işıq yandığını dərhal gördü.

Öz-özünə:

– Ailə pansionunda nə qədər sirt var imiş! – dedi.

Ejen bir neçə addım aşağı enib dinləməyə başladı, qulağına qızıl cingiltisi gəldi. Bir az sonra işıq söndü, qapı yenə cırıldamasa da, qaralıqda iki şəxsin nəfəsini duymaq olurdu. Sonra bu iki şəxs pillekəndən aşağı düşdükcə, səs də uzaqlaşaraq itib gedirdi.

Voke pəncərəsini açıb:

– Orada gözən kimdir? – deyə bağırdı.

Votren astadan yoğun səsi ilə cavab verdi:

– Mənəm, Voke cici, öz otağıma gedirəm.

Ejen isə otağına dönərkən öz-özünə fikirləşirdi:

“Çox qərībdir! Kristof qapının rəzəsini çəkmişdi. Parisdə, ətrafda baş verən hadisələri yaxşı bilmək üçün gecələr qətiyyənlə yatmaq yaramaz”.

Bu iki kiçik hadisə Ejəni şöhrətperəstlik və eşq xülyələrindən uzaqlaşdırdı. O əyləşib çalışmağa başladı. Lakin fikirləri çox dağınıq idi, çalışa bilmirdi. Qorio atanın şübhəli işləri və xüsusilə parlaq bir gələcək müjdəsi kimi hər an gözləri qarşısında canlanan qrafinya de Restonun xəyalı onu çalışmağa qoymurdu. Nəhayət, Ejen yatağına uzanıb, ölü kimi yatdı. Gənclər gecə çalışmaq üçün vəd verdikdə, on hadisədən yeddisində onların yəqin yatacaqlarına inanmaq olar. Gecələr yatmamaq üçün iyirmi yaş ötmək lazımdır.

Ertəsi gün Parisin göylərini duman bürümüşdü. Duman elə sıx idi ki, hər şeyin üzərinə pərdə çəkmişdi; hətta ən dəqiq adamlar belə vaxtı təyin etməkdə çətinlik çəkirdilər. Zənglər günorta vaxtını xəbər verirdisə də, səhər saat səkkiz olduğunu zənn etmək olardı. Madam Voke saat onun yarısında hələ də yatağından qalxmamışdı. Kristofla yoğun Silviya da vaxtından gec oyanmış, indi isə kirayənişinlər üçün alınmış südün qaymağı ilə qəhvə bişirib, rahat-rahat içməklə məşğul

idilər. Madam Voke bu qeyri-qanuni işi sezməsin deyərək Silviya kirayənişinlərin südünü yenidən xeyli qaynatmışdı.

Kristof quru çörəyi qəhvəyə birinci dəfə batıraraq:

– Silviya, – dedi, – nə deyirsən de, amma cənab Votren yaxşı adamdır. O, bu gecə də iki şəxslə görüşdü, ancaq sahibə soruşsa, ona heç nə demək lazım deyil.

– Bəs o sənə bir şey verdimi?

– Bir ay ərzində yüz su vermişdir, bunun da mənası “ağzımı yum” kimi bir şeydir.

Silviya dedi:

– Elə özünü çəkməyən bir odur, bir də madam Kutür. Yerdə qalanlar təzə il münasibəti ilə sağ əlləri ilə verdiklərini sol əlləri ilə geri almaq üçün can atırlar.

Kristof:

– Verdikləri də nədir? – dedi. – Vur-tut yüz su. Düz iki il tamam olur ki, Qorio ata çəkmələrini özü təmizləyir. Hələ bu simic Puare çəkmə yağı belə işlətmir. O öz sürütmələrini dili ilə yalayır, ancaq təmizləməyə verməz. Bu ölüvay tələbəyə gəlincə, o mənə qırx su verir. Halbuki elə tək fırçalar mənə bundan baha qiymətə başa gəlir. Hələ bir tərəfdən də köhnə paltar alıb-satır. Qərībə alverdir!

Silviya balaca qurtumlarla qəhvəni içərək, etiraz etdi:

– Hələ bu harasıdır! Hər halda bizim yer məhəllədə ən yaxşı yer sayılır. Dolanmaq olar. Amma Kristof, mən yenə hörmətli Votren dayıdan danışmaq istəyirəm. Onun barəsində sizinlə danışmayıblar ki?

– Belə bir iş olmuşdur. Bir neçə gün bundan qabaq küçədə bir kişiye rast gəldim. O məndən soruşdu ki, saqqalına rəng vuran yoğun bir cənab sizdəmi yaşayır? Mən ona cavab verdim ki, xeyr, ağa, o, saqqalına rəng vurmaz. Onun kimi kefi duru adamın belə şeylərlə işi yoxdur.

Mən bu əhvalatı cənab Votrenə xəbər verdim. O dedi:

– Oğlan, çox yaxşı cavab vermisen! Sən elə həmişə belə cavab ver. Başqaları sənə zəif cəhətinə bələd olanda, heç ləzzət vermür. Belə işlərin nəticəsində ərə arvadın boşandığını belə görmüşəm.

– Elə mənə də bazarda yanaşan olub. Soruşurlar ki, mən onu köynək geyinəndə görmüşəm, ya yox. Lap adamın gülməyi gəlir! – Sonra öz sözünü kəsərək:

– Mənə bax, – dedi, – Val-de-Qras saatlarının səsini eşidirsənmi? Saat ona beş dəqiqə qalmışdır, amma heç kəs yerindən tərpənmir.

– Nə cəld olubsan! Evdə heç kəs yoxdur. Madam Kutür öz qızı ilə səhər saat səkkizdə müqəddəs Etyen kilsəsinə ibadətə getmişdir. Qorio ata əlində bir bağlama ilə küçəyə çıxdı. Tələbə saat onda, mühazirədən sonra qayıdacaq. Onlar gedəndə mən aşağıda pilləken təmizləyirdim. Hələ Qorio ata bağlaması ilə mənə toxundu, dəmir kimi bərk şey idi. Görəsən, bu qoca kaftar nə ilə məşğul olur? Hamı onu fırfıra kimi hərledir, amma o yenə də yaxşı adamdır, hamısından yaxşı adamdır. Verdiyi bir şey deyil, ancaq bəzən mənə yanlarına göndərdiyi xanımlar yaxşı araq pulu verirlər. Onlar hara, bizimkilər hara! Paltarlarına baxırsan, başdan-ayağa bəzək içindədirlər.

– Yoxsa onlar, Qorio atanın mənə qızların dediği xanımlardır? Onlar bir düjündür.

– Mən ancaq ikisinin yanına getmişəm, buraya gələn xanımların yanına.

– Görünür, sahibənin başı qarışmışdır. Bu saat gəlib səs-küy salacaq, getmək lazımdır. Kristof, südü pişikdən gözlə.

Silviya sahibənin yanına qalxdı.

– Bu nə deməkdir, Silviya? Saat ona on beş dəqiqə qalıb, siz isə mənə hələ oymamısınız, siçan kimi yuxuya getmişəm. Ömrümdə hələ bu qədər yatdığım olmamışdır.

– Hamısı dumandandır. Elə qalın dumandır ki, lap bıçaqla kəsə bilərsən.

– Bəs səhər yeməyi?

– Əşi, siz nə danışırsınız! Sizin kirayənişinlər lap cin tayfasıdır, səhər qaraqaranlıqdan durub gediblər.

– Silviya, düz danış, – madam Voke söyləndi. – Qaraqaranlıqdan yox, alaqqaranlıqdan deyərlər.

– Yaxşı, qoy siz deyən olsun. Səhər yeməyini saat onda yeyə bilərsiniz. Mişonetka da, Puare də hələ oyanmayıblar. Evdə qalan elə onlardır, hələ kötük kimi yatırlar. Lap kötükdür ki, kötük.

– Amma Silviya, sən onları birləşdirirsən, sanki...

Silviya axmaq bir qəhqəhə ilə gülərkən:

– Nə sanki? – dedi. – İkisindən bir cüt çıxar.

– Qərribə şeydir, Silviya. Necə oldu ki, cənab Votren bu gecə Kristof qapının rəzəsini bağlayan sonra içeri daxil oldu?

– Lap tərsinə olub, xanım. Kristof cənab Votrenin səsini eşidib aşağı enmiş, qapını özü açmışdı. Amma siz elə bilirsiniz ki...

– Kofkanı bəri ver, tez səhər yeməyini hazırla. Kartoflu qoyun ətindən artıq qalanı getir, biri iki lırlıq bişmiş armudu süfrəyə qoy.

Bir neçə dəqiqədən sonra Voke aşağı endi. Bu halda pişik süd kasasının üzərindəki boşqabı yerindən tərpətib, tələsə-tələsə süd içməkdə idi. Voke bağırdı:

– Piştə!

Pişik dərhal qaçdı, lakin az sonra yenə qayıdaraq, Vokenin ayaqlarına sürtünməyə başladı. Sahibə ona:

– Hə, hə, sürtün, qoca məlun, yaltaqlıq elə! Silviya! Silviya!

– Nə var, ay xanım, yenə nə olub?

– Bir baxsana, pişik südü içib qurtardı!

– Günah bu murdar Kristofdadır, mən ona demişdim ki, süfrəni salsın. Bəs hara çıxıb gedibdir? Narahat olmayın, xanım, bu süd Qorio atanın qəhvəsi üçün hazırlanmışdır. Bir az su tökərəm, heç xəbəri olmaz. O, nə yediyini belə başa düşmür.

Madam Voke boşqabları düzə-düzə:

– Bu təlxək, görəsən, hara getmişdir?

– Kim bilir, hansı cəhənnəmdədir.

– Deyəsən, çox yatmışam.

– Amma lap qızılgül kimi təravətlisiniz.

Bu halda zəng çalındı, Votren yoğun səslə oxuya-oxuya yemək otağına daxil oldu:

Vaxta ki, dolaşdım bütün dünyanı,

Hamı agah oldu bu sirli işdən...

Votren madam Vokeni gördü:

– Xo! Xo! Xoş gördük, Voke cici.

O bu sözləri deyib oynaq bir hərəkətlə sahibəni bağına basdı.

– Yaxşı, buraxınız...

– Mənə “sırtıq” deyın, hə, deyın! Axı siz bunu demək istəyirsiniz!.. Yaxşı, eybi yoxdur, süfrəni düzəltmək üçün sizə kömək edəyəm. Mən sizin xoşunuza gəlmirəmmi?

Məni məftun edir hər zaman, hər an...

...Sarışın gözəllər...

Mən bu saat qərribə bir şey görmüşəm...

...qara saçlılar...

Dul arvad soruşdu:

– Nə görübsünüz?

Qorio ata saat doqquzun yarısında Dofina küçəsində zərgər yanında idi. Həmin zərgər adətən köhnə gümüş qablar və güləbətini alıb satar. Qorio ona xeyli pula qızıllanmış gümüş qab-qacaq satırdı. Qab-qacağı ürəyin istədiyini kimi əzib yumrulamışdı. Görünür, bu işdə təcürübəsi var.

– Eləmi, doğrudanmı?

– Bəli, bəli. Dostlarımdan biri Fransanı həmişəlik tərk edərək, Poçt yolları kompaniyası xətti ilə yola düşürdü. Mən onu ötürməyə getmişdim. Qorio atanı görüb nə edəcəyinə baxmaq üçün gözləməyə qərar verdim. Elə-belə, məsxərə üçün. O, bizim məhəllədəki de-Qre küçəsinə gəldi. Qobsek adlı məşhur sələmçinin evinə girdi. Qobsek kimi hiyləgər adam az-az tapılar. O, atasının sümüyündən domino daşı qayıra bilər. O, yəhüdidir, ərəbdir, yunandır, qaraçıdır, onun evini qarət etmək çətin məsələdir. Həmişə öz pullarını bankda saxlayır.

– Bəs Qorio ata nə ilə məşğuldur?

– İflas olması ilə məşğuldur, – deyə Votren cavab verdi. – Bu sarısaq adam o qədər əbləhdirdi ki, pullarını qızlara xərcləyir, qızlar isə...

Silviya bu halda:

– Qorio ata gəlir! – dedi.

Qorio ata:

– Kristof, – deyə bağırdı, – mənim yanıma qalxarsan!

Kristof cənab Qorionun dalınca yuxarı mərtəbəyə qalxdı. Bir az sonra yenə aşağı endi.

Madam Voke xidmətçidən soruşdu:

– Sən hara?

– Cənab Qorio tapşırıq vermişdir.

Votren Kristofun əlindən məktubu alaraq:

– Bəs bu nədir? – dedi. Məktubun üstündə *Qrafinya Anastazi de Restonun* adı yazılmışdı. Votren məktubu yenə Kristofa qaytararaq:

– Hara gedirsən? – deyə soruşdu.

– Elder küçəsinə. Mənə tapşırılmışdır ki, bu məktubu şexsən qrafinyanın özünə verim.

Votren məktubu işığa tutub:

– Bəs bunun içindəki nədir? – dedi. – Bank vəərəqəsi?.. Yox, ayrı şeydir! – Zərfi bir qədər açaraq:

– Ödənilmiş veksəl! – deyə bağırdı. – Çox qəribə! Bu qoca sarısaq çox nəzakətli imiş.

Votren Kristofun başını fırfıra kimi tərpədən:

– Get, qoçağım, get, – dedi. – Sənə yaxşı araq pulu verərlər.

Süfrə salınmışdı. Silviya südü qaynadırdı. Madam Voke sobada odu alışdırırdı. Votren oxuya-oxuya sahibəyə kömək edirdi.

Vaxta ki, dolaşdım bütün dünyanı,

Həm ağah oldu bu sirli işdən...

Hər şey hazır olanda madam Kutürlə madmazel Tayfer göründü.

Madam Voke madam Kutürdən soruşdu:

– Mənim əzizim, səhər tezdən haradan belə gəlirsiniz?

– Biz müqəddəs Sent-Etyen dü-Mon kilsəsində ibadət edirdik.

Axi bu gün biz cənab Tayferin yanına getmək fikrindəyik. Zavallı qızçıqaz yarpaq kimi titrəyir.

Madam Kutür bu sözləri deyib sobanın qarşısında öyləşdi və üzərindən buxar qalxan çəkməli ayaqlarını oda tərəf uzatdı.

Madam Voke:

– Viktorina, siz də qızının, – deyə təklif etdi.

Votren stulu yetim qıza təklif edərək:

– Atanızın qəlbində mərhəmət hissi oymaq üçün Allaha yalvarmaq yaxşı işdir, – dedi. – Lakin bu azdır. Sizin bu köpək balığına, söylənilməsinə görə, üç milyona sahib olan və sizə cehiz belə verməyən bu vəhşiyə bütün həqiqəti söyləyəcək bir dostunuz olmalıdır. İndiki zamana görə gözəl qızların da cehizi olmalıdır.

– Zavallı uşaq, – deyə Voke ona acıdı. – Mənə qulaq asın, göyərçin, sizin dəhşətli atanız öz başına çox bəlalər açacaqdır.

Bu sözləri eşitdikdə Viktorinanın gözləri yaşardı, dul arvad isə madam Kutürün işarəsini duyaraq sözünü kəsdi.

Kriqs-komissarın dul arvadı yenidən sözə başlayıb dedi:

– Heç olmasa bir dəfə onu görə bilsəydik, heç olmasa mən onunla danışa bilsəydim və arvadının son məktubunun məzmununu ona yetirə bilsəydim yaxşı olardı. – Mən məktubu poçtla göndərməyə cəsarət etmədim. O mənim xəttimi tanıyır.

Votren madam Vokenin sözünü yarımcıq qoyaraq:

– Ah, ey məsum, bədbəxt səfil qadınlar, – dedi, – siz nə hala qaldınız! Bir neçə gündən sonra mən sizin işlərinizlə məşğul olacağam, hər şey düzələr.

Viktorina yaşarmış və hərərətli gözlərini ona doğru çevirərək:

– Ah, cənab Votren, – dedi, lakin onun bu baxışı Votrenin sakitliyinə qətiyyəyən təsir etmədi. – Əgər siz mənim atamla görüşməyə imkan tapa bilsəniz, ona söylərsiniz ki, yer üzündə mənim üçün ən qiymətli şey atamın məhəbbəti ilə anamın namus və şərəfidir. Əgər siz onun sərt qəlbini yumşalda bilsəydiniz, mən sizin üçün daim dua edərdim. Mənim minnətdarlığuma əmin ola bilərsiniz...

Votren istehzalı bir əda ilə oxudu:

Vaxta ki, dolaşdım bütün dünyanı...

Bu zaman Puare, madmazel Mişono və Qorio, ehtimal ki, dünəndən qalmış qoyun əti üçün Silviyanın hazırladığı sousun iyini duyduqlarından, aşağı mərtəbeye endilər. Kirayənişinlər bir-birini salamlayıb stolun ətrafında oturuqları zaman saat onu vurdu, küçədən tələbənin ayaq səsləri eşidildi.

Silviya:

– Lap yaxşı oldu, cənab Ejen, – dedi. – Bu gün siz hamı ilə birlikdə səhər çörəyini yeyərsiniz.

Tələbə hamı ilə salamlayıb Qorio atanın yanında əyləşdi. Qoyun ətindən iri bir parça götürdü və çörəkdən kəsərək:

– Başımə qərübə bir sərgüzəşt gəlibdir, – dedi.

Ejen çörəyi kəsdiyi zaman Voke adəti üzrə gözləri ilə çörək parçasının çəkisini təyin edirdi.

Puare heyərlə:

– Sərgüzəştmi? – dedi.

Votren isə Puareyə xitabən:

– Siz niyə təəccüb edirsiniz, qoca yaramaz? – dedi. – Cənab Ejen sərgüzəştlər üçün yaranmışdır.

Madmazel Tayfer ehtiyatla gənc tələbənin üzünə baxdı.

– Sərgüzəştinizi bizə nağıl ediniz, – deyə madam Voke xahiş etdi.

– Mən dünən kuzinalarımdan birisi olan vikontessa de Boseanın verdiyi balda idim. Otaqları ipəklə döşənmiş ehtişamlı mülkündə. Müxtəsər, o bizim üçün gözəl bir bayram düzəlmişdi. Mən lap kral kimi şənələnirdim...

Votren Ejenin sözünü kəsərək:

– Kral kimi yox, *çalıquşu* kimi... – dedi.

Ejen qızıxdı:

– Siz bununla nə demək istəyirsiniz?

– Mən, *çalıquşu* kimi şənələnirdiniz, deyirəm çünki çalıquşu kral-lara nisbətən daha şən yaşayır.

Hər şeyə “bəli-bəli” deyən Puare:

– Doğru buyursunuz, – dedi, – mən qayğısız bir quş olmağı kral olmaqdan üstün tuturam, çünki...

Tələbə, Puarenin sözünü kəsərək:

– Həmin balda, – deyə davam etdi, – mən birinci gözəllərdən olan füsunkar bir qrafinya ilə rəqs edirdim. Mən ömrümdə onun qəder gözəl qadına rast gəlməmişəm. Saçlarını saftalı çiçəyi ilə bəzəmiş, belinə bir dəstə təzə, rayihədar çiçək sancmışdı. Hələ bu harasıdır! Rəqsdən ilham alan bir qadını təsvir etmək mümkün deyil, onu öz gözlərinlə görməlisən. Bu gün səhər doqquzda mən bu ilahə qrafinyanı bir daha gördüm. O piyada de-Qre küçəsi ilə gedirdi. Ürəyim döyünməyə başladı, mən elə zənn etdim ki...

Votren burada tələbəni dərin baxışla süzərək davam etdi:

– O buraya gəlir... Daha doğrusunu istəsəniz, sələmçi Qobsek dayının yanına gedirdi. Əgər siz təsadüfən Paris qadınlarının qəlbinə girəcək olsanız, orada əvvəlcə sələmçiye, sonra isə oynasa rast gələcəksiniz. Qrafinyanızın adı Anastazi de Resto, yaşadığı küçə isə Elder küçəsidir.

Tələbə de Restonun adını eşitdiyi zaman diqqətlə Votrenə baxdı. Qorio ata kəskin bir hərəkətlə başını yuxarı qaldırdı və hamını hey-rətdə buraxan aydın, lakin təlaşlı bir nəzərlə söhbət edənlərə baxdı.

Qorio kədərli səslə:

– Kristof çox gec gəldi, o artıq oraya getmişdir! – dedi.

Votren Voke cicinin qulağına tərəf əyilərək:

– Mən doğru tapmışam, – deyə pıçıldadı.

Qorio xörəyini könülsüz yeyir, yediyinə əhəmiyyət belə vermirdi. O heç vaxt bu qədər dalğın, laqeyd olmamışdı.

Ejen soruşdu:

– Cənab Votren, hansı məlun onun adını sizə söyləmişdir?

– Aha! Belə oldu! Qorio ata o adamı çox yaxşı tanıyır. Bəs mən niyə tanımayım?

Tələbə:

– Cənab Qorio! – deyə çığırdı.

Zavalh qoca:

– A? Nə? Demək, o dünən çox gözəl görünürdü?

– Kim?

– Madam de Resto.

Madam Voke Votrenə dönərək:

– Bircə baxın, qoca simicinin gözləri od kimi necə alışdı, – dedi.

Madmazel Mişono tələbəyə pıçıldadı:

– Yoxsa onun saxladığı bu qadındır?

– Bəli, bəli! O nə qədər gözəl, nə qədər gözəldir! – deyə Ejen davam edir. Qorio ata isə susamış bir nəzərlə ona baxırdı. – Madam de Boseanın özü olmasaydı, mənim ilahə qrafinyam balın sultanı ola bilərdi, gənclər yalnız onun üzünə baxırdı. Onun kavalərləri siyahısında mən ancaq on ikinci yeri tutdum. Onu bütün kadrillərə dəvət edirdilər.

Bütün başqa qadınlar paxıllıqdan ona hiddətlənirdilər. Dünənki balda xoşbəxt qadın varısa, o da yalnız o idi. Tamamilə doğru demişlər ki, yelkənlərini açmış frəqatdan, dördnala çapan atdan və rəqs edən qadımdan gözəl heç nə yoxdur.

Votren:

– Dünən səadət zirvələrində, hersoginyanın yanında olan qadın bu gün səhər, səfələtin son pilləsində, sələmçi yanında! Paris qadını belədir, – dedi. – Ərləri onların cilovsuz zinətlərini təmin edə bilmədikdə, arvadları öz bədənlərini satmağa başlayırlar. Özlərini sata bilmədikdə isə onlar ancaq parlamaq üçün öz doğma analarını belə soyub qarət edirlər. Bir sözlə, onlar hər bir şeye, hər bir cinayətə hazırdırlar. Bu, qoca dünyanın köhnə adətidir.

Rastıyaqı dinlədikcə aydın bir gündüzün günəşi kimi üzü gülən Qorio ata, Votrenin acı sözlərini eşidər-eşitməz, dərhal məyus oldu.

Madam Voke:

– Bəs sizin sərgüzəştiniz hamı? – deyə soruşdu. – Siz onunla söhbət etdinizmi? Hüquq elmini öyrənmək niyyətində olub-olmadığınızı soruşdunuzmu?

Ejen cavab verdi:

– O məni görmədi, lakin gecə saat ikidə baldan qayıtmış olan Paris qadınlarının ən gözəllərindən birinə səhər saat doqquzda de-Qre küçəsində rast gəlmək qərribə deyilmi? Bu cür sərgüzəştlərə ancaq Parisdə rast gəlmək mümkündür!

Votren:

– Yox, canım! Bundan da əyləncəli sərgüzəştlər var! – dedi.

Madmazel Tayfer atası ilə görüşəcəyi fikrinə daldığından, söhbətə çox az qulaq asırdı. Madam Kutür işarə elədi ki, süfrədən durub, paltarını geyinməyə getsin. Xanımlar çıxdıqdan sonra Qorio ata da onları təqib etdi.

Voke Votrenə və başqa kirayənişnlərə xitabən:

– Gördünüzümü? Gördünüzümü? – dedi. – Onun bu cür qadınların sayəsində müflis olduğu aydın məsələdir.

Tələbə:

– Mən heç zaman qrafinya de Resto kimi bir gözəlin Qorio ata ilə yaşamasına inanmaram! – dedi.

Votren Ejenin sözünü kəsərək:

– Biz sizi qətiyyənlə inandırmaq niyyətində deyilik, – dedi. – Parisi yaxşı tanımaq üçün siz hələ çox cavansınız. Bir az da keçər və siz başa düşərsiniz ki, Parisdə *ehtiras düşgünü* dediyimiz qadınlar da var.

Madmazel Mişono bu sözləri eşidər-eşitməz diqqətlə qulaq asmağa başladı və mənalı bir şəkildə Votrenə tərəf baxdı. O lap boru səsi eşidən polk atına bənzəyirdi.

Votren diqqətlə Mişonoya baxaraq öz sözünü kəsdi və:

– Belə işlər var, – dedi. – Bəlkə, bizdə də bu cür bəzi ehtiraslara təsadüf etmək olar?

Qoca bakirə, çılpaq heykəlləri görənlər bir rahibə kimi başını aşağı saldı.

Votren isə davam edərək:

– Budur, – dedi, – bu adamlar beyinlərindəki fikirdən elə bərk yapışırlar ki, onları bundan qopara bilməzsən. Onlar müəyyən su üçün susamışlar, müəyyən bir quyudan, bəzən iylənmiş bir quyudan su içməyə can atırlar və bu quyunun suyunu içmək üçün arvadlarını, uşaqlarını belə satmağa, ruhlarını da şeytana satmağa hazırdırlar. Bəzən adamlar üçün bu quyular – qumar, birja, şəkil, yaxud həşərat toplamaqdan, musiqidən ibarətdir. Bəziləri üçün də bu, ağızlarını şirələdə biləcək bir qadındır. Bu cür adamlara dünyanın bütün qadınlarını təklif etsəniz, hamısını rədd edərlər; onlara ancaq ehtiraslarnı təmin edə bilən həmin qadın lazımdır. Çox vaxt bu qadın qətiyyənlərini onları sevməz, onlarla qaba rəftar edər və neşə tör-töküntülərini çox baha qiymətə satar, bununla belə, mənim dəcəl kişilərimə bu, təsir etməz:

onlar həmin qadına son ekülərini¹ vermək üçün son yorğanlarını lombarda apararlar. Qorio ata da o cür kişilərdəndir. O hər şeyini gizli saxladığından, qrafinya da onu ələ keçirmişdir. Yüksək zadəgan həyatı belədir! O, əcaib, zavallı bir adamdır, o yalnız qrafinyanı düşünür. Ehtiraslarının xaricində isə özünü yaxşı görürsünüz ki, o, vəhşi heyvandan başqa bir şey deyildir. Siz bu barədə onunla söhbətə başlasanız, üzü almaz daşı kimi parlayacaqdır. Onun sirrini anlamaq çox da çətin məsələ deyil. O, bu səhər gümüş şeylərini yenidən tökdürməyə aparmışdı. Mən onun de-Qre küçəsində Qobsek dayının yanına girdiyini öz gözlərimlə gördüm. Yaxşı diqqət edin! O, Qobsekin yanından gəldikdən sonra bu axmaq Kristofu qrafinya de Restonun yanına göndərdi, Kristof isə məktubun ünvanını bizə göstərmişdi: məktubun içində ödənilmiş bir veksəl vardı. Aydın şeydir ki, qrafinyanın da qoca sələmçinin yanına getməsi işin çox təcili olduğunu sübut edir. Qorio ata iltifat göstərərək qrafinyanın borcunu özü ödəmişdir. Bu işi başa düşmək üçün çox da böyük ağla ehtiyac yoxdur. Mənim gənc dostum, bu onu göstərir ki, qrafinya gülüb-oynadığı, nazlandığı, şaftalı çiçəkləri ilə fərəhləndiyi və barmaqcığazları ilə paltarının etəklərini yığışdırdığı zaman, özünün, yaxud oynaşının vaxtı ötmüş veksəllərini yada saldıqca, ürəyi tir-tir əsirmiş.

Tələbə:

– Siz mənə həqiqəti öyrənmək üçün qüvvətli bir arzu oyadırsınız, – dedi, – mən lap sabah qrafinya de Restonun yanına getməliyəm!

– Çox ola bilsin ki, siz orada öz iltifatımın əvəzini almaq üçün gəlmiş olan Qorio ataya rast gələcəksiniz.

Ejen nifrətlə dedi:

– Demək, sizin Paris iyrenc bir bataqlıqdır.

– Həm də əyləncəli bir bataqlıq, – deyərək Votren əlavə etdi. – Ekipajlarda gəzə-gəzə bu bataqlığa bulaşanlar abırılı adamlardır, piyada gəzə-gəzə bulaşanlar isə fırıldaqçılardır. Əgər, bədbəxtlikdən, cüzi bir şeyi oğurlamış olsanız, sizi görünməmiş bir şey kimi Ədalət sarayının meydanına çıxararlar. Lakin bir milyon oğurlamış olsanız, sizin yaxşı adam olduğunuzu bütün məclislərdə danışarlar. Bu əxlaq davam etdirmək üçün biz jandarlara və məhkəməyə ildə otuz milyon pul veririk. Bəd deyil!

¹ Ekü – köhnə fransız pulu

Madam Voke:

– Necə? Qorio ata qızıllanmış gümüş fincanını yenidən tökdürmək üçün satmışdır? – deyərək bağırırdı.

Ejen soruşdu:

– O qabın qapağında iki qumru quşu yox idi ki?

– Elədir ki var.

Ejen dedi:

– Demək, o, bu gümüş nəlbəki ilə fincanı çox sevmiş, çünki onları əzdiyi zaman ağlamışdı. Mən bunu təsadüfən gördüm.

Voke cavab verdi:

– Qorio ata onları həyatından da artıq sevirdi.

Votren:

– Görürsünüzmü, bizim bu əcaib Qorionun ehtirası nə qədər qüvvətlidir! – Bu qadın onu necə qızıqdırmaq lazım gəldiyini bilir.

Tələbə üst mərtəbədəki otağına qalxdı. Votren evdən çıxıb getdi. Bir neçə dəqiqə sonra madam Kutürlə Viktorina Silviyanın çağırıldığı ekipaja mindilər. Puare qolunu madmazel Mişonoya tərəf uzatdı. Mişono onun qoluna girib, gün batmamış iki saat gəzmək üçün Botanika bağına getdi.

Yoğun Silviya:

– Lap ələ bil evlənmişlər, – dedi. – Onlar birinci dəfədir ki, bu gün evdən birlikdə çıxırlar. Qupquru quruyublar, adama ələ gəlir ki, çaxmaq daşı kimi bir-birinə toxunsalar, qığılcım çıxar.

Voke gülə-gülə:

– Elə olsa, – dedi, – madmazel Mişono şalından əlini üzə bilər: şal qov kimi yanıb puç olar.

Qorio ata saat dördə qayıtdıqdan sonra hislənen çiraqların işığında gözləri ağlamaqdan qızarmış Viktorinanı gördü. Madam Voke cənab Tayferin yanına səhərki müvəffəqiyyətsiz səfərin hekayətinə qulaq asırdı. Qızı ilə bu qoca arvadın ziyarətləri Tayferi tənqə gətirdiyindən, məsələni aydınlaşdırmaq üçün bunların hər kisini qəbul etmişdi.

Madam Kutür Vokeyə şikayətlənərək deyirdi:

– Təsəvvür edin, əzizim. O, Viktorinaya əyləşməyi belə təklif etmədi, qız ayaq üstə qaldı. O mənə əsəbiləşmədən, tamamilə soyuq bir əda ilə söylədi ki, nahaq yerə zəhmət çəkirik, madmazel (o bir dəfə “qızım” demədi) onun gözündən düşmüşdür, nahaq yerə onun zəhləsini tökür (ildə bir dəfə! Onun nə qədər dəhşətli adam olduğunu

görürsünüzmü!). Sözlərindən belə məlum oldu ki, Viktorinanın heç bir şey tələb etməyə haqqı yoxdur, çünki anası ərə getdiyi zaman yoxsul idi. Bir sözlə, o qədər acı sözlər söylədi ki, biçərə uşaq hönkür-hönkür ağlamağa başladı. Qız atasının ayaqlarına düşüb mərd-mərdane söylədi ki, onun bu qədər ısrar etməyinə səbəb anasının xatirəsidir, indi isə o, atasının əmrinə sözsüz itaət edəcəkdir. O, ancaq mərhum anasının vəsiyyətnaməsini oxumağı ondan xahiş etdi, məktubu çıxarıb ən təsirli, gözəl sözlərlə ona verdi. Doğrusu, onun bu sözləri haradan öyrəndiyini bilmirəm, görünür, Allah ona bu sözləri təlqin etmişdir. Zavallı uşaq lap ilhamla danışdı. Mən ona qulaq asdıqca, dəli kimi ağlayırdım. Bilirsinizmi, bu dəhşətli adam, qızı danışdıqca nə ilə məşğul idi? O, dirnaqlarını təmizləyirdi, yazıq madam Tayferin göz yaşları ilə ıslanmış məktubu isə buxarıya atıb dedi ki: "Yaxşı!" O, qızını yerdən qaldırmaq istədi, lakin Viktorina onun əllərindən yapışaraq öpürdü, o isə əllərini çəkirdi. Bu qədər də zülm olarmı? Elə bu zaman onun sarsaq oğlu içəri girdi, bacısına salam belə vermədi.

Qorio ata:

– Nə dəhşətli adamdır! – dedi.

Madam Kutür qocanın sözlərinə əhəmiyyət vermədən sözüne davam edərək:

– Sonra, – dedi, – ata ilə oğul, tələsik işləri olduğunu bəhanə edərək, bizdən üzr istədilər və vidalaşib getdilər. Bu da bizim ziyarətimiz! O heç olmasa öz qızını gördü. Onun öz qızını necə redd edibildiyini mən qətiyyən başa düşə bilmirəm. Onlar iki damcı su kimi bix-bixinə axşayırlar.

Pansionda yaşayan kirayenişinlər və kənardan gələnələr bir-bir gəlir, salamlaşır, Paris cəmiyyətinin müəyyən təbəqələrində şən, tutarlı söz kimi qəbul edilən boşboğazlığa başlayırdılar: bu boşboğazlığın əsasını mənasız bir şey təşkil edirdisə, bunun məğzi, duzu söylənişində və hərəkətlərdə idi. Bu cür pozucq dil hər zaman dəyişir. Bunun binasını təşkil edən zarafat bir aydan artıq ömür sürməz. Siyasi hadisə, məhkəmədə baxılan bir cinayət işi, küçə nəğməsi, aktyorların şıltaqlığı, bir sözlə, hər şey bu müsahiblərin sözü, yaxud fikri atmacaları üçün şərait yaradırdı. Panorama nisbətən optik illüziyanın daha yüksək dərəcəsinə müvəffəq olan dioramanın bu yaxın zamanlarda ixtira edilməsindən sonra bezi rəssamlıq emalatxanalarında mənasız bir ədə ilə sözlərin sonuna "rama" əlavə etməyə başlamış-

dılar və pansionerlərdən olan gənc bir rəssam bunu meyvə gətirən calaq kimi "Vokenin evinə" calamışdı.

Muzey məmuru Puareyə xitabla:

– Hə, cənab Puare, – dedi, – sağlıqramanız necədir? – Sonra verdiyi sualın cavabını belə gözləmədən, madam Kutürlə Viktorinaya tərəf dönərək: – Sevimli xanımlar, – dedi, – siz dərdli görünürsünüz.

Rastinyakin dostu, təbib tələbə Oras Byanşon:

– Bəs biz nahar etməyəcəyik? Mənim mədəm isqie ad talones¹ səmtinə düşmüşdür.

Votren də səsləndi:

– Bugünkü tələbəramamız qiyamətdir! – dedi. – Yaxşı, Qorio ata, bir az yerinizdən tərponin. Belə də iş olar! Siz öz ayağınızla sobanın bütün məcrasını tutmusunuz.

Byanşon dedi:

– Adlı-sanlı cənab Votren, siz nə üçün "tələbərama" deyirsiniz? Bu, düz deyil, "tələmərama" deyilməlidir.

Muzey məmuru etiraz edərək:

– Yox, – dedi, – elə doğrudan da "tələbərama" deməlidir. Axı adətən "tələ" deyirlər.

– Xa! Xa!

Byanşon Ejenin boynundan tutub, onu boğmağa hazırlaşır kimi sıxaraq:

– Nəhayət, əlahəzrət markiz de Rastinyak, yalan-palan doktoru da gəldi! – deyə bağırırdı. – Ey, tez olun, köməyə gəlin!

Madmazel Mişono yavaşca içəri daxil oldu, yavaşca salam verdi, bir söz söyləmədən üç arvadın yanında əyləşdi.

Byanşon Votrenə pıçıldadı:

– Bu qoca yarasanı görəndə etim ürpeşir. Mən Qall sistemini* öyrənirəm, onda Yəhudanın şişlərinə rast gəlirəm.

Votren soruşdu:

– Siz onunla tanış idiniz?

Byanşon cavab verdi:

– Ona rast gəlməyən adam tapılsaydı? Namusuma and içirəm, bu rəngi sarı-boz qoca bakirə mənə lap iri şalbanı çürüdən uzun qurdların təsirini bağışlayır.

¹ Daban deməkdir (lat.).

Votren bakenbardlarına sığal verə-verə:

– Bunun mənasını bilirsinizmi, oğlan?

Bir gül kimi yaşadı o gül ancaq bir səhər:

Güllərin qisməti bu*...

Puare xörəyi təmkinlə gətirən Kristofun içəri girdiyini görərək:

– Aha, – dedi, – nəhayət, şorbarama gəlib çıxdı!

Voke cavab verdi:

– Bağışlayın, bu, kələm şorbasıdır.

Gənclər qəhqəhə çəkib güldülər.

– Puare yaxşıca kötək yedi!

– Puare kələyə düşdü!

Votren dedi:

– Voke ciciyə əla qiymət verilməlidir.

Muzey məmuru:

– Bu səhərki dumana diqqət verdinizmi?

Byanşon dedi:

– Bu, qəzəbli və görünməmiş bir duman idi. Qorio kimi boğucu, malxulyalı, yaşıl, qalın bir duman.

Rəssam izah etdi:

– Buna Qoriorama deyirlər, çünki onun arasından heç bir şey görmək mümkün deyil.

– Ey, cənab milord Qoriotto, bu, sizin haqqınızdadır.

Stolun axırında, xidmətçilərin girib-çıxdığı qapının yanında əyləşmiş Qorio ata başını qaldırdı və bəzən bürüzə verdiyi köhnə alverçi adətini üzrə, saifənin altındakı çörək parçasını iyibdi.

Voke öz bağirtısı ilə süfrə ətrafında əyləşənlərin, boşqabların və qaşıqların səsini batıraraq, qəzəblə dedi:

– Yoxsa, sizcə, çörək yaxşı çörək deyil?

– Əksinə, xanım, – deyə Qorio cavab verdi. – Bu çörək əla Etamp unundan bişirilmişdir.

Ejen soruşdu:

– Siz bunu necə təyin etdiniz?

– Ağılığına, təminə görə.

Madam Voke dedi:

– Burnun təminə görəmi? Siz ki çörəyi burnunuzla iyəyirdiniz. Siz o qədər qənaətli olmağa başlamışsınız ki, axırda mətbəxin iyi ilə dolanmaq üçün çarə tapacaqsınız.

Muzey məmuru bağırdı.

– Onda bu ixtira üçün patent tələb edərsiniz Böyük sərvət qazanarsınız.

Rəssam:

– Kifayətdir, – dedi, – o bunu vermişel fabrikantı olduğunu sübut etmək üçün əleyir.

Muzey məmuru yenə soruşdu:

– Demək, sizin burnunuz burun deyil, kolbadır?

Byanşon:

– Necə? Kol?.. – dedi.

– Kol-bax...

– Kol-paq...

– Kolbasa.

– Kol-rama.

Bu cavablar yaylım atəşinin sürəti ilə bütün salona yayıldı və cənəbi dilini başa düşməyə çalışan bir adam kimi, zavallı Qorio ata da mənasız bir nəzərlə qonşularına baxdıqca, daha çox gülüsməyə səbəb oldu.

Qorio yanında əyləşdiyi Votrendən soruşdu:

– Kol?..

Votren:

– Kol-paq, qoca, kolpaq, – deyə cavab verdi və Qorionun başına elə bir qapaz ilişdirdi ki, onun papağı gözlərinin üstünə düşdü. Bu gözələnilməz hücumdan özünü itirən zavallı qoca bir müddət hərəkətsiz donub qaldı.

Kristof, Qorio atanın şorbani yeyib qurtardığını zənn edərək, boşqabını yığışdırdı, odur ki, Qorio papağını qaldırıb, qaşığını götürdü-yü zaman qaşığı boşqaba deyil, boş yerə dəydi. Yenə qəhqəhə gürlədi.

Qoca:

– Cənab Votren, – dedi, – bu, axmaq zarafatdır, siz bir də belə şeyə yol versəniz...

Votren onun sözünü kəsərək:

– Onda bu, sizə baha oturur.

Rəssam:

– Cəhənnəmdəmi? – deyə soruşdu. – Cəza alan yaramaz uşaqların oturduğu qaranlıq bir guşədə!

Votren Viktorinaya xitabla:

– Madmazel, – dedi, – siz nə üçün xörək yemirsiniz? Görünür, atanız çox tərs adam imiş.

Madam Kutür cavab verdi:

– O, dəhşətli bir şeydir.

Votren dedi:

– Madmazel Viktorina xörək haqqının qaytarılmasını tələb edə bilər, o qətiyyətlə xörək yemir. Ehe, diqqət edin, Qorio atanın madmazel Viktorinaya necə baxdığını görürsünüzmü?

Qoca artıq yemirdi, ancaq gözlerini zavallı qızın üzünə dikmişdi: qızın üzündə atası tərəfindən rədd edilse də, yenə atasını seven bir qızın iztirabı duyulurdu.

Ejen, Byanşona tərəf dönərək, pıçıltı ilə:

– Əzizim, – dedi, – biz Qorio ata haqqında səhv etmişik. Qall sisteminə ona tətbiq et, sonra nəticəsini mənə söylərsən. Mən bu gecə onun qızıllanmış gümüş qabını mum kimi əzdiyini öz gözüm ilə gördüm. O zaman onun gözələrində xariqülədə hisslər görünürdü. Məncə, onun taleyi çox əsrarəngizdir, hər halda öyrənməyə dəyər. Bəli, Byanşon, sən nahaq yerə gülürsən, mən qətiyyətlə zarafat etmərəm.

Byanşon cavab verdi:

– Mən də etiraf edə bilmərəm ki, bu şəxs təbətə aid bir hadisədir. Əgər o, arzu edərsə, mən onun bədənini yara da bilərəm.

– Yox, yox, sən onun başını yoxla.

– Bu mümkün deyil, onun axmaqlığı bəlkə sirayətədir.

Ertesi gün, saat üçə yaxın, Rastinyak zərif, qəşəng geyimdə qrafinya de Restonun yanına yola düşdü. O, yolda gənclərin həyatına zinət verən, onları həyəcanlandıran cılığın ümidlərə dalmışdı. Belə dəqiqələrdə gənclər heç bir maneə, heç bir təhlükə ilə hesablaşmır, hər şeydə müvəffəqiyyət qazanacağına inanır, öz həyatlarına xəyalatla bəzək verir, cilovsuz arzulara əsaslanan planları pozulduqdan sonra isə dərhal iztirab çəkməyə başlayır və özlərini bədbəxt zənn edirlər. Onlar bu qədər təcrübəsiz və cəsarətsiz olmasaydılar, cəmiyyətdə intizam qeyri-mümkün olardı. Ejen ehtiyatla yeriyirdi ki, geyimi toza batmasın. Həm də o, qrafinya de Resto ilə nə danışacağını düşünür, ağıllı cümlələr axtarır, xəyalında yaratdığı söhbətində cavablar fikirləşib tapırdı. Taleyrən* üslubunda necə ifadələr və cümlələr

hazırlayır, öz gələcəyini əsaslandırmaq istədiyi eşq etirafı üçün müna-sib olan müxtəlif xırda hadisələrə ümid bəsləyirdi. Bununla belə, zavallı tələbənin üst-başı toza bulaşdı. Pale-Royalda şalvarını və çəkmələrini təmizləməyə məcbur oldu.

Ehtiyat üçün götürdüyü yüz suluq pulu xırdalayaraq fikirləşirdi:

– Əgər varlı olsaydım kareyaya minib gedərdim və sərbəst fikirləşə bilərdim.

Nəhayət, Rastinyak Elder küçəsinə çatdı, qrafinya de Restonun harada yaşadığını soruşdu. Ejen, son nöqtədə qalibiyyət qazanacağına inanan bir adam kimi, onun həyətdən piyada keçdiyini görəndə və darvazanın yanında belə ekipaj gurultusunu eşitməyən nökrələrin nifrətlə dolu baxışlarına dilsiz bir hiddətlə dözməyə məcbur oldu. Bu baxışların təsirli olmasına səbəb var idi. Ejen vəziyyətinin miskinliyini hələ həyətdə daxil olmamışdan əvvəl duymuşdu. Həyətdə varlı bir həyatdan xəbər verən və Parisin bütün nemətlərindən zövq almağa öyrənmiş bir həyatı andıran bəzəkli kabrioletə qoşulmuş və qiymətli qoşqu ləvazimatı olan gözəl bir at ayaqlarını yerə döyürdü. Ejen tamamilə yalqız olduğunu hiss etdiyindən kədərləndi. Beynində açılan və fikirlə dolu olduğunu zənn etdiyi qutular bağlandı – axmaqlığını hiss etdi. Lakey gələn qonağı qrafinyaya xəbər verməyə getdiyi zaman, Ejen dəhlizdəki pəncərənin yanında bir ayağının üstündə dayanıb, rəzəyə söykənmiş halda cavab gözləyir və biixtiyar həyəti seyr edirdi. Vaxt çox uzandı, cənublulara məxsus inad olmasaydı, bəlkə də, çıxıb gedərdi. Bu, inad, qorxmadan hərəkət etdiyi zaman, xariqələr yarada bilirdi.

Lakey qayıdıb gəldi.

– Cənab, – dedi, – qrafinya buduardadır və çox məşğuldur, o mənə bir cavab vermədi. Əgər arzu edirsinizsə, qonaq salonuna keçə bilərsiniz, orada artıq başqa bir qonaq da var.

Rastinyak öz sahiblərini ancaq bir sözlə mühakimə etməyə qadir olan bu nökrələrin dəhşətli hökmünə heyretlənərək, ehtimal ki, evin quruluşuna belə olduğunu bu arsız lakeylərə göstərmək niyyəti ilə, lakeyin yenice çıxmış olduğu qapını cəsarətlə açdı, lakin yanılaq, içərisində çırağ, bufet olan və hamam mələfələrini qurudan cihazın qoyulduğu otağa keçdi. Bu otaqdan qaranlıq bir dəhlizə və içəri pilləkənə yol gedirdi. Ejen arxasında boğuş qəhqəhə səsi eşitdi, o özünü lap itirmişdi.

Lakey yeni istehza kimi səslənən qondarma bir ehtiramla...

– Cənab, – dedi, – qonaq otağı bu tərəfdədir, buyura bilərsiniz.

Ejen tez geri döndükdə, ayağı vannaya dolaşdısa da, xoşbəxtlikdən, şlyapasını suya düşməyə qoymadı. Bu halda kiçicik çıraqla işıqlandırılmış dəhlizin sonunda bir qapı açıldı. Rastinyak qrafinya de Resto ilə Qorio atanın səsinə və eyni zamanda öpüş marçılısını eşitdi. Ejen yemək otağına daxil olaraq lakeylə birlikdə bu otaqdan keçdi və birinci qonaq salonuna çatdı. Bu otaqdan həyətin görüldüyünü duyub, pəncərənin yanında dayandı. O, Qorio ataya baxmaq istəyirdi; doğrudanmı o həmin Qorio ata idi? O, Votrenin dəhşətli mülahizələrini yadına saldı. Ejenin ürəyi şiddətlə döyünürdü. Lakey Rastinyakı ikinci qonaq salonunun qapısında gözləməkdə idi. Birdən salondan qəşəng geyimli bir gənc çıxaraq, səbirsizliklə dedi:

– Moris, mən gedirəm, qrafinyaya deyərsiniz ki, mən onu yarım saatdan artıq gözləməyə məcbur oldum.

Həyasız olmağa şübhəsiz haqqı olan bu arsız adam, astadan bir italyan ruladasını oxuya-oxuya, tələbənin kimliyini aydınlaşdırmaq və həyəte baxmaq üçün Ejenin dayandığı yerə doğru irəlilədi.

Moris yenə dəhlizə qayıdaraq:

– Xeyr, cənab qraf, – dedi, – bir dəqiqə də gözləseniz, yaxşı olardı, qrafinya işlərini qurtarmışdır.

Elə bu halda Qorio ata həyəət pilləkəni ilə darvazaya doğru endi. Qoca darvaza qapılarının taybatay açıq olduğunu sezmədən, çətirini düzəldib, yenice açmaq istəyirdi ki, birdən içəriyə bir tilburi daxil oldu. Tilburini sürən yaxası ordenli bir gənc idi. Qorio ata atın altında qalmamaq üçün tez kənara çəkildi. At çətirdən hürkərək, yan tərəfə atıldı və alaqaşıya doğru çapdı. Tilburidəki gənc boylanıb Qorio atanı gördü, gerekli sələmçilərə bəslənən məcburi hörmət, yaxud ləkəli bir adama hadisələrin məcburiyyəti altında göstərilən, lakin sonra qızarmağa səbəb olan bir ehtiramla Qorio atanı salamladı. Qorio ata xeyrxahlıqla dolu dostanə bir tövrlə onun salamına cavab verdi. Bütün bu hadisə ildırım sürəti ilə baş vermişdi. Bütün diqqəti bu hadisədə olan Ejen salonda tək olmadığını belə unutmuşdu. Birdən qrafinya de Restonun səsi eşidildi.

Qrafinya məzəmmət və yüngül bir narazılıq ifadə edən tövrlə:

– Maksim, necə, siz gedirsiniz? – dedi.

Qrafinya tilburinin gəldiyini görməmişdi. Rastinyak kəskin bir hərəkətlə dönərək, qrafinyanı gördü: o, əyninə ağ kişmir şalımdan tikilmiş, açıq-qırmızı rəngli bantları olan bir penüar geymiş halda, səhərlər Paris qadınlarına məxsus bir ehtiyatsızlıqla daranmış saçları ilə Rastinyakın qarşısında dayanmışdı. Onun vücudundan ətir yayılırdı. Yenice vanna qəbul etmiş olduğu görünürdü. Onun sanki yumşalmış gözəlliyində daha həssas bir təbiət duyulurdu. Gözləri nəm görünürdü. Gənclərin gözləri hər şeyi görməyə qadirdir, bir bitki özünə lazım olan dirilik maddələrini havadan çəkdiyi kimi, gənclərin hissələri də qadının saçdığı nurla birləşir. Odur ki, Ejen bu qadının əllərinə toxunmasa da, bu əllərin gənclik tərəvətini hiss edə bilirdi. Kişmir penüarın arasından açıq-cəhrayı döşünün gözəlliyi hiss olunurdu. Penüar xəfifcə açıldığı zaman döşü də açıq görünürdü. Ejen sersəm baxışlarla bunu bir an seyr etdi. Qrafinyanın korsetə ehtiyacı yox idi, onun belinin incəliyini kəmərin taxılmasından anlamaq olurdu. Boynu məhəbbətə çağırırdı, ayaqcabılı ayaqlarında ayrı gözəllik vardı. Maksim onun əlini öpmək istədiyi zaman, Ejen Maksimi, qrafinya isə Ejeni görmüş oldu.

Qrafinya ağıllı adamların ibrət aldıkları bir tövrlə:

– Sizmisiniz, müsyö de Rastinyak, – dedi, – mən sizi gördüyümə çox şadam.

De Tray çağırılmamış qonağı getməyə məcbur edə biləcək mənalı bir nəzərlə gah Ejenə, gah da qrafinyaya baxırdı.

“Bu nədir! Əzizim, mən ümidvaram ki, sən bu həyasız bayıra atacaqsan!” *Bu cümlə qrafinya Anastazinin Maksim adlandırdığı məğrur və arsız gəncin baxışındakı mənanı aydın, dəqiq ifadə edirdi. Qrafinya Maksimə, qadının bütün sirlərini özündən asılı olmadan üzə çıxaran bir itaətkarlıqla baxırdı.*

Rastinyakın qəlbində bu gəncə qarşı dərin nifrət hissi oyandı. Hər şeydən əvvəl, Maksimin sarışın, qəşəng qıvrıncıq saçlarından Rastinyak başa düşdü ki, öz saçları nə qədər iyrenc şəkildə daranmışdır. Maksimin ayaqlarında zərif, təmiz çəkmələri vardı, halbuki Ejenin çəkmələrində, bütün səyinə baxmayaraq, nazik toz təbəqəsi görünürdü. Bundan başqa, bu şıq gəncin əynindəki sürtük vücudunu zərif şəkildə sarıyaraq, onu gözəl qadına oxşadığı halda, Ejenin əynində gündüz çağı, saat üçün yarınsında, qara frak vardı. Şaranta* sahillərindən gəlmiş olan bu ağıllı gənc, yetimləri belə soya biləcək insanların

mühitinə mənsub olan bu ucaboylu, nazik bədənli, aydın baxışlı, solğun bənizli şıq gəncin kostyumunun nə qədər böyük üstünlük yaratdığını təsəvvürünə gətirə bilərdi.

Qrafinya de Resto Rastinyakın cavabını gözləmədən, penüarının ətəklərini sallaya-sallaya, quş kimi ikinci qonaq otağına uçdu. Penüarın ətəkləri büzülür, dalğalanır, qrafinyanı kəpənəyə oxşadırdı. Maksim də onun dalınca getdi. Hiddətlənən Ejen Maksimlə qrafinyadan ayrılmaq istəmədi, onları təqib etdi... Hər üçü böyük qonaq salonunun ortasında topladı. Tələbə nifrət bəslədiyi Maksimə maneə olduğunu gözləməsinə başa düşürdü. Bununla belə, qrafinyanın məmnun qalmamasına səbəb olmaqdan qorxmayaaraq, bu şıq gəncə maneə olmağa qərar verdi. Ejen bu gənci madam de Boseanın balında gördüyünü xatırlayaraq, bir an içində, Maksimin qrafinya de Restonun yanında nə rol oynadığını dərhal duymuşdu. O, böyük axmaqlıqlara, yaxud böyük müvəffəqiyyətlərə səbəb olan bir gənclik cəsarəti ilə özünə dedi ki: bax, bu mənim rəqibimdir, mən onun üzərində qələbə çalmaq istəyirəm.

Düşüncəsiz gənc! O, qraf Maksim de Trayn, təhqir edildiyi zaman, birinci atəş açdığını və düşməni öldürdüyünü bilmirdi. Ejen təcürbəli bir ovçu olsa da, hələ tirdəki iyirmi iki hədəfdən iyirmisini vurmaq iqtidarında deyildi.

Gənc qraf buxarının yanındakı dərin kreslodə əyləşərək, elə bir hiddət və təəssüflə məşğul görünürdü ki, Anastazin gözəl üzünü dərhal duman bürüdü. Gənc qadın üzünü Ejənə çevirib, təəccüb dolu soyuq nəzərlə ona baxdı. Bu baxış tamamilə aydın şəkildə yalnız bunu ifadə edirdi: “Bəs siz nə üçün çıxıb getmirsiniz?” Bu baxışın mənası o qədər aydın idi ki, yaxşı tərbiyə görmüş adamlar dərhal *vidalaşmaq üçün söyləniləcək cümlələri* düşünməyə vadar olurdu.

Ejen xoş təbəssümlə gülümsəyərək, cavab verdi:

– Madam, mən sizi görmək arzusunda idim, çünki...

Onun sözləri yarımçıq qaldı. Qapı açıldı. Birdən-birə içəri tili bürünür sürən şlyapasız cənab daxil oldu. O, qrafinyaya salam belə vermədən, qəmli nəzərlə tələbəyə baxdı və əlini Maksimə uzadaraq, Rastinyakı heyretləndirən bir qardaşlıq ədəsi ilə “Sabahınız xeyir!” dedi. Əyalət gəncləri üçlük həyatının bütün gözəlliklərindən bixəbərdirlər.

Qrafinya erini Ejənə təqdim edərək:

– Müsyö de Resto, – dedi.

Ejen ehtiramlı bir təzimlə ona cavab verdi.

Qrafinya, Ejeni qraf de Restoya təqdimlə, sözüne davam edərək:

– Müsyö de Rastinyak, – dedi. – O, Marsilyaklar vasitəsi ilə vikontessa de Boseanın qohumlarından sayılır. Mən onunla son balda görüşmək şərəfinə nail oldum.

Qrafinya bu sözləri yalnız seçmə adamları qəbul etdiyini sübut etmək istəyən ev sahibinə məxsus bir vüqarla, demək olar ki, təm-təraqla söyləmişdi. “Marsilyaklar vasitəsi ilə vikontessa Boseanın qohumu” sözləri sehrkar təsir göstərdi, qraf rəsmi, soyuq ədəsini tərk edərək, Ejeni salamladı və:

– Sizinlə tanış olduğum üçün özümü xoşbəxt sayıram, – dedi.

Qraf Maksim de Tray belə təşvişli bir nəzərlə Rastinyakı baxdı və dərhal həyasız görünüşü dəyişdi. Amirana bir şəxsin adının çəkilməsi sayəsində sehrbaz əlinin təması ilə cənublu gəncin beynindəki otuz qutunun hamısı birdən-birə açılaraq, hazırlanmış mahirane sözləri yenə Ejənə qaytardı. Onun üçün hələ məchul olan yüksək Paris cəmiyyətinin havasını sanki birdən-birə günəş işıqlandırdı. “Vokenin evi”, Qorio ata onun fikirlərindən çəkilərək, uzaqlarda gözəndən itdi.

Qraf de Resto:

– Mən Marsilyaklar nəslinin sona çatdığını zənn edirdim, – dedi.

Ejen:

– Bəli, – deyər cavab verdi. – Mənim babamın qardaşı şevalye de Rastinyak, de Marsilyak nəslinin son nümayəndəsi ilə evlənmişdi. Onun ancaq bir qızı olmuşdu ki, o da madam de Boseanın ana tərəfindən babası sayılan marşal de Kleramboya erə getmişdi. Biz bu nəslin kiçik xəttindən, yoxsul xəttindən, çünki babamın qardaşı olan vitse-admiral kral qulluğunda hər şeyini itirmiş oldu. İnkilabi hökumət, Şərqi Hindistan kompaniyasını* ləğv etdiyi zaman, bizim bu kompaniyadan alacağımız borcları tanımaq istəməmişdi.

– Babamızın qardaşı 1789-cu ilə qədər “İntiqamçı” gəmisində komandanlıq etmirdi ki?

– Tamamilə doğru buyurursunuz

– Elə isə o mənim babamı tanıyarmış: babam “Varvik” gəmisinə komandanlıq edərdi.

Maksim qrafinya de Restonun üzünə baxdı və xəfifcə çiyinlərini çəkərək, sanki bu sözləri söyləmək istədi: “O, bu cənabla donanmadan söhbət açarsa, bizim üçün hər şey məhv olar”. Anastazi onun baxışındakı mənanı sezdi. Öz qüvvəsini bilən bir qadın hökmü ilə gülümsəyərək söylədi:

– Biz gedək, Maksim, mənim sizdən bir xahişim var. Ağalar, biz sizi “İntiqamçı” və “Varvik” gəmilərində sərbəst üzə bilmək üçün buraxıb getməyə məcburuq.

Qrafinya ayağa qalxdı, irişərək Maksimə hiyləgər bir işarə elədi, ikisi də durub buduara doğru getdi. Fransız dilində münasib qarşılığı olmayan gözəl bir alman ifadəsi ilə söyləsək, bu bir cüt morqanatik adam qapıya çatar-çatmaz, qraf Ejenlə söhbətini kəsərək, qeyri-məmnun halda:

– Anastazi! – dedi. – Əzizim, burada qalsanız yaxşı olardı. Siz özünüz bilirsiniz ki...

Qrafinya onun sözünü yarımqıq qoyaraq:

– Bu saat qayıdıram, – deyər cavab verdi. – Mənim ancaq bir dəqiqəlik işim var: Maksimə bir tapşırıq vermək niyyətindəyəm.

Qrafinya doğrudan da tez qayıtdı. Arzu etdikləri kimi yaşamaq üçün ərlərinin xasiyyətləri ilə hesablaşmağa məcbur olan bütün qadınlar, ərlərinin qiymətli etimadını itirmədən hansı hüduda qədər getmək mümkün olduğunu yaxşıca bilirlər və ona görə də heç zaman həyatın cüzi məsələləri üstündə ərləri ilə toqquşmaq istəmirlər. Qrafinya da qraf de Restonun səsini dəyişməsindən buduara çox qalmağın təhlükəsiz olmadığını başa düşmüşdü. Bu maneələrin yaranmasına müqəssir Ejen idi. İstər görünüşü və istərsə hərəkətləri və acıqlı olduğunu göstərən qrafinya, Maksimə tələbənə işarə etdi, qraf de Tray isə qrafa, onun arvadına və Rastinyaka üz tutaraq kinayə ilə dedi:

– Siz ciddi işlərlə məşğulsunuz, mən sizə mane olmaq istəmirəm, əlvida.

O, bu sözlərlə tələsik çıxdı.

Qraf onun arxasınca bağırdı:

– Maksim, qalınız!

Qrafinya isə əlavə etdi:

– Nahar yeməyə gələrsiniz.

Qrafinya Ejenlə qrafı ikinci dəfə tərk edərək, Maksimin dalınca birinci qonaq otağına keçdi. O, bu otaqda xeyli qaldı, o, de Restonun Ejeni başından rədd edə biləcəyi ümidində idi.

Rastinyak qrafinya ilə Maksimin gah qəhqəhə çəkib güldüyünü, gah danışdığını, gah da susduğunu eşidirdi. Lakin hiyləgər tələbə qraf de Resto ilə şirin söhbət açaraq, ona mədhlər söyləyir və qrafinyanı yenə görmək və onun Qorio ata ilə münasibətini aydınlaşdırmaq məqsədi ilə qrafla mübahisəyə girişirdi. Açıqdan-açığa Maksimə vurulmuş olan bu qadın, ərinin başını tovlayan və qoca vermiş fabrikantı ilə gizli əlaqə saxlayan bu arvad, Rastinyakın nəzərində olduqca əsrarəngiz görünürdü. O, qrafinyanın sirtini açmaq və bu surətlə təpədən dırnağa qədər parisli olduğu görünən bu qadının üzərində tam hökmranlıq qazanmaq ümidində idi.

Qraf yenə arvadını çağırdı:

– Anastazi!

Qrafinya gənc qrafa xitabla:

– Ah, mənim yazıq Maksimim, – dedi. – İtaət etməkdən başqa çarə görmürəm. Axşama qədər.

Maksim onun qulağına pıçıldadı:

– Nazi, penüarınız açıldığı zaman bu sarsağın gözləri köz kimi alışıb yanırı, mən onu bir daha evinizə buraxmayacağıma ümidvaram. O sizə eşq elan edəcək, sizi biabır edəcək və sizin xatirinizə mən onu öldürməyə məcbur olacağam.

Qrafinya:

– Siz dəlimi olmusunuz, Maksim! Əksinə bu cür tələbələr çox gözəl ildırım siperi ola bilərlər. Mən, əlbəttə, çalışaram ki, o, qraf de Restonun xoşuna gəlməsin.

Maksim qəhqəhə çəkdi və qrafinyanın müşayiəti ilə otaqdan çıxdı. Qrafinya pəncərənin yanında dayanıb onun ekipaja öyləşməyinə, atı həvəsləndirməyinə və qamçını yelləməyinə tamaşa edirdi. Qrafinya de Resto ancaq darvaza qapıları bağlandıqdan sonra geri qayıtmışdı.

O, içəri girər-girməz, qraf ona xitabla:

– Bilirsinizmi, əzizim, – dedi, – cənab de Rastinyakın ailəsinin yaşadığı mülk Şarantədə Vertheyyanın yaxınlığında imiş. Qraf de Rastinyakın babası ilə mənim doğma babam tanış imişlər.

Qrafinya pərişan halda:

– Mən ümumi tanışlarımız olduğuna şadam, – dedi.

Tələbə yavaşca:

– Sizin zənn etdiyinizdən də daha çox ümumi tanışlığımız var, – dedi.

Qrafinya maraqlanaraq:

– Necə yəni? – deyə soruşdu.

Tələbə sözüne davam edərək:

– Mən bir az bundan əvvəl, – dedi, – sizin yanınızdan bir cənabın çıxdığını gördüm. Mən o cənabla bir pansionda, qapı-qapıya yaşayırım. Mənim dediyim şəxs Qorio atadır.

“Ata” təbiri ilə bəzənmiş bu adı eşidər–eşitməz, buxarıda odu qarışdırən qraf, əllərini odda yandırmış kimi, dərhal maşanı daşın üstünə fırlatdı:

– Hörmətli cənab, – dedi, – siz heç olmasa “Müsyö Qorio” deyə bilərdiniz.

Qrafinya ərinin əsəbiləşdiyini görüb, əvvəlcə saraldı və özünü itirmiş kimi göründü. Sözlərinə təbii ahəng verməyə səy edərək, qon-darma bir saymazlıqla:

– Onu sevdiyimiz qədər heç bir kəsi sevmək mümkün deyildir, – deyə cavab verdi.

O, sözünü qurtarmadı, dayanıb biixtiyar fortepianoya baxdı və Rastinyakdan soruşdu:

– Siz musiqini sevirsinizmi?

Ejen:

– Çox sevirəm, – dedi və axmaq bir hərəkət göstərdiyini dumanlı şəkildə anladığından, qıpqırmızı qızardı.

Qrafinya fortepianoya doğru yeriyərək, titrək səslə soruşdu:

– Siz oxuyursunuzmu?

Qrafinya əllərini qüvvətlə klavişlərin üstünə vuraraq, pəs “ut”-dən başlamış zil “fa”ya qədər əlini gəzdirdi.

– Xeyr, madam.

Qraf de Resto o yan-bu yana gəzinirdi.

Qrafinya:

– Təəssüf olsun, – dedi, – siz özünüzü müvəffəqiyyətin qüvvətli bir vasitəsindən məhrum etmişsiniz.

Sonra isə oxudu: Sa-a-aço, Sa-a-ço, Sa-a-a-a-ço, pop dubitare!..

Ejen Qorio atanın adını çəkməklə də bir sehrbaz kimi hərəkət etmişdi, lakin bu adın təsiri “vikontessa de Boseanın qohum” sözlərinin təsirindən tamamilə fərqlənirdi. O, nəzakət göstərərək, nadir şeylər həvəskarının otağına yol açmış, lakin ehtiyatsızlıq göstərərək heykəlcikli şkafa toxunduğu üçün bir neçə yaxşı yapışdırılmamış başın

yerə düşməyinə səbəb olan adamın vəziyyətində idi. Ejen utandığından məmnuniyyətlə yerə girə bilərdi. Qrafinya de Restonun üzündə bir soyuqluq duyulur, artıq laqeyd nəzərlərlə baxan gözləri bu fəlakətli tələbənin gözlərindən qaçırdı.

Ejen:

– Madam, – deyə sözə başladı, – sizin qraf de Resto ilə danışmaq istədiyinizi görərem, icazənizlə...

Qrafinya Ejeni işarə ilə saxlayaraq, tələmiş kimi:

– Siz arzu etdiyiniz zaman gələ bilərsiniz, – dedi, – əmin ola bilərsiniz ki, sizin ziyarətiniz mənə də, qraf de Restoya da çox xoşdur.

Ejen hər ikisinə hörmətlə təzim edərək çıxdı. Qraf de Resto onun dalınca gəldi və Ejenin etirazına baxmayaraq, onu dəhlizə qədər ötürdü.

Qraf Morisə dedi ki:

– Cənab Rastinyak nə zaman gəlsə–gəlsin, nə qrafinyanın, nə də mənim evdə olmadığımızı söyləmə.

Ejen artırmaya çıxdığı zaman gördü ki, yağış yağır. Öz-özünə:

– Mən bu saat axmaq iş gördüm, – dedi, – lakin nə bunun səbəbini bilərəm, na də əhəmiyyətini başa düşərəm. Hələ üstəlik kostyumumu da, şlyapamı da yağışın altında isladacağam. Öz guşəmdə oturub hüquq elmini əzbərləsəydim və ancaq çalışqan məhkəmə məmuru olmağı düşünsəydim, daha yaxşı olardı. Mən hara, yüksək cəmiyyət hara! Bu cəmiyyətdə dolaşmaq üçün kabriolet, par-par parlayan çəkmələr, qızıl zəncirlər, səhərlər isə altı frank qiymətində ağ zams əlcəklər, axşamlar da mütələq sarı əlcəklər lazımdır. Ah, Qorio ata, qoca hiyləgər!

Ejen darvazaya çatdığı zaman, bir az əvvəl yenicə evlənənləri gətirmiş və sahibindən bir neçə səfərin pulunu xəlvətcə mənim–səməkdən başqa heç bir şey fikirləşməyən kareta sürücüsü Rastinyakın frakını, ağ jiletini, sarı əlcəklərini, təmiz çəkmələrini və çətirsiz olduğunu görüb, ona işarə ilə qulluq etməyə hazır olduğunu bildirdi. Ejeni boğuş bir hiddət sarsıtdı, bu həqiqət isə insanı düşdü-yü uçurumdan xilas olmaq üçün yol tapmaq ümidi ilə, adətən, daha da dərinlərə sürüklər. Ejen başı ilə işarə edərək, arabaçının təklifinə razı olduğunu bildirdi. Karetaya mindi. Karetanın içinə düşmüş flör–d’oranj yarpaqları yenicə adaxlanmış adamların səfərini xatırladırdı.

Artıq ağ ölcəklərini çıxarmış arabaçı:

– Hara buyurursunuz? – deyə soruşdu.

Ejen öz-özünə: “İş işdən keçib, – dedi, – indi ki, uçuruma yuvarlanıram, qoy heç olmasa bir menfəətim olsun”. Ucadan:

– De Boseanın evinə sür.

Arabaçı:

– Hansı Boseanı buyurursunuz? – deyə soruşdu.

Arabaçının bu mənalı sualı Ejeni daha da pərişan etdi. Hələ cəmiyyət üzü görməmiş bu şiltaq cavan de Boseanların iki evi olduğunu bilmir və onun taleyi ilə qətiyyənlə maraqlanmayan qohumlarının sayı çox olduğunu da dərk eləməirdi.

– Vikont de Boseanın evinə, küçəsi...

Arabaçı başı ilə işarə edərək:

– Qrenel küçəsinəmi? – dedi. Bilirsinizmi, bundan başqa bir də Sen-Dominik küçəsində qraf və markiza de Boseanın evi var...

Arabaçı bu sözləri deyib karetanın ayaq yerini qaldırdı.

Ejen etinasızlıqla cavab verdi:

– Bilirəm.

Şlyapasını qabaqdakı yerin üstünə ataraq, öz-özünə:

– Bu gün hamı mənə istehza edir! – deyirdi. – Bu əyləncə mənə çox baha oturacaq. Bununla belə, mən heç olmazsa bu kuzinama əsil kübar görüşü təşkil elərəm. Qəddar qoca Qorio ata artıq mənə on franka başa gəlmişdir. Namusuma and olsun, mən bu sərgüzəşti madam de Boseana nəql edəcəyəm, bəlkə heç olmazsa onu güldürməyə müvəffəq ola bildim. O, əlbəttə, bu quyruğu kəsik siçovulun gözəl qrafinya ilə cinayətkar əlaqələrinin sirrinə bələddir. Bu əxlaqsız qadına başımı vurub yarmaqdansa, kuzinama xoş gəlmək daha münasibdir. Həm də, göründüyü kimi, onun qiyməti çox bahadır. Gözəl vikontessanın yalnız adı bu qədər böyük qüdrətə malikdirsə, gör onun özünün əhəmiyyəti nə qədərdir. Yüksək təbəqələrə müraciət edək. Göylərdə birisinə hücum etdiyim zaman Allahın özünü hədəf götürmək lazımdır!

Rastinyakın öz-özü ilə etdiyi bu söhbət, içərisində çırpındığı min bir fikrin xülasəsindən başqa bir şey deyildi. Yağan yağışı seyr edərək bir az sakit oldu, özünə inamı artdı. O öz-özünə, olan-qalan pulundan yüz suluq pullarını xərclənmiş olsa da, qazancsız qalmadığını,

hər halda ayaqqabılarını, paltarını və şlyapasını mühafizə etdiyini söyləyirdi. Arabaçının “zəhmət olmasa, darvazanı açın” deməsi onun qəlbində xoş bir hiss oyatmışdı. Qızıl baftalı, qırmızı paltarlı qapıçı darvazanı açdı, qapı ilgələri cııldadı, bir az sonra kareta həyəte girərək bütün həyəti dolandı və alaqaqının qabağındakı artırmanın qarşısında dayandı. Rastinyak xoşhəlləqlə karetanın bu səyahətini seyr edirdi. Qırmızıastarlı, göyrəngli kobud don geymiş sürücü karetanın ayaq yerini endirmək üçün aşağı düşdü. Ejen karetdən düşərkən mülkün sütunları arxasından boğuş güllüş səsləri eşitdi. Üç-dörd lakey bir yerə toplaşmış meşşan toy ekipajına rişxənd edirdi. Tələbə mindiyi arabanı Parisin ən qəşəng ikiyerli karetarları ilə müqayisə etdiyi zaman bu qəhəhənin mənasını başa düşmüşdü: bu kareta bir cüt qızğın at qoşulmuşdu, qulaqlarına qızıl gül taxılmış atlar qantarğaları gəmirirdi. Pudralı, əla qalstuklu sürücü, atlar bu saat yerindən tərponib qalacaqlarını kimi, cilovları əlində möhkəm tutmuşdu. Şosse d’Anten küçəsində, qrafinya de Restonun həyətinə iyirmi altı yaşlı bir gəncin zərif kabrioleti dayanmışdı. Sen-Jermen məhəlləsində isə adlı-sanlı kübar bir adamın ehtişamlı karetası durmuşdu: bu karetanı otuz min franka belə almaq mümkün deyildi.

Parisdə, əlbəttə, birisinə məşuqə olmayan az qadın tapıldığı və bu kraliçalardan birinə sahib olmaq üçün yalnız qan tökmək kifayət etməyəcəyini bir az gec başa düşmüş Ejen fikirləşirdi: “Görəsən, bu, kim ola bilər? Lənət şeytana! Görünür, mənim kuzinamın da özünə məxsus Maksimi var!”

Ejen yuxarı qalxdı: ürəyi döyünürdü. O görünər-görünməz, şüşəbənd qapını açdılar. O, qaşovlanarkən rahat dayanan ağıllı eşşəklərə bənzəyən lakeyləri gördü. De Bosean mülkünün aşağı mərtəbəsindəki geniş qəbul salonlarında rəsmi bal verilirdi. Bala dəvətlə bal arasındakı fasilədə hələ kuzinasına vizit verməyə müvəffəq olmamış Ejen, vikontessa de Boseanın şəxsi otaqlarını görməmişdi: bu otaqlarda ilk dəfə o, vikontessanın şəxsi zərifiyyətinin xariqələrini, kübar bir qadının mənəviyyat və məişət nümunəsini görə biləcəkdi. Ejen üçün bu tanışlıq bu cəhətdən də maraqlı idi: qrafinya de Restonun salonu ona müqayisə üçün imkan yaradırdı. Bikontessa qonaqlarını saat beşin yarısından qəbul etməyə başlardı. Kuzeni beş dəqiqə qabaq gəlmiş olsaydı, onu qətiyyənlə qəbul etməyəcəkdi. Müxtəlif Paris etikətlərindən qətiyyənlə başı çıxmayan Ejeni ağ rəng çəkilmiş, üzərinə

çiçəklər düzölmüş, qızıllanmış sürəhli geniş pilləkənlə madam de Boseanın yanına apardılar. Ejen onun Paris salonlarında hər axşam bir-birinin qulağına söylənilən və daim dəyişən hekayətlərdən olan şifahi bioqrafiyasından xəbərsizdi.

Üç ildən çox idi ki, vikontessa Portuqaliyanın ən məşhur və zəngin kübarlarından markiz d'Axuda-Pinto ilə əlaqədə idi. Səmimi hissələrdən doğan bu əlaqə hər iki aşiqə o qədər cazibədar görünürdü ki, onlar üçüncü bir adamın araya qarışmasına dözə bilməzdilər. Vikont de Bosean istər-istəməz bu morqanatik ittifaqa razılıq verməklə, başqaları üçün də bir nümunə misalında ola bilərdi. Bu dostluğun birinci dövründə təqribən gündüz saat ikidə vikontessa ilə görüşməyə gələnlər, burada markiz d'Axuda-Pintonu görə bilərdilər. Madam de Bosean evinin qapılarını qonaqlar üçün, əlbəttə, bağlaya bilməzdi, bu, bir ədəbsizlik sayıla bilərdi, lakin o öz qonaqlarını o qədər soyuq qəbul edir və tavanı o qədər diqqətlə seyr edərdi ki, qonaqlar ona mane olduqlarını dərhal başa düşərdilər. Paris madam de Boseanın saat ikidən saat dördə qədər gələn qonaqlardan darıxdığını öyrəndiyi zaman, artıq onu tamamilə yalnız buraxdı. O, cənab de Bosean və markiz d'Axuda-Pinto ilə operaya gedər, yaxud Bufonları ziyarət edərdi, lakin cənab de Bosean özünü idarə edə bildiyindən, arvadını və portuqaliyalını əyləşdirdikdən sonra onları yalnız buraxıb gedərdi. İndi markiz d'Axuda-Pinto madmazel de Roşfid adlı bir qızla evlənmək niyyətində idi. Bütün yüksək cəmiyyətdə hazırlığı aparılan bu izdivacdan yeganə bixəbər şəxs vardısı, o da ancaq madam de Boseanın özü idi. Bəzi rəfiqələri ona işarələr etsə də, o yalnız gülər və paxıllıqdan onun səadətini pozmaq istədiklərini zənn edərdi. Halbuki yaxın zamanlarda nikah artıq elan edilməli idi. Portuqaliyalı qəşəng markiz vikontessanın yanına gəlməklə bu izdivacı ona xəbər vermək fikrində idi, lakin xəyanət sözlərini söyləməyə cəsəret edə bilmirdi. Nə üçün? Qadına belə bir zərbə vurmaqdan da çətin şey ola bilərmidi? Bəzi kişilər üçün duel meydanında onun üreyinə şpaqasını sancmağa hazır olan bir düşmən qarşısında dayanmaq, iki saat göz yaşları ilə dolu şikayətdən sonra can verdiyini söyləyən və nəşatır tələb edən bir qadın qarşısında dayanmaqdan daha asandır. Ejen gəldiyi zaman markiz d'Axuda-Pinto ağır vəziyyətdən çıxmaq üçün getməyə hazırlaşdı. O, bu nəticəyə gəlmişdi ki, madam de Bosean onsuz da bu xəbəri eşidəcək, bunu ona söyləməkdənsə, yazmaq daha yaxşıdır.

Eşqin qəlmini şəxsi söhbətdə müzakirə etməkdənsə, məktubda yazmaq daha münasib görünürdü. Lakey vikontessaya de Rastinyakın gəldiyini xəbər verərkən, markiz d'Axuda-Pinto sevincindən asudə nəfəs aldı. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, sevən bir qadın eşq əyləncələrinə hər zaman yeni rəng verməkdənsə, şübhə üçün bəhanə icad etməklə daha mahir olur. Ayrılıq təhlükəsi baş verdikdə isə o, məhəbbət nəşəsinin iyini hələ uzaqdan duyan Verjili atından daha tez hər bir hərəkətin mənasını başa düşə bilir. Siz əmin ola bilərsiniz ki, madam de Bosean öz səmimiyyəti ilə dəhşətli görünən biixtiyar, xəffif bir titrəməni duymuşdu. Ejen Parisin bir xüsusiyyətindən xəbərsiz idi: siz kimə təqdim edirsinizsə, hər halda er, arvad, hətta uşaqların həyatı haqqında ailə dostlarından məlumat toplamalısınız ki, pis vəziyyətə düşməyəsiz, yaxud polyakların məcazi bir şəkildə söylədikləri kimi, düşdüyünüz bataqlıqdan sizi çıxarmaq üçün arabaya beş kəl qoşmağa məcbur olmayasınız. Əgər Fransada yersiz söhbətlərin xüsusi bir adı yoxdursa, buna səbəb yalnız hər dedi-qodunun geniş yayıldığı bir ölkədə bu cür söhbətlərin qeyri-mümkün sayılmasıdır. Yalnız Ejen kimi, artıq bir dəfə qrafinya de Restonun evində bataqlığa düşmüş və "arabaya beş kəl qoşmağa" imkan belə tapmayan bir gənc, madam de Boseana təqdim olunmaq üçün gələrək, yenidən arabaya kəl qoşmaqla məşğul ola bilər. Lakin birinci dəfə o, cənab de Trayla qrafinya de Restonu çox tənqə gətirdiyi halda, bu dəfə markiz d'Axuda-Pintonu çətin vəziyyətdən xilas etmiş olurdu.

Ejen açıq-qırmızı və boz rənglərə çalan, bəzəkli kiçik salona daxil olarkən (bu salonda zinat yalnız zərflik təsiri bağışlayırdı), portuqaliyalı qapıya tərəf cumaraq:

– Əlvida! – dedi.

Madam de Bosean gözlərini markizdən ayırmadan:

– Axşama qədər, eləmi? – deyə soruşdu. – Bəs siz bizimlə Bufonlara getməyəcəksinizmi?

Markiz qapının dəstəyindən tutub:

– Mümkün olmayacaq, – deyə cavab verdi.

Madam de Bosean ayağa durdu və Rastinyaka əhəmiyyət vermədən markizi yanına çağırıldı. Bu fəvqəladə sərvətin parıltısı qarşısında qalan Rastinyak, Min bir gecə nağıllarının həqiqət olduğuna inanmağa hazır görünürdü. Rastinyak, onu sezməyən qadının qarşısında harada gizlənəcəyini bilmirdi.

Vikontessa işarət barmağını qaldırdı və qeşəng əda ilə barmağını aşağı salaraq, öz qarşısında əyləşmək üçün markizə yer göstərdi. Onun bu hərəkətində ehtirasın elə qəddar bir qüdrəti hiss olunurdu ki, markiz qapının dəstəyini buraxıb, yaxınlaşdı. Ejen qiblə ilə ona baxırdı.

“Bəli, kiçik karetanın sahibi budur. Bir parisli xanımın nəzər-diqqətini çəlb etmək üçün doğrudanımı qızğın atlara, lakey paltarlarına, bol qızıla malik olmalısan?”

Zinət iblisi onun qəlbini yaralamışdı, o, qazanc qızdırması içində çırpınır, qızıl ehtirasından boğazı quruyurdu. Ejenin ixtiyarında üç ay üçün ancaq yüz otuz frank var idi. İndiki vəziyyəti ilə əldə etməli olduğu məqsədin belə sürətlə bir-birinə qarşı qoyulması onun pərişanlığını daha da artırırdı.

Vikontessa gülərək:

– Nə üçün siz italyanların yanına gələ bilməyəcəksiniz? – deyə soruşdu.

– İşim var! Mən ingilis səfirinin evinə nahara çağırılmışam.

– Nə olar, nahardan sonra gələrsiniz!

Yalan danışmağa başlayan şəxs istər-istəməz bir yalanın üstünə başqasını qoymağa məcburdur. Markiz d’Axuda güldü və:

– Siz bunu tələb edirsiniz? – dedi.

– Əlbəttə, tələb edəirəm.

Markiz hər qadına təsəlli verə biləcək dalğın bir nəzərlə vikontessaya baxaraq:

– Elə mən də sizin bu sözü söyləməyinizi istədim, – deyə cavab verdi. O, vikontessanın əlini öpüb çıxdı.

Ejen isə madam de Boseanın, nəhayət, onu xatırlayacağını zənn edərək, saçlarına sığal verdi, təzim üçün əyildi. Lakin vikontessa birdən-birə ayağa durdu, özünü qalereyaya doğru ataraq, pəncərəyə yaxınlaşdı, ekipaja minən d’Axudaya baxdı, onun haraya sürməyi əmr etdiyinə qulaq asdı, lakeyin sürücüyə bu sözləri söylədiyini eşitdi:

– De Roşfidin evinə.

Eşitdiyi sözlər, markizin sürətlə kareyata minməsi bu qadın üçün ildırım çaxmasına, göy guruldmasına bərabərdir. Onu dəhşətli qorxu bürüdü. Yüksək cəmiyyətdə ən dəhşətli fəlakətlərin əlaməti başqa şəkildə olmaz. Vikontessa yataq otağına çəkilib stolun yanında əyləşdi, zərif bir kağız götürüb, bu sözləri yazdı:

“Siz ingilis səfəratxanasında deyil, Roşfidin nahar etdiyinizə görə mənə izahat verməyə borclusunuz. Sizi gözləyirəm”.

O, əlinin biixtiyar titrədiyindən, əyri çıxan bir neçə hərfi düzəltdi. K. imzasını qoydu (bu isə “Burqundiya Klarası” demək idi) və zəngi çaldı.

Dərhal onun hüzuruna gələn lakeyə:

– Jak, – dedi, – saat səkkizin yarısında cənab de Roşfidin evinə gedib, markiz d’Axudanın orada olub-olmadığını soruşarsınız. Əgər markiz orada isə bu məktubu ona verməyi xahiş edərsiniz. Cavab lazım deyil. Əgər markiz orada olmazsa qaydarsınız və məktubu mənə qaytararsınız.

– Əlahəzrəti salonda gözləyirlər.

Vikontessa qapını açaraq:

– Bəli, – dedi, – bəli, yadıma düşdü.

Ejen özünü son dərəcə narahat hiss etməyə başlayırdı. Xoşbəxtlikdən, nəhayət, vikontessa göründü və elə bil iztirabla bu sözləri söylədi ki, Ejenin ürəyi sancdı

– Bağışlayın, mən bir-iki kəlməlik məktub yazmalı idim, indi sizin ixtiyarınızdayam.

Madam de Bosean “o, madmazel de Roşfidlə evlənmək fikrindədir” düşündüyü halda, nə söylədiyinin fərqi nə varmırdı. “Lakin o sərbəstdirmi? Bu izdivac bu axşamdan gec olmayaraq pozulmalı, yoxsa mən... Bəli! Sabah bu barədə söhbət belə ola bilməz”.

Ejen:

– Kuzina... – deyə sözə başladı.

Vikontessa tələbəyə lovğa nəzər salaraq:

– Nə var? – deyə soruşdu.

Ejen qupquru qurudu.

Ejen bu “nə var” sualının nə demək olduğunu anladı. O, bu son üç saat ərzində bir çox şeylər öyrənmişdi, artıq ehtiyatlı tərpnəirdi

Ejen qızaranaq yenə başladı:

– Madam... – O, bir az duruxdu, lakin özünü düzəldib, yenə sözüne davam etdi: – Məni bağışlayın. Mənim sizin himayənizə o qədər ehtiyacım vardır ki, sizin qohumluğunuzun bir zərrəsi belə mənə ziyan verməzdi.

Madam de Bosean acı təbəssümlə güldü: onun üfüqlərində artıq göy gurultusunun səsləri eşidilirdi.

Ejen sözünə davam edərək:

– Əgər siz mənim ailəmin vəziyyətini bilsəydiniz, – dedi, – himayə göstərdikləri adamların qarşısına çıxan maneələri, lütf göstərüb rədd edən əfsanəvi pərilər kimi, mənə yardım etməkdən çəkinməzdiniz.

O, gülərək cavab-verdi:

– Yaxşı, kuzen, yaxşı, mənim sizə nə mənfəətim deyə bilər?

– Mən özüm belə bilmirəm. Sizinlə elə uzaqdan-uzağa qohum olmaq özü də səadətdir. Siz məni utandırdınız, mən nə deyəcəyimi belə unudtum. Siz mənim Parisdə tanış olduğum yeganə xanımsınız. Ah, mənim sizin məsləhətinizə nə qədər böyük ehtiyacım olduğunu bilsəydiniz... Sizin qanadlarınız altına sığınmaq istəyən və sizin üçün ölümə belə getməyə razı olan zavalı bir uşaq kimi məni himayə etməyinizi xahiş etmək istərdim.

– Siz məndən ötrü adam öldürə bilərdinizmi?

– Lap ikisini öldürərdim.

Vikontessa yaşaran gözlərini gizlədərək:

– Siz, doğrudan da, uşaqsınız, – dedi. – Mənə elə gəlir ki, siz səmimi sevə bilərdiniz!

O, başını silkələyərək:

– Ah, doğru buyursunuz! – deyə bağırdı

Vikontessa isə bu cavaba görə şöhrətperəst tələbəyə qarşı qəlbində bir hüsn-rəğbət duydu. Cənublu gənc ömründə birinci dəfə hər şeyi ölçüb-biçib hərəkət edirdi. Ejen qrafinya de Restonun mavi buduarı ilə madam de Boseanın açıq-qırmızı salonu arasında olduğu müddətdə Paris hüquq elminin üçillik kursunu keçə bilmişdi. Bu kursdan bəhs edilməsi də, hər halda bu yüksək cəmiyyətdəki hüquq elminin məğzini təşkil edir, yaxşı mənimsənildikdə və məharətlə həyata tətbiq edildikdə isə bunun sayəsində hər şeyə müvəffəq olmaq mümkündür.

Ejen dedi:

– Ah, yadıma düşdü! Sizin evinizdəki balda qrafinya de Resto mənim xoşuma gəlmişdi. Bu gün səhər onun evində idim.

Madam de Bosean gülümsəyərək:

– Yəqin ki, siz ona çox mane olmuşunuz, – dedi.

– Əlbəttə, mən nabeləd adamam və siz mənə müavinət göstərməsəniz, mən hamını özümə düşmən edərəm. Mən belə zənn edi-

rəm ki, Parisdə heç kəsle məşğul olmayan gənc, gözəl, zərif və varlı bir xanıma təsadüf etmək mümkün deyildir. Halbuki mənim belə bir qadına ehtiyacım var. Mən elə bir qadın istərdim ki, siz qadınların, məharətlə təlim edə bildiyi həyat dərslərini mənə öyrətsin. Mən hər yerdə qraf de Tray kimilərinə rast gələcəyəm. İndi sizin yanınıza gəlməkdə məqsədim də bir müəmmarı mənə aydınlaşdırmağı və orada necə axmaqlıq törətdiyimi izah etməyi sizdən xahiş etməkdir. Mən onun yanında söhbət açıb...

Jan, Ejenin sözünü kəsərək:

– Hersoginya de Lanje gəlmişdir, – deyə xəbər verdi.

Tələbə çox təəssüf etdiyindən, üzünü turşutdu.

Vikontessa pıçıltı ilə Ejenə dedi:

– Əgər siz müvəffəqiyyət qazanmaq istəyirsinizsə, hər şeydən əvvəl, sadə və səmimi olmayın.

Vikontessa ayağa durdu və hersoginyanı qarşılayaraq:

– Ah, mənim əzizim, xoş gördük! – dedi. Sonra onun əlini, öz bacısını qarşılayırmış kimi, səmimiyyətlə sıxdı. Hersoginya da məhəbbətlə vikontessanı öpdü.

Rastinyak öz-özünə:

“Bax, bu, iki səmimi rəfiqədir, – dedi. – İndi mənə iki qadın himayə göstərəcək. Onların zövqü də bir-birinə oxşamalardır. Buna heç şübhə ola bilməz ki, hər ikisi mənimlə maraqlanacaqdır”.

Madam de Bosean soruşdu:

– Əzizim Antuanetta, sizi görməkdə mən hansı bir xoş arzuya minnətdəyəm?

– Sadəcə bir şeyə. Mən markiz d’Axuda-Pintonun cənab de Roşfidin evinə daxil olduğunu görüb, sizi evdə tək tapacağımı düşündüm.

Hersoginya bu məşum sözləri söylərkən madam de Bosean dodaqlarını gəmirmədi, yanaqları qızarmadı, baxışında heç bir şey dəyişmədi, hətta üzü belə sanki işıqlandı.

Hersoginya Ejenə doğru dönərək əlavə etdi:

– Əgər mən sizin məşğul olduğunuzu bilsəydim..

Vikontessa:

– Bu mənim qohumum müsyö Ejen de Rastinyakdır, – dedi. – Monrivodan heç xəbəriniz varmıdır? Dünən Serizi mənə deyirdi ki, onu heç yerdə görmək mümkün deyildir. O bu gün sizin yanınıza gəlməmişdi ki?

Hersoginya hiss etdi ki, bu sualın ucu düz üreyinə sancıldı: o, general Monrivoya dəlicəsinə aşıq olmuşdu, lakin onun hersoginyanı atması haqqında şeyiələr gəzirdi.

Hersoginya qıpqırmızı qızararaq:

O dünən Yelisey sarayında imiş, – dedi.

Madam de Bosean:

– Görünür, o xidmətdə imiş, – dedi.

Hersoginya da gözlərində kin və qəzəblə:

– Klara, – dedi, – əlbəttə, sabah markiz d'Axuda-Pinto ilə madmazel de Roşfidin adaxlanacağından xəbəriniz var?

Zərbə çox qüvvətli olduğundan, vikontessa sapsarı saraldı, lakin yenə gülərək cavab verdi:

– Bu cür dedi-qodularla axmaq adamlar özlərinə təsəlli verirlər. Markiz d'Axudanın Portuqaliyanın ən şərəfli bir adını Roşfidə verməsinin nə mənası var? Roşfidlər dünənki dvoryanlardır.

– Doğrudur, lakin deyildiyinə görə, Bertanın iki yüz min livr gəliri var.

– Markiz d'Axuda kifayət qədər zəngindir və belə şeyləri nəzərə almaz.

– Lakin əzizim, madmazel de Roşfid çox füsunkar bir xanımdır.

– Eləmi?

– Bir sözlə, o bu gün Roşfidin evində nahar edir, nikah sənədi artıq imzalanmışdır. Sizin bu barədə az şey bildiyinizə mən çox hey-rət edirəm.

– Siz nə axmaqlıq etmişsiniz, hörmətli cənab? – deyə vikontessa Ejəndən soruşdu. – Bilirsinizmi, əzizim Antuanetta, bu uşağı yenica cəmiyyət içinə atmışlar, bizim danışdıqlarımızdan o heç şey başa düş-mür. Ona rəhminiz gəlsin: söhbətimizi sabah davam etdirərik. Heç şübhəsiz, sabah hər şey məlum olar, o zaman siz bu xəbəri daha əmniyyətlə və açıqdan-açığa hamıya xəbər verə bilərsiniz.

Hersoginya insanı dərhal əzən və heçə çevirən bir nəzərlə Ejəni başdan-ayağa süzdü. Hər iki xanımın dostanə sözlərlə bir-birini sanc-dıqlarını öz ağılı sayəsində duyan Ejen cavab verdi:

– Vikontessa, mən, özüm belə başa düşmədən, qrafinya de Res-tonun qəlbinə xəncər sancmışam. Mənim günahım da ancaq bunu bilməməyimdendir. Sizə birisi tamamilə şüurlu olaraq iztirab verdiyi zaman, siz yenə də onunla görüşürsünüz, hətta ondan qorxursunuz,

lakin özü belə bilmədən yara vuran adama sarsaq bir adam, heç kəsə mənfəət verə bilməyəcək bir adam nəzəri ilə baxırsınız, hətta ona nifrət belə edirsiniz.

Madam de Bosean hərətli bir nəzərlə tələbəyə baxdı. Onun bu nəzərində alicənab insanlara məxsus bir minnətdarlıq, etiraf və vüqar duymaq olardı. Bu nəzər bir az əvvəl alverçi gözü ilə Ejənə qiymət qoyan hersoginyanın Rastinyakın qəlbine vurduğu yaranın üzərinə məlhəm kimi yayıldı.

Ejen dedi:

– Bilirsinizmi, mən qraf de Restonun hüsn-rəğbətini qazanmışdım.

– Ejen miskin, lakin cəmi zamanda hiyləgər bir əda ilə davam etdi:

– Sizə bu məlum olsun ki, mən hələlik ancaq yazıq bir tələbəyəm, tamamilə yalqız, olduqca yoxsul bir tələbə...

– Belə şeylər danışmayın, müsyo de Rastinyak. Biz qadınlar heç kəsə lazım olmayan şeylər dalınca qaçmırıq.

– Çarə nədir? – deyə Ejen cavab verdi. – Mənim vur-tut iyirmi iki yaşım var. Bu yaşın müsibətlərinə dözməyə məcburam. Bir də mənim etirafımı dinləyin. Üreyimin sirrini etiraf etmək üçün dizimi çökdürməyə başqa bir gözəl məbəd harda tapa bilərəm. Doğrudur, insanlar belə məbədlərdə günaha yol verər, başqa məbədlərdə isə tövbə edər.

Hersoginya bu mürtəd boşboğazlığa qulaq asarkən Ejənə soyuq nəzərlə baxdı və onun zövqünü bəyənməyərək, vikontessaya dedi:

– Kuzeniniz nabeləd adamdır.

Madam de Bosean hersoginyanın bu sözlərinə və kuzeninə ürək-dən gülərək:

– Bəli, mənim əzizim, – dedi, – o doğrudan da, nabeləd adamdır və yaxşı zövqlərdən dərs almaq üçün özünə bir mürəbbiyə axtarır.

Ejen yenə hersoginyaya müraciətlə dedi:

– Hersoginya, mənə elə gəlir ki, bizi cəzə edən şeylərin sirrini öyrənmək arzusu tamamilə təbiidir, elə deyilmi? (Öz-özünə isə belə dedi: onlarla söhbət etmək üçün mən bərbərlərə layiq sözlər icad edirəm).

Hersoginya:

– Lakin, – dedi, – mənə, qrafinya de Restonun özü müsyo de Trayın şagirdidir.

Tələbə:

– Bu mənə qətiyyənlər məlum deyildi, – deyər cavab verdi, – ona görə də mən düşüncəsizliyimdən ikisinin arasına girdim. Bununla belə, mən əri ilə çox yaxşı yola gedirdim, arvadı isə müvəqqəti də olsa, mənim varlığımıza dözməyə məcbur görünürdü. Lakin birdən-birə mənim ağıma bir fikir gəldi: mən dəhlizdə qrafinyanı öpən və gözümün qabağında dal qapıdan həyəətə keçən bir kişi ilə tanış olduğumu onlara söylədim.

Xanımlar:

– O kişi kimdir? – deyər soruşdular.

– Bir qocadır. O, Sen-Marso məhəlləsinin uzaq bir yerində, ayda iki luidora başını dolandırır. Mən yoxsul tələbə də orada yaşayıram. Bu, doğrudan da bədbəxt bir adamdır, hamı ona gülür, məsxərəyə qoyur, onun adını “Qorio ata” qoymuşuq.

Vikontessa:

– Siz həqiqətən, lap uşaqsınız! – dedi. – Qrafinya de Restonun qız ailəsi Qorio olduğunu bilmirsiniz?

Hersoginya əlavə etdi:

– O, vermiş fabrikantının qızıdır, meşşan ailəsindəndir, onu saray şəkərçisinin qızı ilə bir gündə saraya təqdim etmişdilər. Klara, yadınızdadırmı? Hələ kral gülmüş və latınca un barəsində bir məsəl demişdi: bu adamlar.. necə idi?.. Bu adamlar...

Ejen kömək edərək:

– Ejusdem farinae¹, – dedi.

Qrafinya təsdiq edərək:

– Doğru buyurursunuz, – dedi.

Tələbənin üzündə dəhşət göründü. Dedi:

– O, qrafinyanın atası imiş!

– Əlbəttə. Bu əcaib adamın iki qızı var. Hər ikisini dəli kimi sevir, ancaq hər ikisi ondan tamamilə əl çəkmiş kimi görünür.

Vikontessa hersoginya de Lanjeyə müraciətlə:

– İkinci qızı, – dedi, – alman ailəsi daşıyan bir bankirin, gərək ki, baron Nusingenin arvadı deyilmə? Səhv etmərsən, onun adı Del-finadır. O, sarışın xanımdır, operada yan tərəfdəki lojanı icarə edir. O, Bufonlarda da tez-tez görünür. Hamının nəzər-diqqətini özünə cəlb etmək üçün həmişə ucadan gülür, o deyilmə?

¹ Bir xəmərdəndir. Hərflər mənası: eyni undandır (lat.).

Hersoginya gülümsəyərək:

– Mən sizin, əzizim, bu cür adamlarla maraqlanmağımıza heyrət edərəm, – dedi. – Yalnız de Resto kimi məhəbbətdən ağılı itirən adam madmazel Anastazinin ununda ağnaya bilər. Ah! Bu işdə o hər halda ziyan çəkəcəkdir. Anastazi qraf de Trayın tələsinə düşmüşdür, qraf onu məhv edəcəkdir.

Ejen:

– Demək, onlar öz atalarını rədd etmişlər? – dedi

Hersoginya cavab verdi:

– Bəli, bəli, öz atalarını, lap doğma atalarını, ümumiyyətlə, atalarını, həm də deyildiyinə görə çox yaxşı bir atanı rədd etmişlər. O hər birinə beş-altı yüz min nişan pulu vermiş, özünə isə ildə səkkiz min, on min livr mədaxil saxlamışdır. O elə zənn edirmiş ki, qızları, doğrudan da, qızlıq borcunu unutmayacaqlar, o, qızlarının evində özü üçün iki həyat, iki ev yaradacaq, hər zaman məhəbbətlə və nəvazişlə qarşılanacaqdır. Bunun əvəzində isə kürəkənləri iki ildən sonra onu ən alçaq bir adam kimi cəmiyyətdən qovdular.

Ejenin gözlerinde yaş ışıladı: o hələ həyatının saf və müqəddəs havası ilə nəfəs alırdı, hələ gənclik həsrətlərinin təsiri ilə yaşayırdı. O yalnız burada ilk dəfə Paris mədəniyyəti ilə döyüş meydanında qarşı-qarşıya gəlmişdi. Səmimi hisslərin təsiri o qədər qüvvətli oldu ki, onlar sükut içində bir müddət bir-birinin üzünə baxa-baxa qaldılar.

Hersoginya sükutu pozaraq:

– Aman, yarəb! – dedi. – Əlbəttə, bu, dəhşətli şeydir, halbuki biz hər gün belə hadisələrə rast gəlirik. Məgər bunun bir səbəbi yoxdurmu? Bir dəfə belə, əzizim, siz kürəkən nə olduğunu fikirləşmişinizmi? Kürəkən elə bir kişiye deyirlər ki, biz on yeddi il müddətində ailənin ümidi, Lamartinin sözü ilə desək, ailənin ləkəsiz qəlbini, gələcəkdə isə vəba xəstəliyinə çevrilən və min bir bağla bizə bağlı olan əziz bir xilqəti onun üçün bəsləyirik. Kişi isə bu xilqəti bizdən ayırdığı zaman, o, hər şeydən əvvəl, onun məhəbbətindən bir balta kimi istifadə edir, bu mələyin qəlbində, canlı ürəyində ailəsi ilə onu bağlayan bütün hissləri kəsib doğrayır. Qızımız hələ dünən bizim üçün hər şey idi, biz də onun üçün hər şey idik. Səhər isə o bizə düşmən kəsilir. Məgər hər gün biz bu cür faciələri öz gözlərimizlə görmürük mü? Gah gəlin qayınataya həqarətlə baxır, halbuki qayınata hər şeyini oğluna qurban vermişdir. Bəzən də, görürsən, kürəkən öz

qayınatasını evdən qovmuşdur. Mən belə suallara rast gəlmişəm: müasir cəmiyyətimizdə ən faciəli şey nədir? Kürəkən faciə deməkdir, həm də dəhşətli bir faciə. İzdivaclarmıza gəlincə, başdan-başa rəzalətdir. Mən bu biçərə vermişel fabrikantının başına nələr gəldiyini yaxşıca təsəvvür edirəm. Yaxşı yadımdadır, həmin bu Forio...

– Madam, yəqin siz Qorio demək istəyirsiniz...

– Yaxşı, Morio olsun. Həmin bu Morio inqilab dövründə seksiya rəhbərlərindən biri idi. O, məşhur açlığın gizli səbəblərini bilirdi. Həmin bu zamanlar o, unu aldığından on qat artığa satmaqla öz sərvətinin binasını qoymuş oldu. Çoxlu un tədarük etmişdi. Nənəmin mülkünü idarə edən ona böyük məbləğdə un satardı. Norio, əlbəttə, öz qazanclarını ictimai qurtuluş komitəsi* ilə bölüşdürərdi. Yadımdadır, nənəmin mülkünü idarə edən onun öz Qranvilye mülkündə tamamilə rahat yaşaya biləcəyini söylərdi: taxıl onun etibarlı adam olduğunu gözəlcəsinə sübut edirdi. Həmin bu Lorio başkəsənlərə taxıl satarkən ancaq bir şey düşünürdü: deyildiyinə görə, o öz qızlarına pərəstiş edir. Bir qızını qraf de Restoya arvad eləmiş, o birini baron Nusingenə ötürmüşdü. Nusingen hələ o zaman varlı bir bankir idi, özünü royalist kimi qələmə verirdi. Təbii şeydir ki, imperiya dövründə kürəkənlər üçün doxsan üçüncü il nümunəsi olan qayınatalarını öz evlərinə buraxmaq o qədər də mənfəətli deyildi. Bonopartenin vaxtında bu hələ mümkün şey idi, lakin Burbonlar hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Resto üçün və xüsusilə bankir üçün artıq bu qoca bir yük olmuşdu. Bəlkə də, qızlar öz atalarını hələ də sevirmişlər, hər halda istəyirdilər ki, qurdların da qarnı doysun, quzular da sağ-salamat qalsın, yəni onlar həm ərlərini, həm də atalarını sakit etmək fikrində idilər. Onlar, evlərində heç kəs olmayanda Qorionu qəbul edərdilər. Onlar atalarını məhəbbət bəhanəsi ilə qəbul edərdilər. “Ata can, evdə heç kəs olmayacaq, gələrsiniz, vaxtımızı yaxşı keçirərik” kimi bəhanələr gətirərdilər. Məncə, əzizim, həqiqi hisslərin öz ağı, öz gözləri var, odur ki, zavallı qocanın ürəyindən qara qanlar axırdı. O öz qızlarının ondan utandığını görür, qızları öz ərlərini sevdikləri üçün o, kürəkənlərinə əngəl olduğunu hiss edirdi. Nəhayət, fədakarlıq göstərmək vaxtı gəlib çatdı: o öz-özünü qızlarının evindən sürgün etdi, qızları isə onun bu işindən razı qaldılar. Bunu görən ata doğru hərəkət etdiyini anlamışdı. Bu surətlə atanın və qızların iştirakı ilə ailə cənayyətinin əsası qoyulmuş oldu. Bu cür hadisələrə biz hər addımda rast

gəlirik. Məgər bu Dorio ata qızlarının salonunda bir yağ ləkəsinə bənzəməzdimi? Zətən onun özü vəziyyətindən darıxacaq və xiffət çəkəcəkdə. Atanın başına gələn bu fəlakət bütün varlığı ilə bir kişini sevən qadının da başına gələ bilər: qadın öz məhəbbəti ilə kişini bezikdirmiş olursa, kişi yaxasını ondan qurtarmaq üçün onu tərk edir, alçaq işlərə əl atır. Bütün hisslərin taleyi belədir. Qəlblərimiz xəzinedir: onu birdən-birə xərcləsəniz, dilənçi qalarsınız. Biz bütün varlığımızı açıb göstərmiş olan hisslərə də, bir su pulu belə qalmayan kişilərə də rəhm etmərik. Bu ata bütün varlığını öz qızlarının yolunda qoydu. O, iyirmi il ərzində öz qəlbini, məhəbbətini verdiyi halda, bütün sərvətini bir günün ərzində verdi. Qızları lumunu sıxıb, qabığını çölə atdılar.

Vikontessa gözlərini qaldırmadan, şalının saçaqlarını əsəbiliklə dartaraq:

– Cəmiyyət nə qədər rəzildir, – dedi. Onun ağrıyan yerinə toxunmuşdular, hersoginyanın son sözlərinin ona aid olduğunu duydu.

Hersoginya:

– Rəzilmə deyirsiniz?.. Xeyr... – deyə cavab verdi. – Cəmiyyət öz yoluna davam edir. Bununla mən ancaq onu demək istəyirəm ki, mən qətiyyətlə cəmiyyət haqqında fikrimdə aldanmıram. – Sonra vikontessanın əlini sıxaraq: – Mən də elə sizin fikrinizə şerikəm, – dedi. – Cəmiyyət – uçurumdur. Biz yüksək yerlərdə dayanmağa çalışmalıyıq.

Hersoginya ayağa durdu və madam de Boseanın alınından öpərək:

– Əzizim, – dedi, – siz bu gün çox gözəl görünürsünüz. Mən sizin üzümüzün rənginə heyranam, buna bənzər heç şey görməmişəm.

Hersoginya Rastinyaka baxdı, başını xəfifcə əyib, otaqdan çıxdı.

Ejen gecə qocanın gümüş qabı əzdüyünü xatırlayaraq:

– Qorio ata gözəl adamdır! – dedi.

Madam de Bosean fikrə daldığından, onun bu sözlərini eşitmədi. Bir neçə dəqiqə sükut içində keçdi. Zavallı tələbə həya edərək susurdu, bilmirdi danışsın, ya çıxıb getsin.

Nəhayət, vikontessa dilləndi:

– Kübar cəmiyyət kinli və rəzildir, – dedi. – Başımıza bir müsibət gələrsə, dərhal dostlarımızdan biri bu xəbəri hər tərəfə yaymağa, qəlbinizi xəncərlə ovmağa hazırdır, siz də bu xəncərin gözəl dəstəyini seyr etməyə məcbursunuz. Acı sözlər, istehzalar, kinayələr! Yox, mən özümü müdafiə edəcəyəm!

O, kübar xanım vüqarı ilə başını qaldırdı, onun məğrur baxışından ildırım çaxdı.

Ejeni göstərərək:

– Ah, siz buradasınız! – dedi.

Ejen zavallı səslə:

– Bəli, hələ buradayam! – deyər cavab verdi.

– İndi mənim sözümə qulaq asın, cənab de Rastinyak. Siz bu cəmiyyətlə ismtədiyiniz kimi rəftar edə bilərsiniz. Siz müvəffəqiyyət qazanmaq niyyətindəsiniz, mən sizə kömək edəyəm. Qadın rəzalətinin bütün dərinliyini öyrənin, kişilərin rəzil şöhrətpərəstliyinin nə qədər geniş olduğunu dərk edin. Mən şəxsən kübar cəmiyyət kitabını diqqətlə mütaliə etmişəm, bununla belə, bəzi səhifələrindən bixəbər olduğum anlaşılır. Artıq mən hər şeyi bilirəm: siz nə qədər soyuqqanlı hərəkət etsəniz, bir o qədər qabağa gedərsiniz. Zərbələrinizi amansızcasına vurun, o zaman hamı sizin qarşınızda titrəyəcəkdir. Kişilərə və qadınlara poçt atı nəzəri ilə baxın, rəhm etmədən bu atları qovun, qan-tər içində ölənlərə əhəmiyyət verməyin, – o zaman siz bütün arzularınıza nail olarsınız. Unutmayın ki, sizin taleyinizdə iştirak edən bir qadın olmazsa, siz cəmiyyətdə heç nəyə müvəffəq ola bilməyəcəksiniz. Siz elə bir qadın tapmalısınız ki, o həm gözəl, həm gənc, həm də zəngin olsun. Sizdə səmimi məhəbbət hissi oyanarsa, onu bir zinət kimi elə gizlədiniz ki, heç kəsin fikrinə belə gəlməsin, yoxsa məhv olarsınız. Əgər siz cəllad ola bilməsəniz, qurbanlığa çevrilərsiniz. Əgər qəlbinizdə bir məhəbbət doğarsa, bu sirri ən müqəddəs bir şey kimi qoruyun! Qəlbinizi açmaq istədiyiniz adamı bütün varlığı ilə tanımadan bu sirri ona açmayın. Sizdə hələ belə bir məhəbbət oyanmamışdır, lakin qabaqcadan onu qorumaq lazımdır, cəmiyyətə inanmamaq sizin üçün dərs olsun. Yaxşı qulaq asın, Miquel (o səmimi olaraq Ejenin adını yanlış söylədiyini sezmədi), iki qızın öz atalarını atmaqdan, bəlkə də, ölümünü arzu etməkdən daha dəhşətli bir şey var ki, o da iki bacının rəqabətidir. Resto kübar ailəyəndir, onun arvadını yüksək cəmiyyətdə qəbul edirlər, onu saraya belə təqdim etmişlər. Bax buna görə də, onun bacısı gözəl və zəngin Delfina, maliyyə canbazı de Nusingenin arvadı Delfina hirsindən özünü yırtır. Paxıllıq onu rahat yatmağa qoymur. Qrafinya de Resto bacısından on qat yuxarı qalxmışdır. Artıq onlar bacı deyillər, atalarını rədd etdikləri kimi, bir-birini də rədd etmişlər. Buna görədir ki, madam

de Nusingen mənim evimə daxil olmaq üçün Sen-Lazar küçəsindən tutmuş Qrenel küçəsinə qədər bütün palçıqı yalamağa hazırdır. O, ümidini de Marseyə bağlamışdı, onun vasitəsi ilə məqsədinə nail olmaq fikrində idi, o de Marseyə qul oldu, onu rahat qoymadı. De Marse isə onunla maraqlanmır. Əgər siz Delfinamı mənə təqdim etsəniz, onun məbudu siz olacaqsınız, o sizə ibadət edəcəkdir. Sonra mümkün olarsa, onu sevə bilərsiniz, sevməsəniz də, məqsədiniz üçün Delfinadan istifadə edin. Mən onu bir-iki dəfə böyük müsəmirədə qonaqlarla birlikdə qəbul edə bilərəm, lakin gündüz qəbul etmək mümkün deyil. Mənim onunla salamlamağım kifayətdir. Qrafinyanın qapısını isə siz Qorio atanın adını çəkməklə, öz əlinizlə qapamışsınız. Bəli, mənim əzizim, siz qrafinya de Restonun yanına iyirmi dəfə gedə bilərsiniz, lakin iyirmi dəfə onun evdə olmadığını sizə söyləyəcəklər. Sizi qəbul etməmək üçün əmr verilmişdir. Qoy Qorio ata sizi Delfina de Nusingenlə tanış eləsin. Gözəl Delfina sizin üçün bir pərdə olar. Qoy o, sevmək üçün sizi intixab etsin, bütün qadınlar sizi çılğıncasına sevecəklər. Onun rəqibləri də, ən yaxın rəfiqələri də sizi onun əlindən almaq üçün can atacaqlar. Şlyapalarımızın fasonlarını mənimsəməklə bizim ədalarımızı qəbul edəcəklərini zənn edən meşşan qadınlar kimi, onlar da başqalarının sevgililərini üstün tuturlar. Siz müvəffəqiyyət qazanaçaqsınız. Parisdə isə müvəffəqiyyət hər şeydir, müvəffəqiyyət hakimiyyətin açarıdır. Qadınlar sizin ağıl və istedadınıza qiymət qoyduqdan sonra kişilər də, məyusiyyət doğurmasanız, buna mütləq inancaqlar. O zaman siz hər şeyə müvəffəq olacaqsınız, bütün qapılar *üzünü açılacaqdır. O zaman siz özünüzlə anlayacaqsınız ki, bu kübar cəmiyyətdə yaşayanlar ancaq yalançılar və axmaqlardır. Nə axmaqlara, nə də yalançılara meyil etməyin. Bu tilsimli dünyaya daxil olmaq üçün Ariadnanın sapı* əvəzində mən öz adımı sizə verirəm. – Sonra başını qaldırıb şahənə bir nəzərlə Rastinyaka baxaraq:*

– Bu adı ləkələməyin, – dedi, – onu ləkəsiz qaytararsınız. Artıq gedin, məni yalnız buraxın! Biz qadınlar da bəzən döyüş meydanında vuruşuruq.

Ejen onun sözlərini kəsərək:

– Əgər sizin üçün sizin xatirinizə barıt anbarını partladacaq bir şəxsə ehtiyac olarsa...

Vikontessa soruşdu:

– O zaman nə ola bilər?

Ejen əlini döşünə qoydu. Kuzinasının təbəssümünə təbəssümlə cavab verərək, otaqdan çıxdı. Saat beş olardı. Ejen acımışdı, nahara gecikəcəyindən təlaşa düşdü. Bu təlaşın təsiri altında Paris küçələrindən quş kimi uçmaq ona ləzzət verirdi. Lakin bu cismani ləzzət qətiyyənin onun fikirlərə dalmasına mane olmurdu. O yaşda olan gəncələr nifrətlə təhqir edildiyi zaman qızıışmağa, hiddətlənməyə, bütün cəmiyyətə yumruq qaldıraraq “intiqa” deyərək bağırmağa başlasalar da, özlərinə inanmazlar, şübhə edirlər. Bu saat Ejenin qəlbini qrafinyanın bu sözləri əzir, çeynəyirdi: “Siz qrafinyanın qapısını öz əlinizlə bağladınız”. Ejen öz-özünə: Mən onun yanına gedəcəyəm, – dedi. – Madam de Bosean haqlı çıxarsa, məni qəbul etməmək üçün doğrudan da əmr verilmişsə... o zaman... o zaman qrafinya de Resto hər yerdə, bütün salonlarda mənə rast gələcəkdir. Mən şpaqa ilə döyüşməyi, güllə atmağı öyrənəcəyəm, onun Maksimini öldürəcəyəm!..” Şüuru isə hayqırırdı: “Bəs sən pulun varmı? Sən haradan pul tapacaqsan?” Birdən qrafinya de Restonun göz qapağında səpələnmiş sərvəti onun nəzərləri qarşısında bərq vurdu. O, Qorionun qızının, şübhəsiz, sevdiyi zinəti, hər yerdə parlayan qızıl, gözləri qamaşdıran qiymətli şeylərini, bir sözlə, ağıldan kəm bir şəxsin zinətinə, zəngin bir məşuqənin bədxərcliyini görürdü. Bu göz qamaşdıran xəyal de Boseanın əzəmətli mülkü qarşısında sönüb gedirdi. Ejenin Paris cəmiyyətinin yüksək dairələrinə uçan xəyalinin onun ağıl və vicdanını buxovlardan qurtararaq, ona çirkin fikirlər tələq edirdi. Artıq dünya onun gözləri qarşısında olduğu kimi görünürdü. Əxlaq və qanunun sərvət qarşısında aciz olduğunu, yəni *ultima ratio mundi*¹ yalnız pulun qüdrətində olduğunu görürdü. Votren haqlı idi. Öz-özünə: “Sərvət fəzilətdir!” – dedi.

Ejen Nev-Sent-Jenevyev küçəsinə çatdıqdan sonra tez yuxarı mərtəbəyə qalxdı, arabaçıya on frank vermək üçün yenə geri döndü, ürək bulandıran yemək otağına daxil oldu, tövlədə ot yeyən heyvanlar kimi xörəklərini yeyən kirayənişinləri gördü. Bu səfalət, yemək otağının bu mənzərəsi onda ikrah hissi oyatdı. Bu həddindən artıq kəskin keçid, bu son dərəcə kəskin təzad onun şöhrətpərəstlik meyillərinə daha da qüvvət verməli idi. Bir tərəfdə – ən zərif bir ictimai mühitin yaratdığı parlaq, cazibədar surətlər, gözəl sənət əsərlərinin və zinətli şeylərin

¹ Dünyanın esası, kökü (*lat.*)

çərçivəsi içində görünən canlı gənc simalar, ehtiraslı, şairanə şəxsiyyətlər, o biri tərəfdə isə – çirkab və səfalət içində canlanan məşum lövhələr, ehtiraslardan yalnız oyumbaz kəndirlərini və mexanizmlərini saxlamış insanlar görünürdü. Aldanmış bir qadının hiddəti sayəsində madam de Boseanın verdiyi məsləhətlər və kuzinasının cazibədar təklifləri yenə Ejenin hafizəsində canlandı, ehtiyac isə buna başqa bir məna verdi: sərvət qazanmaq üçün Ejen iki yanaşı xəndək qazmağı qərar etdi: o həm məhəbbətə, həm də elmə əsaslanmaq, həm kübar bir adam, həm də hüquq elmləri doktoru olmaq istəyirdi. O yenə də böyük uşağa bənzəyirdi. Bu iki xətt asimptot¹ olduğuna görə heç vaxt bir-birinə qovuşmayacaqdı.

Votren insan qəlbinin ən sirli guşələrinə nüfuz edən bir nəzərlə Rastinyaka baxaraq:

– Siz çox məyus görünürsünüz, cənab markiz, – dedi.

Rastinyak:

– Mən məni “cənab markiz” adlandıran şəxslərin zarafatlarına dözmək niyyətində deyiləm, – dedi. – Parisdə həqiqətən markiz olmaq üçün əldə yüz min livr mədaxilin olmalıdır, “Vokenin evində” yaşayanlar isə ehtimal ki, bəxti gətirənlər sırasında deyildirlər.

Votren Rastinyaka ata saymazyanalığı ilə baxdı, sanki o bunu demək istəyirdi: “Küçük! Mən sənə aşının suyunu verə bilərəm!” Bir az sonra Votren belə cavab verdi:

– Qanununuz qərardır, ehtimal ki, buna səbəb gözəl qrafinya de Restonun yanında müvəffəqiyyət qazana bilməməyinizdir.

Rastinyak bağırdı:

– Mən ona atasının bizimlə bir süfrə başında əyləşdiyini söylədiyimə görə, məni qəbul etməmək üçün əmr vermişdir!

Kirayənişinlər bir-birinin üzünə baxdılar. Qorio ata başını aşağı saldı və göz yaşlarını gizlicə sildi.

Qonşusuna müraciətlə:

– Tütününüz gözümə düşdü, – dedi.

Ejen vermişel fabrikantının yanında əyləşənə baxaraq:

– Qorio atanın xətrinə kim dəyər, əvəzini məndən alacağına əmin ola bilər, – dedi. – O bizim hamımızdan yaxşı adamdır. – Sonra madam Tayferə doğru dönərək: – Mən xanımları nəzərə almıram, – deyərək əlavə etdi.

¹ Kəsişməyən (*lat.*)

Bu sözlər hər şeyə yekun vurdu: Ejen bu sözləri elə ruhda söyləmişdi ki, hamı səsini kəsdi. Yalnız Votren istehza ilə dedi:

– Qorio atanı himayə altına almaq və onun məsul vəkili olmaq üçün şpaqa ilə yaxşı vuruşa bilməli və yaxşı güllə atmağı bacarmalıdır.

Ejen:

– Elə mən də bunu bacarmaq niyyətindəyəm, – deyə cavab verdi.

– Demək, siz bu gündən etibarən müharibə elan edirsiniz?

Rastinyak cavab verdi:

– Mümkündür. Lakin mən başqalarının gecələr nə ilə məşğul olduqlarını araşdırmaq niyyətində olmadığımı görə heç kəsə haqq-hesab verməyə borclu deyiləm.

Votren kəc bir nəzərlə Rastinyaka baxdı.

– Əziz oğlan, canbazların oyununa aldanmaq istəməyənlər canbazxananın içinə girməlidir, yoxsa kətan divarın yırtıqlarından baxmaqla kifayətlənməyin mənası yoxdur. – Sonra Ejenin yenə qızıxdığını görüb əlavə etdi:

– Bu söhbəti kəsək. Bu barədə başqa bir zaman, nə vaxt istəsəniz söhbət edə bilərik.

Nahar uzanır və məyus keçirdi. Rastinyakın sözlərindən tamam pərişan olan Qorio ata hamıda ona qarşı münasibətin dəyişdiyini, onu məsxərəyə qoyanların ağzını yumacaq bir cavan müdafiəçisi olduğunu anlamamışdı.

Vokey pıçıldadı:

– Belə çıxır ki, Qorio ata qrafinyanın atası imiş?

Rastinyak cavab verdi:

– O həm qrafinyanın, həm də baronessanın atasıdır.

Byanşon Ejənə dedi:

– O yalnız atalığa yarayar, mən onun başını yoxlamışam; başında ancaq bir şiş vardır ki, o da atalıq şişidir. Qorio əsil atalardandır.

Ejen olduqca ciddi görünürdü, Byanşonun zarafatı onu güldürmədi. O, madam de Boseanın məsləhətlərindən istifadə etmək niyyətində idi. Haradan pul tapmaq mümkün olduğunu düşünürdü. Onun gözləri qarşısında səhra kimi boş, həm də bolluq və edən həyat üfqi-ləri açılırdı. Bu tamaşa onun qəlbində təlaş və qayğı oyatmışdı. Nahardan sonra hamı yavaş-yavaş dağıldı, yemək otağında Ejen yalnız qaldı.

Qorio həyəcanlı səslə ona dedi:

– Demək, siz mənim qızım ilə görüşmüşsünüz?

Qocanın bu sözləri tələbəni ayıldı. Ejen Qorio atanın qolundan tutdu və dərin bir rıqqətlə ona baxaraq:

– Siz, – dedi, – çox yaxşı, ləyaqətli adamsınız. Qızlarınız haqqında sonra danışarıq.

Rastinyak Qorio atanı daha dinləmək istəmədiyindən ayağa durdu və otağına çəkilərək, anasına bu məktubu yazdı:

“Əziz ana! Mən sizdən yeni bir məhəbbət fədakarlığı xahiş etmək niyyətindəyəm. Hadisələrin gedişindən belə məlum olur ki, mən tezliklə özümə yaxşı bir vəziyyət yarada bilərəm. Mənə min iki yüz frank pul lazımdır, hər necə olursa olsun, mən bu pulu əldə etməliyəm. Atama bu xahişim haqqında heç bir söz söyləməzsən, – o, mane ola bilər, halbuki mən bu pulu tapmasam, tamamilə məyus olub, intihar edə bilərəm. Görüşdüyümüz zaman məsələnin nə yerdə olduğunu sənə söylərəm: mənim bu saatki vəziyyətimi başa salmaq üçün cild-cild kitablar yazmaq lazımdır. Mehriban ana, mən qumarda uduzmuşam, heç kəsə borcum da yoxdur, lakin sənə məne bəxş etdiyin bu həyat sənə üçün qiymətlidirsə, bu pulu mənim üçün tapmalısən. Bir sözlə, mən vikontessa de Boseanın evinə gedib-gəlirəm, o məni öz himayəsi altına almışdır. Mən cəmiyyətdə görünməliyəm, halbuki təmiz əlcək almaq üçün belə bir su da pulum yoxdur. Mən yalnız çörəklə dolana bilərəm, sudan başqa heç bir şey içməyə də bilərəm, lazım gələrsə ac da qala bilərəm, lakin bu məmləkətdə əkin əkmək üçün lazım olan alətlər olmasa, yaşamaq mümkün deyildir. Ya mən özümə bir yol açmalıyəm, ya da çirkab içində çürünməyə məcburam. Sizin məne necə böyük ümidlər bəslədiyinizi bilirəm, mən də az bir zamanda bu ümidləri doğrultmaq fikrindəyəm. Mehriban ana, babadan qalma bəzi qiymətli şeylərini sat; mən tez bir zamanda bunun əvəzini sənə qaytararam. Ailəmizin vəziyyəti məne yaxşıca məlumdur, hər halda mən sənənin bu fədakarlığımı layiqincə təqdir etməyəm. İnan ki, mən nəhaq yerə xahiş etmirəm, əgər belə olsaydı, mən insan deyil, eybəcər bir div olardım, Mənim xahişlərimi hər bir şeyə hökm edən bir ehtiyacın naləsi kimi qəbul et. Bizim bütün gələcəyimiz bu köməkdən asılıdır, mən bu pulla müharibə meydanına girmək niyyətindəyəm, çünki Parisdə yaşayanların həyatı daimi müharibədir. Əgər tək sənənin üçün bu məbləği toplamaq mümkün olmazsa, xalanın da krujevalarını satmaq lazım gələrsə, ona söyləyərsən ki, mən sonra daha yaxşı krujevalar göndərəm...” və sairə.

Ejen bacılarının ikisinə də məktub yazaraq, əmanətlərini ona göndərməyi xahiş etdi. Məqsədinə nail olmaq və eyni zamanda bacılarının böyük məmnuniyyətlə göstərə biləcəkləri bu fədakarlığın ailə içində müzakirə edilməsindən çekindirmək üçün Ejen gənc qəlbində hər zaman möhkəm və qayət ahəngdar olan namus tellərinə, bacılarının həssaslığına belə toxundu. Bununla belə, məktubları yazıb qurtarıqdan sonra Ejen təlatüm içində idi; o həyəcanlanır, uçunurdu. Gənc şöhrətpərəst səhrada itib gedən bu ruhların ləkəsiz alicənablığını yaxşı bilirdi, odur ki, bacılarının üzərinə nə qədər ağır yük qoyduğunu anlıyır. Onlar öz sevimli qardaşlarına bu fədakarlığı göstərməkdən həzz alacaq, kaşanenin sakit bir guşəsində gizli söhbətlər edəcəklər. Ejenin düşüncəsi birdən işıqlandı və bacıları cüzi sərvətlərini gizlicə hesabladıqları halda gözüne göründü. O, bacılarının pulu inkoqnitə göndərmək üçün qız hiyləsi işlətdiklərini və geniş ürək sahibi olduqlarını göstərmək üçün ilk dəfə hiyləgərlik etdiklərini görürdü. Öz-özünə: "Bacı könlü təmiz almaz daşı, sonsuz mehribanlıqdır!" – deyirdi. O, yazdığından həya etməyə başlayırdı. Ah, onlar vəcdlə dualar söyləyəcək, pak bir qəlb, təmiz bir məhəbbətlə əllərini göylərə qaldıracaqlar! Əgər anası pulun hamısını göndərə bilməzsə, necə dərd çəkəcəkdirdi! Bütün bu gözəl hisslər, bütün fədakarlıqlar Delfina de Nusingenə müvəffəq olmaq üçün yalnız bir pillə idi. Ejenin gözlərindən bir neçə damcı gözyaşı axdı, bu, müqəddəs ailə mehrabına atılan son müşk toxumları idi. O, dərin bir ümitsizlik içində otağı dolaşırdı. Qorio ata qapının arasından onun otaqda gəzişdiyini görüb içəri girdi.

– Sizə nə olmuşdur? – deyə soruşdu.

– Ah, عزیز qonşum, siz ata olduğunuz kimi, mən də hələ həm oğul, həm də qardaşam. Siz qrafinya Anastazi üçün qorxmaqda haqlısınız, o, Maksim de Tray adlı bir şəxsin əlində oyuncaqdır, de Tray qızımızı məhv edəcəkdir.

Qorio ata nə isə mırıldanaraq çıxdı, lakin Ejen bu sözlərin mənasını anlaya bilmədi.

Ertəsi gün Rastinyak öz məktublarını yola salmaq üçün poçta getdi. O, axırıncı dəqiqəyədək tərəddüd keçirirdi. Lakin axırda məktubları poçt qutusuna salıb dedi: "Mənim bəxtim gətirəcəkdir!" Onun sifətində oyunçunun, böyük bir sərkərdənin ifadəsi vardı. Lakin bu ifadə qəzavü-qədərle bağlıdır; o çox zaman insanı qurtuluşa deyil, fəlakətə sürükləyir.

Bir neçə gündən sonra Ejen qrafinya de Restonun yanına getdisə də, onu qəbul etmədilər. O üç dəfə oraya getdi, lakin hər dəfə, Maksim de Trayın orada olmadığı saatlarda getsə belə, qapını onun üçün açmadılar. Vikontessa haqlı idi. Tələbə oxumağı atdı. O, mühazirələrə ancaq adını siyahıda qeyd etdirmək üçün gəlir, sonra işə çıxıb gedirdi. Başqa tələbələr kimi o da özünə yalnız bir şeylə təsəlli verirdi. O da öz məşğələlərini başqa tələbələr kimi imtahan verəcəyi vaxta qədər təxirə saldı. Ejen ikinci və üçüncü kursun mühazirələrinə qeyd olunaraq, axırda dərslə ciddi məşğul olmağa və bir oturma hüquq fakültəsinin bütün kursunu keçməyə qərar verdi. Bunun sayəsində onun ixtiyarında on beş ay vardı ki, bu müddət ərzində Paris dənizində sərbəst üzə bilər, qadınları ovlamaqla, yaxud sərvət üçün qarmaq atmaqla məşğul ola bilirdi.

Ejen son həftə ərzində iki dəfə madam de Boseanı ziyarət etdi; lakin o həmişə markiz d'Axudanın karetası həyətdən çıxdıqdan sonra gələrdi. Bütün Sen-Jermen qəsəbəsində ən şairanə və məşhur qadın sayılan vikontessa, d'Axuda-Pinto ilə madmazel Roşfidin adaxlanmasını təxirə salmağa müvəffəq olmaqla, hələ az bir müddətə döyüş meydanından çekilmirdi. Lakin səadətini itirmək qorxusunun yaratdığı çox acı hisslərlə dolu olan bu günlər fəlakəti daha da sürətləndirməli idi. Markiz d'Axuda-Pinto və Roşfid ailəsi vikontessa ilə aralarında yaranan nifaq və sülhə başqa bir mənə və əhəmiyyət verirdilər. Onlar madam de Boseanın bu adaxlanma fikrini öyrənəcəyinə və öz səhər məclislərini insan həyatında fitrən təyin edilmiş bir hadisəyə qurban verəcəyinə ümid bəsləyirdilər. Bu surətlə d'Axuda, hər gün ən müqəddəs vədlər verərək mezhəkə oynayırdı, vikontessa isə həvəslə bu yalana tabe olurdu. Ən yaxşı rəfiqəsi hersoginya de Lanje belə demişdi ki: "O, şərəflə pencərədən özünü atmaq əvəzinə, sadəcə pilləkəndən yuvarlanmışdır". Hər necə olursa olsun, günəşin son şüaları hələ sönməmişdi, vikontessa hələ Parisdə yaşayırdı, kuzeninə mövhum bir məhəbbət bəsləyərək, ona vacib xidmətlər göstərə bilmişdi. Ejen isə qadının heç kəsin gözlərində nə mərhəmət, nə də həqiqi təsəlli görmədiyi bir zamanda vikontessaya böyük sədaqət və hüsn-təvəccöh göstərmişdi. Kişi belə bir zamanda mehriban sözlər söylərsə, bunu ancaq müəyyən məqsədlə edir.

Rastinyak Nusingenin evində yaşamazdan qabaq öz şahmat taxtasındaki vəziyyəti diqqətlə öyrənmək istəyirdi. O, bu məqsədlə Qorio

atanın əvvəlki həyatını aydınlaşdırmağa çalışmış və aşağıdakı dəqiq məlumatı toplamışdı.

Jan-Joaşim Qorio inqilabdan əvvəl vermişel fabrikində sadəcə fəhlə imiş. Qənaətcil, təşəbbüskar adam olduğundan, 1789-cu ildə birinci üsyanın təsadüfən qurbanı olan sahibkarının müəssisəsini tamamilə öz əlinə keçirir. Qorio Jüsyen küçəsində, taxıl bazarının yaxınlığında yerləşərək, böyük bir məharətlə seksiya sədrliyini öz əlinə keçirməklə, bu təhlükəli dövrdə ən nüfuzlu adamların himayəsi altında öz ticarətini təmin edir. Onun sərvətinin əsasını da bu hiyləgər siyasət qoymuşdu: onun varlanmağı həqiqətən, yaxud qəsdən yaradılmış aclıq dövründə, Parisdə çörəyin qiyməti çox yuxarı qalxdığı bir zamanda başlamışdı. İnsanlar çörəkçi dükanlarının qarşısında döyüşdüüyü, bir-birini öldürdüyü zamanda, bəzi adamlar səs-küy salmadan baqqaliyyə dükanlarındakı makaronları satın alırdılar. Vətəndaş Qorio bir ilin ərzində alverçiyə iri sərmayənin verdiyi imtiyazlardan istifadə edərək, ticarətlə məşğul olmağa imkan yaradan bir kapital qazanmışdı. Onun taleyi yalnız nisbətən qabiliyyətli adamların taleyinə bənzəyirdi. Onun həyatını xilas edən də elə adi adam olması idi. Bundan başqa, onun varlanmağı artıq sərvətin heç kəsdə paxıllıq oyatmadığı və varlı şöhrəti qazanmaq təhlükəli olmadığı bir zamanda aydınlaşmışdı. Anlaşıldığına görə, o bütün aqlını, istedadını taxıl alverinə vermişdi. Taxıl, un, yarma söhbəti düşəndə, bunların keyfiyyəti, haradan gətirilməsi, saxlanılması qabaqcadan qiymətinin təyin edilməsi, quraqlıq, yaxud məhsullu il olacağıın təyin edilməsi, taxılın ucuz alınması, Siciliyada, Ukraynada tədarük görülməsi məsələsi gələndə heç kəs onunla rəqabət edə bilməzdi. Onun öz işlərini necə idarə etməsini, taxıl idxalı və ixracı qanunlarına necə mənə verməsini, bu qanunları öyrənməsini, nöqsanlarını görməsini bilənlər Qorionun nazir olmağa layiq olduğunu zənn edirdilər. Məqsədinə çatmaqda səbirli, fəal, mətin, möhkəm və cəld Qorio alıcı quş kimi ayıq idi, hər şeyi qabaqlar, hər şeyi əvvəlcədən bilir, hər şeyi gizlədərdi. O, niyyətlərində diplomat, səfərlərində bir əsgər idi. Lakin Qorio bu xüsusi sahədən, boş vaxtlarında astanada əyləşib qapısına söykəndiyi sadə və qaranlıq dükanından xarici aləmə çıxdığı zamanlar yenə dönüb küt və yonulmamış bir fəhlə olar, sadə şeyləri belə başa düşə bilməz, mənəvi zövqlərə yabançı qalar, teatrda mürgülər, yalnız öz kütlüyü

ilə qüvvətli olan Paris Dolibanlarına bənzərdi. Bu növ adamların hamısı bir-birinə oxşar. Lakin onların qəlbində çox zaman ülvi hisslərə təsadüf etmək mümkündür. Vermişel fabrikantının qəlbində də iki hiss hökm sürürdü. Beynini taxıl ticarəti məşğul etdiyi kimi, qəlbinin bütün hərərətini də bu iki hiss ələ keçirmişdi. Arvadı Bride yaşayan varlı bir fermerin yeganə qızı idi. Qorio bu qadını nəhayətsiz məhəbbətlə, dini bir pərəstişkarlıqla sevdi. O öz təbiəti ilə təzad təşkil edən bu incə və qüvvətli, həssas və sevimli qadına heyran və məftun idi. Kişilərə məxsus bir hiss varsa, o da hər saat zəif bir xilqətə göstərdiyi himayədən doğan qürur hissidir. Bütün namuslu insanların feyz aldığı bir qadına bəslədiyi məhəbbəti və səmimi minnətdarlığı da nəzərə alsanız, insan mənəviyyatında baş verən bir çox qəribə hadisələri anlarız. Yeddi il xoşbəxt yaşadıqdan sonra vermişel fabrikantı bədbəxtlikdən öz arvadını itirdi: o artıq Qorioya yalnız hissiyyət aləmində deyil, başqa sahələrdə də hökmranlıq etməyə başlayırdı. Bəlkə də, o, Qorionun bu mühafizəkar təbiətini inkişaf etdirə biləcək, onda varlıq və həyatı anlamaq qabiliyyəti oyada biləcəkdə. Arvadı öləndən sonra Qorionun atalıq hissi bütün sədləri aşmış oldu. O, ölümün səfil qoyduğu məhəbbətini qızlarına verdi, qızlar da ilk zamanlar onun bu atalıq məhəbbətini tamamilə təmin edirdilər. Tacirlər də, fermerlər də öz qızlarını ona ərə vermək üçün can atırdılar, lakin o, əlverişli təklifləri belə rədd edərək, dul qalmağı qərara aldı. Qorionun etimad bəslədiyi yeganə bir şəxs vardısı, o da qayınatası idi. Qayınatasının dediyinə görə, Qorio, məhrum arvadına öz vəfa və sədəqətini saxlamağa and içmişdi. Taxıl bazarındakı alverçilər vermişel fabrikantının bu ülvi qızgınlığını başa düşməz, onu yalnız məsxərəyə qoyardılar, hətta ona gülməli bir ad belə qoymuşdular. Lakin bir dəfə alverçilərdən biri, dükanda bir az içdikdən sonra bu gülməli adı ucadan ona söylədiyi zaman vermişel fabrikantı ona elə bir yumruq ilişdirmişdi ki, o, Oblen küçəsindəki tumbanın üstünə yuvarlanmışdı. Qorionun öz qızlarına bəslədiyi sonsuz, təlaşlı və həssas məhəbbət hər yerdə şöhrət qazanmışdı. Bir dəfə Qorionun rəqiblərindən biri, onu bazardan uzaqlaşdırmaq və tək qalıb qiymətlərə təsir etmək məqsədi ilə, Qorioya Delfinanın kabriolet altında qaldığını söyləmişdi. Ölü kimi sapsarı saralan vermişel fabrikantı dərhal bazarı tərk etmişdi. Bu yalançı təlaşın onda yaratdığı zidd hisslər çarpışmasından Qorio

bir neçə gün yatağından dura bilmədi. Qorio bu adamı yumruqla öldürməsə də, yalançının böhranlı vəziyyətindən istifadə edərək, onu iflasa uğratmış və bazardan həmişəlik qovmuşdu.

Təbiidir ki, hər iki qızın tərbiyəsi mənasız şəkildə inkişaf edirdi. İldə altmış min frankdan artıq mədaxili olan Qorio, özünə min yüz frank belə sərf etməzdi, lakin qızlarının hər arzusunu yerinə yetirməyi özü üçün səadət sayardı: ən yaxşı müəllimlər gözəl tərbiyənin tələb etdiyi bütün qabiliyyətləri Qorionun qızlarına aşılamağı borclu idilər. Qızların bir mürəbbiyəsi vardı, xoşbəxtlikdən, bu, ağıllı və sağlam zövqlü bir qadın idi. Üçü də bir yerdə at sürür, karetada gəzər, varlı bir kübarın məşuqələri kimi yaşardı. Onlar nə arzulasaydılar, nə qədər bahalı olursa olsun, dərhal ataları bu arzunu yerinə yetirərdi. O öz səxavəti qarşısında qızlarından yalnız mehribanlıq və nəvaziş gözləyirdi. Zavallı öz qızlarını mələk kimi bəsləməklə, onları öz fövqünə qaldırdı. O, qızlarının verdiyi iztirab və əziyyəti belə sevərdi. Öz gözəlliyi ilə qraf de Restonu məftun edən Anastazi aristokrat dairələrinə can atırdı. Yüksək cəmiyyətlərdə dolaşmaq məqsədi ilə öz ata evini terk etmişdi. Delfina isə pul sevirdi. O, alman nəsindən, Müqəddəs Roma imperiyası* baronlarından olan bankir Nusingenə erə getdi. Qorio isə vermışel fabrikanlığında qalmışdı. Ancaq bir az sonra istər kürekənləri, istərsə də qızları Qorionun yenə də ticarətlə məşğul olmasına həqarət kimi baxmağa başladılar, halbuki ticarət Qorionun canı, həyatının mənası idi. Onlar Qoriodan ticarəti atmağı tələb etsələr də, qoca beş il onlara təslim olmadı. Nəhayət, güzeştə gedib, alveri atdı, müəssisəni satdı və onun pulu ilə, bir də son illərin mədaxili ilə gələcək məişətini təmin etdi. Madam Vokenin hesabına görə, Qorionun kapitalı ildə səkkiz min – on min livr gəlir verə bilərdi. Qızları ərlerinin tələbi ilə atalarını öz evlərindən qovdular, onu açıqdan-açığa qəbul etməkdən belə çəkindikilər. Bunu gören Qorio, dərddən şiddətdən baş götürüb pansiona qaçmışdı.

Rastinyakın Qorio ata haqqında toplaya bildiyi məlumat ancaq bu idi. Bu məlumatı ona verən, vaxtilə Qorionun müəssisəsini satın almış cənab Müre adlı bir şəxs idi. Beləliklə, hersoginya de Lanjenin Rastinyakın yanında söylədiyi fərziyyələr təsdiq edilirdi. Biz bununla Paris həyatının məchul, lakin dəhşətli bir faciəsinin hekayətini tamamlaya bilərik.

Dekabr ayının birinci həftəsinin sonlarında Rastinyak iki məktub aldı. Məktublardan biri anasından, o biri isə böyük bacısı Lauradan idi. O, yaxşıca tanıdığı bu xətləri gördüyü zaman ürəyi həm sevincindən, həm də qorxudan çırpındı. Xəfif kağız vərəqlərində onun bütün ümidlərinə hökm verilirdi: ya həyat, ya ölüm. Anasının və bacılarının yoxsulluğunu xatırladıqda, o, dəhşətə gəlirdi, lakin onların müstəsna bir məhəbbətlə sevdiklərini qabaqcadan bildiyindən, son damla qanlarını sormağdan qorxmaya da bilirdi. Anası məktubunda yazırdı ki:

“Mənim əziz oğlum, mən sənə xahiş etdiyini göndərirəm. Bu pulu qənaətlə xərclə, çünki mən səni ölümdən xilas etmək üçün belə, atana bu sirri açmadan bu qədər pulu göndərmək iqtidarında deyiləm. Sirri atana açmaq isə ailə həyatımızı tamamilə pozmaq deməkdir. Yenidən pul tapmaq üçün biz mülkümüzü girov qoymağa məcbur olardıq. Sənin məqsədlərini bilmədiyimdən, heç bir rəy söyləmək iqtidarında deyiləm. Lakin bu necə bir məqsəddir ki, sən anana belə xəbər verməkdən qorxursan? Bunun üçün cild-cild kitablar yazmağa ehtiyac yoxdur, analara bir söz belə kifayətdir, bir söz belə məni məchuliyət iztirabından xilas edə bilər. Məktubun mənə ağır təsir bağışladığını səndən gizlədə bilmərəm. Mehriban oğlum, mənim qəlbimə bu qorxu hissini salmağa səni nə vadar etdi? Görünür ki, sən bu məktubu yazdıqca çox iztirablar keçirmisən, çünki mən də sənin məktubunu oxuduqca iztirab içində çırpınırdım. Sən özün üçün nə kimi bir məslək seçmək fikrindəsən? Sənin həyatın, sənin səadətin həqiqətdə olduğu kimi deyil. Başqa bir donda görünmək zəruriyyətindən asılı olmazmı, qüvvətindən artıq pul sərf etmədən və dərslərin üçün qiymətli olan vaxtını puç etmədən, məclislərində iştirak etmək mümkün olmayan insanlarla oturmağa məcbur olmazsanmı? Mənim mehriban Ejenim, inan ana ürəyinə: əyri yol xeyrə çıxarmaz. Sənin vəziyyətində olan gənclərin yeganə bir yolu varsa, o da səbir və tərki-dünyadır. Mən səni qətiyyənlə danlamaq fikrində deyiləm, mən öz hədiyyəmizə heç bir acı şey qarışdırmaq istəmirəm. Mənim sözlərim inanan və hər bir şeyi nəzərə alan ananın ürək sözləridir. Əgər sən öz vəzifəni bilir-sənsə, sənin saf qəlbini, gözəl məqsədlərini anandan başqa kim yaxşı bilər? Ona görə, oğlum, mən sənə qorxmadan ancaq bunu deyə bilərəm: get, mənim əzizim, yolun uğurlu olsun! Mən yalnız ana olduğum

üçün qorxuram, lakin hər addımını bizim xeyir-duamız izləyəcəkdir. Ehtiyatlı ol, mənim mehriban oğlum. Sən mərd adamlar kimi ağıllı olmalısan, çünki beş nəfərin taleyi sənin əlindədir, sənin səadətində isə bizim səadətimizdir. Təşəbbüslərində sənə kömək etmək üçün biz Allaha yalvarırıq. Marsilyak xalan bu məsələdə fəvqəladə bir mərhəmət göstərdi. Sənin mənə əlcək haqqında yazdığını o özü başa düşmüşdü. O şadlıqla deyirdi ki: “Bəli, bacı oğlu mənim zəif damarımdır!” Ejen, xalanı həmişə sevmək sənin borcundur: onun sənə xatirinə nələr etdiyini yalnız sən müvəffəqiyyət qazandıqdan sonra eşidərsən, müvəffəqiyyət qazana bilmədikdə isə onun verdiyi pullar daim sənə əllərini yandıracaq. Siz uşaqlar yadigar olan şeylərdən məhrum olmağın nə demək olduğunu başa düşməzsiniz! Lakin sizin xatiriniz üçün biz nələr fəda etmirik?! Xalan sənə alından öpür və arzu edir ki, sən bu busə ilə həmişə müvəffəqiyyət qazanmaq iqtidarında olasan. Mərhəmətli, gözəl xalan, revmatizmi olmasaydı, bu sözləri özü sənə yazardı. Atan sağ və salamətdir. Bacılarından daha danışmıram: Laura özü sənə məktub yazır. Qoy o, ailəmizdəki xırda hadisələri sənə xəbər verməkdən zövq alsın. Tanrı sənə müvəffəqiyyət versin! Ah, Ejen, sən mütləq müvəffəqiyyət qazanmalısan! Mən sənə dərdindən özümü o qədər həlak etmişəm ki, müvəffəqiyyət qazana bilməsən, artıq dözə bilməyəcəyəm. Mən, oğluna verə biləcəyi sərvətin həsrətini çəkən yoxsul anaların dərdini duydum. Əlvida, oğlum! Bizi nigaran qoyma, hərərətli ana busəsini qəbul et”.

Ejen məktubu oxuyub qurtardığı zaman yanaqlarından gözyaşı axırdı. O, Qorio atanın öz qızının vekselinə ödəmək üçün gümüş qabları əzdiyini və aparıb zərgərə satmağını düşünürdü. O, öz-özünə: “Sənə anan da öz cəvahiratını sənə üçün “əzib” satmışdır, – deyirdi. – Xalan da, ehtimal, öz ailə yadigarlarını satarkən çox ağlamışdır! Bəs sənə Anastazini töhmət etməyə nə haqqın var? O öz məşuqu üçün etdiyini sən də öz xudbin gələcəyin üçün etmədinmi? İndi söylə, hansınız daha yaxşısiniz: sən, yoxsa o?” Tələbə, üreyinin od içində yanıb kül olduğunu hiss edirdi. O, cəmiyyət həyatından belə əl çəkmək, bu pulları geri qaytarmaq istəyirdi. O, gizli vicdan əzabları, namuslu və gözəl hisslər duyurdu. Bu hissləri öz yaxın adamları haqqında rəy yürüdən insanlar təqdir etmək iqtidarında deyillər. Halbuki onların xatiri üçün yer üzündəki ədalət məhkəməsinin məhkum

etdiyi canilərə belə göylərdəki mələklər bəraət qazandırmağa hazırdır. Rastinyak bacısının məktubunu açdı. Məktub məsum və lətif cümlələrlə yazılmışdı. Rastinyakın üreyi açıldı.

“Əziz qardaşım, sənə məktubun lap yerinə düşdü. Mən də, Aqata da, öz pullarımızı xərcləmək niyyətində idik, ancaq nə almaq barəsində münaqişəmiz oldu, nə alacağımıza qərar verə bilmədik. Sən də öz ağasının saatlarını yerə salan İspaniya kralı xidmətçisi kimi öz məqsədinə nail oldun: sən bizim aramızda saziş yaratdın. Biz həqiqətən hansı arzumuzu yerinə yetirmək üstündə savaşırdıq, lakin hər ikimizin arzumuzu birləşdirəcək bir şey ağılımıza belə gəlmirdi, əzizim Ejen. Aqata sevincindən atılıb-düşməyə başladı. Bir sözlə, biz bütün günü başımızı itirmişdik, xalamızın dili ilə desək, bu o qədər gözə çarpırdı ki, nəhayət, anam ciddi bir halla bizdən soruşdu: “Qızlar, sizə nə olub?” Əgər anam bizi azacıq danlamış olsaydı, zənnimcə, biz daha məmnun olardıq. Sevdikləri adamın yolunda əziyyət çəkmək qadınlar üçün böyük fərəhdır. Yalnız mən, fərəhlənməyimə baxmayaraq, bir az fikrə daldım, məyus oldum. Görünür, mən yaxşı arvad olmayacağam – çox bədxərcəm. Mən bir az bundan əvvəl özüm üçün iki kəmə, bir də korsetimizdəki dəlikləri almaq üçün qəşəng bir burğu almışdım, bunun da nəticəsində mənim pulum şişman Aqatanın pulundan az oldu. Aqata qənaəti sevir, sağsağan kimi pulları yığıb təpə düzəldir, odur ki, onun iki yüz frankı vardı! Mənim isə yazıq dostum, ancaq yüz əlli frankım qalmışdır. Mən haqlı olaraq cəzami aldım, kəmərimi quyuya atmaq belə istəyirdim, bu kəməri taxmaq artıq mənim üçün mümkün deyildir. Mən sənə pulunu oğurlamışdım. Amma Aqata çox yaxşı qızıdır, o mənə dedi ki: “Bu üç yüz əlli frankı ikimizin adından göndərərək!” Mən sənə əhvalatın gedişini təfəsilatı ilə söyləmədim, amma sənə sifarişini yerinə yetirmək üçün bilirsənmi nə etdik? İkimiz də pulumuzu götürüb gəzməyə çıxdıq, lakin böyük yola çıxar çıxmaz, yüyürə-yüyürə Rüşkə getdik, pulları Kral poçt idarəsinin müdiri cənab Qrimbertə verdik. Geriyə döndüyümüz zaman qaranquş kimi qanad çalıb uçurduq. Aqata mənə dedi ki: “Bəlkə xoşbəxtliyimizdən belə quş kimi uçuruq?” Biz bir-birimizə çox şeylər söylədik, ancaq bu sözləri, cənab parisli, mən sizə təkrar etməyəcəyəm, çünki bizim söhbətimizdə siz son dərəcə böyük rol oynayırdınız. Ah, mənim əziz qardaşım, biz sənə çox sevirik, vəssalam. Qaldı ki, sirrin açılmadığından heç qorxma, çünki xalanın dediyinə görə, bizim kimi saman

altından su buraxanlar hər şeyi, hətta sükut etməyi belə bacarar. Anamla xalam sirli bir şəkildə Anqulemə yola düşdülər, səfərlərinin yüksək siyasi qayələrindən bir kəlmə belə bizə danışmadılar. Onlar getməmişdən əvvəl uzun müddət məşvərat etdilər, bu məşvərətə nə biz, nə də cənab baron buraxılmamışdı. Rastinyak məmləkətində başlarda böyük fikirlər dolaşır. İnfantlar yenə əvvəlki kimi kraliçə həzrətləri üçün muslindən hörmə çiçəkli paltar tikməklə məşğuldur. Paltar çox gizli tikilir. Yalnız iki ətəyini tikmək qalmışdır. Veatey tərəfdə divar çəkməmək üçün qərar çıxarılmışdır, orada ancaq balaca bir hasar olacaqdır. Qara camaat bunun sayəsində meyvədən və üzüm salxımlarından məhrum edilsə də, xaricilər üçün gözəl bir mənzərə yaradılacaqdır. Vəliəhdin cib yaylığına ehtiyacı varsa, məlumu olsun ki, dul kraliçə de Marsilyak Pompeya və Kerkulanum* adı ilə şöhrət qazanan xəzinələrini araşdırdıqdan sonra çoxdan unutmduğu əla bir holland kətanı tapmışdır. Şahzadə xanımlar Laura və Aqata həmişəki kimi qəşəng əllərini, tynələrini və saplarını onun tıxtıyarına vermişlər. Gənc şahzadə don Anri ilə don Qabriell yenə də köhnə pis vərdişlərindən əl çəkməyib, çoxlu üzüm mürəbbəsi yeyir, bacılarını hirsəndirir, heç şey oxumur, quş yuvalarını dağıdır, səsküy salır, dövlətin qanun-qaydalarını pozaraq, cavan söyüd budaqlarını kəsib doğrayırlar. Roma papasının nunsisi, başqa təbirlə, bizim keşiş, imla dərsi əvəzinə yenə əvvəlki kimi boş-boşuna dolaşacaqlarsa, kilsədən məhrum edəcəyini onlara bildirmişdir. Xudahafiz, mehriban qardaşım, heç bir məktub bu məktub kimi başdan-baş sənin səadətin üçün dualar və məmnum bir məhəbbətlə dolu olmamışdır. Buraya yolun düşərsə, bizə çox söhbətlər etməli olacaqsan. Mən sənə böyük bacınam. Mənə hər şeyi danışarsan! Xalam sənə yüksək cəmiyyətdə müvəffəqiyyət qazandıqına işarə edir.

Həm xanım haqqında danışır, başqalarını yada salan yoxdur.

Öz aramızda qalsın, Ejen! Əgər istəyirsənsə, biz özümüza cib yaylığı tikmərik, sənə üçün köynək tikərik. Bu barədə bizə tez cavab yaz. Əgər sən yaxşı tikilmiş, qəşəng köynək istəyirsənsə, biz dərhal əyləşib, köynəkləri tikməyə başlamalıyıq. Əgər Parisdə bizə məlum olmayan fasonlar varsa, tez bizə göndər, xüsusilə manjet fasonu bizi çox maraqlandırır. Əlvida, əlvida, azizim! Səni, alının sol tərəfindən yalnız mənə aid olan yerindən öpürəm. Mən Aqataya təmiz kağız vərəqi vermişəm, mənə sənə yazdığımı oxumamağı vəd etmişdir. Lakin mənə

məktubumu oxumayacağına əmin olmaq üçün, yanında dayanıb məktubu yazıb qurtarmağını gözləyəcəyəm. Səni sevən bacın.

Laura de Rastinyak"

Ejen öz-özünə: "Bəli, bəli, – deyirdi, sərvət, nə olursa olsun, sərvət! Heç bir cəvahirat bu vəfalı məhəbbəti əvəz edə bilməz. Ah, mən onlara bütün dünyanın səadətinə birdəfəlik vermək istərdim!"

Bir az sükutdan sonra yenə dedi:

"Min beş yüz frank! Bu pulun hər biri hədəfə dəyməlidir! Laura haqlıdır. Doğrudan da, köynəklərimin hamısı sadə kətandan tikilmişdir. Başqasına səadəət bəxş etmək üçün qız oğru kimi hiyləgər olur. Saf ürəkli bacım mənə qaygımı çəkir. O, bu dünyadakı günahları anlamayan, lakin bağışlayan bir mələkdir".

Artıq yüksək cəmiyyətə onun yolu açılmışdı. Dərhal dərzi çağırılmış, danışdırılmış, tabe edilmişdi. Rastinyak Maksim de Trayı görərgörməz gənclərin həyatında dərzinin necə böyük təsiri olduğunu anlamışdı. Əfsus! Dərzi haqqındakı məfhumların arasında orta hədd yoxdur. Dərzinin işindən məlum olur ki, o ya sənənin dostudur, ya da qatı düşmənin. Ejenin tapdığı dərzi öz sənətinin qanun-qaydalarını bildiyindən, başa düşürdü ki, özünə, gənclərin bugünkü həyatı ilə gələcək həyatı arasında bir həlqə kimi baxmalıdır. Minnətdar Rastinyak, sonralar məzəli sözlər söyləməkdə mahir olduğundan, bu dərzi haqqında söylədiyi sözlə onun karyerasını təmin etmişdi. Rastinyak demişdi:

– Onun tikdiyi iki şalvar ildə iyirmi min mədaxil verən nişanlı tapmağa imkan vermişdi.

Min beş yüz frank və ürəyin istədiyi qədər paltar! Bu dəqiqədə yoxsul cənublu heç nəyə şübhə etmirdi. Nahar etmək üçün aşağıya düşərkən, bir az pulu olan gənclərə məxsus görünüşü vardı. Tələbənin cibinə pul düşər-düşməz, dərhal kefi fantastik bir zirvəyə qalxar. Dərhal yerışı yaxşılaşar, o öz hərəkətləri üçün bir istinadgah tapar, hər şeyə açıq gözlə baxar, hərəkətlərində sürət əmələ gələr. Düənə o, qorxaq, miskin, hər təhqirə dözən bir gənc idi, bu gün isə lap baş naziri döyməyə qadirdir. O, artıq fəvqəladə hal keçirir: o hər şeyi arzu edir və hər şeyi etmək iqtidarındadır, arzuları bir-birinə qarışır, şad, səxavətli, həyəcanlı görünür. Bir sözlə, qanadsız bir quş qanadlanıb fəzalarda uçurdu. Pulsuz tələbə, min bir təhlükədən keçərək

sümük oğurlayan, gəmirə-gəmirə sümüyün iliyini soran və yenə yoluna davam edən bir it kimi, nəşədən bir zərrə götürüb, atüstü istifadə edər. Lakin cibində içi dolu kisəsi cingildəyən bir gənc nəşəni uzadar, özündən məmnun qalar, göylərdə uçar, “yoxsulluq” sözünü belə unudar. Bütün Paris onun ixtiyarındadır. Bu elə bir dövrdür ki, bu dövrdə hər şey parlayır, qığılcım və alov saçır. Kişilərin və arvadların bihudə sərf etdikləri coşqun bir qüvvənin cövlan etdiyi dövr! Həyatın zövqlərini yalnız qat-qat artıran borclar, təhlükələr! Senanın Sen-Jak küçəsi ilə Sen-Pyer küçəsi arasındakı sol sahilini tanımayanlar insan həyatında heç şey başa düşməzlər.

Rastinyak həresi bir liara olan bışmış armudları Vokenin pansionunda yediyi zaman düşünürdü:

– Ah! Paris xanımları bilsəydilər, məhəbbət axtarmaq üçün buraya gələrdilər!

Bu zaman “Kral poçt idarəsinin” qasidi şebəkəli bağ qapısının zəngini çalıb, yemək otağına daxil oldu. O, cənab Ejen de Rastinyakı xəbər aldı, ona iki kisə verərək, imza atmaq üçün qəbz təqdim etdi. Votrenin gözləri parladı, Rastinyaka elə baxdı ki, elə bil onu qamçı ilə vurdu.

Votren:

– İndi sizin şpaqa döyüşü və güllə atmaq dərslərinin haqqını vermək üçün pulunuz var, – dedi.

Madam Voke, kisələri nəzərdən keçirib:

– Qalionlar* gəlib çıxdı! – dedi.

Madmazel Mişono, hərisliyini bürüzə verməmək üçün pula tərəf baxmaqdan ehtiyat edirdi.

Madam Kutür:

– Ananız səxavətlidir, – dedi.

Puare təkrar etdi:

– Ananız səxavətlidir.

Votren dedi:

– Bəli, anacığaz öz qanını vermişdir. İndi atınızı çapa bilərsiniz, cəmiyyətdə dolaşa bilərsiniz, qarmaqla varlı nişanlı tapa bilərsiniz, saçları şaftalı çiçəkləri ilə bəzənmiş qrafinyalarla rəqs edə bilərsiniz. Lakin mənim məsləhətimi unutmayın, cavan oğlan, güllə atmağa tez-tez gedin.

Votren düşməni hədəfə alan adam kimi hərəkət etdi. Rastinyak qasidə bəxşiş vermək istədisə də, cibində bir şey tapmadı. Votren cibini yoxlayıb qasidə iyirmi su atdı. Tələbəyə baxaraq:

– Siz hər vaxt kredit götürə bilərsiniz, – dedi.

Rastinyak ona təşəkkür etməyə məcbur oldu. Halbuki Ejen, madam de Boseanın yanından gəldiyi gün Votrenlə toqquşduqdan sonra artıq bu adamdan zəhləsi gedirdi. Votrenlə Rastinyak bir həftə bir-birinə rast gələndə salamlaşmaz, ancaq bir-birinin hərəkətlərini izləyirdilər. Ejen nahaq yerə özlüyündə bunun səbəbini aydınlaşdırmaq istəyirdi. Şübhəsiz, düşüncələr, onları doğuran qüvvəyə uyğun məsafədə təsir göstərir və mortiradan¹ çıxan bir mərmini idarə edən qüvvə kimi, riyaziyyat elminin müəyyən qanuna əsasən, beyinin göndərdiyi hədəfə vurur. Bunların təsiri müxtəlif ola bilər. Bəzi yumşaq təbiətli insanlarda, yad fikirlər dərinləşdikdən sonra tərribat başlayır. Bununla belə, yaxşıca silahlanmış təbiətlərə, bürüncə zirehlənmiş köllələrə rast gəlmək mümkündür ki, başqa bir adamın iradəsi onlara toxunduğu zaman əzilib məhv olur, daş divara dəyən güllə kimi yerə düşür. Bundan başqa zəif və xəmir kimi yumşaq təbiətlər də var: yad fikirlər xəndəyin yumşaq torpağına girən mərmilər kimi taqətdən düşmüş halda bu təbiətlərə sancılır. Rastinyakın başı, içi barıtla dolu və bir qığılcımdan belə partlayacaq başlardan idi. Onun qəlbində gənclik çılgınlığı həddindən çox idi, iradəmizdən asılı olmadan, bizi öz təsiri altına alan qəribə hadisələrlə qaynadyığı halda, fikirlərin və hisslərin təsiri altına düşməmək qeyri-mümkün görünürdü. Rastinyakın mənalı gözləri vardı. Ağıl və hissin qüvvəsi ilə aldığı ikiqat təəssüratında, hər hansı bir zirehin zəif nöqtələrini bir an içində tapmaq iqtidarında olan mahir şpaqa döyüşçüləri kimi, xüsusi qabiliyyət sahibi olan insanlarda bizi heyretləndirən çeviklik, genişlik duyulurdu. Son ay müddətində Rastinyak məziyyətlərlə bərabər bir çox nöqsanlar da mənim-səmişdi. Nöqsanların artmasına səbəb cəmiyyətin tələbləri və getdikcə artan arzuları təmin etmək ehtiyacı idi. Cənub qızgınlığı hər halda onun məziyyətlərindən sayılırdı. Bu qızgınlıq onu Luara çayının o tayından gəlməyə, maneəni dəf etmək üçün mübarizəyə atılmağa, bir yerdə müterəddid dayanmamağa vadar edirdi. Şimal əhalisi adətən bu xüsusiyyətə bir nöqsan kimi baxar. Şimallıların fikrinə görə, qızgınlıq Müratin* yüksəlişinə səbəb olsa da, onun məhvinə də səbəb olmuşdu.

¹ Qısa lüləli top

Buradan belə bir nəticə çıxarmaq mümkündür: cənublu şimallıların zirəkliyini və Luaranın o tayında yaşayan əhəlinin cəsarətini özündə birləşdirdiyi zaman bir növ kamillik dərəcəsinə yüksəlir və bu zaman o öz mövqeyini heç kəsə tərk etmər.

Bu surətlə Ejen Votrenin dost ya düşmən olduğunu aydınlaşdırmadan, Votrenin top atəşi qarşısında uzun müddət dayanma bilməzdi. Bəzən Ejen bu xariqülədə şəxsiyyətin onun qəlbini oxuduğunu, ehtiraslarını duyduğunu zənn edirdi; halbuki Votren möhkəm qapalı idi, sanki o hər şeyi gören, hər şeyi bilən, lakin heç bir şey danışmayan sfinksin sarsılmaz nüfuzuna malik idi. İndi isə cibi dolu olduğundan, Ejen artıq cəsarətləndi.

Votrenin ayağa durduğunu və qəhvəsini içib getmək istədiyini görüb dedi:

– Lütfən, bir az dayanın.

Bu qırx yaşlı kişi geniş kənarlı şlyapasını qoydu və dörd nəfər oğrunun belə hücumundan qorxmadığını isbat etmək üçün, tez-tez şpaqa döyüşünün “dəyirman” üsulunu göstərdiyi dəmir əsasını götürərək soruşdu:

– Nə üçün?

Rastinyak kisələrdən birini tələsik açıb, ev sahibi üçün yüz qırx frank ayıraraq:

– Mən öz borcumu qaytarmaq istəyirəm, – deyər cavab verdi.

Vokeyə müraciətlə: – Kisəsini açmayan dostunu itirər, – dedi. – Biz Silvestr gününə” qədər sizinlə haqq-hesabı çürütdük. Bu yüz sunu mənim üçün kəndalayın.

Puare dostuna baxdı və:

– Dostuna acıyan kisəsini itirər, – dedi.

Rastinyak parikli sfinksə pul uzadaraq:

– İyirmi sunu ala bilərsiniz, – dedi.

Votren hər şeyi gören baxışı ilə gəncin qəlbinə nüfuz edərək, dəfələrlə Rastinyakın hirsənməyinə səbəb olan istehzal Diogen gülüşü ilə:

– Elə zənn etmək olar ki, – dedi, siz mənə borclu qalmaqdan qorxursunuz.

Tələbə kisələrini əlində tutaraq, öz otağına çəkilmək üçün ayağa durdu:

– Siz... haqlısınız, – dedi.

Votren salonun qapılarına doğru getdi, tələbə isə pilləkənə doğru salon qapısına əsasını çıxaraq, ona soyuq nəzərlə baxan tələbəyə yaxınlaşdı:

– Bilirsinizmi, markiz de Rastinyakorama, sizin bu saat söylədiyiniz sözlər o qədər də nəzakətli sözlər deyil!

Rastinyak yemək otağının qapısını örtüdü və Votrenlə birlikdə yemək otağı ilə mətbəx arasındakı pilləkən sahəsinə çıxdı. Buradan bağçaya qapı açılırdı. Qapının üstündə isə dəmir şəbəkəli uzunsov, alçaq bir pəncərə vardı. Bu zaman Silviya mətbəxdən çıxdı və tələbənin Votrenə bu sözləri söylədiyini eşitdi: “Cənab Votren, əvvəla, mən markiz deyiləm, ikinci mənim adım Rastinyakorama deyil”.

Madmazel Mişono soyuqqanlıqla:

– Onlar vuruşacaqlar, – dedi.

Puare təkrar etdi:

– Vuruşacaqlar.

Vokeyə əli ilə bir yığın qızıl pulun üstünə sığal çəkərək:

– Xeyr, xeyr, – deyər cavab verdi.

Madmazel Viktorina bağçaya nəzər salmaq niyyəti ilə yerindən duraraq:

– Bəs onların cökə ağaclarına doğru getdiklərini görmürsünüz-mü? – dedi. – Zavallı gənc, o tamamilə haqlıdır.

Madam Kutür Viktorinaya müraciətlə:

– Gedək, əzizim, gedək yuxarı, – dedi, – bu bizə aid deyil.

Madam Kutürle Viktorina getmək üçün ayağa durdular, lakin qapının ağzında yağın Silviya qabaqlarını kəsdi. Silviya:

– Elə bir bu qalmışdı! – dedi.

– Cənab Votren cənab Ejənə dedi:

– Məsələni aydınlaşdırırıq! Sonra onun qolundan tutub ənginə doğru getdilər.

Bu zaman Votren göründü. Gülümsəyərək:

– Vokey cici, – dedi, – heç qorxuya düşməyin, bu saat cökə ağaclarının altında mən tapançamı yoxlayacağam.

Viktorina, yalvarmış kimi, əllərini çarpazlayaraq:

– Amandır, cənab Votren, – dedi, – siz Ejəni nə üçün öldürmək istəyirsiniz?

Votren iki addım geri çəkildi və bir müddət Viktorinanın üzünə baxdı.

İstehzal bir əda ilə:

– Çox qərribə məsələdir, – dedi.

Onun bu sözlərindən, zavallı qız qıpqırmızı qızardı. Sonra əlavə etdi:

– Amma bu gənc çox sevimli gəncə oxşayır, deyilmi? Mən ikini də xoşbəxt edəcəyəm.

Madam Kutür talibəsinin qolundan tutub yan tərəfə çəkdi və qulağına pıçıldadı ki:

– Viktorina, mən bu gün səni tanıya bilmirəm, sən çox dəyişmişən.

Madam Voke:

– Mən evimdə tapança atılmağımı istəmirəm, – dedi. – Belə vaxtda güllə atmaqla qonşuların hamısını ayağa qaldırarsınız, polis tökülər gələr.

Vorten:

– Yavaş, Voke cici, – dedi, – hər şey düzələr. Biz tirə gedirik.

O, Rastinyakın yanına qayıtdı və saymazyana onun qolundan tutaraq:

– Əgər mən otuz beş addımlıqda beş dəfə dalbadal güllə ilə qaratoxmaq təkliyi vurduğumu sizə isbat etsəm, odunuz yenə yatmayacaq. Mənə elə gəlir ki, siz bir qədər dəlisovsunuz, sizi axmaq kimi öldürməyə məcbur olacağam.

Ejen cavab verdi:

– Siz artıq sözünüzdən dönürsünüz!

Vorten hədə ilə:

– Məni hirsəndirməyin, – dedi.

Yaşıl rəngli skamyaları göstərərək: – Bu gün soyuq deyil, gedək orada oturaq, heç kəs bizim söhbətimizi eşitməz. Mən sizinlə bezi şeyləri aydınlaşdırmalıyam. Siz yaxşı oğlansınız, mən sizə pislik etmək fikrində deyiləm, and olsun yala... (lənət şeytana) Votrenin namusu haqqı, mən sizi sevirəm. Nə üçün sevdiyimi isə sonra sizə deyərəm. Mən sizi beş barmağım kimi tanıyıram və bunu bu saat sizə sübut edərəm. – Sonra dəyirmi stolu işarə edərək:

– Kislərinizi buraya qoya bilərsiniz! – dedi.

Rastinyak bir az əvvəl onu öldürmək istəyən, indi isə himayə göstərmək niyyətində olduğunu söyləyən bu adamın rəftarındakı dəyişikliyə heyrət edərək, dərin maraqla pulu stolun üstünə qoydu.

Votren sözə başlayaraq:

– Siz mənim kim olduğumu, keçmişdə nə ilə məşğul olduğumu, indi nə etdiyimi bilmək istəyirsiniz, – dedi. – Siz hər şeylə maraqlanırsınız, oğlum. Yaxşı, yaxşı, sakit olun, hələ çox şeylər eşidəcəksiniz. Mənim bəxtim gətirmədi. Əvvəlcə mənə qulaq asın, sonra siz danışarsınız. Mən keçmiş həyatımı üç kəlmə ilə başa sala bilərəm. Mən kiməm? Votren. Nə ilə məşğulam? Xoşuma gələn işlə. Vəssalam. Xasiyyətimi bilmək istəyirsinizmi? Kim mənimlə yaxşı rəftar edərsə, yaxud xoşuma gələrsə, mən də ona yaxşılıq edərəm. Mən ona hər şeyə icazə verərəm, ayağımı bassa belə, dinməyərəm. Lənət şeytana! Zəhləmi tökənlərlə, yaxud xoşuma gəlməyənlərlə mən iblis kimi kinli oluram. Etiraf etməliyəm, mənim üçün adam öldürmək tüpürmək kimi bir şeydir. Lakin mən ancaq məcburiyyət qarşısında adam öldürərəm, havayı yerə öldürməyərəm, həm də öldürəndə işimi tərtəmiz başa çatdıraram. Mən də artist kimi bir şeyəm. Mən “Benvenuto Çellininin xatirələrini” oxumuşam, özü də italyanca! Çellini başkəsən, yolkəsən bir adam idi, mən ondan dərs almışam, hər addımda fələk kimi adam öldürməyi ondan öyrənmişəm. Lakin bundan başqa, o mənə hər yerdə gözəlliyi sevməyi öyrətmişdir. Bundan da gözəl rol ola bilərmidi? Hamı bir tərəfdə, sən də bir tərəfdə, amma yenə müvəffəqiyyət qazanmağa şansın var! Mən ictimai intizamsızlığımızın müasir quruluşu ətrafında çox fikirləşmişəm. Duel, oğlum, uşaq oyunudur, sarsaqlıqdır. Əgər iki nəfər canlı adamın biri məhv olmalıdırsa, təsadüfə qurban getmək üçün, doğrudan da, axmaq olmaq lazımdır. Bəs duel nədir? Bəxtəbəxt şeydir. Vəssalam. Mən beş gülləni dalbadal qaratoxmaq təkliyə vuraram, həm də otuz beş addımdan! Belə bir istedad sahibi, düşməni yerə sərə biləcəyinə əmin ola bilər. Buna baxmayaraq, mən bir dəfə iyirmi addımdan birinə güllə atmışdım, dəymədi. Halbuki bu oyunbaz ömründə bir dəfə belə əlinə tapança götürməmişdi. Əlinizdə yoxlayın! – deyə bu xariqülədə adam jiletini açdı və ayı beli kimi qıllı, iyrenc tünd-sarı tüklərlə örtülü döşünü Rastinyaka göstərdi. Sonra Rastinyakın barmağını döşündəki dəliyin içinə qoyaraq, əlavə etdi:

– Mənim xəzimi həmin südəmər uşaq dəlməmişdi, lakin mən o zaman sizin kimi iyirmi bir yaşlı uşaq idim. Hələ bezi şeylərə, qadın məhəbbətinə, hələ sizin inandığımız bir çox axmaq şeylərə inanırdım. Çox ola bilsin ki, mən sizinlə döyüşəcəkdim, ola bilər! Çox

mümkündür ki, siz məni öldürəydiniz. Belə fərz edək ki, mən qəbirdə yatmışam, bəs siz hara qaçaçaqdınız? Əlbəttə İsvəçrəyə qaçmağa məcbur olacaqdınız, atanızın pullarını yeyib dolanacaqsınız. Halbuki atanızın pulu da yoxdur! Mən sizin vəziyyətinizi, dayandığım təpənin yüksəkliyindən bu saat sizin üçün aydın edə bilərəm, çünki mən dünya işlərinə bələdəm və dünyada ancaq iki yol bilərəm: küt bir itaət, yaxud üsyan. Mən şəxsən heç bir şeyə tabe olmaq istəmirəm, aydındırımı? Bəs sizə, bugünkü həvəsinizə görə nə qədər pul lazım olduğunu bilirsinizmi? Bir milyon, özü də lap bu saat, lakin bu olmasa, Allahın varlığına inanmaq üçün öz başımızla Sen-Klu torlarına* qədər səyahət etməyə məcbur olardıq. Bir milyonu sizə mən verəcəyəm. – Votren sükut etdi, Ejenə baxdı.

– Aha! Siz Votren əmiyə daha mehriban nəzərlə baxırsınız. “Milyon” sözünü eşitcək siz “bu axşam” sözünü eşidib, pişiyin ağzı südə sulanan kimi, özünə zinət verməyə başlayan gənc qıza oxşadınız. Çox gözəl. Onda gəlin açıq danışaq. Əlinizi əlimə verin! Bu saat sizin var-yoxunuzu bir-bir yoxlayaq. Əyalətdə sizin atanız, ananız, qoca xalanız, on səkkiz və on yeddi yaşlı iki bacınız, on beş və on yaşlı iki qardaşınız var. Bütün komandanın siyahısı bundan ibarətdir. Xalanız bacılarınıza tərbiyə verir. Küre qardaşlarınıza latın dərsi verir. Ailəniz ağ çörəkdən artıq şabalıd qovurması yeyir, atanız şalvarı dağılmasın deyər, onu ehtiyatla geyir, ananızın isə olsa-olsa bir yay paltarı, bir də qış paltarı var, bacılarınıza gəlincə, əllərinə düşəni geyinirlər. Mən hər şeyi bilərəm; mən cənubda yaşamışam. Mən sizin vəziyyətinizin də belə olduğunu bilərəm. Əgər sizə ildə min iki yüz frank pul göndərilərsə, demək, torpağınızın mədaxili üç mindən artıq deyildir. Aşpaz da lazımdır, nöker də lazımdır, hər halda atanız barondur, ədəb-qaydanı pozmaq olmaz. Özümüzə gəlincə, bizim də şöhrətpərəstliyimiz var, Bosean adlı qohumumuz var, amma həmişə piyada gəzərik, sərvət arzusunda olanq, cibimizdə isə bir su pul tapılmaz. Voke cicinin bişir-düşürünü yeyərik, amma sevdiyimiz Sen-Jermen qəsəbəsindəki gözəl xörəklərdir, cındır yatağın üstündə yatırırıq, amma mülk sahibi olmağı arzu edirik! Sizin meyllərinizi mən inkar etmirəm. Şöhrətpərəstlik, dostum, hər kəsin işi deyil. Qadınların hansı kişilərdən xoşlandıklarını soruşsanız, görərsiniz ki, ən çox şöhrətpərəstləri sevirlər. Şöhrətpərəstin bel sümüyü möhkəm olar, qanında dəmir çox olar, ürəyi başqa kişilərin ürəyindən qızgın olar. Yetmiş bir qadın isə

xoşbəxt olar, gözəl olar, odur ki, qüvvətli kişiləri üstün tutar, belini sındıra biləcəyindən qorxmaz. Sizin arzularınızı bir-bir saymaqda məqsədim sizə bir sual verməkdir. Sualım budur: istahımız qurd istahı, dişimiz də iti, bəs indi biz nə edək ki, qazanımız boş olmasın? Hər şeydən əvvəl, biz gərək “Qanun məcəlləsini” həzm edək. Bu, o qədər də ləzzətli şey deyil, adama heç bir şey öyrətməz, ancaq yenə də lazımdır. Tutaq ki, belədir. Nəhayət, biz məhkəmə üzvü oluruq, sonra cinayət məhkəməsinin sədri oluruq, – bizdən daha yaxşı adam olan bədbəxtlərin çiyinlərinə S.K.¹ damğasını basmağa başlayırıq, varlıların sakit yata bilməsi üçün bu adamları katorqaya göndəririk. Bu o qədər də əyləncəli bir şey deyil, lakin çox gözləmək lazım gəlir. Bunun üçün bir-iki il Parisdə sürünməli, nə qədər çox xoşumuza gəlsə də, şeylərə əl vurmada tamaşa etməklə kifayətlənməliyik. Hər şey arzu etmək və heç şeyə nail olmaqdan da ağır bir hal ola bilərmə? Əgər vücudunuz zəif, təbiətiniz soxulcan təbiəti olsaydı, siz heç nədən qorxmaya bilərdiniz. Halbuki qanınız aslan qanı kimi coşqun, həsrətiniz isə o qədər çoxdur ki, gündə iyirmi dəfə axmaq iş tutsanız da çatmaz. Allahın yaratdığı cəhənnəmdəki məşəqqətlərin ən dəhşətli budur ki, siz bu məşəqqətə dözə bilməzsiz. Fərz edək ki, siz ağlınızı itirmisiz, süd içib clegiya yazırsınız. O zaman, iti belə hiddətləndirəcək məhrumiyyətdən və uğursuzluqdan sonra siz uzaq qəsəbələrin birində alçaq bir prokurozun müavini vəzifəsinə təyin ediləcəksiniz. Hökumətin üzərinizə çilədiyi ildə min franklıq bir maaşla dolanacaqsınız, bu isə qəssabın itinə atılan sümük kimi bir şeydir. Oğruların üzərinə hür, varlıları müdafiə et, cəsur adamları gilyotinə göndər. Çox sağ olun! Sizə himayə göstərən bir şəxs tapılmazsa əyalət tribunalarında çürüyüb məhv olacaqsınız. Otuz yaşına çatdığınız zaman, hələ hakim mantiyasını cəhənnəmə atmamış olsanız, sizi min yüz frank maaşla hakim vəzifəsinə təyin edəcəklər. Qırx yaşında bir dəyirmançının qızını alacaqsınız, özünüzü altı min livr maaşla təmin edəcəksiniz. Çox sağ olun, bəd deyil! Halbuki himayəçiniz olsaydı, otuz yaşında əyalət prokuroru olub, min ekü maaş alardınız, şəhər bələdiyyə rəisinin qızı ilə evlənərdiniz. Səsverilmə vərəqəsində Vilel əvəzində Mantuel* oxumaq kimi xırda-xırda siyasi alçaqlıqlara yol versəniz (bu iki fəmiyyə hamqafiyədir, odur ki, vicdan

¹ Sürgün, katorqalı

əzabı çəkməyə bilərsiniz), qırx yaşında general-prokuror olarsınız, sizi deputat seçə bilərlər. Mehriban oğlum, bir şeyi unutmayın ki, biz artıq vicdanımıza rəxne vurmuşuq, iyirmi il ərzində çox əziyyətlər çəkmişik, gizli ehtiyaclara dözmüşük, bacılarımız isə evdə qocalıb qız qalmışlar. Bir də, sizin diqqətinizi bir şeyə də cəlb etmək şərəfindəyəm: bütün Fransada ancaq iyirmi general-prokuror yeri var, halbuki bu yeri tutmaq istəyənlərin sayı iyirmi min nəfərdir, bunların içərisində isə bir pillə belə qalxmaq üçün öz ata-anasını sata biləcək cibgillər də var. Bu peşə sizin xoşunuza gəlməyə bilər, başqa bir peşə axtaraq. Bəlkə, baron de Rastinyak advokat olmaq niyyətindədir? Çox gözəl, çox gözəl! Lakin Parisdə advokata iş tapmaq üçün on il gözləməli ayda min frank xərcləməli, kitabxana, qəbul otağı saxlamalı, cəmiyyətdə dolaşmalı, boşboğazlıq etməli, vəkillərin ətiklərini öpməlidir. Bu peşə sizə yaraşarsa, mən də etiraz etmirəm, ancaq bütün Parisi axtarsanız, əlli yaşındakı yuxarı ildə əlli min qazancı olan beş nəfər advokat tapa bilməzsiniz. Yox, yox! Qəlbi çirkəblə doldurmaq-dansa, dəniz qulduru olmaq daha yaxşıdır. Bundan başqa, siz pulu haradan tapacaqsınız! Bu o qədər də əyləncəli iş deyildir. Bizim yeganə bir imkanımız var ki, o da arvadımızın cehizidir. Evlənmək istəyirsinizmi? Evlənməkdənsə boynunuza daş sahib, özünü suya atmağınız yaxşıdır. Bir də, pul xatirinə evlənsəniz, bəs sizin namusunuz, şərəfli adınız harada qalacaq? Bunun əvəzində yaxşı olar ki, elə bu gündən insan əxlaqının məşrut qanunlarına qarşı üsyan qaldırasınız. Pul üçün evlənmək, arvadın qarşısında sürünmək, anasının ayaqlarını yalamaq, donuzları belə iyəndirəcək əclafliqlara yol vermək deməkdir. Tfu! Hələ xoşbəxt ola bilsəniz, yenə dərd yarıdır. Lakin belə izdivac sizi necis borusuna çevirəcəkdir. Öz arvadınla gülüşməkdənsə, kişilərlə vuruşmaq yaxşıdır. Budur, gənc dostum, siz yol ayrıcındasınız, istədiyiniz yolu seçə bilərsiniz! Siz artıq bir yol seçmişiniz: siz kuzinanız de Boseanı ziyarət etdiniz, zinət və sərvət qoxusunu duydunuz! Qorio atanın qızı qrafinya de Restonu ziyarət etdiniz – bir Paris xanımının rəyihəsini duydunuz. Siz onun yanından evə qayıtdığınız gün alınızda yalnız bir söz yazılmışdı. O sözü mən asanca oxudum: yarib keçmək! Nə olursa olsun, yarib keçmək! Mən öz-özümə dedim ki, afərin bu oğlana, lap mənə yaraşan oğlandır. Sizə pul lazım oldu. Pulu haradan tapa bilərdiniz? Siz bacılarınızın qanını içib, pul tapdınız. Bütün qardaşlar həmişə öz bacılarını qarət etmişlər. Şabalıdı

qızıl puldan daha çox olan bir əyalətdə bu min beş yüz frankın necə əldə edildiyini Allah bilir! Bu pullar qarətçi soldatlar kimi hərəsi bir yana dağılacaq. Bəs onda siz nə edəcəksiniz? Bəlkə, işləmək fikrindəsiniz? Lakin sizin düşündüyünüz iş Puare kimi adamlara Voke cicinin otağından başqa bir şey verməz. Bu saat sizin vəziyyətinizdə əlli min gənc vardır ki, tez varlanmaq məsələsini həll etmək üçün çırpınır, siz də bunların arasında ancaq bir vahidsiniz. Taleyinizi özünüz təyin edə bilərsiniz: siz dəhşətli döyüşlərdən keçməli, çox çalışmalısınız. Əlli min gəlirli yer tapmaq mümkün deyil, siz bir-birinizi bankaya qoyulmuş hörümçəklər kimi gəmirməyə məcbursunuz. Burada insanların özlərinə necə yol açdıqlarını bilirsinizmi? Bunun üçün parlaq bir düha, yaxud satın ala bilmək qabiliyyəti lazımdır. Bu insan yığınının ya bir top mermisi kimi girməli, ya da taun kimi arasından keçməlidir. Namuslu yolla heç bir şey əldə etmək mümkün deyildir. İnsanlar dahinin qüdrəti qarşısında səcdə edir və eyni zamanda dahi hər bir şeyi tək özünə götürür deyər, ona iftira ataraq nifrət bəsləyirlər. Lakin o hələ möhkəm durduqca, onun qarşısında səcdə etməyə məcburdurlar. Müxtəsər, dahini çirkəbə bulaşdırmaq mümkün olmadığı zaman, diz çöküb ona pərəstiş edirlər. Hər yerdə satqına rast gələcəksiniz, halbuki istedad nadir şeylərdəndir. Buna görə də satqınlıq hər şeyi özünə tabe edən adi insanların əlinə bir silah olmuşdur, bu silahın təsirini siz hər yerdə hiss edəcəksiniz. Siz ərləri vur-tut altı min frank alan arvadların bəzəkli paltarlara on min frankdan artıq xərclədiklərini görəcəksiniz. Min iki yüz frank maaşı olan məmurların mülk aldıklarını görəcəksiniz. Siz Fransa perinin oğlunun karetasında gəzmək üçün qadınların özlərini satdıqlarını görəcəksiniz, çünki bu karexada Lonşanın* orta xiyabanından keçmək mümkündür. Siz bu əbləh Qorio atanın qızının imza etdiyi vekseli ödəməyə məcbur olduğunu öz gözünüzlə görmüsünüz, halbuki onun ərinin ildə əlli min gəliri var. Sizinlə mərc gələ bilərəm ki, Parisdə iki addım atar-atmaz dərhal iblis fırıldaqlarına rast gələcəksiniz. Mən öz başımı bu kahı dəstəsinin qabığında mərcə qoyaram ki, sizin bəyəndiyiniz ilk qadın gənc, gözəl və zəngin olarsa, mütləq sizi bir anı peteyinə sürükləyəcəkdir. Qadınlar qanunlarla daima münafişədedirlər və hər bir bəhanədən istifadə edərək, ərləri ilə müharibə edirlər. Paltar, məşuq, uşaq, ev şeyləri, yaxud şöhrət üçün qadınların nə kimi sazişlərə girdiyini sizə nağıl etməyə başlasam, çox uzun çəkər. Hər halda buna

əmin ola bilərsiniz ki, xeyirxahlıq qadınlar arasında nadir şeylərdendir. Bax, buna görədir ki, namuslu insan hamıya düşməndir. Ancaq sizcə, namuslu adam kimə deyirlər? Parisdə namuslu adam – dinməyən adam, xeyrini, şərini hər kəsə söyləməyən adam deməkdir. Hələ mən zavallı ilotlardan¹ bəhs etmərim: onların qisməti daim əziyyət çəkmək, heç bir zaman öz zəhmətlərinin haqqını almamaqdır. Onlara mən miskin böcəklərin şirkəti deyirəm. Orada yaxşılıq axmaqcasına olur, lakin orada hər zaman ehtiyac da var. Allah qiyamət günü zarafat xatirinə onların hüzuruna gəlməyə, bu mömin adamların halını mən bu saat təsəvvür edə bilərəm. Demək, əgər siz birdən-birə varlanmaq istəyirsinizsə, ya doğrudan da zəngin olmalı, ya zəngin bir adam kimi görünməlisiniz. Varlanmaq üçün iri qumar oynamaqdır, yoxsa xırda qumarla heç şeyə nail olmazsınız. Sizin bacara biləcəyiniz yüz peşə sahiblərindən on nəfəri sürətlə müvəffəqiyyət qazanmış olarsa, camaat dərhal onları oğru adlandıracaqdır. Buradan özünüz nəticə çıxara bilərsiniz. Həyat budur, budur həyatın həqiqətləri! Həyat mətbəx iyi verir, əgər bir şey bişirmək fikrinə düşsən, əllərini bulandırmalısan, ancaq sonra əllərinin çirkini yaxşı yumalısan. Dövrümüzün əxalaqı budur. Mənim insan cəmiyyətinə belə bir nəzərlə baxmağa hüququm var, çünki mən bu cəmiyyətə yaxşı bələdəm. Siz elə güman edirsiniz ki, mən bu cəmiyyəti söyürəm? Zərrə qədər yox. O həmişə belə olmuşdur. Moralistlər də onu heç zaman dəyişə bilməyəcəklər. İnsan hələ kamillik dərəcəsinə çatmaqdan uzaqdır. İnsan bəzən az, bəzən çox riyakartlıq edər, axmaqlar isə birinin əxlaqlı, o birinin əxlaqsız olduğunu söylərlər. Mən sadə kalqı tərifləməklə varlıları qınamaq fikrinə deyiləm: insan hər yerdə bir cürdür, aşağıda ya yuxarıda, ya da ortada olmağının heç bir fərqi yoxdur. İnsan sürüsünün hər milyon nəfəri arasında özünü hər şeydən, qanunlardan belə yüksək tutan beş-on nəfər tapıla bilər, mən də o nadir adamlardanam. Siz isə ali əxlaqlı adamsınızsa, birbaşa cəsarətlə gedin. Lakin siz sadəlik, paxıllıq və iftira ilə daim vuruşmağa, bütün cəmiyyətin əleyhinə getməyə məcbur olacaqsınız. Napoleon Obri* adlı bir hərbiyyə naziri ilə toqquşduğundan, nazir az qalmışdı ki, onu müstəmləkəyə sürgün etsin. Özünüzü yoxlayın, hər gün səhər tezdən oyandığınız zaman iradəninizin dünənkinə nisbətən daha qüvvətli olub-olmadığına diqqət edin.

¹ İlotlar qədim Spartaın aşağı təbəqələrinə deyilirdi.

Bütün bu söylədiklərimi nəzərə aldıqdan sonra mən sizə elə bir iş təklif edəcəyəm ki, heç kəs onu rədd etməz. Diqqətlə sözlərimə qulaq asın. Müsəidənizlə sözləməliyəm ki, mənim də özümə məxsus planım var. Mən Birləşmiş Ştatların cənub tərəfində, yüz arpanlıq bir malikanədə patriarxal həyat qurmaq fikrindəyəm. Mən plantator olmaq, qul sahibi olmaq, tütün, öküz, ağac satışından bir neçə milyoncuqaz qazanmaq istəyirəm. Mən hökm etmək, istədiyimi yerinə yetirmək, bu malalanmış siçan yuvasında anlaşılmaq həyat sürmək istəyirəm. Mən böyük şairəm. Lakin mənim yazdığım şeir deyil: mənim şerim hərəkət və hissdır. Bu saat mənim əlli min frankım var, bu pulla isə ancaq qırx zənci almaq olar, halbuki məqsədimə çatmaq üçün mənə iki yüz zənci lazımdır, iki yüz zəncinin qiyməti isə iki yüz min frankdır. Soruşa bilərsiniz ki, nə üçün zənci olsun? Məsələ burasındadır ki, zəncilər mənim üçün daha munasibdir, onlarla nə istəyirsən elə, heç bir diqqətli prokuror səni məsuliyyətə çəkə bilməz. Bu qara kapitalla malik olduqdan sonra mən on il ərzində üç-dörd milyon pul qazanacağam. Varlandıqdan sonra isə heç kəs məndən soruşmayacaq ki, sən kimsən. Mən cənab Dörd Milyon, Birləşmiş Ştatlar vətəndaşı olacağam. Yaşım əlliyə çatacaq, ancaq hələ ovulub tökülməyəcəyəm. Kefimi çəkəcəyəm. Xülasə, mən sizin üçün bir milyon manatlıq cehiz tapsam, mənə iki yüz min verərsinizmi? İyirmi faiz komissiya haqqı necədir? Məgər çox istəyirəm? Bir qızı özünüzə bənd edərsiniz, evləndikdən sonra özünüzü elə göstərərsiniz ki, guya dərdiniz var, vicdan əzabı çəkirsiniz. İki həftə bikiyə gəzərsiniz. Sonra bir gecə, bir az nazlandıqdan sonra arvadınızı öpə-öpə deyərsiniz ki iki yüz min borcunuz var, bir də “mənim sevgilim” sözləri əlavə edərsiniz. Hər gün kübar gənclər bu cür məzhəkə oynayırlar. Gənc qadın tərəddüd göstərmədən, kisəsini dərhal sevgilisinə verəcəkdir. Bəlkə siz ziyan çəkəcəyinizi zənn edirsiniz? Yox. Siz hər halda bir təşəbbüs göstərüb bu iki yüz mini qaytarmağı bacararsınız. Sizdəki pulla, sizdəki ağılla, istəsəniz, böyük sərvət qazana bilərsiniz. Eqdo¹, siz yarım il ərzində öz səadətinizi, əziz arvadınızın səadətini və biçərə Votrenin səadətini təmin etmiş olarsınız. Hələ mən qış gecələrində odun tapmadıqlarından barmaqlarını nəfəsləri ilə qızdıran ailənizin səadətindən danışmıram. Siz nə mənim bu təklifimə, nə də şərtlərimə heyret

¹ Demək, neticədə (lat.)

etməyin! Parisdə atılmış izdivacdan qırx yeddisi bu cür sazişlər üzərində qurulmuşdur. Notarius palatası cənab...

Rastinyak Votrenin sözünü kəsərək ehtirasa:

– Mən nə etməliyəm? – dedi.

– Heç bir şey.

Votrenin üzündə, balığın qırmağa keçdiyini duyan bir balıqçının sevincinə bənzər gizli sevinc görüldü. Sözüne davam edərək:

– Sözlərimə yaxşı qulaq asın, – dedi. – Zavallı, yoxsul, bədbəxt bir qızın qəlbi – məhəbbəti ehtirasa öz canına çəkməyə hazır olan bir süngərə bənzər. Bu qəlb o qədər qurudur ki, bir damcı hiss onun üzərinə düşər-düşməz, şişməyə başlar. Hələ yoxsul, ümitsiz, yalqız, əlinə sərvət keçəcəyindən bixəbər olduğu zaman bir gənc qıza aşıq olmaq! Bilirsinizmi bu nədir? Bu o deməkdir ki, bütün xallar sizin əlinizdədir, lotereyanın bütün uduş nömrələrini bilirsiniz, bütün məlumatı qabaqcadan alaraq renta kursunda oynayırsınız! Siz dərhal sarsılmaz bir izdivacın möhkəm bünövrəsini qoymuş olursunuz. Belə bir qızın əlinə milyonlar düşərsə, o, bu milyonları çınqıl kimi sizin ayaqlarınızın altına səpələyəcəkdir. O: “Al, mənim əzizim, al, Adolf, Alfred, yaxud Ejen!” deyəcəkdir, bir şərtlə ki, Adolf, Alfred, yaxud Ejen bir fədakarlıq göstərməyi bacara. Fədakarlıq isə köhnə paltarını sataraq bir dəfə birlikdə “Göy siferblat” restoranına getməkdən, şampiyonlu kruton yeməkdən və sonra axşamüstü “Ambiqu-Komik” teatrına getməkdən ibarətdir. Saati beş qoyub bir şal da alıb ona bağışlamaq olar. Hələ mən qadınların sevdiyi aşiqanə məktublardan və bu kimi axmaq şeylərdən bəhs etmirəm. Məsələn, sevgilində görüşmədiyiniz zamanlar, poçt kağızının üzərinə gözyaşı deyərək su səpələmək olar. Lakin mənə elə gəlir ki, siz ürəklərin dilini yaxşı bilirsiniz. Paris Şimali Amerikanın vəhşi meşələri kimidir: burada çoxlu vəhşi tayfalar, quronlar, illinoylar* dolaşar, ovla başlarını dolandırirlər. Siz, məsələn, milyonların ovuna çıxmısınız. Bu milyonları ələ keçirmək üçün cələ, tələ, manka düzmək lazımdır. Onun da müxtəlif sahələri var. Biri cehiz ovlayır, o biri başqasının ticarətini ləğv etmək üçün ova çıxır. Birincinin ovladığı insan canlarıdır, o biri isə ona etimad göstərənlerin əl-qolunu bağlayıb alver edir. Ovdan torbası dolu qayıdanlara həmişə hörmət var, onları yaxşı cəmiyyətlərdə qəbul edirlər. Bu qonaqcıl torpağa haqq vermək lazımdır. Paris dünyanın ən dözümlü

şəheridir. Avropanın başqa paytaxtlarında yaşayan məğrur aristokratlar öz dairələrinə alçaq milyonunu qoymadığı halda, Paris ağışunu açır, onun ziyafətlərində iştirak edir, onun çörəyini yeyir, onun alçaqlığına bədə qaldırır.

– Bəs belə bir qızı mən haradan tapa bilərəm?

– O sizin yanınızdadır, buyurun!

– Madmazel Viktorinanımı deyirsiniz?

– Bəli, özüdür ki var.

– Bu necə ola bilər?

– Gələcək balaca baronessa de Rastinyak artıq sizə aşıq olmuşdur.

Ejen təəccüblə:

– Onun heç şeyi yoxdur, – dedi.

– Aha! Biz əsil mətləbə indi gəlib çatdıq, – deyərək Votren cavab verdi. – Bir-iki kəlmə daha, hər şey aydın olar. Atası Tayfer qoca əclafdır: onun inqilab dövründə öz dostunu öldürməsindən şübhələnirlər. Mənim kimi fırılacaqılardandır, müstəqil fikir sahibidir. Bankirdir, “Fredrik Tayfer və Şirkəti” bankir evinin əsas pay sahiblərindəndir. O, Viktorinanı yoxsul qoyub, bütün var-yoxunu yeganə oğluna vəsiyyət etmək niyyətindədir. Belə haqsızlıq mənim heç xoşuma gəlməz. Mən Don-Kixot kimi yəm: zəifləri güclülərdən müdafiə etməyi sevirəm. Allah bankirin oğlunu öz yanına çağırmaq üçün müsaidə buyursaydı, Tayfer öz qızını geri qaytarmağa məcbur olardı. O, varissiz qalmaq istəmir, bu səfəhlik insan təbiətinə məxsus şeydir, yenidən uşaq doğurmaq isə artıq onun iqtidarında deyildir, mən bunu yaxşı bilirəm. Viktorina mülayim, sevimli qızıdır, onu tez ələ keçirə bilər, onu fırfıraya çevirib, atalıq hissindən istifadə edərək, istədiyi kimi fırlaya bilər. Sizin məhəbbətiniz onu çox müttəssir etmiş olacaq, o sizi unutmayacaq, sizə ərə gedəcəkdir. Qəzavü-qədər rolunu isə mən oynayacağam, Allahın əmrini yerinə yetirəcəyəm. Mənim bir dostum var, ona çox yaxşılıqlar etmişəm. Luara ordusunun polkovnikidir*, bir az bundan əvvəl kral qvardiyasına daxil olmuşdur. Polkovnik mənim hər məsləhətimə qulaq asır, o, atəşin bir royalist olmuşdur. Axmaq deyil, odur ki, məsləkəinə çox da yüksək qiymət verməz. Mənim mələk oğlum, mən sizə bir məsləhət də verə bilərəm: məsləkinizlə çox da hesablaşmayın, sözlərinizə çox da qiymət verməyin... Alan tapılırsa, bunu satmaqdan çəkinməyin. Birisi öz məsləkəinə heç

zaman xəyanət etməyəcəyini söyləyərək qürurlananda, daim bir xətlə yeriməyə məcburdur: buna ancaq heç bir günahı olmadığına əmin olan axmaq adam deyirlər. Prinsip yoxdur, ancaq hadisələr var. Qanun yoxdur, hər şey vəziyyətdən asılıdır. Yüksəklərdə qanad çalanlar, hadisələrə və vəziyyətlərə rəhbərlik etmək üçün özlərini bunlara uyşdururlar. Prinsiplər və qanunlar əbədi olsaydı, xalqlar bunu çirkli köynək kimi dəyişməzdi. Bir fərd böyük bir millətdən ağıllı olmağa borclu deyildir. Bu gün Fransa qarşısında heç bir xidməti olmayan bir şəxsə, yalnız hər şeydən hərəratlə yapışdığına görə, büt kimi sitayiş edirlər. Halbuki onun layiq olduğu şeyi varsa, o da ancaq Sənaye muzeyində maşınlar arasında Lafayet* etiketi ilə dayanmaqdır. Eyni zamanda, bəşəriyyətə dərin nifrət bəslədiyindən, onun üzünə tələb olunduğu qədər vədlər çıxpan bir knyazı hər kəs daşa basır, halbuki o, Vyana konqresi vaxtında Fransanın parçalanmasına yol verməmişdi. Onun başı çələnglə bəzənməli olduğu halda, üstünə palçıq atırlar. Ah! Mən işlərin nə vəziyyətdə olduğunu çox yaxşı bilirəm. Bir çox adamların sirri mənim əlimdədir! Yetər, kifayətdir! Mən müəyyən bir prinsipi yürütməkdə bir-biri ilə razılaşan üç nəfər tapdığım zaman möhkəm əqidələr sahibi olacağam. Heç bir məhkəmədə qanunun eyni maddəsi haqqında bir rəyde olan üç hakimə təsadüf etmək mümkün deyildir. Yenə dostumun məsələsinə qayıdıram. Əgər mən ondan xahiş etsəm, o, İsanı ikinci dəfə çarınxa çəkə bilər. Votren dayının ancaq bir kəlməsi kifayətdir ki, o öz zavallı bacısına beş frank göndərməyən bir lotunu savaşımağa məcbur edərək, sonra...

Votren burada ayağa durdu və hücum hərəkəti göstərərək:

– Cəhənnəmə vasil etsin, – dedi.

Ejen:

– Aman, nə dəhşətlidir! – dedi. – Cənab Votren, siz zarafat edirsiniz.

Votren sözünə davam etdi:

– Yaxşı, yaxşı sakit olun! Özünüzü uşaq yerinə qoymayın... Ancaq xoşunuza gəlsə, hiddətlənə də bilərsiniz, qızıışa da bilərsiniz! İstəyirsinizsə mənə əclaf, məlun cani, quldur deyin, ancaq casus və fırıldaqçı adlandırmayın! Nə üçün dayanmısınız, nə üçün mənə atəş açmırsınız? Mən sizi bağışlayıram: siz yaşlı gənclər üçün bu, təbii şeydir. Mən özüm də bir zamanlar sizin kimi qızıışardım! Ancaq bir

fikirleşin. Bir zaman gələcək, siz məndən də pis işlərə əl atacaqsınız. Siz xoşagəlim bir qadına aşiq olub, onun pullarından istifadə edəcəksiniz... Bu barədə heç fikirleşmisinizmi? Axı məhəbbətinizlə alver etmədən sizin üçün qabağa getmək mümkündürmü? Yaxşılıq, mənim əzizim, hissəyə bölünməz. Ya yaxşılıq var, ya yox, ikisindən biri. Bizə təklif edirlər ki, gərək tövbə edib, günahlarımızı təmizləyək. Niyə, bəd deyil! Bu sistemlə peşmançılıq günahı təmizləyə bilər. İctimai nərdivanın müəyyən pilləsinə qalxmaq üçün qadını aldatmaq, ailədə uşaqlar arasında nifaq doğurmaq, bir sözlə, şəxsi mənfəət və nəşə naminə üstü örtülü bir çox əclafılıqlara yol vermək, sonra isə tövbə etmək! Sizcə buna nə deyirlər? Bumudur din, ümid və məhəbbət yolunda sərf edilən səylər? Nə üçün uşaqlara çatacaq sərvətin yarısını bir gecədə mənimləyən bir hoqqabaza iki ay həbs cəzası kəsildiyi halda, “təqsiri daha da ağırlaşdıracaq vəziyyətdə” min franklıq kağız parçasını oğurlamış bir yoxsulu katorqaya göndərirlər? Budur qanun. Qanunlar məcəlləsində bir maddə tapılmaz ki, axmaqcasına olmasın. Əlində modalı əlcəklər, qəlbində isə yalan daşıyan bir şəxs, qan tökmədən, ancaq yalanla insanı öldürür. Qatil isə qapını gizli açarla açır. Bunların nə fərqi var? Hər ikisi gecə vaxtı icra edilən cinayət deyilmə? Halbuki sizin etdiyinizlə mənim sizə təklif etdiyim arasında qandan başqa heç bir fərq yoxdur. Hələ siz bu dünyada sarsılmaz qanunlara inanırsınız! Bəs nə üçün siz insanlara nifrət bəsləmirsiniz? Qanunlar məcəlləsinin torlarından keçmək üçün dəlik yerləri axtarırsınız? Haradan əmələ gəlmiş məlum olmayan bir çox böyük sərvətlərin sirri cinayətlə bağlıdır, bu cinayətin unudulmağına səbəb məhərrətlə edilməsidir.

– Susunuz, rica edirəm, susunuz, mən sizi daha dinləmək istəmirəm, siz məni o dərəcəyə gətirərsiniz ki, artıq özümə belə inanmaram. Mən bu saat, ancaq hiss etdiyiniz şeyləri bilirəm.

– Özünüz bilirsiniz, gözəl oğlan. Mən sizi daha mətin zənn etdim. Daha sizə heç bir şey söyləməyəcəyəm. Ancaq son bir sözüm var. – Votren tələbəninin gözünün içinə baxdı və dedi:

– Mən öz sirrimi sizə vermişəm.

– Sizin təklifinizi rədd edən gənc, sirrinizi unuda da bilər.

– Yaxşı sözdür, bu mənim xoşuma gəlir. Başqası olsaydı bu qədər əngəlli olmazdı. Mənim sizin üçün etmək istədiyimi unutmayın. Ya hə, ya yox, öz ixtiyarınızdadır.

Rastinyak, əsasını qoltuğuna vurub sakit addımlarla gedən Votrenin dalınca baxaraq: “Bu adamın dəmir kimi möhkəm məntiqi var! – deyə düşünürdü. – O madam de Boseanın ədəblə dediklərini açıqdan-açığa, kobud şəkildə mənim üçün təkrar etdi. O, polad çaynaqları ilə bağrımı yardı. Mən Delfina Nusingenin yanına nə üçün getmək istəyirəm? O mənim niyyətlərimi hələ yenicə doğulduğu zaman duya bilmişdir. Bu quldur iki kəlmə ilə yaxşılığın nə olduğunu mənə başa saldı, halbuki mən bunu kitablardan və insanlardan hələ öyrənə bilməmişdim. Əgər xoş əməl vicdanla sazişə girməyə yol vermiş, demək, mən, doğrudan da, öz bacılarımı qarət etmişəm?”

Rastinyak pul kisəsini stolun üstünə atdı. Oturub, başgicəlləndirən fikirlərə daldı.

“Xoş əmələ sadiq qalmaq ülvə bir izzətdir! Bəli! Hamı xoş əmələ inanır, lakin buna riayət edənlər çox azdır! Xalqlar azadlığa pərəstiyə edirlər, lakin yer üzündə azad xalq varmıdır? Mənim gəncliyim hələ buludsuz səma kimi təmizdir, lakin sən böyük bir şəxs, yaxud varlı bir adam olmaq fikrindəsən, halbuki bu, şüurlu olaraq yalan satmaq, əyilmək, sürünmək, yenə ayağa durmaq, yaltaqlıq etmək, saxtakarlıq göstərmək demək deyildir? Məgər bu, vaxtilə əyilən, sürünən, yalan satanların qarşısında könüllü surətdə lakey olmaq demək deyildir? Onlara yoldaş olmaq üçün əvvəlcə onlara xidmət göstərmək lazımdır. Yox, yox! Mən namusla, inamla çalışmaq istəyirəm. Mən gecəni gündüzə qatıb işləməyə hazırım, mən öz sərvətimlə yalnız öz zəhmətimə borclu olmaq istəyirəm. Bu yol varlanmaq üçün ən uzun yol olsa da, hər axşam başımı yastığa sakit qoyacağam, heç bir pis niyyətlə beynimi yükləməyəcəyəm. Öz həyatına baxdığın zaman, onu zərbaq çiçəyi kimi təmiz və pak görməkdən də gözəl şey ola bilərmi?! Həyat – nişanlım, mən də onun adaxlısıyam. Votren on il əvvəl həyatından sonra nələr baş verdiyini mənə göstərdi. Lənət şeytana! Başım gicəllənir. Mən heç nə düşünmək istəmirəm. Mənim ən ağıllı rəhbərim qəlbimdir”.

Ejenin dalğınlığını dərzinin gəldiyini xəbər verən yoğun Silviyanın səsi pozdu. Rastinyak, əlinlə iki pul kisəsi, dərzinin qabağına çıxdı, o, bu hadisəyə heç də təəssüf etmədi. Axşam paltarını bədəninə ölçdükdən sonra təzə gündüz paltarını geyindi, görünüşü tam dəyişmiş oldu.

Öz-özünə:

– Mən qraf de Traydan geri qalmayacağam, – dedi, – nəhayət, mən də dvoryana oxşadım!

Bu halda Qorio ata Ejenin otağına daxil olaraq:

– Cənab Ejen, – dedi, – siz madam Nusingenin hansı evlərdə olduğunu bilib-bilmədiyimi mənə soruşurdunuz.

– Bəli!

– Elə isə sizə söyləyə bilərəm: gələcək bazar ertəsi günü, o, marşal Karilyanonun evində təşkil edilən balda iştirak edəcəkdir. Əgər siz oraya getməyə imkan tapa bilsəniz, qızlarımın necə şənəndiklərini, necə geyindiklərini, bir sözlə, hamısını mənə söylərsiniz.

Ejen Qorionu buxarının yanında əyləşdirərək:

– Siz bunu haradan öyrəndiniz, əzizim Qorio ata? – deyə soruşdu.

Qorio şad halda:

– Bunu mənə qulluqçusu söylədi. Qızlarımın nə etdiklərini mən Konstansa ilə Terezadan öyrənirəm, – dedi.

Qoca, heç bir şübhə doğurmadan, öz məşuqəsinin həyatına daxil olmaq üçün mahir bir vasitə tapan gənc aşıqə bənzəyirdi. Sadəliklə: – Siz onları görə bilərsiniz, – dedi. Onun sözlərində kədərli qibətə hiss olunurdu.

Ejen cavab verdi:

– Bilirəm. Mən bu saat madam de Boseanın yanına getmək istəyirəm. Məni marşalın arvadına təqdim etməsini xahiş edəcəyəm.

Ejen vikontessanın yanına hər zaman geyəcəyi paltarda getməyi daxili bir fərəhlə arzulayırdı. Moralistlərin “insan qəlbinin uçurumları” adlandırdığı şey həqiqətdə aldadıcı fikirlərdən, biixtiyar şəxsi mənfəət meyillərindən başqa bir şey deyildi. Bir çox cümləpərdəz mülahizələrə səbəb olan bu ürək sərgüzəştləri, insan qəlbində baş verən bu gözlənilməz dəyişikliklərin əsas məqsədi daha çox nəşələnmək, həzz almaqdır. Əynində yaxşı paltar, əllərində modalı əlcək, ayağında qəşəng çəkmələri görəndə Ejen yaxşılıq niyyətində olduğunu unutdu. Həqiqətə arxasını çevirən gənclər vicdan güzgüsündə özünə baxmağa cəsarət etməz, halbuki yetkin yaşlarında artıq bu güzgüyə baxırlar. İnsan həyatının bu iki dövrü arasındakı fərq də, ancaq bundan ibarətdir.

İki qonşu, Ejen və Qorio ata son bir neçə günün ərzində dostlaşmışdılar. Bu gizli dostluğun psixoloji səbəbləri, Votrenlə Ejen arasında

doğan ədavətin psixoloji səbəblərinin eyni idi. Cəsur bir filosof hissələrimizin fiziki aləmə təsirini təyin etmək fikrinə düşərsə, o, əlbəttə, heyvanlarla insanlar arasındakı münasibətlərdə maddi qüvvə təsirini sübut etmək üçün bir çox əsaslar tapa bilər. Bir it, tanımadığı bir adamı gördüyü zaman onun dost, ya düşmən olduğunu tez təyin etdiyi halda, heç bir fizionomist* insan təbiətini tez anlaya bilməz. Zərbməsəl kimi hamının dilində dolayan *caynaqılı atomlar* ifadəsi danışmaq dilində işlənen və qədim sözləri kül kimi göyə sovurmaq istəyən adamların fəlsəfi sayıqlamalarını rədd edən dil hadisələrindən biridir. Məhəbbət insandan insana keçə bilər. Hisslər hər bir şeyə öz damğasını basar, məsafələrin uzaqlığına baxmaz, hər yerdə yayılır. Məktublarda qəlbi var, məktublar – yazan adamın əks-sədasıdır, incə qəlbli insanların nəzərində məktub ən zəngin məhəbbət xazinələrindən biridir. Qorio bir it həssaslığı ilə, tələbənin qəlbində doğan qəribə mərhəmət hissini, gənclik simpatiyasını ona bəslədiyi hüsn-rəğbəti duymuşdu. Bununla belə, yaranan yaxınlıq hələ ürəkləri açmamışdı. Ejen madam de Nusingenlə görüşməyi arzuladığını qocaya söyləsə də, o, gözəl parisli xanımın evinə qocanın vasitəsi ilə daxil olmaq niyyətində deyildi, o, yalnız Qorionun ağızından söz qaçıra biləcəyinə və bununla ona xidmət göstərə biləcəyinə ümid edirdi.

O birisi gün Qorio Ejenə dedi ki:

– Əzizim, siz nə üçün belə güman etmişiniz ki, mənim adıma çəkdiyiniz üçün madam de Restonun sizə qəzəbi tutmuşdur? Qızlarımın ikisi də məni çox sevirlər. Mən bir ata kimi xoşbəxtəm. Ancaq mənim kürekənlərim mənimlə yaxşı rəftar etmədilər. Mən isə sevimli qızlarımın öz ərləri ilə mənim üstümdə yola getmədiklərini gördüyüm zaman, qızlarımı xəlvətə ziyarət etməyə qərar verdim. Bu xəlvət görüşlər mənə böyük həzz verir, mənim bu sevinclərimi hər gün qızlarım ilə görüşən atalar heç vaxt başa düşə bilməzlər. Mən öz qızlarımla açıqdan-açığa görüşə bilmirəm, anlayırsınızmı? Odur ki, qızlarımın gəzməyə çıxıb-çıxmayacaqlarını qulluqçulardan öyrənib, xoş havaqlı günlərdə Yelisey düzlərinə çıxıram. Qızlarımın keçəcəyi yolda dayanıb, karetaqlarını gözləyirəm. Karatelaqlar isə mənim yanımdan keçəndi zaman ürəyim şiddətlə döyünür, qızlarımın bər-bəzəyini seyr edirəm, onlar məni təbəssümlə salamlayır, o zaman mənim üçün bütün dünya dəyişir, təbiət parlaqlıq bir günəşin şüalarından qızıl nura boyanır. Mən yerimdən tərpenməyib onların qayıtmasını gözləyirəm.

Onları bir daha görə bilmirəm. Hava onlar üçün xeyirlidir, yanaqları gül kimi açılır! Ətrafda gedən söhbətləri eşidirəm: “Nə qəşəngdir, nə gözəldir!” Bu sözləri eşitdikcə mənim də ürəyim şad olur. Məgər onların qanı mənim qanımdan deyilmə? Mən onları daşıyan atları belə sevirəm, dizlərinin üstündə oxşadıqları balaca bir tula olmaq istəyirəm. Məni yaşadan onların zövqü, onların nəşəsidir. Hər kəsin özünə görə məhəbbəti var. Mənim məhəbbətim kimə ziyan verir? Nə üçün insanlar məni tənqə gətirirlər? Mən də özümə görə xoşbəxtəm. Axşamlar qızlarım bala gətmək üçün öz evlərindən çıxdıqları zaman, mən onlara tamaşa etməyə gedirəm. Məgər burada bir cinayətmi var? Gecikdiyim zaman, “madam getdi” sözlərini eşidərkən nə qədər məyus olduğumu bilseydiniz... Bir dəfə mən Nazini düz iki gün görməmişdim, yalnız onu görmək üçün axşamdan saat üç qədər qapının ağızında gözlədim. Onu gördüyüm zaman şadlığımın ürəyim uçurdu. Xahiş edirəm, mənim barəmdə söhbət düşərsə, ancaq qızlarımın nə qədər mərhəmətli olduğundan danışın. Qızlarım mənə hədiyyələr vermək istədikləri halda, mən buna yol verməyirəm, deyirəm ki: “Pullarınızı özünüz üçün saxlayın! Mənim hədiyyəyə ehtiyacım yoxdur. Mənə heç şey lazım deyil”.

Doğrudan da, mən nəyəm? Mən ancaq bir cənazəyəm, ruhum isə daim qızlarımın yanındadır.

Sonra qoca, Ejenin gəlmək istədiyini görüb, bir az sükut etdi və dedi:

– Əgər siz madam de Nusingeni görə bilsəniz, hansı qızımı daha çox bəyəndiyinizi mənə söyləyərsiniz.

Tələbə madam de Boseanın hüzuruna gəlməzdən əvvəl Tüilridə* bir az gəzinmək fikrində idi.

Bu gəzinti Rastinyakın taleyini həll etdi. Qadınlardan bir neçəsi ona diqqət yetirmişdi. Rastinyak o qədər gənc, o qədər gözəl idi, o qədər qəşəng geyinmişdi ki... Qadınlara diqqətini cəlb etdiyinə görə Ejen, özünə məftun olmuş kimi, qərar etdiyi bacılarını və xalasını belə unutdu, öz necib ehtiyatkarlığını belə unutdu. Başını üzərindən mələyə bənzəyən bir iblisin uçduğunu, yaqut daşlarını toxum kimi səpən, saray frontonlarına* qızıl oxlarını sancan, qadınlara əlvan paltarlarla geyindirən, padşahların əvvəlcə sadə olan taxtını gərəksiz parıltıya bürüyən alabəzək qanadlı bir şeytanın uçduğunu görürdü. O, artıq gurultulu-parıltılı şöhrətpərəstlik allahına, onun qüdrət rəmzi

zənn etdiyimiz bər-bəzəyinə qapılmışdı. “Ürəyin istədiyi qəder məhəbbət və qızıl var!” – deyən bir aradüzəldənin mənfur görünüşü bir qızın hafizəsində həkk olunduğu kimi, Votrenin həyasız sözləri də onun qəlbine girmişdi.

Ejen bir qəder avara dolaşdıqdan sonra saat beşdə madam de Boseanın yanına gəldi. O burada, gənc qəlblərin adətən müqavimət göstərmək üçün aciz olduğu ən ağır və dəhşətli zərbələrdən birini yedi. Ejen indiyə qəder vikontessanın onu ədəbli bir ehtiram, üsullu bir nəzakətlə qəbul etdiyini görmüşdü; bu nəzakət ancaq aristokrat tərbiyəsi sayəsində əldə edilərsə də, yalnız səmimi olduğu zaman öz kamal dərəcəsinə çata bilər. Madam de Bosean Ejeni görər-görməz soyuq salam verdi və sərt səslə:

– Cənab de Rastinyak, – dedi, – mən sizi qəbul edə bilməyəcəyəm, hər halda bu saat mümkün deyildir. Mən çox məşğulam.

Çox tez müşahidəçi adam olmuş Rastinyak onun sözlərindən, salam verməsindən, baxışından, ahənginin dəyişməsindən müəyyən bir silkə mənsub olan adamların xasiyyətini, adətlərini duya bilərdi. Rastinyak məxmər əlcəyin içində poladdan bir əl, nəcib ədalar altında öz şəxsiyyətinə pərəstişkarlıq və xudbinlik, lak altında isə quru ağac olduğunu anladı. O, şah taxtının quş lələyi altından başlayaraq ən qotur bir zadəganın başındakı papağına qədər səslənən “biz kralıq”¹ məfhumunun nə olduğunu, nəhayət, dərk etdi. Ejen, qadının sözlərinə bel bağlayaraq, onun nəcib hissələrinə asanlıqla inanmışdı. Bütün səfillər kimi, o da yaxşılıq edənə yaxşılıq qəbul edənə bir-birinə bağlayan və elə ilk maddədən böyük qəlblə insanların bərabər olduqlarını təlqin edən bir müqaviləyə bütün arzusu ilə imza atmışdı. Yaxşılıq iki insanı bir-birinə bağladıqda, həqiqi məhəbbət kimi nadir və qiymətli olan ilahi bir hissə çevrilir. Hər iki hissə ülvə qəlblərin cəlallı hədiyyəsinə bənzər.

Rastinyak hersoginya Karilyanonun verdiyi bala getmək üçün vikontessanın bu kobud rəftarına dözdü və titrək səslə cavab verdi:

– Madam, mühüm bir işim olmasaydı, sizin zəhlənizi tökməzdim. Lütf buyurun, müsaidə edin, mən sonra hüzurunuza gəlirəm, mən gözləyə də bilərəm.

Vikontessa sözlərindəki kəskinlikdən bir az peşman olaraq:

– Yaxşı, – dedi, – nahara gələrsiniz.

Bu qadın, həqiqətən, mərhəmətli və nəcib qadın idi. Ejen vikontessanın birdən-birə dəyişməsindən çox mütəəssir oldu, bununla belə, gedərkən düşünürdü ki: “Nə eybi var, hər şeyə dözməyə, sürünməyə məcbursan. Ən yaxşı bir qadın bir an içində dostluq peymanlarını pozmağa və səni köhnə ayaqqabı kimi tullamağa qabilə, başqa qadınlardan nə gözləyə bilərsən? Demək, hər kəs özü üçün çalışır. Doğrudur, mənim ona ehtiyacım olduğu üçün o, müqəssir deyil, bir də onun evi hər kəsin girməyə haqqı olan bir dükan da deyil. Votren demişkən, top mərmisi olmaq lazımdır”.

Bununla belə, madam Boseanın evində nahar etmək səadəti Rastinyakın acı düşüncələrini dağıtdı. Bu surətlə, bir qəzavü qədərin əmri ilə, sanki sözləşmiş kimi, həyatının ən kiçik hadisələri onu bir yola sürükləyirdi. Voke pansionunda yaşayan qorxunc sfinksin müşahidələrinə görə, bu, elə bir yol idi ki, burada döyüş meydanında olduğu kimi, ölmək istəmirsənsə, öldürməyə, aldanmaq istəmirsənsə, aldatmağa məcbursan. Burada vicdanı qapı ağzında qoymağa, qəlbine maska taxmağa, insanlarla amansız bir oyun oynamağa və nəhayət, Lakedemonda² olduğu kimi, zəfər çələngini qazanmaq üçün, başqalarının gözüne görünmədən, müvəffəqiyyət axtarmağa məcbursan.

Ejen ikinci dəfə vikontessanın yanına gəldiyi zaman, artıq o həmişəki kimi mehriban və mərhəmətli görünürdü. Hər ikisi yemək otağına getdi. Vikont de Bosean burada arvadını gözləyirdi. Bütün servizlərdən cah-calal yağırdı. Məlum olduğu üzrə, Restavrasiya dövründə³ zinet ifrat dərəcəyə çatmışdı. Vikont kimi bir çox gözüdoymuş adamlar üçün yaxşı xörəkdən başqa neşə mövcud deyildi. Xörək-pərəstlik məsələsində vikont kral XVIII Lüdovik və hersoq Eksar⁴ məktəbinə mənsub idi. Onun süfrəsində iki calal vardı: biri təm üçün, o biri isə gözlər üçün. Rastinyakın heyran gözləri qarşısında belə mənərə birinci dəfə açılırdı: o, ictimai vəziyyətin cah-calalı irsən keçən bir evdə ilk dəfə nahar edirdi. İmperiya dövründə bal qurtardıqdan sonra şam təşkil etmək adət olmuşdu, çünki istər xaricdə və istərsə doğma yurdda aparılan müharibələr üçün hərbi adamlar qüvvət toplamaq idilər. Moda artıq baldan sonrakı şam yeməklərini ləğv etmişdi. Bu nahara qədər Ejen yalnız ballarda olmuşdu. Sonralar Ejen hər zaman özünəarxayın bir gənc şöhrəti qazanmışdı, halbuki bu arxayınlığı o artıq indidən özündə yaratmağa başlayırdı. Buna görə də Ejen özünü itirmədi. Lakin coşqun xəyallı gənc, calalla düzülmiş süfrədə qəşəng gümüş qablar, zərif şeylər gördüyü, ilk dəfə lakeylərin səssiz

¹ “Biz Allahın mərhəməti ilə kral olmuşuq” – kral hakimiyyətinin qədim ibarəsi

hərəkətinə məftun olduğu bir zamanda, hələ səhər məhrumiyyətlə dolu həyat seçmək fikrinde olsa belə, bu həyatı gözəl həyatdan üstün tutacağını təsəvvür etmək, əlbəttə, çətin məsələdir. Ejenin xəyalı onu bir anlıq geriye, ailə pansionuna apardı, – o elə dəhşətə gəldi ki, artıq yanvar ayında pansionu atmaq, yaxşı bir evdə yerləşmək, hər halda Votrendən və onun ağır təzyiqindən qurtarmaq üçün and içdi. Parisdə nə qədər gizli və ağılasız səfalət olduğunu təsəvvür edə bilsəniz, istər-istəməz özünüze belə bir sual verəcəksiniz: dövlət hansı xətali bir fikrə görə Parisdə məktəblər açır, gəncləri buraya toplayır, nə üçün buradakı qəşəng xanımlar hörmət qazana bilirlər, nə üçün sərafların taxta qablarındakı qızıl bir sehrə buradan yox olmur? Lakin gənclərin cinayətlərinin, hətta qəbahətlərinin nə qədər az olduğunu gördükdə, istər-istəməz, özləri ilə mübarizə aparan və adətən bu mübarizədən qalib çıxan səbirli Tantallara' dərin hörmət bəsləməyə məcbur olursan. Məsələn, bu yoxsul tələbəni də götürə bilərik. Onun Parisdə apardığı mübarizəsini olduğu kimi təsvir etsək, müasir mədəniyyətimizin ən faciəli epizodlarından biri yaranmış olar.

Madam de Bosean hey Ejenin üzünə baxır və onu danışmağa sövq edirdisə də, Ejen vikontun hüzurunda danışmaq istəmirdi.

Vikontessa erindən soruşdu:

– Məni bu gün italyan operasına ötürəcəksinizmi?

Vikont, Rastinyakı təəccübləndirən istehzal bir nəzakətlə:

– Sizə itaətin məni nə qədər məmnun etdiyinə, əlbəttə, şübhə etməyə bilirsiniz, – dedi. – Lakin mən “Varyete” teatrında bezi adamlarla görüşməliyəm.

Madam de Bosean: “Öz məşuqəsi ilə görüşmək istəyir”, – deyə düşündü.

Vikont soruşdu:

– Məgər d'Axuda bu axşam yanınıza gəlməyəcəkdir?

Vikontessa qeyri-məmnun halda:

– Xeyr, – deyə cavab verdi.

– Onda mütləq sizə bir kavalər lazımsa, özünüzlə cənab Rastinyakı apara bilərsiniz.

Vikontessa gülümsəyərək Rastinyaka baxdı.

– Bu sizə çox ziyan verə bilər, – dedi.

Rastinyak başını eydi və:

– Şatobrian' deyir ki: “Fransızlar təhlükə sevir, çünki onlar təhlükə ilə şöhrət qazanırlar”.

Bir neçə dəqiqə sonra ikiadamlıq kareta madam de Boseanla onu çaparaq italyan operasına aparırdı. Ejen səhnənin qarşısındakı lojaya daxil olduğu zaman, bütün lorentlər yalnız olduqca gözəl geyinmiş vikontessanı deyil, eyni zamanda onu da hədəfə aldı. Opera Rastinyaka əfsanəvi bir tamaşa kimi göründü. O, heyrət və məftunluq içində idi.

Madam de Bosean Ejenə xatırladaraq:

– Siz mənimlə danışmaq istəyirdiniz, – dedi. – Baxın, madam de Nusingen odur, bizdən üç loja aralı əyləşmişdir. Bizim o biri tərəfimdə əyləşən isə onun bacısı ilə cənab de Traydır.

Vikontessa bu sözlərlə madmazel Roşfidin əyləşdiyi lojaya baxdı, üzünü birdən-birə nurlandı: d'Axuda orada deyildi.

Ejen madam de Nusingenə baxaraq:

– O, cazibədar qadındır, – dedi.

– Kirpikləri ağappaqdır.

– Lakin nə qədər qəşəng və incə vücudu var!

– Əlləri çox iridir.

– Gözləri gözəldir.

– Üzü həddindən artıq uzunsov görünür.

– Uzunsov sifət cins əlamətidir.

– Bu, onun üçün xoşbəxtlikdir, – deyə vikontessa cavab verməklə Ejenin böyük heyratına səbəb oldu. – Bir ona diqqət edin, lorneti necə qaldırdığına və endirdiyinə baxın! Onun hər bir hərəkətində Qorionu duymaq mümkündür.

Həqiqətən, madam de Bosean guya madam de Nusingenə əhəmiyyət vermədən teatr salonunu lornetlə nəzərdən keçirdiyi halda, onun heç bir hərəkətini nəzərdən qaçırmırdı. Teatrın tamaşaçıları lap seçmə idi. Delfina Nusingen madam de Boseanın yanında əyləşən zərif geyimli kuzenin yalnız ona baxdığını duyduqca fərəhlənirdi.

– Əgər siz gözlərinizi ona dikib baxmaqda davam edərsinizsə, bu açıqdan-açığa ədəbsizlik olar. Bu qədər ısrarla siz heç bir şey əldə edə bilməzsiniz.

Ejen vikontessaya:

– Əziz kuzinam, – dedi, – siz mənə artıq xeyirxah bir havadarlıq göstərmişsiniz, öz xeyir işinizi axıra qədər aparmaq niyyətiniz varsa, mən sizdən yalnız bir şey xahiş etmək istərdim: bu sizin üçün o qədər də çətin olmaz, halbuki mənim üçün səadət məsələsidir. Mən aşiq oldum.

– Belə tezmi?

– Bəli.

– Bu qadınımı?

Ejen mənalı nəzərlə kuzinasına baxaraq, azacıq sükutdan sonra sözüünə davam etdi və:

– Mənim iddialarım başqalarının ürəyində əks-səda tapa bilərmi? – dedi. – Hersoginya de Karilyano hersoginya Berri ilə yaxındır. Ehtimal ki, siz onunla görüşürsünüz. Lütfən, məni ona təqdim edin, həm də məni yaxın bazar ertələrinin birində özünüzlə birlikdə bala aparın. Mən orada madam de Nusingenlə görüşərəm, birinci hücumu başlaram.

Vikontessa cavab verdi:

– Məmnuniyyətlə. Əgər siz artıq ona meyil edirsinizsə, hər halda könül işləriniz əla vəziyyətdədir. Baxın, o de Marsedir, knyaginya Qalatyonun lojasında oturmuşdur. Madam de Nusingen üçün bu, ən böyük əzabdır, o, qısqançlıqdan qovrulur. Bir qadına, xüsusilə bankir arvadına yanaşmaq üçün bundan da münasib diqqət ola bilərmi? Şosse d'Anten xanımlarının hamısı intiqamı çox sevir.

– Bəs siz belə bir vəziyyətdə olsaydınız nə edərdiniz?

– Mənmi? Mən sükut içində iztirab çəkərdim.

Bu halda markiz d'Axuda madam de Boseanın lojasında göründü.

– Mən sizi görmək arzusu ilə işlərimi cəld qurtardım, mənim hərəkətim fədakarlıq deyildir, elə ona görə bunu sizə ərz edirəm.

Vikontessanın üzündəki nurani sevinc, Ejene həqiqi məhəbbətin ifadələri ilə Paris işvəkarlığının ədaləti arasındakı fərqi aydın göstərdi. Ejen kuzinasına məftun bir nəzərlə baxa-baxa susdu və ah çəkərək öz yerini markiz d'Axudaya verdi. Ejen öz-özünə: “Belə məhəbbətlə sevən bu qadın nə qədər nəcib, nə qədər ülvi xilqətdir! – deyirdi. – Hələ bu adam bir oyuncaq xatirinə ona xəyanət edir də! Ona xəyanət etmək mümkündürmü?” Ejenin qəlbində uşaq hiddəti qaynayırdı. O, kuzinasının ayaqları altına düşmək istəyir, bir şahin, dərədə ovladığı ağ bir çəpişi qanad çalaraq göylərə qaldıracağı kimi, o da kuzinasını iblisə bir qüdrətlə qəlbində gəzdirmək xəyalı ilə çırpınırdı. Öz məşuqəsini bir şəkil kimi sərgiyə qoymadan bu gözəllik muzeyində qalmaq ona həqarət kimi görünürdü. “Məşuqə və kral kimi bir mövqedə olmaq qüdrət əlamətləridir”. Ejen təhqir edilmiş adam kimi madam de Nusingenə doğru baxdı. Vikontessa boylandı və ancaq göz qapaqlarının ehtizası ilə onun bu təvazökarlığına qarşı öz minnətdarlığını bildirdi. Birinci pərdə qurtardı.

Vikontessa markiz d'Axudadan soruşdu:

– Siz madam de Nusingenlə kifayət qədər tanışsınızmi? Rastinyakı ona təqdim edə bilərsinizmi?

Markiz cavab verdi:

– Cənab de Rastinyakı öz lojasında görmək madam de Nusingeni çox şad edir.

Qəşəng portuqaliyalı ayağa durdu, tələbəninin qoluna girdi. Bir an sonra Ejen artıq madam de Nusingenə təqdim olunurdu.

D'Axuda ona xitabən:

– Baronessa, – deyirdi, – vikontessa de Boseanın kuzeni şevalye Ejen de Rastinyakı sizə təqdim etməyi özümə şərəf sayıram. Siz onu o qədər məftun etmişsiniz ki, mən ona öz məbuduna şəxsən yaxınlaşmaq səadətini bəxş etməyə qərar verdim. Bu sözlər, kobud mənasını yumşaltmaq üçün zarafat yolu ilə söylənmişdi. Çünki bu, yaxşı bir şəkə salındıqda, qadınlarda narazılıq oyatmaz. Madam de Nusingen təbəssümlə cavab verdi və bir az bundan əvvəl lojanı tərk etmiş erinin kreslosunu əyləşmək üçün Rastinyaka göstərdi.

– Mən sizə mənimlə qalmağı təklif etməyə cəsarət etmirəm. Madam de Boseanın məclisində oturmaq səadətinə nail olanlar heç zaman oradan getməzlər.

Ejen pıçıltı ilə:

– Lakin, – dedi, – bəlkə də, mən kuzinamı məmnun etmək istəsəm, sizinlə qalmağım daha məsləhətdir, – sonra isə ucadan əlavə etdi: – Markizin gelişindən əvvəl biz sizdən, sizin hər cəhətdən qəşəng olmağınızdan danışırıdım.

D'Axuda təzim edərək lojadan çıxdı.

Baronessa soruşdu:

– Siz doğrudanmı mənimlə qalmağı arzu edirsiniz? Elə isə bir-birimizlə daha yaxından tanış ola bilərik. Qrafinya de Resto mənə sizi görmək arzusu oyatmışdır.

– Elə isə qrafinya səmimi deyil: o məni qəbul etməyi qadağan etmişdir.

– Nə üçün?

– Bunun səbəbini söyləmək üçün mən vicdan əzabı çəkirəm. Lakin bu sirri sizə etibar etməklə, öz mərhəmətinizi əsirgəməyəcəyinizə ümidvaram. Sizin atanızla biz qapı-qapıya qonşuyuq. Lakin qrafinya de Restonun onun qızı olduğu mənə məlum deyildi. Heç

kəsin xatirinə dəymək istəmədiyim halda, ehtiyatsızlıq edərək mən atanızın söhbətini açdım, bununla da bacınızla ərinin hiddətlənməyinə səbəb oldum. Mən başıma gələn sərgüzəşti kuzinama və hersoginyaya danışdım, gülməkdən uğunub getdilər. Elə o zaman madam de Bosean, sizinlə bacınızı müqayisə edərək, ən hərarətli sözlərlə sizdən danışır və mənim qonşum cənab Qorio ilə gözəl rəftar etdiyinizi deyirdi. Necə ola bilər ki, siz onu sevməyirsiniz? O sizə o qədər pərəstiş edir ki, hətta mən qısqanmağa başladım. Bu səhər mən onunla sizin barənizdə iki saat söhbət etdim. Axşam isə atanızın söylədiyi sözlərin təsiri altında, kuzinamın yanında nahar zamanı ondan soruşdum: “Sizin gözəlliyiniz atanıza qarşı bəslədiyiniz məhəbbətin dərəcəsinə ola bilərmi?” Görünür, madam de Bosean bu atəşin məftunluğa qüvvət vermək üçün məni bura gətirmişdir. O, hətta qabaqcadan, ona məxsus bir lütfkarlıqla sizi görəcəyimi söyləmişdi.

Bankirin arvadı:

– Mənim sizə necə minnətdar olduğumu bilsəydiniz! Biz bir az da söhbət etsək, lap köhnə dost olarıq.

– Əlbəttə, sizinlə dostluq etmək o qədər adi şey deyil, lakin mən heç zaman sizin dostunuz olmaq istəməzdim.

Yalnız birinci dəfə məclisə çıxan adamlara yaraşan bu boş cümlələr soyuq-soyuq oxunduğu zaman bayağı görünərsə də, qadınlar üçün bunun ayrıca gözəlliyi var: bir gəncin ədəsi, səsinin ahəngi, baxışı bu mənasız sözlərə başqa ruh, başqa rəng verir. Madam de Nusingen bu qərara gəldi ki, Rastinyak cazibədar gəncdir. Bu qədər cəsarətlə verilən suala bütün qadınlar kimi cavab verməkdə aciz olan xanım, onun başladığı başqa bir mətləbə cavab verdi:

– Bəli, bacım zavallı atamıza yaxşı münasibət bəsləmədiyinə görə çox məzəmmətlər alır. Halbuki atamız bizim üçün həqiqətən allah olmuşdur. Yalnız cənab de Nusingenin atamla ancaq səhərlər görüşmək haqqında qəti əmr verməsi məni bu məsələdə güzəştə getməyə vadar etmişdi. Lakin sonralar mən uzun müddət özümü bədbəxt hiss edirdim. Çox gözyaşı tökürdüm. Kəbud izdivac toqquşmalarının nəticəsi olan bu zorakılıq mənim ailə həyatımı bulandıran əsas səbəblərdəndir. Əlbəttə, cəmiyyət nəzərində mən Parisin ən xoşbəxt qadını kimi görünürəm, halbuki həqiqətdə mən ən bədbəxt qadınam. Sizinlə belə danışdığım üçün məni ağılsız zənn edə bilərsiniz. Lakin siz mənim atamla tanışsınız, ona görə də mənim üçün yad adam deyilsiniz.

Ejen cavab verdi:

– Siz heç zaman mənim kimi sizə təslim olmağı arzulayan bir şəxsə rast gəlməyəcəksiniz. Siz qadınlar nə axtarırsınız? – Rastinyak təsirli səsle əlavə etdi: – Səadət! Əgər bir qadın səadətini üçün sevimək, pərəstiş edilmək, bütün həsrətlərinə, arzularına, xəyallarına, sevinclərinə, dərdlərinə şərik olan bir dosta malik olmaq, könlünü bütün sevimli nöqsanları və gözəl məziyyətləri ilə, xəyanətdən qorxmadan açmaq və təslim etmək üçün bir dost tapmaq zərurətsə, mənə inana bilərsiniz ki, belə atəşin və vəfalı qəlbi siz ancaq sizin bir işarətilə ölümə getməyə hazır olan, onun üçün bütün dünya yalnız sizdən ibarət olduğuna görə cəmiyyəti tanımayan və tanımaq belə istəməyən, xəyalətində yaşayan bir gəncdə tapa bilərsiniz. Şəxsən özümə gəlincə, mənim sadələşməyümə gülsəniz də, etiraf etməliyəm: mən uzaq bir əyalətdən gəlmişəm, çox şeylərə bələd deyiləm, hər vaxt təmiz ürəkli insanların içində gezip dolaşmışam. Burada məhəbbət tapa bilməyəcəyimə əmin idim. Mən təsadüfən kuzinama rast gəldim, o məni böyük səmimiyyətlə qəbul etdi. Onun sayəsində qızğın məhəbbətin böyük sərvət olduğunu anladım. Gerubino* kimi mən də bütün qadınlara məftunam, bütün qəlbimi bu qadınlardan birinə vermək intizarı ilə yaşayıram. Teatra girdikdə sizi gördüyüm zaman sel sanki məni qaldırır sizə doğru aparır. Mənim sizi nə qədər düşündüyümü bilsəydiniz... Lakin öz xəyalımda mən sizi bu qədər gözəl təsəvvür etməzdim. Madam de Bosean sizə uzun-uzadı, valeh nəzərlə baxmağı mənə qadağan etmişdir. O, sizin qəşəng al dodaqlarınıza, qar kimi ağappaq üzünüze, mərhəmətli gözlərinizə tamaşa etməyin nə qədər ləzzətli olduğunu bilmir. Mən sizə ağılı itirmiş bir adam kimi görünə bilərəm, ancaq bir xahişim var: bu sözləri söyləməyi mənə qadağan etməyin!

Qadınlar üçün ən xoş hiss şirin məhəbbət sözlərinə qulaq asmaqdır. Ən ciddi bir rəhibə də bu məhəbbətə cavab vermək iqtidarında olmasa belə, dinləməkdən həzz alır. Rastinyak bu başlanğıcdan sonra boğuc səsle ürəyini açmaqda davam etdi. Madam de Nusingen ona təbəssümləri ilə ürək verir, knyaginya Qalatyonun lojasından çıxandan de Marseyə ara-sıra nəzər salırdı. Rastinyak, baronun öz arvadını evə aparmaq üçün gəldiyi dəqiqəyə qədər, madam de Nusingenin lojasında qaldı.

Ejen baronessaya müraciətlə:

– Madam, – dedi, – mən hersoginya Karilyanonun balından əvvəl sizin hüsurunuza gəlmək şərəfinə ümidvaram.

Girdə üzündən xatalı hiyləgərlik yağan yoğun elzash alman ləhcəsi ilə cavab verdi.

– Madam ki baronessa sizi dəvət etmişdir, əziz bir qonaq olacağınıza əmin ola bilərsiniz.

Madam de Bosean artıq yerindən qalxmışdı və d'Axuda ilə birlikdə getməyə hazırlaşdı. Ejen kuzinası ilə vidalaşmaq üçün madam de Boseanın lojasına doğru gedərkən düşündü: “İşlərim yağ kimi gedir. O: “Siz mənə sevhə bilərsinizmi?” sualından o qədər də qorxmadı. Artıq atım şahə qalxmışdır, yəhərin üstünə sıçrayıb çapa bilərəm”.

Zavallı tələbə baronessanın başqa bir şeylə maraqlandığından bixəbər idi: baronessa de Marseden ürəkləri parçalayan son və qəti bir məktub intizarında idi. Öz uydurma müvəffəqiyyətinə valeh olan Ejen vikontessanı hamının ekipaj gözlədiyi bayır kolonnadasına qədər ötürdü.

Ejen ayrıldıqdan sonra portuqaliyalı gülə-gülə madam de Boseana dedi ki:

– Sizin kuzeni tanımaq mümkün deyil. O mütləq bankı udacaqdır. Bu gənc, ilan balığı kimi qıvraq tərənir. Zənnimcə, çox uzaq gedəcəkdir. Təsəlliyyə ehtiyacı olan qadını onun üçün tapmağı yalnız siz bacara bilərsiniz.

Madam de Bosean:

– Ancaq, – dedi, – bu qadının ondan ayrılan şəxsi hələ də sevib-sevmədiyini bilmək lazımdır.

Ejen İtalyan bulvarından Nev-Sent-Jenevyev küçəsinə qədər piyada getdi. O, gözəl xəyallar içində çırpınırdı. O, vikontessa və madam de Nusingenin lojalarında oturduğu zaman qrafinya de Res-tonun ona diqqətlə baxdığını aydın görürdü. Bundan belə bir nəticə çıxarmaq olardı ki, qrafinyanın qapıları onun üçün bağlı qalmayacaqdır. Ejen marşal Karilyanonun arvadına xoş gələcəyinə ümid bəsləyirdi. Bu surətlə yüksək Paris cəmiyyətinin zirvələrində o, dörd mühüm tanışlıq qazanmış olacaqdı. O, ümumi maddi mənafelərin mürekkəb mexanizmində bir çarxdan yapışaraq, maşının üst qatına

çıxmaq lazım gəldiyini anlayırdı. Nə vasitə ilə bunu əldə etmək mümkün olduğunu dumanlı şəkildə düşünsə də, əsas çarxın bir hissəsi ola bilmək üçün özünü kifayət qədər qüvvətli hiss edirdi. “Əgər baronessa Nusingen mənimlə maraqlanarsa ərini necə idarə etməyi mənə ona öyrədərəm. Onun əri qızıl dağlarını yerindən tərpətməmişdir, o mənim birdən-birə varlanmağıma kömək edə bilər”. Ejen bunu özünə açıq söyləmədi, o hələ hər bir şeyi nəzərə almaq və hesaba götürmək, hər bir vəziyyəti rəqəmlərə keçirmək üçün siyasətçi ola bilməmişdi. Onun fikirləri hələ pənbə buludlar kimi üfəqdə üzürdü və Votrenin ideyaları kimi kobud deyildi, lakin bunlar vicdan ocağında yandırılmış olsaydı, qalığı da təmiz olmazdı... İnsanlar öz vicdanları ilə bu cür sazişlərə girdiklərindən, nəslimizin açıqdan-açığa qəbul etdiyi bir mənəvi səfalətə düşər olurlar. Nəslimizin arasında isə şəxslərə güzəştə getməyən və doğru xətdən azacıq əyilməyə cinayət kimi baxan açıq ürəkli möhkəm iradəli insanlara, Molyerin Alsesti* və bir az bundan əvvəl Volter Skottun romanında təsvir edilmiş Cenni Dins* ilə atası kimi sənətkarə xilqətləri vermiş gözəl sədaqət nümunələrinə az-az hallarda təsadüf edilir. Lakin kim bilir, bəlkə də, tamamilə başqa məzmunlu bir əsər də bu dərəcədə dramatik və gözəl əsər ola bilər: bu da yüksək cəmiyyətdə dolaşan bir şöhrətpərəstin, bir tərəfdən xarici ədəb qaydalarına riayət etmək, o biri tərəfdən, eyni zamanda öz məqsədinə nail olmaq üçün şərddən yaxa qurtarmaq məqsədi ilə öz vicdanını dolambac yollarla aparmasının bədii təsviridir. Ejen pansiona çatana qədər artıq madam de Nusingenə məhəbbət bağladı. O, Ejenin nəzərində, qaranıq kimi zərif və yaraşılın görünürdü. Gözlərindəki nəvaziş, ipək kimi yumşaq olduğunu andıran və altında qan axdığı görünən incə dərisi, insanı valeh edən səsi, sarı saçları yadına düşdü. Bəlkə də, tez-tez yeridiyi üçün iti hərəkət edən qan dövrəni başladığından, məftunluğu da daha şiddətlənmişdi. Tələbə bərkdən Qorio atanın qapısını döydü:

– Əziz qonşum, mən madam Delfina ilə görüşdüm.

– Harada?

– İtalyan operasında.

– O, vaxtını yaxşımı keçirdi? İçəri girin.

Qoca, əynində köynək ayağa durdu, qapını açıb yenə tələsik yatağına uzandı. Sözüne davam edərək:

– Danışın, danışın görüm, – deyə xahiş etdi.

Ejen Qorionun otağına birinci dəfə idi ki girirdi. Odur ki, qızının calalına valeh olduqdan sonra atasının yaşadığı mağaranı gördüyü zaman heyrətləndi. Pəncərələr pərdəsiz, rütubət basmış, divarların kağızları soyulmuş və bükülmüşdü, bəzi yerlərdə tüstüden saralmış suvaq görünürdü. Qoca, miskin bir çarpayıda uzanmışdı. Üstündə nazik yorğan, ayaq tərəfində isə Vokenin köhnə paltarlarından tikilmiş içi pambıqlı örtük vardı. Döşəmədən rütubət iyi gəlirdi, otağı toz basmışdı. Pəncərənin qarşısında qırmızı ağacdan qayrılmış köhnə, yekeqarın bir kamod görünürdü. Kamodun üzüm meynəsi kimi əyri, budaqlı və yarpaqlı mis dəstələri vardı. Taxta lövhəli köhnə bir əlüz-yuyanın üstündəki ləyənin içində bir su qabı, yanında isə üz qırmaq alətləri görünürdü. Otağın bir küncünə ayaqqabılar atılmış, baş tərəfində qapısız, marmər lövhəsiz kiçik gecə stolu qoyulmuşdu. Buxarının içində küldən əsər belə görünürdü. Yan tərəfdə qoz ağacından qayrılmış, aşağı tərəfi arakəsməli düzbucaq bir stol görünürdü. Qorio ata gümüş qablarını həmin bu stolun üstündə əzmişdi. Yöndəmsiz yazı stolunun üstünə Qorionun şlyapası qoyulmuşdu. Oturacağına saman doldurulmuş kreslo və iki stul bu səfalet yuvasının mənzərəsini tamamlayırdı. Çarpayı örtüyü əski parçası ilə tavana bağlanmışdı. Pərdə əvəzinə ucuz, dama-dama ağ və qırmızı çit parçaları sallanmışdı. Ən yoxsul bir qasid belə Qorio atanın madam Vokenin evində yaşadığı kimi səfil həyat sürməzdi. Bu otağın təkçə görünüşü insanı üşütməyə salır, ürəyini sıxırdı. O, bir dustaqxana kamerasına, həm də ən pis kameraya bənzəyirdi. Xoşbəxtlikdən, Qorio ata şamı kiçik şkafin üstünə qoyduğu zaman, tələbənün üzündəki ifadəni görməmişdi. Yorğanı çənəsinə qədər çəkmiş qoca üzünü Ejenə doğru çevirdi.

– Yaxşı, bir deyün görüm, hansı qızımı daha çox bəyəndiniz, madam de Restonu, yoxsa madam de Nusingeni?

Tələbə dedi:

– Mən madam Delfinanı öz atasını daha çox sevdiyinə görə üstün tuturam.

Qorio Ejenin bu hərərətli sözləri müqabilində minnətdarlıq hissi ilə əlini yorğanın altından çıxardı və tələbənün əlini sıxdı. Mütəəssir olan qoca:

– Sağ olun, sağ olun, – deyə təkrar edirdi. – Bəs o mənim bərəmdə bir söz demədi?

Rastinyak baronessanın atası haqqında söylədiklərini bəzəkli bir şəkildə nəql etdi. Qorio ona Allahın səsi kimi qulaq asırdı.

– Mənim əziz balam! Bəli, bəli, o məni çox sevir. Lakin siz onun Anastazi haqqında söylədiklərinə inanmayın. Bilirsinizmi, iki bacı məni bir-birinə qışqarırlar. Bu da onların necə mehriban olduğunu sübut etmirmi? Madam de Resto da məni çox sevir. Mən bunu bilərəm. Ürəyimizi dərinədən görə və niyyətlərimizə görə bizə qiymət verən Allah hər birimizi yaxşı tanıdığı kimi, mən də uşaqlarımın qəlbinə yaxşı bələdəm. Qızlarımın hər ikisi mehribandır. Mənim yaxşı kürəkənlərim olsaydı, tamamilə xoşbəxt olardım! Yer üzündə tam xoşbəxtlik, əlbəttə, yoxdur. Ah, mən onlarla birlikdə yaşaya bilsəydim, yalnız onların səsini eşidə bilsəydim, bir yerdə yaşadığımız zamanlar onları hər gün gördüyüm kimi yenə həmişə öz yanımda görseydim, gəlib getdiklərini bilsəydim, ürəyim şadlığından oynardı! Onlar qəşəngmi geyinmişdilər?

Ejen:

– Bəli, – dedi. – Lakin cənab Qorio, bu necə ola bilər: qızlarınız calal içində, siz isə daxmada yaşayırsınız?

Qorio sanki qayğısız halda:

– Doğrusunu bilmək istəsəniz, – dedi, – yaxşı otaq mənim nəyimə lazımdır? Bunu sizə izah etməkdə çətinlik çəkərəm, iki sözü bir-birinə bağlaya bilmirəm. – Sonra əlini sinəsinə vuraraq: – Mənim nəyim varsa burdadır, – dedi. – Bütün varlığım qızlarıma bağlıdır. Əgər onların güzəranı xoş keçirsə, əgər onlar xoşbəxtdirlərsə, bəzəkli paltarlarda gəzirlərsə, evləri xalçalarla döşənmişsə, mənim paltarımın hansı mahuddan tikilməsinin və mənim harada yatmağımın nə mənası var? Qoy onların yeri isti olsun, o vaxt mənə də soyuq olmaz, qoy onların ürəyi şad olsun, mənim də ürəyim darıxmaz. Onların dərindən başqa mənim heç bir dərdim yoxdur. Siz ata olduqdan sonra uşaqlarınızın danışğını eşitdiyiniz zaman, özünüzə: “Bu mənim balamdır!” deyəcəksiniz, bu balaların öti sizin ətinizdən, qanı sizin qanınızdan olduğunu, bu uşaqların qanınızın gülü olduğunu hiss edəcəksiniz, o zaman siz onların vücudunda kök saldığımızı, onlar yeridiyi zaman siz də hərəkət etdiyinizi zənn edəcəksiniz. Hər yerdə mən, ancaq qızlarımın səsini eşidirəm. Onların bir məyus baxışını görsem, qanımdan donar. Bir zaman siz də görəcəksiniz ki, uşaqların səadəti ata üçün öz

səadətindən yüksəkdir. Mən sizə bunu izah etmək iqtidarında deyiləm: bu, qəlbin daxili ehtizazlarıdır, insan könlündəki fərəh də bu ehtizazlardan doğur. Bir sözlə, mən üçqatlı həyat sürürəm. İstəsəniz sizə maraqlı bir şey söyləyə bilərəm. Bilirsinizmi, mən Allahı ata olduğdan sonra tanıdım. Bütün varlıq ondan əmələ gəlmişdir, o hər yerdədir, hər an mövcuddur. Mənimlə qızlarımın münasibəti də belədir. Allahla mənim aramda yalnız bir fərq vardır ki, o da budur: Allah-taalanın yaratdığı dünya özü qədər gözəl deyil, mənim qızlarım isə məndən gözəldir, odur ki, mənim məhəbbətim Allahın dünyaya olan məhəbbətindən böyükdür. Onlar mənim qəlbimə o qədər yaxındır ki, mən sizin onları axşam görəcəyinizi düşünürdüm. Yarəb! Əgər bir kişi mənim Delfinama səadət versəydi, – qadın isə hərərlə sevilirdiyi zaman məsud olur, – mən onun ayaqqabılarını təmizləməkdən, ona nökrçilik etməkdən feyz alardım. Qulluqçulardan öyrəndiyimə görə, bu də Marse ağa alçaq bir köpəkdir. Onun başını əzmək üçün mənim daim əllərim geyişir. Belə bir qadını, belə bir cəvahiri, belə bir bülbül səsinə, heykəl kimi yaraşığı bir qadını sevməmək mümkündürmü? Mən təccüb edirəm. Bu Elzas çuvalına ərə getdiyi zaman qızımın gözü kormu idi? Hər ikisi gözəl, nəzakətli gənclərə ərə getməli idi. Çarəm nəydi, onlar öz istədiklərini edirdilər.

Qorio atanın əzəmətli görünüşü vardı. Ejen onu ilk dəfə alovlu ata məhəbbətinin şəfəqləri içində görürdü. Qüdrətli hissələrin insandan insana keçmək qabiliyyəti var. Ən nadan bir vücut belə həqiqi, qüvvətli məhəbbətlə alışdığı zaman dərhal şölə saçmağa başlayır, siması dəyişir, hərəkətləri canlanır, səsi ahəngdar olur. Ehtirasın təsiri altında küt adamlar belə dil açar, mitqlə olmasa da, fikir etibarını ilə parlar, sanki nur içində hərəkət edərlər. İndi də belə idi: qocanın hərəkətlərində böyük aktyorlara məxsus təsirli bir qüvvə hiss olunurdu. Bəli, məgər bizim ən yaxşı hissələrimiz iradəmizin şairənə ifadələri deyilmə?

Ejen Qorio atadan soruşdu:

– Demək, onun mütləq də Marsedən ayrılacağını sizə söyləsəm, məyus olmazsınız? Bu lovğa onu atmış və knyaginya Qalatyonun yanında yuva salmışdır. Mənə gəlinə, mən bu axşam madam Delfinaya dəlicəsinə aşıq olmuşam.

Qorio ata bağırdı:

– Belə deyini?!

– Bəli. Deyəsən, mən də onun xoşuna gəlmişəm. Biz bir saat məhəbbətdən danışdıq, birisi gün, yeni şənbə günü isə mən onun yanına getmək fikrindəyəm.

– Ah, o sizi bəyənmiş olsaydı, əzizim, mənim sizi nə qədər sevcəyimi bilsəydiniz! Siz mərhəmətli adamsınız, siz ona əzab verməzdiniz. Əgər siz ona xəyanət etsəniz, sizin boğazınızı mən özüm üzəcəyəm. Başa düşürsünüzmü, qadın ancaq bir dəfə sevir. Aman, yarəb! Cənab Ejen, mən nə alçaq sözlər danışırım! Siz burada üşürsünüz. Aman, yarəb! Demək, siz onunla söhbət etdiniz. O mənə bir şey söyləməyi xahiş etmədi?

Ejen “heç bir şey” düşündü isə de: – O, – dedi – sizə hərərlə qızlıq busəsinə yetirməyi xahiş etdi.

– Sağ olun, qonşu, gecəniz xeyrə qalsın, sizə şirin yuxular arzu edirəm, mənim isə bu saat söylədiklərinizin sayəsində şirin yuxu görəcəyimə şübhə yoxdur. Allah sizə hər işdə kömək olsun! Bu axşam siz mənim üçün məlek yerində idiniz, sizdə qızımın rayihəsini duydum.

Ejen isə yatağına uzanaraq düşündü:

– Yazıq! Bu, daş ürəkli adamlara da təsir edərdi. Qızı öz atasının dərini Türkiyə sultanının dərini çəkdiyi qədər çəkirdi.

Bu söhbətdən sonra Qorio ata öz qonşusuna sirdaş, dost nəzəri ilə baxmağa başladı. Onların arasında qocanı başqa bir şəxsə bağlaya biləcək yeganə bir tel yaranmışdı. Ehtiras heç vaxt aldadıcı olmaz. Qorio ata belə təsəvvür edirdi ki, Ejen Delfinanın xoşuna gələrsə, o öz qızına daha yaxın olar, onunla tez-tez görüşə bilər. Bundan başqa, qoca çəkdiyi iztirablarının səbəblərindən birini açıb Ejenə söyləmişdi. O, gündə yüz dəfə madam de Nusingenə xoşbəxtlik arzu edərdi, halbuki Delfina indiyə qədər məhəbbət sevinclərini duya bilməmişdi. Əlbəttə, Ejen Qorio atanın gözlərinə sevimli bir gənc kimi görünüyündəndir ki, qızımın məhrum olduğu bütün nəşələri Rastinyakın ona verə biləcəyini düşünürdü. Bu surətlə Qorio ata öz qonşusu ilə dost oldu, bu dostluq getdikcə daha da möhkəmləndi; bu dostluğu nəzərə almasaydıq, hekayətimizin nəticəsi də aydın olmazdı.

O birisi gün, səhər naharı zamanı Qorio atanın Rastinyakın yanında əyləşib gərgin bir diqqətlə ona baxması və Ejenə söylədiyi bir neçə kəlmə, həm də qocanın adətən gips maskasına oxşayan simasındakı dəyişiklik bütün kirayənişinlərin heyrətinə səbəb olmuşdu. Bu söhbətdən sonra Ejeni birinci dəfə gören Votren sanki onun ürəyindən

nələr keçdiyini öyrənmək istəyirdi. Ejen bu gecə, yatağına uzanmadan əvvəl, gözləri qarşısında açılan həyat üföqlərinin enişliyini ölçdü, indi isə Votrenə rast gəldikdə onun təklifini yada salıb, özünü saxlaya bilmədi və varlı bir adaxlıya baxan xeyirxah gənc kimi, Viktorinaya nəzər saldı. Təsadüfən Ejenin və qızın gözləri rastlaşdı. Zavallı qız Rastinyakın təzə paltarda cazibədar olduğunu etiraf etməli idi. Qızla mənalı nəzərlərlə baxışdıqdan sonra Ejen bu nəticəyə gəldi ki, bütün gənc qızları həyəcana gətirən və ilk rast gəldikləri yaraşlıq kişiye onlarda meyil oyadan dumanlı eşq hissləri Viktorinaya da sirayət etmişdir. Daxili bir səs deyirdi: “Səkkiz yüz min frank”. Bununla belə, Ejen özünü yenə dünənki günün hadisələrinə qaytarıb, madam de Nusingenə bəslədiyi uydurma məhəbbətin onu pis fikirlərdən uzaqlaşdırma biləcəyinə qərar verdi:

Rastinyak dedi:

– Dünən italyan operasında Rossininin “Sevilya bərbəri”ni göstərirdilər. Mən ömrümdə belə gözəl musiqi eşitməmişəm. Yarəbbi, italyan operasında loja sahibi olmaq nə böyük səadətdir!

Qorio ata ağasının hərəkətlərini duyan bir köpək kimi dərhal cümlənin mənasını başa düşdü.

Voke dedi:

– Siz kişiler yağ içində üzürsünüz, kefiniz istədiyinizi edirsiniz.

Votren soruşdu:

– Siz evə nə ilə qayıtdınız?

– Piyada qayıtdım, – deyə Rastinyak cavab verdi.

Rastinyakı yolundan azdırmaq istəyən Votren sözünü davam edərək:

– Bax, belə yarımçıq nəşələr mənim xoşuma gəlməz, mən öz kareta minmək, öz lojamda oturmaq və evimə kareta qayıtmaq istədim, – dedi. – Ya hər şey, ya da heç bir şey – budur mənim şüarım.

Voke təsdiqlə:

– Yaxşı şüardır, – dedi.

Ejen Qorio ataya pıçıldadı:

– Siz madam de Nusingeni ziyarət etmək istəmirsinizmi? O sizi fərəhlə qəbul edər, o mənim barəmdə təfsilatı öyrənmək istəyəcək. Mənə məlumdur ki, o mənim kuzinam madam de Boseanın evini görmək üçün hər şeyə hazırdır. Mənim onu çox sevdiyimi və bu arzuma əməl etmək üçün düşündüyümü ona söyləməyi unutmazsınız.

Rastinyak tələsik Hüquqşünaslıq məktəbinə getdi. O, bu miskin evdə mümkün dərəcədə az qalmaq istəyirdi. Bütün günü şəhəri dolaşdı. Baş qızdırma içində yanırı: həddindən artıq cəsəətli ümidlərlə yaşayan bütün gəncər bu vəziyyətə yaxşı bələddirlər. Ejen Votrenin gətirdiyi delillərin təsiri altında cəmiyyət həyatının ziddiyətlərinə dalmışdı ki, bu halda Lüksemburq bağının* qapısında dostu Byanşona təsadüf etdi.

Medik tələbə soruşdu:

– Nə olub belə, çox ciddi görünürsən?

– Axmaq fikirlər mənə rahatlıq vermir.

– Necə yəni axmaq fikirlər? Fikirlər üçün dərman var.

– Nə dərmanı?

– Onları icra etmək... dərmanı.

– Sən zarafat ələyirsən, çünki bilmirsən məsələ nə yerdədir.

Russonu oxumusanmı?

– Yadındadır, Russoda belə bir yer var: o, oxucuya bir sual verir, soruşur ki, əgər Parisdən kənara çıxmadan, yalnız bir arzu ilə Çində qoca bir mandarini¹ öldürmək və bunun sayəsində varlanmaq mümkün olsaydı, oxucu nə edərdi?

– Yadındadır.

– Bəs bu barədə fikrin nədir?

– Boş şeydir. Mən bu saat otuz üçüncü mandarini öldürməklə məşğulam.

– Zarafat etmə. Sözümə qulaq as, əgər belə bir şeyin mümkünlüyünü sənə sübut etsələr və buna nail olmaq üçün yalnız başınla bir işarə etmək kifayət olduğunu söyləsələr, neylərdin?

– Sənin mandarinin çox qocadırımı? Sözü doğrusunu axtarsan, sənin mandarinin qoca, ya cavan, sağlam, ya iflic olmasının... yox, yox, lənət şeytana.

– Sən yaxşı oğlansan, Byanşon. Bəlkə, iş belə oldu: sən bir qadına aşiq olmusan, bütün varlığını onun yolunda verməyə hazırsan, onun bər-bəzəyi, karetası, arzu etdiyi şeylər üçün ona çoxlu pul lazımdır, onda nə edərdin?

– Heç dəxli var? Sən əvvəlcə mənim aqlımı əlimdən alırsan, sonra da təklif edirsən ki fikirləşim.

¹ Çində ən yüksək məmur, nazir mənasındadır.

– Ah, Byanşon, mən dəli oluram, mənə əlac tap. Mənim iki bacım var, hər biri gözəllik və bəkarət məlakəsidir. Mən istəyirəm ki, onlar xoşbəxt olsunlar. Onlara cehiz vermək üçün beş il ərzində mən iki yüz min frankı haradan tapa bilərəm? İnsan həyatında elə hadisələr olur ki, xırda-xırda udmaqdan, iri qumar oynamaq lazım gəlir.

– Sən həyata yenidən qədəm basan hər kəsin qarşısında duran sualı mənə təklif edirsən; sən Qordinin düyününü” bir qılınc zərbəsi ilə kəsmək istəyirsən. Əzizim, bunun üçün Aleksandr olmaq lazımdır, yoxsa katorqaya sürülsən. Mən, şəxsən atamdan miras aldığım mövqeyi tutaraq, əyalətdə özüm üçün yaratmaq istədiyim sadə həyatla da xoşbəxt ola bilərəm. İnsan meyilləri böyük ərazidə olduğu kimi, kiçik bir sahədə də tamamilə təmin edilə bilər. Napoleon gündə bir dəfə nahar edərdi, hətta kapusinlər¹ xəstəxanası yanında yaşayan təbib tələbənin saxladığından çox məşuqə saxlamazdı. Əzizim, bizim xoşbəxtliyimiz hər vaxt ayaqlarımızın altı ilə təpəmiz arasındakı hüdudda olacaqdır və bu xoşbəxtliyin qiyməti ildə bir milyon, yaxud yüz luidor olsa belə, ondan eyni daxili bir hiss duyacağıq. Mən sənə çinlinin həyatına səs verirəm.

– Sağ ol, Byanşon, sən mənim ürəyimi sakitləşdirdin! Biz sənə ilə həmişəlik dost olaraq qalacağıq.

Tələbə isə sözüne davam edərək:

– Sözümə qulaq as, – dedi. – Mən bu saat Küvyenin mühazirəsindən gəlirəm. Oradan çıxıb Botanika bağına getdiyim zaman, Puare ilə Mişononu gördüm; skamyada əyləşib, keçən ilki qarışıqlıqlar vaxtında Deputatlar palatasının yanında gördüyüm bir şəxslə söhbət edirdilər. Mənə elə gəldi ki, bu adam adı, özünü necib rantye kimi göstərən polis nəfəridir. Gəl bu bir cüt şəxsin işlərinə bələd olaq; bunun səbəbini mən sənə sonra başa salaram. Hələlik, salamat qal, saat dördde yoxlamada olmalıyam.

Ejen evə qayıtdığı zaman Qorio ata onu qapının ağzında gözləyirdi. Qoca:

– Buyura bilərsiniz, bu məktub ondandır, – dedi. – Amma nə gözəl xətti var!

Ejen məktubu açıb oxudu:

“*Hörmətli cənab, atam mənə sizin italyan musiqisini sevdiyinizi söylədi. Lojamda əyləşməklə mənə məmnun edəcəyinizdən çox şad*

olaram. Şənbə günü Fodor ilə Pelleqrini oxuyacaqlar, – xahişimi rədd etməyəcəyinizə əminəm. Cənab Nusingen də mənim xahişimə şərikdir və sadəcə nahara bizə gəlməyinizi rica edir. Sizin buna razılıq verməyiniz onu çox məmnun edər, mənə ötürmək kimi ağır bir aile vəzifəsini daşımaqdan azad edə bilər. Cavab verməyə də bilərsiniz, eləcə gəlin. Mənim minnətdarlığımı qəbul edin.*

D.de N.”

Ejen məktubu oxuyub qurtardıqdan sonra qoca dedi:

– Məktubu mənə göstərin. – Sonra məktubu iyləyə-iyələyə: – Siz, əlbəttə, gedəcəksiniz, deyilmi? – deyə soruşdu. – Məktubun nə gözəl ətri var! Ona qızımın barmaqları toxunmuşdur.

Rastinyak düşündü: “Qadın kişinin boynuna belə asanlıqla atılmaz. O, de Marseni qaytarmaq üçün məndən istifadə etmək niyyətindədir. Qadın yalnız hirsindən belə addım ata bilər”.

Qorio ata soruşdu:

– Nə fikirləşirsiniz, fikirləşməyə nə var ki?

Ejen o dövrdə bir çox qadının şöhrətpərəstlik həvəsinə düşdüyündən xəbərsizdi. O, madam de Nusingenin Sen-Jermen civarına yol açmaq üçün hər fədakarlığa hazır olduğunu bilmirdi. Bu dövrdə Sen-Jermen civarı məclislərində, yəni Kiçik sarayın stats-damaları* arasında qəbul edilmək hər bir qadın üçün böyük şərəf sayılırdı. Bu sarayda madam de Bosean onun dostları hersoginya Morfinyez və de Lanje birinci yerdə əyləşmişlər. Yalnız Rastenyak Şosse d’Anten xanımlarının, kəhkeşan kimi qarlayan bu bir neçə qadının yüksək dairəsinə düşmək üçün can atdıqlarını, çılğın bir ehtirasla cırpındıqlarını bilmirdi. Lakin Ejenin inamsızlığı ona xeyir verdi. Bu inamsızlıq sayəsində o hər şeyə soyuqqanlı baxırdı. Madam de Nusingen ona başqalarının şərtini qəbul etmək deyil, özü şərt qoymaq kimi soyuqqanlılıq qabiliyyəti qazandırmışdı.

Rastinyak Qorio ataya cavab verdi:

– Bəli, gedəcəyəm.

Bu surətlə, sadə bir maraqlı Ejeni madam de Nusingenə doğru sövq edirdi, lakin o, Ejenə etinasızlıq göstərmiş olsaydı, bəlkə də, Ejeni ona ehtirasla meyil edərdi. Hər halda Ejen sabahkı günü və özünün dəvət saatını səbirsizliklə gözləyirdi. İlk intriqa bir gənc üçün ilk məhəbbətdən az cazibədar deyildir. Müvəffəqiyyət qazanacağına əmin olması

¹ Katolik-monarx cəmiyyəti

onun qəlbində fərəhli hissələrin doğmasına səbəb olur, ancaq kişiler bunu etiraf etməzlər, halbuki bəzi qadınların bütün sehrkarlığı və cazibəsi də bundadır. Qələbənin çətin, yaxud asan əldə edilməsindən asılı olmayaraq, ehtiraslı arzular od kimi alışıb yanmağa başlayır. Bütün insan ehtirasları, elbəttə, məhəbbətin səltənətini iki müxtəlif aləmə ayıran bu iki təməl üzərində yaranır. Bəlkə də, bu təqsimat temperamentlərin mürəkkəb olmasından irəli gəlir, hər halda, nə deyirlərsə–desinlər, temperament məsələsi bəşər cəmiyyətində əsas rol oynayır. Əgər melankoliklərin vəcd dərəcəsinə çatması üçün müxtəlif işvekarlıqlara ehtiyac vardsa, çılgın, həssas yaxud sanqviniklər* həddindən artıq inadlı müqavimətə rast gəldikləri zaman dava meydanından qaça da bilərlər. Başqa sözlə, elegiya limfadan, difiramb isə öd kisəsindən asılıdır.

Ejen paltarını dəyişdikcə, gənclərin istehzadan qorxduqları üçün bu barədə bəhs etməyi sevmədiyinə baxmayaraq, onların mənliliyini oxşayan xırda, lakin xoş hissələr keçirirdi. Ejen, gənc qadının onun tellərinə oğrun bir nəzərlə baxacağını düşünə–düşünə, saçlarına sığal verdi. O da, bal üçün bəzəkli paltarlarını geyinən gənc qız kimi, uşaqcasına hərəkətlə bir az əzilib–büzüldü və frakını düzəltdiyi zaman məftun nəzərlə incə belini süzdü. Öz–özünə: “Əlbəttə, vüudları daha yaraşqsız olan gənclər də var!” – dedi. Sonra aşağı düşdü. Artıq hamı süfrənin ətrafında əyləşmişdi. İçəri girəndə zərif görünüşü haqqında söylənilən axmaq zarafatlar dolu kimi yağsa da, Ejen təb gətirdi. Ailə pansionlarında hökm sürən adətlərdən biri də budur ki, səliqə ilə geyinmiş şəxsə baxdıqda təəccüb edirlər. Orada təzə paltar geyəndə hər kəs bu barədə bir söz deməyi özünə borc bilir.

Byanşon at müşqurlaymış kimi ağzını marçıldatdı.

Madam Voke:

– Lap anadangəlmə per və hersoqdur! – dedi.

Madmazel Mişono soruşdu:

– Siz qəlbləri fəth etməyəmi gedirsiniz?

Rəssam çığırıldı:

– Quqquluqu!

Muzey məmuru dedi:

– Zövcənizə salamlar yetirin!

Puare soruşdu:

– Məgər cənab Rastinyakın zövcəsi var?

Votren məzhəkəli bir yanıltmac kimi, bazar alverçisinin tonu ilə bağırdı:

– Zövcə nə zövcə, lap əntiqəsi, dənə–dənə satılır, suda batmaz, rəngi getməz, qiyməti iyirmi beşdən qırxa kimi, dama–dama, son modada, yuyular yırtılmaz, yarısı ipək, yarısı kətan, ay alan, ay satan, diş ağrısı, baş ağrısı, hər şeyin dərmanı Kral tibb akademiyası tərəfindən bəyənilmişdir. Uşaq üçün ən yaxşı dərman, başın ağrıyır, iç, mədən xarab oldu, iç, ayağın bağılıdır, iç, qulağın, gözün ağrıdı, iç! Sual edirsiniz ki, bu necə dərmandır, qiyməti iki su? Yox, lap havayı. Pulsuz satıram. Böyük Moğolun* sifarişlərindən artıq qalıb, bütün Avropa hökmdarları, Baden hersoqu hələ bunun tamaşasına gəlmişdir! Buyurun, yol açıqdır. Yolda kassaya dəyərsiniz! Çalğıcılar gəlsin! Brum–lya–lya, trin–lya–lya, bum–bum! – Sonra isə xırıltılı səslə əlavə etdi: – Ey, klarnet, düz çalsana! Yoxsa atanı yandıraram!

Voke məmnun halda:

– Vallah, bu qiyamət adamdır, ömrün boyu onunla darıxmazsan.

Votrenin bu əyləncəli çıxışından sonra sanki bir işarə ilə gurlayan qəhqəhələr və zarafatlar arasından, Ejen madmazel Tayferin madam Kutirə tərəf əyilib nə isə pıçıldayarkən, ona tərəf oğrun–oğrun baxdığını hiss etdi.

Birdən Silviya:

– Kabriolet gəldi, – dedi.

Byanşon soruşdu:

– Görəsən, o harada nahar edir?

Ejen:

– Cənab Qorionun qızı baronessa de Nusingenin evində.

Bu adı eşidər–eşitməz hamı vermişel fabrikantına tərəf baxdı, o isə qibte ilə Rastinyaka baxırdı.

Ejen Sen–Lazar küçəsində zərif üslubda tikilmiş, incə sütunlu, sadə dəhlizli, Parisdə “sevimli” adlanan evlərdən birinə yaxınlaşdı: bu, tipik bankir evi idi. Ev çox bahalı şeylərlə dolu idi. Pillekənlərin mozaik mərmər meydançaları, gipsdən tökülmə naxışları var idi. Madam de Nusingen italyan zövcündə işlənmiş və qəhvəxana stilinə bənzəyən üslubda döşənmiş kiçik salonda idi. Baronessa məyus görünürdü. Onun öz məyusluğunu hiss etməyə çalışması o qədər səmimi idi ki, Ejen mütəəssir olmaya bilməzdi. Ejen bu gözəl qadını öz gəlişi

ilə sevindirmək ümidində olduğu halda, onu qüsse içində gördü. Bu qəribə hal Ejenin mənliliyinə toxunurdu.

Pərişan halı haqqında zarafatla bir-iki kəlmə söylədikdən sonra Ejen ciddiyyətlə:

– Sizin etimadınızı qazanmaq üçün mənim haqqım azdır, baronessa, – dedi. – Ancaq mən sizin səmimiyyətinizə inanıram: əgər sizi darıxdırırsanız, bunu mənə açıq söyləyə bilərsiniz.

Delfina:

– Rica edirəm, qalın, – dedi. – Cənab Nusingen evdə nahar etməyəcək, siz isə getsəniz, mən lap tək qalaram, halbuki qətiyyətlə yalnız qalmaq istəmirəm, pərişanlığımı dağıtmalıyam.

– Bəs sizə nə olmuşdur?

– Mən bunun səbəbini hər kəsə söyləyəm də, sizə söyləməyəm.

– Mənsə bilmək istəyirəm. Belə məlum olur ki, bu sirdə mənim də bir rolum var.

– Bəlkə də! Amma yox, ailə davalarıdır, onları qəlbimdə gizlətməkdən başqa çarəm yoxdur. Məgər mən sizə o dəfə söyləmədimmi? Mən heç də xoşbəxt qadın deyiləm. Qızıl zəncirlər ən ağır zəncirlərdir.

Bir qadın bir gəncə bədbəxt olduğunu söylədiyi zaman, bu gənc ağıllı isə yaxşı geyinmişsə, cibində min beş yüz frankı varsa, o, Ejenin düşündüyünü düşünməli və özündən məmnun qalan lovğa adam olmaq idi.

Ejen:

– Sizə bundan artıq nə lazımdır? – dedi. – Siz gəncsiniz, gözəlsiniz, zənginsiniz, sevilirsiniz.

Delfina başını yırğalayaraq, kədərli səsle:

– Mənim bərəmdə danışmaya da bilirik, – dedi. – Bir yerdə nahar edirik, sonra isə gözəl musiqiyə qulaq asmağa gedirik. – Sonda o, ayağa durub, nadir təsadüf edilən zərif İran naxışlı ağ kişmir paltarını göstərərək: – Məni bəyəniirsinizmi? – deyərək soruşdu.

Ejen cavab verdi:

– Mən istərdim ki, siz bütün varlığınızla mənim olasınız. Siz cazibədarsınız.

O, acı təbəssümlə:

– Bu sizin üçün kədərli bir qazanc olardı, – dedi. – Burada heç bir şey sizə bədbəxtliyi xəbər vermir, halbuki zahiri sakit görkəmə

baxmayaraq, mən dərin məyusluq içindəyəm. Bu dərd məni yatmağa belə qoymur, mən gözəlliyimi də itirəcəyəm.

Ejen etiraz etdi:

– Yox, yox, bu ola bilməz! Mən sadıq məhəbbətin belə unudura bilmədiyi kədərlərin nədən ibarət olduğunu bilmək istərdim.

– Mən öz kədərimi sizə etibar edib lap danışsaydım, siz məndən qaçardınız. Sizin mənə bəslədiyiniz məhəbbət yalnız adi bir kişi eşqbazlığıdır. Əgər məni həqiqətən sevsəydiniz, siz də mənim kimi naümid olardınız. Mənim sükut etməyə məcbur olduğumu görürsünüz. Yalvarıram, başqa şeylərdən söhbət edək. Gedək, otaqlarımı sizə göstərmək istəyirəm.

Rastınyak buxarının yanındakı balaca divanda madam de Nusingenin yanında əyləşərək:

– Xeyr, – dedi, – burada oturaq.

Ejen cəsarətlə onun əlindən tutdu. Delfina müqavimət göstərmədi, hətta Ejenin əlini həyəcanla, qüvvətlə sıxdı: onun dərin həyəcan içində olduğu görünürdü.

Ejen:

– Sözlərimə qulaq asın, – dedi. – Əgər sizin bir dərdiniz varsa, mütləq mənə söyləməlisiniz. Mən sizi yalnız sizin üçün sevdiyimi sübut etmək istəyirəm. Söhbətimizə davam edək, dərdinizi mənə açmalısınız, bir düjün adam öldürmək belə lazım gələrsə, mən sizin dərdinizi dağıtmalıyam. Əks təqdirdə, mən buradan çıxıb gedər, bir daha qayıtmaram.

Delfina naümid və bircənər-bircə onu bürümüş bir fikrin təsirində əlini alınına vuraraq:

– Yaxşı! – dedi. – Mən bu saat sizi imtahanından keçirərəm.

O öz-özünə: “Bəli, başqa çarə yoxdur!” – deyərək düşündü. Zəngi çaldı. İeri girən lakeyden:

– Baronun karetası hazırdırımı? – deyərək soruşdu.

– Bəli, xanım.

– Mən kareta ilə gedəcəyəm. Baronun dalınca mənim ekipajımı göndərərsiniz. Saat yeddidə nahar edəcəyik.

Sonra Ejcnə əmr etdi:

– Gedək.

De Nusingenin karetasında və bu qadınla yanaşı oturması tələbəyə yuxu kimi göründü.

Baronessa sürücüyə əmr etdi:

– Pale-Royalda, fransız teatrına tərəf sürün.

Yolda, ehtimal ki, həyəcan keçirdiyindən, baronessa Rastinyakın suallarına cavab verməkdən çəkinirdi. Rastinyak bu dilsiz inadlı, dalgın müqavimətin mənasını başa düşməkdən acizdi:

Öz-özünə düşünürdü: “Mən bir an içində onu əlimdən çıxartdım”.

Karəta dayandı, baronessa onun həvəslənib söylədiyi çılğın sözlərini bir baxışla kəsərək:

– Siz məni sevirsinizmi? – soruşdu.

Ejen getdikcə artan təlaşını göstərmədən:

– Bəli, dedi.

– Mən sizdən nə tələb edərsəm, mənim bərəmdə pis fikrə düşməzsiniz ki?

– Qətiyyə.

– Siz mənə itaət etməyə hazırsınız mı?

– Gözlərim üstə.

Sonra Delfina titrək səslə soruşdu:

– Siz heç qumarxanada olmusunuz mu?

– Qətiyyə.

– Ah, mən azad nəfəs ala bilərəm. Siz mütləq udacaqsınız. Mənim kisəmi götürün, – dedi. – Götürün! Orada yüz frank var – xoşbəxt qadının ixtiyarında olan ancaq budur. Qumarxanalardan birinə girərsiniz. Harada olduğunu bilmirəm, ancaq Pale-Royalda qumarxana olduğundan xəbərim var. Bu frankı ruletkaya qoyarsınız: ya hamısını uduzarsınız, ya da mənə altı min frank gətirərsiniz. Qayıdandan sonra mən dərdimi sizə açıb söylərəm.

Ejen fərəhlə:

– Əgər nə edəcəyimi başa düşürəmsə, lənətə gəlim! Ancaq yenə də sizə itaət etməyə hazırım, – dedi. Eyni zamanda düşündü ki: “O mənim iştirakımla özünü rüsvay edir, ona görə mənim heç bir xahişimi rədd edə bilməyəcək”.

Ejen çəşəng kisəni götürdü və hazır paltar tacirlərindən qumarxananın yerini soruşub, cəld 9 nömrəli qapıya doğru cumdu. Pillekənlə yuxarı çıxdı, şlyapasını verdi, içeri girib ruletkanın harada olduğunu soruşdu. Müştərilər təəccüblə ona baxırdılar, salondakı lakey isə onu uzun stola tərəf apardı. Tamaşaçılarla əhatə olunmuş Ejen, heç şeydən utanmadan, pulu hara qoymaq lazım gəldiyini soruşdu.

Ağ saçlı kişi Ejenə dedi ki:

– Bu otuz altı rəqəmdən birisinin üzərinə bir luidor qoysanız və sizin nömrənizə düşsə, otuz altı luidor apararsınız.

Rastinyak yüz frankın hamısını öz yaşının sayı olan iyirmi bir rəqəminin üstünə atdı. O hələ özünə gəlməmiş, birdən ətrafı heyrət səsləri bürüdü. Ejen özü bilmədən udmuşdu.

Ağ saçlı kişi:

– Pullarınızı götürün, – dedi. – İki dəfə dalbadal bu cür udmaq mümkün deyil.

Qoca, pəri ona doğru uzatdı, Ejen üç min altı yüz frankı özünə tərəf çəkdi və sonra oyundan qətiyyə başı çıxmayaaraq, pulların hamısını qırmızı rəqəmin üstünə qoydu. Onun yenə də oynadığını görənlər qiblə ilə ona baxırdılar. Çarx fırlandı, o yenə uddu, bankqoyan ona tərəf daha üç min altı yüz frank tulladı.

Qoca, Ejenə pıçıldadı:

– Sizin yeddi min iki yüz frankınız var. Mənim məsləhətimə qulaq asın, çıxıb gedün: səkkiz dəfədir ki, qırmızıya düşür. Əgər ürəyiniz təmizdirsə, özünüz sonra mənim bu məsləhətim üçün təşəkkür edə bilərsiniz. Bir də, dərin ehtiyac içində olan sabiq Napoleon prefektinə bir şey bağışlarsınız.

Ejen pərişan halda ağ saçlı kişiye on luidor verdi, oyunun mənasını belə başa düşmədən bəxtinin gətirməyinə mat halda yeddi min frankı götürüb aşağı düşdü.

Karətanın qapısı örtülən kimi, Ejen yeddi min frankı madam de Nusingenə göstərərək:

– Budur! – dedi. – İndi siz məni hara aparacaqsınız?

Delfina çılğın bir hərəkətlə onu bədrinə basdı, ehtirassız olsa da, onu bərk öpə-öpə:

– Siz məni xilas etdiniz! – dedi.

Yanaqlarından fərəhli göz yaşları axdı.

– Dostum, mən hamısını sizə danışacağam. Siz mənim dostum olacaqsınız, deyilmi? Siz elə zənn edirsiniz ki, mən varlıyam, həm də çox varlıyam, mənim hər şeyim var, hər halda guya hər şeyim var kimidir. İndi bilin ki, cənab de Nusingen mənə bir su belə xərcləməyə icazə vermir: o, evin bütün xərclərini ödəyir, mənim lojalarımı, ekipajlarımı təmin edir, bəzək üçün mənə cüzi pul verməklə şüurlu olaraq məni gizli bir səfalət içində saxlayır. Məğrur olduğum üçün

mən ondan pul istəmirəm. Əgər mən onun pullarının əvəzini məndən tələb etdiyi şeylərlə versəydim, ən düşkün qadın olardım. Bu necə oldu ki, yeddi yüz min frankım olduğu halda, mən özümü qarət etməyə yol verdim? Hamısı qürurun çoxluğundan, hiddətimdən. Biz yenice ailə həyatına başladığımız zaman çox gənc, sadədil oluruq. Ərimdən pul istəmək lazım gəldikdə dilim tutulardı, mən heç zaman ondan xahiş etməyə cəsarət etməzdim, öz pullarımı xərclərdim, atamdan borc aldığım pulları. İzdivac mənim həyatımda ən dəhşətli peşmançılıq oldu, mən bu barədə sizinlə danışmaq iqtidarında deyiləm. Sizin üçün yalnız bu kifayətdir ki, əgər mən Nusingenlə evin müxtəlif tərəflərində yaşamasaydım, özümü mütləq pəncərədən atardım. Gənc bir qadının bahalı bəzəklər, cürbəcür xırda-xuruş üçün borca düşdüyünü (atamız heç zaman bizi korluq çəkməyə qoymazdı), borc içində olduğumu söyləmək lazım gələndə mən, doğrudan da, cəhənnəm əzabı çəkirdim. Nəhayət, ürəklənib, borca düşdüyümü ona söylədim. Mənim öz mülküm, sərvətim vardı, deyilmi? Nusingen özündən çıxdı, onu talan etdiyimi söylədi, ağzına gələni danışdı. Mən utandığımdan az qala yerə girdim. Mənim bütün cəhizimi öz əlinə keçirdiyindən, borclarımı verməyə məcbur oldu, lakin o dəqiqədən sonra mənim şəxsi xərclərim üçün ayda müəyyən miqdarda pul ayırdı. Mən rahat yaşamaq üçün ona itaət etdim. Bundan sonra iş belə gətirdi ki, mən sizin tanıdığımız bir şəxsin mənliliyini oxşamaq istədim. O məni aldatsa da, onun alicənablığına haqq verməsəm, pis hərəkət etmiş olaram. Bununla belə, o məndən nalayiq şəkildə ayrıldı. Əgər bir kişi bir qadının ayaqları altına ehtiyacı olduğu zaman bir ətək qızıl tökürsə, belə bir qadını onun atmağa heç bir haqqı yoxdur: o, bu qadını əbədi sevməlidir. Sizin iyirmi bir yaşınız var, hələ qəlbiniz safdır, gəncsiniz, siz qadının kişidən necə pul ala bildiyini soruşa bilərsiniz. Aman yarab, bizə səadət verən bir insanla hər bir şeyi bölüşdürmək təbii deyilmi? Pul yalnız hiss yox olduğu zaman rol oynamağa başlayır. Öz taleyini bir başqasının taleyi ilə bağladığın zaman məgər bunu ömürlük etməsənmi? Həqiqətən, sevilətinə inanan bir qadın heç gələcək ayrılığı düşünərmə? Axı sizlər bizi əbədi sevdinizə and içirsiniz, məgər bundan sonra başqa, xüsusi marağınız ola bilərmə? Ərim bu gün qəti şəkildə mənə altı min frank verməkdən boyun qaçırdığı zaman, mənim duyduğum iztirabları təsəvvürünüze gətirə bilərsinizmi? Halbuki o hər ay bu pulları öz məşuqəsi – opera rəqqasasına

verir! Mən özümü öldürmək istəyirdim. Başımdan axmaq fikirlər keçirdi. Bəzən öz qulluqçumun taleyinə qibte edirdim. Mən nə edə bilərdim? Atamın yanmamı getmək? Bu, divanəlik olardı. Biz Anastazi ilə onu tamam qarət etmişik: altı min frank versəydilər, o özünü belə satardı. Mən onu əbəs yerə məyus edərdim. Dərdimin şiddətindən ağılımı itirmişdim. Siz məni ölümdən və rüsvayçılıqdan xilas etdiniz. Bunu sizə izah etmək mənim borcum oldu: mən özümü sizinlə yüngül və ehtiyatsız apardım. Siz məndən ayrılıb gözəndən itdikdən sonra mən qaçmaq istədim... Hara qaça bilərdim? Bilmirəm. Paris qadınlarının yarısının həyatı budur: zahirdə cəh-cəlalı görüldüyü halda, içərisi dəhşətli qayğılarla doludur. Mən şəxsən məndən də bədbəxt olan qadınlar tanıyıram. Bu qadınların bəziləri öz tədarükçülərinə yalvarırlar ki, saxta hesab yazsınlar, bəziləri də ərlərindən oğurlamağa məcbur olurlar. Bəzi kişilər belə fikirləşirlər ki, beş yüz franklıq şalın qiyməti iki mindir, bəziləri də iki min franklıq şalın qiymətinin yalnız beş yüz olduğunu zənn edir. Elə qadınlar da vardır ki, təzə paltar almaq üçün bir az pul qırpmaya məqsədi ilə öz uşaqlarını acından öldürürlər. Mən özümü belə alçaq yalanlarla ləkələmədim. Artıq əzablarıma son verildi. Qoy başqa qadınlar ağılıq etmək üçün öz ərlərinə satılsınlar, mən ki azadam! Mən istəsəydim, Nusingen başımdan qızıl tökərdi, lakin mənim üçün hörmət bəslədiyim bir kişinin qoynuna qısılıb ağlamaq daha yaxşıdır. Ah, bu axşam də Marsenin mənə satın aldığı bir qadın nəzəri ilə baxmağa haqqı olmalıdır.

Delfina gözyaşlarını gizlətmək üçün əlləri ilə üzünü örtüdü, lakin Ejen onun üzünü görmək üçün əllərini ayırdı: bu anda onun üzündə ayrı bir gözəllik vardı.

– Hissləri pulla bağlamaq dəhşətli şeydir, deyilmi? Yox, siz məni sevməyəcəksiniz, – dedi.

Qadını yüksəklərə qaldıran gözəl hissələrin müasir cəmiyyət quruluşunun yaratdığı qəbahətlərlə qarışması Ejeni mütəəssir etmiş, sarıtmışdı. O öz kədərini bu qədər ehtiyatsızlıq və sadəkilliklə büruzə verən bu gözəl qadına valeh olaraq mehriban sözlər söyləyir, Delfinaya təsəlli verirdi.

Delfina dedi:

– Vəd edin ki, mənim bu etirafımdan mənim əleyhimə bir silah kimi istifadə etməyəcəksiniz!

Ejen cavab verdi:

– Yox, yox, siz nə danışırırsınız! Mən elə adam deyiləm.

Delfina onun əlini öz əlinə alıb, dərin minnətdarlıq və mehriban bir nəvazişlə ürəyinin üstünə qoydu.

– Mən sizin sayənizdə yenə azad və şadam. Mənim həyatımı dəmir bir əl əzirdi. Mən artıq özümə heç bir şey sərf etmədən, sadə həyat sürmək istəyirəm. Dostum, mən sizin üçün necə varamsa, elə yaxşıyam, deyilmi? – Sonra yalnız altı min frank götürərək: – Artığı sizdə qalsın, – dedi. – Vəcdanla söyləsəm, mən sizə üç min borclu qaliram, çünki mən sizinlə şərik oynayırdım.

Ejen həyalı qız kimi pulu rədd etdi. Lakin baronessa israr edirdi: “Əgər siz mənim şərikim olmasanız mən sizə düşmən nəzəri ilə baxmağa məcburam”. Ejen pulu götürməli oldu.

– Qoy bu pul, gələcəkdə uduzsaq, maya olaraq qalsın, – dedi.

Baronessa sapsarı saraldı:

– Amandır! – dedi. – Mən elə bundan qorxurdum. Əgər siz mənimlə dost olmaq istəyirsinizsə, and için ki, bir daha qumar oynamayaçaqınız. Aman, yarəb! Mən sizi yoldan çıxara bilmərəm! İnanın ki, belə olarsa, dərd məni öldürər.

Onlar evə qayıtdılar. Onun ehtiyacı ilə sərvət arasındakı təzad Rastinyakı sarsıtmışdı. Qulaqlarında yenə Votrenin məşum sözləri cingildəyirdi.

Baronessa öz otağına girdi və buxarının yanındakı kiçik divanı göstərərək:

– Burada əyləşin, – dedi. – Mən çox çətin bir məktub yazmağa məcburam. Mənə məsləhət verin.

Ejen dedi:

– Yazmaq lazım deyil. Pulları zarfə qoyun, ünvanı üstündə yazın və qulluqçunuzla göndərin.

Baronessa çığırdı:

– Vallah, siz qiyamətsizsiniz! Bax, yaxşı tərbiyə almaq buna deyərler. – Sonra təbəssümlə əlavə etdi: – Bu tamamilə Bosean üslubundadır.

Rastinyak getdikcə ona məftun olaraq: “Nə sehrkar qadındır!” – deyə düşünürdü.

Ejen otağa nəzər saldı: burada hər şey zəngin bir məşuqənin ehtiraslı təmtərağından xəbər verirdi.

Delfina:

– Bəyənersinizmi? – deyə soruşdu və zəngi çaldı.

– Tereza, bünü özünüz cənab de Marseyə apararsınız və şəxsən ona verərsiniz. Onu evdə tapmasanız, məktubu geri qaytararsınız.

Tereza otaqdan çıxarkən hiyləgər bir nəzərlə Ejənə baxdı. Naharın hazır olduğunu xəbər verdilər. Rastinyak qolunu madam de Nusingene uzatdı və onunla birlikdə gözəl yemək otağına daxil oldu. Buradakı zinət kuzinasını otağında məftun olduğu zinetin eyni idi.

Madam de Nusingen dedi:

– İtalyan operasına getdiyimiz günlərdə siz nahar etmək üçün mənim yanıma gələcəksiniz və məni teatra aparacaqsınız.

– Lakin belə davam edərsə, mən xoş yaşayışa öyrəşə bilərəm, halbuki mən yoxsul bir tələbəyəm, hələ özümə sərvət qazanmaq məcburiyyətindəyəm.

Delfina gülərək:

– Sərvət öz ayağı ilə gələcəkdir, – dedi. – Hər işin uğurlu olduğunu görürsünüzmü? Mən özümü bu qədər xoşbəxt hiss edəcəyimi gözləməzdim.

Qeyri-mümkün şeyləri imkan daxilində sübut etmək və xoş niyyətli işləri ürəyə daman hisslərlə məhv etmək qadınlara məxsus bir niyyətdir.

Madam de Nusingenlə Rastinyak lojaya daxil olduqları zaman baronessanın üzündə sevinc nuru parlayırdı: de Nusingen o qədər gözəl görünürdü ki, hər kəs onun barəsində qeybət qırmağı özünə borc bildi: qadınlar bu xırda iftiradan özlərini qorumaqdan acizdirlər, bu qeybətlər isə çox zaman insanları öz uydurmalarına inandırır. Parisi tanıyanlar orada yayılan şayiələrə qətiyyətinə inanmazlar, orada həqiqətən baş verən hadisələri bilənlər isə sükut edərler. Ejen baronessanın əlini sıxdı. Onlar musiqidən aldıkları təəssüratı sözlə deyil, bir-birinin əlini gah zəif, gah da bərk sıxmaqla bir-birinə xəbər verirdilər. Bu gecə hər ikisini məst etmişdi. Teatrdan bir çıxdılar, madam de Nusingen Ejəni Yeni körpüyə qədər ötürmək arzusunu bildirdi, lakin bütün yolunu, Pale-Royalda verdiyi hərərətli busələrdən birini belə Ejənə bəxş etməkdən çəkindi. Ejen onun öz işlərində ardıcıl olmadığını söylədi.

Baronessa cavab verdi:

– O, gözənilməyən bir sədəqət qarşısında minnətdarlıq hissimin ifadəsi idi. İndi isə bu bir vəd ola bilərdi.

– Vəfasız, siz mənə heç şey vəd etmək istəmirsiniz!

Ejen hirsələnmişdi. Delfina, aşıqları adətən məftun edən bir səbirsizliklə, öpmək üçün əlini ona uzatdı, lakin Ejen baronessanın əlini həvəssiz qəbul etdi, baronessa buna heyran qaldı.

– Bazar ertəsinə qədər, – dedi. – Balda görüşərik.

Ejen aydınlıqda evə qayıdarkən ciddi fikirlərə dalmışdı. O bir tərəfdən xoşbəxt, o biri tərəfdən isə narazı idi. Onu xoşbəxt edən eşq sərgüzeşti idi: bu sərgüzeşt nəticədə ən qəşəng, ən zərif Paris xanımlarından birini, onun arzuladığı bir qadını ona təslim etməli oldu. Onu narazı salan şey isə özünə sərvət yaratmaq planlarının puça çıxması idi. Odur ki, o, indi dünənki dumanlı fikirlərinin bir həqiqət olduğunu hiss edirdi. Müvəffəqiyyətsizlik hər zaman arzularımızın güclü olduğunu göstərir. Rastinyak Paris həyatından nəşələndikcə, kölgədə və yoxsulluqda qalmaq arzusu da azalırdı. O cibindəki kağız pulunu əzişdirir, bunun öz pulu olduğunu sübut etmək üçün xaincəsinə dəlillər, bəhanələr getirirdi. Nəhayət, Ejen Nev-Sent-Jenevyev küçəsinə çatdı. Pilləkənin üst meydançasına çıxdığı zaman işıq yandığını gördü. Qorio ata qapısını açıq qoymuş və şamı söndürməmişdi ki, tələbə, Qorionun dediyi kimi, qızı barəsində söhbət etməyi yadından çıxarmasın. Ejen Qoriodan heç şey gizlətmədi.

Qorio ata dərin məyusluq və qısqançlıqla:

– Necə? – dedi. – Onlar mənim iflas olduğumu zənn edirlər? Axı mənim üç yüz min franklıq rentam var! Aman yarəb! Yazıq balam, o nə üçün mənim yanıma gəlmədi? Mən öz faizli kağızlarımı satar-dum, bütün bəndləri əsas məyadan ədəyardıq, qalan pulu isə ömürlük rentaya qoyardım. Əziz qonşum, nə üçün siz gəlib, onun çətin vəziy-yətdə olduğunu mənə danışmadınız? Onun son yüz frankını risqlə qumara qoyub, necə oynamağa cəsarət etdiniz? Ürəyim az qalır parça-parça olsun. Budur mənim kürəkənlərim! Ah, onlar mənim əlimə düşsəydilər, boğub öldürürdüm! Aman yarəb! Mənim qızım ağlayırdı? Doğrudanmı o ağlayırdı?

Rastinyak dedi:

– Başını jiletimə söykəyib ağlayırdı.

Qorio ata yalvararaq:

– Jiletinizi mənə bağışlayın! – dedi. – Onun üzərində mənim əziz Delfinamın göz yaşları var. O, uşaqlıqda heç vaxt ağlamamışdır. Bir daha onu geyməyin, mənə bağışlayın, mən sizə başqasını alaram.

Əri ilə bağlanan müqaviləyə görə onun mülkü öz ixtiyarındadır. Mən lap sabah vəkil Dervilin yanına gedəcəyəm. Mən onun sərvətinin banka qoyulmasını tələb edəcəyəm. Mən qanunları bilərəm, mənə qoca qurd deyərlər, onlar hələ mənim dişlərimi görməyiblər!

– Budur, ata, uduşumuzdan min frank qalmışdır. O bunu mənə vermək istəyirdi. Bu pulu mənim jiletimdə onun üçün saxlayarsınız.

Qorio Rastinyakın üzünə baxdı, onun əlini əlinə aldı. Ejenin əli üstünə bir damcı gözyaşı düşdü.

Qoca:

– Siz hələ çox yüksələcəksiniz, – dedi. – İnanın ki Allah ədalətli Allahdır! Mən namusun nə olduğunu bir az başa düşürəm və sizi əmin edirəm ki, sizin kimi adamlar çox azdır. Siz də mənim əziz oğlum olmaq istərdinizmi? Gedin, yıxılın yatın. Siz hələ ata deyilsiniz, sakit yata bilərsiniz. Qızım ağlayırmış, amma mən... Bunu başqalarından eşidirəm, o əzab çəkdiyi zaman mən axmaq kimi sakit öz xörəyimi yeyirəmmiş. İnanın ki, qızlarım bir damcı gözyaşı tökməsin deyə, mən Allahı da, İsanı da, müqəddəs ruhu da danardım!

Ejen yatağına uzanarkən öz-özünə düşünürdü: “Doğrusu, zənnimcə, mən bütün ömrüm boyu namuslu olacağam. Vicdan səsinə qulaq asmaq insan üçün fərəhli şeydir”.

Bəlkə də, yalnız Allaha inananlar ürəkdən yaxşılıq etmək iqtidarındadırlar. Rastinyak isə Allaha inanırdı.

Ertəsi gün, bal vaxtında, Ejen vikontessa Boseanın yanına gəldi. Vikontessa onu özü ilə aparıb, hersoginya Karilyanoya təqdim etməli idi. *Marşalın arvadı onu böyük nəzakətlə qəbul etdi. Madam de Nusingen də burada idi. Delfina hamıya xoş gəlməklə, Ejenin daha çox xoşuna gəlmək üçün bəzənmişdi. O, gözə çarpmayacağını zənn edərək, səbirsizlik və intizar içində Ejenin ona tərəf baxacağına ümid bəsləyirdi. Qadının həyəcanlarını duymaq qabiliyyətinə malik olan kişilər üçün belə dəqiqələrin başqa bir lətafəti var. Başqasını gözletməklə yormağdan, etinasızlıq maskası altında öz sevincini gizlətməkdən, məhəbbəti etiraf etməmək üçün təlaş oyatmaqdan, başqasının qorxularından ləzzət aldıqdan sonra təbəssümlə bu qorxuları dağıtmaqdan kim həzz almaz? Bu şənlik tələbəyə indiki mövqeyini birdən-birə açıb göstərmişdi: vikontessa de Boseanın kuzeni kimi tanıdığıdan sonra o, cəmiyyətdə öz yerini tapdı. Baronessa de Nusingenin üzərində qələbə çalması ayağına yazıldığından, artıq gənclər Ejənə*

qibtə ilə baxırdılar. Bu baxışları duyan Ejen ömründə ilk dəfə özündən məmnun qaldığını hiss edirdi. Salonları dolaşdıqca, qonaqların yanından keçdikcə, Rastinyak öz qələbəsi haqqında onun izzət-nəfsini oxşayan sözlər eşidirdi. Qadınlar onun hər işdə müvəffəqiyyət qazanacağından danışirdilər. Onu itirməkdən qorxan Delfina, srağagün qadağan etdiyi busəni bu gün ona vəd etmişdi. Rastinyak balda iştirak etdiyi zaman neçə yerə dəvət olunmuşdu. Madam de Bosean incə zövq iddiasında olan və evləri xoş evlərdən sayılan bütün xanımlarla onu tanış etmişdi. Ejen yüksək cəmiyyətə, Parisin ən təmtəraqlı bir məclisinə qəbul edildiyini görürdü. Bu surətlə, bu gecə onun üçün parlaq debütünün sehri ilə dolu idi. Gənc bir qız ilk qələbə çaldığı balı xatırladığı kimi, Rastinyak da, çox ehtimal, qocalıqda belə bu balı xatırlayacaqdı.

O birisi gün, səhər yeməyində kirayənişinlərin hüzurunda Ejen öz müvəffəqiyyətlərini Qorio ataya təsvir etdiyi zaman, Votren hiylə-gərcəsinə bir təbəssümlə güldü.

Bu amansız məntiq sahibi:

– Siz, – deyə dilləndi, – cəmiyyətlərdə dolaşan bir gəncin Nev-Sen-Jenevyev küçəsində, “Vokenin evində” yaşaya biləcəyinizi zənn edirsiniz? Əlbəttə, bu pansion hər cəhətdən hörmətli pansiondur, ancaq o hər-halda ən əla pansion deyildir. Əlbəttə, o, varlıdır, hər şeyi boldur, Rastinyak nəslindən birisi üçün müvəqqəti bir məkan olması ilə iftixar edir, lakin bununla belə, o hər halda Nev-Sen-Jenevyev küçəsindədir, calaldan, ehtişamdan xəbərsizdir, xalis patriarxalorama suyundandır. – Sonra Votren atalara məxsus zarafat tərzii ilə davam etdi: – Mənim gənc dostum, əgər siz Parisdə bir rol oynamaq fikrindəsinizsə, mütləq üç at saxlamalısınız, gündüzlər tilbüridə gəzməlisiniz, axşamlar isə ikiadamlıq karetaya minməlisiniz, müxtəsər, yalnız at və araba üçün ildə doqquz min frank pulunuz olmalıdır. Əgər siz dərziyə ən azı üç min frank, ətriyyata altı yüz frank, şlyapa tikənə üç yüz frank, çəkməçiyə üç yüz frank sərf etməsəniz, öz taleyinizə layiq görünməzsəniz. Paltar yumaq üçün mincə frank lazımdır. Gənclər geyim məsələsində çox ehtiyatlı olmalıdırlar, hər şeydən artıq nəzər yetirilən paltar deyilmi? Məhəbbətin və kilsələrin məhrabları gözəl örtüklərlə bəzənməlidir. Demək, cəmi on dörd minə ehtiyac var. Hələ mən qumar, mərc, hədiyyə xərclərini nəzərə almıram. Xırda xərclər də hər halda iki min frankdan əskik olmaz Mən

belə həyat sürdüyüm üçün bunun neçəyə başa gəldiyini bilirəm. Bundan başqa üç yüz luidor yemək xərci, min frank da mənzil xərci üstə gəlməlidir. Görürsünüzmü, bala, ildə iyirmi beş min franka çıxdı, bundan bir frank da əskik olmaz, çünki bizi məsxərəyə qoyarlar, burnumuzu palçığa soxarlar. Nə gələcəyimiz olar, nə müvəffəqiyyətimiz, nə də məşuqələrimiz! Hələ mən mehtəri, lakeyi nəzərə almamışam! Sizin məhəbbət məktublarınızı Kristof paylamayacaq ki! Bir də məgər siz öz məktublarınızı indi yazdığınız kağızda yazacaqsınız! Bu, intihar kimi bir şeydir. – Sonra o, yoğun səsi ilə ucadan əlavə etdi: – Dünyagörmüş, təcrübəsi olan bir qocaya inana bilərsiniz! Ya bir mansardada özünüzü elmə qurban verməli, ya da başqa yol seçməlisiniz.

Votren xəlvətçə madmazel Tayferə tərəf göz vurdu, sanki bu nəzərlə, Rastinyakın qəlbinə səpdiyi cazibə toxumlarını xatırladı və bunlara yekun vururdu.

Bir neçə gün idi ki, Rastinyak dağınıq həyat sürürdü. O demək olar ki, hər gün baronessa Nusingenin yanında nahar edir, onunla birlikdə qonaq gedirdi. O, evə ancaq səhər saat üçdə, ya dördə qayıdır, saat on ikidə oyanır, geyinib, Delfina ilə Bulon meşəsinə gəzməyə gedir, qiymətli vaxtını əbəs yerə sərf edirdi. Xurma ağacının çiçək kasası erkək cinsiyyət hüceyrələrinin intizarında olduğu kimi, Ejen də ehtişamlı həyatın bütün cazibələrini böyük bir ehtirasla canına çəkirdi. Rastinyak qumar oynayır, uduzur, böyük məbləğlər udurdu. Bu surətlə, o, Paris gənclərinin firavan həyatına öyrəşdi. Qumarda udduğu ilk pullarından anası ilə bacılarının min beş yüz frankını, qəşəng hədiyyələrlə birlikdə geri qaytardı. Artıq “Voqe evini” tərketmək niyyətində olduğunu hamıya söylədikdən sonra oradan tez qurtulmaq üçün can atsa da, yanvar ayının son günlərində hələ yenə də orada yaşamaqda idi. Bütün gənclər bəlkə də izah edilməyəcək bir qanuna tabedirlər, bu qanunun əsasını təşkil edən şey də onların gəncliyi və nəşədə göstərdikləri şiddətdir. Nə qədər yoxsul, ya varlı olsalar da, heç zaman bu gənclərin gündəlik həyat ehtiyacları üçün pulları tapılmaz, halbuki əyləncə üçün pulları həmişə çox olar. Bir şeyin pulunu dərhal vermək lazım gəldikdə xəsislik göstərirlər, lakin borc almaq mümkün olsa, bədxərclik göstərirlər. Sanki bu surətlə əlləri çatmadığı şeyin əvəzini çıxarar, əlləri çatdığını isə yelə

sovurardılar. Bu qanunu izah etmək üçün bir misal gətirə bilərik: tələbə həmişə paltarından artıq şlyapasını qoruyar. Dərzi, qazancı nə qədər çox olsa da, paltarı borc tikməyə məcburdur, halbuki şlyapa ucuz olduğu üçün, tələbələrini işi düşdüyü adamlar arasında papaqçı güzəştə getməz bir adam sayılır. Teatrda balkonda əyləşmiş bir gəncin əntiqə jileti gənc xanımların lometlərini özünə cəlb edirsə, bu gəncin ayağında corab olduğuna şübhə etmək olar: corabçı da dibini yırtan taxıl biti cinsinə mənsubdur. Rastinyakın həyatı da belə idi. Onun madam Voke üçün hər zaman boş, şöhrətpərəstlik əyləncələri üçün hər zaman dolu kisəsi ən adi və zəruri xərclərdən asılı olmayaraq, gah dolar, gah da boşalardı. O, yüksək cəmiyyət mövqeləri üçün bir həqarət olan bu üfunətli və mənfur pansiondan həqiqətən ayrılmaq istəyirdisə, madam Vokenin bir aylığını verdikdən sonra azad, şıq gəncə məxsus mənzil tutub, ev avadanlığı ala bilməzdimi? Məsələ də burasındadır ki, belə şeylər üçün onun cibində pul tapılmazdı. Rastinyak qumar üçün hər zaman pulu olsun deyər, udduğu zamanlar zərgərdən qiymətli qızıl zəncirlər və cib saati alar, ehtiyacı olanda isə bu şeyləri gəncliyin ən kədərli və gizli dostlarından olan lombarda aparardı. Lakin mənzil pulunu, yemək pulunu vermək, yaxud yüksək cəmiyyət mədənlərini qazmaq üçün lazımı alətlər almaq məsələsinə gələndə, o, tərəddüd edir və heç nə icad edə bilməzdi. Gündəlik ehtiyaclar, adi tələbələrini təmin etmək üçün borc almaq zərurəti ona ilham verməzdi. Təsadüflə dolu həyatın dadını görmüş insanların əksəriyyəti kimi, o da, meşşanların nəzərində müqəddəs sayılan adətə rəğmənlər, öz borclarını ödəməyi son daqiqaya qədər taxıca salardı. Mirabo* da aldığı çörəyin pulunu, yalnız bu çörək məhkəməyə verilən bir veksel surətində bütün dəhşəti ilə zühur etdiyi zaman verərdi. Nəhayət, Rastinyak var-yoxunu qumara uduzdu, borca düşməyə məcbur oldu. O, müəyyən gəlir mənbəyi olmadan, artıq bu cür həyat sürməyin mümkün olmadığını anladı. Lakin Rastinyak bu qeyri-sabit həyatın nəticəsində yediyi kötəklərin ağrısından ufuldasa da, bu əyyaş həyatdan çəkilmək iqtidarında olmadığını hiss edir və hər nə olursa olsun, bunu davam etdirmək istəyirdi. Varlanmağa ümid bəslədiyi xoşbəxt təsadüflər boş xəyala çevrilir, həqiqi maneələr isə getdikcə artırdı. Baron və baronessa Nusingenin ailə sirlərinə vəqif olduqdan sonra Ejen başa düşdü ki, məhəbbəti sərvət qazanmaq alətinə çevirərsə, rüsvayçılıq bədəsini son damlaya qədər içməyə, gənclik günah-

larına bəraət qazandıran alicənab ideyaları belə atnağa məcbur olacaqdır. O, zahirən parlaq görünən, lakin natəmiz bir vicdanın töhmətləri ilə zəhərlənmiş və əbədi iztirabların, qorxuların bahasına alınmış kiçik neşələrlə müşayiət edilən bu həyatın burulğanına düşmüşdü: o, Labrüyerin* küçə arxında "Pərişan adam" kimi özünə yataq yeri düzəltdi, lakin o da "Pərişan adam" kimi, hələlik ancaq paltarını palçığa bulaşdırmışdı.

Bir dəfə Byanşon, süfrədən qalxdığı zaman, Rastinyakdan soruşdu:

– Hə, işlər nə yerdədir? Mandarini öldürdünüzümü?

Rastinyak cavab verdi:

– Hələ ölməyib, ancaq xırıldayır.

Byanşon bu cavabı zarafat kimi qəbul etsə də, zarafat deyildi. Uzun müddətdən sonra evdə ilk dəfə nahar edən Ejen dinməz-söyləməz xəbərinə yeyir və nə işə fikirləşirdi. Şirini yedikdən sonra öz otağına çəkilmək əvəzinə, yemək otağında madmazel Tayferin yanında əyləşdi. Hərden bir ona mənalı nəzər salırdı. Kirayənişinlərin bəziləri də hələ süfrədən durmamışdı: kimi qoz sındırıb yeyir, kimi də otağı ölçərək, başladığı mübahisəni davam etdirirdi. Axşamlar adətən hər kəs kefi istədiyi zaman öz otağına çəkildilər: hər şey söhbətin şirinliyindən, yaxud mədənin pis-yaxşı həzm etməsindən asılı idi. Qışda yemək otağı az-az hallarda saat səkkizdən əvvəl boşalardı, odur ki, kişilərin çoxluğu sayəsində sükut etməyə məcbur olan dörd qadın bir tərəfə çəkilib yalnız əyləşərdi. O axşam Votren hara isə getməyə tələsirdi, lakin tələbəninin məyusluğu onu çaşdırdığından getmədi, qaldı, ancaq Ejen onun getdiyini zənn etsin deyər, tələbəninin gözüne görünməməyə çalışdı. Votren kirayənişinlər gedəndən sonra da getmədi, qonşuluqdakı salonun bir tərəfində gizləndi. O, tələbəninin ürəyindəkini kitab kimi oxumuşdu və qəti dönüş yaranacağını gözləyirdi.

Rastinyakın vəziyyəti, doğrudan da, getdikcə ağırlaşdı. Ehtimal ki, bu vəziyyətdən bir çox gənc xəbərdardır. Məhəbbətdənmi, işvəkarlıqdanmi, hər halda madam de Nusingen Paris qadın diplomatiyasının bütün vasitələrindən istifadə edərək, Ejeni həqiqi ehtirasın bütün həsrətlərini çəkməyə məcbur etmişdi. Vikontessa de Boseanın kuzenini mühafizə etmək üçün özünü cəmiyyət qabağında rüsvay etdikdən sonra Delfina yenə də öz ixtiyarını həqiqətən Ejənə verməkdə tərəddüd göstərirdi. Halbuki hamı bu ixtiyarın çoxdan onun

əlində olduğunu zənn edirdi. Delfina bir ay uzununu Rastinyakin şəh-vətini qızısdırdıqdan sonra artıq onun qəlbinə də təsir etmişdi. Bu dostluğun ilk günlərində Ejen özünü üstün zənn etsə də, bir az sonra madam de Nusingen, Paris gənclərinin hər birində iki, ya üç kişiyyə kifayət edəcək bütün xeyirli və pis hissləri qızısdırmaqda xüsusi qabiliyyəti olması sayəsində qalib gəlmişdi. Bəlkə, o bunu qəsdən edirdi? Xeyr, qadınlar ən həyasız yalanlarında belə təbii hissə qapıldıqlarından həmişə səmimi olurlar. Kim bilir, bəlkə də, Delfina əvvəlcə Ejenin üstün gəlməsinə imkan verdikdən və ona qarşı böyük hiss bəslədiyini bürüzə verdikdən sonra, artıq öz vüqarını alçaltmamaq fikrinə tabe olaraq, onları bir müddət təxirə salmalı idi. Ehtiras odunda yanarkən belə öz süqut dəqiqəsini uzatmaq, öz gələcəyini təslim etdiyi kişinin qəlbinə bir daha imtahanından keçirmək Paris qadınları üçün təbii haldır. Birinci dəfə madam de Nusingenin ümidləri puça çıxmışdı: gənc və xudbin Marseyə bəslədiyi hiss təhqir edilmişdi. Onun etibar etməməyə əsası vardı. Sürətli müvəffəqiyyət Ejene ədəbaza döndərmişdi. Çox ola bilsin ki, hər birinin vəziyyətindən asılı olaraq, onun hərəkətlərində duyulan hörmətsizlik Delfinanın da diqqətini cəlb etmişdi. Onu atan məşuqənin qarşısında uzun müddət alçaldıqdan sonra o, təbii olaraq gənc pərəstişkarının gözələrində yüksəlmək və özünə qarşı hörmət oyatmaq isteyirdi. Ejen də Marse ilə onun arasındakı əlaqədən xəbərdardı. Buna görə Delfina istəmirdi ki, Ejen onun üzərində asanlıqla qələbə çala biləcəyini düşünsün. Bir sözlə, bir gənc əxlaqsızdan, dəhşətli bir məşuqdan, onun hərəkətli şəhvet-pərəstliyindən qurtulduqdan sonra Delfina məhəbbətin çiçəklənən bağçalarında gəzməkdən böyük həzz alır və təsəlli tapırdı; o, təbiət mənzərələrini heyran-heyran seyr edir, ehtizazına uzun-uzadı qulaq asır, bəkarətli küləyin nəvazişlərinə özünü təslim edirdi. Saxta məhəbbət intiqamını həqiqi məhəbbətdən alırdı. Təəssüf ki, ilk yalan addımlarının gənc qadın qəlbində bir çox ətirli çiçəklər tapdığını insanlar anlamayınca, bu cür mənasız işlər davam edəcəkdir. Lakin Delfinanın niyyəti nə olursa olsun, o hər halda Rastinyakla oyun oynayırdı, həm də sevildiyinə şübhə etmədiyindən və qadınlıq əzəməti könlü istədiyi zaman öz məşuqunun kədərlərinə son qoyacaq dərmanı əlində saxladığından həzz alırdı. Rastinyak isə özünə hörmət bəslədiyindən, ilk döyüşünün Delfinanın qələbəsi ilə nəticələnməsini istəmir və ovçu ov mövsümünün açılışı günündə mütəqəkkəliyi vurmaq istədiyi kimi,

o da inadla öz ovunu təqib edirdi. Mənliyinin təhqir edilməsi, qorxu, məyusluq, səmimi, yaxud uydurma ümitsizlik Rastinyakı bu qadına daha da bağlayırdı. Parisin yüksək cəmiyyəti madam de Nusingeni ona təslim etdiyi halda, onun müvəffəqiyyətləri tanışlığının birinci günündə müvəffəq olduğundan irəli getmirdi. Bəzən qadının işvələrində məhəbbətindəki nəşələrdən daha çox sevinc olduğunu anlamayan Ejen axmaqcasına hiddətlənirdi. Qadının məhəbbətlə çarpışdığı dəqiqələr Rastinyaka ilk səmərəsini vermişdi: bu meyvə hələ göy və turş idi, bəha qiymətə otursa belə, dadı çox xoş və ləziz idi. Bəzən Ejen cibinin pulsuz, gələcəyinin isə dumanlı olduğunu gördükdə, vicdanına rəğmən, Votrenin təlqin etdiyi varlanmaq imkanını, yəni madmazel Tayferlə evlənməyi düşünürdü. İndi artıq elə bir zaman gəlmişdi ki, pulsuzluq gur səslə bağırırdı, odur ki, Ejen bəzən Votrenin nüfuzlu baxışlarına təslim olaraq, istər-istəməz dəhşətli sfinksin hiylələrinin təsiri altına düşməyə başlayırdı.

Nəhayət, Puare ilə madmazel Mişono madam Vokeni və madam Kutürü yalnız qoyaraq, üst qata qalxdılar. Madam Kutür sobanın yanında mürgüləyə-mürgüləyə yun əlcəklər hörürdü. Rastinyak bu otaqda arvadlardan başqa kimsə olmadığını zənn edərək, madmazel Tayferə məhrəban nəzərlə baxdı. Qız başını aşağı saldı.

Viktorina az sükutdan sonra soruşdu:

– Nədənə qəmgin görünürsünüz, cənab Ejen?

Rastinyak cavab verdi:

– Qəmgin olmayan adam tapılsın? Biz gənclər, hər zaman hazır olduğumuz fədakarlıqlar qarşısında güclü, sadıq məhəbbətlə sevildiyimizi bilsəydik, çox mümkündür ki, qəmgin olmazdıq.

Madmazel Tayfer mənalı nəzərlə Ejene baxdı.

– Məsələn, sizi götürək, madmazel Viktorina. Siz bu gün öz hisslərinizə əmin görünə bilərsiniz, lakin heç zaman dəyişməyəcəyinizə məsul ola bilərsinizmi?

Zavallı qızın dodaqlarında incə bir təbəssüm görüldü. Sanki qəlbindən doğan bir nur şəfəq kimi onun üzünü işıqlandırdı. Rastinyakın özü belə qızın qəlbində tüğyan edən hisslərin şiddətindən qorxuya düşdü.

– Bəlkə siz sabah varlı və xoşbəxt bir qadın oldunuz, bəlkə göylər sizə böyük sərvət bağışladı, siz hələ yoxsulluqda bəyəndiyiniz bir gənci yenə əvvəlki kimi sevə bilərdinizmi?

O, sevimli bir əda ilə başını aşağı saldı.

– Çox yoxsul bir genci?

Viktorina yenə başını aşağı saldı.

Madam Voke bağırdı:

– Orada nə boş-boş danışırsınız?

Ejen dedi:

– Bizi rahat qoyun, bizim öz işimiz var.

Yemək otağının qapısında görünən Votren:

– Əgər məsələ bu yerdə işə kavalər Ejen də Rastinyakla məzəl Tayferi adaxlandırmaq lazım gəlməzmi? – dedi.

Madam Kutürlə madam Voke bir səsle çığırdılar:

– Ah, siz məni lap qorxutdunuz!

Votrenin səsi heç zaman duymadığı dəhşətli bir həyəcana səbəb olsa da, Rastinyak gülə-gülə cavab verdi:

– Zənnimcə, mən ondan yaxşısını tapa bilməyəcəyəm.

Madam Kutür onlara xitabən:

– Münasibətsiz zarafatların yeri deyil! – dedi. – Viktorina, gedək otağımıza.

Voke öz otağında şam və odun yandırmamaq üçün axşamını keçirmək məqsədi ilə qadınlarla bərabər yuxarı qalxdı. Ejen Votrenlə tək qaldı.

Votren sarsılmaz bir soyuqqanlıqla:

– Sizin bu nəticəyə gələcəyinizi mən bilirdim, – dedi. – Lakin sözümə qulaq asın. Mənim də başqaları kimi qanacağım var. Siz bu saat heç bir qərara gəlməməlisiniz, siz pərişan görünürsünüz. Sizin borca düşdüyünüzü bilirəm. Mən arzu edərdim ki, sizi mənim dər-gahıma gətirən nə ehtiras, nə də ümitsizlik deyil, ağıl olsun. Bəlkə, sizin bir neçə minə ehtiyacınız var? İstəsəniz, buyura bilərsiniz.

İblis pul kisəsini cibindən çıxartdı, bir neçə min franklıq götürüb Rastinyakın gözləri qabağında oynatmağa başladı. Ejenin vəziyyəti dəhşətli idi. O, markiz d'Axudaya və qraf de Traya beş yüz frank uduzmuşdu. Cibi boş olduğundan, qrafinya də Restonun müsamirəsinə gətməyə cürət etməirdi. Halbuki gələcəyini vəd etmişdi. Qrafinya sadə bir müsamirə düzəltdi, yəni orada çaydan və peçenyeden başqa bir şey olmasa da, vist oyununda altıca min frank uduzmaq mümkün şeydi.

Ejen bədənindəki titrəməni bürüzə verməməyə çalışaraq, Votrenə dedi:

– Cənab Votren, siz anlamalısınız ki, mənə etdiyiniz təklifdən sonra sizdən heç bir iltifat qəbul edə bilmərəm.

İblis dedi:

– Çox gözəl! Siz mənə başqa bir cavab vermiş olsaydınız, məni meyvə edərdiniz. Siz cavansınız, qanacaqlısınız, şir kimi məğrursunuz, gənc qız kimi zərifsiniz. Şeytan üçün siz ən ləziz xörəksiniz. Mən cavanların bu cəhətini çox sevirəm. Yüksək siyasət aləmindən bir-iki fikir daha söyləsəm, dünyanın həqiqi mənzərəsini görmüş olarsınız. Bu dünyada bəzi kiçik qəhrəmanlıq səhnələrini oynamaq lazım gəlir, o zaman yüksəklərdə qanad çalanlar parterdə öyləşən axmaqların gurultulu alqışları altında bütün şıltaqlarını təmin edə bilərlər. Daha bir neçə gün keçər, siz bizə yoldaş olarsınız. Ah, əgər siz mənim şagirdim olmaq istəsəydiniz, hər şey əldə edə bilərdiniz. Ürəyinizdən hansı arzu keçərdisə, ona dərhal artıqlaması ilə əməl olunardı: şərəf istəsəniz, şərəf, pul istəsəniz, pul, qadın istəsəniz, qadın. Bütün mədəniyyət meyvələrindən biz sizə abkövsər hazırlardıq. Siz bizim nazlı balamız, bizim üçün Veniamin olardınız, sizin arzunuzu yerinə yetirmək üçün biz məmnuniyyətlə özümüzü parçalamağa belə razı olardıq. Yolunuzdakı bütün maneələri yox edər, hər şeyi göylərə püskürdərək. Əgər siz məndən pul aldıqda vicdan əzabı çəkirsənizsə, demək, siz məni cinayətkar sayırsınız? Görürsünüzmü, sizin kimi özünü namuslu sayan cənab de Türeni" quldurlarla xırda-xırda sazişlərə girir və bundan ləkələnə biləcəyini qətiyyənlə nəzərə almır. Siz mənə borclu qalmaq istəmirsiniz, eləmi? – Votren irişdi və yenə sözlünə davam edərək:

– Nə eybi var, – dedi. – Bu kağız parçasını götürün (Votren Rastinyaka gerbli bir kağız uzatdı). Bu kağızın kənarında yazı bilərsiniz ki: "Üç min beş yüz frank alınmış və bir ildən sonra qaytarılmalıdır". Tarixini də qoyun! Faizi kifayət qədər çox olduğundan, vicdan əzabı çəkməyə bilərsiniz, sizin məni sələmçi adlandırmağa haqqınız var, mənə qətiyyənlə minnətdar olmaya bilərsiniz. Bu gündən etibarən mənə nifrət belə etməyə icazə verirəm, mən əminəm ki, sonralar siz məni sevecəksiniz. Siz mənim qəlbimdə dərin uçurumlar, bir yerə cəmləmiş böyük hisslər görə bilərsiniz ki, axmaqlar bunu qəbahət adlandırır, lakin siz heç vaxt məndə naşükürlük və xəyanət

görməzsiniz. Xülasə, əziz balam, mən nə fil, nə də piyadayam, mən şahmatdakı topam.

Ejen əsəbi halda dedi:

– Siz kimsiniz, necə adamsınız? Siz mənim qəlbimi parçalamaq üçün yaranmışsınız!

– Qətiyyə. Mən ancaq xeyirxah adamam, sizi çirkəbdən ömrünüzün sonuna qədər xilas etmək üçün sizin əvəzinizdə çirkəbə girməyə hazır olan bir adam. Siz, yəqin fikirləşirsiniz ki, mənim bu sədaqətimə səbəb nə ola bilər? Eybi yoxdur, bir zaman gələr, mən bunun cavabını verərəm, ancaq yavaşca, qulağınıza söylərəm. Mən əvvəlcə ictimai quruluş mexanizmini və bu maşının mühərrikini göstərmişəm, sizi qorxuya saldım. Lakin döyüş meydanında siz başa düşəcəksiniz ki, insanlar öz başlarına kral tacı qoyanları sədəti uğrunda ölməyə məhkum olan soldatlardan başqa bir şey deyillər. Zəmanə çox dəyişmişdir. Bir zamanlar bir qoçağa deyər bilərdilər ki, “al bu yüz qızılı, filankəsi öldür!” – Heç bir səbəb olmadan, günahsız bir adamı cəhənnəmə vasil edib, rahatca şam edərdilər. İndi isə mən sizə yalnız başınızla işarə etmək üçün böyük sərvət təklif edirəm, bu işarə sizi heç də alçaltdır, siz isə hələ tərəddüd də edirsiniz. Əprimiş əsrdir!

Ejen vekselə imza atdı və pulları götürdü.

Votren sözüne davam edərək:

– Afərin! – dedi. – İndi ciddi danışa bilərik. Mən bir neçə aydan sonra Amerikaya, tütün əkməyə gedirəm. Dostluq naminə sizə siqar göndərəcəyəm. Varlanarsam, sizə kömək edəyəm. Əgər uşağım olmazsa (bu çox mümkündür, mən kök salmaq fikrində deyiləm), bütün sərvətimi sizə vəsiyyət edəcəyəm. Məgər bu, dostluq deyilmidir? Mən sizi sevirəm. Mən özümü bir başqasının yolunda qurban verməyə hazırım. Bu mənim adətimdir. Məsələ burasındadır ki, əziz balam, mən başqa insanların yaşadığı fəzalardan daha yüksəklərdə dolayıram. Mənim üçün hərəkət bir vasitədir, mənim gözlərimin qarşısındakı, ancaq hədəfidir. İnsan mənim üçün nədir? Bax, bu! – Votren baş barmağının dırnağını dişlərinə şıqqılatdı. – İnsan ya hər şeydir, ya heç. Əgər onun adı Puare isə o, heçdən də baladır, yastıdır, iy verir, taxtabiti kimi əzərsən, qanı da çıxmaz. Lakin insan sizə bənzərsə, o, Allahdır: o, artıq dəri ilə örtülmüş mexanizm deyil, bir teatrdır, burada ən gözəl hisslər oyun oynayır, mən isə ancaq hisslərimlə yaşayıram. Hissiyat! Məgər bu bir məqsəd üçün cəmlənmiş

böyük bir aləm deyilmə? Elə bu Qorio ataya nəzər yetirin, onun üçün iki qızı böyük bir kainat, varlığın mehəridir. Mən həyatı dərinədən seyr etmişəm, mənim tanıdığım həqiqi bir hissə varsa, o da ancaq iki kişinin dostluğudur. Mənim ehtirasım Pyer və Jafyedir. Mən “Xilas edilən Venesiyanı” əzbər bilirəm. Bu qədər möhkəm adamlar tapa bilərsiniz ki, yoldaşı “gedək meyiti basdırmağa!” dediği zaman, dinməz-söyləməz, zəhlətökən nəsihətlər vermədən, yoldaşının dalınca düşüb getsin? Mən həmişə belə etmişəm. Mən hər kəslə bu cür söhbətlər etməyə, lakin siz yüksək təbiətli insanlardansınız. Sizə hər şeyi söyləmək olar, siz hər şeyi başa düşə bilərsiniz. Siz qurbağa törəmələrinin yaşadığı bataqlıqda uzun müddət çırpınmayacaqsınız. Yanılmırsansa, şərtimiz aydındır? Siz evlənməlisiniz. Şpaqalarımız qınından çıxdı – döyüş meydanıdır! Mənim qılıncım poladdandır, heç zaman əyilməz, hə-hə-hə!

Votren mənfi cavab almamaq və Ejene özünə gəlməyə imkan vermək üçün dərhal otaqdan çıxdı. Görünür, bütün bu zəif müqavimətlərin, bütün bu mübahisələrin insan üçün öz pis hərəkətlərinə bəraət qazandırmaq cəhdlərindən başqa bir şey olmadığı Votrene məlum idi.

Ejen isə öz-özünə dedi:

“Nə istəyir ələsin, ancaq mən, əlbəttə, madmazel Tayferi alma-yacağam!”

Qəlbində dəhşət oyadan, lakin məhz fikirlərinin bəyəsizliyi və cəmiyyətin mahiyyətini anlamaqda göstərdiyi cəsarət sayəsində gözləri qarşısında böyüyən bu şəxslə yalnız sazişə girmək qorxusundan onun bütün mənəviyyəti sarsılsa da, yenə buna davam gətirdi. Rastinyak geyinib, kareta çağırırdı və madam de Restonun müsamirəsinə getdi. Bu xanım, hər addımı ilə yüksək cəmiyyətdə irəli gedən və gələcəkdə təhlükəli nüfuz qazana biləcək bu oğlana son günlər diqqətini ikiqat artırmışdı. Rastinyak markiz d’Axuda və qraf de Trayla haqq-hesabını çürütdü, bütün gecəni vist oynadı və uduzduğunu geri qaytardı. Özünə yalnızca yol açan insanların əksəriyyəti adətən az-çox fatalist olar, odur ki, Rastinyak da mövhumatçı idi: o, bu uduşa, yaxşı əməl yolunda möhkəm dayanmağa qərar verdiyi üçün göylərin mükafatı kimi baxdı. Səhər tezdən o, hər şeydən əvvəl, vekselinin necə olduğunu Vortenden soruşdu. Ejen təbii bir məmnuniyyətlə Votrene üç min frank qaytardı.

Votren:

– Hər şey öz yerindədir, – dedi.

Ejen:

– Ancaq mən sizə yoldaş deyiləm, – deyə cavab verdi.

Votren Ejenin sözünü kəsərək:

– Bilirəm, bilirəm, – dedi, – siz hələ uşaqlıq edirsiniz və sarsaq şeylərdə tərəddüd göstərirsiniz.

İki gün sonra Puare ilə madmazel Mişono Botanika bağının xəlvet bir xiyabanında, günəşin düşdüyü skamyada əyləşib, Byanşona haqlı olaraq şübhəli görünən bir cənabla söhbət edirdilər.

Qondüro deyirdi:

– Madmazel, mən sizin vicdanınızı narahat edəcək bir şey görmüşəm. Dövlət polis naziri həzrətləri...

Puare:

– Belə! Demək, dövlət polis naziri həzrətləri... – deyə təkrar etdi.

Qondüro cavab verdi:

– Bəli, bəli, nazir həzrətləri bu işlə maraqlanır.

Düşünmək qabiliyyətindən məhrum olan, lakin heç şübhəsz, meşşan xasiyyətləri ilə aşlanmış sabiq bir məmurun, yeni Puarenin polis sözünü işlətməklə tərbiyəli bir adam maskası altında Beytül-müqəddəs küçəsindəki* idarənin agentini olduğuna bürüzə verdikdən sonra belə, özünü Buffon küçəsində yaşayan saxta bir rantye kimi təqdim edən şəxsin sözlərinə yenə qulaq asacağına kim inana bilər? Bununla belə, burada qeyri-təbii heç nə yoxdur. Saysız-hesabsız *sadalövhlər* ailəsində Puarenin necə xüsusi bir *cins* təşkil etdiyini, bəzi alimlərin hələ nəşr edilməmiş, lakin şöhrət qazanmış müşahidələri sayəsində tamamilə aydın görünə bilər: Dövlət büdcəsinin min iki yüz frank maaş alanlarının nüfuz etdiyi birinci en dairəsi ilə (bu bir növ inzibati Qrenlandiyadır) üç minlə altı min arasında maaşı olan isti yerlərin başladığı, mükafatların yaxşı bitdiyi, hətta bəslənməsinin çətinliyinə baxmayaraq, çiçək açdığı üçüncü dərəcə arasında (mülayim iqlimli bir sahədir), *köçücü* bir tayfa yaşayır. Bu kütbeyin xidmətçilərə xas olan cəhətlərdən biri də budur ki, onlar hər hansı bir nazirliyin dalay-lamasına* mexaniki, instinktiv, biixtiyar ehtiram bəslərlər, halbuki bu dalay-lamanı məmurlar ancaq aydın oxunulmayan imzasına görə və “nazir həzrətləri” adı ilə tanıyırlar. Bu iki söz onların nəzərində “Bağdad xəlifəsi” əsərindəki II Bondo cani mis-

lində bir şeydir, həm də bu miskin məxluq üçün etiraz qəbul etməyən müqəddəs bir hakimiyyətin timsahıdır: xristianların nəzərində papa, məmurların nəzərində isə nazir həzrətləri xetasıdır. Nazir həzrətlərinin dəbdəbəsi onun hərəkətlərində, sözlərində, hətta onun adından danışılan sözlərdə belə özünü göstərir, onun əmri ilə görülən bütün işləri onun zərbaftalı mundiri pərdələyir, qanun şəklinə salır. Nazir həzrətlərinin mənəbi onun niyyətlərinin saf, göstərişlərinin müqəddəs, ən yaramaz ideyalar üçün bir vasitə olduğunu sübut edir. İnsan adlarının bu zavallılar “nazir həzrətlərinin” adı çəkildə öz şəxsi mənfəətlərindən ən artıq şey göstərilir. Orduda olduğu kimi, dəftərxanalarda da passiv itaətkarlıq hökm sürür. Bu sistem vicdanları boğur, insan qəlbini xarabazara döndərir, insanı dövlət idarəsi məşininin balaca bir vintinə çevirir. Göründüyü kimi, insanları tanıyan Qondüro, dərhal Puarenin səfeh bir bürokrat olduğunu anlamış və batareyalarını ortalığa çıxarıb, agentin fikrinə görə, Mişono Puarenin məşuqəsi olduğu kimi, Mişononun məşuqu vəziyyətində olan Puareni heyrətləndirmək vaxtı çatanda, öz Deus ex machina,* yeni ecazkar “nazir həzrətlərini” işə salmışdı.

Puare dedi:

– İndi ki nazir həzrətləri, şəxsən, bəli, nazir həzrətləri... Bu lap başqa şeydir, buna heç söz ola bilməz.

Saxta rantye isə Mişonoya xitabən davam edirdi:

– Bu cənabın dediklərini eşidirsinizmi? Siz ki, yanılmırsanız, ona etibar edirsiniz. Bəli, belədir ki var. Nazir həzrətləri bu fikirdədir ki, “Volkenin evində” yaşayan və Votren adlanan şəxs Tulon katorqasından qaçmış və “Ölüm-yalan” adı ilə məşhur olan bir məhbusdur.

Puare təkrar etdi:

– Belə de! “Ölüm-yalan! Görünür, işi rast gətirir ki, belə ad qazanıb...

Agent dedi:

– Əlbəttə. Ona bu adı həmişə bəxti gətirdiyinə görə veriblər: o, ən cəsarətli təşəbbüslərindən sağ-salamat çıxarmış. Onun necə qorxulu adam olduğunu görürsünüz! Bəzi qabiliyyətlərinə görə bu, fəvqəladə bir şəxsdir. Onun katorqaya göndərilməsi böyük hadisə idi. Bunun sayəsində o, doğrudan da, böyük hörmət qazanmışdı...

Puare soruşdu:

– Demək, o, hörmət sahibidir?

– Bəli, bir növ... O, könüllü olaraq başqasının cinayətini öz üstünə götürmüşdü. Onun sevdiyi olduğca gözəl bir gənc saxtakarlıq etmişdi. Bu gənc italyan dəhşətli qumarbaz idi. Sonralar hərbi qulluğa girmişdi, həm də özünü yaxşı aparırdı.

Madmazel Mişono soruşdu:

– Bəs polis naziri həzrətləri Votrenin “Ölüm-yalan” olduğunu bilirsə, mənə nə ehtiyac var?

Puare dedi:

– Bəli, bəli, doğrudan da. Əgər, siz buyurduğunuz kimi, cənab nazir müəyyən dərəcədə yəqinlik hasil edirsə...

– “Yəqinlik” sözü o qədər də düz deyil: buna daha çox şübhə demək olar. Bu saat mən sizi başa salaram. “Ölüm-yalan” adı ilə şöhrət qazanan Jak Kolen üç katorqanın möhkəm etibarını qazanmışdır. Bu katorqalar onu agent və bankir seçmişlər. O, bu cür şeylərdən böyük pullar qazanır. Belə adamların xüsusi damğası var.

– Ha-ha! Madmazel, bu cinası başa düşdünüzmü? – deyə Puare soruşdu. – Cənab Qondüro deyir ki, bu cür adamların xüsusi damğası var, yəni o, damğalı adamdır.

Agent isə sözüne davam edərək:

– Saxta Votren, – dedi, – katorqalılardan kapitalını qəbul edir, ticarət işlərinə qoyur, katorqadan qaçan məhbusların özlərinə qaytarmaq, yaxud bu barədə vəsiyyətnamə yazmışsa, ailələrinə vermək üçün əmanət saxlayır, ya da saxta Votren adına yazılmış veksellər üzrə, onların məşuqələrinə verir.

Puare soruşdu:

– Məşuqələrinə? Bəlkə siz arvadlarına demək istəyirsiniz?

– Xeyr, katorqalılar adətən qeyri-qanuni arvadlar saxlayırlar ki, bizdə buna nikahsız deyirlər.

– Demək, onlar nikahsız yaşayırlar?

– Tamamilə doğrudur.

– Bu cür çirkin işlərə dözmək cənab nazirə yaraşmaz. Siz tez-tez nazir həzrətləri ilə görüşürsünüz, həm də siz, mənim rəyimcə insanpərvər adamsınız, bu cür adamların əxlaqsızlığını nazirə başa salmaq sizin borcunuzdur, hər halda cəmiyyət üçün bu yaxşı nümunə deyildir.

– Lakin hökumətin onları zindana salmaqda məqsədi əxlaq və xeyirxahlığın nümunəsini nümayiş etdirmək deyildir.

– Haqlısınız. Ancaq müsaidənizlə...

Madmazel Mişono söhbətə qarışaraq:

– Dostum, – dedi, – qoysanız cənab Qondüro danışsın...

Qondüro davam etdi:

– Bilirsinizmi, madmazel, hökumət, şeyiələrə görə, böyük məbləğ təşkil edən bu xəzinəni zəbt etməklə çox şey qazana bilər. “Ölüm-yalan”ın ixtiyarında bir çox qiymətli şeylər var. O, yalnız bezi yoldaşlarının deyil, hətta “On minlər şirkətinin” də pullarını özündə saxlayır.

Puare dəhşətlə bağırdı:

– On min oğrumu?

– Xeyr, “On minlər şirkəti” geniş dairədə fəaliyyət göstərən yüksək markalı oğruların təşkilatıdır. Onlar on min frankdan əskik işlərə əllərini bulandırmazlar. Bu şirkətə daxil olanların hamısı seçmə adamlardır: belələrini biz Ali cinayət məhkəməsinin ixtiyarına göndəririk. Onlar “Qanun məcəlləsi”ni yaxşıca öyrənmişlər, cinayət üstə tutulmaları belə, heç vaxt edam cəzası maddəsinə düşməzlər. Kolen onların vəkili, məsləhətçisidir. O ixtiyarında olan böyük sərvət sayəsində özünə məxsus bir polis idarəsi təşkil edib, geniş əlaqələr yaradıb və hər şeyi duman, sirr içində saxlayır. Artıq bir ildir biz onu casuslarla əhatə etsək də, yenə oyunlarını açma bilmirik. Bu surətlə, istər bu xəzinə, istərsə onun istedadı daim cinayətlərə qida verir, canilərin artmasına səbəb olur, silah altında o, bir ordu quldur saxlayır, bunlar da daim cəmiyyətlə müharibə edirlər. “Ölüm-yalan”ı həbs etmək və onun bütün dəstəsini ələ keçirmək cinayətin kökünü kəsmək deməkdir. Buna görə də, bu, təxirəsalınmaz işdir, dövlət işidir, siyasi işdir. Bu işin müvəffəqiyyət qazanmasına kömək etmək böyük şərəfdir. Bunun sayəsində siz yenə hökumət qulluğuna girə bilərsiniz, polis komissarının katibi ola bilərsiniz və eyni zamanda pensiyanızı ala bilərsiniz.

Madmazel Mişono soruşdu:

– Bəs nə üçün “Ölüm-yalan” xəzinəni götürüb qaçmır?

– Bu mümkün deyil. O hara qaçsa, dalınca onu öldürmək üçün adam göndərəcəklər. Bundan başqa, katorqanın xəzinəsini oğurlamaq yaxşı bir ailədən qızı qaçırmaq kimi deyildir. Həm də, Kolen qoçaq adamdır, o belə zarafatları bacarmaz, rüsvayçılığa yol verməz.

Puare dedi:

– Doğru buyurursunuz. O lap rüsvay ola bilərdi...

Madmazel Mişono:

– Biz yenə də nə üçün onu sadəcə həbs etmək mümkün olmadığını başa düşmədik, – dedi.

– Çox gözəl, mən bu saat başa salaram... (O, Mişonoya doğru əylərək qulağına pıçıldadı: – Ancaq bir şərtlə. Kavalerinizi sözümlü kəsməyə qoymayın, yoxsa biz heç vaxt söhbətimizi qurtarmayacağıq. Bu qoca çox varlı olmasa, heç kəs onu dinləməz). “Ölüm-yalan” bura gəldiyi zaman abırlı adam cildinə girmiş, hörmətli bir Paris vətəndaşı olmuş, diqqəti cəlb etməyən bir pansionda yerləşmişdir. O, çox həssas adamdır, onu birdən yaxalamaq mümkün deyil. Bir sözlə, Votren böyük adamdır, böyük işlərlə məşğuldur.

Puare öz-özünə:

– Əlbəttə, əlbəttə, – dedi.

– Əgər birdən səhvə yol verilseydi və əsil Votren həbs edilsəydi, heç bilirsiniz nə olardı? Parisin bütün ticarət aləmi və əfkar-ümumi nazirə qarşı üsyan edərdi. Polis prefektinin də düşmənləri var, vəziyyəti möhkəm deyildir. İş baş tutmasa, onun yerinə keçmək istəyənlər onu bayıra atmaq üçün, dərhal liberalların mırılısından, nəritisindən istifadə edəcəklər. Bu işdə, özünü qraf de Sent-Elen elan edən Kuan-yarın* işində olduğu kimi hərəkət etmək lazımdır. Əgər o, əsil qraf de Sent-Elen olsaydı, bizim dərimizi soyardılar. Bax, buna görə hər şeyi yoxlamaq lazımdır.

Madmazel Mişono cəld:

– Demək, sizə qəşəng bir xanım lazımdır?

– Xeyr, o, qadınları özünə yaxın qoymaz. Sizə bir sirri də açə bilərəm: “Ölüm-yalan”ın qadınlarla arası yoxdur.

– Elə isə, fərz edək ki, mən buna iki minə razı ola bilərəm, lakin mən yenə də bu yoxlamada nə fayda verəcəyimi başa düşə bilmirəm.

Məchul adam dedi:

– Bu lap sadə şeydir. Mən sizə içi mayeli balaca bir şüşə verəcəyəm: bu dərmanı içəndə qan beyinə vurur, bu, qan gəlməsi kimi bir şeydir, ancaq heç bir təhlükəsi yoxdur. Dərmanı qəhvə ilə, yaxud şərəblə qarışdırmaq olar. Dərman öz təsirini göstərdikdən sonra xəstəni çarpayısının üstünə uzadarsınız, guya ölüm təhlükəsi olub-olmadığını yoxlamaq üçün paltarını soyundurarsınız. Onun yanında yalnız qaldıqdan sonra ovucunuzun içi ilə çiyninə bir şapalaq vurarsınız. O zaman damğanın görünüb görünmədiyini məlum olar.

Puare:

– Bu lap boş şeydir ki... – dedi.

Qondüro qoca bakirəyə doğru dönərək:

– Hə, necə, razısınızmi?

– Bəs damğa tapılmasa, mən yenə də iki min frankımı alacağammı?

– Xeyr.

– Bəs mənim mükafatım?

– Siz beş yüz alacaqsınız.

– Heç adam da bundan ötrü belə işlərə əl atarmı? Hələ mən nə qədər vicdan əzabı çəkəcəyəm, hələ vicdanımı sakit etməyə məcburam.

Puare söhbətə qarışaraq:

– Sizi inandıra bilərəm ki, – dedi, – madmazel çox vicdanlıdır. Bundan başqa o çox nəzakətli və dərrakəlidir.

Mişono qərar verdi.

– Yaxşı, razıyam. Əgər bu adam “Ölüm-yalan” olarsa, siz mənə üç min frank verəcəksiniz, başqa adam olarsa, heç şey verməzsiz.

Qondüro cavab verdi:

– Çox gözəl, ancaq bir şərtlə ki, bu işi sabahdan o yana qoymasınız.

– Bu qədər tez mümkün deyildir, əzizim, mən hələ ruhanimlə məsləhətləşməliyəm.

Agent yerindən durdu:

– Amma yaman hiyləgərsiniz! – dedi. – Demək, sabah görüşürük. Əgər mənimlə təcili görüşmək lazım gələrsə, Sent-Şapelin dal tərəfindəki kilsə həyətinə, Sent-Ann döngəsinə gələrsiniz. Orada tağ altında ancaq bir qapı var. Qondüronu soruşarsınız.

Bu zaman Küvyenin mühazirəsindən qayıdan Byanson buradan keçirdi. “Ölüm-yalan” adının qəribəliyi tələbənin diqqətini cəlb etdi. O bunun sayəsində, gizli polis idarəsinin məşhur rəisinin dediyi “çox gözəl” sözlərini də eşitmişdi.

Puare madmazel Mişonodan soruşdu:

– Siz nə üçün məsələni elə bu saat qurtarmadınız? Bu üç yüz frank ömürlük pensiya deməkdir.

– Nə üçünmü? Bu məsələni hələ fikirləşmək lazımdır. Əgər Votren doğrudan da “Ölüm-yalan”sa, bəlkə də onunla sazişə girmək daha mənfəətlidir. Ancaq ondan pul tələb etsək, məsələdən hali olar, əlimizdən sivişib çıxar. Fürseti fəvte vermiş olanq.

Puare dedi:

– O, məsələdən hali olsa belə, bu cənabın söylədiyi kimi, yene də onu nəzarət altında saxlayacaqlar, deyilmi? Doğrudan da, siz fürsəti fəvqə verərdiniz.

Madmazel Mişono düşündü: “Bir də bu adam mənim heç xoşuma gəlmir. O mənə ancaq acı sözlər deyir”.

Puare davam etdi:

– Lakin siz daha yaxşı hərəkət edə bilərdiniz. Məncə, bu cənab qanacaq adamı oxşayır. O belə bir söz dedi: canının ləyaqəti nə qədər yüksək olsa da, qanunlara itaət cəmiyyəti canıdan xilas olmağı tələb edir. Sərxoş sərxoşluğundan əl çəkməz. Bəlkə, birdən o bizim hamımızı qırmaq fikrinə düşdü? Biz bütün bu cinayətlərə müqəssir ola bilərik. Hələ hamıdan əvvəl bizim özümüzü öldürə bilərik!

Madmazel Mişononun fikrə dalmığı, möhkəm burulmamış krandan damcılayan su kimi Puarenin ağızından axan sözlərə qulaq asmağına mane olurdu. Bu qocanın ağızının qaytanı açılanda və Mişono ona mane olmayanda, o, işə salınmış avtomat kimi aramsız danışardı. Bir məsələdən danışandan sonra heç bir nəticə çıxarmayıb, müxtəlif giriş cümlələrindən sonra tamam başqa bir mövzuya keçərdi. “Vokenin evinə” yaxınlaşanda Puare söz yığınlarının bataqlığında dolaşib, nəhayət, cənab Raqulo ilə madam Morenin məhkəməsində müdafiə tərəfində bir şahid kimi çıxış etdiyini nağıl etməyə başladı. İçəriyə girəndə onun rəfiqəsi Ejenlə madmazel Viktorinanı gördü. Onların başı səmimi bir söhbətə qarışdığından, yemək otağından keçən bu iki kirayenişinə zərər qədər əhəmiyyət vermədilər.

Madmazel Mişono Puareyə dedi ki:

– Elə bunun axırını belə olmalı idi. Son həftə ikisi də bir-birinə xumar-xumar baxırdı.

Puare dedi:

– Bəli, bəli. Elə buna görə də ona cəza kəsdilər.

– Kime?

– Madam Morenə.

Madmazel Mişono huşsuzluğundan Puarenin otağına girərkən:

– Mən sizə madmazel Tayferdən danışırım, – dedi, – siz isə mənə Morendən danışsınız. Madam Moren kimdir?

– Bəs madmazel Viktorinanın təqsiri nədir?

– Onun təqsiri budur ki, Ejen de Rastinyakı sevir. Zavallı sadəlövhüylüyündən başına nə iş gələcəyini belə bilmir.

Səhər madam de Nusingen Ejenin bütün ümidlərini qırdı. Ejen qəlbinin dərinliklərində artıq tamamilə Votrenə təslim olmuşdu, ancaq nə bu xariqülədə adamın nə üçün ona dostluq hissləri bəsləməsinin səbəblərini, nə də bu ittifaqın gələcək nəticələrini şüurlu olaraq düşünmürdü. Bir saat bundan əvvəl madmazel Tayferlə bir-birinə ən məhraban məhəbbət vəd verdikdən sonra az qala düşmək istədiyi uçurumdan onu ancaq fəvqəladə bir hadisə çıxara bilərdi. Viktorina mələklərin səsinə qulaq asdığını zənn edir, göylərin seyrinə dalırdı. Artıq “Vokenin evi” belə rəssamın fırçası ilə canlanan teatr sarayları kimi fantastik boyalara bürünürdü: o sevir, o sevilirdi, hər halda sevildiyinə inanırdı! Məgər bir az bundan əvvəl Rastinyakın üzünə baxaraq pansion arquslarından* gizli onun sözlərinə qulaq asan hər hansı qadın buna inanmaya bilərdimi?

Hərəkətinin alçaqlığını, həm də bunu tamamilə şüurlu etdiyini dərinləndirən Ejen, bir qadını xoşbəxt etməklə öz günahını yuya biləcəyini fikirləşir, özünü buna inandırmağa çalışırdı. O, bu vicdan mübarizələrində öz ümitsizliyindən hətta qəşəngləşmiş kimi görünürdü: gözləri qəlbində yanan cəhənnəm odları kimi parlayırdı. Onun xoşbəxtliyindən, belə bir fəvqəladə hadisə baş verdi: Votren şad halda içəri girdi, iblis zəkasının hiyləgərlik toruna salıb nişanladığı bu iki gəncin qəlbində gizlənən fikirləri oxudu. O, yoğun səslə istehzalı bir tərzde:

Fanşettam bir ulduzdur,

Nə qədər sadə qızıdır...

sözlərini oxuyan kimi, hər şey dəyişdi. Ejenlə Viktoriyanın ürəklərində doğan sevinc dumanı kimi dağıldı.

Viktorina yox oldu. O, qəlbində indiyə kimi sürdüyü həyatın müsibətləri qədər böyük bir səadət aparırdı. Yazıq qız! Bir-birlərinin əllərini sıxmaları, Ejenin saçlarının yanaqlarına toxunması, sevdiyi gəncin dodaqlarındakı hərarəti duya-duya, qulağına söylənilən bir kəlmə, belini qucaqlayan əlin titrəyişi, boynunda hiss etdiyi buse müqəddəs məhəbbət vədləri idi. Bu nur içində qərq olan yemək otağına kök Silviyanın birdən-birə girə biləcəyi qorxusu isə bu məhəbbəti daha da alovlandırır, canlandırır, ən məşhur məhəbbət dastanlarında təənnüm edilən sədaqət hisslərindən belə daha cazibədar bir məhəbbət kimi sehr saçırdı. Babalarımızın sevimli bir ifadəsinə görə, *bu*

hayalı məhəbbət nişanələri hər iki həftədən bir etiraf üçün kilsəyə gedən gənc, dindar bir qıza cinayət kimi görünürdü! O, sonralar, zəngin və xoşbəxt qadın olduğu zaman, bütün varlığını təslim etdiyi kişiye bəxş edə bildiyindən də artıq, öz könül cəvahirlərini bir saat ərzində Ejənə bəxş etmişdi.

Votren Ejənə dedi:

– İşlər düzəldi. Bizim ədəbazlar savaşıdı. Hər şey öz qaydasında oldu. Bizim göyərçin mənim şahinimi təhqir etdi. Sabah Klinyankur redutunda" görüşəcəklər. Saat onun yarısında, madmazel Tayfer şirin qoğalı sakitcə qəhvənin içində isladib yediyi zaman, atasının məhəbbətinə və sərvətinə varis olacaq. Qəribədir, deyilmi? Cavan Tayfer şpaqa döyüşündə mahirdir, özünə çox əmindir, lakin mənim icad etdiyim bir zərbə ilə o, məhv olacaq – şpaqanın yuxarı qalxması və alınından vurulması kifayətdir. Mən bu döyüş üsulunu sizə göstərəcəyəm, çünki çox gərəkli şeydir.

Rastinyak küt nəzərlə Votrene baxır və qulaq asırdı. O, cavab verə bilmirdi. Bu zaman Qorio ata, Byanşon, bir də kirayənişinlərdən bəziləri otağa daxil oldular.

Votren dedi:

– Mən sizi hər zaman belə cəsur görmək istərdim. Siz nə etdiyinizi bilirsiniz. Qoçağım, mənim qartal balam! Siz insanlara hökm edəcəksiniz, siz qüvvətlisiniz, dəmir kimi möhkəmsiniz, mübarizsiniz, mən sizə hörmət edirəm.

Votren onun əlini sıxmaq istədi, lakin Ejen kəskin bir hərəkətlə əlini çəkdi və sapsarı saralıb stulun üstünə düşdü: ona elə gəldi ki, ayaqlarının altında qan görür, Votren yavaş səslə ona dedi:

– Belə! Bizim üstümüzdə hələ xeyirxahlığa bulaşmış bir-iki eski qalmışdır. Doliban atanın üç milyonu var, mən onun sərvətinə belədem. Cəhiz sayəsində siz öz nəzərinizdə belə gəlin paltarından daha təmiz görünəcəksiniz.

Rastinyak artıq tərəddüd etmirdi. Axşam gedib Tayferləri, atasını da, oğlunu da xəbərdar etməyə qərar verdi. Votren ondan uzaqlaşdı, Qorio ata isə qulağına pıçıldadı ki:

– Oğlum, siz qəmgin görünürsünüz! Bu saat mən sizi şad edəyəm. Gedək!

Qoca fabrikant burma şamını çırağın odu ilə yandırdı. Ejen dərin maraqlı içində qocanın dalınca getdi.

Qoca, tələbəninin açarını Silviyadan alıb:

– Sizin otağımıza gedək, – dedi. Bu səhər siz elə güman etmişsiniz ki, o sizi sevmir. O sizi qovmağa məcbur olub, siz isə hirsələnib getmişsiniz, məyus olmusunuz. Şiltaq! O mənə gözləyirdi. Başa düşdünüzümü? Biz gözəl bir mənzil düzəltmək üçün getməli idik, üç gündən sonra siz o mənzildə yaşayacaqsınız. Bu sirri sizə açdığımı ona söyləməzsiz. O sizə sürpriz hazırlayır, lakin mən artıq bu sirri sizdən gizlətməyə səbəb görmürəm. Mənzil d'Artua küçəsində, Sen-Lazar küçəsinin yaxınlığındadır. Siz orada lap knyaz kimi yaşayacaqsınız. Biz sizin üçün mebel düzəltmişik, elə bil təzə gəlin mebelidir. Son ay ərzində biz çox işlərlə məşğul olduq, ancaq sizə bir söz demirdik. Mənim vəkilim kompaniya başlayıb, qızımın otuz altı min frank illik gəliri olacaqdır, bu, cəhizinin faizleridir. Onun səkkiz yüz min frankının gəlirli əmlaka çevrilməsini tələb edəcəyəm.

Ejen susur, qollarını döşündə çarpazlayaraq, nizamsız, yoxsul otağında gəzişirdi. O, arxasını Qorio ataya çevirdiyi zaman, qoca qırmızı tumacdən qayırılmış və üzərində Rastinyak nəslinin qızıl gerbi həkk edilmiş bir futlyarı buxarının üstünə qoydu.

– Əziz oğlum, mənim başım işlərə qarışıb. Lakin sözün düzü, məndə xeyli xudbinlik var: mən sizin köçməyinizlə çox maraqlanıram. Sizdən bir şey xahiş etsəm, rədd etməzsiz ki?

– Nə xahiş edirsiniz?

– Təzə mənzilinizin üstündə, beşinci mərtəbədə bu mənzilə bağlı bir otaq var: mən orada yerləşsəm, etiraz etməzsiz ki? Mən gündəngünə qocalıram, qızlarımdan çox uzaq yaşayıram. Mən sizə əziyyət vermərəm. Mən ancaq orada yaşayacağam. Hər axşam siz mənə qızımdan danışarsınız. Bu sizə qətiyyənlə mane olmaz, halbuki mən, siz evə qayıtdığınız zaman, öz-özümə deyəcəyəm ki: "O, bir az bundan əvvəl mənim balaca Delfinamla görüşüb. O mənim qızımla bala gedib, mənim qızım onun sayəsində xoşbəxtidir". Xəstələndiyim zaman, evə qayıtdığınızı eşitmək, mebeli tərpətdiyinizi, otaqda gəzişdiyinizi duymaq mənim dərdlərimə dərman olacaq, siz mənə qızımı xatırladacaqsınız. Yelisey düzləri iki addımlıqdadır, mən həmişə gəzməyə çıxan qızlarımı görəcəyəm. Elə gec qayıtmayacağam. Bəlkə qızım sizə də gəldi. Mən onun səsinə eşidəcəyəm, səhər kapotunda, o yan-bu yana qaçdığını, pişik kimi nazlana-nazlana gəzdiyini görəcəyəm. Son bir ayda lap yeniyetmə qız kimi şən, qəşəng olub. Ürəyi

fərəhlənir, bu səadəti ona siz vermişiniz. Ah, mən sizin xatirinizə nələr etməzdim! Bu saat geri qayıtdığımız zaman onun mənə nə dediyini bilirsinizmi? O: “Ata, mən çox xoşbəxtəm!” – dedi. Onlar mənə ədəblə “atamız” deyəndə qəlbim üşüyür, lakin sadəcə “ata” deyəndə, onların uşaqlığı yadıma düşür, şirin xatirələrlə çırpınırım. O zaman ata olduğumu daha dərinəndən hiss edirəm. Belə zənn edirəm ki, onlar heç kəsin deyil, yəne mənimdir, mənim əziz qızlarım...

Qoca göz yaşlarını sildi, o ağlayırdı.

– Mən çoxdan bəri bu sözü eşiməmişdim, çoxdan idi ki, o mənim qolumdan tutmamışdı. Bəli, bəli, on il olar mən qızlarımın heç biri ilə yanaşı gəzməmişəm. Onun paltarına toxunmaq, addımlarımı onun addımlarına uyğunlaşdırmaq, vücudunun hərəkətini duymaq nə qədər xoş olduğunu bilsəydiniz! Bu səhər mən Delfinamla çox yerlər gəzdim. Dükənləri dolaşdım. Evinə qədər ötürdüm. Ah, qoyun mən də sizin yaxınlığınızda yaşayım! Ah, bu yoğun Elzas kötüyü ölsəydi, podaqrası qarnından yapışsaydı, mənim qızım necə xoşbəxt olardı! Siz mənim kürəkənim, qızımın açıqdan-açığa eri olardınız. O hələ dünyanın ləzzətini duymamış bədbəxt qadındır, odur ki, mən ona hər şeyi əfv edirəm. Allah mehriban ataların tərəfində olmalıdır. – O bir az susdu, sonra başını yırğalayıb, əlavə etdi: – O sizi çox sevir, çox sevir! Yolda elə ancaq sizdən danışdı: “Ata, o, xoşagəlimdir, mərhəmətlidir, deyilmi? O məndən danışırımı?” D’Artua küçəsində Ponorama pasajına qədər mənə nələr danışmadı! O, çoxdan bəri mənə ürək sözünü demirdi! Bu səhər mən xoşbəxt idim, qocalığımı belə unutmuşdum, quş lələyi kimi yüngülləşmişdim! Min frankı mənə verdiyinizi söylədim. Ah, mənim sevimli qızım! Onun nə qədər mütəəssir olduğunu görseydiniz! Gözləri yaşarmışdı!

Nəhayət, Rastinyakın yerindən tərpenmədiyini görəndə Qorio ata səbir edə bilmədi:

– Buxarının üstündəki nədir? – deyə soruşdu.

Ejen tamam pərişan halda, küt nəzərlə qonşusuna baxırdı. Votrenin sözlərinə görə səhərə təyin edilmiş bu duel, onun ən müqəddəs arzularının həyata keçməsi ilə elə bir ziddiyyət təşkil edirdi ki, onun üçün hər şey qorxunc yuxuya bənzəyirdi. O, buxarıya doğru baxdı, buxarının üstündəki dördkünc futlyarı gördü, onu açıb, içində bir vərəq kağız, altında isə Breqat saati olduğunu gördü. Vərəqdə bu sözlər yazılmışdı:

“Mən istəyirəm ki, siz həmişə məni düşünəsiniz, çünki... Delfina”.

Son sözlər, ehtimal ki, münasibətlərindəki bir hadisəyə işarə edirdi. Ejenin qəlbi rıqqətlə çırpındı. Saatin qızıl qapağının içində Rastinyak gerbi mina ilə işlənmişdi. Bu qiymətli və arzulanan şey, bu zəncir, bu açar, bu forma və nəqşlər onun zövqünü oxşayırdı. Qorio ata fərəh içində idi. Delfinanın hədiyyəsinin Ejeni nə qədər sevindiriyini və heyran qoyduğunu qızına danışmağı, əlbəttə, vəd etmişdi. Bundan başqa, bu gənc qəlblərin şadlığında o da iştirak edirdi, üçüncü şəxs olsa da, başqaları kimi onun da xoşbəxt olduğu duyulurdu. O, Ejeni bir insan kimi, həm də qızını xoşbəxt etdiyinə görə sevirdi.

– Bu axşam Delfinanın yanına gedərsiniz, o sizin yolunuzu gözləyir. Elzas kötüyü bu axşam öz rəqqasəsinin yanında olacaqdır. Vəkilim əhvalatı olduğu kimi ona başa saldıqı zaman, onun səfeh baxışlarını görseydiniz! Hələ bir qızıma pərəstiş etdiyini söyləməyə cəsarət edir! Mən qızıma barmağını belə vurmağa qoymaram, mən onu özüm öldürərəm! – O, dərinəndən bir ah çəkdi. – Delfinam onun... yox, yox, elə bu fikir məni cinayətə vadar edər, ancaq buna adam öldürmək deməzlər, o ki, donuz gövdəli bir öküz başıdır. Yaxşı, razı-sınızımı, məni yanınızda yaşamağa qoyacaqsınızımı?

– Əlbəttə, mehriban atam Qorio, siz ki, mənim sizi nə qədər sevdiyimi bilirsiniz.

– Doğrudur, görürəm, siz məndən ikrah etmirsiniz. İcazə verin, üzünüzdən öpüm! – Qorio ata tələbini hərəkətlə qucaqladı. – Mənə vəd edin ki, siz ona xoşbəxtlik verəcəksiniz! Bu axşam onun yanına gedəcəksiniz, deyilmi?

– Əlbəttə! Yalnız təxirəsalınmaz bir iş üçün bir yerə getməliyəm.

– Mənim sizə bir köməyim dəyməzmi? Qulluğunuzda hazırım.

– Lap doğru deyirsiniz. Mən madam de Nusingenin yanında olduğum zaman cənab Tayferin yanına gedərsiniz və deyərsiniz ki, mühüm bir məsələ haqqında danışmaq üçün axşamüstü mənə vaxt təyin etsin.

Qorio atanın üzü dəyişdi, dəhşətlə:

– Cavan oğlan, demək bu, həqiqətdir? – dedi. – Aşağıdakı axmaqların söylədiyi kimi, siz yəqin onun qızının dalınca sürünürsünüz? Allah məni öldürsün! Hələ siz Qorionun yumruğunun ağırlığını görməmişiniz... Əgər siz məni aldatsanız, mənim bir yumruğum bəs elər. Yox, yox, mümkün deyil!..

Rastinyak cavab verdi:

– And içirəm ki, yer üzündə mənim sevdiyim bir qadın varsa, o da ancaq Delfinadır, lakin mən bunu indiyə qədər dərk etməmişdim.

Qorio ata səsləndi:

– Ah, nə böyük səadət!

Tələbə davam etdi:

– Ancaq məsələ burasındadır ki, Tayferin oğlu sabah duədə vurucacaq, eşitdiyimə görə, onu öldürmək istəyirlər.

Qorio soruşdu:

– Bunun sizə nə dəxli var?

Ejen dedi:

– Atasına demək lazımdır ki, oğlunu buraxmasın.

Bu halda Votrenin səsi gəldi. O, qapının dalında oxuyurdu:

Riçard, mənim kralım*,

Hamı sizi tərk etmişdir...

Brum! Brum! Brum! Brum!

Vaxta ki, dolaşdım bütün dünyanı,

Hamı ağah oldu bir sirli işdən...

Tralya, lya, lya, lya...

Kristof çıxırdı:

– Cənablar, xörək hazırdır, hamı süfrəyə buyura bilər.

Votren Kristofa dedi:

– Kristof, mənə bax, get mənim otağımdan bir şüşə bordo getir.

Qorio ata soruşdu:

– Saat xoşunuza gəlirmi? Delfinanın yaxşı zövqü var.

Votren, Qorio ata və Rastinyak birlikdə aşağı endilər. Naharın başlanğıcına gecikdikləri üçün üçü də süfrədə yanaşı oturmağa məcbur oldu. Madam Vokenin nöqteyi-nəzərincə, ümumiyyətlə, xoş görünən Votren bu gün çox şən olmasına baxmayaraq, Ejen onunla soyuq rəftar edirdi. Votren mezel sözləri ilə bütün kirayənişinləri hərəkətə gətirirdi. Onun özünə güvənməsi, soyuqqanlı tərpenməsi Ejeni hey-rətləndirirdi.

Madam Voke soruşdu:

– Sizə bu gün nə olub? Həddindən, çox şadlanırsınız.

– Mən hər zaman xeyirli bir işdən sonra şad oluram.

– İş? – deyə Ejen soruşdu.

– Bəli! Mən bir partiya mal satmışam, odur ki, komisiyon pulu almağa haqqım var. – Madmazel Mişononun ona baxdığını görə Votren:

– Madmazel Mişono, – dedi, – siz məni gözlərinizlə dəlirsiniz bəlkə, üzümdə sizə xoş gəlməyən bir şey var. Açıq söyləyin. Sizi məmnun etmək üçün mən üzümü dəyişə də bilərəm... – Qoca məmura göz vuraraq əlavə etdi. – Hə, Puare, sizin buna acığınız tutmaz ki?

Gənc rəssam:

– Vallah, sizin şeklinizi meyxana Herkulesi* kimi çəkmək olardı.

– Çox gözəl! Əgər madmazel Mişono qəbir üstündəki Veneranın* şəklini üçün natıraçı olmağa razıdırsa, mən də razı olaram! – deyə Votren cavab verdi.

Byanşon soruşdu:

– Bəs Puare?

Votren ucadan:

– Puareni ancaq Puarenin özünə baxıb çəkmək lazımdır! Axı onun adı “armud¹” sözündəndir.

– Çürük! – deyə Byanşon onun sözünü tamamladı.

Madam Voke:

– Bu axmaq söhbətləri buraxın, – dedi. – Daha yaxşı olardı ki, siz bizi şüşəsinin ağzı görünən bordo şərəbina qonaq edəsiniz. Şərab kefirmizi daha da duruldar. Bir də şərab mədə üçün çox mənfəətlidir.

Votren hamıya xitabən:

– Ağalar, hörmətli cənablar, – dedi, – sədrimiz bizi ixtizama riayət etməyə çağırır. Madam Kutür və madmazel Viktorina bizim lağlağı söhbətlərimizdən inciməz, lakin Qorio atanın bakirliyinə hörmət edin. Mən şərəfli Lafit* naminə bir şərəbama bordo içməyi təklif edirəm. Xahiş edirəm, burda siyasi eyham nişanəsi görməyəsiniz... – Yerində düz dayanmış Kristofa bağıraraq:

– Ey, müqəvva! – dedi, – Kristof, bura! Yoxsa öz adını bilmirsən? Tez ol, müqəvva, şərəbi hazırla!

Kristof şərəbi təqdim edərək:

– Buyurun, – dedi.

Votren Ejenin və Qorio atanın stəkanlarına şərəb tökdükdən sonra bir neçə damcı da öz qabına tökdü, qonşuları içdikdə, o dili ilə şərəbın dadına baxdı, sonra birdən üzünü turşudaraq:

– Şeytana lənət! – dedi. – Şərəbdən tıxacın dadı gəlir! Götür bunu, Kristof, özün iç, bizə başqasını getir. Sağ tərəfdə şərəb şüşələri var. On altı adamıq, səkkiz şüşə gətirərsən.

¹ Söz oyunu: fransızca “p u a r” (poire) armud deməkdir.

Rəssam:

– İndi ki siz belə səxavət göstərirsiniz, mən də süfrəyə yüz şabalıd qoymağa boyun oluram, – dedi.

– Ho! Ho!

– Ura!

– Brravo!

Kirayənişinlərin səsi fişəng kimi gurladı.

Votren Vokeyə tərəf çığırdı:

– Voke cici, siz də süfrəyə iki şüşə şampan qoyun!

– Elə bu qalmışdı! Bəlkə evin hamısını süfrənin üstünə qoyum? İki şüşə şampan! Bunun qiyməti on iki frankdır! Küçədən tapmamışam ki! Yox, yox, cənab Ejen pulunu verməyə razı olsa, mən sizə qara moruq arağı verərəm.

Byanşon yavaşca:

– Onun qara moruğundan adamın qarnı işləyir, ağ tikan kimi bir şeydir, – dedi.

Rastinyak çığırdı:

– Byanşon, səsinə kəs. Ağ tikanın adı çəkildə ürəyim bulanır... Yaxşı, razıyam, şampanın pulunu mən öz öhdəmə götürürəm.

– Silviya, biskvit və vaflı gətirin.

Votren dedi:

– Sizin vaflınızı kif basıb, kifli olub. Biskvitləri isə gətirə bilərsiniz. Şərab şüşələri əldən-ələ keçdi, kef məclisi canlandı, şənlik bir az da artdı. Dəhşətli qəhqəhə səsləri gəlir, cürbəcür heyvanları təqlid edən bağırtilar eşidilirdi. Muzey məmurunun haradansa ağına bir şey gəldi: o, erkək pişik miyolitusunun oxşar bir səs çıxartdı, dərhal səkkiz adam birdən çığırdı:

– Ay bıçaq itiləyən, ay qayçı itiləyən!

– Quş yemi, quş yemi alan!

– Şirin qoğal, şirin qoğal!

– Ay qab ağartdıran!

– Ay dəyəmək alan! Arvad və paltar çırpmaq üçün!

– Ay köhnə paltarı olan, köhnə papağı olan, köhnə baftası olan!

– Ay gilənar, təzə gilənar!

Birinciliyi yenə də Byanşon qazandı. O, tın-tın səsle bağırdı:

– Ay çətir alan, əsa alan!

Otaqda elə gurultu vardı ki, baş partlayırdı. Hər şey bir-birinə qarışmışdı, gülüslərdən, qəhqəhələrdən baş açmaq olmurdu. Bu ope-

raya dirijorluq edən Votren gözlərini artıq sərməst olmuş Ejenlə Qorio atadan çəkmirdi. Ejen də, Qorio da stula söykənərək, ciddi nəzərlə bu qəribə qarışıqlığa baxır və az içirdilər: onlar bu axşam edəcəkləri işi düşünür, lakin ayağa dura bilmirdilər. Votren qıyqacı onlara tərəf baxır, üzlərinin ifadəsini izləyirdi. Mürgüləməyə başlayanda, Votren fürsət tapıb, Ejenin qulağına pıçıldadı:

– Belə, dostum, belə, sən hələ Votren lələ ilə güləşmək üçün yctişməmişən! O səni çox sevir və sarsaq işlər görməyinə yol verməz. Əgər mən bir şeyə qərar vermişəmsə, ancaq Allah mənim yolumu kəsə bilər. Beli! Beli! Biz qoca Tayferi xəbardar etmək istəyirdik! Amma şagirdin kələyi baş tutmadı! Təndir qızıb, xəmir yoğrulub, kündə əlimizdədir. Sabah onu yeyib, qırıntılarını göyə sovuracağıq. Yox, yox, əzizim, kündə gerek bişsin! Xırda-mırda vicdan əzabı çəksək də, çörək mədəmizdə həzm edildikcə, hər şey yaddan çıxacaq. İndi biz bir az yatarıq, polkovnik qraf Frankessini isə şpaqasının ucu ilə bizim üçün Mişel Tayferin sərvətinə yol açar. Viktorina qardaşının varisi olduğdan sonra ildə on beş min mədaxili olacaq. Mən artıq məlumat toplamışam, anası tərəfdən olan mirası üç yüz mindən artıqdır.

Ejen bu sözləri eşitsə də, cavab verməkdə aciz idi: dili damağına yapışmışdı, gözlərini yuxu basır, stol və kirayənişinlər isə nurlu duman içində görünürdü. Yavaş-yavaş gurultu azaldı, kirayənişinlər bir-bir dağılışmağa başladılar. Otaqda ancaq madam Voke, madam Kutür, madmazel Viktorina, Qorio ata və Ejen qaldı. Ejen yuxunun arasından, Vokenin süfrənin üstündəki şüşələri yığışdırıb, artığını bir şüşəyə tökdüyünü görürdü.

Madam Voke deyirdi:

– Ah, nə dəlisov cavanlardır!

Bunlar Ejenin dərk edə bildiyi son sözlər idi.

Silviya dedi:

– Heç kəs cənab Votren kimi bu cür kələk işlədə bilməz! Baxın, Kristof necə xoruldayır!

Votren dedi:

– Əlvida, cici. Mən “Vəhşi dəre”dəki Martiyə baxmaq üçün teatra gedirəm. Bu, böyük pyesdir, “Rahib”dən təbdil edilmişdir. Arzu etsəniz, xanımları da oraya apara bilərəm. Madam Kutürü də, madmazel Viktorinanı da dəvət edirəm.

Madam Kutür:

– Təşəkkür edirəm, – deyə cavab verdi.

Voke bağırdı:

– Qonşu, niyə belə? Siz Şatobriannın “Atala”sı* üsulunda “Rahib”-dən təbdil edilmiş bir əsərə baxmaq istəmirsiniz? Keçən yay cökə ağacları altında onu sevə-sevə oxuyub, Elodeya Maqdolinası kimi gözyaşı tökürdük. Tərbiyəvi əsərdir, gənc xanım üçün də faydalı ola bilər.

Viktorina cavab verdi:

– Biz teatra gedə bilmərik.

Votren isə Ejenlə Qorio atanın başlarını gülməli halda yırgalayaraq:

– Qoçaqlar lap hazır olublar, – dedi.

Votren, tələbə rahat yatsın deyə, onun başını stolun dalına söykədi, hərərətə alnından öpdü və oxudu:

Şirin yuxuya dal, mənim əzizim!

Qorxma, dincini al, mənim əzizim.

Viktorina:

– Qorxuram xəstələnsin, – dedi.

Votren cavab verdi:

– Elə isə yanında qalıb qulluq edin. – Viktorinanın qulağına pıçıldadı: – Bu, vəfali bir arvad kimi sizin vəzifənizdir. O sizə pərəstiş edir, onun arvadı olacağınıza əmin ola bilərsiniz.

Sonra ucadan:

– *Bu surətlə, – dedi, – onlar hamının hörmətini qazandılar, xoşbəxt yaşadılar, çoxlu uşaq doğub-törədilər.* Bütün məhəbbət romanlarının sonu budur. İndi isə Voke cici, – dedi və madam Vokeni qucaqladı, – şlyapanızı, gül naxışlı bayırlıq paltarınızı geyinin, qrafinya şarfinizi başınıza salın. Sizin üçün fiakr çağırmağa mən özüm gedirəm.

Votren oxuya-oxuya eşiyyə çıxdı:

Ey günəş, ey günəş sənə yaradan,

Boranı yetişir sənə istinlə...

– Vallah, madam Kutür, belə bir adamla çardaqda da özümü xoşbəxt hiss edirəm. Qorio ata da keflənib. Üzünü vermişel fabrikantına doğru çevirdi:

– Bu qoca simic məni bir dəfə də olsun bir yerə aparmamışdır. Aman Allah, o, bu saat yerə yıxılacaq! Qoca adamın aqlını itirməsi

biabırçılıqdır! Siz deyə bilərsiniz ki, gerek ağı olsun ki, itirsin də... Silviya, Qorio atanı otağına aparın.

Silviya qocanın qoltuğundan yapışıb yuxarı apardı, elə paltarlı-paltarlı, yük kimi, çarpayının üstünə yıxdı.

Madam Kutür Ejenin gözləri üstünə düşən saçlarını sıgallayaraq:

– Yazıq oğlan, – deyirdi, – lap qız kimidir: bir damcı artıq içə bilmir.

Voke dedi:

– Ah, mən otuz ildir ki, pansion saxlayıram. Bir çox cavanlar gəlib, necə deyərlər, mənim əlimdən keçib, amma cənab Ejen kimi sevimli, tərbiyəli cavan görməmişəm. Madam Kutür, onun başını çiy-ninizin üstünə qoyun. Buna bax, buna bax, onun başı madmazel Viktorinaya doğru meyil edir. Görünür, taleyin hökmü belədir. Az qalmışdı başı stula dəysin. Amma ikisi bir yerdə nə qəşəng görünür!

Madam Kutür hirsələ:

– Səsinizi kəsin, qonşu. Siz elə sözlər danışırınsız ki...

Madam Voke cavab verdi:

– Nə olar, o ki eşitmir. Silviya, gedək paltarımızı geyək. Mən korset taxacağam.

Silviya təəccüblə dedi:

– Nə danışırınsız, xanım, nahardan sonra da hündür korset taxmaq olar? Yox, canım, korseti çəkmək üçün başqasını tapın. Mən sizin qatılınız ola bilmərəm. Belə ehtiyatsızlıqdan adam ölə də bilər.

– Çarə yoxdur, cənab Votrenin xatiri üçündür.

– Demək, siz öz varislərinizi çox sevirsiniz.

Madam Voke:

– Yaxşı, Silviya, bəsdir danışdın, – dedi və öz otağına keçdi.

Silviya Viktorinaya öz xanımını göstərərək:

– Heç bu yaşda da belə şey edərlər?! – dedi.

Yemək otağında madam Kutürlə Viktorina, bir də qızın çiyinə söykənib yatan Ejen qalmışdı. Kristofun xorultusu sükuta dalan evin hər tərəfinə yayılır, Ejenin uşaq kimi məsum, füsunkar yuxusuna başqa bir ləfəfət verirdi. Viktorina xoşbəxt idi: o, ən gözəl qadın hissələrinin canlı ifadəsi olan şəfqət hissəsinə qapıla bilər, ağır bir günah işlətmədən, sevdiyi gəncin ürək döyüntüsünü öz ürəyinin yanında duya bilərdi. Qızın üzündə ana məhəbbəti və bu hissə görə bir vüqar duyulurdu. Onun qəlbində qaynaşan fikirlərin yığını arasından, saf, gənclik hissələrinin hərərəti ilə oyanmış çöşqün ehtiras həyəcanları görünürdü.

Madam Kutür qızın əlini sıxaraq:

– Mənim biçərə qızım!.. – dedi.

Qoca arvad qızın bu dəqiqə xoşbəxtlikdən nurlanmış iztirablı, qüsursuz üzünə məftun nəzərlərlə baxırdı. Viktorina qədim ikonaya bənzəyirdi sanki rəssam, *təfərrüatına* əhəmiyyət vermədən, sakit və vüqarlı fırçasının bütün sehrkarlığını sarımtıl tonla ifadə etmiş, lakin bu sarılıqda göylərin qızılı şəfəqini əks edən qız surətinə vermişdi.

Viktorina Ejenin saçlarını oxşayaraq:

– Ana can, – dedi, – o, axı, iki stəkandan artıq içmədi.

Madam Kutür cavab verdi:

– Qızım, o, əyyaş olsaydı, şərabı başqaları kimi asan içərdi. Onun sərxoş olması onun saflığına dəlalət edir.

Küçədən ekipaj təkrərlərinin səsi gəldi.

– Ana can, bu, cənab Votrendir. Cənab Ejənə kömək edin. O şəxsin məni bu vəziyyətdə görməsini istəmirəm: o, insan qəlbinə çirkəbə bulaşdırən ifadələr işlədir, bir də, onun baxışları qadın hissələrini təhqir edir, o, qadını sanki gözləri ilə soyundurur.

Madam Kutür:

– Yox, yox, qızım, – dedi. – Səhv edirsən. Cənab Votren yaxşı adamdır, qismən mənim mərhum ərimi xatırladır: o da bunun kimi kobud, lakin mərhəmətli, xeyirxah bir ayı idi.

Bu anda Votren yavaş addımlarla içəri daxil oldu. O, iki cavanın bu halda görünüşünə bir nəzər saldı: çırağın işığı onların üzünü elə bil nəvazişlə oxşayırdı.

Votren qollarını sinəsində çarpazlayaraq:

– Bələ səhndə, – dedi, – “Pavel və Vırgıniya” müəllifin nörmətin Bernarden de Sen-Pyeri gözəl səhifələr yaratmaq üçün ilhama gətirə bilərdi. Gənclik nə gözəldir, madam Kutür! – Ejeni seyr edərək:

– Yat, mənim sevimli balam, – dedi, – səadət bezən insan yuxuda olduğu zaman gəlir. – Sonra yenə madam Kutürə tərəf dönərək:

– Madam, – dedi, – bu gəncdə məni cəzb edən şey onun mənəvi gözəlliyi ilə cismani gözəlliyinin ahəngdarlığıdır. Yaxşı baxın: məgər bu, mələk çiynində yuxuya gedən bir mələikəyə bənzəmirmi? O, məhəbbətə layiq gəncdir! Əgər mən qadın olsaydım, onun yolunda məmnuniyyətlə ölərdim (yox, yox, mən o qədər də axmaq deyiləm), onun üçün yaşardım. – Sonra madam Kutürün qulağına pıçıldadı:

– Onları məftun nəzərlərimlə seyr edərkən, Allahın onları bir-biri üçün yaratdığını düşünürəm.

Votren bir az sonra ucadan davam etdi:

– Allahın sirrindən heç kəs agah deyil, o, insanların ürəklərini, fikirlərini imtahandan keçirir. Pak və günahsız qəlbinizlə, insani meyillərinizlə birləşmiş olduğumuzu gördükcə mən özümə deyirəm ki: bunlar gələcəkdə də bir-birindən ayrılmayacaqlar. Allah-taala adildir. Bəli! – Sonra qıza dedi: – Yadımdadır, mən sizin əlinizdə xoşbəxt bir həyatın əlamətlərini görmüşdüm. Madmazel Viktorina, əlinizi mənə verin. Xiromantiyadan başım çıxır, mən dəfələrlə fala baxmışam. Qorxmayın, yaxın gəlin! Aman, yarəb, mən nələr görürəm! Namusuma and olsun ki, siz tez bir zamanda Paris aləmində ən zəngin qızlardan biri olacaqsınız. Siz, sizi sevən bir gəncə böyük xoşbəxtlik bəxş edəcəksiniz. Siz, sizə perəstiş edən gözəl, məşhur, zəngin bir gəncə ərə gedəcəksiniz.

Aşağıya enən işvəkar dul arvadın ağır ayaq səsləri Votrenin fala baxmasına mane oldu.

– Budur, Voke cici də gəldi. O, ulduz kimi qəşəng, piyalə kimi zərifdir! – Sonra əlini Vokenin korsetinin kənarına qoyaraq soruşdu:

– Özümüzü, deyəsən, bir az sıxmışıq axı?! Cici, belinizi çox tarım çəkmisiniz, Allah eləməsin, ağlasaq, partlayacaq. Lakin, eybi yoxdur, mən bir əntiqəfuruş kimi qəlpələrin hamısını yığaram.

Voke madam Kutürün qulağına pıçıldadı:

– Bax, bu qoçaq fransız nəzakətindən xəbərdardır!

Votren Viktorina ilə Ejənə tərəf dönərək:

– Əlvida, balalarım, – dedi, əllərini onların başı üstündə açdı.

– Mən sizə xeyir-dua verirəm. Madmazel, inanın ki, namuslu bir şəxsin xeyirxahlığı, hansı halda da bir şeydir, sizə səadət gətirər. Allah-taala xeyirxah bəndələrin dostudur.

Madam Voke madam Kutürə dedi:

– Əlvida, mənim dostum, – sonra pıçılı ilə soruşdu: – Siz nə fikirdəsiniz, cənab Votren mənim barəmdə ciddi fikirləşirmi?

– Bəli, bəli...

Nəhayət, Viktorina ilə madam Kutür yalnız qaldılar. Viktorina əlinin içinə baxıb ah çəkdi:

– Ah, ana can, – dedi, – bu xeyirxah cənab Votren haqlı çıxsaydı, nə yaxşı olardı!

Qoca xanım cavab verdi:

– Bunun ancaq bir çarəsi var: sənin iblis qardaşın atdan yıxılmalıdır...

– Ah, ana can!

– Yarəb! Belkə, düşməninin ölümünü arzulamaq böyük günahdır. Nə çarə, yeri gələndə tövbə edərem. Amma söziün düziünü axtarsan, mən məmnuniyyətlə onun məzarının üstünə çiçək səpərdim. Ürəyi daşdır! Anasını müdafiə etməyə mərdliyi çatmır. Əyri-üyrü yollarla sənin sərvətini mənimsəmişdir. Kuzinamın yaxşı sərvəti vardı. Sənin bədbəxtliyindən, bu barədə nikah sənədində bir kəlmə də yazılmamışdır.

Viktorina dedi:

– Səadətım bir başqasının həyatı bahasına başa gələrsə, bu səadət mənim üçün ağır yük olardı. Əgər səadətım üçün qardaşımın ölümü zərurətsə, mən həmişə burada qalmaq istərdim.

Madam Kutür cavab verdi:

– Yarəb! Sən özün gördün ki, bu sevimli cənab Votren, o dindar adam nə dedi. Onun iblisə Allahdan daha çox ehtiram bəsləyən insanlar kimi allahsız olmadığına inanmaq mənə xoşdu. Cənab Votren deyir ki, Allah bizi hansı yollarla apardığını kim bilər?

İki qadın Silviyanın köməyi ilə Ejeni öz otağına aparıb, yatağında uzandırdılar. Rahat yatsın deyə, aşpaz qadın Ejenin düymələrini açdı. Otaqdan çıxanda, madam Kutür üzünü o tərəfə çevirdikdə, Viktorina fürsət tapıb Ejenin alından öpdü: o, bu cinayətkar busə ilə səadətın bütün ləzzətini duydu. Viktorina Ejenin otağına nəzər saldı, bu günün fərəhli hadisələrini, necə dəyərlər, bir təsirlə birləşdirdi, xəyalında bu günün mənzərəsini yaratdı, uzun müddət məftun nəzərlə bu mənzərəni seyr etdi və nəhayət, yuxuya getdi: o özünü Parisin ən xoşbəxt xilqəti hiss edirdi.

Votrenin Ejenlə Qorio atanı kefləndirmək üçün təşkil etdiyi və şəraba yuxu dərmanı qatdığı bu ziyafət Votrenin öz fəlakətinə səbəb oldu. Yarısərxoş Byanson madmazel Mişonodan “Ölüm-yalan” haqqında soruşmağı unutmuşdu. Əgər Byanson bu adı çəkmiş olsaydı, Votren, yaxud onun əsil adını söyləyəcək olsaq, katorqanın məşhur adamlarından Jak Kolen ehtiyatlı tərpenməyə məcbur olacaqdı. Hələ bundan başqa, Kolenin səxavətinə ümid bəsləyən madmazel Mişono gecə onu qaçmaq üçün xəbərdarlıq etməyin daha xeyirli olduğunu düşündüyü halda, Votren onu məzar üstündə qoyulan Venera heykəli adlandırmışdı. Bunun da nəticəsində Mişono onu polis idarəsinə təslim etməyə qərar verdi. O, Puare ilə birlikdə dərhal Sent-Ann döngəsinə, gizli polis idarəsinin məşhur rəisinin yanına getdi. O, yenə

Qondüro adlı qoca məmurla görüşəcəyini zənn etdiyi halda, axtarış polis idarəsinin rəisinə rast gəldi. Rəis onu nəzakətlə qəbul etdi. Madmazel Mişono rəislə söhbət zamanı bütün şərtlər üzrə razılığa gələndən sonra damğanın izlərini yoxlamaq üçün deyilən dərmanın verilməsini xahiş etdi. Kiçicik Sent-Ann döngəsində ən böyük adam sayılan bu rəis yazı stolunun qutularında dərman şüşəsini axtaranda Mişono rəisin üzündəki sevinc ifadəsindən anladı ki, Votrenin tutulması sadə bir katorqa məhbusunun tutulması deyil, daha mühüm və böyük hadisədir. Mişono baş işlədib, polis idarəsinin bəzi xain katorqaçıların göstərişləri əsasında, əlinə çoxlu pul keçirmək fikrində olduğundan şübhələnməyə başladı. O öz təsəvvürlərini rəisə söylədikdə, rəis güllümsədi və Mişononun şübhələrini dağıtmaq üçün dedi ki:

– Siz səhv edirsiniz. Kolen oğrular aləmində indiyə qədər təsadüf edilməyən ən qorxulu bir “*Sorbonnadır*”. Bütün mətləb də bundadır. Bütün quldurlar bunu yaxşı bilir: Kolen quldurların bayrağıdır, istinadgahı, bir sözlə, Bonapartıdır. O, bütün quldurların sevdiyi adamdır. Belə mahir bir quldur öz “kötüyünü” heç bir zaman Qrev meydanında qoyub getməyəcək.

Madmazel Mişono başa düşmədi. O zaman Qondüro oğru şivəsindən götürülmüş bu iki söziün mənasını izah etdi. “Sorbonna” və “kötük” oğru şivəsinin ən qüvvətli ifadələrindəndir: oğrular insan başını iki nöqtəyi-nəzərdən müayinə etmək zərurətini birinci olaraq başa düşmüşlər. “Sorbonna” – canlı adamın başı, onun məsləhətçisi, onun düşüncəsi deməkdir. “Kötük” isə bir heç, mənasız, axmaq bir şey deməkdir, insan, başı kəsildikdən sonra “kötüyə” çevrilir.

Rəis söziünə davamı edərək:

– Kolen bizi oynadır, – dedi. – İngilis poladı kimi möhkəm bir adamla toqquşduğumuz zaman, həbs əsnasında zərrə qədər müqavimət göstərmək fikrində olarsa, biz onu öldürə bilərik. Biz də sabah Koleni öldürmək üçün onun müqavimət göstərəcəyinə ümidvarıq. Kolen isə öldürüldükdən sonra nə məhkəməyə ehtiyac olacaq, nə də onu saxlamaq və keşiyini çəkmək üçün xərcə. Cəmiyyət hər əziyyətdən birdəfəlik xilas olacaqdır. Məhkəmə, şahidlər, cürbəcür xərcələr, edam, xülasə, qanun yolu ilə bu quldurlardan azad olmaq üçün lazım olan hər bir şey, sizin bizdən alacağınız min ekü puldan baha başa gələcəkdir. Bundan başqa, biz vaxta da qənaət etmiş olacağıq. Süngünü “Ölüm-yalan”ın qarınına soxmaqla biz yüzlərlə cinayətlərin qabağını alacaq, bir çox quldurları pozulmağa qoymayacağıq. Onlar

polis idarəsinin qonşuluğunda özlərini üsullu aparmağa məcbur olacaqlar. Bax, buna “yaxşı təşkil edilmə” deyirlər. Əsil insanpərvərlərin rəyincə, bu cür işi görmək cinayətin qabağını almaq deməkdir.

Puare dedi:

– Həm də öz ölkəyə xidmət etmək deməkdir.

Polis rəisi cavab verdi:

– Siz bu gün ağıllı danışsınız. Bəli, bəli, əlbəttə, biz öz ölkəmizə xidmət edirik. Elə buna görə cəmiyyət bizim bəremitdə haqsızlıq edir. Biz cəmiyyətə böyük, lakin gizli xidmətlər göstəririk. Ona görə görkəmli adamlar mövhum fikirlərdən uzaq olmalı, xristian olan şəxs isə dar düşüncəli adamlar üçün qəbul edilmiş tərzdə həyata keçirilməyən xeyirli işlərdə belə baş verə biləcək müsbətli nəticələrlə barışmağa məcburdur. Başa düşününüz, Paris öz Parisliyində qalır. Bu da mənim həyatımın mənası. Sizə uğur olsun, madmazel. Kristofu Büffon küçəsinə Qondüronun yanına, məni gördüyünüz evə göndərsiniz. Qulluğunuzda hər zaman hazırım, cənab. Əgər təsadüfən evinizi qarət edərlərsə, mənim yanıma buyurarsınız, bütün şeylərinizi qaytararlar: hər zaman qulluğunuzda varam.

Puare madmazel Mişonoya dedi ki:

– Hələ “polis” sözünü eşidəndə özündən çıxan səfəhlər də varmış. Bu cənab çox nəzakətlidir, onun sizdən tələb etdiyi isə çox sadə bir şeydir.

Ertəsi gün “Voke evi” tarixinin fəvqəladə səhifələrindən birini təşkil edən günlərdən idi. O günə qədər pansionun sakit həyatında ən mühüm hadisə meteor kimi görünüb yox olan qrafinya d’ Ambermenilin zühuru idi. Lakin o böyük günün qarşısında bütün hadisələr solğun görünürdü. Sonralar madam Vokenin bütün söhbətləri bu hadisə ilə nəticələnirdi. Hər şeydən əvvəl məlum olsun ki, Ejenlə Qorio düz saat on birə kimi yatmışdılar. Madam Vokenin özü Gete teatrından gecə yarısı qayıtdı, saat on birin yarısına qədər yatağından durmadı. Votrenin geri qayıtdığı şüşədəki şərabı içən Kristof da çox yatdığından, pansiondakı adi intizam gec başlamışdı. Puare ilə madmazel Mişono üçün səhər yeməyinin gecikdirilməsi əlverişli idi. Viktorina ilə madam Kutür də çox gec oyandılar. Votren səhər səkkizdən əvvəl evdən çıxmış və yalnız səhər naharına qayıtmışdı. Buna görə də Silviya ilə Kristof bütün qapıları döyə-döyə, səhər yeməyinin hazır olduğunu on ikiyə on beş dəqiqə işləyəndə xəbər verdikləri zaman kimse bundan narazı qalmadı. Madmazel Mişono, Silviya ilə Kristof

yemək otağından çıxdıqları zaman, aşağı enib, dərmanı Votrenin gülmüş stəkanındakı qaymağın içinə tökdü. Bu qəhvə qaymağı başqa kirayənişinlərin qaymağı ilə birlikdə qaynar suda qızdırılırdı. Mişono öz işini görmək üçün pansiondakı bu qaydadan istifadə etdi. Yeddi pansioner yemək otağına birdən-birə toplaşmadı. Ejen hamıdan sonra əsnəyə-əsnəyə aşağı enərək qasid ona madam de Nusingenin məktubunu verdi. Məktubda bu sözlər yazılmışdı:

“Əziz dostum, mən sizdən inciməmişəm, kin də saxlamıram. Mən sizi gecə saat ikiyə qədər gözlədim. Sevdinin bir adamın intizarı! Bu əzabı çəkənlər bu cəfani heç kəsə rəva görməzlər. Görünür ki, siz birinci dəfə sevirsiniz. Nə olmuşdur? Mən tələş içindəyəm. Qəlbimin sirrini verməkdən qorxmasaydım, sizə nə olduğunu öyrənmək üçün özüm gələrdim. Xeyrimdir, şərmidir? Mən ora gəlsəydim, yaxud gecənin bu vaxtında evdən çıxsaydım, özümü məhv edərdim. Mən qadın olmağın müsbət olduğunu anladım. Məni sakit edin, atam sizə söylədiyi sözlərdən sonra nə üçün gəlmədiyinizi mənə izah edin. Mən hirsələnsəm də, yenə də sizi bağışlaram. Bəlkə, xəstələnmisiniz? Siz nə üçün bu qədər uzaqda yaşayırsınız? Allah eşiqinə, birçə kəlmə. Tezliklə görüşərik, deyilmi? Əgər siz məşğulsunuzsa, mənə bir kəlmə də kifayətdir. Sadəcə yazarsınız ki, “gəlirəm”, yaxud “xəstəyəm”. Lakin siz xəstə olsaydınız, atam gəlib mənə xəbər verərdi. Bəs nə olmuşdur?..”

Ejen:

– Doğrudan da nə olmuşdur? – deyə bağırdı. Məktubun son sətirlərini oxumadan əlində özdi və yemək otağına qaçdı. – Saat neçədir?

Votren qəhvəsinə şəkər salaraq:

– On ikinin yarısıdır, – dedi.

Qaçaq katorqalı Ejene soyuq, sehrlı bir nəzərlə baxdı: bu cür nəzərlə ancaq ovsunlama qüdrətinə malik olanlar baxır. Deyirlər ki, bu baxış dəlixanadakı ən müdhiş dəlilləri sakit edir. Ejenin bütün varlığı sarsıldı. Küçədən fiakr təkərlərinin səsi eşidildi, içəriyə sürətlə bir lakey daxil oldu. Madam Kutür dərhal cənab Tayferin lakeyini tanıdı. Onun üzündə qorxu vardı. Viktorinaya:

– Atanız sizi yanına çağırır, – dedi. – Böyük müsbət baş vermişdir. Cənab Frederik dueldə vuruşmuş, şpaqa ilə onun alından vurmuşlar, həkimilər ondan ümidlərini kəsiblər. Qardaşınız huşunu itirib, siz onunla ancaq vidalaşa biləcəksiniz.

Votren ucadan dedi:
– Zavallı gənc! İldə otuz min mədaxili olan bir şəxs də heç sava-
şarmı? Gənclər qətiyyənlərini idarə edə bilmirlər.

Ejen ona tərəf qışqırdı:

– Cənab!

– Nə olub, ay yekə uşaq! Məgər Parisdə hər gün duel olmurmu?

Votren qətiyyənlərini pozulmadan, qəhvəsini içə-içə bu sualı verdi.
Mişono isə elə gərgin diqqətlə onun qəhvə içməyinə baxırdı ki,
hamını sarsıdan bu hadisə ona heç təsir etmədi.

Madam Kutür:

– Viktorina, mən də sizinlə gedəcəyəm, – dedi.

Viktorina otaqdan çıxmazdan əvvəl gözü yaşlı, Ejənə baxdı!..

Onlar şlyapasız, şalsız götürüldülər. Sanki o: “Səadətimizi göz
yaşlarımız bahasına qazanacağımızı güman etməzdim!” demək istəyirdi.

Madam Voke dedi:

– İşə bax! Cənab Votren, görünür, siz peyğəmbərsiniz.

Jak Kolen cavab verdi:

– Mən hər şeyəm.

Madam Voke bu hadisə haqqında söylədiyi mənasız sözləri bir-
birinin dalına düzərək, davam edirdi:

– Qərribə şeydir! Ölüm, bizim arzumuzu soruşmadan yaxamızdan
yapışır. Çox vaxt gənclər qocalardan əvvəl ölürlər. Dueldə vuruşma-
maq biz qadınların xoşbəxtliyidir. Ancaq bizim də özümüzə məxsus
əzablarımız var, kişilər bundan azaddır. Biz uşaq doğuruq, analıq izti-
rabları isə çox uzun sürür! Amma Viktorinanın bəxti nə gətirdi! İndi
atası onu tanımağa məcbur olacaq.

Votren Ejənə baxaraq:

– Bə-ə-li! – dedi. – İnsan taleyi belədir. Dünən onun bir qəpiyi
yox idi, bu gün isə bir neçə milyonu var.

Madam Voke isə çığırdı:

– Görürsünüzmü, cənab Rastinyak, əliniz yüngüldür!!

Bu sözləri eşidən Qorio ata tələbəninin üzünə baxdı və əlində
bükülmüş məktubu görüb Rastinyakdan soruşdu:

– Siz məktubu oxuyub qurtarmadınız! Bu nə deməkdir? Məgər
siz də başqaları kimisiniz?

Ejen hamını heyrətdə buraxan bir nifrət və dəhşətlə:

– Madam Voke, – dedi, – mən heç vaxt madmazel Viktorina ilə
evlənməyəcəyəm.

Qorio ata tələbəninin əlini tutub sıxdı. O, Ejəninin əlini öpməyə
hazırdı.

Votren dedi:

– Oho! İtalyanların gözəl bir sözü var: Col tempo¹.

Madam de Nusingenin qasidi:

– Mən məktubun cavabını gözləyirəm, – dedi.

– Deyin ki, gəlirəm.

Qasid getdi. Ejen dərin həyəcan içində idi. Ehtiyatı belə unuda-
raq, ucadan öz-özü ilə danışa-danışa:

– Nə etməli? Heç bir sübut yoxdur! – dedi.

Votren gülümsədi. Bu halda dərman mədəyə yayılaraq, təsir
etməyə başladı. Lakin katorqa məhbusu o qədər qüvvətli və möh-
kəm idi ki, ayağa durdu və Rastinyaka baxaraq, boğuş səslə:

– Cavan oğlan, – dedi, – səadət bəzən biz yuxuda olduğumuz
zaman gəlir.

Votren bu sözləri söylər-söyləməz, ölü kimi yerə yıxıldı.

Ejen bağırdı:

– Allahın ədalətinə inandım!

– Bizim sevimli, yazıq cənab Votrenimizə nə oldu?

Madmazel Mişono çığırdı:

– Qan beyninə vurmuşdur.

Madam Voke tapşırıldı:

– Silviya, qadan alım, tez həkim çağır. Cənab Rastinyak, siz də
yüyürün Byanşonu çağırın, Silviya bizim həkim cənab Qrimpreli
tapmaya da bilər.

Rastinyak bu cinayət ocağından qaçmaq üçün behanə tapdığına
sevinərək götürüldü.

– Kristof, tez aptekə qaç, dərmandan-zaddan bir şey istə.

Kristof da çıxdı.

– Qorio ata, kömək edin, onu yuxarı mərtəbəyə qaldıraç.

Votreni götürdülər, bir tövrlə pilləkəndən qaldırıb, çarpayısına
uzatdılar.

Qorio dedi:

– Məndən sizə bir fayda olmaz. Gedim, qızımı görüm.

Voke çığırdı:

– Qoca xudbin! Get, rədd ol! Səni görüm boynun sınınsın!

¹ Gelecek gösterer.

Madmazel Mişono Votrenin üst paltarını Puarenin köməyi ilə çıxarıb:

– Gedin görün sizdə efir tapıların, – deyə madam Vokedən xəbış etdi.

Madam Voke tez aşağı cumdu. Mişono döyüş meydanında tək qaldı. Puareyə əmr etdi.

– Tez, tez olun, tez onun köynəyini çıxarın, arxasını çevirin! Heç olmasa mənə bir xeyriniz dəysin, çılpaq kişi görməkdən məni xilas edin! Kötük kimi nə dayanmışımız?

Votreni üzü üstə çevirdilər. Madmazel Mişono xəstənin çiyinə bərk bir şapalaq vurdu. Qızaran yerdə iki məşum hərf ağardı.

Madmazel Mişono Votrenin köynəyini geyindirərkən, ona kömək edən Puare:

– Amma, – dedi, – üç min frankı nə asan qazandıq!

Puare Votreni yenə yerinə uzatdı.

– Uf, – dedi, – Nə yaman da ağırmiş!

Mişono, divarları yarıb keçmək istəyirmiş kimi, həris nəzərlərlə otaqdakı şeylərə göz gəzdirərək, qırıq səslə:

– Bir bəhanə ilə bu sekreteri açma bilsəydik, bəd olmazdı.

Puare cavab verdi:

– Məncə, bu o qədər də yaxşı olmaz.

– Niyə? Bu, oğurluq puldur, hamının pulu idi, indi isə sahibi yoxdur. Heyif, macal tapmadıq, Voke gəlir.

Voke dedi:

– Budur efir, bu gün, doğrudan da hadisələr günüdür. Aman Allah! Bu adam heç xəstəyə oxşamır, o, cüce kimi ağappaqdır.

– Cüce kimi? – deyə Puare təkrar etdi.

Voke əlini Votrenin ürəyinin üstünə qoyaraq:

– Ürəyi düz vurur, – dedi.

– Düz vurur? – deyə Puare təəccüb etdi.

– O lap sağlamdır.

Puare soruşdu:

– Siz elə zənn edirsiniz?

– Doğrusu, o, yatan adama oxşayır. Silviya həkimin dalınca getmişdir. Bir baxın, madmazel Mişono, o, efiri nəfəsinə çəkir. Görürmür, ancaq bihuş olmuşdur. Nəbzı yaxşıdır. Möhkəm kişidir. Döşünün tükünü görürsünüz mü? Belələri yüz il yaşar. Pariki heç yerindən tər-

pənmir. Başına yapışdırılmışdır. Saçları qondarmadır, kürəliyini gizlətmək istəyir. Deyirlər ki, kürən adamlar ya lap yaxşı olar, ya lap pis. Amma deyəsən, bu yaxşı adamdır!

Puare:

– Asılmaq üçün yaxşı olar, – dedi.

Madmazel Mişono tez Puarenin sözünü kəsdi:

– Siz, yəqin qəşəng bir qadının boynundan asılmağı demək istəyirsiniz, – dedi. – Çıxın gedin, cənab Puare. Siz kişilər xəstələndə sizə baxmaq biz arvadların borcudur. Gedin bir az gəzinin, burada bir işiniz yoxdur. Biz madam Voke ilə bizim sevimli cənab Votrenimizə yaxşı qulluq edərik.

Puare ağasının təpiyini yemiş köpek kimi yavaşca və itaətlə otaqdan çıxdı.

Rastinyak gəzinmək və təzə hava almaq üçün evdən çıxıb getmişdi. O, havasızlıqdan boğulurdu. Bir gün əvvəl o, bu cinayətə mane olmaq istəmişdi, lakin cinayətə təyin edildiyi vaxtda əməl olundu. Bu hadisənin mənası nədir? İndi o nə etməlidir? Cinayətə şərik olduğunu düşündükcə, bədənini üşütmə tuturdu. Votrenin soyuqqanlılığı onu yenə də dəhşətə gətirirdi

Rastinyak öz-özünə “Bəlkə birdən Votren heç bir söz demədən öldü?” – dedi.

O, sanki onu hürə-hürə bir sürü tazi qovurmuş kimi, Lüksemburq parkının xiyabanlarını yüyürə-yüyürə dolaşır.

Birdən Byanşonun çığırtısını eşitdi:

– “Sükançı” qəzetini oxudunmu?

“Sükançı” Tissonun nəşr etdiyi radikal qəzet idi. O, səhər qəzetləri çıxdıqdan sonra, əyalətə başqa qəzetlərdən bir gün qabaq gələn təzə xəbərləri verərdi.

Koşen xəstəxanasının praktikantı:

– Qəzətdə qərribə bir hadisə xəbəri var, – dedi. – Tayferin oğlu köhnə qvardiya zabiti qraf Frankesini ilə dueldə vuruşmuşdur. Qraf öz şpaqasını iki düymə onun alınına soxmuşdur. İndi Viktorina Parisin ən zəngin qızlarından biri sayılır. Eh, adam qabaqcadan bilsəydi! Ölüm də qumar kimi bir şeydir! Viktorinanın sənə məhəbbətlə baxdığı düzdür mü?

– Sus, Byanşon, sus, mən heç vaxt onunla evlənməyəcəyəm. Mən gözəl bir qadını sevirəm, o qadın da məni sevir, mən...

– Sən bu sözləri elə deyirsən ki, guya var qüvvətlə ona xəyanət etməməyə çalışırsan. Mənə bir qadın göstər ki, onun xatirinə Tayfer cənablarının sərvətindən əl çəkmək mümkün olsun.

Rastinyak bağırdı:

– Yoxsa bütün iblislər məni təqib edir nədir?!

Byanşon dedi:

– İblis hamı? Dəli olmusan nədir? Əlini ver görüm nəbzini necədir?

Sənin qızdırman var.

Rastinyak cavab verdi:

– Voqe cicinin yanına get. Quldur Votren ölü kimi yerə sərilmişdir.

Byanşon:

– Aha! Sən mənim şübhələrimi təsdiq edirsən. Bu saat gedib yoxlaram, – dedi.

Hüquqşünas tələbənin uzun sürən gəzintisinin vacib nəticələri oldu. O öz vicdanına hər tərəfdən nəzər saldı. Onun vicdanı bu amansız və dəhşətli imtahandan hər yoxlamaya tab gətirə biləcək dəmir bir dirək kimi möhkəm çıxmışdı. Ejen Qorio atanın dünənki etirafını xatırladı. Delfinanın onun üçün xüsusi tapmış olduğu və d'Artua küçəsində yerləşən mənzilini xatirində canlandırdı, məktubu çıxarıb bir daha oxudu, öpdü.

Ejen düşünürdü:

“Bu məhəbbət mənim qurtuluşum üçün bir lövbərdir. Zavallı qoca çox əzablar çəkmişdir. O öz dərdlərini deməsə də, bunları duymamaq mümkündürmü? Yaxşı! Mən öz atam kimi onun qayğısını çəkəcəyəm, onun sevincini mümkün qədər artırmağa çalışacağam. Delfina məni sevirse, tez-tez mənim yanıma gələcək, gününü atası ilə keçirəcəkdir. Qrafinya de Restoya gəlincə, zalım öz atasını qapıçı etməyə belə hazırdır. Ah, mənim əziz Delfinam! O, qocaya daha yaxşı münasibət bəsləyir, o, məhəbbətə layiqdir. Mən bu axşam, nəhayət, xoşbəxt olacağam”.

Ejen saati çıxarıb, məftun nəzərlə onu seyr etdi.

“Mənim hər işdə bəxtim gətirdi. Güclü, əbədi bir məhəbbətlə sevdiyim zaman aşıqlar bir-birinə kömək də edə bilər. Demək, mən bu hədiyyəni qəbul edə bilərəm. Həm də özümə yol açıqdan sonra bu hədiyyələrin yüz qat artığını ona verə bilərəm. Bizim əlaqəmizdə cinayətkarlıq yoxdur, bu ən ciddi namuskarlığa belə xələl gətirə bilməz. Bir çox namuslu adamlar bu cür ittifaqlara yol verir! Biz heç kəsi aldatmırıq, insanı alçaldan isə ancaq yalandır. Yalan satmaq öz

mənliyindən əl çəkmək deməkdir. O artıq öz əri ilə çoxdan bəri ayrı yaşayır. Həm də bu elzaslı ona xoşbəxtlik vermək iqtidarında deyildir, mən özüm Delfinanı ondan tələb edəcəyəm!”

Ejenin qəlbində uzun mübarizə getdi. Yenə də gəncliyin ən gözəl meyilləri qələbə çaldı, lakin buna baxmayaraq, yenilməz bir maraq təsiri altında, saat beşin yarısında, qaralıq çökərkən, o yenə “Voqe evinə” qayıtdı. O artıq, həmişəlik bu evi tərk etməyə and içmişdi. Ejen Votrenin ölüb-ölmədiyini bilmək istəyirdi. Byanşon Votrenə qusmaq dərmanı verdi və kimyəvi təhlil üçün xəstəxanaya aparılmasını tələb etdi. Madmazel Mişononun buna hər vəchlə mane olmağa cəhd etdiyini gördüyü zaman Byanşonun şübhələri daha da artdı. Həm də ki, Votren çox tez sağaldı. Byanşon pansionun bu şən oyunbazına qarşı sui-qəsd olduğundan şübhələnməyə başladı. Rastinyak gələndə Votren artıq yemək otağında, sobanın yanında dayanmışdı. Tayferin oğlunun duel xəbəri, bu hadisənin təfəsilatını və Viktorina üçün nə nəticə verəcəyini öyrənmək arzusu pansionda yaşayanların vaxtından əvvəl pansiona toplaşmasına səbəb olmuşdu... Qorio atadan başqa hamı burada idi, hadisəni müzakirə edirdilər. Ejen içəri daxil olduğu zaman gözləri sakit görünən Votrenin gözlərinə sataşdı.

Votrenin baxışı Ejenin qəlbinə o qədər dərin nüfuz etdi, çirkin hisslərin tellərinə elə qüvvətlə toxundu ki, Rastinyak diksindi.

Qaçaq katorqalı Ejenə dedi:

– Beləliklə, mənim sevimli oğlum, Dikburun hələ uzun müddət mənə qalib gələ bilməyəcək. Bizim xanımların dediyinə görə, mən kəli yıxa biləcək bir zərbənin altından qalibyyətlə çıxdım.

Madam Voqe çığırdı:

– Ah! Siz lap öküz də deyə bilərsiniz!

Votren Ejenin ürəyindəkini duymuş kimi qulağına pıçıldadı:

– Bəlkə, siz mənim sağ qalmağıma təəssüf edirsiniz? Axı bu, div kimi qüvvətli bir adamın ölümü olardı.

Bu halda Byanşon söhbətə qarışdı:

– Ah! – dedi. – Yaxşı yadıma düşdü. Üç gün bundan əvvəl madmazel Mişono “Ölüm-yalan” adlı bir şəxsdən danışdı. Bu ad siza çox yaraşa bilərdi...

Byanşonun bu xəbəri Votreni ildırım kimi vurdu. Votren sapsarı saraldı, silkələndi, onun maqnetik baxışı – günəş şüası kimi Mişononu dəlib keçdi, elə bil onu kökündən baltaladı. Mişono stolun üstünə yıxıldı. Puare Mişononun təhlükə altında olduğunu başa düşərək

Votrenlə onun arasında dayandı: əsil mahiyyətini gizlədən xeyirxahlıq maskasını atdıqdan sonra, katorqalının üzü yırtıcı heyvan sifətini andırırdı. Faciənin nədən ibarət olduğunu hələ başa düşməyən pansionerlər donub qalmışdılar. Bu zaman küçədən ayaq səsləri və küçə daşlarına dəyən tüfənglərin taqıltısı eşidildi. Kolen biixtiyar pəncərələrə və divarlara baxır, qaçmaq üçün yol axtarırdı. Bu zaman qonaq otağının qapısında dörd nəfər göründü. Qabaqda duran gizli polis idarəsinin rəisi, arxasında duranlar isə polis nəfərləri idi.

Polislərdən biri:

– Qanun və kral naminə, – dedi, lakin qopan heyrət gurultusu onun sözlərini eşitməyə qoymadı.

Sonra dərhal dərin sükut bərpa oldu, pansionerlər kənara çəkilərək, polis nəfərinə yol verdilər. Üç polis, əllərini yan ciblərinə salaraq, tapançanın çıxmağını hazır tutmuşdu. Polis rəisinin dalınca iki jandarm daxil oldu, astanada dayandı, başqa iki jandarm isə pilləkən tərəfdəki qapının ağzında göründü. Evin fasadı boyunca uzanan daş döşməli yolda soldatların ayaq səsləri və tüfənglərin cingiltisi eşidilirdi. Qaçmağa ümid yolu yox idi. Biixtiyar hamının gözü “Ölüm-yalan”a dikilmişdi. Polis rəisi Votrenə yaxın gəldi və onun başına elə vurdu ki, dərhal parik yerə düşdü, Kolenin əsil mənfur başı göründü. Qısa qaçılanmış kerpic kimi qırmızı saçları və üzü qüvvətin, xəyanətin dəhşətli uyuşmasını təcəssüm etdirdi. Bu mənzərə onun geniş sinəsi ilə gözəl bir uyğunluq idi. Sanki cəhənməm odları bu mənzərənin üzərinə şefəq saçdı. Hər kəs Votrenin keçmişini, bu gününü, gələcəyini anlamış, onun zalimanə görüşlərini, özbaşınalığa pərəstişkarlığını, hər şeyə qadir olan orqanizminin qüvvəti və hərəkətlərindən, fikirlərinin həyasızlığından doğan əsil mahiyyətini duymuşdu. Qan Kolenin üzünə vurdu, gözləri çöl pişiyinin gözləri kimi alışıb yandı. O, yırtıcı kimi yerində hoppandı, nərildədi, kirayənişinlər qorxularından bağırdılar. Onun aslan kimi atıldığını gören polisler, gurultu və çıxqırtıdan istifadə edərək, tapançalarını ciblərindən çıxardılar. Tapança lüləsinin parıltısını gören Kolen bir an içində böyük insan iradəsinin qüvvəsini göstərdi. Bu, dəhşətli və əzəmətli bir mənzərə idi! Üzündə ancaq buxar qazanı ilə müqayisə edilə biləcək ifadələr görünürdü: təzyiq altında qalan buxar dağları yerindən sarsıtmağa qadir olduğu halda, bir damcı soyuq suyun təsiri ilə dərhal aşağı enirdi. Katorqalının qızgınlığını soyudan şey şimşək kimi onun beyindən keçən bir fikir idi. O gülümsədi və parikinə baxdı.

Gizli polis idarəsinin rəisinə tərəf dönərək:

– Sənin nəzakətli olduğun zamanlar ötüb keçdi, – dedi. Sonra başının işarəsi ilə jandarmaları çağırıb, əllərini onlara uzatdı. – Cənablar, jandarm ağalar, zəncirləri taxa bilərsiniz. Buradakılar şahid olsunlar ki, mən müqavimət göstərmədim.

Bu insan yanar dağındakı atəş və lavanın sürətlə göyə qalxması və yenə yerə enməsi hamını heyran qoydu, yemək otağında heyrət səsləri eşidildi.

Kolen gizli polis idarəsinin rəisinə baxaraq:

– Kartın vuruldu, cənab qarətkar, – deyərək davam etdi.

Sent-Ann döngəsindən gələn adam son dərəcə ikrahla dedi:

– Yaxşı, soyun görün.

Kolen:

– Soyunmaq nəyə lazım? – dedi. – Burada xanımlar var. Mən heç şeyi danmıram və təslim oluram.

O bir az sükut etdi və qərribə şeylər xəbər vermək niyyətində olan natiqlər kimi ətrafına boylandı.

Sonra stolun ucunda əyləşib portfelindən həbs protokolunu çıxardan qocaya:

– Yaz, Lyaşapəl ata, – dedi. – Mən etiraf edirəm: iyirmi il zəncirli məhbəse məhkum edilən, “Ölüm-yalan” adı ilə şöhrət qazanan Jak Kolen mənim. Bu adı nahaq yerə daşmadığımı indicə görə bildiniz. Sonra üzünü kirayənişinlərə tutaraq: – Mən barmağımı belə tərpətsəydim bu üç casus mənim *mərcani şirəmi* Voke cicinin *xalçaları* üstünə tökəcəkdi. Bu boşboğazlar tələ qurmaqda mahirdirlər.

Bu sözləri eşidən madam Voke halının dəyişdiyini hiss etdi. Silviyaya şikayətlənərək:

– Aman Allah, – dedi. – Adamın başına hava gəlir! Mən də dünən axşam onunla Gete teatrına getmişdim!

Kolen davam edərək:

– Dünyaya bir az fəlsəfi nəzərlə baxın, Voke cici, – dedi.

– Dünən axşam siz Getədə mənim lojamda əyləşmişdinizsə, bunun nə eybi var? Məgər siz bizdən yaxşısınız? Bizim çiyimizə basılan damğa çürüyən cəmiyyətin xəstə üzvlərinin ürəyinə basılan damğadan min dəfə yaxşıdır.

Kolen Rastinyaka məhrəban nəzərlə baxdı, gülümsədi. Bu təbəssüm, bu baxış onun üzündəki sərt ifadə ilə təzad təşkil edirdi.

– Şərtimiz, mənim mələyim, yenə baqıdır, əlbəttə, əgər razı olarsa! Başa düşürsünüz?

Kolen oxuya-oxuya:

Fanşettam bir ulduzdur,
Nə qədər sadə qızıdır... –

dedi. Sonra yenə sözüne davam edərək:

– Narahat olmayın, mənim payıma düşəni almağı bacararam. Hamı məndən qorxur, *mənə heç kəs kalak gələ bilməz!*

Artıq bir şəxsiyyət deyil, nəslə qurumuş bir heyvan cinsinin, vəhşi və ağıllı, yırtıcı heyvan kimi zirək bir tayfanın qalığından başqa bir şey olmayan bu adamın varlığında və sözlərində katorqanın adətləri, kəskin sıçrayışlarla təlxəklikdən dəhşətə keçən dili, katorqanın müdhiş əzəməti, rəsmiyyətsizliyi, qəddarlığı təcəssüm edirdi. Kolen bir an içində bir cəhənnəm dastanının mücəssəməsi oldu: burada bütün insan hissiyyəti ifadə olunmuşdu, yalnız bir hiss görünmürdü: peşmançılıq. Onun baxışı yenə də daimi mübarizə niyyətində olan düşgün, məğlub edilmiş bir mələyin baxışına bənzəyirdi. Onun rüsvayçı dostluğunu pis niyyətlərin cəzası kimi bağışlayan Rastinyak, başını aşağı saldı. Kolen otaqdakıları müdhiş nəzərlə gözden keçirərək:

– Məni kim satdı? – dedi. Baxışı madmazel Mişononun üzündə dayandı. – Məni sənmi satdın, qoca kaftar? Sən məni süni şəkildə xəstələndirdin, casus? Bircə həftə keçməz ki, boğazını üzmək üçün mənim ancaq iki kəlməm kifayət edər. Mən səni bağışlayıram, xristianam. Xeyr, məni sən satmadın. Bəs məni kim satdı? – Polislərin onun otağındakı şkafları sındırıb şeylərini götürdüklerini duyaraq, dəhşətli səslə bağırdı: – Hey! Hey! Yuxarıda nə axtarırsınız? Quşcuğazlar öz yuvasından hələ dünəndən uçmuşlar. Heç şeyi öyrənmə bilməyəcəksiniz. Mənim ticarət kitablarımın hamısı, bax, buradadır. – O, alnına vurdu. – İndi başa düşdüm. Məni kimin satdığını öyrəndim. Məni satan məlun İpəksapıdır. Başqası ola bilməz. Elə deyilmi, cənab qarətcar? – Bu sualı Kolen polis rəisinə verdi. – Bizim bank biletlərimiz, doğrudan da yuxarıda idi, bunu isə ancaq o bilirdi. İndi mənim əziz casuslarım, orada heç şey qalmamışdır. İpəksapına gəlincə, yanına mühafizə üçün bütün jandarmalarınızı qoysanız belə, iki həftə keçməz ki, onu *yərə sərərlər*. Mişonetkaya

nə qədər vermişsiniz? – deyə Kolen polislərdən soruşdu. – Bir neçə min? Mənim qiymətim daha bahadır. Vay səni çürük Ninon, qəbir üstündəki Venera, cır-cındırlı Pompadur! Sən mənə xəbərdarlıq etsəydin, altı minin olardı! Aha! Dirilərin etini satan qoca möhtəkir, bu sənin ağılna gəlməmişdir, yoxsa mənimlə düzəlşərdin. – Polislər Kolenin əllərinə zəncir taxdıqları zaman, o əlavə etdi. – Mən sənə istədiyini verərdim, çünki səyahət etməyə heç həvəsim yoxdur, başdan-başa ziyandır. İndi bunlar məni əzişdirmək üçün oyan-bu yana sürükləyəcəklər. Lap bu saat məni katorqaya göndərsəydilər, orfevr sahil küçəsi casuslarına* baxmayaraq, tezliklə yenə öz işlərimə qayıdardım. Katorqada hamı dəridən çıxar, ancaq yenə də öz generallarını, sevimli “Ölüm-yalan”larını qaçırdardılar. Mənim on mindən artıq qardaşım vardır ki, mənim yolumda özlərini oda atarlar, sizin də varınızdırmı? – Kolenin səsində qürur və inam hiss olunurdu. Döşünə vuraraq:

– Bu yaxşı ürəkdir. – dedi. – Mən ömrümdə heç kəsi heç vaxt satmamışam! Ey, qoca kaftar, bir bunlara baxsana. Görmürsənmi, onlar mənə qorxa-qorxa baxır, amma sənə baxanda iyrenirlər. Al payımı!

Kolen kirayənişinlərə baxa-baxa bir az sükut etdi. Sonra:

– Amma nə axmaq görünüşünüz var! Ömrünüzdə katorqalı görməmişsiniz, nədir? Sizin qabağınızda mərd-mərdanə duran Kolen kimi katorqalılar başqa adamlar kimi alçaq və qorxaq deyillər. O, Jan-Jakin* dediği ictimai müqavilə qanunlarını pozanlara qarşı protest edir. Mən Jan-Jakin sağirdi olduğumla iftixar edirəm. Mən jandarmaları, büdcəti, məhkəmələri olan hakimiyyətin əleyhinə tək üsyan edirəm. Hökumətə qalib gəlirəm.

Rəssam dedi:

– Lənət şeytana! Ondan nə gözəl şəkil çəkmək olardı!

Kolen gizli polis idarəsinin rəisinə müraciətlə:

– Mənə bax, ey əlahezzət calladın lələsi, Dul arvadın vadisi (katorqalılar müdhiş şəriyyətlə aşlanmış bu adı gilyotinaya vermişlər), zəhmət olmasa, mənə sözün düzünü söylə: məni satan kimdir? İpəksapımıdır? Yoxsa bu, haqsızlıq olar, mən istəmirəm ki, o, başqasının cəzasını çəksin.

Bu halda polislər Kolenin otağını alt-üst edib, şeylərin siyahısını düzəltmədən sonra, aşağı endilər, rəisə pıçılıq ilə hesabat verməyə başladılar. İstintaq qurtarmışdı.

Kolen kirayənişinlərə müraciətlə:

– Cənablar, – dedi, – bu saat məni aparacaqlar. Mən burada yaşadığım müddətdə hamımız mənimlə nəzakətli olmusunuz, sizə minnətdarlığımı bildirirəm. İcazə versəniz, Provansdan sizin üçün üzüm göndərəm.

O bir neçə addım atdı, sonra boylanıb Rastinyaka baxdı. Nitqinin kobud tövrünə qətiyyətlə oxşamayan mehriban və həzin səslə dedi:

– Əlvida, Ejen. İşdir, əgər çətinə düşsən, sənə üçün vəfalı bir dost qoyub gedirəm.

Kolen, qollarının zəncirlə bağlı olmağına baxmayaraq, döyüş vəziyyətini aldı, qılıncoynatma müəllimi kimi ayağını yerə vurdu və “bir, iki” əmri ilə hücum hazırlaşdı.

– Çətinliyə düşsən, ora gedərsən. Onun özü də, pulları da sənə ixtiyarındadır.

Bu fəvqəladə insan öz son sözlərini tələk kimi məsxərə ilə söyləyəndə, Rastinyak bunun mənasını aydın başa düşdü. Jandarm, soldatlar və polisler evdən çıxdıqdan sonra Silviya, xanımının gicgahlarına sirkə sürtə-sürtə, özlərini itirən pansionerlərə baxdı.

– Nə deyirsiniz deyən, ancaq o, yaxşı adam idi.

Silviyanın bu sözləri bu hadisənin təəssüratı altında əfsunlaşmış kimi görünən pansionerləri ayıltı. Hamı bir-birinə baxdı və dərhal hamının nəzərini madmazel Mişononun mumiya kimi qurumuş, arıq və soyuq heykəli cəlb etdi. Mişono sobaya söykənmiş və başını aşağı salmışdı. Sanki o, şlyapa günlüyünün kölgəsi şəffaf olduğundan, göz-
lərindəki ifadəni gizlədə bilməyəcəyindən qorxurdu.

Əvvəllər də heç kəsin xoşuna gəlməyən bu adam artıq ifşa edilmişdi. Otaq boğucu etiraz səsləri ilə doldu, hamının ondan ikrah etdiyi görünürdü.

Madmazel Mişono hər şeyi eşitsə də, yerindən tərpənmədi. Byanşon birinci olaraq qonşusuna tərəf əyilib, yavaşca dedi:

– Bu mitil yenə bizimlə nahar etsə, mən başqa yerə köçəcəyəm.

Puaredən başqa hamı dərhal tələbənə qərarına şərik olduğunu bildirdi. Byanşon da, hamının hüsn-rəğbətində əsasən, qoca kirayənişinə doğru yeridi.

Byanşon qoca Puareyə dedi ki:

– Sizin madmazel Mişono ilə xüsusi yaxınlığınız var. Onunla danışın, başa salın ki, bu saat yığılıb getsə, yaxşı olar.

Puare təəccüblə:

– Bu saat? – deyərək təkrar etdi.

Puare qoca Mişonoya yaxınlaşdı və onun qulağına bir neçə söz dedi. Mişono pansionerlərə koramal kimi baxaraq:

– Axı mən bir ayın pulunu qabaqcadan vermişəm, – dedi. – Mən burada hamı kimi öz pulumla yaşayıram.

Rastinyak etiraz etdi:

– Bunun heç bir mənası yoxdur. Biz yığıb sizin pulunuzu qaytararıq.

Mişono zəhərli və casus nəzərləri ilə Rastinyaka baxaraq:

– Cənab Rastinyak, əlbəttə, Kolenin tərəfdarıdır, – dedi, – səbəbi hamıya məlumdur.

Rastinyak qoca Mişononu boğmaq niyyəti ilə qabağa atıldı. O, məşum işıqla qəlbini odlandıran bu baxışın nə qədər xəyanətkar olduğunu anlamışdı.

Pansionerlər çığırdılar:

– Ona baş qoşmayın!

Rastinyak qollarını döşündə çarpazladı və cavab vermədi.

Rəssam madam Vokeyə müraciətlə:

– Gəlin bu madmazel Yəhudanın məsələsini qurtaraq. Əgər siz Mişononu qovmasanız, biz sizin baqqal dükənimizi tərk edəcəyik, hər yerdə də danışacağıq ki, burada ancaq katorqalılar və casuslar yaşayırlar. Ancaq siz bizim təklifimizlə razılaşsanız, heç bir söz deməyəcəyik, çünki katorqalılardan alınmış damğa basmayınca, Paris vətəndaşları kimi geyinməyi onlara qadağan etməyincə və camaatı ələ salmağa qoymayınca, belə hadisələr ən yaxşı cəmiyyətlərdə də ola bilər.

Bu tələbi eşidən madam Voke birdən-birə sağaldı: o, qəddini düzəltdi, qollarını çarpazladı, gözyaşı əlaməti belə görünməyən şüşə göz-
lərini açdı.

– Yoxsa, mənim əzizim, siz mənim evimi viran etmək fikrindəsiniz? Görürsünüzmü, Votren bizim başımıza nə oyun açdı... Aman Allah, mən yenə də onu adam adı ilə çağırıram. Budur otaqların biri boşaldı, amma siz tələb edirsiniz ki, ikisi boşalsın... Bəs ilin bu vaxtında, hamı özünə otaq tapandan sonra mən bunları kimə kirayə verəcəyəm?

Byanşon təklif etdi:

– Ağalar, şlyapalarınızı götürün, Sorbonna meydanındakı Flikotonun restoranına nahar etməyə gedək.

Madam Voke dərhal hansının daha mənfəətli olduğunu anlayıb, madmazel Mişononun üstünə cumdu.

– Mənim gözəlim, siz ki mənim müflis olmağıma razı olmazsınız! Ağaların nə tələb etdiyini görmürsünüzmü? Heç olmasa bir axşam-lığa öz otağımıza çəkilin.

Pansionerlər çığırdılar:

– Bizim istədiyimiz bu deyil, qətiyyənlər bu deyil. Biz tələb edirik ki, o, bu saat çıxıb getsin.

Puare yalvardı:

– Axı yazıq madmazel hələ nahar etməmişdir...

– Qoy rədd olsun, ürəyi istədiyi yerdə nahar eləsin, – deyə pansionerlər yenə səsləndilər.

– Rədd olsun casus!

– Casusları qovun!

Birdən Puare cürətləndi, axı məhəbbət qoyunlara da cəsarət verir. O:

– Cənablar, – dedi, – qadına hörmətiniz olsun.

Rəssam etiraz etdi:

– Casusun erkeyi, dişisi olmaz.

– Qadınramaya bax!

– Rədd ol cəhənnəmramaya!

– Cənablar! Yaxşı deyil. Adamla vidalaşanda ədəblə, nəzakətlə vidalaşarlar. Kirayə pulunu vermişik, qalmağa da ixtiyarımız var.

Puare papağını başına qoydu, stulunu madmazel Mişononun yanına çəkdi, oturdu. Madam Voke isə madmazeli yola gətirməyə çalışırdı.

Rəssam məsxərə ilə Puareyə dedi:

– Vay səni dəcəl, rədd ol burdan!

Byanşon dedi:

– Eybi yoxdur, indi ki siz getmirsiniz, biz gedirik.

Pansionerlərin hamısı otaqdan çıxmaq üçün hərəkətə gəldi.

Voke çığırdı:

– Madmazel, axı siz məndən nə istəyirsiniz? Mən talan oldum.

Sizin burda qalmağınız mümkün deyil: axırda zor gücünə sizi buradan qovacaqlar.

Madmazel Mişono ayağa durdu.

– Deyəsən, gedir!

– Yox, getmir!

– Gedir!

– Getmir!

Bir-birini təqib edən bu səslər və düşmən hərəkətlər, madam Voke ilə bir qədər pıçıladaşdıqdan sonra madmazel Mişononu evi tərk etməyə məcbur etdi. Hədələyici tövrə o:

– Mən madam Bünonun evinə köçürəm, – dedi.

Bünonun pansionu “Voke evi”nin rəqibi idi, buna görə də madam Voke bu pansiona nifrət bəsləyirdi. Mişononun bu evi seçməsindən təhqir edilmiş madam Voke:

– Hara ürəyiniz istəyir, gedə bilərsiniz, madmazel, – dedi. – Bünonun pansionuna köçün, orada sizə elə şorab içirdərlər ki, qarnınızı tutarsınız, yeməklərini də Allah göstərməsin.

Pansionerlər dərin sükut içində sıraya düzüldülər. Puare mehriban nəzərlə madmazel Mişonoya baxdı, onun dalınca düşməkmi, qalmaqmi, yoxsa nə etmək lazım gəldiyini bilmədən, elə tərəddüd göstərdi ki, qoca Mişononun köçməyindən şad olan pansionerlər bir-birinin üzünə baxıb gülüşdülər.

Rəssam çığırdı.

– Pıs, pıs, pıs, Puare. Bir, iki, bir, iki, hop, hop!

Muzey məmuru məşhur bir romansın əvvəlini məsxərə ilə oxudu:

Bir gün yola düşdü Suriyaya tərəf

Bizim gözəl oğlan, qəşəng Dünua...

Byanşon dedi:

– Gedin, gedin, siz ki onun həsrətindən ölürsünüz. Trahit gua guemgue foluptas.¹

Repetitor əlavə etdi:

– Hər kəs öz sevgilisinin dalınca gedər. Virgilinin sözlərinin sərbəst tərcüməsi budur.

Madmazel Mişono Puareyə baxdı və qolundan tutmaq istədiyinə işarə etdi. Puare bu çağırışa dözməyib, ona yaxınlaşdı və qolunu təklif etdi.

Qəhqəhə və alqış səsləri gurladı.

– Afərin, Puare!

– Vay səni qoca Puare!

¹ Hər kəsi ehtirasından tanımaq olar (lat.).

- Apollon Puare!
- Mars Puare!
- Qoçaq Puare!

Bu halda qasid içəri girdi və madam Vokeyə bir məktub verdi. Voke məktubu oxuyub, taqətsiz halda stulun üstə çökdü.

– Evimi yandırmaqdan başqa çarəm qalmayıb! Fələk belimi sındırdı! Saat üçdə Tayferin oğlu vəfat etdi. Mən zavallı gəncin fəlakəti bahasına madam Kutür və Viktorinaya yaxşılıq arzu etdiyimə görə cəzamı aldım. İndi bu xanımlar şeylərini geri istəyirlər, onlar qoca Tayferin yanında yaşayacaqlar. Tayfer madam Kutürün də evində qalmağına icazə vermişdir. Artıq beş otaq boşaldı, beş kirayenişin azaldı! Nə müsibətlərə düşdüm!

Voke az qala ağlayırdı. Küçədən ekipaj keçirdi. Birdən onun səsi evin qabağında kəsildi.

Silviya:

– Başımıza yeni müsibət gəlir, – dedi.

Birdən otaqda Qorio göründü. Onun üzündən xoşbəxtlik nuru yağırı, təzəcə anadan olmuş kimi gümrah görünürdü.

Pansionerlər:

– Qorio ekipaja minib! Görünür, qiyamət günü çatıb, – deyə çığırdılar.

Qoca Ejenin dalğın oturduğu bucağa doğru yönəldi. Onun qolundan tutub, şad halda dedi:

– Gedək.

Rastinyak cavab verdi:

– Siz hələ nələr olduğunuzu bilmirsiniz! Votren katorqalı imiş, onu bu saat həbs edib apardılar, Tayferin oğlu isə ölmüşdür.

Qorio ata dedi:

– Bunun biza nə dəxli var?! Mən qızımın birlikdə, sizin evinizdə nahar edəcəyəm, başa düşürsünüzmü? Qızım sizi gözləyir, gedək!

O öz məşuqəsini qaçırırımı kimi, zorla Ejenin qolundan çəkdi, tələbənə aparmaq istədi.

Byanşon səsləndi:

– Gəlin, nahar edək!

Hamı stul götürüb, süfrənin ətrafında əyləşdi.

Yoğun Silviya:

– Bəli, – dedi, – bu gün bizim hər işimiz müsibətdir, qoyun ətinin qovurması da yandı. – Çarə yoxdur, elə yanımsını yeyərsiniz!

Süfrənin ətrafında on səkkiz pansioner əvəzinə yalnız on nəfər əyləşmişdi. Madam Voke mat-məəttəl qalmış, dili tutulmuşdu. Hamı ona təselli verməyə və ürəyini açmağa çalışırdı. Əvvəlcə söhbət Votrendən və bu günün hadisələrindən başladı, lakin bir az sonra dolambac yollarla mövzunu dəyişib, duel, katorqa, məhkəmə, qanunların dəyişməsi və həbsxana məsələsinə keçdilər. Nəhayət, söhbət Jak Koləndən, Viktorinadan, onun qardaşından min lyö məsafəsinə uzaqlaşdı. Otaqda ancaq on nəfər olmasına baxmayaraq, onlar iyirmi nəfərdən də bərk gurultu qopardılar. Bu dəfə camaatın həmişəkindən çox topladığını zənn etmək belə olardı. Dünənki naharla bugünkü naharın fərqi də, ancaq bunda idi. Parisin gündəlik hadisələri içərisində özü üçün hər vaxt yeni qida tapan bu xudbin insanlara yeni adi qayğısızlıq üstün gəldi. Madam Voke də kök Silviyanın səsinə ümid əlamətlərinə aldanaraq, sakit oldu.

Bütün bu gün, səhərdən axşama qədər davam edən hadisələr, Rastinyakın nəzərində bir xəyal idi. Möhkəm iradəsinə və ağıllı olmağına baxmayaraq, o, ekipajda Qorio ata ilə yan-yanı oturduğu halda, yenə fikirlərini bir yerə cəmləşdirə bilmirdi. Keçirdiyi həyəcanlardan sonra qocanın fəvqəladə fərəhlə dolu mülahizələri Ejenə yuxu kimi görünürdü; sanki o, bu söhbətlərə yuxulu-yuxulu qulaq asırdı.

– Səhər tezdən hər şeyi qurtardıq. Biz üçümüz də bir yerdə nahar edəcəyik! Başa düşürsünüzmü? Düz dörd ildir ki, mən Delfina ilə, mənim Fifinamla nahar etməmişəm. İndi o bütün axşamını mənimlə keçirəcək. Səhər obaşdandan mən sizin evinizdə çalışıram. Sürtükümü çıxarıb, fəhlə kimi işləyirdim. Məbeli daşımağa kömək edirdim. Ah, siz Fifinamın süfrə başında nə gözəl olduğunuzu bilmirsiniz! O qədər mənim qayğımı çəkir ki... “Ata can, bax bunu yeyin, çox dadlıdır!” Mən isə onu bu halda görəndə yemək belə yadımdan çıxır. Bəli, çoxdandır ki, mən onunla belə xoş gün keçirməmişəm!

Ejen dedi:

– Demək, bu gün dünya alt-üst olub?

Qorio ata təəccüblə:

– Alt-üst olub? – deyə soruşdu. – Bəli, dünya heç zaman bu qədər gözəl olmamışdır. Küçələrdə bütün insanlar mənə şad görünür, hamı bir-birinin əlini sıxır, əhvalını xəbər alır, öpüşür, hamının üzündən səadət yağır, sanki bu gün hamı öz qızının yanına nahara gedir, sanki

hamı mənim Fifi nam kimi İngilis kafesinin baş aşpazına ləziz xörəklər sifariş etmişdir. Bəli, onun hüzurunda turş xiyar belə baldan şirin olar!

Ejen dedi:

– Mən, deyəsən, özümə gəlirəm.

Qorio ata ekipajın qabaq tərəfindəki şüşəni qaldırıb sürücüyə:

– Sürücü, tez sür, tez, – dedi. – Sürəti artır, əgər mənim dediyim yerə on dəqiqəyə kimi çatsan, sənə on su ara qulu verəcəyəm.

Qorionun bu vədini eşidən sürücü atları ildırım sürətilə sürdü.

Qorio ata şikayətlənirdi:

– Əşi, bu, yerindən tərpənmir ki...

Rastinyak soruşdu:

– Siz mənə hara aparırsınız?

– Öz evinizə, – deyə Qorio cavab verdi.

Kareta d'Artua küçəsində dayandı. Qoca qabaqca düşdü və şadlıqından heç nəyi vecinə almayan adam səxavəti ilə sürücüyə on frank atdı. Rastinyaka:

– Gedək, – dedi.

Təzə, qeşəng bir evin dal tərəfindəki həyətdən keçərək, Ejeni dördüncü mərtəbədəki mənzilin qapısına yetirdi. Qorio ata zəngi belə çalmadı. Qapını madam de Nusingenin xidmətçisi Tereza açdı. Ejen dəhlizdən, kiçik salondan, yataq otağından və pəncərəsi bağçaya açılan kabinetdən ibarət qeşəng bir mənzilə daxil oldu. Kiçik salondakı rahat, zərif mebel göz oxşayırdı. Delfina mum şamların işığında, buxarının qabağındakı balaca divanın üstündə əyləşmişdi. Ejeni görəndə kimi ayağa durdu, buxarın qapağını qoydu və məhrəban səslə Rastinyaka dedi:

– Bu nə deməkdir? Dalınızca adam göndərmək lazımdır, dilbilməz cənab!

Tereza otaqdan çıxdı. Ejen Delfinanı qucaqladı, başına basdı, sevincindən ağladı. Bir gün ərzində keçirdiyi və ağlı, qəlbini yoran bu ağır heyəcanlardan sonra “Vokenin evi”ndəki mənzərədən bu mənzərəyə keçid Rastinyakın hisslərinə dərin təsir etmişdi.

Danışmaq iqtidarında olmayan Ejen yorğun halda, bu sehrin haradan gəldiyini anlamadan, balaca divanın üstündə uzandığı vaxt Qorio ata qızına:

– Onun sənə sevdini mən bilirdim, – deyə pıçıldadı.

– Gəlin, bir baxın, – deyə madam de Nusingen Rastinyakın qolundan tutub yataq otağına apardı. Burada hər şey: xalılar da, mebel də,

hətta xırda şeylər də Delfinanın otağını xatırladırdı, fərq yalnız onda idi ki, burada hər şey kiçik həcmdə idi.

Rastinyak:

– Yalnız çarpayı çatmır, – dedi.

Delfina qızardı və onun əlini sıxaraq:

– Bəli, – deyə cavab verdi.

Ejen Delfinanın üzünə baxdı: o hələ gənc idi, səvən qadının qəlbində nə qədər ismət, həyə olduğunu anladı. Delfina Ejenin qulağına pıçıldadı:

– Siz pərəstişə layiqsiniz. Biz bir-birimizi yaxşı başa düşürük, odur ki, mən cəsarətlə deyə bilərəm: məhəbbət nə qədər qüvvətli, nə qədər səmimi olarsa, bir o qədər də gözəl və əsrarəngiz olar. Sırrımızı heç kəsə verməyəcəyik, deyilmi?

Qorio ata deyindi:

– Görünür, siz mənə hesaba almırsınız..

– Siz özünüz yaxşı bilirsiniz ki, siz elə biz deməksiniz.

– Ah, elə mən də bunu istəyirdim! Siz mənə fikir verməyəcəksiniz, deyilmi? Mən xeyirxah bir ruh kimi gəlib-gedəcəyəm, siz onu görməyəcəksiniz, ancaq burada olduğumu biləcəksiniz. Görürsənmi, Fifi nacan, Nini, Didi! Mən sənə: “d'Artua küçəsində yaxşıca bir mənzil var, gəl onu Ejen üçün hazırlayaq” deyəndə tamamilə haqlı idim. Hələ sən istəmərdin də, həyatı sənə mən vermişəm, sevinci də mən verəcəyəm. Atalar həmişə öz atalıq səadətindən feyz almıdılar. Atanın vəzifəsi həmişə verməkdir, almaq deyil.

– Necə?

– Bəli, bəli, elədir ki var. O, axmaq dedi-qodulardan qorxurdu, guya kübar cəmiyyətin rəyi xoşbəxtlikdən üstündür! Halbuki bütün qadınlar onun etdiyi şeylərin həsrəti ilə yaşayırlar...

Qorio ata təklildə danışdı, madam de Nusingen Ejeni kabinetə aparmışdı və bir azdan sonra oradan, çox ehtiyatlı olsa da, yenə də eşidilən buse səsi gəldi. Bu otağın da zərifiyi başqa otaqlardan geri qalmazdı. Bundan gözəl şey arzu etmək mümkün deyildi.

Madam de Nusingen kiçik salona qayıdaraq, stol arxasında əyləşdi:

– Sizin arzularınızı duya bilmişikmi? – deyə soruşdu.

Ejen dedi:

– Lap artıqlaması ilə. Heyif! Bütün bu zinət, həqiqətə çevrilmiş bu gözəl yuxu, gənc, gözəl bir həyatın bu şəriyyəti mənə o qədər təsir

edir ki... mən buna layiq olmaq istərdim. Ancaq bunu mən sizdən qəbul etmək iqtidarında deyiləm, mən hələ çox yoxsulam, odur ki...

Delfina başqalarının vicdan əzablarını dağıtmaq üçün məsxərəyə qoyan qadınlara məxsus yarızarafat-yarıhökmlü bir ədə, füsunkar bir işvə ilə:

– Ah, beləmi! – dedi. – Siz mənə etirazımı edirsiniz?

Lakin Rastinyak bu gün özünü ciddi bir istintaqdan keçirmiş, Votrenin həbsi isə onun yuvarlanmaqda olduğu uçurumun dərinliyini o qədər aydın göstərmiş və namus hissələrini, mənəvi təmizliyini o qədər möhkəmlətməmişdi ki, artıq o, ulvi əqidələrini nəvazişkar bir ədə ilə rədd edən Delfinaya təslim olmağı özünə rəva görmədi. Rastinyak çox kədərləndi.

Madam de Nusingen soruşdu:

– Necə? Siz rədd edirsiniz? Siz bu rəddin mənasını başa düşürsünüz mü? Siz gələcəyə inanmırsınız, siz öz təleyinizi mənimlə bağlamağa cəsarət etmirsiniz? Demək, siz mənim sizə olan etimadımı doğrultmamaqdan qorxursunuz! Əgər siz məni sevirsinizsə, əgər mən sizi... sevirəmsə, bu cüzi iltifatı qəbul etməyə sizə nə mane ola bilər? Bu subay təsərrüfatının təşkilinin mənə nə qədər zövq verdiyini bilsəydiniz, tərəddüd etməzdiniz və məndən bağışlanmanızı xahiş edərdiniz. Mən ancaq sizin pulunuzdan istifadə etmişəm, ağılla xərc-ləmişəm. Siz alicənablıq göstərdiyinizi zənn edirsiniz, halbuki bu ancaq xırdavatçılıqdır. Siz hələ böyük bir şey arzusundasınız. – Delfina Ejenin ehtiraslı baxışını duyaraq, ah çəkdi – Amma belə xırda şeylər üçün naz edirsiniz! Siz məni sevmirsinizsə, ah, o zaman, əlbəttə, boyun qaçırmaq sizin öz işinizdir. Mənim təleyim sizin ancaq bir sözünüzdən asılıdır. Söyləyiniz!.. – Delfina bir dəqiqə sükutdan sonra atasına dedi:

– Ata can, siz özünüz onu inandırın. Məgər namus məsələlərində mənim həssaslığım onunkundan azdır mı?

Qorio ata donuq bir təbəssümlə onlara baxır və bu sevimli münacişəyə qulaq asırdı.

Delfina Ejenin əlindən tutaraq:

– Siz uşaqsınız, – deyirdi, – siz həyata yenicə qədəm qoyursunuz. Sizin qarşınızda bir çoxlarının dəf edə bilmədiyi maneə var, bir qadın əli bu maneəni sizin yolunuzdan qaldırır, amma siz geri çəkilirsiniz! Lakin sizin gələcəyiniz uğurludur, siz sərvət sahibi olacaqsınız, sizin

gözəl alınınızda müvəffəqiyyət əlamətləri görünür. Məgər bu gün sizə borc olaraq verdiyimi siz o zaman mənə qaytara bilməzsiniz mi? Məgər keçmiş zamanlarda xanımlar, öz xanımlıqlarının şərəfinə turnirlərdə döyüşmək üçün cəngavərlərə qılınc, zireh, geyim, dəbilqə, at bağışlamırdılar mı? Sözümə qulaq asın, Ejen, mənim sizə təklif etdiyim dövrümüzün silahıdır, bu, yüksəlmək istəyən hər kəs üçün lazımdır. Sizin daxmanız da mənim atamın otağına oxşayırsa, bəd deyil! Yaxşı, demək siz məni məyus etmək istəyirsiniz? Nə üçün cavab vermirsiniz? – Delfina Ejenin qolundan dartdı. – Aman yarəb! Ata, onu yola gətir, yoxsa mən çıxıb gedəcəyəm, bir daha onunla görüşməyəcəyəm.

Qorio ata heyranlıqdan ayrılaraq:

– Bu saat mən sizi yola gətirərəm, – dedi. – Mənim əzizim, cənab Ejen, siz sələmçidən borc pul alırsınız, deyil mi?

Rastinyak cavab verdi:

– Bəzən olur.

Qoca:

– Çox gözəl, – dedi. – İndi siz tələyə düşdünüz. – Qoca cibindən əzik, köhnə pul kisəsini çıxartdı. – Mən də sələmçi olmuşam: bütün hesablar ödənilmiş, hamısı buradadır. Bu otaqda nə varsa, hamısı sizindir, siz bir qəpik belə borclu deyilsiniz. Məbləğ çox da böyük deyildir, ancaq beş min frank edər. Bu beş mini mən sizə borc verirəm, mən ki qadın deyiləm, siz məndən hər halda qəbul edə bilərsiniz. Bir kağız parçasında mənim üçün qəbz yazarsınız, pulu isə sonra qaytararsınız.

Ejenlə Delfina heyrətlə baxışdılar, onların gözləri yaşardı. Rastinyak hərərlə qocanın əlini sıxdı.

Qorio ata cavab verdi:

– Axı burada nə var ki? Siz mənim balalarım deyilsiniz mi?

Madam de Nusingen soruşdu:

– Ah, ata can, siz bunu necə düzəldiniz?

– İndicə deyim! Mən Ejeni yaxın bir yerə köçürmək üçün sən inandırdığından sonra gördüm ki, sən şeyləri elə bil gəlin üçün alırsan. Öz-özümə dedim ki: “Belə getsə, işi çətin olacaq!” Axı bizim vəkil belə güman edir ki, mülkünün qaytarılması üçün ərinlə başladığımız məhkəmə prosesi yarım ildən artıq sürəcək! Bəli! Mən də ildə min üç yüz əlli frank gəlir gətirən ömürlük rentamı satmağa qərar verdim.

On beş mindən ildə min iki yüz frank ömürlük mədaxil üçün verdim, – mədaxil mülklərə qoyulub, – yerdə qalan pulları isə sizin satıcılarınıza verdim. Yuxarıda özüm üçün ildə yüz əlli franka otaq kirayə etmişəm. Gündə yüz suya mən lap knyaz kimi yaşayaram, hələ bir az da artıq qalar. Mənə paltar–zad lazım deyil, heç köhnə paltarlarımı da yırtıb qurtara bilməyəcəyəm. Tamam iki həftədir ki, mən öz–özümə gülürəm və deyirəm ki: “Onlar necə xoşbəxt olacaqlar!” Məgər siz doğrudan da xoşbəxt deyilsinizmi?

Madam de Nusingen:

– Ah, ata, ah, ata! – deyə çığırdı və tullanıb atasının dizləri üstə oturdu.

Delfina atasını öpüslərə qerq etdi, sarışın başını mehribancasına onun yanaqlarına sıxdı, qocanın nur saçan, canlanmış üzünü göz yaşları ilə islatdı.

– Atacan, sən əsil atasan! Səgin kimi ata yer üzündə tapılmaz. Ejen sizi əvvəl də sevirdi, indi isə daha çox sevəcəkdir!

Qorio ata on il olardı ki, qızının ürək döyüntüsünü öz ürəyinin yanında duymamışdı.

Qorio deyirdi:

– Bəsdir, balalarım, bəsdir, Delfina, sən məni elə dərəcəyə gətirəcəksən ki, sevincimdən bağrım çatlayacaq. Ürəyim az qalır partlasın, mənə qulaq asın, cənab Ejen, biz sizinlə haqq–hesabımızı artıq çürütdük!

Qoca öz qızını çılgınlıqla bağrına elə basdı ki, Delfina çığırdı:

– Ata, sən məni ağrıdırsan!

Qorio sapsarı saraldı:

– Mən seni ağrıtdım?

Ata öz qızına fəvqəlbəşəri bir iztirabla baxırdı. Bu, müqəddəs bir ata, İsa idi, bəşər xilaskarının bütün insanların xoşbəxtliyi uğrunda çəkdiyi iztirabları təsvir etmək üçün böyük sənətkarların yaratdıqları sürətlər arasında buna bir təşbeh tapmaq lazım gəlirdi. Qorio ata qızının bərk sıxdığı belindən mehribanlıqla öpdü.

O, təbəssümlə qızından soruşdu ki:

– Yox, yox, sən zarafat edirsən, mən sənə bədənini ağrıtdım deyilmi? Amma sən qışqırığınla mənim qəlbimi ağrıtdın. – Sonra ehtiyatla yenə qızının qulağından öpdü və pıçıldadı: – Evin müxəlləfatı, əlbəttə, daha baha başa gəlmişdir, ancaq onun fikrini azdırmasaq olmaz, kim bilir, hələ hirsələnər də.

Ejen bu qocanın tükenmez fədakarlığından mütəəssir olmuşdu. O, gənclərə məxsus pərəstiş hissinə bənzər bir məftunluqla qocanı seyr edirdi.

Ejen səsləndi:

– Mən bunlara layiq olacağam!

– Sevimli Ejen, bunu çox gözəl dediniz!

Madam de Nusingen Ejenin alnından öpdü.

Qorio ata da əlavə etdi:

– O, sənə xatirinə mədazel Tayferin özündən və milyonlarından əl çəkdi. Bəli, qız sizi sevirdi. Qardaşı vəfat etmişdir. İndi o Krez kimi zəngindir.

Rastınyak Qorionu məzəmmət edərək:

– Bu barədə danışmağa nə ehtiyac var? – dedi.

Delfina isə Ejenin qulağına pıçıldadı:

– Ejen, indi bütün axşam mən təəssüflənəcəyəm. Ah, mən sizi həmişə sevecəyəm.

Qorio ata dedi:

– Siz ərə gedəndən bəri bu mənim ən xoşbəxt günümdür! Qoy Allah mənə hər zülmü rəva görsün, ancaq siz xoşbəxt olasınız. İndi mən hər vaxt deyəcəyəm ki: “Bu ilin fevral ayında başqa insanların bütün ömür boyu duyduqları xoşbəxtliyi mən bir dəqiqədə duydum!” Mənə bax, Fifina! Ah, o nə qədər gözəldir! Lütfən deyin görüm, siz bunun kimi zərif üzlü, zənəxdanlı başqa bir qadına bütün yer üzündə rast gəlmisinizmi? Əlbəttə, yox, elə deyilmi? Bu gözəl qadını mən yaratdım! İndi o, sizin sayənizdə xoşbəxt olacaq, min dəfə artıq qəşəngləşəcək! Əziz qonşum, əgər bəniştdəki yerim sizə lazımsa, onu da verərəm. Mən cəhənnəmə də gedə bilərəm. – Artıq nə deyəcəyini bilməyən qoca Qorio:

– Gəlin nahar edək, nahar edək, burada hər şey bizimdir, – dedi.

– Ah, sevimli atam!

Qoca ayağa durdu, qızına yaxınlaşdı, başını əlinə alıb, saçlarının tağından öpdü.

– Mənim balam, sən heç zəhmət çəkmədən mənə nə qədər xoşbəxtlik verə biləcəyini başa düşsəydin! Mənim otağım yuxarıdadır. İki addım yuxarı qalxıb mənim yanıma gəlsəydin, nə olardı ki?! Sən mənə ved edirsənmi?

– Bəli, sevimli atam.

– Təkrar elə.

– Bəli, sevimli atam.

– Sus, yoxsa mən bu sözləri yüz dəfə təkrar etməyə məcbur edə bilərəm. Gəlin, nahar edək.

Bütün axşam əyləncələr içində keçdi. Qorio ata hamıdan çox əylənirdi. O, qızının ayaqları yanında uzanıb, onları öpür, başını onun etəklərinə sürtür, mehriban, cavan aşiq kimi divanəlik edirdi.

Delfina Rastinyaka pıçıldayaraq:

– Görürsünüzmü? – dedi. – Atam bizim yanımızda olanda, bütün varlığımızla ona tabe olmalıyıq. Bu işə bəzən adamı sıxır.

Ejenin qəlbində dəfələrlə qısqaneqliq odu alışırdı. O, nankorluq əlaməti olan bu fikri məzəmmət etmək iqtidarında deyildi. Otağı nəzərdən keçirərək:

– Bəs mənzil nə vaxt tamam hazır olacaq? – dedi. – Görünür, biz bu gün ayrılmağa məcburuq.

Delfina hiyləgər bir əda ilə:

– Bəli, – deyə cavab verdi, – lakin sabah siz mənim evimdə nahar edəcəksiniz. Sabah italyan operası var.

Qorio ata:

– Mən parterdə oturacağam, – dedi.

Gecə yarı oldu. Delfinanın dalınca kareta gəldi. Tələbə ilə Qorio ata “Vokenin evinə” qayıtdılar. Yolda daim Delfinadan danışdılar, getdikcə ona daha artıq valeh olurdular. Gənclə qocanın söhbəti iki qadın ehtirası arasında gedən söz yarışına oxşayırdı. Ejen, xoşbəxtlikdən uzaq ata məhəbbətinin, öz sarsılmaz qüdrəti və etibarı ilə onun məhəbbətinə üstün gəldiyini hiss edirdi. Ata məhəbbətinin məbudu həmişə pak və gözəl görünür, keçmiş və gələcək işə bu pərəstişkarlığa daha böyük qüvvət verirdi.

Nəhayət, evə çatdılar. Madam Voke Silviya və Kristofun yanında, sobanın yaxınlığında oturmuşdu. Qoca ev sahibəsi Karfagen xərəbələrində Mariyi* andırırdı. Dərdini Silviyaya söyləyərək, iki son kirayənişini gözləyirdi. Lord Bayron öz Tassosunun* dili ilə heyatdan gözəl şikayətlər etsə də, onun bu şikayətləri madam Vokenin ələmlərindəki səmimiyyətlə muqayisə belə edilə bilməzdi

– Demək, Silviya, sabah səhər ancaq üç fincan qəhvə bişirmək lazımdır. Görürsən, necə oldu! Evim boşaldı, üreyim parçalanır. Pansionersiz mənim heyatım nə olacaq? Heç bir şey. Evim kimsəsiz qaldı. Kimsəsiz qalan evdə həyat da qalmaz. Bilmirəm, mən Allahın qar-

şısında nə günah işlətməmişəm ki, o, bu müsibətləri mənə rəva görüb? Lobyə və kartofumuz iyirmi adam üçün tədarük edilib. Mənim evimə polis qədəm basdı! Demək, biz ancaq kartofla dolanmağa məcburuq. Kristofu buraxmaq lazım gələcək.

Mürgüleyən savoyalı oyandı və soruşdu.

– Nə buyurursunuz?

Silviya dedi:

– Yazıq uşaq! Lap keşik iti kimidir.

– Pis zamandır, hamı özünə yer tapıb. Bura kirayənişin haradan gələcək? Dəli olaram. Hələ bu bəs deyilmiş, cadugər Mişono Puareni də məndən ayırdı. Puare tula kimi onun dalınca qaçır. Heç bilmirəm o, bu adamı özünə nə ilə bağlayıb?

Silviya başını yırğalayaraq:

– Eh, dedi, – bu qarımış qızlar hər şeyin təhərini yaxşı bilirlər.

– Biçərə cənab Votreni katorqalı etdilər, amma bilirsənmi, Silviya, nə deyərsən de, ancaq mən buna indi də inanmıram. O necə şən adam idi! Ayda on beş franklıq “qloriya” içərdi, aldığı şeylərin pulunu həmişə nəqd verərdi!

Kristof əlavə etdi:

– Əliaçıq adam idi!

Silviya:

– Görünür, bu, səhv olmuşdur, – deyə öz fikrini bildirdi.

Madam Voke yenə sözünə davam edərək:

– Yox, ola bilməz, – dedi, – o özü etiraf etdi... Heç adamın ağına sığışmır ki, bütün bu müsibətlər mənim evimdə baş verdi. Bizim məhəllədə yad pişiyə belə rast gəlməzsən. Namusuma and olsun, lap elə bil yuxu görürəm. Dünyada çox şeylər görmüşük, XVI Lüdivikin başına gələni də, imperatorun taxtdan düşməsinə də, qayıtmağını da, yenə taxtdan düşməyini də, hamısını görmüşük, amma bunlar ağlasığan şey idi. Ailə pansionlarının axı kimə nə ziyanı var? Kralsız dolanmaq olar, ancaq ac qalmaq olmaz. Mənim kimi namuslu bir arvad, həm də de Konflan nəslindən olan bir arvad camaata yaxşı-yaxşı xərəklər verəndə məgər qiyamət qopar?.. Elədir ki var, qiyamət günü çatıb, dünyanın axıdır.

Silviya dedi:

– Heç adamın ağına gəlməzdi ki, bütün bu tufanı qopardan madmazel Mişono olar! Hələ deyirlər bunun üçün min ekü pul alacaq.

Madam Voke dedi:

– Mənim yanımda onun söhbətini açma! O, alçaq qadındır! Hələ Bünonun pansionuna köçməsi bir tərəfdə dursun, o nə istəsən eləyə bilər, mən onun keçmişdə yamaq işlər gördüyünə, oğurluq etdiyinə, adam öldürdüyünə əminəm. Bax, katorqaya o zavallı deyil, bu getməli idi.

Bu halda Ejenlə Qorio ata zəngi çaldılar.

Madam Voke içini çəkərək:

– Ah, – dedi, – mənim vəfalı kirayənişinlərim gəldilər.

Ailə pansionunun üz verən müsibətlərini olduqca dumanlı şəkildə özündə hiyfz edən bu iki “vəfalı” kirayənişin Şosse d’Anten küçəsinə köçəcəklərini açıqdan-açığa madam Vokeyə bildirdilər.

Madam Voke bağırdı:

– Silviya, mənim son ümidim də qırıldı! Cənablar, siz mənə ölümcül zərbə vurdunuz. Ürəyimə dağ çəkdimiz, sinəmi parça-parça etdiniz. Bu nə fəlakətli gün imiş! Məni on il qocaltdı. Namusuma and olsun, dəli oluram! Bəs lobyanı neyləyəcəyik? İş-ışdən keçib, indi ki tək-tənha qaldım, sabah sənin haqq-hesabını çəkməyə məcburam, Kristof! Əlvıda, cənablar, gecəniş xeyrə qalsın!

Ejen Silviyadan soruşdu:

– Ona nə olub:

– Nə olacaq! Bu əhvalatdan sonra bütün kirayənişinlər pansionu tərk etdilər. İndi yazığın başına hava gəlib. Bir diqqət edin, deyəsən, ağlayır. Eybi yoxdur, ağlayar, ürəyini boşaldar. Bu birinci dəfədir, mən burada olandan bəri bir dəfə də onun gözyaşı tökdüyünü görməmişəm.

Səhər, madam Vokenin öz təbiri ilə desək, ağı başına gəldi. Aydın məsələdir ki, bütün kirayənişinlərini itirmiş və həyatında böyük dönüş yaranan hər bir pansion sahibəsi kimi, o da məyus olmuşdu, lakin yenə də ağılı itirməmiş və maddi mənfəətlərə zərbə vuran, vərdiş etdiyi bir həyatı pozan əsil bir kədər mücəssəməsi olmuşdu. Təbii ki, öz məşuqəsinin yaşadığı yeri tərk etməyə məcbur olan bir aşıqın gözlərindəki qəm, boş qalmış süfrəyə baxan madam Vokenin gözlərindəki qəmdən daha az olardı. Ejen Vokeyə təsəlli verərək, bir neçə gündən sonra, xəstəxanada təcürbə müddətini qurtaran Byanşonun onun otağına köçəcəyini, muzey məmurunun belə defələrlə madam Kutürün otağını tutacağı haqqında öz arzusunu bildirdiyini və beləliklə də, az vaxtda pansionun yenə kirayənişinlərlə dolacağını söyləyirdi.

Voke məşum bir nəzərlə yemək otağını seyr edərək:

– Allah eləsin, əzizim cənab Ejen, – dedi. – Ancaq bu evə müsibət ayaq basmışdır. Görərsiniz, on gün belə keçməz ki, ölüm də bura qədəm basacaq. Görəsən kimi aparacaq?

Ejen yavaşcadan Qorio ataya dedi:

– Köçmək vaxtıdır.

Bu zaman Silviya qorxu içində, yüyürə-yüyürə içəri girdi:

– Xanım, üç gün olar ki, Mistiqrisdən xəbər yoxdur.

– Ah, pişiyim də məhv oldu, o da bizi tərk etdi, artıq mən...

Zavallı Voke sözünü tamamlaya bilmədi, qollarını çarpazlayıb, kreslonun üstünə yığıldı. Bu dəhşətli xəbər onu tamam sarsıtmışdı.

Günortaya yaxın, Panteon rayonundakı poçtalyonlar məktubları paylayanda Ejənə də zərif bir zərif içində, üstü de Bosean gerbi ilə möhürlənmiş bir məktub verdilər. Zərfin içindəki dəvətnaməyə görə, madam Nusingenlə cənab Nusingen vikontessanın evində təşkil edilən böyük bala çağırılırdı. Balın təşkil ediləcəyi hələ bir ay bundan əvvəl hamıya məlum idi. Dəvətnaməyə Ejənin adına yazılmış bir məktub da əlavə edilmişdi:

“Bela güman edirəm ki, siz məmnuniyyətlə mənim sifarişimi qəbul edərək, madam de Nusingenə hüsn-təvəccöhümü söyləyə bilərsiniz. Xahiş etdiyiniz dəvətnaməni sizə göndərirəm, madam de Restonun bacısı ilə tanış olacağımndan məmnun qalacağam. Demək, siz gözəl xanımınızı biza gətirirsiniz, ancaq elə edin ki, sizin qəlbinizə bütünlükdə yalnız o hakim olmasın, çünki mənim sizə bəslədiyim hisslərin qarşısında siz məhəbbətinizin bir hissəsini mənə həsr etməlisiniz.

Vikontessa de Bosean”

Ejen məktubu oxuduqdan sonra öz-özünə düşündü: “Ancaq madam de Bosean baron Nusingenin gəlməsindən məmnun qalmayacağına aydınca işarə edir”.

O, Delfinanı sevindirə biləcəyindən razı halda dərhal yola düşdü. Bu sevincin qarşısında layiqli bir mükafat alacağı ümidində idi. Madam de Nusingen vanna qəbul edirdi. Ejen iki ildən bəri məşuqə həsrəti çəkən qızğın bir gənc üçün tamamilə təbii görünən səbirsizlik içində buduarda Delfinanı gözləyirdi. Gənclərin həyatında bu cür dəqiqələr ancaq bir dəfə olur. Kişinin məftun olduğu və həqiqətən sevilməyə layiq ilk qadın, yəni Parisin yüksək cəmiyyətinin tələblərinə riayət edərək daim kişinin nəzərində bütün parlaq gözəlliyi ilə görünən bir qadına rəqibə yoxdur. Paris məhəbbəti qətiyyətlə əyalət

məhəbbətinə bənzəməz. Burada məhəbbət hissələrinin guya səmimi olduğunu sübut etmək üçün hər kəsin öz meyillərini bəzəməyə çalışdığı boş sözlərdən ibarət zahiri görkəmə heç kəs aldanmaz. Bu şəhərdə qadın nəinki hissini və ürəyini bütün tələblərini ödəməlidir, o, eyni zamanda yaxşı başa düşür ki, onun başlıca vəzifəsi həyatın toxumaları olan şöhrətpərəstlik təfərrüatına riayət etməkdən ibarətdir. Paris məhəbbətində özünü öymək, dəbdəbə, bədxərclik, həyasızlıq və gurultu-parıltı mühüm yer tutur. XIV Lüdovikin sarayındakı xanımlar bu böyük hökmdarın coşqun hissələr təsiri ilə hər bir manjetinin min ekü qiyməti olduğunu unudaraq, hersoq de Vermanduanın doğulmasına yardım etmək məqsədi ilə, manjetlərini parça-parça cırdığını görərək, madmazel de Lavalierə qibte edirdilərsə, başqalarından nə tələb etmək olar? Sərvəti, cavanlığı, kübarlığı öz varlığımızda birləşdirin, imkanınız varsa, daha çox müvəffəqiyyət qazanın: məbudunuzun qarşısında nə qədər çox ətir saçsanız, onun meyli sizə bir o qədər çox olacaqdır. Əlbəttə, məbudun olması birinci şərtədir. Məhəbbət də din kimi bir şeydir, onun ayini bəlkə də, bütün dinlərin ayinindən baha başa gəlir: məhəbbət tez keçər, lakin onun gəlişi bütün yol boyu vurub-yıxmaqla məşğul olan bir küçə uşağının gəlişinə bənzər. Hissiyatın zənginliyi taxtapuşlarda yaşayan yoxsulların poeziyasıdır. Bu zinət olmasaydı, məhəbbət nəyə lazım idi? Doğrudur, dəhşətli Paris qanunlarının təsiri altında çıxarılmış ruhlara da var, lakin bu ruhlara fəni dünyadan uzaqdır, onlara ancaq ictimai görüşlərin təsiri altına düşməyən, sürətlə axan, lakin heç vaxt tükənməyən duru çeşmələrin yaxınlığında yaşayan, yaşıl ağaclara sadiq qalan, hər şeydə və qəlblərində səslənən kainat sədalarını dinləyən, özünü dünya işləri ilə bağlayanlara acıyaraq, göylərə qalxacaqlarını səbirlə gözləyən insanlar arasında təsadüf etmək mümkündür. Hörmət və şöhrətin dadını duymuş gənclər kimi, Ejen də kübarlar dünyasına tamamilə çıxmaq niyyətində idi: kübarlar dünyasının qızdırması ona da keçmiş, bu dünyaya hökmlərlik iqtidarında olduğunu bəlkə də, hiss etmişdi, lakin o, bu şöhrəti əldə etmək üçün nə bir vasitə görür, nə də bunun qayəsini anlayırdı. Həyata mənə və gözəllik verə biləcək pak və müqəddəs bir məhəbbətdən məhrum olan insan üçün hakimiyyət ehtirası bir çox gözəl əməllərin doğmasına səbəb ola bilər, bunun üçün ancaq şəxsi mənfəətdən imtina etmək, məmləkətin yüksəlişini qarşıya məqsəd qoymaq lazım gəlir. Lakin Rastinyak həyatın axını seyr edəcək və düzgün müəyyənləşdirə biləcək yüksəkliyə qalxma-

mişdi. O hələ, əyalətdə böyümüş insanların ilk gəncliyini yarpaq kimi bürüyən saf və şirin arzuların seyrindən qurtula bilməmişdi. Hələ Ejen Paris Rubikonunu keçməyə cəsarət etmirdi. O, yeni hissələr həsrəti ilə çırpınmasına baxmayaraq, əsil zadəganın öz malikanəsində sürdüüyü xoşbəxt həyat haqqınlakı gizli xülyadan ayrılmamışdı. Lakin öz xüsusi mənzilində olduğu günün ərəfəsində onun son şübhələri çəkilib getdi. O çoxdan beri öz ictimai mənsəyinin imtiyazlarından istifadə etdiyi kimi, bu gün də sərvətin maddi imtiyazlarından istifadə edərək, əyalət cildini atıb, rahatca yeni vəziyyət tutmuşdu. Artıq buradan onun qarşısında parlaq gələcəyə doğru yol açılırdı. Ona görə də bu saat az qala öz ixtiyarına keçirmiş olduğu bu qəşəng buduarda kreslodə əyləşib Delfinanı gözlədiyi zaman, Ejen bir il bundan qabaq Parisə yenidən gəlmiş Rastinyakdan nə qədər uzaq olduğunu gördü, bu yeni Rastinyaka daxili mənəvi bir nəzərlə tamaşa edərək, özündən soruşdu: “Görəsən, mən bu saat heç özümə oxşayırammı?”

Buduara daxil olan Tereza:

– Baronessa öz otağındadır, – dedi. Onun qəfil səsindən Ejen diksindi.

Delfina gümrah və təravətli halda buxarının yanındakı kiçik divanda uzanmışdı. Kiseyi qırçınlar içində bu qadın, meyvəsini çiçəklərinin ağuşuna alan qəşəng Hindistan bitkilərinə bənzəyirdi.

Delfina hərətlə:

– Nəhayət gəlib çıxdın!

Ejen Delfinanın yanında əyləşdi və əlini öpüb soruşdu:

– Sizə nə gətirdiyimi tapa bilərsinizmi?

Madam de Nusingen dəvətnaməni oxuyub fərəhləndi. O, yaşarmış gözləri ilə Ejənə baxdı, qollarını boynuna dolayıb, şöhrət sərməstliyi ilə qucaqladı.

– Bu səadətimlə mən sizə... sənə borcluyam, – deyərək Ejənin qulağına pıçıldadı. – Tereza tualet otağındadır, ehtiyatlı olmalıyıq. Bəli, mən cəsarətlə buna xoşbəxtlik deyirəm. Bu xoşbəxtliyi mənə siz gətirmisiniz, odur ki, bu yalnız mənim şöhrətpərəstliyimin qələbəsi deyil. Məni heç kəs kübar məclisinə daxil etmək istəmirdi. Bəlkə, siz məni bu dəqiqə xırdaçı, boş və yelbeyin bir Paris qadını zənn edəcəksiniz, lakin dostum, unutmayın ki, mən hər şeyi sizin üçün fəda etməyə hazırım və böyük bir ehtirasla Sen-Jermen məhəlləsinə daxil olmaq istəməyimə səbəb də yalnız sizin orada olmağımızdır.

Ejen soruşdu:

– Zənnimcə, madam de Bosean balda baron de Nusingeni görmək arzusunda olmadığına işarə edir. Siz nə fikirdəsiniz?

Delfina:

– Bəli, əlbəttə, elədir, – dedi və məktubu Ejənə qaytardı. – Madam de Bosean kimi qadınlar böyük hünərlə nəzakətsiz olmağı bacarırlar. Bununla belə, mən yenə də bala gedəcəyəm. Yəqin bacım da orada olacaqdır: bacımın gözəl bir paltar tikdirdiyindən xəbərim var. – Sonra yavaş səslə: – Ejən, – dedi, – bacım dəhşətli şübhələri yayındırmaq məqsədi ilə bu bala gedir. Onun barəsində nə söhbətlər gəzdiyini bilirsinizmi? Bu səhər Nusingen yanıma gəlmişdi, klubda onun barəsində açıqdan-açığa gedən söhbətləri bir-bir mənə danışdı. Aman, yarəb! Bir qadının və bir ailənin namus və şərəfi nədən asılı imiş! Yazıq bacımın əvəzində mən özümü rəncidə və təhqir edilmiş duydum. Bəzilərinin dediyinə görə, cənab de Tray yüz min frank miqdarında vekseller imzalamışdır, veksellərin hamısının vaxtı keçmiş, məhkəməyə verilməsi təhlükəsi var. Onun bu çıxılmaz vəziyyətini gören bacım öz gözəl brilyantlarını sələmçiyə satmışdır. Siz bu brilyantları onun boynunda görmüş olarsınız, qraf de Restonun anasından qalmışdır. Xülasə, iki gündür ki, söhbət ancaq bu barədədir. Anastazin özünə nə üçün parıltılı paltar sifariş etdiyini mən indi başa düşürəm: o, madam de Boseanın balına həmin brilyantları taxmaq, parıltılı bir paltarla gəlib hamının nəzər-diqqətini özünə cəlb etmək niyyətindədir. Lakin mən ondan geri qalmaq istəmirəm. O hər vaxt mənə qələbə çalmağa çalışır, ehtiyac içində olanda mən həmişə ona pul verməyimə və çox yaxşılıqlar etməyimə baxmayaraq, o heç zaman mənimlə yaxşı rəftar etməmişdir. Ancaq bu barədə söhbət etdiyimiz kifayətdir, mən bu gün bütün varlığım ilə xoşbəxt olmaq istəyirəm.

Gecə saat bir idi, ancaq Rastinyak hələ madam de Nusingəndən ayrılmamışdı. Delfina Ejənlə vidalaşarkən onu gələcəkdə təzə vədlər verən öpüşlərinə qərğ edərək, həzin səslə dedi:

– Mən çox qorxağam, mövhumata inanıram, nə deyirsiniz-deyin, ancaq ürəyim qorxu içində çırpınır: xoşbəxtliyimin dəhşətli fəlakət bahasına başa gələcəyindən qorxuram.

Ejen:

– Uşaqsınız! – dedi.

Delfina gülərək:

– Demək, belə! Bu gün, uşaq mənəm?

Ejen sabah tezdən köçmək qərarı ilə madam Vokenin pansionuna qayıtdı. O, yolda hələ öz dodaqlarında sədət ləzzətini duyan gənclər kimi, şirin xəyallara dalmışdı:

Ejen Qorio atanın otağının yanından keçərkən:

– Hə, necə oldu? – deyə qoca soruşdu.

Rastinyak dedi:

– Sabah hamısını sizə danışaram.

Qoca sevinclə:

– Hamısını? Doğrudanmı? – deyə səsləndi. – Gedin yatın. Sabah bizim xoşbəxt günlərimiz başlayacaq.

Səhər Rastinyakla Qorio pansionu təkr etmək üçün hazırlaşdılar. Yükdəşiyanın yolunu gözləyirdilər. Birdən, saat on ikiyə yaxın Nev-Sent-Jenevyev küçəsində ekipaj səsi gəldi. Ekipaj “Voke evinin” qarşısında dayandı. Madam de Nusingen xüsusi karetasından çıxaraq, atasının burada olub-olmadığını soruşdu. O, Silviyanın müsbət cavabından sonra cəld pilləkənlərlə yuxarı qalxdı. Ejən öz otağında idi. Qorio isə bunu bilmirdi. Səhər nahar zamanı Ejən Qoriodan onun da şeylərini götürməyi xahiş etmiş və saat dördə d’Artua küçəsində görüşəcəklərini vədləmişdi. Lakin qoca hələ yükdəşiyən axtardığı zaman, Ejən yoxlamada özünü qeyd etdirmək üçün hüquqsünaslıq məktəbinə getmiş və madam Voke ilə haqq-hesabı çəkmək məqsədi ilə tez geri qayıtmışdı. Ejən Qorio atanın fanatik bir məhəbbət hissi ilə kirayə pulunu özü verə biləcəyindən ehtiyat edirdi. İçəri girəndə onu heç kəs görmədi. Madam Voke evdə yox idi. Ejən bəlkə, bir şey yaddan çıxmışdır, deyə yuxarı qalxdı. Stolun qutusunda vaxtilə Votrenə vermiş olduğu müddətsiz vekseli görüb çox sevindi. Votrenin borcunu verdiyi zaman vekseli ehtiyatsızlıqla bura atmışdı. Sobanı qalamamışdılar. Ejən elə yenicə vekseli cırıb atmaq istəyirdi ki, Delfinanın səsinə eşitdi. Delfinanın ondan heç bir sirri ola bilməyəcəyini güman edib qulaq asmağa başladı. Ata ilə qız arasındakı söhbət elə ilk sözdən o qədər maraqlı göründü ki, Rastinyak diqqətlə qulaq asmağa qərar verdi.

Delfina atasına deyirdi:

– Ah, ata, kaş ki, hələ öz mal-dövlətimi itirmədən, sizin mənim haqq-hesabımı tələb etmək niyyətiniz gecikməmiş olaydı! Burada açıq danışmaq olarmı?

Qorio ata kədərli səslə:

– Bəli, qızım, – dedi, – evdə heç kəs yoxdur.

Madam de Nusingen təşvişlə:

– Ata, sizə nə oldu?

Qoca cavab verdi:

– Başma elə bil dəyənək çırpдын. Allah sənin günahını bağışlasın, qızım! Səni nə qədər sevdiyimi bilmirsən. Əgər bunu bilsəydin, birdən-birə mənə belə sözlər deməzdin, xüsusilə də vəziyyət ümitsiz olmayanda. Sən bura nə üçün gəlmisən, biz ki bir neçə dəqiqədən sonra d'Artua küçəsinə köçməliyik?

– Ah, ata can, fəlakət baş verdiyi zaman səbir etmək mümkündürmü? Mən başımı itirmişəm. Vəkil işin iflasla qurtaracağını bildirmişdir. Belə bir dəqiqədə sizin zəngin ticarət təcrübənizə böyük ehtiyac var. Suda boğulan saman çöpündən yapışdığı kimi, mən də sizin yanınıza gəlmişəm. Dervil Nusingenin cürbəcür bəhanələrlə maneələr törətdiyini görəndə onu məhkəmə ilə qorxutmuş və məhkəmə sədrinin qərarını tezliklə alacağımı bildirmişdir. Bu səhər Nusingen mənim yanıma gəldi və mənə belə bir sual verdi: siz hər ikimizin, sizin də, mənim də iflas etməyimizi istəyirsiniz? Mən cavab verdim ki, bu işdən başım çıxmır, mənim məqsədim ancaq öz sərvətimi qaytarmaqdır, bütün bu qarışıq məsələləri həll etmək vəkilimin vəzifəsidir, mənə gəlincə, bu barədə mən heç bir şey bilmirəm. Siz mənə bu cür cavab verməyi məsləhət görməmişdinizmi?

Qorio ata cavab verdi:

– Bəli, qızım, düz deyirsən.

– Bu sözlərdən sonra o, işin nə yerdə olduğunu mənə izah etdi. Belə məlum olur ki, o, həm öz sərmayəsini, həm də mənim sərmayəmi yenidən başlanmış bir işə qoymuşdur və bu məqsədlə xarici ölkələrə böyük məbləğlər göndərmişdir. Əgər mən öz cəhizimi ondan geri tələb etsəm, o özünü müflis elan etməyə məcbur olacaq, lakin mən bir il gözleməyə razı olarsam, o öz namusuna and içir ki, mənim pullarımı torpaq əməliyyatına qoymaqla sərvətimi iki, yaxud üç qat artıq həcmdə özümə qaytaracaq, mən də bundan sonra öz mülkümə sahib olacağam. Mehriban ata, o səmimi danışdı, mənim ürəyimə qorxu saldı. Nusingen hərəkətləri üçün məndən üzr istədi, mənə azadlıq verdi, işləri mənim adımdan idarə etmək haqqını ona tapşırmaq şərti ilə, ürəyim nə istərsə etməyə mənə icazə verdi. Nə qədər səmimi olduğuna məni inandırmaq üçün mənə vəd etdi ki, nə vaxt istəsəm, Dervili yanına çağırtdıra bilər və sərvətimi özümə qaytarmaq sənədlərini yoxlatdıra bilərəm. Xülasə, o, əl-qolu bağlı mənə

təslim oldu. O xahiş edir ki, mən iki il daha evi idarə edim, bir də yalvarır ki, ev üçün ayırdığı puldan artıq xərcləməyim. O, zahiri asayışı gözleməkdən başqa çarəsi qalmadığını mənə isbat etdi, artıq rəqqasəsindən belə ayrılmışdır, başladığı əməliyyatı, öz kreditini pozmadan başa çatdırmaq məqsədi ilə hər şeydə qənaət göstərəcəyini anladı. Mən hər şeyi öyrənmək məqsədi ilə onunla sərt rəftar elədim, heç nəyə inanmadığımı söylədim. O, bütün dəftərlərini mənə göstərdi, axırda isə gözləri yaşardı, ağladı. Mən ömrümdə kişini belə vəziyyətdə görməmişdim. O, intihar fikrində olduğunu deyirdi, lap başını itirmişdi. Yazığım gəldi.

Qorio ata dedi:

– Sən də onun bu nağıllarına inandin! O, oyunbazdır! Mən ticarət aləmində çox almanlara rast gəlmişəm: demək olar ki, onların əksəriyyəti açıq ürəkli, sədaqətli adamlar idi, lakin səmimiyyət və xoşdillik pərdəsi altında hiyləgərliyə və fırıldaqçılığa başlayanda hamını ötərlər. Ərin səni ələ salır. Onu divara söykəmişlər, odur ki, özünü ölüliyə vurur, məqsədi sənə adınla sənə sərvətinə daha sərbəst əhəmiyyət verməkdir. İşləri düz gətirməyə, bu vəziyyətdən mütləq istifadə edəcək. O həm hiyləgərdir, həm də xain adamdır, tülküdür. Yox, yox mən qızlarımı dilənçi qoyub, Per-Laşez qəbiristanına getmək niyyətində deyiləm. Hələ mən ticarət işlərindən baş açma bilərəm. Bəli, demək, o, bütün sərmayəsini ticarətə qoymuşdur. Nə eybi var! Demək, onun bu ticarət işlərində iştirakı qiymətli kağızlar, qəbzələr, müqavilələrlə isbat olunmalıdır. Qoy o bütün sənədləri sənə göstərsin, sənənlə haqq-hesabımı qurtarsın. Biz də mənfəətli işləri özümüz üçün seçərik və bəxtimizi sınayarıq; bu surətlə bizim qanun tərəfindən təsdiq edilmiş bir firmamız olar: *öz zövcəsi baron de Nusingenlə təqsimi vəziyyətdə olan Delfina Qorionun firması*. Yoxsa o bizi axmaq yerinə qoyub? Yoxsa o belə zənn edir ki, mən sənə var-yoxunu itirib, bir parça çörəyə möhtac olduğumu bilə-bilə, iki gün dözə bilərəm?! Xeyr, mən bir gün belə, bir gecə belə, iki saat belə dözə bilmərəm! Əgər bu, həqiqət olarsa, mən sağ qalmaram! Hələ bu azdır! Mən qırx il zəhmət çəkmişəm, dalımda kəsə daşımışam, qan-tər tökmüşəm, sizin üçün bütün ömrüm boyu özümü hər şeydən məhrum etmişəm. Yalnız siz, mənim mələk qızlarım, yalnız siz mənim hər bir yükümü, hər bir zəhmətimi yüngülləşdirmisiniz! İndi isə mənim həyatım, mənim sərvətim puç olub gedəcək! Hiddətimdən, qəzəbindən partlaram! And olsun müqəddəs göylərə, and olsun torpağa, biz onun iç üzünü açacağıq,

dəftərləri, kassanı, müəssisələri, hər şeyi yoxlayacağıq! Sərvətinin yerli-yerində olduğunu sübut etməyincə gözüme yuxu getməyəcək, boğazımdan çörək keçməyəcək! Şükür olsun Allaha ki, sənin mülkünün idarəsi onunkundan ayındır! Xoşbəxtlikdən, sənin vəkilin namuslu adamdır. Dervilin özüdür. Allaha and olsun! Milyonçığazın özünə qalacaq, sən ömrünün son gününə qədər ildə əlli min gəlirini alaçaqsan, yoxsa mən Parisdə elə bir tufan qopardaram ki, bütün dünya mat qalar! Əgər bizim haqqımızı məhkəmələrdə tapdalasalar, hər iki Palataya müraciət edəcəyəm. Mən sənin pul cəhətdən təmin olunmağına əmin olmalıyam. Buna əmin olsam, dərdim azalar, üzüm gülər. Pul həyat deməkdir. Pul hər şey deməkdir. Gör sən bu Elzas kötüyün bizi nə yerə qoyur! Delfina, qollarına zəncir taxan və səni bədbəxt edən bu piyli donuza bir liar belə güzəştə getmə! Əgər onun sənə ehtiyacı varsa, boynunu elə möhkəm buranq ki, bir də ona ders olsun! Allah, Allah! Başım od tutub yanır, elə bil kəlləmin içinə od vurublar! Mənim Delfinam dilənçi günündə qalsın? Sən? Ah, Fifina-cığım! Lənət şeytana! Hanı mənim əlcəklərim! Gedək, gedək bu saat, mən hər şeyi yoxlamaq istəyirəm: dəftərləri, nəqd pulunu, məktubları, işləri, hər şeyi yoxlayacağam. Sərvətinin təhlükə altında olmadığını sübut edincəyə qədər mən sakitləşməyəcəyəm. Mən bunu öz gözələrimlə görməliyəm.

– Mehriban ata, ehtiyatlı olun! Əgər siz bu məsələyə zərrə qədər belə intiqam hissi qarışdırsanız, həddindən artıq ədavətə başlasanız, mən məhv oldum. O sizi yaxşı tanıyır və sizin təsiriniz altında cehizimin taleyi ilə maraqlandığımı tamamilə təbii bir şey hesab edir, lakin and içirəm ki, mənim sərvətim onun əlindədir, ancaq o, bu sərvəti əldən verməməyi qət etmişdir. Bu alçaq bütün kapitalı götürüb qaça bilər, əlimiz boşa çıxar! O, çox yaxşı bilir ki, adım rüsvay olmasın deyə onu təqib etməyəcəyəm. O həm acizdir, həm də qüvvətli. Mən hər şeyi ətraflı düşünmüşəm. Biz onu elə dərecəyə çatdırıb bilərik ki, o məni tamam müflis etdirər.

– Demək, o, fırıldaqçıdır?

Delfina ağlaya-ağlaya özünü kresloya atdı və:

– Bəli, ata, bəli, elədir ki var, – dedi. – Məni belə bir adama ərə verdiyiniz üçün məyus olmağınızı istəmədiyimə görə bunu etiraf etmək istəmədim. Onun gizli vərdişləri, vicdanı, ruhu, bədəni bir-birindən geri qalmaz. Bu, dəhşətli şeydir! Mən ondan ikrah edərəm, nifrət edərəm! Onun mənə söylədiyi sözlərdən sonra mən bu alçaq adamı gör-

mək iqtidarında deyiləm. Onun mənə danışdığı maliyyə fırıldaqları ilə məşğul olmağa qadir olan bir şəxsin zərrə qədər vicdanı yoxdur. Mənim bütün qorxduğum da onun ürəyini açıqdan-açığa oxuya bilməyimdir. Təsəvvür edin, o, yəni mənim ərım, mənə tam azadlıq təklif etdi, siz bunun nə demək olduğunu başa düşürsünüz mü? O yalnız bir şərt qoydu ki, mən onun əlində alet olmalıyam, sözün qıssası, onun fırıldaqları üçün bir pərdə olmalıyam.

Qorio ata çığırdı:

– Unutma ki, qanun var, məhkəmə var, bu cür kürəkənlər üçün Qrev meydanı var! Əgər cəllad tapılmasa, mən özüm onun başını gilotində vuraram!

– Yox, ata, onun qarşısında qanunlar da acizdir. Nusingenin mənə danışdıqlarını iki kəlmə ilə, bəzək üçün söylədiyi sözlərdən təmizlənməmiş şəkildə sizə söyləyə bilərəm: “Ya hər şey məhv olacaq, sizin bir liarınız belə qalmayacaq, iflas olacaqsınız, çünki sizdən başqa özümə köməkçi tapmaq mənim üçün mümkün deyildir; ya da görək siz başladığınız işləri axıra qədər aparmağa mənə imkan verəsiniz”. Aydın dırmı? O hələ mənimlə hesablaşır. O, mənim qadın namusuma inanır, o bilir ki, mən onun sərvətini mənimsəməyəcəyəm, öz sərvətimlə kifayətlənəcəyəm. Mən bu fırıldaqçı, şərəfsiz şirkətə razılıq verməyə məcburam, çünki razı olmasam, iflas olacağam. O mənim vicdanımı satın alır və ürəyim istədiyi qədər Ejənə arvad olmağa icazə verir. O deyir ki: “Mən sənə hər bir günah işlətməyə icazə verirəm, sən də mənə yoxsulları qarət etmək üçün zülmə məşğul olmağa imkan verməlisən!” Onun bu mülahizəsi də aydın deyilmi? Hələ siz onun əməliyyat nəyə dediyini bilirsinizmi? O öz adına boş yerləri satın alır, sonra isə əlaltı adamlara bu yerdə ev tikməyi tapşırır. Bu adamlar da ev tikməyi podratçılara tapşırır və onlara uzun müddətli veksəllər verir, sonra isə cüzi məbləğ müqabilində mənim ərime tikinti pulunun alınması haqqında qəbz verirlər. Bu surətdə evin sahibi Nusingen olur, əlaltı adamlar isə özlərini müflis elan edərək, podratçıları aldadırlar. Nusingen ticarət evinin firması bədbəxt inşaatçıların gözündən pərdə asmaq üçündür. Mən onun bu fırıldaqını başa düşdüm. Başa düşdüyüm başqa bir şey də var: Nusingen çox pul xərcləməyə məcbur olduğunu isbat etmək məqsədi ilə Amsterdama, Neapola, Londona, Vyanaya böyük məbləğdə pul köçürmüşdür. Biz bu pulların başını bağlaya bilərikmi?

Ejen Qorio atanın otaqda yıxıldığını və dizlərinin boğuc bir səsle döşəmə taxtasına dəydiyini duydu.

Qoca çıxırırdı:

– Pərvərdigara, mən sənə neyləmişəm? Mənim qızım qəddar bir əclafın əlindədir, o, nə tələb edirsə, qızım əməl etməyə məcburdur! Qızım, əziz balam, bağışla məni!

Delfina dedi:

– Bəli, əgər mən uçuruma yuvarlanmışamsa, bunda, belkə, siz də müqəssirsiniz. Biz erə getdiyimiz zaman hələ ağılsız oluruq. Məgər biz dünya, kişilər, işlər, adətlər nə olduğunu başa düşürükmü? Bizim əvəzimizdə atalar düşünməyə məcburdurlar. Mehriban ata, bu sözləri söylədiyimə görə məni bağışlayın, mən sizi heç şeydə məzəmmət etmirəm. Bu məsələdə bütün günah mənim özümdədir. Ata, ağlama, ata!

Delfina Qorionun alnından öpdü.

– Sən də ağlama, mənim sevimli Delfinam! Yaxın gəl, qoy sənin göz yaşlarını dodaqlarımla qurudum. Mənə bax, qızım! Bu saat ağılıma başıma yığaram, ərinin kələfini açaram.

– Yox, ata, qoy mən öz bildiyimi edim, mən ərimi yola getirərəm. O məni sevir, çox gözəl! Mən onun üzərindəki hökmümdən istifadə edərdəm, az bir zamanda işləri clə düzəldərdəm ki, kapitalın bir hissəsini mənim adıma torpaq mülkiyyətinə qoyar. Bəlkə, mən Nusingen ailəsinin sabiq mülkünü adıma köçürtməyə də müvəffəq ola bildim. Bu mülk onun üçün əzizdir. Sabah isə siz işləri və dəftərləri yoxlamaq üçün gələrsiniz. Yox, sabah gəlməyin. Qanımı qaraltmaq istəmirəm. O birisi gün madam de Boseanın evində bal olacaq, mən orada gözəl və gümrəh görünmək arzusunda yəm, mehriban Ejenimin iftixarı olmaq istəyirəm! Gedək, onun otağına baxaq!

Bu halda Nev–Sent–Jenevyev küçəsində bir kareta dayandı. Pillekəndə qrafinya de Restonun səsi eşidildi. Qrafinya Silviyadan soruşdu:

– Atam evdədirmi?

Bu hadisə Ejeni vəziyyətdən xilas etdi, yoxsa o, çarpayıya uzanıb, özünü yuxuluğa vurmaq istəyirdi.

Delfina bacısının səsini tanıyaraq:

– Ah, ata. Anastazinın başına gələn əhvalat sizə çatıbımı? – dedi.

– Yanılmıramsa, onun da ailə həyatında vəziyyət yaxşı deyil.

– Necə? – deyə Qorio ata çıxırdı. – Əgər belə olarsa, artıq mənim axırımdır: mənim zavallı başım iki fəlakətə dözə bilməyəcək.

Qrafinya içəri daxil olaraq:

– Ata, xoş gördük, – dedi. – Delfina, sən də buradasan?

Bacısı ilə rastlaşdığından qrafinya de Restonun pərişan olduğu görünürdü.

Baronessa bacısına:

– Xoş gördük, Nazi, – dedi. – Mənim burada olmağım sənə qəribəmi görünür? Mən hər gün atamla görüşürəm.

– Nə zamandan bəri?

– Sən bura tez-tez gələydin, onda yaxşı bilərdin.

Qrafinya ağlamsınaraq:

– Mənə öcəşmə, Delfina, – dedi. – Mən o qədər bədbəxtəm ki... Ah, yazıq ata, mən artıq məhv oldum!.. Bu dəfə tamam məhv oldum.

Qorio ata:

– Nazi, Nazi, sənə nə olmuşdur? – dedi. Dərdini bizə danışsana, əziz balam. Delfina, onun üzü sapsarı oldu, görmürsənmi! Ona kömək et, mehriban ol, qızım, əgər mümkün olsa, mən səni daha çox sevəcəyəm!

Madam de Nusingen bacısını stulun üstünə əyləşdirərək, mərhəmətlə:

– Zavallı Nazi, – dedi. – Atamla mən səni hər vaxt sevecək, hər şeyi bağışlayacağıq. Bilirsənmi, bacı! Doğmalığ hissi ən etibarlı hissdır.

Delfina bacısına naşatır verdi..... Qrafinya özünə gəldi.

Qorio ata:

– Mən buna tab getirməyəcəyəm! – dedi. Sobanın içində yanan torfu qarışdıraraq: – Yaxın gəl, mənim əziz qızlarım, – dedi. – Nədənə üşüyürəm. Nazi, Nazi, sənə nə olmuşdur, qızım? Tez söylə, məni həlak etmə!

– Məsələ burasındadır ki, artıq ərim hər şeyi bildi, – deyə zavallı qadın danışmağa başladı. – Ata, Maksimin vekseli yadımdadırımı? İndi bilin ki, bu veksəl birinci deyildi. Mən bir çox belə veksellər ödəmişəm. Yanvarın başlanğıcından mənə elə gəldi ki, qraf de Trayın nə isə dərdi var. O mənə bir söz söyləməirdi, lakin sevdiyim bir insanın qəlbini oxumaq o qədər də çətin deyil: bəzən cüzi bir işarə kifayətdir, bir də, adamın ürəyinə damır. O mənə qarşı məhəbbətini də artırmış, çox mehriban olmuşdu, mən heç vaxt onu belə görməmişdim, getdikcə özümü daha xoşbəxt duyurdum. Zavallı Maksim! O, intihar etməyə qərar verdikdən sonra, xəyalən mənimlə vidalaşmış. Bunu mənə sonralar söyləmişdi. Mən onu çox sorğu-suala tutdum, saatlarla

yalvardım, qarşısında diz çökdüm, nəhayət, yüz min frank borcu olduğunu etiraf etdi. Ata! Yüz min! Mən lap dəli kimi oldum. Bu qədər pul sizdə ola bilməzdi, çünki mən bütün var-yoxunuzu çəkib aparmışam...

– Yox, – deyə Qorio ata səsləndi, – mən bu pulu sənin üçün tapa bilməzdim. Oğurlamaqdan başqa bir çarəm qalmazdı. Elə lap oğurluğa də gedərdim. Yenə gedərəm.

Can verən adamın xırıltısı kimi səslənən bu sözlər taqətsizlik dərəcəsinə gəlmiş atalıq hissənin elə bir can çekişməsini ifadə edirdi ki, bacılar susmağa məcbur oldular. Uçuruma atılan daş, uçurumun nə qədər dərin olduğunu anlatdığı kimi, ümitsizliyin dərinliyini göstərən bu ürək naləsinə qarşı heç bir xudbin insan laqeyd qala bilməzdi.

Qrafinya ağlaya-ağlaya:

– Ata, – dedi, – mən bu pulu əldə etdim, ancaq özge malının hesabına...

Delfina mütləssir oldu, başını bacısının çiyinə söykəyib ağladı.

– Demək, bu, həqiqətmiş!

Anastazi başını aşağı saldı. Madam de Nusingen onu qucaqlayaraq bağrına basdı və öpdü.

– Burada səni heç kəs məzəmmət etmər, sən məhəbbətdən başqa bir şey görməzsən, – dedi.

Qorio zəif səslə:

– Mənim mələk qızlarım, – dedi, – nə üçün sizi ancaq fəlakət birleşdirdi?

Qrafinya atasının və bacısının məhrəban danışıqlarını görüb cürətləndi, sözüne davam edərək:

– Maksimin həyatını, həm də öz səadətini xilas etmək məqsədi ilə, – dedi, – mən bir sələmçinin yanına getdim, siz onu yaxşı tanıyırsınız, o, iblis kimi bir şeydir, rəhm və aman bilməyən Qobsekdir. Mən qraf de Restonun həmişə əziz tutduğu ailə brilyantlarını, həm özümün, həm də onun brilyantlarını həmin sələmçiye satdım. Belə, satdım! Başa düşürsünüzmü? Maksim xilas oldu! Lakin mən məhv oldum. Resto hər şeyi bildi.

Qorio ata çağırırdı:

– Necə? Kim xəbər verdi? Mən onu öz əllərimlə öldürərəm!

– O dünən məni öz yanına çağırırdı. Mən də getdim... O, elə bir ahənglə mənə dedi ki: “Anastazi! (Ah, onun səsinin ahəngi mənim üçün kifayət idi, mən hər şeyi anladım!) Hanı sizin brilyantlarınız? Dedim ki: mendedir. O mənə baxaraq cavab verdi: yox, sizdə deyil,

budur, kamodun üstündədir. Bu sözlərlə üstü cib yaylığı ilə örtülmüş futlyarı mənə göstərdi. “Siz bunların haradan gətirildiyini bilirsinizmi?” – deyə soruşdu. Mən onun ayaqlarına yıxıldım... Mən ağlayırdım, soruşurdum ki, hansı ölümle ölməliyəm...

– Sən beləmi dedin? – deyə Qorio ata bağırırdı. – Allahın müqəddəs adına and olsun, sizə, ya sənə, ya ona kim zülm edərsə, mən nə qədər sağam, əmin ola bilərəm ki, mən ondan dəhşətli intiqam alacağam! Mən onu dişlərimlə parçalayacağam, mən...

Artıq danışa bilmədi. Sözləri quruyub boğazında qaldı.

– Mənim əziz bacım, bu işin axırı belə oldu ki, o mendedən ölmədən bəzər bir şey tələb etdi... Mənim eşitdiyimi Allah başqa bir qadına eşitdirməsin...

Qorio ata sakitcə dedi:

– Mən onu öldürəcəyəm. Ancaq onun bir ömrü var, halbuki o mənə iki ömrün əvəzini verməlidir. Bəs sonra nə oldu? – deyə Qorio Anastazidən soruşdu.

Qrafinya az sükutdan sonra, sözüne davam edərək:

– Belə... – dedi. – O mənim üzümə baxdı və dedi ki: “Anastazi, mən məzar kimi lal olub, hər şeyi gizlədəyəm və biz yenə də bir yerdə yaşarıq: bizim uşaqlarımız var. Mən cənab de Trayı duələ öldürmək fikrində də deyiləm: hədəfi düz vurmaya da bilərəm, başqa bir vasitə ilə ondan qurtarmaq istəsəm, məhkəməyə düşməli olacağam. Onu sizin ağışunuzda öldürmək uşaqları rüsvay etmək deməkdir. Halbuki mən nə uşaqlarınızın, nə onların atasının, nə də özümünkülərin ölümünü istəmirəm. Cavab verin: mən sizin hansı uşağınızın atasıyam?” “Böyüyünün, Ernestin”. O: “Yaxşı, – dedi, – indi siz mənim tələbimə itaət edəcəyinizə and içməlisiniz”. Mən and içdim. “Mən sizdən nə zaman tələb etsəm, bütün mülkünüzün satılması haqqında sənədə qol çəkməlisiniz”.

Qorio ata çağırırdı:

– Qol çəkmə! Olmaya-olmaya qol çəkəsən! Belə, belə, cənab de Resto! Siz öz arvadınıza xoşbəxtlik vermək iqtidarında deyildiniz, o, bu xoşbəxtliyi başqa yerdə axtarmağa məcbur olur, siz isə axmaq acizliyinizə görə ona cəza verirsiniz? Dayan, mən hələ ölməmişəm! Tələş etmə, Nazi, onun qabağına mən sədd çəkəcəyəm. Aha! O, varis həvəsindədir! Çox yaxşı, çox yaxşı. Mən onun oğlunu öz yanıma gətirəcəyəm, o mənim nəvəm deyilmi?! Mənim də bu uşağı görməyə haqqım var! Narahat olma, mən onu kəndə aparacağam, onun

qayğısını mən çəkəcəyəm. Mən bu dəhşətli insanı təslim olmağa vadar edəcəyəm. Mən ona deyəcəyəm ki: "Görək, kim qalib gəlir. Oğlunu qaytarmaq istəyirsənsə, qızımın mülkünü özünə qaytar, qoy istədiyi kimi yaşasın!"

– Ata!

– Bəli, mən sənın atanam. Ah, mən əsil atayam. Qoy bu əclaf zadəgan mənım qızımı incitməsin. Lənətlər olsun! Damarlarımda nə qanın axdığından bixəbərəm. Damarlarımdakı pələng qanıdır, mən sizin ərlerinizi didməyə hazırım. Allah, amandır, mənım əziz balalarım! Sizin həyatınız bu imiş! Bu mənım üçün ölümdür, ölüm! Mən öləndən sonra sizin başınıza nə bəlalar gələcək? Uşaqlar sağ ikən atalar ölməməlidirlər. Pərvərdigara! Sən bu dünyanı nə pis yaratmışan! Hələ deyirlər ki, sənın oğlun var. Sən bizi balalarımız üçün çəkdiyimiz iztirablardan xilas etməli idin! Mənım mələk qızlarım, axı buna nə ad vermək olar? Mənım yanına gəlməyinizə səbəb, ancaq başınıza gələn müsibətlərdir. Mənım gördüyüm ancaq sizin göz yaşlarınızdır. Eybi yoxdur, qoy belə olsun! Bəli, bəli, sizin mənı sevdiyinizi bilirəm. Eybi yoxdur, gəlin, yanına gözyaşı tökməyə, gəlin. Mənım ürəyim genişdir, hər şeyə dözər. Siz onu paralaya bilərsiniz, lakin qəlbimin parçaları yenə dönüb ata qəlbi olacaq. Mən sizin bütün əziyyətlərinizi öz boynuma götürmək istərdim, sizin dərđinizi özüm çəkmək istərdim. Siz balaca olanda nə qədər xoşbəxt idiniz!

Delfina:

– Bizim yalnız o zaman günlərimiz xoş keçirdi, – dedi. – Böyük anbarın içində oynadığımız günlər, un taylarının üstündən başasağı dığırlandığımız gözəl günlər hanı?

– Ata, bu hələ hamısı deyil.

Anastazi bu sözləri Qorionun qulağına pıçıldadı. Qoca dik atıldı. Qrafinya sözüne davam edərək dedi:

– Brilyantlar üçün yüz min vermədilər. Maksim yenə də məhkəmə qorxusu altındadır. Biz hələ on iki min frank da verməliyik. Maksim mənə ağıllanacağını, qumarı buraxacağını vəd etmişdir. Onun məhəbbətindən başqa mənım heç bir şeyim qalmamışdır, mən bu məhəbbəti çox baha qiymətə satın almışam, bu məhəbbət əldən çıxarsa, artıq mənım ölən günümdür. Mən bu məhəbbət yolunda hər şeyimi fəda etdim: namus, şərəf, sərvət, istirahət, uşaqlar, hər şey məhv oldu. Amandır, yalvarıram, heç olmasa onun azadlığını, namuslu adını özünə qaytarın, cəmiyyət xaricində qalmasın, o yenə özünə bir mövqə qazana

bilər. Bu gün o yalnız öz fərdi səadəti üçün məsul deyildir, unutmayın ki, bizim balalarımız var, onlar hər şeydən məhrum ola bilərlər. Onu Sent-Pelaji¹ həbsxanasına salsalar, artıq hər şey məhv olacaq.

– Mənım pulum yoxdur, Nazi. Artıq heç bir şeyim yoxdur, heç bir şeyim! Dünyanın axırındır, qızım. Artıq qiyamət günüdür, vaveyladır, qızım! Qaçm, xilas olun, qızlarım! Bəli! Mənım hələ gümüşüm durur, altı ədəd süfrə qab-qacağı var! Bunlar mənım ilk aldığı şeylər idi! Daha nəyim var?.. Ancaq min iki yüz franklıq ömürlük rentam.

– Bəs siz daimi faiz kağızlarınızı nə etdiniz?

– Mən onu satdım, ehtiyac üçün yalnız balaca bir mədaxil saxladım. Fifina üçün mənzil düzəltməyə on iki min frank lazım oldu.

Madam de Resto heyrətlə bacısından soruşdu.

– Necə, Delfina? Sənın öz evində?

Qorio ata dedi:

– Nə fərqi var! On iki min frank artıq xərclənmişdir.

Qrafinya:

– Başa düşürəm, – dedi. – Cənab Rastinyak üçün düzəltmişiniz! Zavallı Delfina, sən nə edirsən? Mənım başıma gələn müsibətləri görmürsənmi?

– Əzizim, cənab Rastinyak öz məşuqələrini qarət edən gənclərdən deyil.

– Sağ ol, Delfina, mənım bu ağır vəziyyətimdə səndən bundan artıq şey gözləmərdim. Lakin sən mənı heç vaxt sevməmişən.

Qorio ata ucadan dedi:

– Yox, Nazi, yox, o səni çox sevir. O bunu mənə bu saat söylədi. Biz sənın söhbətini edirdik, hələ o deyirdi ki, sən, həqiqətən, gözəlsən, o isə ancaq xoşagəlimlidir.

Qrafinya:

– Sənın gözəlliyin ruhsuz gözəllikdir, – dedi.

Delfina qızardı:

– Qoy sən deyən olsun. Bəs sənın mənə münasibətin necə olmuşdur? Sən məndən üz döndərdin, mənım getmək istədiyim bütün evlərin qapılarını mənım üçün bağlatdırdın, mənə ziyan vurmaq üçün heç bir firsəti əldən vermədin! Məgər mən bura sənın kimi atamın var-yoxumu çəkib aparmağa gəlirdim? Məgər onu bu vəziyyətə salan mən oldum? Bu sənın əməlidir, bacı. Mən imkan düşdükcə atamla

¹ Parisdə borclular həbsxanası.

görüşərdim, onu öz evimdən qovmazdım. Ehtiyacım olanda gəlib əllərini yalamazdım. Hətta bu on iki min frankın mənim üçün sərf edildiyindən xəbərim yoxdur. Sən özün yaxşı bilirsən ki, pul məsələsində mənim qanun-qaydam var. Əgər atam mənə hədiyyə vermək istəyibse, bil ki, mən heç vaxt ondan bunu xahiş etməmişəm.

– Sən məndən xoşbəxt oldun: cənab de Marse zəngindir və bu bərədə sənə bir az məlumatın var. Sən həmişə qızıl kimi mənfur olmusan. Əlvida, mənim artıq nə bacım var, nə də...

Qorio ata çıxıraq:

– Sus, Nazi! – dedi.

Delfina cavab verdi:

– Heç kəsin inanmadığı şeyləri yalnız sənə kimi bacılar təkrar edə bilər. Sən eybəcər insansan!

– Balalarım, əziz balalarım, bəsdir, amandır, bəsdir, yoxsa bu saat sizin qabağınızda özümü öldürərəm.

Delfina deyirdi:

– Yaxşı. Nazi, sən bədbəxtsən, mən səni bağışlayıram. Lakin mən yenə də səndən yaxşıyam. Mən sənə kömək üçün hər şeyə hazır idim. Hətta ərimin yataq otağına belə getmək fikrində idim, halbuki mən bunu nə öz xatirim üçün, nə də... etməzdim... Amma sən belə bir dəqiqədə mənə elə sözlər dedin ki... Son on il ərzində mənə elədiyin pisliklərdən sənənin bu hərəkətin geri qalmaz.

Qoca yalvarırdı:

– Balalarım, qucaqlaşın, barışın, balalarım! Siz ikiniz də mənim mələk qızlarımsınız.

Qrafinyanın əlindən tutan Qorionu qrafinya kənar edərək:

– Yox, – dedi, – mənə toxunmayın! O mənim ərimdən də rəhmsizdir. Güman etmək olar ki, bu qadın xeyirxahlıq timsalıdır!

– Qoy mənim haqqımda desinlər ki, mən cənab de Marseyə borclu qalırım, nəinki cənab de Trayın mənə yüz min franka oturduğunu etiraf edim.

Madam de Nusingenin bu cavabı qrafinyanı daha da hiddətləndirdi. Bacısına tərəf hücum edərək:

– Delfina! – deyə çıxırdı.

Baronessa soyuq səsle:

– Mən sənə iftiranın əvəzində həqiqəti söyləyirəm, – dedi.

– Delfina, sən...

Qorio ata qrafinyaya tərəf atıldı, əli ilə onun ağzını yumaraq, sözünü deməyə qoymadı.

Anastazi soruşdu:

– Ata, siz bu gün əlinizi nəyə vurmusunuz?

Zavallı ata üzr istəyərək:

– Doğru deyirsən, təqsirkaram, – dedi və əllərini şalvarına sürtdü.

– Axı mən köçürəm, mən bilmirdim siz gələcəksiniz.

Qoca qızının qəzəbini özünə tərəf yönəltdiyindən məmnun görünürdü. Oturaraq:

– Ah, – dedi, – siz mənim ürəyimi parçaladınız. Mən artıq ölmürəm, balalarım. Başım od tutub yanır. Mehriban olun, bir-birinizlə yaxşı rəftar edin, bir-birinizi sevin! Siz mənə öldürəcəksiniz. Nazi, Delfina, siz ikiniz də həm haqlısınız, həm də haqsızsınız. – Qorio ata yaşamış gözlərini baronessaya doğru qaldıraraq: – Mənə bax, Dedel, – dedi, – ona on iki min frank lazımdır, gəl bu pulu axtarıb tapa. Bir-birinizə gəc baxmayın.

Qorio Delfinanın qarşısında diz çökdü. Qulağına pıçıldadı:

– Mənim xatirim üçün ondan üzr istə. – Axı o daha çox bədbəxtidir. Yalvarıram.

Delfina iztirabın şiddətindən atasının üzündə sezdiyi vəhşi və divanə ifadədən təlaşa düşərək:

– Mənim yazıq Nazi bacım, – dedi, – mən sənə qarşı haqsızlıq etdim, öp məni...

Qorio ata çıxırdı:

– Ah, siz mənim yarama məlhəm qoyursunuz. Ancaq bu on iki min frankı mən haradan tapım? Belkə, bir başqasının əvəzinə əsgərliyə getsəm...

Bacılar atalarını qucaqlayıb, bir səsle çıxırdılar:

– Ata, sən nə danışırısan, ata? Heç belə şey olar?

Delfina:

– Sizin mükafatınızı Allah versin, ata, elə bu niyyət üçün biz sizə ömür boyu dua etməliyik. Elə deyilmi, Nazi?

Qrafinya dedi:

– Bundan başqa, ata, bu, deryada bir damla misləndə olardı.

Qoca ümitsizliklə:

– Demək, mən öz qanıma bahasına da kömək etmək iqtidarında deyiləm? – dedi. – Səni xilas edən adama mən qul olardım, Nazi! Mən onun yolunda adam belə öldürərdim... Votren kimi katorqaya

gedərdim. Mən... – O, birdən, ildırım vurmuş kimi duruxdu. Saçlarını yolaraq: – Daha heç bir şeyim qalmadı! – dedi. – Ah, haradan oğurlamaq mümkün olduğunu bilsəydim... Heyif ki, belə bir yer tapmaq mümkün deyil... Bankı yarmaq üçün adam lazım, vaxt lazım... Görünür, mənim ölüm məqamım yetişib: daha başqa çarəm qalmadı. Mən artıq heç bir şeyə yaramıram, mən artıq ata belə deyiləm. Yox! Qızım ehtiyac içində, o məndən xahiş edir, amma mən... Mənim heç bir şeyim yoxdur. Ah, qoca, əclaf, avara qoca, sənin iki qızın var, amma sən özün üçün ömürlük renta düzəltmişən! Demək, sən onları sevmirsən? Öl, it kimi gəbər! Mən itdən də betərəm, it daha yaxşı rəftar edərdi! Ah, başım çatlayır! Od içində yanır!

Qadınlar, qoca öz başını divara çırpmasın deyə, onun qollarından tutub qucaqladılar:

– Ata, bəsdir. Özünü ələ alın!

Qorio hıçqıra-hıçqıra ağlayırdı. Bütün bu hadisədən dəhşətə gələn Ejen, Votrenə verdiyi vekseli götürdü. Vekselin möhürü böyük məbləğ üçün də yarayırdı. Ejen rəqəmi dəyişdi, Qorionun adına on iki min franklıq bir veksel düzəltdi və içəri daxil oldu.

Vekseli qrafinyaya uzadaraq:

– Madam, – dedi, – istədiyiniz məbləği ala bilərsiniz. Mən yatmışdım, sizin söhbətinizdən oyandım, bunun sayəsində cənab Qorioya nə qədər pul borclu olduğumu aydınlaşdırdım. Bu vekseli alıb qeyd etdirə bilərsiniz, mən öz vaxtında ödəyəm.

Qrafinya, elində veksel, hərəkətsiz dayanmışdı. Hiddətindən, həyəcanından, hirsindən bədənini titrəyə-titrəyə, üzünü sapsarı saralmış halda:

– Delfina, – dedi, – Allah şahiddir ki, mən sənə çox şeyləri bağışlamışam, ancaq bunu səndən gözləməzdim!.. Cənab də Rastinyak qonşu otaqda imiş, sən bunu bilirdin! Sən nə qədər alçaq qadınsan ki, məndən belə dəhşətli bir intiqam alırsan, mənim sirlərimi, mənim həyatımı, uşaqlarımın taleyini, abrumu, namusumu buna satmağa məcbur etdin! Yadında saxla, artıq sən mənim üçün heç şeydən, mən sənə nifrət edəyəm, mən də səndən intiqam alacağam... mən...

Anastazi hiddətindən danışa bilmirdi, boğazı qurumuşdu.

Qorio ata dedi:

– Qızım, bu da mənim öz oğlumdur, sənin qardaşındır, sənin xilaskarıdır! Nazi, qızım, qucaqla onu! Görmürsənmi, mən onu ata kimi qucaqlayıram. – Qoca çilgincasına Ejeni bağına basıb sıxırdı. – Ah, mənim balam! Mən sənə üçün atadan da artıq olacağam. Mən

sənə ailəni əvəz edəcəyəm. Bütün dünyanı sənənin ayaqların altına atmaq üçün mən Allah olmaq istərdim. Nazi, nə üçün onu öpmürsən, Nazi? Bu, insan deyil mələkdir, göylər mələyidir.

Delfina:

– Ata, – dedi, – onu sakit burax. Bu saat onun ağı başında deyildir.

Qrafinya dedi:

– Mənim aqlım başımda deyil! Mən aqlımı itirmişəm? Bəs sən kimsən, sən nəsen?

Qorio ata:

– Balalarım, susmasanız, mən öləcəyəm, – dedi və güllə dəymiş kimi çarpayının üstünə yıxıldı. Qoca ancaq bunu pıçıldaşa bildi:

– Onlar məni öldürdülər!

Qrafinya Ejenin üzünə baxdı. O, gördüyü bu səhnədən mütəəssir olaraq, mat-məətəl, yerində dayanmışdı.

Delfina cəld atasının jiletini açdı. Qrafinya atasına belə əhəmiyyət vermədən, üzünün ifadəsi, baxışı, səsini ahəngi ilə bir şey soruşmuş kimi yalnız:

– Cənab Rastinyak... – deyə bildi.

Rastinyak sualı gözləmədən:

– Qrafinya, – dedi, – mən borcumu vaxtında verəcəyəm və susacağam.

Delfina çarpayının üstə bihuş düşmüş qocanı göstərərək, məzəmmətlə bacısına:

– Nazi, – dedi, – sən atamızı öldürdün.

Ancaq qrafinya buna əhəmiyyət vermədi, cəld otaqdan çıxdı.

Qoca gözlərini açaraq:

– Mən onu əfv edirəm, – dedi. – vəziyyəti çox ağırdır, hər kəs başını itirə bilər. Naziyə təsəlli ver, onunla mehriban ol, bunu can verən atana vəd et.

Qoca Delfinanın əlini sıxaraq yalvarırdı.

Delfina qorxmış halda:

– Ata, sizə nə olmuşdur?

– Heç bir şey, qızım, keçər. Başımı nə isə sıxır, baş ağrısıdır. Görəsən, zavallı Nazinin gələcəyi necə olacaq?

Bu halda qrafinya geri qayıtdı və atasının ayaqları altına düşdü.

– Məni bağışla, ata, – dedi.

Atası:

– Sən bu sözlərlə ürəyimi daha da parçalayırsan, – deyə bildi.

Qrafinyanın gözləri yaşarmışdı. Üzünü Rastinyaka tutub:

– Cənab Rastinyak, – dedi, – dərdimin şiddətindən mən sizə qarşı haqsızlıq etdim. – Əlini Ejənə doğru uzatdı. – Mənim qardaşım olarsınız mı?

Delfina da bacısını qucaqlayaraq:

– Nazi, mənim mehriban bacım, hər şeyi yaddan çıxaraq, – dedi.

– Yox, mən heç nəyi yaddan çıxarmayacağam.

Qorio ata:

– Mənim mələk qızlarım, – dedi, – gözlərimə pərdə çökmüşdü, indi yenə gözlərim açıldı, səsiniz məni yenidən dünyaya getirdi. Bir də öpüşün, qızlarım. Nazi, əziz balam, bu veksəl səni xilas edə bilirmi?

– Ümidvaram. Ata, bəlkə, siz də buna imza atasınız?

– Mənim axmaqlığımı görürsünüzmü? Mən bunu necə untdum? Nazi, hirsələnmə, mənim halım yaxşı deyildi. Əziyyətdən yaxanı qurtarandan sonra adam göndərib mənə xəbər verərsən. Yox, mən özüm gələrem. Yox, mən gələ bilməyəcəyəm, mən sənin ərini görə bilmərəm. Əlimdən xata çıxar, onu öldürərəm. Sənin mülkünün satış məsələsinə gəlincə, bu işlə özüm məşğul olaram. Get, bala, tez get, Maksimə ağıl ver.

Ejen heyret içində idi. Madam de Nusingen dedi:

– Biçarə Anastazi həmişə əsəbi olmuşdur, ancaq ürəyi çox yumşaqdır.

Ejen Delfinanın qulağına pıçıldadı:

– O, etimad imzasını almaq üçün geri qayıtmışdı.

– Siz eləmi güman edirsiniz?

Ejen:

– Belə güman etmək istəməzdim, ancaq belədir. Hər halda onunla ehtiyatlı olmaq gerek, – deyə cavab verdi və gözlərini göylərə doğru qaldırıb, ucadan deməyə cəsaret edə bilmədiyini fikirləri Allaha tapşırdı.

– Doğrudur, onda həmişə bir az aktyorluq hiss olunurdu, zavallı atam isə onun hər saxtakarlığına aldanır.

Ejen qocadan soruşdu:

– Sevimli cənab Qorio, özünü necə hiss edirsiniz?

Qorio cavab verdi:

– Mən yatmaq istəyirəm.

Rastinyak Qoriora kömək edərək, yatağına uzandırdı. Qoca, qızının əlindən tutmuş halda yuxuya getdikdən sonra Delfina əlini azad etdi və Ejənə dedi:

– Axşam italyan operasında görüşərik. Sən onun vəziyyətini mənə söylərsən. Sabah isə cənab, yeni mənzilə köçürsünüzmü? Otağınıza bir baxaq... Delfina içəri girər-girməz: – Nə dəhşətli otaqdır! – dedi. – Sizin otağınız atamın otağından da pisdir. Ejen, sən özünü çox yaxşı apardın. Əgər mümkün olsaydı, mən səni daha çox sevərdim. Lakin əziz uşağıcaz, sən sərvət qazanmaq niyyətindəsənsə, on iki min frankı belə asanlıqla bayıra atmaq yaramaz. Qraf de Tray qumarbazdır. Bacım bunu nəzərə almaq istəmir. De Tray bu on iki min frankı yığın-yığın qızıl uduzduğu və udduğu qumarxanada tapa bilərdi.

Qorio inildəyirdi. Ejen Delfina ilə geri qayıtdı. O, yatmış görünse də, bu iki aşiq içəri daxil olanda bu sözləri eşitdilər:

– Onlar bədbəxtdirler!

Kim bilir, yatmışdı ya oyaqdı, lakin bu sözlər Delfinanı dərinəndən mütəəssir etdi, atasının uzandığı miskin çarpayıya yaxınlaşıb, alından öpdü. Qorio ata gözlərini açdı:

– Delfina, sənənmə?

Qızı soruşdu:

– Özünü necə hiss edirsiniz?

– Yaxşıyam, narahat olma, bir az sonra çıxacağam. Siz də gedin, balalarım, xoşbəxt olun.

Ejen Delfinanı evinə qədər ötürdü, lakin Qorio atanın vəziyyəti üçün narahat olduğuna görə nahar etməyə qalmayıb, yenə “Voke evinə” qayıtdı. Artıq Qorio yatağından durmuşdu, süfrə başında əyləşmək niyyətində idi. Byanşon münasib bir yerdə oturub vermişel fabrikantının hərəkətlərinə baxmaq istəyirdi. Qorio bir parça çörək götürüb, nə unundan bişirildiyini yoxlamaq məqsədi ilə iylediyi zaman, tibb institutu tələbəsi qocanın bu hərəkətində nə etdiyini qətiyyən başa düşməyən bir insanın hərəkətini sezərək qaşlarını çatdı.

Ejen Byanşona dedi:

– Bir az mənə yaxın əyləş, Koşen pansioneri!

Byanşon məmnuniyyətlə yerini dəyişdi, qocanın yaxınlığında oturdu. Rastinyak soruşdu:

– Ona nə olmuşdur?

– Yanılmıramsa, onun işi bitib! Onda qərribə hallar görürəm, iflicə oxşayır. Üzünün aşağı hissəsi çox sakit görünür, üst hissəsi isə özündən asılı olmayaraq, yuxarıya çəkilir, görürsənmi? Bir də onun gözlərinə diqqət elə: beyinə qan sızanda gözlər bu hala düşür. Elə bil gözlərinə nazik pərdə çəkilib. Səhər onun səhhəti aydınlaşar.

– Belə xəstəliklərin dərmanı varmı?

– Heç bir dərman yoxdur. Əgər ayaqlarının keyliyi keçsə, bəlkə də, ölümünü bir az təxirə salmaq olar. Lakin sabah axşama qədər indiki əlamətlər yox olmasa, biçərə qocanın öləcəyinə şübhə yoxdur. Onun xəstələnməsinə səbəb nədir bilmirsən? Mənəviyyatına dərin təsir edən sarsıntı keçirmişdir.

Rastinyak hər iki qadının ata qəlbinə aramsız zərbələr vurduğunu xatırlayaraq:

– Elədir, – dedi.

“Delfina hər halda atasını sevir” – deyə düşündü.

Axşam italyan operasında madam de Nusingeni çox da təşvişə salmamaq üçün, Ejen ehtiyatla Qorio atadan danışmağa başladı. Lakin Rastinyak sözə başlar–başlamaz Delfina dedi ki:

– Narahat olmayın, mənim atam möhkəm adamdır. Lakin bu səhər biz onu bir qədər incitdik. Məsələ bizim sərvətimizdədir. Belə müsbət nəticələrini təsəvvürünüze gətirə bilərsinizmi? Sizin məhəbbətiniz məni hər şeyə laqeyd nəzərlə baxmağa vadar etməsəydi, mən yaşaya bilməzdim. Əvvəllər bu cür şeylər məndə dəhşət və əzab oyadırdı. Bu saat mənim üçün məhəbbəti itirməkdən başqa bir qorxu, başqa bir müsibət ola bilməz. Həyatın sevinclərini mənə duyuran ancaq məhəbbət olmuşdur. Bu hiss xaricindəki şeylər məni maraqlandırmır, heç bir şey mənə həzz vermir. Mənim üçün siz hər şeysiniz. Əgər sərvət mənə həzz verirsə, buna səbəb ancaq bu sərvət sayəsində sizə daha xoş görünməyimdər. Söyləməyə həya edirəm, ancaq etiraf etməliyəm ki, mən ata üçün qız olmaqdan artıq, sizə məşuqəyəm... Buna səbəb nədir? Özüm də bilmirəm. Bütün varlığım, bütün həyatım sizə bağlıdır. Bu qəlbi mənə atam verdi, lakin siz onu döyüdürdünüz! Qoy bütün kübarlar aləmi məni məzəmmət etsin! Lakin siz məndən narazı olmağa əsasınız olmadığı kimi dəruni bir hisslə işlətdiyim günahlarımı bağışlayırsınızsa, mənim bu aləmlə nə işim var! Siz mənim atama qarşı rəhmsiz olduğumu söyləyə bilərsinizmi? Yox, yox, bizim atamız kimi bir atanı sevməmək mümkün deyildir. Lakin mən bizim kədərli izdivaclarımızın zəruri nəticələrini, nəhayət, onun da görməsinə mane ola bilərdimmiz? Nə üçün o, vaxtilə bizim bu izdivaclarımıza mane olmadı? Məgər bizim taleyimizi düşünmək onun vəzifəsi deyildimi? Mən yaxşı bilərəm, bu gün o, Nazidən, yaxud məndən az iztirab çəkmir. Lakin bizim çarəmiz nədir? Biz nə etməliyik? Ona təsəlli verməkmi? Bizim təsəllimiz ona qətiyyə-

yən kar etməz. Bizim itaətkarlığımız məzəmmət və şikayətlərimizdən onu daha çox məyus edərdi. İnsan həyatında elə vəziyyətlər vardır ki, başdan–başına aqla, iztirabla doludur.

Ejen bu səmimi hissini sadə izharını məmnuniyyətlə dinləyərək, sükut edirdi. Paris xanımları əksəriyyətlə, saxtakar, şöhrət düşkünü, xudbin, işvekar, soyuq olar, lakin onlar əsil məhəbbətlə sevdikləri zaman bütün varlıqlarını bu ehtiras yolunda qoyarlar, məhəbbətdə heç bir qadın onlar qədər fədakarlıq göstərməz. Səven Paris xanımları öz xırda hissələrinə üstün gələrək, ruhən yüksəlirlər. Bundan başqa, Ejen Delfinanın qadınlara xas olan sağlam, dərin zəkasına heyret edirdi. Delfina sakit şəkildə sadə və təbii hisslərdən bəhs edir, sanki böyük bir ehtiras hissi ilə özünü bunlardan təcrid edərək, hər şeyə kənardan göz qoyurdu.

Madam de Nusingen Ejenin sükutundan incidi.

– Siz nə fikirləşirsiniz? – deyə soruşdu.

– Mən hələ sizin dediklərinizə qulaq asıram. İndiyə qələr elə zənn edirdim ki, mən sizi sizin məni sevdinizdən daha çox sevirem.

Delfina gülümsədi, lakin söhbəti şəraitin tələb etdiyi dairədən kənara çıxarmaq üçün sevincini gizlətdi. O, əvvəllər səmimi gənclik məhəbbətinin çürpüntülərini və etirafını heç zaman eşitməmişdi. Bir az da belə davam edərsə, o artıq özünü idarə edə bilməyəcəkdi. Söhbətin mövzusunı dəyişərək:

– Ejen, – dedi, – kübar məclislərində nələr olduğunu bilmirsiniz? Sabah bütün Paris Vikontessa de Boseanın balında olacaq. Markiz d’Axuda ilə Roşfild hələ məsələni yaymamağa qərar vermişlər. Lakin sabah kral nikahı təsdiq edəcək, sizin zavallı əminiz qızı isə hələ hər bir şeydən xəbərsizdir. Vikontessa balı ləğv edə bilməyəcəkdir. Halbuki markiz balda iştirak etməyəcək. Bütün Paris yalnız bu hadisədən danışır.

– Bəli, kübarlar dünyası bu alçaq xəyanətə sevinir, onda iştirak edir. Madam de Boseanı bu hadisə öldürə biləcəyini başa düşürsünüz mü?

Delfina gülümseyərək:

– Yox, – deyə cavab verdi. – Siz bu cins qadınları tanımırsınız. Bəli, sabah bütün Paris Vikontessanın balında hazır olacaq, mən də orada iştirak edəcəyəm. Bu səadətə siz mənə verdiniz.

Rastinyak:

– Bəlkə, bu da Parisin adı və mənasız dedi–qodularından biridir? – dedi.

– Sabah həqiqət məlum olar.

Ejen “Vokenin evinə” qayıtmadı. O, yeni mənzilindən ayrılmaq istəmirdi. Bir gün əvvəl o, Delfinadan gecə saat birdə ayrılmağa məcbur olmuşdu, bu dəfə isə Delfina ancaq saat ikidə getdi. Ertəsi gün Ejen yatağından gec durub, günortaya kimi Delfinanı gözlədi. Delfina səhər naharına gəldi. İki gənc xoşbəxtliyin bu gözəl nəşələrində o qədər aludə olmuşdu ki, Rastinyak Qorio atanı belə unutmuş kimi görünürdü. O, otağındakı zərif şeylərə öyrəşməkdən dərin həzz alırdı. Burada hər şey Delfinanın burada olması ilə zینətlənirdi. Bununla belə, iki məşuq saat dördə yaxın, nəhayət, Qorio atanın da bərəsində fikirləşərək, onun yeni mənzilə köçmək ümidindən nə qədər xəttiyyət olduğunu xatırladılar. Ejen qocanın doğrudan xəstələndiyini nəzərə alaraq, tezliklə buraya göçürülməsini məsləhət gördü. Delfinadan ayrıldıqdan sonra tez “Vokenin evinə” qaçdı. Nə Byanşonu, nə Qorio atanı süfrə başında görmədi.

Rəssam dedi ki:

– Bəli, sizin Qorio atanın işi fırıqdır, Byanşon bu saat onun yanındadır. Qoca qızlarından biri qrafinya de Restorama ilə görüşdükdən sonra evdən çıxmaq istəmiş, birdən özünü pis hiss etmişdir. Çox çəkməz ki, məclisimiz özünün yaraşıqlarından birini itirər.

Rastinyak tez yuxarı qalxdı. Silviya onun dalınca bağıraraq:

– Ey! Cənab Ejen! – dedi. – Cənab Ejen, sahibə xanım sizi yanına çağırır!

Madam Voke Ejənə ərz etdi ki:

– Cənab Ejen, siz və cənab Qorio fevralın on beşində buradan çıxmalı idiniz. Halbuki bu gün ayın on səkkizidir, vaxtından üç gün keçmişdir. Ona görə siz də, cənab Qorio da mənə bütün ayın kirayəsini verməlisiniz. Ancaq siz Qorio atanın zaminliyini öhdənizə götürsəniz, mənim üçün sizin bir sözünüz kifayətdir.

– Necə? Siz ona inanmırsınız?

– İnanmaq? Ona! Axı bu qoca ayrılmaya öləcək, onda qızları mənə bir liar belə verməyəcəklər, onun şeylərinin qiyməti isə on frankdan artıq eləməz. Nədənə o, bu səhər son süfrə qab-qasığını da haraya isə apardı. Lap cavan oğlan kimi bezənmişdi. Allah mənə bağışlasın, ancaq mənə elə gəlir ki, o, üzünü boyamışdı da, lap cavan görünürdü.

Ejen dərindən diksindi və fəlakət baş verəcəyini duyaraq:

– Hər şeyin məsuliyyəti mənim öhdəmə! – dedi.

Ejen Qorio atanın otağına qalxdı. Qoca yataqda taqətsiz uzanmışdı. Byanşon onun yanında idi.

Qoca mehribanca gülümsədi və şüşə kimi donuq gözlərini Ejənə doğru çevirərək:

– Onun kefi necədir? – deyə soruşdu.

– Yaxşıdır! Siz necəsiniz?

– Elə-belə.

Byanşon Ejənə bir tərəfə çəkərək:

– Onu yorma, – dedi.

Ejen soruşdu:

– Halı necədir?

– Onun sağalması möcüzə olar. Beynə qan sızıb. Bədəninə xardal yaxması qoymuşuq. Xoşbəxtlikdən, hiss edir, xardal təsirini göstərir.

– Onu başqa yere köçürmək olarmı?

– Qətiyyətlə burada saxlamağa məcburuq. Heç bir hərəkət, heç bir həyəcan yaramaz.

Ejen dedi:

– Sevimli Byanşon, biz ikimiz ona qulluq edəcəyik.

– Mən xəstəxanamızın baş həkimini çağırmışam.

– Nə deyir?

– O, sabah axşam öz rəyini söyləyəcək. Gündüz xəstələrin qəbulundan sonra gələcəyini vəd etmişdir. Təəssüf ki, qoca bu gün səhər nə isə bir mənasız oyun çıxarmışdır, ancaq neylədiyini danışmaq istəmir, lap keçi kimi tərsdir. Mən onu danışdırmaq istəyəndə, cavab verməmək üçün özünü yalandan yuxuya verir, eşitməməzliyə vurur, gözləri açıq qalanda isə ufuldamağa başlayır. Bu səhər evdən çıxıb, pay-piyada Parisin küçələrini dolaşmışdır. Son qiymətli şeylərini götürüb hara isə aparmış, sarsaq bir alış-veriş etmişdir, son qüvvəsini də buna sərf etmişdir. Qızlarından biri yanına gəlmişdi.

Ejen soruşdu:

– Qrafinyamı? Ucaboylu, yaraşıqlı, qarışın xanımdır, canlı, gözəl gözləri, çox qəşəng ayaqları var?

– Bəli, odur ki var.

Rastinyak dedi:

– Bizi bir dəqiqəliyə yalnız burax, mən onu danışdıraram, məndən heç bir şey gizlətməz.

– Mən də gedim nahar edim. Ancaq çalış onu həyəcanlandırmayasan. Hələ bir az ümid var.

– Əmin ola bilərsən.

Qorio ata Ejenlə yalnız qaldıqdan sonra:

– Sabah onlar əylənəcəklər, – dedi, – böyük bir bala gedirlər.

– Ata, siz özünüzü nə üçün belə vəziyyətə gətirdiniz ki, axşam yatağa düşməyə məcbur oldunuz, bu səhər siz nə ilə məşğuldunuz?

– Heç bir şeylə.

– Anastazi gəlmişdimi? – deyə Rastinyak soruşdu.

Qorio cavab verdi:

– Bəli.

– Elə isə məndən heç bir şey gizlətməyin. O sizdən yenə nə istəyirdi?

Qoca cavab vermək üçün qüvvəsini toplayaraq inildədi.

– Ah! Oğlum, onun nə qədər bədbəxt olduğunu bilsəydin! Bu brilyant əhvalatından sonra Nazinin bir su pulu belə qalmamışdır. Halbuki bala getmək üçün o özünə paltar sifariş etmişdir. Bu, qızıl tikməli paltardır, özü də, ehtimal ki, ona çox yararlıdır. Əclaf dərzisi isə borc tikmək istəmədiyindən, Nazinin qulluqçusu paltarın hesabına min frank verməyə məcbur olmuşdur. Zavallı Nazi! Bu dərəcəyə çatmaq! Ürəyim lap çatlayırdı. Lakin qulluqçu Restonun artıq Naziyə inanmadığını görüb, pulunun qorxusuna düşmüş və dərzisi ilə min frankını geri almayınca qədər paltarını verməməyi şərtləşmişdir. Sabah baldır, paltar da hazır, amma Nazi müsibət içində! O mənim çəngəl-bıçaqlarımı borc götürüb lombarda qoymaq istəyirdi. Əri tələb edir ki, Nazi bala getsin və Nazinin guya satdığı brilyantları bütün Parisə göstərsin. O, bu dəhşətli insana heç deyə bilərdimi ki: “Mənim min frank borcum var, ödəyin?” Əlbəttə, deyə bilməzdi. Mən bunu başa düşdüm. Delfina bala zəngin paltarda gedəcək. Anastazi isə bu barədə kiçik bəcasından geri qala bilməz. Zavallı qızım, o, acı gözyaşı töküdü. Dünən on iki min frankım olmadığına görə nə qədər utandığımı bilsəydiniz... Mən bu böyük günahımı yumaq üçün bu gərəksiz həyatımın qalan günlərini ona qurban verərdim. İndi işin nə yerdə olduğunu görürsünüz: mən hər şeyə tab gətirə bilərdim, ancaq son dəfəki pul-suzluğum mənim bütün varlığımı alt-üst elədi. Yo-ox. Mən çox da fikirləşmədim, elə birməfəsə, qızıqıb, kəmərləri və qab-qasıqı altı yüz franka satdım, sonra isə öz ömürlük rentamı Qobsek dayıya neqdi dörd yüz franka girov qoydum. Nə eybi var, quru çörək yeyərəm!

Cavanlığında quru çörəklə az dolanmamışam, indi də birtəhər keçirərəm. Bunun əvəzində mənim Nazim öz gecəsini şad-xürrəm keçirir. Onun paltarını hamınkindən qəşəng olacaqdır. Min franklıq kağız yastığının altındadır. Yazıq Nazini şad edəcək bir şeyin başımın altında olduğunu duyduqca, ürəyim isinir, fərəhlənirəm. İndi o, bu yaramaz Viktorinanı qova bilər. Heç belə şey görünübür ki, qaravaş öz xanımına inanmasın? Sabah mən yaxşı olacağam. Saat onda Nazi yanıma gələcək. Mən qətiyyətlə istəmirəm ki, onlar mənim xəstə olduğumu bilsinlər, Allah eləməsin, bala getməyib mənə qulluq etməyə başlarlar. Sabah Nazi öz uşağını öpən kimi mənə öpəcək, onun nəvəzişi məni sağaldacaq. Nə təfavütü var: bu min frank dərmanlara gedəcəkdimi? Mənim dərmanım Nazidir, bu pulu ona verərəm, başına gələn müsibəti unudar. Bu vasitə ilə ona ömürlük qazanc düzəltdiyimə görə öz günahımı yuya bilərəm. Qızım uçurumun dibindədir, mən isə onu oradan çıxarmaq iqtidarında deyiləm. Ah, mən yenə ticarət işlərinə başlayacağam. Taxıl üçün Odessaya gedəcəyəm. Orada buğda bizim yerlərə nisbətən üç dəfə ucuzdur. Doğrudur, taxıl gətirmək qadağan edilib, ancaq qanun tərtib edənlər taxıl məhsulunu qadağan etməyi unudublar. Odur ha! Mən bunu bu səhər başa düşmüşəm. Nişastadan çox pul qazanmaq olar.

Ejen qocaya baxaraq:

“Bu, dəli olmuşdur” – deyə düşündü.

– Yaxşı, – dedi, – sakit olun, danışmaq sizə ziyandır.

Byanşon qayıdandan sonra Ejen xörək yemək üçün aşağı düşdü. Onlar növbə ilə gecəni xəstənin yanında keçirdilər. Biri tibb kitabları oxuyur, o biri isə anasına və bacılarına məktub yazırdı. O biri günün səheri, Byanşonun mülahizəsinə görə, xəstənin vəziyyəti yaxşılaşmışdı. Ona daim qulluq etmək lazım gəlirdi ki, bunu da ancaq bu iki tələbə edə bilərdi. O dövrdəki ədəbi dilin bəkarətini pozmamalı üçün bunu təsvir etməkdən vaz keçməyə məcburuq. Qocanın taqətdən düşmüş bədəninə zəli qoyulur, bundan sonra təpitmə, ayaq vannası və cürbəcür müalicə vasitələrindən istifadə olunurdu. Bu isə yalnız iki gencin fədakarlığı və qüvvəsi sayəsində mümkün idi. Qrafinya de Resto özü gəlməyib, pul dalınca adam göndərmişdi.

Qoca:

– Mən onun özünün gələcəyini zənn edirdim. – Sonra isə bu hadisədən məmnun kimi əlavə etdi: – Eybi yoxdur, gəlib perişan ola bilərdi.

Axşam saat yeddide Delfina Tereza ilə bir məktub göndərdi:

"Dostum, siz nə ilə məşğulsunuz? Siz mənə yenidən sevmisiniz, elə bu tezliklə də etinasızlıq göstərməkmi istəyirsiniz? Bir-birimizlə səmimi söhbətlər edərkən, mən sizin saf ürəkli olduğunuzu anladım, siz, əlbəttə, hissini hər çalarınızı duyduqdan sonra axıra qədər sədaqətli qalan adamlardansınız. Söylədiyiniz kimi, Musanın duasını dinlərkən, dediniz ki, "bəziləri üçün bu eyni avazdır, lakin başqaları üçün intəhasız bir musiqidir". Unutmayın ki, bu axşam biz vikontessa de Boseanın balına getməliyik, sizi gözləyəcəyəm. Bu səhər markiz d'Axudanın nikah sənədinə qol çəkildiyi qəti müəyyən edilmişdir, zavallı vikontessa isə bunu ancaq saat ikidə bilmişdir. Qrev meydanında edam zamanı camaat özünü meydana verdiyi kimi, bu gün də bütün Paris vikontessanın evinə axışacaq. Qadının öz dərdini necə gizlədə biləcəyinə, qəşəng bir əda ilə can verəcəyinə tamaşa etmək üçün getməkdən də böyük bir rəzalət olarmı? Əgər mən onun evinə birinci dəfə getməsəydim, əlbəttə, vaz keçərdim. Ancaq aydın məsələdir, bir daha onun evində qəbul mərasimi olmayacaq, odur ki, mənim bu evi ziyarət etmək üçün göstərdiyim cəhdlər mənasız ola bilər. Mənim vəziyyətim başqalarının vəziyyətinə bənzəməz. Bundan başqa, mən ora yalnız özüm üçün deyil, sizin xatiriniz üçün də gedirəm. Sizi gözləyəcəyəm, əgər iki saatdan sonra mənim yanımda olmasanız, bu xəyanəti necə bağışlayacağımı bilmirəm"*

Rastinyak qələmi əlinə alıb bu cavabı yazdı:

"Mən atanızın sağ qalıb-qalmayacağını öyrənmək üçün həkim gözləyirəm. Atanız can verir. Mən sizə həkimin qərarını gətirəcəyəm, ancaq çox qorxuram ki, bu, ölüm qərarı olsun. İndi özünüz fikirləşin: siz bala gedə bilərsinizmi? Sizi məhəbbətlə öpürəm".

Həkim saat doqquzun yarısında gəldi: onun gəldiyi nəticə mənfii olsa da, o xəstəliyin mütləq ölümə nəticələnə biləcəyini güman eləməirdi. Xəstənin vəziyyəti gah yaxşılaşacaq, gah da xarablaşacaqdı. Qocanın həyatını və aqlını itirməməsi də bundan asılı idi. Həkimin son rəyi belə oldu: "Onun tez ölməsi daha yaxşıdır".

Ejen Qorio atanı Byanşona tapşırıb, madam de Nusingenin yanına getdi. Apardığı xoş xəbər deyildi, hələ qəyyumluq vəzifəsi hissəsindən məhrum olmayan Ejen elə zənn edirdi ki, bu xəbər heç bir sevinçə yol verməyəcəkdir. Qorio yatmış kimi görünürdü, lakin Rastinyak otaqdan çıxanda qoca başını qaldırdı və dedi:

– Ona deyirsiniz ki, narahat olmasın, şənlənsin.

Cavan Ejen Delfinanın yanına gəldiyi zaman qəm-qüسسə içində idi. Delfina isə artıq özünə təravət vermiş və ayaqqabılarını geymişdi, bal paltarını da geyinib yola düşməyə hazırlaşdı. Lakin son dəfə yığışmağın lövhəni çəkib qurtaran bir rəssamın son nəqşlərinə bir növ bənzəyişi var: bu son nəqşlər əsas işdən daha çox vaxt lələb edir.

Delfina təəccüblə soruşdu:

– Siz hələ geyinməmişsiniz?

– Baronessa, sizin atanız...

Delfina Ejenin sözünü kəsərək:

– Yenə atam! – dedi. – Xahiş edirəm, qızlıq vəzifəmi mənə öyrətməyin Mən atamı çoxdan tanıyıram, Ejen, bu barədə bir kəlmə də danışmayaq! Siz geyinməyincəyə qədər mən sizə qulaq asmayacağam. Tereza mənzilinizdə hər şeyi sizin üçün hazırlamışdır. Karetam hazırdır, gedib tez qayıdarsınız. Atam barəsində yolda danışırıq. Bir az tez yola düşmək lazımdır, yoxsa bala saat on birdən tez çata bilmərik.

– Baronessa...

– Yox, yox, bir kəlmə də olmaz, tez gedin...

Delfina bu sözləri söylər-söyləməz, boyunbağısını taxmaq üçün buduara qaçdı.

Tereza isə kübar ata qatilin hərəketlərinə mat qalan Ejeni otaqdan çıxara-çıxara:

– Cənab Ejen, – dedi, – tez olun, baronessanı hirsələndirərsiniz.

Rastinyak kədər-qüسسə içində geyinmək üçün yola düşdü. Onun nəzərində kübarlar cəmiyyəti çirkab dəryasına bənzəyirdi, ayağının ucunu bu çirkaba basar-basmaz, adam boğaza qədər ora qərç olur. Ejen öz-özünə deyirdi: "Bu cəmiyyətin bütün cinayətləri xırdadır. Votren daha əzəmətli görünür".

Artıq Rastinyak cəmiyyətin üç əsas sifətinə bələd idi: İtaət, Mübarizə və Qiyam; Ailə, Kübar cəmiyyət və Votren. Ejen hansının yaxşı olduğunu təyin edə bilmirdi. İtaətkarlıq ürək darıxdıran bir şey, Qiyam qeyri-mümkün, Mübarizənin nəticəsi isə şübhəli idi. O yenə öz ailəsinə yada saldı: bu sakit həyatın saf qayğıları yadına düşdü, ondan heç bir şey əsirgəməyən ata-anası, bacıları ilə keçirdiyi günlər gözləri qarşısında canlandı. Onun üçün əziz olan bu adamlar ailə ocağının təbii qanunlarına tabe olur, kamil, əbədi, mənəvi iztirablardan uzaq səadətlerini ancaq buna bağlayırdılar. Bütün bu xoş niyyətlərinə baxmayaraq, təmiz qəlblərin etiqadını Delfina qarşısında etiraf etməyə, məhəbbət naminə onu düz yola çağırmağa Ejenin cəsəreti çatmırdı.

O özünü yenidən tərbiyə edir və bu tərbiyənin səmərəsi artıq görünürdü: artıq onun məhəbbəti də xudpəsənd idi. O, Delfinanın təbiətini artıq anlayır, atasının cənazəsi üzərindən belə adlayaraq bala gedə biləcəyini hiss edirdi. Lakin onun əxlaq dərsi vermək üçün qüdrəti, savaşamaq üçün cəsarəti, Delfinadan ayrılmaq üçün qəhrəmanlığı çatışmırdı. Öz-özünə deyirdi ki: “Bu dəfə onun dediyi deyil, mənim dediyim keçərsə, o heç vaxt məni bağışlamaz”. Bu fikirlərdən sonra o, həkimlərin rəylərini bir-bir yada salmağa başladı: O, Qorio atanın xəstəliyi zənn etdiyi qədər də təhlükəli deyil deyə düşünmək istəyir, bir sözlə, Delfinaya bəraət qazandırmaq üçün xain bəhanələr axtarırdı. Delfina, əlbəttə, atasının nə vəziyyətdə olduğundan xəbərsizdi. Əgər Delfina bu saat atasının yanına getsəydi, qoca mütləq onu yenə bala göndərirdi. Öz rəsmi hökmlərində amansız olan ictimai qanun bəzən cinayəti bu cinayətin açıq-aydın olduğu yerdə görür, halbuki ailə şəraitində xarakterlərin uyuşmaması, vəziyyət və mənafelərin fərqli olması zamanəsində yaranan saysız-hesabsız yüngülləşdirici şərtlər bu cinayəti yumşalda bilər. Ejen özünü aldatmaq istəyirdi, öz vicdanını məşuqəsi üçün qurban verməyə hazır idi. Son iki gün ərzində onun həyatında hər şey dəyişmişdi. Qadın onun həyatını pozmuş, ailəsini belə onun gözündən salmış, onun bütün varlığına sahib olmuşdu. Rastinyakla Delfinanın ləkəli, yaxud ləkəsiz olmasından asılı olmayaraq, Ejen ona pərəstiş edirdi: o, Delfinaya hissi nəşələr gətirmiş, Delfina da bunun müqabilində ona nəşələr vermişdi. Buna görə də Ejen ona minnətdar idi. Delfina Ejeni aclığını rəf edən və qurumuş boğazının atəşini söndürən bir mələyi Tantal sevə bilən kimi sevmişdi.

Ejen bal kostyumunda qayıtdıqdan sonra madam de Nusingen dedi:

– İndi atamın səhhətindən danışa bilərsiniz.

Ejen cavab verdi:

– Onun vəziyyəti çox pisdir. Siz məni sevdiyinizi təsdiq etmək istəyirsinizsə, atanıza baş çəkək.

– Çox yaxşı, ancaq baldan sonra. Mənim mehriban Ejenim, lütfkar ol, mənə nəsihət oxuma, gedək.

Onlar yola düşdülər. Ejen yolun yarısını sükut içində gedirdi. Delfina soruşdu:

– Sizə nə olmuşdur?

Ejen təəssüflə:

– Mən can verən atanızın xırılısını eşidirəm.

O, coşqun gənclik bəlağəti ilə qrafinya de Restonun şöhrətpərəstlik düşkünlüyündən doğan rəhmsiz hərəkətindən, ata sədaqətinin son fədakarlığı nəticəsində xəstədə əmələ gələn öldürücü dönüşdən, Anastazinin qızıl tikməli libasının nəyin bahasına başa gəldiyindən danışmağa başladı. Delfina ağlayırdı:

Delfinanın beynindən belə bir fikir keçdi: “Mən axmaqlayıram”
Göz yaşları dərhal qurudu.

– Mən atama qulluq edəcəyəm, – dedi, – onun yatağından bir an belə ayrılmayacağam.

Rastinyak fərəhlə məşuqəsinə cavab verdi:

– Elə mən də səni, ancaq belə görmək istərdim.

De Boseanın mülkü qarşısında dayanan beş yüz karetanın fanarları küçəni işıqlandırır. Çilçiraqla bəzənmiş darvazanın hər iki tərəfində atlı jandarmar dayanmışdı. Bütün kübarlar sanki vikontessanın süqutunu görmək üçün axın-axın gəlirdilər. Madam de Nusingenlə Rastinyak gəldikləri zaman aşağı mərtəbədəki bütün otaqlar qonaqlarla dolmuşdu. XIV Lüdivik öz əmi qızırsı hersoginya de Monpasyeni öz məşuqundan məhrum etdiyi və bütün kübar cəmiyyətinin saraya axışdığı zamandan bəri heç bir eşq fəlakəti madam de Boseanın fəlakəti kimi böyük gurultuya səbəb olmamışdı. Bu faciədə hələ öz hakimiyyətini itirməyən Burqundiya hersoqları nəslinin son nümayəndəsi öz iztirablarından daha qüdrətli olduğunu isbat etmişdi. O, ancaq məhəbbətinin qalibiyyətinə kömək etdiklərinə görə xirdavətçiliklərinə dözdüyü kübarlar üzərində son dəqiqəyə qədər hökm sürmüşdü. Parisin ən qeşəng xanımları öz təbəssümləri və bəzəkləri ilə vikontessanın salonlarını canlandırırdı. Yüksək saray əhli, səfirlər, nazirlər, döşləri ordenli, ulduzlu, müxtəlif lentli məşhur adamlar madam de Boseanın ətrafına toplaşmışdılar. Öz kraliçəsinin gözündə səhraya dönmüş bu sarayın qızillanmış çatıları altında orkestr melodiyası gurlayırdı. Birinci salonun qapısında dayanmış madam de Bosean özlərini dost kimi qələmə verən bu qonaqları qəbul edirdi.

Başdan-ayağa ağ geyinmiş, hürükləndə heç bir bəzəyi olmayan bu qadın zahirən tamamilə sakit görünürdü. Onun üzündə nə vüqar, nə ələm, nə də süni şadlıq əlaməti sezilirdi. Heç kəs onun qəlbini oxumaq iqtidarında deyildi. Bir sözlə, o mərmərdən qayrılmış Niobeyaya bənzəyirdi. Ən yaxın dostlarına bəxş etdiyi təbəssümlərində bəzən istehza sezilirdi, lakin yenə də o, hamının qarşısında xoşbəxt günlərində göründüyü kimi görünürdü. Ən həssas adamlar belə onun

iradə qüvvəsinə heyret edirdilər. Bir zamanlar gənc Roma qızları da dodaqlarında təbəssümlə can verən qladiatorları belə alqışlayırdılar. Elə bil yüksək kübar cəmiyyəti bütün parıltısı ilə birlikdə öz hökmdar xanımlarından biri ilə vidalaşmağa gəlmişdi.

Vikontessa, Rastinyaka dedi:

– Mən sizin gəlməyəcəyinizdən qorxurdum.

Rastinyak onun bu sözlərini məzəmmət kimi qəbul edərək, həyəcanlı səsle cavab verdi:

– Vikontessa, mən buraya sonuncu olaraq getmək məqsədi ilə gəlmişəm.

Vikontessa, Rastinyakın əlini sıxaraq:

– Çox gözəl, – dedi – Burada, bəlkə də, siz mənim inandığım yeganə adamsınız. Sizi hər zaman sevə biləcək bir qadını sevin, dostum. Heç vaxt onu atmayın.

Vikontessa Ejenin qolundan tutub, qonaqların kart oynadığı salona apardı və divanda əyləşdirərək:

– Markizin yanına gedin, – dedi. – Mənim lakeyim Jak sizi ora ötürəcək və ona çatdırmaq üçün sizə bir məktub verəcəkdir. Mən xahiş edirəm ki, o mənim məktublarımı geri qaytarsın. Bu məktubları sizə verəcəyinə ümidvaram. Məktubları alan kimi özünüzlə bərabər mənim üst mərtəbədəki otağıma gətirərsiniz. Sizin gəlməyinizi mənə xəbər verərlər.

Vikontessa ən yaxşı rəfiqəsi hersoginya de Lanjeni qarşılamaq məqsədi ilə ayağa durdu. Rastinyak saraydan çıxıb Roşfidlər malikanəsində markiz d'Axudanı axtarmağa getdi. Markiz gecəsini burada keçirməli idi. Rastinyak markizi çağırırdı. Markiz onu öz evinə aparıb, qutunu Rastinyaka verdi və:

– Hamısı buradadır, – dedi.

Onun Rastinyakla danışmaq istədiyi hiss olunurdu. Bəlkə də, o, balı və vikontessanı soruşmaq istəyirdi, bəlkə də, öz gələcək izdivacından ümitsizliyə aparıldığını etiraf etmək istəyirdi... Bu izdivac həqiqətən onun üçün bədbəxt hadisə oldu. Bununla belə, markizin gözlərində qürur şimşəyi parladı, o, məzəmmətə layiq bir cəsarətlə ən namuslu hisslərini gizlədərək, bir söz demədi.

– Əzizim Ejen, mənim bərəmdə ona bir söz söyləməzsiz.

Markiz d'Axuda Rastinyakın əlini kədərlə sıxdı və baş əyərək onunla vidalaşdı. Ejen yenə də Bosean malikanəsinə qayıtdı. Onu vikontessanın otağına ötürdülər. Burada yol tədarükü hiss olunurdu.

Rastinyak buxarının yanında əyləşib, sidr ağacından qayrılmış qutuya nəzər saldı və dərin qüسسəyə daldı. Madam de Bosean öz əzəməti ilə “İliada” ilahələrinə oxşayırdı.

Vikontessa içeri daxil olaraq:

– Dostum, sizsinizmi, – deyə onu qarşıladı və əlini Ejenin çiyinə qoydu.

Ejen kuzinasına baxdı: vikontessa gözlərini göylərə doğru qaldrıb ağlayırdı, Ejenin çiyindəki əli titrəyir, o biri qolu isə sınımış kimi yanına düşmüşdü. Birdən vikontessa qutunu götürüb buxarının içinə atdı, onun yanmağını seyr etməyə başladı.

– Bəli, rəqs edirlər! Hamı öz vaxtında gəlmişdir, lakin ölüm nədənsə gecikir.

Ejen danışmaq istədi, vikontessa dərhal barmağını onun dodaqlarına qoydu:

– Susun, dostum, susun. Mən artıq bir daha nə kübar cəmiyyətini, nə Parisi görməyəcəyəm, heç bir zaman görməyəcəyəm. Səhər saat beşdə Normandiyanın uzaq bir yerində özümü dəfn etmək üçün yola düşürəm. Mən saat üçdən səfərə hazırlaşmaq, kağızlara qol çəkmək, işlərimi nizama salmaqla məşğul olduğum üçün macal tapmadım ki, bir adam göndərüb ondan...

Vikontessa duruxdu:

– Siz onu yeqin... yanında...

O yenə duruxdu, dərindən ağırlığı onu danışmağa qoymurdu. Belə dəqiqələrdə hər şey insanın ürəyinə tikan kimi batır və bəzən sözləri söyləmək mümkün olmur.

– Xülasə, mənim ümidim ancaq sizə idi, bu son xidməti mənə göstərəcəyinizə ümid edirdim. Dostluq əlaməti olaraq sizə bir şey bağışlamaq istərdim. Mən sizi tez-tez yada salacağam, siz hər zaman mənim nəzərimdə namuslu və xeyirxah bir adam kimi görünürdünüz, halbuki kübarlar dünyasında bu cür adamlara təsadüf etmək çətindir. Sizin də məni bəzən xatırlamanızı arzu edərdim. Dayanın, – dedi və otağa bir nəzər saldı. – Əlcəklərimi qoyduğum bu mücrünü görürsünüzmü? Hər dəfə bala, yaxud teatra hazırlaşarkən bu əlcəkləri çıxardığım zaman mən xoşbəxt olduğum üçün gözəl qadın olduğumu hiss edirdim. Mən bu qutuya həmişə gözəl fikirlərlə təmas edərdim: bir çox həyəcanlarım bununla bağlı idi, artıq yaşamayan vikontessa de Boseanın bütün varlığı buna bağlı idi. Bu qutu sizindir. Onun sizin evinizə, d'Artua küçəsinə aparılmasını tapşıraram. Madam de Nusingen bu gün

çox cazibədar, onu səmimiyyətlə sevin. Əgər bizə bir daha görüşmək qismət olmasa, dostum, inanın ki, mən həmişə sizin üçün Allaha dua edəcəyəm, siz həmişə mənimlə mehriban olmuşunuz. Gedək aşağıya, qoy heç kəs mənim ağlaya biləcəyimi düşünməsin. Mənim qarşımda bir əbədiyyət var, mən tək-tənha yaşayacağam, heç kəs mənim nə üçün ağladığımı soruşmayacaq. Mən son dəfə bu otağa baxmaq istəyirəm.

Vikontessa sükut etdi. Sonra bir an üçün əli ilə gözlərini örtərək, göz yaşlarını sildi, üzünü soyuq su ilə sərinlətdi və Ejenin qolundan tutdu.

– Gedək! – dedi.

Rastinyak heç vaxt bu qədər şiddətli həyəcan duymamışdı: bu məğrur gizli aləmin ona toxunması qəlbində başqa bir hiss oyatmışdı. Bala qayıtdıqdan sonra, Ejen qol-qola, madam de Boseanla bütün salonu dolaşdı, bu, cazibədar qadının ona göstərdiyi ehtiramın son incə bir əlaməti idi. Bir az sonra Ejen hər iki bacını, baronessa de Nusingeni və qrafinya de Restonu gördü. Qrafinya bütün brilyantlarını göz qabağına çıxarmışdı, o, ehtişamlı görünürdü, lakin bu brilyantlar, ehtimal ki, onun bədənini yandırır: qrafinya bunları son dəfə taxırdı. Vüqar və məhəbbəti nə qədər qüvvətli olsa da, ərinin gözləri içinə baxmağa cəsarət etmirdi. Bu mənzərə, əlbəttə, Rastinyakın kədərli fikirlərini dağıtmaqda aciz idi. Bacıların taxdığı brilyantların arxasında Ejen yoxsul bir yataq görürdü ki, orada Qorio ata can verməkdə idi. Ejenin qəmli görünüşünün mənasını anlamayan vikontessa, qolunu azad edərək:

– Gedin, – dedi, – mən sizi zövqdən məhrum etmək istəmirəm.

Rastinyakı dərhal Delfina öz yanına çağırdı. Delfina müvəffəqiyyət qazanmağına sevinir və çoxdan bəri həsrətini çəkdiyi kübar cəmiyyətində topladığı perəstişkarlıq izharlarını Ejenin ayaqları altına atmaq arzusu ilə çırpınırdı. Delfina soruşdu:

– Nazi xoşunuza gəlirmi?

– O hər bir şeyi əllaf bazarına çıxarmışdır, hətta atasının ölümünü belə, – deyərək Rastinyak cavab verdi.

Səhər saat dördə salonlardakı qonaqlar seyrəlməyə başladı. Bir az sonra musiqi səsləri də kəsildi. Böyük salonda yalnız hersoginya de Lanje və Rastinyak oturmuşdular. Vikontessa Ejeni yalnız tapaçağı ümidi ilə buraya gəlmişdi. Vikontessa de Boseanla vidalaşarkən əri bir daha ona bu sözləri söyləmişdi:

– Əzizim, siz nəhaq yerə bu yaşda guşənişin olmaq fikrinə düşmüşünüz, bizimlə bərabər qalsanız daha yaxşı olar.

Madam de Bosean hersoginyanı burada gördüyünə heyrət etdi.

Hersoginya de Lanje:

– Klara, – dedi, – Mən sizin nə etmək istədiyinizi anladım. Siz yola düşürsünüz və bir daha qayıtmayacaqsınız... Lakin mənim sözlərimə qulaq asmayıncaya qədər və bir-birimizi başa düşməyincəyə qədər siz buradan getməyəcəksiniz.

Hersoginya rəfiqəsinin qolundan tutdu, onu qonşu otağa apardı, gözləri yaşarmış halda onu bərk-bərk qucaqladı, yanağından öpdü.

– Mənim əzizim, sizinlə mən soyuq ayrılı bilmərəm, bu mənim üçün böyük vicdan əzabı olardı. Siz özünü əmin olduğunuz kimi, mənə də əmin ola bilərsiniz. Bu gecə hamı sizin əzəmətinizi gördü, mən ruhən sizə nə qədər yaxın olduğumu duydum, bunu sizə isbat etməyi arzu etdim. Mən sizin qarşınızda müqəssirəm, mən sizinlə bəzən yaxşı rəftar etməmişəm. Məni bağışlayın, əzizim. Sizin ürəyinizi incidə biləcək hər bir şeyi nalayiq hərəkət hesab edirəm, bütün əvvəlki sözlərimi geri götürürəm. Dərdimiz birdir, əzizim, bizim qəlb-lərimizi birləşdirən də budur, hətta mən müəyyən edə bilmirəm: siz daha çox bədbəxtsiniz, yoxsa mən. Bu gecə general de Monrivo buraya gəlməmişdir, siz bunun nə demək olduğunu anlayırsınızmı? Bu balda sizi görənlər heç zaman sizi unutmayacaqlar. Bəs mənim çarəm nədir? Mən son dəfə təşəbbüs etmək niyyətindəyəm. Uğursuzluq olsa, monastıra gedəcəyəm! Siz hara gedirsiniz?

– Normandiyaya, Kursele gedirəm, Allah məni bu dünyanın əziyyətlərindən xilas edincəyə qədər sevməyə, ibadət etməyə gedirəm.

Vikontessa Ejenin gözlədiyini xatırlayaraq mehriban səsle, – Müsyö de Rastinyak, – dedi, – bura gəlin.

Rastinyak diz üstə çöküb, vikontessanın əlini əlinə aldı və öpdü.

Madam de Bosean:

– Əlvida, Antuanetta, – dedi. – Xoşbəxt olun. Sizə gəlinə, Ejen, siz onsuz da xoşbəxtsiniz: gəncsiniz hələ bir şeyə inanmağa qadirsınız. Ölüm ayağında olan bəzi xoşbəxt adamlar kimi, mən də bu fani dünyadan çəkildiyim zaman, ətrafımda səmimi dostlarımla müqəddəs və pak həyəcanlarını duydum.

Rastinyak səhər saat beşdə getdi. Madam de Bosean artıq yol karetasına öyləşmişdi O, gözləri yaşarmış halda Rastinyakla vidalaşdı. Bu göz yaşları kübar adamların belə hissiyyət qanunlarına tabe

olduqlarını sübut edirdi. Bununla belə, bezi şəxsiyyətlər vardır ki, camaata xoş görünmək üçün bunun əksini isbat etməyə çalışırlar. Ejen soyuq və yağışlı bir gecədə piyada "Vokenin evinə" qayıtdı. Artıq o öz təhsilində kamal dərəcəsinə çatmışdı.

Ejen Qorionun otağına daxil olduğu zaman, Byanşon:

– Zavallı Qorionu xilas etmək mümkün deyildir, – dedi.

Ejen yatmış qocaya nəzər saldıqdan sonra:

– Dostum, qulaq as, – dedi. – Arzularını məhdud etdiyin təvazökar məqsədindən ayrılma. Mən isə... cəhənnəm içindəyəm və burada qalmağa məcburam. Kübarlar cəmiyyəti haqqında sənə nə qədər pis söz danışsalar, inan! Qızıl, daş-qaş altında gizlənən bu rəzaləti təsvir etmək üçün Yuvenalin belə qələmi acizdir!

Ertəsi gün, saat ikiyə yaxın Byanşon Ejeni oyatdı. O, işi olduğu üçün getməli idi, xəstənin vəziyyəti isə səhər daha da ağırlaşdıqından, Ejendən xahiş etdi ki, Qorio atanın yanında qalsın.

Byanşon:

– Qoca ancaq iki gün, bəlkə də altı saat yaşaya biləcək, – dedi.

– Bununla belə, biz xəstəliklə mübarizəni davam etdirməliyik. Çox da ucuz olmayan bir müalicə üsulu tətbiq etməyə ehtiyac var. Əlbəttə, biz qocanın yanında oturub ona qulluq edə bilərik, ancaq şəxsən mənim bir su belə pulum yoxdur. Mən onun bütün ciblərini yoxladım, bütün şkafları əlləşdirdim, heç bir şey tapmadım. Hələ huşu başında olduğu zaman, pulu olub-olmadığını özündən soruşdum, dedi ki, bir liarım da yoxdur. Sənin nə qədər pulum var?

– Mənim iyirmi frank pulum qalmışdır, – deyərək Rastinyak cavab verdi, – lakin mən bu pulu aparıb qumar oynaya bilərəm, uda biləcəyimə ümidvaram.

– Bəs uduzsən necə?

– O zaman kürəkənlərindən və qızlarından pul tələb edəyəm.

– Bəs onlar verməsə? Ancaq bu saat təcili iş pul deyil, bəlkə, ayaqlarına, aşağıdan tutmuş belinə qədər isti xardal yaxması qoymaqdır. Qoca zarımağa başlasa, onun sakitləşdirmək üçün çarə var. Bunu sən bilirsen. Bir də, Kristof da sənə kömək edə bilər. Mən isə əczaxanaya gedib, alacağımız bütün dərmanların pulunu verəcəyimə boyun olmaq istəyirəm. Çox təəssüf ki, zavallını bizim xəstəxanaya köçürmək mümkün deyil, yoxsa o, orada özünü daha yaxşı hiss edərdi. Yaxşı, gedək, mən hamısını sənə orada başa salaram, sən də mən gəlincəyə qədər xəstənin yanından ayrılma.

İki cavan qocanın yatdığı otağa daxil oldu. Rastinyak xəstənin ağrının şiddətindən əyilmiş, solğun və sınıxmış üzünü görəndə dəhşətə gəldi.

Yatağa doğru əyilərək:

– Ata, necəsiniz? – deyərək soruşdu.

Qorio nuru sönmüş gözlərini qaldırdı və diqqətlə Rastinyakı baxdısa da, onu tanımadı. Tələbə dözə bilmədi, gözləri yaşla doldu.

– Byanşon, pəncərələri pərdələmək lazım deyil ki?

– Yox, lazım deyil, havanın hərərəti artıq ona təsir etmir. Əgər o, soyuğu və istini hiss edə bilsəydi, çox yaxşı olardı. Lakin yenə də peçi qalamaq lazımdır. Həm dərman hazırlamaq, həm də başqa şeylər üçün lazımdır! Mən sənə odun şələsi göndərəyəm, yenə odun tapıncaya qədər yandıraraq. Mən dünən də, bu gün də sənin odununu və zavallının otağında tapdığım torfu yandırmışam. Divarlardan su damırdı. Otağı çətinliklə quruda bildim. Kristof otağı süpürdü, yoxsa lap tövləyə oxşayırdı. Mən otağa ardıc üstüsü buraxdım, yoxsa iylenmişdi. Rastinyak heyretlə:

– Pərvərdigara, – dedi, – onun qızları...

Byanşon iri ağ bardağa işarə edərək:

– Qulaq as, – dedi, – xəstə su istəsə, bax bu suyu ona içirdərsən.

Ağrıdan şikayət etməyə başlasa, bir də qarnı köpmüş və isti olsa, Kristofun köməyi ilə ona... nə qoymaq lazım gəldiyini bilirsen. Əgər birdən heyəcanlanıb çox danışmağa başlarsa, aqlını bir az itirib cəfəngiyat danışsa belə, mane olma, qoy danışsın. Bu, pis əlamət deyil. Ancaq Kristofu yenə də Koşen xəstəxanasına göndərsən. Bizim həkim mənim yoldaşımdır, ya o, ya da mən gəlib dağlayanq. Bu səhər sən hələ yatarkən, Qallinin şagirdlərindən birinin, həm də xəstəxanamızdakı baş həkimin və Otel-Dyö baş həkiminin iştirakı ilə böyük konsilium çağırılmışdıq. Həkimlər xəstəliyin maraqlı əlamətlərini təyin etdiklərini zənn edirlər. Biz elmi cəhətdən də maraqlı olan bir sıra məsələləri aydınlaşdırmaq üçün xəstəliyin inkişafını izləyəcəyik. Həkimlərdən birinin iddiasına görə orqanlardan biri üzərində qan təzyiqi başqalarına nisbətən daha şiddətli isə bu, xüsusi hadisələrə səbəb ola bilər. Xəstə danışmağa başlasa, diqqətlə qulaq as, söhbətlərinin hansı dairədə dolaşdığını təyin etməyə çalış. Bax gör bunları doğuran nədir: xatirələrimdir, gələcək fikirləri, yaxud bu günə aid mülahizələridir, yoxsa o, hiss, yaxud maddi məsələlərlə maraqlanır,

bir şeyin hesabını çəkir, yenə keçmişə qayıdır. Xülasə, sən bizə dəqiq hesabat verməlisən. Əgər qan birdən-birə beyinə vurmuşsa, o, indiki kimi, ağılı itirmiş vəziyyətdə öləcəkdir. Bu cür xəstəliklərdə hər şey xüsusi xasiyyət daşıyır. Bəzən görürsən ki, qan xəstənin boynunun dal tərəfinə vurur, o zaman qəribə hallar baş verir: beyin qismən işləməyə başlayır, ölüm tədriclə olur. Qan beyinə vurmaya da bilər, başqa yollarla da gedə bilər, o zaman bunun istiqamətini ancaq təşrih etdikdən sonra təyin etmək mümkündür. Müalicəedilməzlər xəstəxanasında ağılı itirmiş bir qoca var, onda qan onurğa sütununa vurmuşdur. Çox dəhşətli ağrılar keçirir, ancaq yaşayır.

Qorio ata Ejeni tanıyaraq:

– Onlar yaxşı şənəndilərmə? – deyə soruşdu.

Byanşon dedi:

– O yalnız qızlarını düşünür. Bu gecə o, yüz dəfə təkrar etmişdir: “Onlar rəqs edirlər! O, təzə paltar geymişdir!” Adbaad qızlarını çağırırdı. Vallah, o, öz nalələri ilə mənə ağlatdı. “Delfina, mənim balacə Delfinam, Nazi!” deməkdən yorulmurdu. And içirəm, onun fəryadları ürək parçalayırdı.

Qoca zəif səsle:

– Delfina buradadır, deyilmi? – dedi. – Mən buna əmin idim.

Qocanın gözləri qeyri-təbii bir canlılıqla qapıya və divarlara tərəf dolanırdı.

Byanşon tələsik dedi:

– Mən bu saat aşağı düşüb Silviyaya xardal yaxması hazırlamasını tapşıracağam. Lap münasib vaxtdır.

Rastinyak qoca ilə yalnız qaldı. O, qocanın ayaq tərəfində oturub, gözlərini xəstənin üzünə dikmişdi: bu üz həm qorxunc, həm də kədərli görünürdü.

Rastinyak düşündü: “Vikontessa de Bosean qaçdı, bu isə car verir. İncə qəlbli insanlar bu dünyada uzun müddət yaşaya bilməzlər. Namuşu, böyük hisslər bu xırdaçı, məhdud, alçaq cəmiyyətlə uyuşa bilərlərmi?”

Rastinyak iştirak etdiyi kübar balının səhnələrini yada saldı. Bu səhnələr ölüm yatağı ilə kəskin təzad təşkil edirdi.

Birdən-birə Byanşon qayıtdı:

– Ejen, qulaq as, bu saat mən bizim baş həkimlə görüşdüm. Bir-nəfəsə buraya qaçdım. Xəstədə şüur əlamətləri görünərsə, o danış-

mağa başlarsa, bütün bədəninə xardal yaxması qoyarsan, elə edərsən ki, yaxma boynundan başlamış belinə qədər olsun. Bundan sonra bizi çağırırsan.

Ejen:

– Bütün bunlar nəyə lazımdır, əzizim Byanşon?

Byanşon elm fədaisinin coşqunluğu ilə cavab verərək:

– Bəsdir! Bu, elmi məsələdir, – dedi.

Rastinyak soruşdu:

– Demək, zavallı qocaya ancaq mən məhəbbətlə xidmət edirəm?

Byanşon Ejenin bu sözlərindən incimədi:

– Sən mənə bu səhər görseydin bu sözü deməzdin. Təcrübəli həkimlər yalnız xəstəliyi görür, mən isə dostum, hələ xəstəni də görürəm.

Byanşon böhranın yaxınlaşdığını duyurdu. Ejeni qoca ilə yalnız qoyub getdi. Bir az sonra böhran həqiqətən başladı.

Qorio ata Ejeni tanıyaraq:

– Aha! – dedi. – Sizmişiniz, oğlum!

Rastinyak onun əlindən tutaraq:

– Necəsiniz? Yaxşısınız mı? – deyə soruşdu.

– Bəli, yaxşıyam, elə bil başımı mənəgənə ilə sıxmışdılar, indi isə bir qədər az ağrıyır. Mənim qızlarımı gördünüzmü? Onlar bu saat buraya gələcəklər, mənim xəstələndiyimi eşidən kimi dərhal yanıma yüyürəcəklər. Jüsyen küçəsində mənə necə qulluq elədikləri yadımdadır. Pərvərdigara! Mən onlar gəlincəyə qədər otağın təmizləməsini istədim. Burada bir cavan oğlan mənim torfumu hamısını qalamışdır.

– Pillekəndən Kristofun səsi gəlir, o, odun gətirir. Bu odunu sizə həmin cavan oğlan göndərmişdir.

– Bu yaxşı işdir, ancaq odun pulunu necə verək? Oğlum, mənim heç pulum qalmamışdır. Mən hamısını verdim, hamısını verdim. Artıq mən dilənçiyəm. Bəs o qızıl tikməli libas qeşəngmi görünürdü? (Ah, başım nə yaman ağrıyır!) Sağ ol, Kristof, Allah bunun əvəzini verir, mənim isə heç bir şeyim qalmamışdır.

Ejen Kristofun qulağına pıçıldadı:

– Mən sənə də, Silviyanın da haqqını verəcəyəm, qorxma.

– Kristof, qızlarım gələcəklərini sənə söylədilərmi? Get, yenə onları xəbərdar et, mən sənə yüz su verərəm. Onlara de ki, mən özümü

pis hiss edirəm, ölüm ayağında onları qucaqlamaq, heç olmasa son dəfə onlarla görüşmək istəyirəm. Bunu onlara de, ancaq ürəklərinə çox qorxu salma.

Rastinyak Kristofa işarə etdi, Kristof otaqdan çıxdı.

Qoca yenə dilə gələrek:

– Onlar gələcəklər, – dedi. – Mən onları yaxşı tanıyıram. Ah, mənim mehriban Fifnam, mənim ölümüm onun üçün böyük dərd olacaq. Nazi də onun kimi. Mən ölmək istəmirəm, mən onların ağlamasını istəmirəm. Mehriban oğlum, axı ölmək onları bir daha görmək deməkdir. Hamının səfər etdiyi yerlərdə mən qızlarımın həsrətini çəkəcəyəm. Ata üçün uşaqlarımdan ayrılmaq cəhənnəm oduna yanmaq deməkdir. Mən bu zülmə onları ərə verdim gündən hazırlaşırım. Ah, Jüsyen küçəsi, o mənim üçün behişt idi. Görəsən, mən behiştə düşəndən sonra ruh olub yenə yer üzünə qayıda bilərəmmi, qızlarımla görüşə bilərəmmi? Mən belə söhbətləri çox eşitmişəm. Bu, gerçək midir? Bax, bu saat onları Jüsyene küçəsində olduğu kimi görürəm. Səhərlər qızlarım aşağı enirdilər. Onlar: “Ata can, sabahın xeyir” deyirdilər. Mən onları dizimin üstünə alırdım, onlarla zarafat edir, əylənirdim. Onlar mənimlə o qədər mehriban idilər ki... Biz hər dəfə bir yerdə səhər yeməyini yeyirdik, bir yerdə nahar edirdik, bir sözlə, mən ata idim, uşaqlarımın yaxınlığından zövq alırdım. Biz Jüsyen küçəsində yaşadığımız zaman onlar mühakimə yürütməz, həyatda heç bir şey anlamazdılar, məni çox sevirdilər. Pərvərdigara! Nə üçün onlar balaca qalmadılar? Ah, nə yaman da ağrıyır, başım lap çatlayır! Vay, vay, məni bağışlayın, balalarım, başım bərk ağrıyır, demək, doğrudan da ağrılar bərkdir, yoxsa siz məni hər bir ağrıya dözməyi öyrətmişdiniz! Pərvərdigara! Onların əllərini əllərimdə tutsaydım, heç bir ağrı hiss etməzdim. Siz nə fikirdesiniz, onlar gələcəklərmi? Kristof elə səfehdir ki! Gərək mən özüm gedəydim. Kristof onları görəcək. Bəli! Siz dünən bala getmişdiniz. Onlardan mənə söhbət edin, necə oldu, nə edirdilər! Əlbəttə, onlar mənim xəstə olduğumu bilmirdilər, elə deyilmi? Yazıq qızlarım bunu bilsəydilər, əlbəttə, rəqs etməzdilər! Mən artıq xəstə olmaq istəmirəm. Onların mənə hələ ehtiyacı var. Sərvətləri təhlükə altındadır. Ərləri nə yaman adamlarmış! Məni sağaldın! Mən sağalmaq istəyirəm! Ah, nə yaman ağrıyır! Vay, vay, vay! Siz özünüz görürsünüz ki, məni sağaltmaq olmaz: onlara pul lazımdır, mən bilərəm hara getmək, bu pulu harada qazan-

maq lazımdır! Mən təmiz kraxmal üçün Odessaya gedəcəyəm. Mən mahir adamam, mən milyonlar qazanacağam. Ah, nə dəhşətli ağrılardır!

Qorio bir müddət sükut etdi: bütün gücü ilə ağrılara üstün gəlmək istədiyini görünürdü.

– Onlar burada olsaydılar, mən şikayət etməzdim, – dedi. – Şikayət etməyə heç bir səbəb olmazdı.

Qorio mürgüledə və huşa getdi. Kristof geri qayıtdı. Rastinyak Qorionun yatdığını zənn edərək, sifarişini necə yerinə yetirdiyini uca-dan danışmağa başlayan Kristofa mane olmadı.

– Mən əvvəlcə qrafinyanın yanına getdim, ancaq onunla danışmaq qetiyyəni mümkün olmadı: əri ilə aralarında bərk toqquşma olmuşdur. Mən yenə də öz dediyimdə durdum, onda qrafın özü gəldi və mənə dedi ki: “Cənab Qorio ölür? Nə olsun ki! Elə yaxşı eləyir ki ölür. Mənim qrafinya ilə mühüm işlərim var, o, işlərini qurtarandan sonra gələcək”. Çox acıqlı görünürdü. Elə mən yenəcə yola düşmək istəyirdim ki, birdən qrafinya daxil oldu hansı qapıdan gəldiyini belə görmədim. Qrafinya dedi ki: “Kristof, atama deyərsiniz ki, ərimlə mübahisəm var, mən bu saat gələ bilmərəm: uşaqlarımın ölüm-dirim məsələsi həll olunur. Mübahisəmiz qurtarandan sonra gələcəyəm”. Baronessanın məsələsi isə bambaşqa idi. Mən onu heç görə bilmədim, odur ki, danışmaq belə mümkün olmadı, ancaq qulluqçusu mənə dedi ki: “Ah, baronessa baldan saat altıya işləyəndə qayıtmışdır, bu saat yatır. Onu saat on ikidən tez oyatsam, mənə açıqlanar. Mən onun zəngini gözləyirəm, məni yanına çağıranda, atasının halı pis olduğunu söylərəm. Bəd xəbəri söyləməyə tələsməyin, mənası yoxdur”. Mən çox əlləşdim, ancaq bir şey çıxmadı. Baronla danışmağı xahiş etdim, ancaq o, evdə deyildi.

Rastinyak təəccüblə:

– Doğrudanmı qızların heç biri gəlməyəcək? – dedi. – Bu saat mən ikisinə də məktub yazaram.

Qoca yatağından qalxaraq:

– Heç biri gəlməyəcək, – dedi. – Onların işi var, onlar yatırlar, onlar gəlməyəcəklər. Bala nə demək olduğunu ancaq öləndə başa düşərsən. Ah, mənim dostum, heç vaxt evlənməyin, oğul-uşaq sahibi olmayın! Siz onlara həyat bəxş edirsiniz, onlar isə sizə ölüm bəxş edirlər. Siz onların bu dünyaya gəlməyinə səbəb olursunuz, onlar isə sizi bu dünyadan qovurlar. Onlar gəlməyəcəklər! Mən bunu on il

əvvəl bilirdim. Mən dəfələrlə bunu özümə söyləmişəm, ancaq yenə də inanmaq istəmədim.

Qızarmış göz qapaqlarında iki damcı yaş göründü: göz yaşları sızıb yanaqlarına axdı.

– Ah, mən varlı olsaydım, öz sərvətimi onlara verməyib özümde saxlasaydım, qızlarım bu saat mənim yanımda olardılar, üzüm onların busələrindən par-par parıldardı. Mən xüsusi malikanədə, gözəl otaqlarda yaşardım, yanımda xidmətçilərım olardı, otaqlar isti olardı, qızlarım ərleri ilə, uşaqları ilə birlikdə gözyaşı tökə-tökə gələrdilər. Bu hamısı belə ola bilərdi. İndi isə heç bir şeyim yoxdur. Pul bahasına hər şeyi satın almaq olar, hətta qızlarını belə satın ala bilərsiniz. Ah, mənim pullarım, hardasınız?! Mən varislərimə xəzinələr qoyub getseydim, qızlarım mənim yanımdan uzaqlaşmazdılar. Məni müalicə edərdilər. Mən onların səslərini eşidər, onların üzünü görürdüm. Ah, mənim mehriban oğlum, mənim yeganə balam, mən yurdsuz, yuvasız bir dilənçi olmaq istərdim. Heç olmasa yoxsul əmin ola bilər ki, onu ancaq özünə görə sevirlər. Yox, yox, mən varlı olmaq istərdim, o zaman onların da üzünü görürdüm.. Ancaq kim bilir? Onların qəlbi daş kimidir. Mən onları həddindən artıq sevərdim ki, onlar da məni sevsinlər. Atalar mütləq varlı olmalıdırlar, uşaqlarının cilovunu köher atlar kimi öz əlində saxlamalıdırlar. Amma mən onların qarşısında hər zaman diz çökmüşəm. Yaramazlar! Onlar son on il ərzində mənimlə etdikləri rəftarı tamamlayırlar. Ərə getdikdən sonra birinci illər mənimlə nə qədər mehriban olduqlarını bilsəydiniz! Ah, başım nə yaman ağrıyır, nə dəhşətlidir! Mən hər birinə səkkiz yüz min frank cehiz verdim. O zaman nə onlara, nə ərlerine mənimlə təklifsiz rəftar etmək yarasıydı. Məni həmişə qəbul edirdilər: “Ata, burada otur, ata, orada otur!” Həmişə süfrədə mənim özümə məxsus çəngəl-bıçağım olardı. Ərləri mənə hörmət edərdi, mən onlarla birlikdə nahar edərdim. Onlar mənə hələ bəzi şeylər olduğunu zənn edirdilər. Buna səbəb nə idi? Mən heç vaxt onları öz işlərimlə tanış etməmişəm. Lakin səkkiz yüz min frank cehiz verən adam hər halda ehtiram layıqdır. Hamısı mənim başıma fırlanırdı. Əlbəttə, buna səbəb ancaq pullarım idi. Dünya pis dünyadır. Mən bunu öz gözələrimlə görmüşəm. Məni karetda teatrlara aparırdılar, müsamiyələrində ürəyim istədiyi qədər oyləşə bilirdim. Xülasə, onlar mənim qızım sayılırdılar, mənim ata olduğumu etiraf edirdilər Mən hələ həssaslığımı itirməmişəm,

məndən heç şey gizlətmək olmaz. Hər şeyi görürdüm, hər şeyi başa düşürdüm, hər şey ürəyimə xəncər kimi batardı. Mən bunun bir saxtakarlıq olduğunu bilirdim, ancaq dərdimə heç bir çarə yox idi. Mən özümü onların evində burada hiss etdiyim kimi sərbəst hiss etməzdim. Mən ürəyimizin sözünü danışa bilməzdim. Bəzən kübar qonaqlardan biri kürəkənlərimin qulağına əyilib soruşardı:

– Bu kimdir?

– Bu bizim atamızdır, pullu adamdır, varlıdır.

Qonaqlar cavabında:

– Bəli, belə, afərin, afərin! – deyərdilər və mənə... daha doğrusu, pullarıma ehtiramla baxardılar. Əlbəttə, bəzən mən bir az onları darıxdırırdım, lakin hər halda bu darıxmanın haqqını vermişdim, qüsurlarım bağışlanardı. Kimin qüsuru yoxdur? Başım dərin yara kimi ağrıyır! Bu saat mən çox əzab çəkərəm, elə bu əzabların şiddətindən ölə bilərəm, ancaq mənim əzizim cənab Ejen, Anastazinin bir baxışla mənə verdiyi əzabın yanında bu heç şeydir: mən bu dəhşətli əzabı Anastazinin ilk dəfə mənim axmaq bir söz danışdığıma işarə ilə məni rüsvay etdiyi zaman duydum. Onun bu baxışından damarlarımda qan dondu. Mən mətəbin nə yerdə olduğunu aydınlaşdırmaq istədim, ancaq yer üzündə artıq adam olduğumu anlama bildim. Təsəlli tapmaq üçün mən o biri gün Delfinanın yanına getdim, lakin orada da bir sarsaqlıq ələdim, qızımın qəzəbinə səbəb oldum. Bu hadisələr mənə o qədər təsir etmişdi ki, ağım belə başımda deyildi. Bir həftə əziyyət çəkdim, bilmirdim nə edim. Töhmətlərindən qorxdığım üçün yanlarına getməyə cəsarət etmərdim, nəticədə iş bu yere gətirib çıxartdı ki, onların qapısı mənim üzümə bağlandı. Aman yarəb, pərvərdigara! Mənim nə qədər dərd çəkdiyimi, iztirab gördüyümü sən özün ki bilirsen! Sən bu müddət ərzində mənə vurulan ağır yaraların hesabını çəkirsən, bunların məni dəyişdiyini, qocaltdığını, saçlarıma ağartdığını, lap öldürdüyünü bilirsen! Bəs sən nə üçün mənə indi də əzab verirsən, yarəb? Mənim günahım ancaq mənim şiddətli məhəbbətim idi. Mən ki bu günahımın cəzasını çəkmişəm! Onlar mənim bu məhəbbətimi zülmə qarşıladılar, bədənimə cəllad kimi yırdılar, dağıtdılar! Çarəm nədir! Atalar həmişə axmaq olurlar. Mən onları o qədər sevirdim ki... Qumarbaz qumarxanadan ayrılma bilmədiyi kimi, onlar da hər zaman məni cəzə edirdilər. Mənim cinayətim, mənim eşqim, ehtirasım, mənim hər şeyim mənim qızlarım idi. Ürəkləri bir şey istəyəndə

qulluqçuları mənə söylərdi, mən də mənə daha yaxşı qəbul etsinlər deyər istədiklərini alıb bağışladım. Bununla belə, qızlarım kübar cəmiyyətimdə özümü necə aparmaq haqqında mənə dərs verdilər. Ancaq bu dərsin nəticəsini gözləmədilər, yalnız mənim üçün qızarmağa, utanmağa başladılar. Bəli, bəli, uşaqlara yaxşı tərbiyə verməyin nəticəsi budur! Axı mən qoca yaşında təzədən məktəbə daxil ola bilməzdim! Aman Allah, nə dəhşətli ağrılardır! Həkim çağırın! Həkim çağırın! Başımı yarsaydılar, bir az dincələrdim! Qızlarım, aman qızlarım, Anastazi, Delfina, siz haradasınız? Mən onları görmək istəyirəm! Onların dalınca jandarm göndərin, onları zorla buraya gətirin! Ədalət mənim tərəfimdədir, təbiət mənim tərəfimdədir, qanunlar da mənim tərəfimdədir! Mən etiraz edirəm. Atalar ayaqlar altında tapdalanırlarsa, vətən məhv olar. Bu, aydın məsələdir. Bütün cəmiyyət, bütün dünya atalıq hissi üzərində qərar tutmuşdur, balalar öz atalarını sevməzlərsə, hər şey dağılar. Ah, mən onların yalnız üzünü görə bilsəydim, səsinə eşidə bilsəydim! Qoy nə danışılar danışsınlar, nə fərqi vardır, mən yalnız onların səsinə eşitmək istəyirəm. Xüsusilə Delfinanın səsinə ehtiyacım var, onun səsi mənim ağrımı azaldardı. Ancaq onlar buraya gələrlərsə, xahiş edirsiniz ki, həmişəki kimi mənə soyuq nəzərlə baxmasınlar. Ah, mənim dostum, cənab Ejen, baxışlarda parlayan qızılın boz bir qurğuşuna çevrildiyini görməyin nə qədər ağır olduğunu siz bilməzsiz... Qızlarımın gözləri mənə öz şüaları ilə artıq isindirmədikləri gündən bəri, mənim ömrüm soyuq qışa dönmüşdür, hirsimi, acımı unutmaqdan başqa çarəm qalmamışdır. Mən çox acıları ürəyimdə gizlətməmişəm, çox həqarətlərə dözmüşəm. Mən hər ikisini o qədər severdim ki, hər bir təhqirə dözər, bu təhqir bahasına balaca fərəhlerimi satın alardım. Ata da öz qızları ilə oğru kimi görüşürmü? Mən onlara bütün ömrümü fəda etdim, halbuki onlar bu gün mənim üçün bir saati belə əsirgəyirlər! Atəş, ucalıq mənə yaxıbyandır, içim od tutub yanır, ancaq onlar mənim can verməyimi yüngülləşdirmək üçün belə gəlmirlər... Mən artıq ölürem, mən öldüyümü hiss edirəm. Görünür, onlar atanın cənazəsi üstündən keçmək nə olduğunu bilmirlər! Göydə Allah var, biz ataların intiqamını Allah alacaq, bizim xəbərimiz belə olmayacaq, yox, yox, onlar gələcəklər! Gəlin, ey mənim əziz balalarım, son dəfə mənim üzümdən öpün, ölüm duası əvəzində atanıza son busənizi verin, o sizin üçün Allaha yalvaracaq, sizin yaxşı qız olduğunuza şəhadət edəcəkdir! O sizi Allah

dərgahında müdafiə edəcəkdir! Hər halda günah onlarda deyildir. Dostum, onlar müqəssir deyillər. Bunu bütün dünyaya söylərsiniz ki, mənim üçün onları məzəmmət etməsinlər. Günah mənədir. Məni ayaqlar altında tapdalamağı mən özüm öyrətmişəm. Bu mənim xoşuma gəlirdi. Bunun heç kəsə dəxli yoxdur, nə yer üzündəki məhkəmələr, nə də adil Allah bu məsələyə qarışa bilməz. Əgər Allah mənim üçün onlara cəza verərsə, haqsızlıq edər. Mən özümə hörmət qazana bilmədim, mən özüm axmaqlıq edib öz hüququmdan əl çəkdim. Onların xatiri üçün mən özüm öz qiymətimi aşağı saldım. Artıq siz nə tələb edirsiniz? Ən yaxşı insan, ən gözəl bir qəlb elə bu cür ata məhəbbətinin zəiflədiyinə təslim ola bilərdi. Mən yazıq adamam, mən haqlı yerə cəzalanmışam. Qızlarımın pozğunluğuna yalnız özüm səbəb oldum, onları mən xarab elədim. Uşaqlıqda konfet istədikləri kimi onlar indi də nəşə istəyirlər. Mən onların hər nazına qatlaşardım, hər nə istəyirdilərsə, əməl edərdim. On beş yaşında hər birinin xüsusi karetası vardı! Onlar üçün mən heç bir şey əsirgəməzdim. Müqəssir yalnız mənəm, günah ancaq mənim məhəbbətimdədir. Dostum, bu səs onların səsidir, gəlirlər. Bəli, bəli, onlar gələcəklər. Qanun əmr edir ki, balalar öz can verən atalarını ziyarət etsinlər, qanun mənim tərəfimdədir. Axı bunun heç bir xərci yoxdur, karetanın xərcindən başqa. Yol pulunu mən verərəm. Onlara məktub yazın, onlara xəbər verin ki, mənim milyonlarım var! Vallah, düz deyirəm! Mən Odessaya, vermişəm qayımağa gedəcəyəm. Mən onun üsulunu bilirəm. Mənim planım əsasında milyonlar qazanmaq mümkündür. Bu hələ heç kəsin ağına gəlməmişdir. Vermişəm yolda un kimi, ya da taxıl kimi xarab olmaz. Bəli, bəli! Bəs kraxmala nə deyirsiniz? Milyonlar var, milyonlar! Bu yalan deyil, siz cəsarətlə deyər bilərsiniz: milyonlar! Onlar hərislikdən belə gəlsələr, mən aldansam belə, yaxşıdır, heç olmasa onların üzünü görərəm. Mən qızlarımı tələb edirəm! Onları mən yaratmışam! Onlar mənimdir!

Qoca yatağında durub oturdu və pırlaşlıq ağsaçlı başını Ejene doğru çevirdi: üzünün hər bir cizgisində bir hədə, bir qorxu əlaməti duyulurdu.

Ejen onu sakit etməyə çalışaraq:

– Yaxşı, yaxşı, sevimli Qorio ata, uzanın, sakit olun, mən bu saat onlara məktub yazaram, – deyirdi. – Byanşon qayıdan kimi onlar gəlməzsə, mən özüm dallarınca gedərəm.

Qoca hıçqıra-hıçqıra:

– Onlar gəlməzlərsə? – deyə təkrar etdi. – Mən ölürəm, hidətimdən, qəzəbindən, hirsimdən ölürəm! Mən artıq qəzəblənmişəm. Mən bu saat bütün ömrümü nəzərdən keçirirəm. Mən aldanmışam! Onlar məni sevmirlər və heç zaman sevməmişlər! Bu, aydın məsələdir. İndi ki onlar gəlmədilər, demək artıq gəlməyəcəklər. Onlar nə qədər geciksələr, bir o qədər məni sevindirmək çətin olacaq. Mən bunu bilirəm. Onlar heç zaman mənim acılarımı, mənim iztirablarımı, mənim ehtiyaclarımı duymamışlar, mənim öldüyümü də duymayacaqlar. Onlar mənim məhəbbətimin sirtini belə bilmirlər. Mən bunu görürəm, aydın görürəm ki, onlar mənim ciblərimi boşaltmağa vərdis etmişdilər. Odur ki, mən onlar üçün nə etsəydim, qiymətdən düşmüş olardı. Mənim gözlərimi çıxarmaq istəsəydilər belə, mən yalnız bir cavab verərdim: “Buyurun, çıxarın!” Mən çox axmaq adamam. Onlar elə bilirlər ki, hamının atası onların atası kimidir. Adam görə heç vaxt öz qiymətini aşağı salmasın. Mənim əvəzimi onlardan öz uşaqları çıxacaqdır. Onlar öz mənfəətləri üçün bura gəlməlidirlər. Onlara xəbər verin ki, onların da ölüm dəqiqəsi mənim can verməyimə oxşaya bilər. Bu cinayət bütün cinayətlərin mücəssəməsidir. Gedin deyün ki, onların gəlmək istəməməsi atalarını öldürmək deməkdir. Onsuz da onların zülmələri və cinayətləri kifayət qədərdir. Mənim kimi siz də onlara çığırarsınız: “Ah, Nazi, ah, Delfina! Atanız sizi gözləyir, o hər zaman sizə mehriban olmuşdur, indi isə əzab çəkir!” Heç bir şey. Heç kəs. Demək, mən it kimi gəbərəcəyəm! Məni atıb getmişlər, demək, mükafatım bu imiş! Qatillər, utanmazlar! Mən onlara nifrət edirəm, lənət oxuyuram, mən gecələr belə qəbrimdə durub onlara lənət oxuyacağam! Mən haqlı deyiləmmi, dostlar? Onların mənimlə necə rəftar etdiklərini görmürsünüzmü? Ah, mən nə danışırım? Siz mənə dediniz ki, Delfina buradadır? Delfina ondan yaxşıdır. Bəli, bəli, Ejen, mənim oğlum sizsiniz! Onu seversiniz, ona atalıq edərsiniz. O biri qızım çox bədbəxtidir. Bəs onların sərvətləri necə oldu? Aman Allah! Axırım çatdı, ağırlara dözə bilmirəm! Amandır, Allah eşqinə, başımı kəsin, qoyun, ancaq ürəyim qalsın.

Qocanın nalə və fəryadlarından qorxuya düşən Ejen çığırdı.

– Kristof, tez Byanşonu tap, mənim üçün kareta çağır!

– Mənim əziz atam Qorio, mən bu saat qızlarımızın dalınca gedirəm, onları buraya gətirəcəyəm.

Qoca hələ ağıllı, işıqlı gözlərini son dəfə Ejenə çevirib çığırdı:

– Zorla getirərsiniz, zorla! Qvardiya tələb edin, ordu tələb edin, zorla getirin! Hökumətə müraciət edin, prokurora müraciət edin, tələb edin ki, əmr etsinlər, onları mənim yanıma gətizdirsinlər, mən tələb edirəm, mən tələb edirəm!

– Siz ki onlara lənət oxudunuz?

Qoca heyrətlə dedi:

– Sizə kim dedi? Siz ki çox yaxşı bilirsiniz, mən onları sevirəm, pərəstis edirəm! Onların üzünü görsəm, yenə sağalacağam! Gedin, mənim mehriban qonşum, gedin, mənim əziz balam, gedin, siz yaxşı adamsınız. Mən sizə təşəkkür etmək istərdim, ancaq can verən bir adamın xeyir-duasından başqa heç nəyim yoxdur. Ah, heç olmasa Delfinanı görə bilseydim, xahiş edərdim, sizin mükafatınızı o verərdi! Əgər böyük qızımı gətirmək mümkün olmasa, Delfinanı gətirərsiniz. Deyərsiniz ki, əgər gəlməsə, artıq siz də onu sevməyəcəksiniz. O sizi çox sevir, o mütləq gələcəkdir! Ah, su, su! Ürəyim od tutub yanır! Başımın altına bir şey qoyun, ah, qızımın qolu başımın altında olsaydı, mən xilas olardım! Pərvərdigara! Mən öləndən sonra onların sərvətini kim qaytaracaq? Mən Odessaya getmək istəyirəm, onların xatiri üçün getmək istəyirəm... Odessaya vermişel hazırlamağa...

Ejen can verən qocanı sağ əli ilə qaldırdı, sol əli ilə ona dərmanlı kasanı verərək:

– İçin, – dedi.

Qoca taqətdən düşmüş əlləriylə Ejenin əlini sıxaraq:

– Bax, siz, – dedi, – siz, yəqin atanızı və ananızı sevirsiniz! Siz başa düşürsünüzmü ki, mən qızlarımı görmədən ölürəm? Mənim on il daim ürəyim su üçün yanmış, ancaq yenə də su üzünü görməmişəm! Kürəkənlərim mənim qızlarımı məhv etdilər. Bəli, onlar ərə gedəndən sonra artıq mən qızlarımdan məhrum oldum. Atalar, Palatalardan tələb edin ki, izdivac haqqında qanun nəşr etsinlər! Əgər qızlarınızı sevirsinizsə, ərə verməyin! Kürəkən, qızlarınızın qəlbini pozan, hər şeyi murdarlayan, çirkəbə bulayan əclaf, alçaq deməkdir Yox olsun bütün izdivaclar! İzdivac bizi qızlarımızdan məhrum edir, can verəndə belə, bizi yad etməyə qoymur! Ataların ölümünü qanunlarla qoruyun! Bu, dəhşətli bir şeydir! İntiqam! Onları yanıma buraxmayan mənim kürəkənlərimdir! Öldürün kürəkənləri! Restoya ölüm, elzashya ölüm! Mənim qatilim onlardır. Ya sizə ölüm, ya da qızlarımı buraxın gəlsin!

Ah, hər şey bitdi! Mən onlarla görüşmədən ölürəm! Hamı onlar? Nazi, Fifina, haradasınız, nə üçün gəlmirsiniz? Atanız can verir...

– Sevimli atam Qorio. Sakit olun, tərپənməyin, həyəcanlanmayın, fikirləşməyin!

– Onlarla görüşməmək mənim üçün ölümdür!

– Siz tezliklə onları görəcəksiniz.

Qoca bihuş halda:

– Doğrudanmı? – dedi. – Ah, onları görə bilsəydim! Mən onları görəcəyəm, onların səsini eşidəcəyəm! Mən xoşbəxt oləcəyəm! Bəli, mən artıq yaşamaq belə istəmirəm, mənim üçün yaşamağın heç bir mənası yoxdur, mənim əzablarım artır. Lakin onları görmək, onların paltarına, ancaq paltarına toxunmaq, axı bu çox cüzi şeydir: onların varlığını heç olmasa bir şeydə duymaq! Onların saçlarını mənə verin, saçla...

Qocanın başı yastığın üstünə düşdü. Sanki onu dəyənəklə vurdular. Əlləri yorğanı əlləşdirməyə başladı, sanki bu əllər qızlarının saçlarını axtarırdı.

O ancaq:

– Mən onlara xeyir-dua verirəm, xeyir-dua verirəm, – deyə bildi və bihuş oldu.

Bu halda Byanşon gəldi. O dedi:

– Mən bu saat Kristofa rast gəldim, sənin üçün kareta tutacaq.

Byanşon xəstəyə baxdı, göz qapaqlarını açdı. Hər iki tələbə ancaq həyatdan məhrum sönük gözlər gördü.

Byanşon:

– Məncə, – dedi, – o bir daha ayılmayacaq.

Byanşon qocanın nəbzini yoxladı, sonra əlini ürəyinin üstünə qoydu.

– Maşın hələ işləyir, lakin onun vəziyyətində bu ancaq bədbəxtlikdir. Ölsəydi daha yaxşı olardı!

Rastinyak cavab verdi:

– Elədir.

– Sənə nə olmuşdur? Ölü kimi saralmısan.

– Mən bu saat elə nalələr, elə fəğanlar eşitdim ki... Axı göyde Allah var! Bəli, mən Allahın var olduğuna inanıram, mən inanıram ki, o, bu dünyanı ya düzəldəcək, ya da yer üzündə yaşamağın mənası olmayacaq. Əgər bu gördüklərim və eşitdiklərim bu qədər faciəli

olmasaydı, mən göz yaşları töküb ağlardım, ancaq dəhşət mənim sinəmi də, qəlbimi də zəncirləmişdir.

– Mənə bax, bir az pul lazım olacaq. Haradan tapa bilərik?

Rastinyak saatını ona uzatdı.

– Al, tez girov qoy. Mən bir dəqiqə belə itirməmək üçün yolda ləngimək istəmirəm. Ancaq Kristof gözləməyə məcburam. Mənim bir liarım belə yoxdur, minik pulunu qayıdandan sonra vermək lazım gələcək.

Rastinyak yüyürə-yüyürə pilləkəndən düşdü, kareta ilə Elder küçəsində qrafıya de Restonun evinə tərəf getdi. Yolda, şahidi olduğu, dəhşətli mənzərədən mütəəssir olan xəyalatının təsiri altında daha da hiddətlənməyə başladı. İçəri girən kimi Ejen qrafıya de Restonu soruşdu, ancaq ona qrafıyanın qəbul etmədiyini söylədilər.

Ejen lakeyə dedi ki:

– Mən qrafıyanın atasının tapşırığı ilə gəlmişəm, o, can verir.

– Cənab, qraf bizə ciddi əmr vermişdir ki...

– Əgər qraf de Resto evdədirsə, ona qayınatasının nə vəziyyətdə olduğunu bildirin və deyin ki, mən bu saat onunla bu barədə danışmalyam.

Ejen keyli gözləməyə məcbur oldu. “Kim bilir, bəlkə bu dəqiqə qoca artıq ölür”, – deyə düşündü.

Nəhayət, lakey onu birinci salona apardı. De Resto qalanmamış buxarının qarşısında dayanıb Ejəni gözləyirdi. Qraf əyləşməyi belə təklif etmədi.

Rastinyak qraf de Restoya müraciətlə dedi:

– Qraf, sizin qayınatınız miskin bir daxmada can verir, onun odun almağa belə pulu yoxdur. O, doğrudan da, ölüm ayağındadır, qızı ilə görüşmək istəyir...

Qraf de Resto quru səsle cavab verdi:

– Cənab de Rastinyak, siz özünüz yaxşı bilirsiniz ki, mənim cənab Qorioya qarşı o qədər də məhəbbətim yoxdur. O, qrafıya de Restonun atası olması vəziyyətindən sui-istifadə etmiş, mənim bədbəxtliyimə səbəb olmuşdur, mən ona istirahətimi pozan bir adam nəzəri ilə baxıram. O ölsə də, sağ qalsa da, mənim üçün heç bir fərqi yoxdur. Mənim ona qarşı bəslədiyim hiss budur. Qoy başqaları məni məzəmmət etsin, mənim üçün başqalarının rəyi heç bir şeydir. Bu saat mən olduqca

mühüm işlərimi tamamlamalıyam, axmaq adamların, yaxud mənim üçün heç dərəcəsində olan adamların mənim bəmədə nə düşünəcəklərini fikirləşməyə mənim heç həvəsim yoxdur. Qrafınyaya de Restoya gəlincə, onun getməyə imkanı yoxdur. Bundan başqa, onun evdən çıxmasını mən arzu etmirəm. Atasına deyərsiniz ki, qrafınyaya mənə və mənim övladıma aid vəzifəsini yerinə yetirdikdən sonra onu ziyarət edə bilər. Əgər o, atasını sevsəydi, bir neçə saniyədən sonra azad ola bilərdi.

– Qraf, sizin hərəkətinizi mühakimə etmək mənim vəzifəm deyil, lakin mən sizin sədaqətinizə əmin ola bilərdimmi? O halda mənə yalnız bir şey vəd etməlisiniz: siz qrafınyaya deməlisiniz ki, onun atası bir gün belə yaşamayacaq və onu öz yatağının yanında görmədiyinə görə artıq lənət oxumuşdur.

Ejenin sözlərində səslənən hiddət və qəzəb hissinin təsiri altında qraf de Resto:

– Bunu ona özünüz söyləyə bilərsiniz, – deyə cavab verdi.

Rastinyak qrafın müşayiəti ilə qrafınyanın adətən vaxtını keçirdiyi salona daxil oldu. Qrafınyaya kreslonun dalına söykənərək ölümə məhkum dustaq kimi, ağlar halda salonda əyləşmişdi. Ejenin ona yazığı gəldi. Rastinyakın üzünə baxmadan əvvəl, qrafınyaya ərinə doğru cəsətsiz bir nəzər saldı: cismani və mənəvi bir istibdad altında bütöün taqətdən düşdüyü görünürdü. Qraf başı ilə işarə elədi, qrafınyaya isə danışmaq üçün icazə verildiyini anladı.

– Mən hamısını eşitdim, cənab Rastinyak. Atama deyərsiniz ki, mənim nə vəziyyətdə olduğumu bilsəydi məni bağışlardı. Mən belə bir zindan əzabını təsəvvürümə gətirə bilməzdim, – deyə ərinə müraciət etdi. – Bu, mənim qüvvəm xaricindədir, lakin mən son nəfəsimə qədər təslim olmayacağam. Mən anayam!

Sonra üzünü yenə Ejenə doğru çevirərək:

– Atama deyün ki, kənardan başqa cür görünərsə də, onun bəməsində mən məzəmmətə layiq deyiləm, – deyə ümidsizliklə çığırdı.

Rastinyak qrafınyanın qəlbində dəhşətli bir dönüş üz verdiyini anladı, hər ikisinə baş əyib, gördüyü səhnədən mütəəssir halda salondan çıxdı. Qraf de Restonun sözündən bütöün səylərinin bihudə olacağını anlamaq olardı. Rastinyak Anastazin sərbəstlikdən məhrum edildiyini anladı.

Ejen Delfinanın evinə tərəf qaçdı. Delfina hələ yatağında idi. O: – Sevimli dostum, – dedi, – mən xəstəyəm. Baldan qayıdanda mənə soyuq dəymişdir. Sətəlcəmdən qorxuram. Bu saat yanıma həkim gələcək...

Ejen Delfinanın sözünü kəsərək:

– Lap bir ayağınız qəbirdə olsa belə, sürünə-sürünə getmək lazım gəlsə belə, siz atanızı ziyarət etməlisiniz. O sizi çağırır! Siz onun ən zəif bir naləsini eşitmiş olsaydınız, bütöün xəstəliyinizi unudardınız

– Ejen, bəlkə də, atam sizin söylədiyiniz qədər də xəstə deyildir, lakin mən sizin nəzərinizdən azacıq belə düşmək istəməzdim, odur ki, siz nə arzu etsəniz, əməl edəyəm. Ancaq bunu da bilin ki, mən daha da bərk xəstələnərsəm atam buna qətiyyəyən tab gətirməz. Yaxşı! Həkim gələn kimi mən də gedəcəyəm... – Delfina Ejenin üstündə saatın zəncirini görməyərək: – Oho, – dedi. – Nə üçün saat üstünüzdə deyil?

Rastinyak qızardı.

– Ejen! Ejen! Əgər siz saati itirmişsinizsə, satmışsınızsa... Ah, bu, heç yaxşı olmazdı!

Ejen yatağın üzərinə əyildi və Delfinanın qulağına pıçıldadı:

– Siz bunu bilməkmi istəyirsiniz? Çox gözəl! Sizə deyə bilərdim. Bu axşam atanızı bürümək üçün kəfən almağa pul yoxdur. Mənim başqa heç bir şeyim olmadığına görə saati girov qoymağa məcbur oldum.

Delfina bir sıçrayışla yatağından qalxdı, sekreterə doğru yüyürdü, pul kisəsini çıxarıb Rastinyakaya uzatdı. Sonra zəngi çaldı və çığırdı:

– Gedirəm, bu saat gedirəm, Ejen! Paltarımı geyməyə imkan ver. Bəli, mən getməsəm, zalım olaram. Gedin, mən sizdən tez gələyəm. Tereza, – deyə qulluqçusunu çağırtdı, – cənab de Nusingendən xahiş edin ki, bu saat mənim yanıma qalxсын, mən onunla danışma-lyam.

Ejen qocaya qızlarından birinin bu saat gələcəyini xəbər verəcəyindən özünü xoşbəxt hiss edirdi. O, Nev-Sent-Jenevyev küçəsinə şad halda qayıtdı. Karetanın pulunu vermək üçün Delfinanın kisəsini eşələdi: bu qədər gənc, bu qədər varlı, bu qədər qəşəng bir qadının kisəsində ancaq yetmiş frank var idi. Ejen yuxarı qaxdığı zaman Byanşonun qocaya təkan verdiyini, feldşerin isə həkimin nəzarəti altında

xəstəyə nə işə etdiyini gördü. Qızmış dəmir parçası ilə qocanın belini yandırırıldı, bu, təbət elminin son əlacı, faydasız bir əlac idi.

Həkim Qoriodan soruşdu:

– Siz bir şey hiss edirsinizmi?

Qorio ata Rastinyakı gören kimi soruşdu:

– Onlar gəlirlər, eləmi?

Feldşer dedi:

– O danışır, hələ can qurtara bilər.

– Bəli, bu saat Delfina bura gəlir, – deyə Ejen cavab verdi.

– Bəli də! O qızlarından danışır, onları yanına çağırır, paya üstə oturdulan adamlar su üçün yalvaran kimi yalvarır.

Həkim işə feldşərə dedi:

– Kifayətdir. Burada artıq görüləcək bir iş qalmamışdır. Onu xilas etmək mümkün deyil.

Byanşonla feldşer yenə xəstəni çirkli yatağın üzərinə uzandırdılar.

Həkim dedi:

– Hər halda alt paltarı dəyişdirilməlidir. Doğrudur, ümid yoxdur, lakin insana hər zaman ehtiram lazımdır. Byanşon, mən yenə gələcəyəm. Xəstə yenə şikayət etməyə başlasa, sinəsinə tiryək qoyarsınız.

Həkimlə feldşer getdilər.

Byanşon Rastinyakla tək qaldıqdan sonra:

– Hə, Ejen, – dedi, – ruhdan düşmə, dostum, toxta! Bu saat onun əyninə təzə köynək geyindirmək lazımdır, bir də mələfəni dəyişməliyik. Get Silviyaya de ki, mələfə gətirsin, bizə kömək ələsin.

Ejen aşağı düşdü. Madam Voke ilə Silviya yemək otağında süfrə hazırlayırdılar. Ejen yenice Silviyaya tapşırıq vermək istəyirdi ki, madam Voke nə ziyan çəkmək, nə də alıcını hiddətləndirmək istəməyən tədbirli bir alverçi kimi yarı qaşqabaqlı, yarıxoş bir sifətlə ona yaxınlaşdı.

– Əziz cənab Rastinyak, – dedi, – siz məndən də yaxşı bilirsiniz ki, Qorio atanın artıq bir su belə pulu yoxdur. O dünyaya getməyə hazırlaşan bir adama mələfə vermək onu korlamaq deməkdir, hələ onsuz da birisini kəfenliyə verməyə məcbur olacaşıq. Siz mənə onsuz da yüz qırx dörd frank borclusunuz, bunun üstünə bir qədər də mələfə pulu və Silviyanın sizə yenə verəcəyi şamın pulunu gəlsək, cəmi iki yüz frankdan əskik etməyəcək. Mənim kimi dul qadın üçün bu qədər ziyan çəkmək işə yaramaz. Ədalətli olun, cənab Rastinyak, bu beş

gündə mənim başıma gələn müsibətlərdən sonra yenə ziyan çəkməyim heç də yaxşı olmaz. Əgər bizim qoca mənə vəd etdiyiniz vaxta kimi evi tərk etsəydi, mən hələ on ekü belə özüm verərdim. Bu əhvalatlar işə mənim kirayənişinlərime çox pis təsir göstərir. Əgər bu, müftə olacaqsız, mən onu xəstəxanaya göndərsəm daha yaxşıdır. Mənim yerimdə olun. Pansionum mənə hər şeydən əzizdir, mən onun sayəsində dolanıram.

Rastinyak cəld Qorionun otağına qalxdı.

– Byanşon, saatın pulu haradadır?

– Stolun üstündə. Üç yüz altmışdan bir az artıq qalmışdır. Mən aldığı şeylərin pulunu tərtəmiz vermişəm. Lombardın qəbz pulun altındadır.

Ejen pulu götürüb yenə cəld aşağı endi. İkrahlə madam Vokeyə dedi:

– Madam, indi də sizinlə hesablaşaq. Cənab Qorio sizin evinizdə çox yaşamayacaq... mən işə...

Dul arvad yarıməlul, yarışad halda, iki yüz frankı hesablaya-hesablaya:

– Bəli, – dedi, – biçərəni qapıdan əl üstə çıxaracaqlar.

Rastinyak:

– Tez olun! – dedi.

– Silviya, mələfəni verin, bir də, yuxarı qalxıb kömək edərsiniz.

Ejen madam Vokenin qulağına pıçıldadı:

– Silviyanı unutmayın, iki gecədir ki yatmır.

Rastinyak ayrılan kimi qarı dərhal Silviyaya yaxınlaşıb qulağına pıçıldayaraq:

– Yeddi nömrəli işlənməmiş mələfəni apar, – dedi. – Vallah, ölü üçün bu da yaxşıdır.

Ejen bir neçə pillə qalxdığından, qarının tapşırığını eşitmədi. Byanşon ona dedi:

– Hə, gəl köynəyini dəyişək. Onu düz saxla.

Ejen xəstənin baş tərəfində dayanaraq, can verən Qorionu saxladı. Byanşon işə onun köynəyini dəyişdi. Qoca sinəsindən yapışdı, sanki nə işə tutmaq istəyirdi. O, şiddətli ağrıdan inildəyən heyvan kimi uzun, acı bir nalə çəkdi. Birdən Byanşonun yadına düşdü:

– Belə de! Bədəninə dağ vuranda çıxardığımız medalyonu və saçdan toxunma zənciri axtarır. Zavallı! Medalyonu yenə boynuna taxmaq lazımdır. Odur, buxarının üstündədir..

Ejen, ehtimal ki, madam Qorionun saçlarından hörülmüş kül rəngli saç zəncirini buxarının üstündən götürdü. Medaljonun bir tərəfində Anastazi, o biri tərəfində isə Delfina yazılmışdı. Bu, onun qəlbinin nişanəsi idi, bunu həmişə sinəsində gəzdirirdi. Medaljonun içinə qızlarının hələ uşaqlıqda kəsilmiş saçları qoyulmuşdu. Medaljon qocanın sinəsinə toxunan kimi o dərin bir ah çəkdi, bu onun xoş-hallığına bir işarə olsa da, görünlər üçün dəhşətli səhnə idi. Bu nalədə sanki insan hissələrinin mənbəyi və sığınacağı olan məchul mərkəzdə gizlənmiş məhəbbətin son sədəsi duyulurdu. Qorionun əyilmiş, qırıq-şırq üzündə ağırlı bir sevinc göründü və yenə söndü. Hər iki tələbə hələ də yaşayan böyük bir hissini bu dəhşətli qığılcımından son dərəcə mütəəssir olmuşdu. Onların isti göz yaşları can verən qocanın üzünə düşdü. Qoca fərəhli səslə ucadan qışqırdı:

– Nazi! Fifina!

Byanşon dedi:

– Hələ həyat onu tərk etməmişdir.

Silviya dedi:

– Həyat onun nəyinə gərəkdir?

– İztirab çəkmək üçün, – deyə Rastinyak cavab verdi.

Byanşon Ejene işarə etdi və diz çökmə qollarını qocanın ayaqları altına uzatdı. Rastinyak da Byanşon kimi çarpayının o biri tərəfində diz çökdü, qollarını xəstənin bel tərəfindən uzatdı. Silviya hazır dayanmışdı ki, qocanı yuxarı qaldıran kimi dərhal köhnə mələfəni çıxarıb təzəsini döşəsin. Gənclərin göz yaşlarından aldandığı görünən qoca Qorio özünə güc verib qollarını uzatdı və çarpayının hər iki tərəfində tələbələrə başlarına toxunub, həyəcanla onların saçlarından yapışdı. Zəif səslə: “Ah, mənim mələk qızlarım!” – dedi. Ruhu bu bir neçə kəlməni pıçıldadı və bu kəlmələrlə də yox oldu.

Həç bir məqsəd daşmayan bu dəhşətli yalanın son dəfə doğruduğu ən ülvi bir hisslə səslənən bu sözlərdən ürəyi yumşalan Silviya:

– Yazıq, mehriban qoca, – dedi.

Qocanın bu son ahı həç şübhəsiz sevinc ahı idi: Qorio atanın ahında onun bütün həyatının mənası səslənirdi: o yenə aldanmışdı.

Qorionu ehtiyatla çarpayının üstünə uzandırdılar. Bu dəqiqədən sonra onun üzündə artıq həyatla ölüm arasında gedən mübarizə öz əksini tapdı. Beyin artıq öz psixi qabiliyyətindən məhrum edilmişdi, insan varlığının sevinc və kədəri də bundan asılı idi. Bədəndə gedən təxribat ancaq vaxt məsələsi idi.

Byanşon dedi:

– O, bir neçə saat hələ bu vəziyyətdə qala bilər. Hiss olunmadan öləcək, heç xırıldamayacaq. Beyni, görünür, tamamilə zədələnmişdir.

Bu zaman pilləkəndən ayaq səsləri gəldi. Gənc bir qadının təntiyə-təntiyə nəfəs aldığı duyulurdu. Rastinyak dedi:

– O, gecikmişdir.

Ancaq gələn Delfina deyil, qulluqçusu Tereza idi.

– Cənab Rastinyak, baronessa ilə baron arasında atası üçün xahiş etdiyi pul üstündə böyük mübahisə oldu. Baronessa özündən getdi, həkim çağırıldı, qan aldırmaq lazım gəldi. O, hey çığırdı: “Atam ölür, mən atamla vidalaşmaq istəyirəm”. Onun qışqırıqları lap adamın ürəyini parçalayırdı.

– Kifayətdir, Tereza! Artıq onun gəlməyinin heç bir mənası yoxdur. Cənab Qorio huşunu itirmişdir.

Tereza dedi:

– Yazıq, mehriban insan! Nə bədbəxtdir!

Silviya:

– Mən artıq sizə lazım deyiləm, – dedi, – gedim nahar hazırlayım, saat beşin yarısıdır.

Silviya otaqdan çıxarkən, pilləkənin üst meydançasında qrafinya de Resto ilə qarşılaşdı.

Qrafinya de Restonun gəlişi təsirli və dəhşətli idi. Anastazi yeganə şamın zəif işığı ilə işıqlandırılmış ölüm yatağına baxdı, atasının hələ son dirilik əlamətlərindən məhrum olmayan, lakin artıq maskaya bənzəyən üzünə baxıb hönkürdü. Byanşon həyə edib otaqdan çıxdı.

Qrafinya dedi:

– Mən bundan tez gələ bilməzdim.

Ejen razılıq işarəsi ilə məlul-məlul başını əydi. Qrafinya de Resto atasının əlini əlinə alıb öpdü.

– Bağışlayın mənə, ata! Siz deyirdiniz ki, mənim səsim sizi qəbrinizdən ayağa qaldıracaq: elə isə bir an üçün bu dünyaya qayıdın, tövbə edən qızımıza xeyir-dua verin. Nə üçün mənim səsimi eşitmirsiniz? Ah, nə dəhşətli bir hal! Yer üzündə sizdən başqa heç kəs yoxdur ki, mənə xeyir-dua versin. Hamı nifrət edir, yalnız siz mənə sevirsiniz. Mənə də özünüzlə aparın, mən sizi sevəcəyəm, sizə qulluq edəcəyəm. Ah, o mənim sözlərimi eşitmir, mən dəli oluram.

Anastazi diz çökmə, çılgın nəzərlərlə onun ölen vücuduna baxırdı.

Qrafinya Rastinyaka müraciətlə:

– Mən çox bədbəxtəm, – dedi. – Qraf de Tray qaçmışdır, onun böyük borcları qalıb. Onun mənə xəyanət etdiyini öyrəndim. Ərim mənə heç zaman bağışlamayacaq, mən də bütün sərvətimi ona təslim etdim. Bütün xülyələrim məhv oldu! Əfsus! Gör mənə perəstis edən bir adama (o, atasına işarə etdi) kimin xatiri üçün xəyanət edirmişmiş! Mən onu tanımaq istəmədim, onu rədd etdim, ona min əzab verdim. Mən nifrətə layiqəm!

Rastinyak:

– O bunu bilirdi! – dedi.

Birdən Qorio ata gözlərini açdı, lakin bu, ancaq göz qapaqlarının tərpenişi idi. Qrafinya atasına doğru atıldı, lakin bu aldanmış ümidin mənzərəsi, can verən qocanın baxışı kimi dəhşətli bir mənzərə idi. Qrafinya çılgınlıqla:

– O mənim səsimi eşitməyəcəkmi?

Sonra isə öz-özünə “yox!” deyib, çarpayının yanında oturdu.

Qrafinya de Resto atasının yanında qalmaq arzusunu bildirdi. Ejen bir az çörək yemək üçün aşağı endi. Kirayənişinlərin hamısı süfrə başında idi.

Rəssam soruşdu:

– Deyəsən, yuxarıda balaca bir ölümrama hazırlanıb, hə?

– Şarl mənə elə gəlir ki, zarafatlarınız üçün daha az kədərli bir mövzu tapsaydıңыз, yaxşı olardı, – deyərək Rastinyak cavab verdi.

Rəssam etirazla:

– Belə məlum olur ki, biz burada gülə də bilmərik? – dedi.

– Byanşonun dediyinə görə, qoca huşunu itiribse, nə olsun ki?

Muzey məmuru söhbətə qarışaraq:

– Demək, o yaşadığı kimi də öləcək, – dedi.

Birdən qrafinya çıxırdı:

– Atam öldü!

Bu dəhşətli naləni eşidən Rastinyak, Byanşon, Silviya tez yuxarı üyürdülər. Qrafinya bihuş olmuşdu. Onu özünə gətirib, darvazada dayanmış fiakra apardılar. Ejen Anastazini Terezaya tapşırıraq, onu madam de Nusingenin yanına aparmağı əmr etdi.

Byanşon aşağı endi.

– Öldü! – dedi.

Madam Voke:

– Cənablar, əyləşin, xörək soyuyar.

Tələbələr yanaşı oturdular.

Ejen Byanşondan soruşdu:

– İndi nə etmək lazımdır?

– Gözlərini yumdum, qayda ilə uzandırmışam, Bələdiyyə idarəsinin həkimi bizim bəyanatımıza görə ölümü təsdiq etdikdən sonra, qocanı kəfənə bürüyüb dəfn edəcəklər. Səncə bəs nə etmək lazımdır?

Pansionerlərdən biri qocanı yamsılayaraq:

– O artıq, çörəyi, bax belə, iyləməyəcək, – dedi.

Repetitor etiraz etdi:

– Kifayətdir, cənablar, Qorio atadan əl çəkin, zəhləmi tökməyin. Düz bir saatdır ki, hey ondan danışırıңыз. Bu şanlı Paris şəhərinin ən gözəl məziyyəti budur ki, burada heç kəsin nəzər-diqqətini cəlb etmədən doğulmaq, yaşamaq və ölmək mümkündür. Mədəniyyətin yaratdığı bu əlverişli şəraitdən istifadə edək. Bu gün Parisdə üç yüz adam ölmüşdür, biz ki, Paris gekatombaları* üçün dərd çəkməyəcəyik! Qorio ata ayaqlarını uzatmışdır, bu, onun xeyrinədir! Əgər o sizin üçün çox əzizsə, gedib yanında əyləşə bilərsiniz, qoyun biz rahat xörəyimizi yeyək!

Dul arvad dedi:

– Əlbəttə, onun üçün ölmək daha yaxşıdır! Görünür, zavallının bu dünyada ömrü o qədər də xoş keçirmiş!

Bu, Ejenin nəzərində atalıq məhəbbətinin təmsali olan bir insanın cənəzəsi üzərində söylənilən yeganə nitq idi. On beş pansioner yenə həmişəki kimi boşboğazlıq etməyə başladı. Byanşonla Rastinyak doydudan sonra bıçaqların və çəngəllərin cingiltisi, gurultulu laqırtılar arasında səslənən qəhəqəhələr, üzlərdə görünən qarınqulluq və laqeydlilik əlamətləri birdən-birə onlarda insan qəlbini donduran ikrah hissi oyadı. Dostlar mərhum üçün keşiş çağırmaq və dua oxutdurmaq məqsədi ilə evdən çıxdılar. Mərhuma son borclarını vermək niyyəti ilə bütün xərclərini ixtiyarlarında olan kiçik məbləğə görə uyğunlaşdırmağa məcbur idilər. Axşam saat doqquzda cənəzəni yenə həmin yoxsul otaqda bir-birinə calaşdırılmış iki taxta və iki şam arasında qoydular, keşiş də cənəzənin yanında əyləşdi. Rastinyak yatmadan əvvəl dəfn mərasiminin və ibadətə nəçəyə başa gələcəyini keşişdən soruşub, baron de Nusingen və qraf de Restoya məktub yazaraq, dəfn xərcini ödəmək üçün vəkillərini göndərməyi xahiş etdi. Məktubları Kristofla göndərərək, yorğun, əldən düşmüş halda yatağına uzandı.

Ertəsi gün Rastinyakla Byanşon bələdiyyə idarəsinə Qorionun ölümünü şəxsən xəbər verməyə məcbur oldular. Saaat on ikidə artıq ölüm rəsmən müəyyən edilmişdi. Rastinyak iki saat sonra keşişin haqqını şəxsən özü verməyə məcbur oldu, çünki kürəkənlərin nə vəkilləri gəldi, nə də pul göndərdilər. Silviya cənazəni dəfnə hazırlamaq və kafənə bürüyüb tıkmək üçün on frank tələb etdi. Ejenlə Byanşon haqq-hesab çəkib gördülər ki, mərhumun qohumları heç bir kömək etməsələr, pulları çatmayacaq. Byanşon güzəştlə Kaşen xəstəxanasından aldığı yoxsullara məxsus tabuta cənazəni özü qoymağa qərar verdi. Rastinyaka dedi ki:

– Bu alçaqların başına bir oyun açmalısən. Per-Laşezdə beş il müddətinə yer al, kilsədə ibadət və dəfn idarəsində üçüncü dərəcə ilə dəfn mərasimi təşkil elə. Qocanın kürəkənləri və qızları xərcləri ödəmək istəməsələr, başdaşı üzərində bu sözləri yazdırarsən: “Burada iki tələbənin pulu ilə qrafinya de Resto və baronessa de Nusingenin atası cənab Qorio dəfn edilmişdir”.

Ejen dostunun məsləhəti ilə de Nusingen və de Restogilə getdi, ancaq onu qapıdan içəri belə buraxmadılar. Hər iki evdə qapıçılara ciddi tapşırıq verilmişdi. Qapıçılar deyirdilər ki:

– Cənablar heç kəsi qəbul etmərlər. Ataları vəfat etmişdir, bu saat matəm saxlayırlar.

Ejen Parisin kübarlar aləmini yaxşı tanıdığından, təkid etmədi. Delfina ilə görüşmək belə mümkün olmadığını görüb məyus oldu, qapıçının yanında bu sözləri yazdı:

“Atanızı son mənzilinə ləyaqətlə ötürmək üçün qiymətli şeylərinizdən birini satın”.

O, kağızın ağzını bağladı və baronun qapıçısına verdi ki, Tereza vasitəsi ilə baronessaya çatdırılsın, lakin qapıçı məktubu baronun özüne verdi, o isə kağızı buxarıya atdı. Ejen əlindən gələni etdikdən sonra saat üçdə pansiona qayıtdı və küçə qapısında iki stulun üstünə qoyulmuş, üstünə qara parça salınmış tabutu gördüyü zaman, bixtiyar gözləri yaşardı. Gümüşü mis tasın içindəki müqəddəs suda köhnə, əldən düşmüş buxurdan görünürdü, hələ heç kəs ona toxunmamışdı qapıya belə qara çəkməmişdilər. Bu, bir dilənçi ölümü idi: nə təntənə, nə qohum, nə dost, nə aşna, heç nə, heç kəs yox idi. Xəstəxanada məşğul olan Byanşon Rastinyaka məktub yazaraq, ibadət haqqında

danışmış olduğunu xəbər verirdi. Günorta ibadətinə gücləri çatmayacaq, ancaq daha ucuz qiymətə başa gələn axşam duası ilə kifayətlənməyə məcburdurlar. Bu xüsusda dəfn kantoruna Kristof vasitəsi ilə məktub göndərmişdi. Ejen Byanşonun qara-qurasını yenidən oxuyub qurtarmışdı ki, birdən madam Vokenin əlində qızıl çərçivəli medalyonu gördü: Qorionun qızlarının saçı bu medalyonda idi.

Rastinyak soruşdu:

– Siz bunu necə cəsarət edib götürdünüz?

Silviya təəccüblə:

– Yoxsa onunla bərabər dəfn edəcəyik? Axı qızıdır.

Rastinyak hiddətlə:

– Əlbəttə, qızıdır! – dedi. – Qoy o, qızlarından qalan bu yeganə xatirəni özü ilə aparsın.

Matəm arabası gəldikdən sonra Ejen tabutun yenə yuxarıya qaldırılmasını əmr etdi, qapağını açıb, hələ Delfina ilə Anastazinin gənc, pak, günahsız olduqları, can verən qocanın söylədiyi kimi, “mühakimə etmədikləri” zamanların maddi bir inikası olan bu medalyonu dərin bir ehtiramla qocanın sinəsi üstünə qoydu.

Bu zavallı atanın cənazəsini Nev-Sent-Jenevye küçəsinin yaxınlığındakı Sent-Etyen-dü-Mon kilsəsinə aparən matəm arabasını ancaq Rastinyak, Kristof və iki məzarçı ötürürdü. Kilsəyə çatdıqdan sonra cənazəni kiçik və qaranlıq bir ibadət xanaya qoydular. Rastinyak kilsədə Qorio atanın qızlarını və kürəkənlərini axtarırsa da, görmədi. Tabutun yanında yalnız Rastinyak və Kristof qaldı. Kristof bəzən sayəsində pul qazandığı bu qocaya son borcunu vermək üçün qalmışdı. Rastinyak iki keşişin, müğənni oğlanın və dua oxuyanın yolunu gözləyirdi. O, bir kəlmə danışmaq iqtidarında belə deyildi, elə Kristofun əlini sıxırdı.

– Bəli cənab, o, yaxşı, namuslu adam idi, heç kəsə savaşmazdı, heç kəsə mane olmazdı, heç kəsə pislik etməzdi.

Nəhayət, iki keşiş, müğənni oğlan və dua oxuyan gəldi. Kilsənin müftə ibadət etmək üçün o qədər də varlı olmadığı zamanlarda yetmiş franka nə mümkün idisə elədilər. Keşişlər bir cüz Lidera və De Profundis duasını oxudular. Bütün ibadət iyirmi dəqiqə çəkdi. Keşiş və müğənni üçün ancaq bir matəm karetası vardı, onlar Ejeni və Kristofu da özləri ilə aparmağa razı oldular.

Keşiş dedi:

– Cənazəni ötürən yoxdur, saat altının yarısıdır, ləngiməmək üçün tez də sürmək olar.

Lakin tabut arabanın üzərinə qoyulduğu zaman, üstü gerbli iki kareta yaxınlaşdı, içində heç kəs yox idi. Bu, qraf de Resto ilə baron de Nusingenin karetaaları idi. Karetalar Per-Ləsez qəbiristanına qədər dəfn mərasiminin dalınca gəldi. Saat altıda Qorio atanın cənazəsini təzə qazılmış qəbərə qoydular, qəbrin ətrafında qızlarının yol lakeyləri dayanmışdı, lakin onlar da yoxsul tələbə pulu ilə qoca üçün oxutdurulan qısa bir duadan sonra çəkilib getdilər.

İki məzarçı tabutun üstünü örtmək üçün bir-iki bel torpaq atdıqdan sonra dayandı. Məzarçılardan biri Rastinyakdan araç pulu istədi. Ejen cibini eşələdi bir şey tapmadığından, Kristofdan iyirmi su borc aldı. Öz-özlüyündə əhəmiyyətsiz görünən bu hadisə Rastinyaka dərin təsir bağışladı, qəlbini dəhşətli bir kədər bürüdü. Axşam yaxınlaşır, rütubətli qaranlıq əsəblərə toxunurdu. Ejen məzara baxaraq, saf qəlbinin müqəddəs həyəcanlarının doğurduğu gəncliyinin son göz yaşlarını bu məzarda dəfn etdi. Bu göz yaşlarının bir damcısı yerə düşüb, buradan göylərə qalxırdı. Rastinyak qollarını sinəsində çarpazlayıb, buludları seyr etməyə başladı. Kristof onun bu halına bir az baxdı və çıxıb getdi.

Ejen yalnız qaldıqdan sonra qəbiristanlığın təpəciyinə qalxdı və buradan Senanın ətrafında qırılmış Parisi gördü. Işıqlar yenidən yanmağa başlamışdı. Ejen gözlərini Vandom sütunu ilə Əlillər Evinin günbəzi arasındakı yerə zillədi: burada onu cəzb edən kübarlar dünyası yerləşmişdi: Ejen uğuldayan bu arı pətəyini, balın dadını duymuş kimi, həris gözlərlə nəzərdən keçirdi və qəti qərarla dedi:

– İndi səninlə döyüşək!

O, kübarlar dünyasına meydan oxuyaraq, ilk addımını atdı, Delfina de Nusingenin evinə nahar etməyə getdi.

Səşə, sentyabr, 1834-cü il

ŞƏRHLƏR

(səh.139)

Joffrua de Sent-İler (1172-1844) – fransız zooloqdur. Müqayisəli anatomiya və embriologiyaya aid ideyaları və müəyyən etdiyi faktlar təkamül nəzəriyyəsi üçün zəmin hazırlamışdır.

Latin məhəlləsi – Parisdə ali məktəblərin yerləşdiyi yer. Burada hər zaman çoxlu tələbə yaşamışdır.

Sen-Marso qəsəbəsi – əsasən yoxsul əhəlinin yaşadığı yer.

Monmartr və Monruj – Parisin rayonları, o zaman Paris ətrafına deyilərdi.

(səh.140)

Cagernaut bütü – hind allahı. Hər il bu allaha həsr edilən bayramlarda Cagernautun heykəlini böyük bir arabaya qoyub aparırdılar. Dindar fanatiklər bu arabanın çarxının altına atırdılar.

Val-de-Gras – XIV əsrdə tikilmiş qədim monastır binasında yerləşmiş xəstəxana.

Panteon – XVIII əsrdə tikilmiş kilsə binasıdır, sonralar Konventin dekreti ilə burada "Fransanın böyük xadimləri" dəfn edilərdi. Restavrasiyadan sonra yenə kilsəyə çevrilmiş, lakin üçüncü respublikadan sonra yenə məqbərə olmuşdu.

(səh.141)

Katakombalar – Parisin yaxınlığında işlənməyən daş mədənləri. Ləğv edilmiş qəbiristanlıqlardan ölümlər bura köçürülürdü.

(səh.142)

"Telemakin sərgüzaştı" – məşhur fransız yazıçısı Fenelonun romanıdır (1651-1715).

(səh.143)

Turne – Belçikada sənaye şəhəridir. Burada adətən ucuz çini və saxsı qablar emal edilirdi.

(səh.144)

Arqan kenketləri – İsveçrəli fizik Arqan tərəfindən icad edilmiş yağla yanan çiraqlara deyilir. Bu çiraqların adı onları emal edən fabrikant Kenkele görə qoyulmuşdur.

Stilos – qədim Yunanlar və Romalıların taxta üzərində yazı yazmaq üçün istifadə etdikləri ucu şiş ağaclara deyilirdi.

(səh.145)

Pişeqrü və Jorj – Şarl Pişeqrü və Jorj Kadudal I Napoleon əleyhinə hazırlanan royalist sui-qəsdin (1804) iştirakçılarıdır, xəyanət nəticəsində ələ keçirilmişlər. Kadudal edam edilmiş, Pişeqrü isə həbsxanada ölmüşdü.

(səh.147)

Salpetrierlə Burb arasında – Salpetrier qocalmış arvadlar yataqxanasıdır, Burb doğum evidir.

(səh.148)

Gilyotin – Böyük Fransa inqilabı dövründə (1792) tətbiq edilmiş edam dəzgahı (məhkumların başının kəsilməsi üçün). Həkim J.Gilyotenin (dəzgahın adı buradandır) təklifi ilə yaradılmışdır. 1981-ci ildə Fransa Milli Məclisi gilyotinlə edamı ləğv etmişdir.

(səh.149)

Roton və Bertran – Lafontenin eyni adla məşhur olan bir təmsilində meymunla pişiyin adıdır. 1833-cü ildə eyni adla Skribin siyasi xarakteri daşıyan əsəri meydana çıxmışdı.

(səh.152)

Juvenal (e. I əsri) – məşhur Roma satirik şairidir.

(səh.155)

Makuba – Martinik adasında becərilən əla tütün.

Şuazi, Suazi və Jantilyi – Parisin şəhəratrafi məhəllələri.

Eldorado (İspanca “qızıl yurdu” deməkdir) – sərvət və bolluq təmsalında işlədilir. Burada məşşan səadəti mənasındadır.

(səh.156)

Mare – Balzakin zəmanəsində əsnaf və xırda alverçilərin yaşadığı Paris məhəlləsi.

(səh.157)

Pale-Royal (hərflər “kral sarayı” deməkdir) – XVII əsrdə hersoq Rişelye üçün tikilmişdi. Sonra Orlean hersoqlarının ixtiyarına keçmişdir. Sonralar isə əlavə tikilmiş binalarda və qalereyalarda mağazalar, qumarxanalar və kafelər açılmışdı.

“Bef a lya mod” restorani (hərflər “moda sayığı hazırlanmış mal eti” deməkdir) – Bu restoran Pale-Royal yaxınlığında idi.

(səh.167)

Odeon – teatr adıdır, burada böyük bal ziyafətləri də təşkil edilirdi.

Prado – rəqs salonudur.

Sen-Jermen məhəlləsi – Parisdə aristokratlara məxsus məhəllədir ki, burada bir çox qədim zadəgan kaşanələri vardır.

Ossian – əfsanəvi şotland şairidir, eramızın III əsridə yaşadığı fərz edilir. Nəğmələri ilk dəfə 1762-ci ildə nəşr edilmişdir. Romantizm məktəbinə mənsub bir sıra yazıçılara təsir göstərmişdir. Sonralar bu şeirlərin şair Makferson tərəfindən yazıldığı aydınlaşmışdır.

(səh.168)

Bufoqlar – İtalyan operası teatrının camaat arasında yayılmışıdır.

D’Anten şosesi – Parisdə bir məhəllənin adıdır, burada adətən iri maliyyə burjuaziyası yaşardı.

(səh.169)

II Avqust (1670-1733) – Polşa kralı, fiziki qüvvəsi ilə şöhrət qazanmışdı.

(səh.183)

Qall sistemi (“Frenoloji”) – Alman təbibi Frans Qallın (1758-1828) nəzəriyyəsidir. Bu “nəzəriyyəyə” görə insanın xarakteri və zehni qabiliyyətləri guya

kəlləsinin quruluşundan asılıdır. Bu "nəzəriyyə" bir zamanlar müəyyən elmi dairələrdə müvəffəqiyyət belə qazanmışdı.

(səh.184)

"Bir gül kimi yaşadı..." – fransız şairi Malerbin (1555–1628) "Provans Eksi dvoryanlarından cənab Düperyeye qızının ölümü münasibəti ilə təsəlli" şerindən bir parça.

(səh.186)

Taleyran (1754–1838) – məşhur fransız diplomatı, Balzak böyük zəka və diplomat istedadına misal olaraq onun adını tez-tez çəkirsə də, bu qabiliyyətlərə görə Taleyranın prinsipsizliyini, mənfəətpərəstliyini və məqsədinə nail olmaq üçün hər şeyə əl atdığını unudur.

(səh.189)

Şaranta – Fransanın cənub-qərbində çay adıdır. Şaranta departamentinin adı da bu çayın adı ilə əlaqədardır.

(səh.191)

Şərqi Hindistan kompaniyası – İngiltərə və Hollandiyada olduğu kimi, Fransada təşkil edilmiş bir şirkətdir. Bu şirkətin qayəsi Hindistan və İndoneziya ilə ticarət olmuşdur, əslində isə bu şirkətlər müstəmləkə əsarətinin vəsi-tələrindən biri idi.

(səh.208)

Seksiya – Birinci fransız burjua inqilabı dövründə Paris rayonlarına deyir-dilər.

İctimai qurtuluş komitəsi – 1793-cü ildə təşkil edilmiş yakobinçi diktaturası hökumətinin rəhbər orqanıdır. Bu komitə əks-inqilabla amansız mübarizə aparırdı. Hersoginya de Lanjenin yakobinçilər diktaturası nümayəndələrinə və orqanlarına verdiyi qiymətdə inqilaba qarşı irsi bir nifrət duyulur.

(səh.211)

Ariadnanın sapı – yunan əsətirindən alınmış bu ifadə mürekkəb, çətin vəziyyətdən çıxmaq üçün yol, çarə mənasında işlədilir.

(səh.219)

"Qorio... Paris Dolibanlarına bənzərdi" – Doliban – XVIII əsr fransız yazı-cısı Deforjun "Kar" adlı komediyasının əsas personajı, qızını ehtirasla sevən və ona namünasib bir yer tapmış olan sadədil ata mənasındadır.

(səh.220)

Müqəddəs Roma imperiyası baronu – Napoleon fəthlərinə qədər Müqəddəs Roma imperiyası adlanan Almaniya cürbəcür mənəblər, xüsusilə baron mənəbi satmaqla məşğul olardı. Bu mənəbləri iri burjuaziya həvəslə satın alardı.

(səh.224)

Pompeya və Kerkulanum – 79-cu ildə Vezuvi vulkanının odlu püskürməsi nəticəsində torpaq altında qalan iki Roma şəhərinin adları.

(səh.226)

Qalionlar – xüsusi İspaniya gəmilərinə deyirlər ki, ispaniyalılar bu gəmi-lərdə XV–XVIII əsrlərdə Amerika hindularından qarət etdikləri qızılt daşı-yardılar.

(səh.227)

Mürat İoaxim (1771–1815) – Napoleonun yeznəsi, cəsarətli və qızgın bir adam idi. Birinci Fransa burjua inqilabı dövründə adi süvari olduğu halda, az bir zamanda irəli gedib, general olmuşdu. Napoleonun vaxtında marşal, sonra isə Neapol kralı olmuşdur. 1815-ci ildə Neapol Burbonları hakimiyyət başına qayıtdıqdan sonra, Mürat yenidən taxtı qaytarmaq üçün təşəbbüs göstərmişse də, həbs edilmiş və güllələnmişdi.

(səh.228)

Silvestr gününə qədər – yeni dekabrın 31-nə qədər.

(səh.231)

Benvenuto Çellini (1500–1571) – məşhur italyan heykəltəraşı və zərgəri. "Xatirələr" adlı maraqlı əsərində macera ilə dolu həyatından canlı və parlaq şəkildə bəhs edir.

(səh.232)

Sen-Klutorları – Parisin aşağı tərəfində, Sen-Klu şəhərinin yaxınlığında Sena çayına tordan bir hasar çəkilmişdi. Bu torlar suda boğulanların meyitlərini saxlayırdı.

(səh.233)

Səsverilmə vərəqəsində Viiel əvəzində Manüel oxumaq – o zamanlar qraf Viiel nümayəndələr palatasında sağ royalist partiyasına mənsub olduğu halda, Manüel mürtəcə hökumətə qarşı müxalifət təşkil edən burjua-liberal partiya-sına mənsub idi.

(səh.235)

Lonşan – Paris yaxınlığında gəzinti yeridir. Orta xiyaban – kübarların gətirdiyi yola deyilirdi.

(səh.236)

Obri Fransua (1749–1802) – yakobinçilər diktaturası dövründə Konvet üzvü olmuşdur. 9 termidordan sonra, yakobinçilərə yaxın olmaqda ittiham edilən zabitləri təqib edərdi. Napoleon da bu sıraya daxil edilmişdi.

(səh.238)

Göy siferblat – həqiqətən o zamanlar bu adda ucuz bir aşxana varmış.
Quronlar və illinoylar – Şimali Amerika hindü tayfalarıdır,sonralar amerikalılar tərəfindən qırılmışdı.

(səh.239)

Luara ordusu polkovniki – Luara ordusu Vaterloo məğlubiyyətindən sonra salamat qalan və Napoleona sadıq olan qoşun hissələrinə deyilirdi. Vaterloodan sonra Parisdən uzaqlara aparılmış və bir müddət Luara sahillərində saxlanıldıqdan sonra buraxılmışdı.

(səh.240)

Lafayet Mari-Jozef (1757–1834) – 1789-cu və 1830-cu illərdəki inqilablarm iştirakçısı, liberal burjuaziyanın rəhbərlərindən olmuşdur.

(səh.244)

Fizionomist – surətşünas, insanın hərəkətlərinə və mimikasına görə daxili vəziyyətini təyin edən.

(səh.245)

Tüilri – Fransa krallarının Parisdəki yaşayış yeri. Burada saray ilk dəfə 1564-cü ildə tikilmişdir. Sonralar kral üsuli-idaresi Versala köçürülmüşdü.
Saray frontonları – saray fasadının üst hissəsi.

(səh.247)

Lakedemon – qədim Yunanıstanda Olimp oyunlarında iştirak edənlərin qələbə qazanmaq üçün gizli məşq etdikləri yer.

Restavrasiya – Burbon sülaləsindən olan kral XVIII Lüdovik (1814–1824) və kral X Karl (1824–1830) hakimiyyətinin bərpa edildiyi dövrə deyirlər.

Hersoq Eksar Jan Fransua – XVIII Lüdovikin saray əhlindəndir. Qarın-qululuqdan ölmüşdür.

(səh.248)

Tantal – yunan əsaretinə görə, Olimp allahı Zevs ilə Plutonanın oğludur. Allahların sirrini verdiyinə görə açlığa və susuzluğa məhkum edilmişdi. Tantal iztirabları ən dəhşətli iztirablar deməkdir.

Şatobrian (1768–1848) – fransız ədibi.

(səh.253)

Gerubino – dvoryan ailəsinə mənsub və kübar yanında xidmət edən gənc pəjdır. Bomarşenin “Fiqaronun toyu” komediyasında daim qadınlara aşıq olan xidmətçi.

(səh.255)

Alsest – Molyerin “Mizantrop” komediyasının qəhrəmanı, fikrini açıq söyləyən namuslu adam.

Cenni Dins – ingilis yazıçısı Valter Skottun “Edinburq zindanı” adlı əsərinin fədakar qəhrəmanı.

(səh.261)

Lüksemburq bağı – Lüksemburq sarayının yanındakı bağı. Latin məhəlləsinin yaxınlığındadır. Parislilərin çox sevdiyi istirahət və gəzinti yeri.

(səh.262)

Qordi düyünü – qədim yunan rəvayətinə görə Frikiya padşahı Qordinin arabasına xamut ilə düyünə bağlanmış ki, bunu heç kəs aç bilməmiş. Kahinlərin verdiyi xəbərə görə bu düyünü açan bütün Asiyanın hakimi olmalı idi. Makedoniya padşahı Aleksandr Qordinin bu düyününü qılınca ilə doğrayır.

Küvyə (1769–1832) – fransız alimi, müqayisəli anatomiya və paleontologiyanın banilərindəndir. Müqayisəli anatomiya və paleontologiya – qədim geoloji keçmişlərdə yaşayan heyvanları və bitkiləri tədqiq edən elmlərə deyilir.

(səh.263)

Fodor və Pelleqrini – Jozefina Menviyel Fodor – Parisdə qastrolda olan italyan müğənnisi. Feliks Pelleqrini – italyan müğənnisidir. Paris konservatoriyasının professoru olmuşdur.

Stats-dama – qadınlara məxsus yüksək saray rütbəsi.

(səh.264)

Sanqvinik – temperamentli adam, canlı, diribaş, hər şeydən tez müteəssir olan adam.

(səh.265)

Böyük Moğol – Monqol imperiyasının banisi Çingiz xana (1206–1227), sonra isə Teymurləngə (XIV–XV əsrlər) adətən Böyük Moğol deyirdilər.

(səh.278)

Mirabo (1749–1791) – Fransa burjuva inqilab dövrünün siyasi xadimlərindəndir. Markiz Mirabo inqilab günlərində burjuaziya tərəfinə keçmişdi.

(səh.279)

Labrüyer, Jand de (1645–1696) – fransız yazıçısı. “Xarakterlər” adlı əsərində zəmanəsinin adətlərini satirik şəkildə təsvir etmişdi.

(səh.283)

Türen, Anri de (1611–1675) – görkəmli fransız marşalıdır, “Xatirələr” adlı əsəri var.

(səh.285)

“Xilas edilən Venesiya” – ingilis dramaturqu T.Otvenin faciəsidir (XVII əsr). 1746-cı ildə fransız dilinə tərcümə edilmiş və böyük müvəffəqiyyət qazanmışdı. Faciədəki personajlardan Pyerlə Jafye dostdurlar.

(səh.286)

Beytül-müqəddəs küçəsi – burada Parisin cinayət polis idarəsi yerləşirdi. *Dalay-lama* – lama, yaxud Böyük lama – Tibet hökmdarı deməkdir. Balzakda bu söz məcazi mənada işlədilmişdir.

“Bağdad xəlifəsi” – o zamanlar məşhur olan komik bir operanın adıdır.

(səh.287)

Deus ex machina (latıncadan hərfən “mexaniki allah” deməkdir) – antik teatr istilahlarındandır. Hadisələrin gedişini dəyişən və qəfil gələn bir allaha deyirdilər. Bu allahın rolunu oynayan aktyor xüsusi mexanizmin köməyi ilə səhnəyə çıxardı.

(səh.290)

Kuanyar – özünü qraf de Sent-Elen deyər qələmə verən qaçqın bir katorqalıdır. Restavrsiya dövründə Paris jandarm idarəsində polkovnik vürübəsində çalışmışdı, eyni zamanda oğru dəstəsinin başçısı idi.

(səh.293)

Arqus – antik əsəirdə çoxgözlü qarovula deyirlər. Geniş mənada sayıq adam deməkdir.

(səh.294)

Klinyankur redutu – Parisdə qədim qala.

(səh.298)

“Riçard, mənim kralım” – fransız bəstəkarı Qretrinin “Aslanürəkli Riçard” adlı komik operasının ariyasındadır.

(səh.299)

Herkules – qədim yunan əsəiri qəhrəmanlarından, xariqülədə bir qüvvəsi vardı. Neməyə şirini boğmuş, Lemey əjdahasını öldürmüşdü. Burada kinayə ilə işlədilmişdir.

Venera – qədim yunan əsəirində məhəbbət və gözəllik ilahəsi.

Lafit, Jak – XIX əsrin evvəllərində Fransa bankının müdiri idi. Burada şərab adı kimi işlədilmişdir.

(səh.302)

“Atala” – Şatobriannın əsəridir, 1802-ci ildə nəşr edilmişdir. Madam Voke dəbdə olan fransız yazıçıları ilə onun əsərlərini qarışdırır.

(səh.304)

“Pavel və Virginiya” – Fransız yazıçısı Bernarden de Sen-Pyerin (1737-1814) sentimental bir romanının sərlövhesidir.

(səh.307)

Sorbonna – Paris şəhərində yerləşən universitet.

Qrev meydanı – Parisdə bu adla məşhur olan meydanda, adətən məhbəsləri edam edərdir.

(səh.317)

“Sənin nəzakətli olduğun zamanlar ötüb keçdi!” – Votren bu sözlərlə onu həbs etməyə gələn polis rəisinin vaxtı ilə canı, qaçqın və katorqalı olduğuna işarə edir. Sonralar Votren polis idarəsində onun vəzifəsini tutmuşdu.

(səh.319)

Ninon de-Lanklo – XVII əsrin gözəl və mədəni xanımlarından biri
Madam de-Pompadur (1721-1764) – Kral XV Lüdovikin israfçı və mahir bir məşuqəsi olmuşdur.

Orfevr sahil küçəsi casusları – Parisdə, Senanın Orfevr sahilində cinayət məhkəməsi və mərkəzi Konsyerjeri həbsxanası yerləşirdi.

Jan-Jak, Russo (1712-1778) – böyük fransız yazıçısıdır. “Yeni Eloiza” romanını və “İctimai müqavilə” traktatını yazmışdır.

(səh.321)

Flikoto – ucuz bir Paris aşxanasının sahibi.

(səh.331)

Krez – Kiçik Asiyada yerləşən qədim Lidiya dövlətinin əfsanəvi padşahi, böyük sərvət sahibi idi.

(səh.332)

Kay Mari (eramızdan əvvəl 156-86-cı illər) – Roma sərkərdəsi. Öz siyasi düşmənlərindən xilas olmaq üçün Şimali Afrikaya qaçmışdı. Karfagen şəhərinin xarabalıqlarında fikrə dalaraq öz taleyini fikirləşdiyi zaman, bu yerlərin də təhlükəli olduğu xəbərini almışdı.

“Lord Bayron öz Tassosunun dili ilə həyatdan gözəl şikayətlər etsə də” – Bayronun “Tassosunun şikayəti” əsəri nəzərdə tutulmuşdur.

(səh.336)

Madmazel de Lavalyer (1644-1710) – Kral XIV Lüdovikin məşuqəsi, dövrünün ən gözəl xanımlarından biri. Hersoq de Vermandua onların oğludur.

(səh.337)

Rubikonu keçmək – qəti, dönməz bir addım atmaq mənasındadır.

(səh.362)

Musanın duası – Rossininin “Musa Misirdə” adlı məşhur operasından ariyadır.

(səh.391)

Gekatomba – qədim yunanlarda yüz öküzün qurban kəsilməsi mərasimində deyirdilər. Ümumiyyətlə, qurban kəsmək deməkdir. Burada məcazi mənada işlədilir.

(səh.394)

Vandom sütunu, yaxud Vandom kolonnası – Parisin mərkəzində Fransız ordusunun qalibiyyəti münasibəti ilə I Napoleon tərəfindən tikdirilmiş 44 metr hündürlüyündə bir sütundur.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz 4

NOVELLALAR

Qobsek 11

Polkovnik Şaber 72

ROMAN

Qorio ata 139

Şərhlər 395

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Ələkbər Kərimov</i>
Korrektorlar:	<i>Elnaz Xəlilqızı</i> <i>Tutu Məmmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 12.06.2006. Çapa imzalanmışdır 19.07.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 25,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 91.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.